

Siyaset Bilimi
ve Uluslararası
İlişkiler
Kongresi

3.

3rd

Politics and
International
Relations
Congress

'IR in Its Centenary'

'100. yılında Uluslararası İlişkiler Disiplini'

Proceedings / Tam Metin Kitabı

Department of
International
Relations

Uluslararası
İlişkiler Bölümü

12 - 13 Eylül - September 2019
Trabzon - Türkiye - Turkey

Department of
International
Relations

Uluslararası
İlişkiler Bölümü

26
uluslararası
ilişkiler
bölümü
1993
yıl

Organising Committee

- Professor Suleyman Erkan – Karadeniz Technical University, Turkey
- Associate Professor Ozgur Tufekci – Karadeniz Technical University, Turkey
- Assistant Professor Ayca Eminoglu – Karadeniz Technical University, Turkey
- Research Assistant Hulya Kınık – Karadeniz Technical University, Turkey
- Research Assistant Göktuğ Kıprızlı – Karadeniz Technical University, Turkey
- Research Assistant Emel İlter – Karadeniz Technical University, Turkey
- Research Assistant Sinem Tan Celik – Karadeniz Technical University, Turkey
- Research Assistant Çağlar Kaya – Karadeniz Technical University, Turkey
- Research Assistant Ayce Sepli – Karadeniz Technical University, Turkey

International Scientific Committee*

- Professor Mohammad Arafat – Karadeniz Technical University, Turkey
- Dr. Shane Brennan – American University in Dubai, United Arab Emirates
- Assistant Professor Alper Tolga Bulut – Karadeniz Technical University, Turkey
- Dr. Alessia Chiriatti – University for Foreigners of Perugia, Italy
- Professor Murat Cemrek – Necmettin Erbakan University, Turkey
- Associate Professor Rahman Dag – Adiyaman University, Turkey
- Dr. Federico Donelli – University of Genoa, Italy
- Assistant Professor Ayca Eminoglu – Karadeniz Technical University, Turkey
- Professor Suleyman Erkan – Karadeniz Technical University, Turkey
- Professor Monique Sochaczewski Goldfeld – Escola de Comando e Estado-Maior do Exército, Brazil
- Assistant Professor Fatma Akkan Gungor – Karadeniz Technical University, Turkey
- Professor Ayla Gol – Aberystwyth University, United Kingdom
- Assistant Professor Vahit Guntay – Karadeniz Technical University, Turkey
- Associate Professor Emre Iseri – Yasar University, Turkey
- Professor Gokhan Kocer – Karadeniz Technical University, Turkey
- Associate Professor Ismail Kose – Karadeniz Technical University, Turkey
- Dr. SungYong Lee – University of Otago, New Zealand
- Assistant Professor Ali Onur Ozcelik – Eskisehir Osmangazi University, Turkey
- Professor Alp Ozerdem – Coventry University, United Kingdom
- Assistant Professor Kaan Renda – Hacettepe University, Turkey
- Dr. Paul Richardson – University of Manchester, United Kingdom
- Associate Professor Didem Ekinci Sarier – Cankaya University, Turkey
- Associate Professor Bulent Sener – Karadeniz Technical University, Turkey
- Associate Professor Hüsrev Tabak – Recep Tayyip Erdogan University, Turkey
- Professor Coskun Topal – Karadeniz Technical University, Turkey
- Associate Professor Ozgur Tufekci – Karadeniz Technical University, Turkey
- Assistant Professor Murat Ulgul – Karadeniz Technical University, Turkey

* The surnames are listed in alphabetical order.

KONGRE PANELLERİ / CONGRESS PANELS

AÇILIŞ KONUŞMALARI / OPENING SPEECHES

PERŞEMBE | THURSDAY

09:30-10:40

AÇILIŞ PANELİ / OPENING PANEL

PERŞEMBE | THURSDAY

11:00-12:15

1. OTURUM | SESSION I

PERŞEMBE | THURSDAY

13:45-15:15

2. OTURUM | SESSION II

PERŞEMBE | THURSDAY

15:30-17:00

3. OTURUM | SESSION III

PERŞEMBE | THURSDAY

17:15-18:45

4. OTURUM | SESSION IV

CUMA | FRIDAY

09:00-10:30

DIŞ POLİTİKA SİMÜLASYONU | FOREIGN POLICY SIMULATION

CUMA | FRIDAY

10:45-12:30

5. OTURUM | SESSION V

CUMA | FRIDAY

10:45-12:30

6. OTURUM | SESSION VI

CUMA | FRIDAY

13:45-15:15

7. OTURUM | SESSION VII

CUMA | FRIDAY

15:30-17:00

KAPANIŞ PANELİ / CLOSING PANEL

CUMA | FRIDAY

17:15-18:45

Kongre Programı / Congress Program

12 Eylül/September - Perşembe/Thursday

08:30-09:30	Kayıt / Registration
09:30-10:40	Açılış Konuşmaları / Opening Speeches Prof. Dr. Süleyman Erkan – Karadeniz Teknik Üniversitesi Prof. Dr. Hikmet Öksüz - Karadeniz Teknik Üniversitesi Prof. Dr. Ziya Öniş – Koç Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Keyman - Sabancı Üniversitesi KTÜ-Uluslararası İlişkiler Bölümü 2019 Yılı En İyi Doktora Tezi Ödül Töreni Aile Fotoğrafı / Family Photo
10:40-11:00	Çay-Kahve Arası / Coffee Break
11:00-12:15	Açılış Paneli / Opening Panel
Salon / Room: A Oturum Başkanı / Panel Chair: Prof. Dr. Süleyman Erkan	
100. yılında Uluslararası İlişkiler Disiplini	
<ul style="list-style-type: none">• Prof. Dr. Meliha Altunışık - Orta Doğu Teknik Üniversitesi• Prof. Dr. Mustafa Aydın - Kadir Has Üniversitesi• Prof. Dr. Özlem Tür - Orta Doğu Teknik Üniversitesi• Prof. Dr. Gencer Özcan - İstanbul Bilgi Üniversitesi	
12:15-13:45	Öğle Yemeği / Lunch
13:45-15:15	1. Oturum / 1st Session
Salon / Room: A Oturum Başkanı / Panel Chair: Bülent Şener	
Çatışma Çözümleri ve Arabuluculuk	
<ul style="list-style-type: none">• “Bölgesel Örgütlerin Çatışma Yönetimi ve Arabuluculuk Faaliyetlerindeki Rollerinin İncelenmesi: Arap Birliği Örneği” - Sami Kiraz• “Kalıcı Durgunluğa Çözüm Arayışları, Arap Baharı ve ABD-Çin Çekişmesi” - Sebahattin Koç• “Antropolojinin Barış Müdahalelerinin Başarısına Etkisi” - Hasan Yılmaz• “Uluslararası Barışın Tesisinde Birleşmiş Milletler Kriz Yönetimi: Birinci Körfez Savaşı Örneği” - Haci Yasin Hoşab & Toğrul İsmayil• “Liberal Barışın Kırılma Noktası: Çatışma Sonrası Süreç ve Toplumlar” - Yeşim Aydın & Ayça Eminoğlu	
Salon / Room: B Oturum Başkanı / Panel Chair: Murat Ülgül	
Uluslararası Hukuk Çalışmaları	
<ul style="list-style-type: none">• “Uluslararası Hukuk Sistemi İçinde Türkiye’nin Nükleer Silahsızlanma Politikası Üzerine Bir İnceleme” - Meryem Özgür & Meysune Yaşar• “Uluslararası Andlaşmalar Hukuku Çerçevesinde Andlaşmaları Sona Erdiren Unsurlar: Lozan Barış Andlaşması Örneği” - Eda Tutak• “Uluslararası Ceza Hukukunda Bölgeselleşme Çabaları: Afrika Adalet ve İnsan Hakları Divanı” - Müge Dalar• “İkinci Körfez Savaşı’nın Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi” - Can Atik	

Salon / Room: C

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Mehmet Emin Erendor*

Siber Güvenlik ve Siber Savaş

- “Kritik Enerji Altyapılarının Siber Güvenliği” - *Mehmet Emin Erendor*
- “Modern Çağda Siber Güvenlik Kavramı” - *Cantürk Caner & Seda Tunca*
- “Güvenlikleştirme Teorisi Kapsamında Hükümet Kaynaklı Tedbirler İle İnternetin Parçalanması Süreçlerinin Analizi” - *Ali Burak Darıcılı*
- “Kamu Diplomasinin Dijitalleşmesinde Dijital Toplumun Etkisi” - *Festim Rizanaj*
- “Uluslararası İlişkilerde Siber Güvenlik: Kazakistan Örneği” - *Melisa Arslan*

Salon / Room: D

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Erhan Büyükkakıncı*

Savaşın Dönüşümü: Taraflar ve Politikalar

- “ ‘Yeni Savaşlar’ Tartışmasını Yeniden Değerlendirmek” - *Erhan Büyükkakıncı*
- “Savaşın Anlatılmayanları: Kadınlar ve Çocuklar” - *Kıvılcım Romya Bilgin*
- “Uluslararası Örgütlerin Eylemlerinde Zorunlu Dönüşüm: AB ve NATO Örnekleri” - *Sezgin Mercan*

15:15-15:30

Çay-Kahve Arası / Coffee Break

15:30-17:00

2. Oturum / 2nd Session

Salon / Room: A

Oturum Başkanı / Panel Chair: *İsmail Köse*

Uluslararası Göç Çalışmaları, Düzensiz Göç ve Mülteci Sorunu

- “Sivil Toplum Kuruluşlarının Başarılı ve Eksik Yönleriyle Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Faaliyetleri” - *Halil Yılmaz & İsmail Köse*
- “Hattı Müdafaadan Sathı Müdafaaya: Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzensiz Göç Hareketleri ve Güvenlikleştirme Politikaları” - *Bekir Güzel*
- “İnşacılık Yaklaşımı Perspektifinden Birleşmiş Milletler Küresel Göç Sözleşmesine Dair Bir Analiz” - *Çağıl Durdu*
- “21. yy da Göç; AB ve Mülteci Krizi” - *Safiye Cemre Elmas*
- “Uluslararası Göçün Güvenlikleştirilmesi: Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar Örneği” - *Şeyma Uzun*

Salon / Room: B

Oturum Başkanı / Panel Chair: *A. Şevket Ovalı*

Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Alanında Bölge Çalışmaları

- “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininde Transatlantik İlişkiler Çalışmalarının Yeri” - *Sinem Ünaldirar Kocamaz*
- “Türkiye’de Avrupa Çalışmaları” - *Çiğdem Üstün*
- “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplini İçinde Latin Amerika Çalışmaları” - *Ceren Uysal Oğuz*
- “Uzakdoğu’ya Yakın Olabilmek: Türkiye’de Uzakdoğu Çalışmalarının Bugünü ve Geleceği” - *Haluk Karadağ*
- “Türk Dış Politikası Literatürü: Uluslararası İlişkiler Teorileri Rehberliğinde Bir Değerlendirme” - *Eda Kuşku Sönmez*

Salon / Room: C

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Kamer Kasım*

Enerji, Çevre ve İklim Değişikliği

- “Kafkasya’da Enerji Güvenliğine Yönelik Tehdit Olarak Dondurulmuş Çatışmalar” - *Kamer Kasım*
- “Enerji Güvenliği Bağlamında Türkiye’nin Jeopolitiği” - *Ahmet Tunç & Gizem Balcı*
- “İklim Değişikliği ve Türk Kamu Yönetimi Reformları” - *Abdullah Uzun & Seda İmamoğlu*
- “Çevresel Değişikliklerin Yaşama Hakkının Bir Uzantısı Olan Sağlık Hakkına Etkisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme” - *Gülşen Çetin Aydın*

- “NATO’nun Çevresel Güvenlik Stratejileri” - **Arda Özkan**
- “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Enerji Ortaklığının Kullanımı” - **Anara Bakhishli**

17:00-17:15

Çay-Kahve Arası / Coffee Break

17:15-18:45

3. Oturum / 3rd Session

Salon / Room: A

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Gökhan Koçer*

Silahlanma, Nükleer Silahlar, Füze Savunma Sistemleri ve Yeni Caydırıcılık

- “Türkiye’nin Denizaşırı Üs Politikası: Var Mı? Olmalı Mı? Nasıl Olmalı?” - **Gökhan Koçer & Şeyma Kalyoncu**
- “S-400 Krizi Sonrası Türk Dış Politikasında Yeni Arayışlar” - **İsmail Köse**
- “S-400’lerin Türkiye’nin Savunma Mimarisindeki Yeri: Askeri-Teknik Bir Analiz” - **Cenk Özgen**
- “Savunmacı Realizm Perspektifinden Türk Dış Politikasında S-400 ve Levant” - **Anıl Çağlar Erkan & Ayça Eminoglu,**
- “Askeri Üslerin İşlevleri ve Türkiye’nin Denizaşırı Üs Politikası” - **Ekrem Ok**
- “Deniz Aşırı Üsler, Mavi Diplomasi ve Akıllı Güce Katkıları” - **Hasan Yılmaz**

Salon / Room: B

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Alper Tolga Bulut*

Politics and Foreign Policy Studies

- “Gender And Representation in Turkey: An Electoral Explanation” - **Alper Tolga Bulut**
- “Contradiction Between New Presidential System and Socio-political Dynamics in Turkey” - **Rahman Dağ**
- “What will Turkey Gain by Becoming a Member of The Francophonie and or The Commonwealth Organization?” - **Erol Kalkan & Madi Madi John**
- “South-South Cooperation among Muslim Countries: Positioning Ummah in the International Politics” - **Hadza Min Fadhli Robby**
- “Investigating Hydropolitics in Africa: The Case of River Nile” - **Mohammed Hashiru**

Salon / Room: C

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Sabri Aydın*

Teorik Çalışmalar

- “Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Realizm Kapsamındaki Yaklaşımların Günümüzde Geçerliliği” - **Aytekin Cantekin**
- “Disiplinin 100. Yılında Klasik Realizmi Yeniden Okumak: Morgenthau’nun Düşüncesinin Psikolojik Temelleri” - **Betül Özyılmaz Kiraz**
- “Machiavelli’nin Siyaset Anlayışı ve Uluslararası İlişkilere Bıraktığı Miras” - **İbrahim Kurnaz**
- “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Feminist Metodoloji” - **Sabri Aydın**
- “Westphalia’dan 21. Yüzyıla Uluslararası İlişkilerde Egemenlik Kavramı” - **Bahar Yılmaz**

Salon / Room: D

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Yaşar Sarı*

Theoretical Studies and Current Debates in International Relations Theories

- “Wilsonian Idealism: Collective Security through an International Organization” - **Yaşar Sarı**
- “Transnational Kemalism-Power, Hegemony, Dissidence” - **Hüsrev Tabak**
- “Globalization’s Populism Conundrum: An Overview of the Populist Movement in the era of Globalization” - **F. M. Arafat**
- “ ‘Authoritarian Developmentalism’ with Chinese Characteristics: The Birth of ‘China Model’ ” - **Nigar Shiralizade**

19:30-21:30

Açılış Yemeği / Gala Dinner

13 Eylül/September – Cuma/Friday

09:00-10:30

4. Oturum / 4th Session

Salon / Room: A

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Murat Çemrek*

Eurasian Studies

- “The Post-Soviet Rewriting of History in Central Asia” - **Gülşen Aydın**
- “Perception of Crises in Turkish-Russian Media: A Comparative Analysis” - **Fulya Ereker**
- “Indonesia in Asean Revisited” - **Eren İrfanoğlu**
- “Right or Duty? The Issue of Integration in the Common European Asylum System” - **Sevgi Çilingir**
- “Brexit and the Small States in the European Union: The Case of Slovakia” – **Sedanur Yıldız & Özgür Tüfekçi**

Salon / Room: B

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Efe Baştürk*

Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Güncel Tartışmalar ve Değişen Jeopolitik Koşullar

- “Egemenliğin Politik Teolojisi ya da Uluslararası İlişkilerin 'Eskatolojik' Varlığı” - **Efe Baştürk**
- “Uluslararası İlişkilerde Ontolojik Güvenliği Anlamak: Kavramsal, Teorik ve Pratik Yansımalar” - **Helin Sarı Ertem & Aslı Nur Düzgün**
- “Antroposen Çağında Uluslararası İlişkiler” - **Yelda Erçandırılı**
- “Jeopolitik ve Güç Muamması: Uluslararası İlişkiler ve Siyasî Coğrafya” - **Mehmet Evren Eken**
- “Güvenlik ve Kimlik: Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Yeni Parametreler” - **Burak Bınarcı**

Salon / Room: C

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Bülent Şener*

Güvenlik Çalışmaları- Uluslararası Güvenlik Çalışmalarında Güncel Tartışmalar

- “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşunda Savaş Olgusunun Belirleyiciliği ve 'Savaş Çalışmaları' Alanının Gelişimi” - **Bülent Şener**
- “Soğuk Savaş Sonrası NATO’nun Genişleme Politikasına Yönelik Rusya’nın Tehdit Algılamaları: Ukrayna Örneği” - **Zehra Aksu & Fatma Akkan Güngör**
- “Güvenlik Kavramı Bağlamında Türkiye’de ve Avrupa’da Yükselen Milliyetçilik” - **Gökberk Yücel & Şeyma Kalyoncu**
- “Rusya Federasyonu’nun IŞİD ile Mücadele Politikası” - **İskender Karakaya**
- “Güç Geçişleri, Memnuniyetsizlik ve Tehdit Algısı: Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918” - **Tuğçe Ersoy Ceylan**
- “Rusya Federasyonu’nun 2008 Gürcistan Müdahalesi Bağlamında Uluslararası İlişkilerde Aktörler Arası Etkileşim ve Çıkar Algılaması” - **Yusuf Halhallı**

Salon / Room: D

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Göktürk Tüysüzoğlu*

Bölge Çalışmaları

- “Kızıldeniz’de Güç Mücadelesi: Sebepler ve Aktörler” - **Göktürk Tüysüzoğlu**
- “Türk-İran İlişkilerinin Ortadoğu Bölgesine Etkileri” - **İsmail Yavuz & Bülent Uğrasız**
- “İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu’nun Balkanlar Tasavvuru Birey Seviyesinde Bir Analiz” - **Emrah Utku Gökçe**
- “Avrupa Birliği ve Orta Asya Ülkeleri İlişkilerinde Şangay İşbirliği Örgütü: Sorunlar ve Fırsatlar” - **Burulkan Abdibaitova Pala**
- “Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Sonra Rusya ve Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası: Karşılaştırmalı Analiz” - **Eyüp İbrahim Atabay**

10:30-10:45	Çay-Kahve Arası / Coffee Break
10:45-12:30	<p><i>Dış Politika Simülasyonu:</i> “Altı Ülke, Sınırlı Kaynaklar ve Etkin Diplomasi”</p> <p>Prof. Dr. Özgür Özdamar – Bilkent Üniversitesi</p> <p>Salon / Room: E</p>
10:45-12:30	5. Oturum / 5th Session
<p>Salon / Room: A Oturum Başkanı / Panel Chair: Sinem Akgül Açıkmeşe</p>	
Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Alanında Tematik Çalışmalar	
<ul style="list-style-type: none"> • “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininde Barış Çalışmaları ve Çatışma Çözümü” - Bezen Balamir Coşkun • “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplini İçinde İklim Değişikliği Çalışmaları” - Senem Atvur • “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplini İçinde Göç Çalışmaları” - Sanem Özer • “Türkiye’de Dış Politikanın Siyasal İktisadı Çalışmaları” - İnan Rüma • “Türkiye de Barış Harekâtlarının İncelenmesine Yönelik Çalışmalar ve Yaklaşımlar” - Dilaver Arıkan Acar • “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplini İçinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları” - Asiye Gün Güneş Gülal 	
<p>Salon / Room: B Oturum Başkanı / Panel Chair: Erol Kalkan</p>	
Avrupa Çalışmaları	
<ul style="list-style-type: none"> • “AB’de Göç Olgusunun Kopenhag Ekolü’nün Güvenikleştirme Yaklaşımı Çerçevesinde Değerlendirilmesi” - Metin Aksoy & İclal Fırat • “Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Değişim Söylemi: Geri Kabul Anlaşması ve Medeniyetler İttifakı Örneği” - Fevzi Kırbaçoğlu & Özgür Tüfekçi • “Avrupa Birliği’nin Yumuşak Güç Krizi Olarak Ukrayna Krizi” - Erol Kalkan & Elifnur Kılıç • “Self-Determinasyon Kavramı ve Avrupa Birliği’nde Sorunlu Alanlar: İskoçya ve Katalonya Örnekleri” - Filiz Cicioğlu & Yeşim Bayram • “Avrupa Birliği’nin Dış Politikası’nda Kimlik Sorunsalı” - Ferda Özer 	
<p>Salon / Room: C Oturum Başkanı / Panel Chair: Mehmet Emin Altundemir</p>	
Uluslararası Sistemde Ekonomik- Politik Rekabet	
<ul style="list-style-type: none"> • “IMF Politikaları ve Ekonomik Rekabet” - Mehmet Emin Altundemir • “Ekonomik Kalkınma-Askeri Gelişme İkileminde Asya-Pasifik Ülkelerinin ABD-ÇHC Paradoksu: Tayvan Örneği” - Adem Ali İren & Diren Doğan • “Sovyet Tehdidinin Türkiye’nin İktisat Politikalarındaki Dönüşüme Etkisi” - Mehmet Dinçaslan • “Bir Sosyal Hareket Olarak 'Adil Ticaret' ve Adil Ticaret Kahve Sistemi” - Ceren Urcan • “Doğu Akdeniz Hidrokarbon Keşifleri Bağlamında İsrail-Lübnan Deniz Yetki Uyuşmazlığının Ekonomi-Politigi” - Zekiye Nazlı Kansu • “Japonya – Güney Kore Anlaşmazlığının Sebebi Olarak Japon Sömürgeciliği” - Zülal Zengin 	
<p>Salon / Room: D Oturum Başkanı / Panel Chair: Muzaffer Şenel</p>	
The Anatomy of Corelation Between Turkey’s Energy and Foreign Policies	
<ul style="list-style-type: none"> • “East Mediterranean Gas: Opportunities and Challenges for Turkey” - Muzaffer Şenel 	

- “The Black Sea Energy Axis: Implications of Turkish-Russian Energy Relations for the Regional Energy Security Agenda” - **Tamás Kozma**
- “Assessing Energy Politics in the Level of Global Governance: The Case of Turkey” - **Şükrü Aydın**
- “How Liberalization in Energy Markets may Effect Soft Power Leverage of Turkey?” - **Eser Özdil**

12:30-13:45	Öğle Yemeği / Lunch
13:45-15:15	6. Oturum / 6 th Session

Salon / Room: A
Oturum Başkanı / Panel Chair: *Tamer Kaşıkçı*

Devlet Dışı Aktörlerin Bölgesel ve Uluslararası Sisteme Etkileri

- “Uluslararası Politikada Bir Aktör Olarak Devlet-Dışı Silahlı Örgütlerin Yükselişi: Türkiye-Özgür Suriye Ordusu Örneği” - **Tamer Kaşıkçı**
- “Uluslararası İlişkilerin Dönüşen Ontolojisi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörler” - **Mustafa Yetim & Hüsna Taş Yetim**
- “Sosyal Medyanın Terör Faaliyetlerine Olan Etkileri” - **Seda Tunca & Adem Ali İren**
- “Siyasal Aktivizmde Yeni Medyanın Rolü” - **Ufuk Törün**
- “Analitik Düşünce Merkezleri ve Siyasi Süreç: Karar Almadaki Rol ve Önemleri” - **Çağrı Adil**

Salon / Room: B
Oturum Başkanı / Panel Chair: *M. Yavuz Alptekin*

Etnik ve Mezhepsel Temelli Çatışmalar / Terör, Radikalizm ve Aşırıçılık

- “Dünyada Farklı Etnik Çatışma Alanları ve Ortak Nedenler: Ortadoğu Üzerine Notlar” - **M. Yavuz Alptekin**
- “Devlet Akli ve Kürt Meselesine Bakış” - **Ömer Baykal**
- “Küresel Popülizmin Yükselişi: Siyasal, Sosyal Ve Ekonomik Faktörlerin Etkisi Üzerine Sayısal Bir Analiz” - **Alper Tolga Bulut & Nurhan Hacıoğlu**
- “Radikal Dini Terör İçin Verimli Vaha Irak: Daeş Örneği” - **Selim Kurt**
- “Latin Amerika Siyasetinde Aşırı Sağın Yükselişi: Jair Bolsonaro Örneği” - **Yusuf Çınar**
- “Birleşik Krallık’ta Avrupa Şüphencililiği: UKIP ve Muhafazakâr Parti” - **Kübra Çağlar Hekimoğlu**

Salon / Room: C
Oturum Başkanı / Panel Chair: *Kürşat Korkmaz*

Türkiye Çalışmaları

- “Türk-Rus İlişkilerinin Niteliğine Yönelik Bir İçerik Analizi (2000-2018)-Uluslararası İlişkilerde Nitel Bir Çalışma Örneği” - **Kürşat Korkmaz**
- “Avrupa’nın Türkiye ile olan Komşuluk Politikasında Vize Sorunu ve Etkileri” - **Didem Saygın**
- “Türkiye’de ‘Direncilik’ Kavramı Üzerine Bir Ölçüm Parametresi: Kentsel Göç” - **Sevil Sezgin**
- “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplinin Oluşumunda Akademi-Bürokrasi İşbirliği: 1952-1969 Döneminde Mülkiye-Hariciye Etkileşimi” - **Hüseyin Sert**
- “Göç ile İstanbul’a Gelen Suriyeli Kadınların İstihdam Problemi” - **Zeynep Günay**

Salon / Room: D
Oturum Başkanı / Panel Chair: *İsmail Köse*

Uluslararası Sistemin Dönüşümü ve Yükselen Güçler

- “Günümüz Gelişmeleri Işığında Uluslararası Sistemde Kutupluluk Tartışmaları: Suriye Örneği” - **Ömer Çolak & İsmail Köse**
- “Yükselen Güçler Miti: Brezilya Örneği” - **Ege Demirel**
- “Yükselen Güçler ve Komşu Ülkelerin Güvenlik Algısı: Güney Afrika Örneği” - **Dilek Karadeniz & Özgür Tüfekçi**

15:15-15:30	Çay-Kahve Arası / Coffee Break
-------------	--------------------------------

15:30-17:00

7. Oturum / 7th Session

Salon / Room: A

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Abdulgani Bozkurt*

Örnek Olay İncelemeleri-İçerik Analizi Çalışmaları

- “Afgan Göçmenlerinin Psiko-Sosyal Durumları: Trabzon Örneği” - **Cengiz Özgün**
- “Cinsiyet Eşitliği ve Niteliksel Temsil: Kadın’ın Siyasal Temsilinin Yerel Bileşenleri Üzerine Bir Analiz” - **Emel İter & Alper Tolga Bulut**
- “Akademik Yazın ve Epistemolojinin Siyaseti: “Arap Baharı”nın Sonuçları” - **Abdulgani Bozkurt**
- “Başkan Maduro Döneminde Venezuela’da Demokrasi Kalitesi Analizi” - **Deniz Pelin Dinçer Akan**
- “Venezuela’da Geçici Başkanlık Tartışması” - **Canan Kışlalıoğlu**

Salon / Room: B

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Murat Ülgül*

ABD ve Uluslararası Politika Çalışmaları

- “Nükleer Düğmeyi Kapatmak: Barack Obama ve Donald Trump’ın İran ve Kuzey Kore Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi” - **Murat Ülgül**
- “Amerikan Dış Politikasında Jeopolitiğin Önemi ve Avrasya” - **Tolga Öztürk**
- “ABD’nin Gölgesinde Çin- Rusya İlişkileri” - **Sıla Turaç Baykara**
- “ABD Dış Politikasında Hegemonya Sonrası Yaklaşımları ve Türkiye-ABD İlişkilerine Yansımaları” - **Cavit Emre Aytekin**
- “ABD ve İsrail-Filistin Sorunu: Barack Obama ve Donald Trump Dönemleri” - **Aslı Nur Düzgün**

Salon / Room: C

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Akif Bahadır Kaynak*

International Security /Peace and Conflict

- “The Impact of Gas Discoveries in the Eastern Mediterranean on Cyprus Problem” - **Akif Bahadır Kaynak**
- “States and Border Security: An Analysis on Turkey’s Border Security Policy Under ‘Wall’ ” - **Meysune Yaşar & Meryem Özgür**
- “Colombian Conflict and Its Peace Efforts” - **Nur Seda Temur**
- “Afghanistan:The Changing Contours of International Politics and the Role of Turkey in the Conflict Mediation / Resolution of Afghanistan” - **Mudassir Fatah**
- “Brother From Another Mother & Climate Emergency: Learning from Each Other’s Experiences” - **Adeel Mukhtar Mirza**

17:00-17:15

Çay-Kahve Arası / Coffee Break

17:15-18:45

Kapanış Paneli / Closing Panel

Salon / Room: A

Oturum Başkanı / Panel Chair: *Prof. Dr. Sinem Akgül Açıkmeşe*

- Prof. Dr. Fuat Keyman - *Sabancı Üniversitesi*
- Prof. Dr. Sinem Akgül Açıkmeşe - *Kadir Has Üniversitesi*
- Prof. Dr. Mustafa Aydın - *Kadir Has Üniversitesi*
- Soli Özel - *Kadir Has Üniversitesi*
- Murat Yetkin

Katılımcı Listesi / Participant List

1.	Süleyman Erkan	Prof. Dr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
2.	Gökhan Koçer	Prof. Dr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
3.	Mohammad Arafat	Prof. Dr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
4.	Hayati Aktaş	Prof. Dr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
5.	Coşkun Topal	Prof. Dr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
6.	Murat Yetkin	Gazeteci / Dış Politika Yazarı	
7.	Soli Özel		Kadir Has Üniversitesi
8.	Sinem Akgül Açıkmeşe	Prof. Dr.	Kadir Has Üniversitesi
9.	Mustafa Aydın	Prof. Dr.	Kadir Has Üniversitesi
10.	Meliha Altunışık	Prof. Dr.	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
11.	Mehmet Emin Altundemir	Prof. Dr.	Sakarya Üniversitesi
12.	Erhan Büyükkakıncı	Prof. Dr.	Galatasaray Üniversitesi
13.	Murat Çemrek	Prof. Dr.	Necmettin Erbakan Üniversitesi
14.	Toğrul İsmayil	Prof. Dr.	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
15.	Kamer Kasım	Prof. Dr.	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
16.	Fuat Keyman	Prof. Dr.	Sabancı Üniversitesi
17.	Ziya Öniş	Prof. Dr.	Koç Üniversitesi
18.	Gencer Özcan	Prof. Dr.	İstanbul Bilgi Üniversitesi
19.	Özgür Özdamar	Prof. Dr.	Bilkent Üniversitesi
20.	Yaşar Sarı	Prof. Dr.	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
21.	Özlem Tür	Prof. Dr.	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
22.	İsmail Köse	Doç. Dr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
23.	Bülent Şener	Doç. Dr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
24.	Özgür Tüfekçi	Doç. Dr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
25.	M. Yavuz Alptekin	Doç. Dr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
26.	Metin Aksoy	Doç. Dr.	Gümüşhane Üniversitesi
27.	Efe Baştürk	Doç. Dr.	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
28.	Bezen Balamir Coşkun	Doç. Dr.	İzmir Politikalar Merkezi
29.	Sinem Ünaldirler Kocamaz	Doç. Dr.	Ege Üniversitesi
30.	A. Şevket Ovalı	Doç. Dr.	Dokuz Eylül Üniversitesi
31.	Hüsrev Tabak	Doç. Dr.	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
32.	Göktürk Tüysüzoğlu	Doç. Dr.	Giresun Üniversitesi
33.	Çiğdem Üstün	Doç. Dr.	DEMİS İzmir
34.	Fatma Akkan Güngör	Dr. Öğr. Üyesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi
35.	Alper Tolga Bulut	Dr. Öğr. Üyesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi
36.	Ayça Eminoğlu	Dr. Öğr. Üyesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi
37.	Vahit Güntay	Dr. Öğr. Üyesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi
38.	Erol Kalkan	Dr. Öğr. Üyesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi
39.	Murat Ülgül	Dr. Öğr. Üyesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi
40.	Mehmet Dinçaslan	Dr. Öğr. Üyesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi
41.	Abdullah Uzun	Dr. Öğr. Üyesi	Karadeniz Teknik Üniversitesi
42.	Dilaver Arıkan Acar	Dr. Öğr. Üyesi	Yaşar Üniversitesi

43.	Senem Atvur	Dr. Öğr. Üyesi	Akdeniz Üniversitesi
44.	Gülşen Aydın	Dr. Öğr. Üyesi	Atatürk Üniversitesi
45.	Gülşen Çetin Aydın	Dr. Öğr. Üyesi	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
46.	Sabri Aydın	Dr. Öğr. Üyesi	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
47.	Ömer Baykal	Dr. Öğr. Üyesi	Bartın Üniversitesi
48.	Sıla Turaç Baykara	Dr. Öğr. Üyesi	İzmir Demokrasi Üniversitesi
49.	Kıvılcım Romya Bilgin	Dr. Öğr. Üyesi	Başkent Üniversitesi
50.	Abdulgani Bozkurt	Dr. Öğr. Üyesi	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
51.	Cantürk Caner	Dr. Öğr. Üyesi	Dumlupınar Üniversitesi
52.	Tuğçe Ersoy Ceylan	Dr. Öğr. Üyesi	İzmir Demokrasi Üniversitesi
53.	Filiz Cicioğlu	Dr. Öğr. Üyesi	Sakarya Üniversitesi
54.	Yusuf Çınar	Dr. Öğr. Üyesi	Bitlis Eren Üniversitesi
55.	Rahman Dağ	Dr. Öğr. Üyesi	Adıyaman Üniversitesi
56.	Ali Burak Darıcılı	Dr. Öğr. Üyesi	Bursa Teknik Üniversitesi
57.	Mehmet Evren Eken	Dr. Öğr. Üyesi	Süleyman Demirel Üniversitesi
58.	Yelda Erçandırlı	Dr. Öğr. Üyesi	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
59.	Fulya Ereker	Dr. Öğr. Üyesi	Altınbaş Üniversitesi
60.	Mehmet Emin Erendor	Dr. Öğr. Üyesi	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
61.	Helin Sarı Ertem	Dr. Öğr. Üyesi	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
62.	Bekir Güzel	Dr. Öğr. Üyesi	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
63.	Adem Ali İren	Dr. Öğr. Üyesi	Süleyman Demirel Üniversitesi
64.	Haluk Karadağ	Dr. Öğr. Üyesi	Başkent Üniversitesi
65.	İskender Karakaya	Dr. Öğr. Üyesi	Yozgat Bozok Üniversitesi
66.	Tamer Kaşıkçı	Dr. Öğr. Üyesi	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
67.	Akif Bahadır Kaynak	Dr. Öğr. Üyesi	Altınbaş Üniversitesi
68.	Sami Kiraz	Dr. Öğr. Üyesi	Hitit Üniversitesi
69.	Sebahattin Koç	Dr. Öğr. Üyesi	Bitlis Eren Üniversitesi
70.	Kürşat Korkmaz	Dr. Öğr. Üyesi	Kırıkkale Üniversitesi
71.	Selim Kurt	Dr. Öğr. Üyesi	Giresun Üniversitesi
72.	Sezgin Mercan	Dr. Öğr. Üyesi	Başkent Üniversitesi
73.	Ceren Uysal Oğuz	Dr. Öğr. Üyesi	Akdeniz Üniversitesi
74.	Sanem Özer	Dr. Öğr. Üyesi	Akdeniz Üniversitesi
75.	Cenk Özgen	Dr. Öğr. Üyesi	Giresun Üniversitesi
76.	Cengiz Özgün	Dr. Öğr. Üyesi	Avrasya Üniversitesi
77.	Tolga Öztürk	Dr. Öğr. Üyesi	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
78.	İnan Rüma	Dr. Öğr. Üyesi	İstanbul Bilgi Üniversitesi
79.	Didem Saygın	Dr. Öğr. Üyesi	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
80.	Eda Kuşku Sönmez	Dr. Öğr. Üyesi	Avrasya Üniversitesi
81.	Muzaffer Şenel	Dr. Öğr. Üyesi	İstanbul Şehir Üniversitesi
82.	Serpil Bardakçı Tosun	Dr. Öğr. Üyesi	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
83.	Ahmet Tunç	Dr. Öğr. Üyesi	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
84.	İsmail Yavuz Bülent Uğrasız	Dr. Öğr. Üyesi	Dokuz Eylül Üniversitesi
85.	Mustafa Yetim	Dr. Öğr. Üyesi	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
86.	Gökberk Yücel	Dr. Öğr. Üyesi	Yozgat Bozok Üniversitesi

87.	Aytekin Cantekin	Öğr. Gör.	Milli Savunma Üniversitesi
88.	Anıl Çağlar Erkan	Öğr. Gör.	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
89.	Eren İrfanoğlu	Öğr. Gör.	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
90.	Ekrem Ok	Öğr. Gör.	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
91.	Hadza Min Fadhli Robby	Öğr. Gör.	Islamic University of Indonesia
92.	Eda Tutak	Öğr. Gör.	Gümüşhane Üniversitesi
93.	Sevil Sezgin	Öğr. Gör.	Avrasya Üniversitesi
94.	Betül Özyılmaz Kiraz	Dr. Arş. Gör.	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
95.	Mudassir Fatah	Dr.	Jamia Millia Islamia
96.	Asiye Gün Güneş Gülal	Dr.	Akdeniz Üniversitesi
97.	Arda Özkan	Dr.	Giresun Üniversitesi
98.	Burulkan Abdibaitova Pala	Dr.	Ankara Üniversitesi
99.	Hüseyin Sert	Dr.	Boğaziçi Üniversitesi
100.	Sinem Çelik	Arş. Gör.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
101.	Emel İlter	Arş. Gör.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
102.	Yasin Çağlar Kaya	Arş. Gör.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
103.	Hülya Kınık	Arş. Gör.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
104.	Gökтуğ Kıprızlı	Arş. Gör.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
105.	Ayçe Sepli	Arş. Gör.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
106.	Deniz Pelin Dinçer Akan	Arş. Gör.	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
107.	Cavit Emre Aytekin	Arş. Gör.	Kafkas Üniversitesi
108.	Burak Bınarcı	Arş. Gör.	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
109.	Sevgi Çilingir	Arş. Gör.	Dokuz Eylül Üniversitesi
110.	Müge Dalar	Arş. Gör.	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
111.	Çağıl Durdu	Arş. Gör.	Ardahan Üniversitesi
112.	Emrah Utku Gökçe	Arş. Gör.	Muş Alparslan Üniversitesi
113.	Kübra Çağlar Hekimoğlu	Arş. Gör.	Atatürk Üniversitesi
114.	İbrahim Kurnaz	Arş. Gör.	Selçuk Üniversitesi
115.	Nur Seda Temur	Arş. Gör.	Kastamonu Üniversitesi
116.	Ceren Urcan	Arş. Gör.	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
117.	Meysune Yaşar	Arş. Gör.	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
118.	Zehra Aksu	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
119.	Ömer Çolak	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
120.	Nurhan Hacıoğlu	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
121.	Mohammed Hashiru	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
122.	Madi Madi John	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
123.	Şeyma Kalyoncu	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
124.	Dilek Karadeniz	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
125.	Fevzi Kirbaşoğlu	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
126.	Sedanur Yıldız	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
127.	Halil Yılmaz	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
128.	Hasan Yılmaz	Doktora Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
129.	Şükrü Aydın	Doktora Öğr.	İstanbul Üniversitesi
130.	Çağrı Adil	Doktora Öğr.	St Petersburg State University
131.	Anara Bakhishli	Doktora Öğr.	Bakü Devlet Üniversitesi
132.	Yeşim Bayram	Doktora Öğr.	Sakarya Üniversitesi

133.	Ege Demirel	Doktora Öğr.	Kırıkkale Üniversitesi
134.	Diren Doğan	Doktora Öğr.	Süleyman Demirel Üniversitesi
135.	Aslı Nur Düzgün	Doktora Öğr.	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
136.	Zeynep Günay	Doktora Öğr.	Marmara Üniversitesi
137.	Yusuf Halhallı	Doktora Öğr.	İstanbul Üniversitesi
138.	Zekiye Nazlı Kansu	Doktora Öğr.	Marmara Üniversitesi
139.	Canan Kışlalıoğlu	Doktora Öğr.	Akdeniz Üniversitesi
140.	Tamás Kozma	Doktora Öğr.	The University of Pécs
141.	Meryem Özgür	Doktora Öğr.	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
142.	Festim Rızanaj	Doktora Öğr.	Anadolu Üniversitesi
143.	Nigar Shiralizade	Doktora Öğr.	ODTÜ
144.	Ufuk Törün	Doktora Öğr.	Marmara Üniversitesi
145.	Seda Tunca	Doktora Öğr.	Süleyman Demirel Üniversitesi
146.	Hüsna Taş Yetim	Doktora Öğr.	Sakarya Üniversitesi
147.	Zülal Zengin	Doktora Öğr.	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
148.	Eyüp İbrahim Atabay	YL Mezunu	Rusya Devlet Herzen Pedagoji Üniversitesi
149.	F. M. Arafat	YL Mezunu	University of Dhaka
150.	Adeel Mukhtar Mirza	YL Mezunu	National Defence University Islamabad
151.	Eser Özdil	YL Mezunu	PETFORM
152.	Yeşim Aydın	YL Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
153.	Seda İmamoğlu	YL Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
154.	Elifnur Kılıç	YL Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
155.	Şeyma Uzun	YL Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
156.	Bahar Yılmaz	YL Öğr.	Karadeniz Teknik Üniversitesi
157.	Melisa Arslan	YL Öğr.	Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi
158.	Can Atik	YL Öğr.	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
159.	Gizem Balcı	YL Öğr.	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
160.	Safiye Cemre Elmas	YL Öğr.	Ege Üniversitesi
161.	İclal Fırat	YL Öğr.	Gümüşhane Üniversitesi
162.	Haci Yasin Hoşab	YL Öğr.	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
163.	Ferda Özer	YL Öğr.	Kocaeli Üniversitesi

BÖLGESEL ÖRGÜTLERİN ÇATIŞMA YÖNETİMİ VE ARABULUCULUK FAALİYETLERİNDEKİ ROLLERİNİN İNCELENMESİ: ARAP BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

Sami KİRAZ¹

Hitit Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Bir disiplin olarak kendi çalışma alanları ve yöntemleriyle kuruluşunun yüzüncü yılına girilen Uluslararası İlişkiler'in öncelikli olarak ele aldığı sorunsal, Birinci Dünya Savaşı gibi yıkıcı bir savaşın tekrar etmesinin önlenmesi olmuştur. Bu bağlamda, çeşitli kuramsal yaklaşımlar tarafından bu mesele ele alınmıştır. Savaşların nasıl önleneceği konusu halen daha en önemli tartışma noktalarından birisini oluşturmakta ancak artık yeni alt disiplinler bu meseleyi ele almaktadır. Çatışma yönetimi ya da barış çalışmaları da bu alt disiplinlerden birisidir. Çatışma yönetimi kavramının geniş yorumunda, bu eylemin bütün çatışma süreçlerini ve daha sonra kurulan barış safhalarını kapsadığı iddia edilmektedir. Çatışma yönetiminin nasıl ve hangi aktörler tarafından yapılacağı ise literatürde tartışmalı alanlardan birisini oluşturmaktadır. Bu çalışmada çatışma yönetimindeki rolleri incelenen bölgesel örgütler, çatışma yönetiminde ikinci düzey aktörler olarak kabul edilmektedir. Uluslararası politikada rolleri her geçen gün daha da artan bölgesel örgütler çatışma yönetimi için de son derece kullanışlı platformlar olarak düşünülmektedir. Düzenli görüşme mekanizmaları, kolektif karar alma süreçleri ve periyodik raporlamalar gibi nitelikleri, üye ülkeler arasındaki ya da ülke içi çatışmaların yönetilmesinde gerekli altyapıyı sağlayacağından sorunlara henüz başlangıç aşamasında müdahale imkanı doğurmaktadır.

Ortadoğu gibi dünyanın en aktif çatışma alanlarından olan bir bölgede, etnik kimlik temelli olarak kurulan Arap Birliği, bu bağlamda çatışma yönetimi kapasitesine en fazla ihtiyaç duyulan bölgesel örgütlerin başında gelmektedir. Ancak çok sayıda çatışmayı gündem olarak belirleyen Arap Birliği, bunların önlenmesinde ya da yatıştırılmasında başarılı olamamıştır. Bu bağlamda, bu çalışmada başarısızlığın temel nedenlerinden olan örgütün genel niteliği analiz edilecektir. Bununla birlikte, çatışmaların Arap Birliği üzerinden yönetilebilmesi adına şimdiye kadar hangi düzenlemelerin yapıldığı ve bunların nasıl sonuçlar verdiği incelenecektir. Sonuç olarak da yakın dönemde yaşanan bölgesel çatışmalardaki Arap Birliği stratejilerindeki eksiklikler analiz edilerek bundan sonra Arap Birliği'nin nasıl daha etkin bir şekilde çatışma süreçlerine dâhil olabileceğine dair çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma Yönetimi, Barış Çalışmaları, Bölgesel Örgütler, Arap Birliği, Bölgesel Çatışmalar

Giriş

Bir disiplin olarak kendi çalışma alanları ve yöntemleriyle kuruluşunun yüzüncü yılına girilen Uluslararası İlişkiler'in öncelikli olarak ele aldığı sorunsal Birinci Dünya Savaşı gibi yıkıcı bir savaşın tekrar etmesinin önlenmesi olmuştur. Bu bağlamda, çeşitli kuramsal yaklaşımlar tarafından bu mesele ele alınmış ve kuramlar arası farklılaşmalar, bu disiplinin

¹ Sami KİRAZ, samikiraz@hitit.edu.tr

gelişmesini sağlamıştır. Savaşların nasıl önleneceği meselesi halen daha en önemli tartışma noktalarından birisini oluşturmakta ancak artık yeni alt disiplinler bu meseleyi ele almaktadır. Çatışma yönetimi ya da barış çalışmaları da bu alt disiplinlerden birisidir. Çatışma yönetimi kavramının geniş yorumunda bu eylemin bütün çatışma süreçlerini ve daha sonra kurulan barış safhalarını kapsadığı iddia edilmektedir. Buna göre çatışma yönetimi ile çatışmayı yatıştırma, çözme ve dönüştürme dâhil bütün safhalar ile çatışmanın başlaması, ilerlemesi, çözme girişimleri, barıştırma faaliyetleri gibi bütün süreçler düşünülmelidir.

Çatışma yönetiminin nasıl ve hangi aktörler tarafından yapılacağı ise literatürde tartışmalı alanlardan birisini oluşturmaktadır. Üzerinde tam bir mutabakat olmamakla birlikte çoğunlukla kabul gören anlayışa göre üç farklı düzeyden aktörler, alabilecekleri önlemler farklı olmak koşuluyla, çatışma yönetiminde rol alabilmektedir. Birinci düzeyde siyasi ve askeri elitler / karar alıcılar bulunmakta ve bunlar iyi niyet elçiliği, kolaylaştırıcılık, arabuluculuk ve hakemlik gibi roller üstlenerek doğrudan sonuç almaya yönelik eylemlerde bulunabilmektedir. İkinci düzeyde ise ulusal ve uluslararası STK'lar ve profesyoneller çatışma yönetimini yürütürken, bu aktörler daha çok sürece yönelik çalışmalar yapmakta, müzakereler için ortam hazırlama, yakınlaştırma, tarafları buluşturmaya ve bir araya getirmeye çalışma, kolaylaştırıcılık ve danışmanlık yapma gibi görevler almaktadır. Tabana dayalı yerel örgütlenmeler, insan hakları ve kalkınma STK'ları üçüncü düzey aktörler olarak kabul edilmektedir. Bu aktörler de süreç odaklı ancak yapısal değişim getirecek düzenlemeler için uğraşarak çatışma yönetimine katılmaktadır.

Bu çalışmada çatışma yönetimindeki rolleri incelenen bölgesel örgütler, ikinci düzey aktörler olarak kabul edilmektedir. Uluslararası politikada rolleri her geçen gün daha da artan bölgesel örgütler çatışma yönetimi için de son derece kullanışlı platformlar olarak düşünülmektedir. Düzenli görüşme mekanizmaları, kolektif karar alma süreçleri ve periyodik raporlamalar gibi nitelikleri, üye ülkeler arasındaki ya da ülke içi çatışmaların yönetilmesinde gerekli altyapıyı sağlayacağından sorunlara henüz başlangıç aşamasında müdahale imkânı doğurmaktadır. Elbette bu faydaların elde edilebilmesi noktasında en önemli husus, üye devletler arasında böyle bir öngörünün oluşmuş olması ve bölgesel örgüte çatışma yönetimi için gereken araçları tahsis etmektir. Böylelikle devletlerin bir araya gelmek suretiyle kendilerinin kurdukları bölgesel örgütler ilerleyen süreçte olası çatışmaların önlenmesi ve çözülmesi noktasında faydalı araçlar haline gelecektir.

Ortadoğu gibi dünyanın en aktif çatışma alanlarından olan bir bölgede etnik kimlik temelli olarak kurulan Arap Birliği, bu bağlamda çatışma yönetimi kapasitesine en fazla ihtiyaç duyulan bölgesel örgütlerin başında gelmektedir. Arap Birliği'nin tarihsel süreç içerisinde bölgesindeki ve üyelerini ilgilendiren çatışmalardaki rolü ise genellikle tartışmaları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, çalışmada söz konusu faaliyetlere yönelik değerlendirmeler ele alınacaktır. Buna göre, öncelikle çatışma yönetimi ile ne anlaşılması gerektiği ve literatürde kavramın nasıl açıklandığı ele alınacak, daha sonra da bölgesel

örgütlerin çatışma yönetimindeki rolleri incelenecektir. Arap Birliği genel olarak tanıtıldıktan sonra da Birlik'in çatışma yönetimi ve arabuluculuk faaliyetleri incelenerek, genel değerlendirmelerle çalışma bitirilecektir.

1. Çatışma Yönetimi: Kavramsal Çerçeve

Barış çalışmaları ve daha özelde çatışma yönetimi, uluslararası ilişkiler disiplininin kurulmasından itibaren üzerinde en fazla tartışılan ve fikir yürütülen alanlardan birisi olmuştur. Temelde uluslararası politikada büyük çaplı savaşların yeniden ortaya çıkmasının engellenmesi motivasyonu ile disiplinler özelliğini kazanan uluslararası ilişkiler, çok farklı perspektiflerden çatışmaların önlenmesi konusunda ortaya konan yöntemleri ve bu yöntemler arası tartışmaları bünyesinde barındırmıştır. Geniş bir yelpazeden, çatışmaların yönetilmesi konusunda önemli bir literatür ortaya konan çatışma yönetimi, çatışmaların nedenleri, çatışmanın türleri, çatışmanın aktörleri ile çatışma yönetiminin safhaları, çatışma yönetiminde rol alan aktörlerin nitelikleri ve çatışma yönetiminin safhaları konularında önemli açıklamalar sunmaktadır (Kiraz, 2019, s. 118).

Çatışma Yönetimi en genel tanımıyla “potansiyel veya gerçek bir çatışma durumunu azaltmak, çözmek ya da dönüştürmek amacıyla örgütlü, diyalog-temelli ve partizan olmayan bir üçüncü tarafın (arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, uzlaştırıcılık, danışmanlık, barışı koruma ve tahkim) ya da çatışan tarafların çatışmaya müdahaleleri ve bu süreçte kullandıkları yöntemlerin bütünüdür” (Akyeşilmen, 2014, s. 33). Bu tanımdan hareketle çatışma yönetiminin çatışmanın bütün safhalarında uygulanabilen ve çok aktörlü yapısı ön plana çıkmaktadır. Ancak bu tanımın daha net anlaşılabilmesi için çatışma yönetimini safhalarının da incelenmesi gerekmektedir. Literatürde genel kabul gören görüşe çatışma yönetimi; çatışmayı yatıştırma, çatışmayı çözüme ve çatışmayı dönüştürme şeklinde üç safhadan oluşmaktadır.

Birinci safha olan çatışmayı yatıştırma, çatışmanın nedenlerini dikkate almadan doğrudan şiddeti sonlandırmaya yönelik yürütülen bütün çalışma ve stratejilerdir. Hızlı sonuç alma amacıyla ve kazan-kazan ilkesi ile hareket edilir. Adil çözümden ziyade, şiddetin olmaması durumu için kullanılır. Aktörler rasyonel varsayıldığından işbirliği mümkündür. Çatışmaya dahil olan üçüncü tarafların ana stratesi, sıfır-toplam anlayışını değiştirip bir anlaşmaya varmaktır. Strateji arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık iken uygulamalar, gerekirse, ekonomik yaptırımlar, tahkim veya güce dayalı arabuluculuktur. Çatışma yönetiminin ikinci safhası olan çatışmayı çözüme safhasında, orta-vadeli stratejiler söz konusudur. Çatışmaya yönelik kapsamlı ve yapısal analizler yapılır ve bu yöntem süreç odaklıdır. Önemli ihtiyaç ve çıkarılara vurgu yapılır. Bu safhada aktörler arabulucu ya da kolaylaştırıcı olarak müdahil olurlar. Çatışan tarafları memnun edecek bir çözüm bulmak temel amaçtır. Uzun görüşmeler ve müzakereler içerir. Müzakereciye yoğun bir mesai düşmekte ve meselenin temellerinden, gerçekleştirilen uygulamalara kadar bütün konuların tartışılması gerekmektedir. Öncelik daha az karmaşık ve sorunlu alanlara verilmelidir. Bütün çatışma

yönetimi stratejilerinin nihai hedefi çatışmaları dönüştürmektir. Yapısal değişim odaklı ve uzun vadeli barışa yönelik çalışmalardır. Çok aktörlü ve genellikle daha resmi olmayan düzeyden aktörlerin dâhil olduğu bir süreçtir. Alta üste kapasite geliştirme ve yerel halkı güçlendirme amacıyla hareket edilir. Sosyal adalet sağlanmaya çalışılır (Akyeşilmen, 2014, s. 33-40).

Çatışma yönetiminde en önemli unsurların başında ise bu süreci yönetecek ve katkı verecek olan aktörler gelmektedir. Genel kabul gören anlayışa göre üç farklı düzeyden aktörler çatışma yönetimine dâhil olmaktadır. Birinci düzeyde siyasi ve askeri elitler ile liderler tanımlanmakta; bunlar doğrudan sonuç almaya odaklı (şiddetin sonlanması) hareket etmektedirler. İkinci düzeyde ise ulusal ya da uluslararası sivil toplum kuruluşları ile profesyoneller yer almaktadır. Bu aktörler sürece yönelik önlemler geliştirmekte, müzakerelerin başlatılması başta olmak üzere çatışma yönetimine ortam hazırlamaktadırlar. Üçüncü düzeyde ise tabana dayalı yerel örgütlenmeler ile insan hakları ve kalkınma konularında çalışan sivil toplum kuruluşları çatışma yönetiminde rol almakta bu aktörle çatışmanın dönüştürülmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır (Akyeşilmen, 2014, s. 34). Bu çalışmada, özel olarak incelenen bölgesel örgütler ise niteliği gereği hem birinci hem de ikinci düzeyde aktörler olarak kabul edilebilir. Sonraki başlıkta bir bölgesel örgütün barış ve istikrarın korunması noktasında üstlenebileceği roller hem uluslararası ilişkiler kuramları hem de çatışma yönetimi bağlamında incelenecektir.

2. Bölgesel Örgütlerin Barış ve İstikrarın Korunmasındaki Rollerini

Uluslararası ilişkilerin hâkim realist yapısı, devletlere devamlı olarak anarşinin varlığını ve böyle bir ortamda devletlerin dış politika davranışlarında çok fazla seçeneğinin bulunmadığını öğretir. Devletlerarası işbirliği mekanizmaları yalnızca çıkarların uyumu söz konusu olduğunda mümkün olabileceği için, herhangi bir işbirliği mekanizması da gerçekçi değildir. Realistler özellikle uluslararası örgütlerin işlevi konusunda karamsarlardır. Bu örgütlerin büyük ölçüde güçlü devletlerin dış politikalarının birer aracı olduğu iddia edilir ve eğer bir büyük güç bu örgütü desteklemezse varlığını devam dahi ettiremez.

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası siyaset genel olarak analiz edildiğinde, realistlerin bu yaklaşımının büyük ölçüde karşılık bulduğu görülmektedir. Ancak yaşanan birkaç örnek doğru yaklaşımlarla ve politikalarla uluslararası örgütlerin de siyaseten belirleyici aktörler olabileceği yönünde umut ışığı olmuştur. Almanya ve Fransa arasındaki husumeti bitiren Avrupa Birliği projesi bu noktada çok önemlidir. Entegrasyon teorileri çerçevesinde yarım asrı aşan bir süreçte yürütülen bu proje günümüzde belirli ekonomik sıkıntıları bulunmasına karşın ulus-ötesi yapıya en yakın bölgesel örgütü ortaya çıkarmıştır (Kiraz, 2013, s. 539).

AB örneği 1980'lerle birlikte uluslararası ilişkiler teorilerinin üzerinde en fazla durduğu konulardan olmuştur. Bir uluslararası örgütün realistlerin aksine uluslararası siyasette etkili olması ve barışı sağlaması yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İlk olarak Robert Keohane, 1984 yılında yazdığı "After Hegemony" kitabıyla uluslararası örgütlerin dış politikadaki ve uluslararası sistemdeki etkilerine dikkat çekmiştir. Anarşi varsayımı ve devlet merkezli bakış açıları gibi pek çok noktada neorealizm ile benzeşen Keohane'nin neoliberal kurumsalcılığı, son tahlilde barış ve işbirliğinin uluslararası örgütler sayesinde sağlanabileceğini belirtmektedir. Keohane'e (2005) göre uluslararası örgütler işbirliğine şu şekillerde katkı sağlar: taraflar hakkında bilgi toplayarak anarşinin yumuşamasını sağlar; taraflar arasında müzakere platformu sağlar; iletişim, ulaşım gibi devletlerin karşılaşmak zorunda oldukları işlem maliyetlerini düşürürler; her bir uluslararası örgüt kendi normlarını, standartlarını ve kurallarını koyarak devletlerin bunlar üzerinden işbirliğine gitmesini sağlar; yaptırım mekanizmaları ile tarafların birbirlerini aldatmalarının önüne geçer (s. 85-97).

Uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde neoliberal kurumsalcılık dışında uluslararası örgütlere önemli rol atfeden başka yaklaşımlar da mevcuttur. Bunlardan öne çıkan sosyal inşacılık yaklaşımıdır. Yaklaşımı doruk noktasına ulaştıran isim olarak görülen Wendt (1999), öznelarası inşa süreçlerinin önemine vurgu yaparak sosyal unsurların maddi yapılar üzerindeki belirleyiciliğini iddia etmektedir (s. 77). Bu iddiayı desteklerken kullandığı örnek de yaklaşımın temel argümanı olarak kabul edilen kimliklerin çıkarlar üzerindeki belirleyici etkisidir (s. 391). Kimliğin yanında ayrıca önem atfedilen bir diğer unsur ise kültürdür. Wendt, kültürün en önemli işlevinin ortak hafıza yaratmak olduğunu söylemekte, yaratılan bu ortak hafızanın özellikle unutulmuş ise oldukça zor sağlandığını ama öznelarası bir süreç sayesinde yeniden inşa edilebilmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır (s. 163).

Uluslararası sistemde değişimi mümkün gören yapısı nedeniyle sosyal inşacılık hâkim realist bakış açısından uzaklaşmaktadır. Özellikle iletişime fazlaca önem verilen inşacılıkta taraflar arası artan diyalog sayesinde karşılıklı kimliklerin ve kimliklendirmelerin dönüşümünün mümkün olduğu iddia edilir. Uluslararası örgütler de bu noktada dönüşüm ve karşılıklı algıların yeniden inşası için oldukça önemlidir. Taraflarının bir araya gelmesi diyalog halinde olmaları hususunda ciddi bir altyapı hazırlayan bu örgütler, devletlerin normal şartlarda bu şekilde bir müzakere ortamına mesafeli yaklaşacakları için önemli bir alternatif sunmaktadır. Ayrıca her bir örgütün belirli normlar ve kurallar ortaya koyması da üyeleri arasında bu konuda bir birlik yaratmaktadır (Kiraz, 2013, s. 540). Sonuç olarak hem neoliberal kurumsalcılık hem de sosyal inşacılık yaklaşımları barış ve işbirliği noktasında uluslararası örgütleri önemli araçlar olarak görmektedir.

Uluslararası ve bölgesel örgütlerin uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasındaki rolleri konusunda uluslararası hukukta da önemli bir altyapı bulunmaktadır. Mevcut uluslararası hukuk sisteminin en geçerli belgesi olan Birleşmiş Milletler Şartı'nın 52. maddesinde şu

ifadeye yer verilmiştir: “(1) İşbu Andlaşmanın hiçbir hükmü, milletlerarası barış ve güvenliğin muhafazasına mutaallık olup, mevzi mahiyette bir harekete müsait bulunan işlerin çözülmesi amacını güden bölge anlaşma veya teşkillerinin mevcudiyetine mâni değildir; yeter ki işbu anlaşma veya teşkillerin ve bunların faaliyetinin Birleşmiş Milletler amaç ve prensipleri ile telifi kabil olsun (2) Bu Anlaşmaları akdeden veya bu teşkilleri vücutte getiren Birleşmiş Milletler Üyeleri, mevzii mahiyette uyuşmazlıkları, Güvenlik Meclisine arzmeden önce, işbu Anlaşma veya teşkiller vasıtasıyla, barış yoluyla çözmek hususunda bütün gayretlerini sarfetmelidir. (3) Güvenlik Meclisi, mevzu mahiyette uyuşmazlıkların, bu bölge anlaşmaları veya teşkilleri vasıtasıyla, barış yolu ile çözülmesinin gelişmesini, ister ilgili Devletlerin teşebbüsü, ister Meclisin havalesi üzerine, teşvik eder. (4) İşbu madde, 34 ve 35. maddelerin uygulanmasına hiçbir vechile hâlel vermez.” (Resmi Gazete, 1945)

Her ne kadar bizatihi Birleşmiş Milletler tarafından bölgesel örgütlere çatışmaların durdurulması noktasında rol biçilmişse de Soğuk Savaş dönemi boyunca bölgesel örgütler çatışma yönetimi, arabuluculuk, barışı koruma faaliyetleri konularında inisiyatif almaktan genellikle kaçınmıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ise bu konuda belirgin bir farklılığın yaşanmasına yol açmıştır. Diehl’e (2008) göre Soğuk Savaş’ın sona ermesi başta barışı koruma ve arabuluculuk olmak üzere bölgesel çatışma önleme aktivitelerinin artmasında önemli bir dönüm noktası olmuş, bu da bölgesel örgütlerin rollerinin artmasına yol açmıştır (s. 548).

Çatışma yönetimi literatüründe genel kabul gören anlayışa göre bölgesel örgütlerin bu süreçte bir takım önemli avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Avantajlar; ortak bir gündem belirlenmesindeki kolaylık, üyeler arasında ortak tarihsel geçmiş, benzer ekonomik ve siyasi gelişmişlik ve bölgesel sorunlara yönelik ortak yaklaşımlar ile çatışmaların kültürel, siyasi ve ekonomik nedenlerine diğer üçüncü taraflara kıyasla daha aşina olunması şeklinde ön plana çıkmaktadır. Dezavantajlar ise dış aktörler yani üye olmayan devletler üzerindeki sınırlı etkilerdir (İbrahim, 2016, s. 12-13).

Bölgesel örgütlerin çatışma yönetiminde başarılı ya da başarısız olmaları ise pek çok farklı unsurla alakalıdır. Bu hususta genel bir değerlendirme yapıldığında bir takım başlıklar ön plana çıkmaktadır. İlk olarak çatışmaların türleri ve bunlara yönelik bölgesel örgütün nitelikleri önemli olmaktadır. Sınır anlaşmazlıkları konusunda aralarındaki sorunları çözemeyen bir bölgesel örgüt böylesi sorunlarda çok da başarılı olamayacaktır. İkinci olarak, bölgesel örgüte üye olmayan ancak bölge rekabetinin içerisinde yer alan devletlerin varlığı da sorun çözümünde örgütün elini zayıflatmaktadır. Üçüncüsü, örgütün otoritesinin üyeler üzerindeki bağlayıcılığıdır. Bir diğer faktör ise örgüt üyeleri arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin seviyesi ile alakalıdır. Örgütün gücü ve elindeki kaynaklar da çatışma yönetimi konusunda bölgesel örgütün gücü ya da zayıflığını gösterebilir. Son olarak da mevcut çatışmanın karmaşıklık düzeyi bölgesel örgütün faaliyetlerinde başarılı ya da başarısız olmasını etkileyebilir (İbrahim, 2016, s. 13-14). Sonraki başlıklarda

yukarıda kavramsal çerçevesi çizilen bölgesel örgütlerin çatışma yönetimi konusundaki rolleri Arap Birliği üzerinden tartışılacaktır.

3. Bir Bölgesel Örgüt Olarak Arap Birliği

On dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın ilk yarısı itibarıyla başlayan Arap birliği / pan-Arabizm düşünceleri, önce Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak, daha sonra da İsrail'in bölgeye yerleşmesine yönelik atılan adımlarla beslenmiş, süreçte, Arap devletleri çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden ilki ve Arap Birliği'ne öncülük eden gelişme 1936 yılında Irak ile Suudi Arabistan arasında imzalanan ittifak antlaşması olmuştur. İlerleyen süreçte, İkinci Dünya Savaşı'nın da sonlarının gelmesiyle birlikte, dönemin bağımsız Arap devletleri olan Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, Kuzey Yemen ve Ürdün, Kahire'de yaptıkları bir toplantı sonucunda Arap Birliği Misakı'nı kabul ederek 22 Mart 1945 tarihinde Örgüt'ü kurmuşlardır.

Kuruluş amacı olarak ön plana çıkan temel mesele, Arap-İsrail mücadelesi olmuştur. Bu meselede Birlik üyelerinin birlikte hareket etmesi amacıyla etnik temelli olarak kurulan Arap Birliği, kabul ettikleri Misak'a bağlı olarak kurulan Konsey ve Genel Sekreterlik aracılığıyla politikalar belirlemektedir. Konsey genellikle Dışişleri Bakanları düzeyinde toplanırken bazı zamanlarda doğrudan liderler, krallar ve emirler de katılarak zirve toplantıları gerçekleştirilebilmektedir. Karar alma usulü olarak oybirliği esası belirlenen Arap Birliği'nin en temel organı da bu nedenle, Konsey olmaktadır (Hasgüler ve Uludağ, 2007, s. 382-384).

Günümüzde 22 üyeye¹ sahip olan Arap Birliği'nin, Misakı'nda kabul edilen maddeler, Birlik'in temel amaçlarını ve hedeflerini yansıtmaktadır. Buna göre, "Birlik bağımsız Arap devletlerinden oluşur ve bütün bağımsız Arap devletlerinin üye olma hakları vardır (md 1); Birlik, üyeler arasındaki işbirliğini güçlendirmeyi, yaygın işbirliği ile bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin korunması için ortak politikalar oluşturmak ve Arap devletlerinin çıkarlarını korumak amaçlarını taşır (md 2)." Şartın yedinci maddesi ile oybirliği esası bildirilmiş, sekizinci maddede ise devletlerin birbirlerinin içişlerine karışmaması ilkesi belirtilmiştir (Charter of Arab League). Bu bağlamda, Arap Birliği'nin aslında dışarıya karşı birlikte hareket etmek amacıyla kurulduğunu, içeride devlet egemenliğini kutsayan ve temelinde İsrail karşıtlığı vurgulan bir nitelikte kurgulandığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Misak'ın beşinci maddesi ise Arap Birliği'nin çatışmalara yönelik ortaya koyduğu çerçeveyi belirlemektedir. Buna göre, iki ya da daha çok üye devlet arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi için kuvvet kullanılmasının yasaklandığı Birlik, bağımsızlık,

¹ Birlik, Suriye İç Savaşı'nın başlangıç döneminde Kasım 2011 tarihinde Suriye'nin üyeliğini askıya almıştır.

egemenlik, sınır anlaşmazlığı gibi konular dışında olan meselelerde ve üyelerin de başvurusu ile sorunların çözümü için Konsey nezdinde oyçokluğuyla bağlayıcı kararlar alabilir (İbrahim, 2016, s. 18). Böylelikle Arap Birliği kendisini üyeler arasındaki ya da diğer devletlerle üyeleri arasındaki çatışmalarda, şarta bağlı olsa da yetkilendirmektedir. Bu madde üzerinden Arap Birliği'nin çatışma yönetimi faaliyetleri hukuksal bir zemine oturmaktadır. Sonraki başlıkta Birlik'in böylesi faaliyetleri incelenecektir.

4. Arap Birliği'nin Çatışma Yönetimi ve Arabuluculuk Faaliyetleri

Arap Birliği'nin çatışma yönetimine yönelik faaliyetleri literatürde genellikle örgütün başarısızlık alanı olarak değerlendirilmektedir.² Dünya üzerinde yaşanan çok sayıda ve büyük nitelikteki çatışmanın yaşandığı bir coğrafyada bulunan Arap Birliği, doğal olarak pek çok mesele ile karşı karşıya kalmış ancak bunların çok azında başarılı çatışma yönetimi örneği sergileyebilmiştir. Bu durum da Birlik'in en önemli dezavantajı olarak ön plana çıkmaktadır.

Arap Birliği'nin çatışma yönetimi faaliyetleri konusunda kapsamlı bir çalışma hazırlayan Marco Pinfari, 1945 yılından 2008 yılına kadar incelediği döneme dair elde ettiği bulgularla bu alanda önemli bir veri ortaya koymuştur. Pinfari, Birlik'in bu süreçte Ortadoğu bölgesindeki 56 çatışmanın 19 tanesinde arabuluculuk yaptığını göstermiştir. 19 adet arabuluculuğun yüzde 9'unda başarılı olan Birlik, yüzde 21'inde de başarıya katkı sağlamıştır. Çatışma türlerine göre Arap Birliği'nin dâhil olma oranının değiştiğini gösteren Pinfari (2009), 22 adet büyük çaplı iç savaşın yalnızca beş tanesine dahil olduğunu belirtmekte; bu denli az müdahaleci olmasının nedeninin de bağımsızlık ve egemenlik konularındaki hassasiyetlerden kaynaklandığını iddia etmektedir (s. 10). Aynı çalışmaya göre 1000'den fazla ölüm yaşanan 36 büyük çatışmanın sadece 7 tanesine dahil olan Arap Birliği, genellikle karşı taraf İsrail ise inisiyatif kullanmayı tercih etmiştir (Pinfari, 2009, s. 11). Literatürde başarılı olarak kabul edilen bilindik çatışma yönetimi örnekleri ise 1957 Lübnan İç Savaşı, 1961-1963 Irak-Kuveyt Savaşı, 1962-1970 Yemen İç Savaşı, 1963 Cezayir-Fas Savaşı ve 2006 Hizbullah-İsrail Savaşı ile sınırlı kalmıştır.

2010 yılı itibarıyla çok sayıda Arap Birliği üyesinde başlayan ve günümüze kadar devam eden halk ayaklanmaları ve iç savaşlara yönelik Arap Birliği'nin tutumu da Birlik'in tartışılan çatışma yönetimi faaliyetlerinden olmuştur. Ülkeler üzerinden bu faaliyetler kısaca incelendiğinde bu tartışmaların nedenleri ortaya çıkmaktadır. İlk olarak Tunus ele

² Arap Birliği'nin çatışma yönetimi faaliyetleri konusundaki literatür için bkz. Awad, I. (1994). The Future of Regional and Subregional Organization in the Arab World, *The Arab World Today*, Ed. D. Tschirgi (147-160), Boulder: Lynne Rienner; Nye, J. (1971). *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*, Boston: Little, Brown; Zacher, M. (1979). *International Conflicts and Collective Security, 1946-77: The United Nations, Organization of American States, Organization of African Unity, and Arab League*, New York & London: Praeger.

alındığında, Arap Birliği'nin genel tutumu olayların eleştirilmesi ile başlamış, Birlik tarafından Tunus'a maddi yardım gönderilmiş ancak rejim ile muhalifler arasında görüşmeler başlatılmamıştır. Demokrasiye geçiş sürecinde ise herhangi bir destek sağlanamamıştır. Mısır'da ise kınama dahi yayınlanmamış, olaylara mümkün olduğu kadar mesafeli yaklaşılmıştır. Mübarek sonrası göreve gelen Mursi'nin devrildiği darbe ise "darbe" olarak dahi kabul edilmemiş ve Sisi'ye tam destek verilmiştir. Bahreyn ve Yemen'de yaşanan halk hareketleri, Birlik tarafından birer komplo olarak görülmüş; özünde Suudi Arabistan'ın politikaları desteklenmiştir. Libya'da daha farklı bir politika izleyen Arap Birliği, Libya'nın üyeliğini askıya almış daha sonra muhaliflere Konsey'de Libya'yı temsil hakkını tanımıştır. Güvenlik Konseyi'ne Libya'da uçuşa yasak bölge ilan etmesi konusunda tavsiyede bulunan Birlik, Kaddafi sonrası dönemde demokrasiye geçiş adına hiçbir destek sağlamamıştır (Ülger ve Hammoura, 2018, s. 46-48).

Gerek niteliği gerek süresi gerek dâhil olan aktörlerin çeşitliliği ve gerek sonuçları olsun diğer olaylardan ayrılan Suriye ayaklanması ise günümüzde iç savaş sınıfına dahil olarak kabul edilmektedir. Birlik, Suriye olaylarının henüz başlangıcında Suriye'nin üyeliğini askıya almış, muhalif grup olan Ulusal Koalisyon Güçlerini tanımış ve BM'ye bölgeye müdahale etmesi için çağrıda bulunmuştur. Olaylar devam ederken taraflar arasında arabuluculuk yapmak için bir misyon görevlendiren Birlik, bu amacında başarısız olunca Annan tarafından hazırlanan plana destek sağlamış, bu da sonuca ulaşamayınca yeniden BM'ye askeri müdahale başvurusunda bulunmuştur (İbrahim, 2016, s. 23-27). Aradan geçen sekiz yıllık süre içerisinde Suriye iç savaşına yönelik başarılı bir sonuç elde edemeyen Arap Birliği genel kabul gören görüşe göre başarısız olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme: Başarısızlık Nedenleri ve Reformlar

Bir bölgesel örgüt olarak kurulan ve etnik temelli olarak faaliyet gösteren Arap Birliği'nin çatışma yönetimi konusunda beklenen düzeyde olmadığı yukarıda da detaylarıyla belirtildiği üzere genel kabul gören bir görüştür. Dünyanın en çatışmalı bölgelerinden olan Arap ve Ortadoğu coğrafyasında yer alan Arap Birliği'nden beklenen ise en azından bölge temelli yaşanan çatışmalarda aktif bir rol oynayarak bölgesel barış ve istikrara katkı sağlamasıdır. Böylesi bir katkıyı gösterememesinde etkili olan bir takım faktörler ön plana çıkmaktadır.

Bunlardan ilki, Birlik üyeleri her ne kadar etnik bakımdan benzer yapıdaki devletler olsa da etnik köken harici nitelikleri gereği üye devletler arasında var olan güven sorunlarıdır. Bir üyeyi doğrudan ilgilendiren çatışmalara, Birlik üzerinden diğer üye devletlerin de dâhil olmaları, ilgili devlet tarafından bir risk olarak tanımlanmakta ve bu durum da oybirliği esası ile karar alan Birlik'in etkin roller oynamasını engellemektedir. Böylelikle Arap Birliği, yalnızca bütün üyelerin hemfikir olduğu kısıtlı vakalara dâhil olabilmektedir.

21. yüzyılda sıklıkla yaşanan bir durum olarak iç çatışmalar ve iç savaşlar konularında hemen bütün üye devletlerin benzer riskler taşımaları da Arap Birliği'nin böylesi meselelere dâhil olmasını engellemektedir. Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte de görüldüğü üzere iç huzursuzluklar konusunda çok sayıda bölge devleti potansiyele sahiptir. Bu durum da manda ve sömürge rejimleri sonrasında bağımsızlığını kazanan ve dolayısıyla egemenlik hususunda son derece hassas olan üye devletlerin, iç çatışmalar gerekçeleriyle içişlerine karışılmasına yol açacak düzenlemelerden uzak durmalarına yol açmaktadır.

Çatışma yönetiminin en temel amaçlarından olan çatışmayı dönüştürmek için gereken demokratik geçişe yönelik üye devletlerin ve dolayısıyla Arap Birliği'nin yeterli altyapıya sahip olmaması da çatışma yönetiminde birliğin en temel dezavantajlarından birisi olmaktadır. Bu eksiklik Libya ve Tunus örneklerinde fazlasıyla hissedilmiş, süreç Arap Birliği'nin dışında sürdürülmüştür.

Ayrıca temelde İsrail'e karşı kurulan Arap Birliği, günümüzde en temel tehdit olarak İran'ı görmekte ve bu durum da mezhepsel farklılaşmalar hususunda fazladan bir hassasiyet yaratmaktadır. Bilhassa Sünni olmayan toplumlara yönelik daha önyargılı hareket eden Arap Birliği, Sünni rejimleri savunma eğilimine girmekte, bu da çifte standart olarak kabul edilebilecek uygulamalara yol açmaktadır. Bu duruma ek olarak Birlik'in lokomotif ülkeleri olan Suudi Arabistan, Mısır ve Körfez ülkelerinin kendi dış politika amaçlarını Birlik üzerinden yürütmeleri de söz konusu uygulamaları daha da derinleştirmektedir.

Arap Birliği'nin çatışma yönetimi konusunda yukarıda sayılan nedenlerden kaynaklanan başarısızlığına karşın bir takım reform hareketleri içerisine girdiği de belirtilmelidir. Eksikliklerini gidermeye çalışan Arap Birliği, 2015 yılında Müşterek Arap Kuvvetleri kurulması kararı almıştır. Gönüllülük esasına ve üye devletin istekte bulunması şartına bağlanan Müşterek Arap Kuvvetleri'nin mücadele edeceği alan olarak radikalleşme ve diğer tehditler belirlenmiştir. Bilhassa DEAŞ sonrası dönemde öncelikli tehdit algıları değişen üye devletler, bu konuda birlikte hareket etmek adına girişimlerde bulunmaktadır. Ayrıca 2002 yılında Beyrut Zirvesi ile Arap-İsrail çatışmasında görev almak üzere kurulan Arap Barış İnisiyatifi'nin güçlendirilmesi de önemli reform adımlarından bir tanesidir. Bölgesel barış konusunda etkin olarak çalışacak bir uzmanlık kuruluşuna olan ihtiyacı fark eden Arap Birliği, böylelikle elindeki araçları güçlendirmeye çalışmakta ve kendisine yönelik eleştirilere cevap üretmektedir. Bir Birlik politikası olarak ekonomik işbirliği ve enerji politikalarında eşgüdümlü hareket etmek amaçlarıyla üyeler arası ve üçüncü taraflarla serbest ticaret antlaşmaları imzalamayı da öncelik olarak belirleyen Arap Birliği, yeni döneme kendisini hazırlamaktadır.

Sonuç olarak, Arap Birliği'nin çatışma yönetimi konusunda karnesinin başarısız olduğunun belirtilmesi yanlış olmayacaktır. Hem yapısal nedenlerden hem de üyeler arası var olan sorunlar ya da farklılıklardan kaynaklanan eksiklikler, Arap Birliği'nin etkin bir çatışma yönetimi aktörü olmasını engellemektedir. Ancak bölgesel barış ve güvenliğin bütün bölge

devletlerinin çıkarına olması ve bölgeyi dış müdahaleden uzak tutma gereklilikleri Arap Birliği'nin üzerine önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Bilhassa Arap Baharı süreci sonrasında var olan sorunların ve eksikliklerin gün yüzüne çıkması Birlik içerisinde bir hareketlenmeyi beraberinde getirmiştir. Ortak askeri birlik, daha yakın ekonomik işbirliği ve çatışmalara diyalog temelli müdahale için etkin kurumsal altyapı alanlarında adımlar atılmış ve Arap Birliği daha etkin bir bölgesel örgüt konumuna getirilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar yapılan reformlar eksikliklerin giderilmesi noktasında önemli adımlar olsa da Birlik'in üye profili ve ekonomik ve siyasi ağırlığa sahip bir takım üyelerin kendi dış politikalarını Birlik üzerinden yürütme stratejileri kısa ve orta vadede Arap Birliği'nin aktif ve etkin bir çatışma yönetimi olmasının mümkün olmadığını göstermektedir.

Kaynakça

- Akyeşilmen, N. (2014). Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal bir Analiz, *Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*, Ed. Nezir Akyeşilmen (19-44), Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Awad, I. (1994). The Future of Regional and Subregional Organization in the Arab World, *The Arab World Today*, Ed. D. Tschirgi (147-160), Boulder: Lynne Rienner.
- Charter of the Arab League (22 Mart 1945), Erişim Tarihi: 1 Kasım 2019). https://www.files.ethz.ch/isn/125350/8005_ArabLeagueCharter.pdf.
- Diehl, P. F. (2008). New Roles for Regional Organizations, *Leashing the dogs of war: conflict management in a divided world*, Eds. Chester A. Crocker, Fen Osler Hampson, and Pamela Aall, (535-552), Washington, D. C.: United States Institute of Peace Press.
- Hasgüler, M. ve Uludağ, M. B. (2007). *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler: Tarihçe, Organlar, Belgeler, Politikalar*, İstanbul: Alfa.
- İbrahim, R. (2016). Regional Organizations and Internal Conflict: The Arab League and Arab Spring, *BPC Policy Brief*, 4 (2), 1-32.
- Keohane, R. O. (2005). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, New Jersey: Princeton University Press.
- Kiraz, S. (2013). Çin Dış Politikasında Uluslararası Örgütlerle İlişkiler Bağlamında Barış ve Güvenlik Yaklaşımları, *V. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı Tam Metin Kitabı*, (537-551), Bursa.

- Kiraz, S. (2019). Çatışma Yönetimi: Uluslararası Arabuluculuk ve İnteraktif Sorun Çözme Yaklaşımlarının İncelenmesi, *III. International Conference on Globalization & International Relations Proceedings Book*, (117-124), Gaziantep.
- Nye, J. (1971). *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization*, Boston: Little, Brown.
- Pinfari, M. (2009). Nothing but failure?: the Arab League and the Gulf Cooperation Council as mediators in Middle Eastern conflicts, *Crisis States Research Centre*, Working Paper no. 45.
- Resmi Gazete, (24 Ağustos 1945). Erişim Tarihi: 1 Kasım 2019. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>.
- Ülger, İ. K. and Hammoura, J. (2018). The Arab League: From Establishment to Failure, *Social and Legal Studies*, 4 (1), 35-55.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Zacher, M. (1979). *International Conflicts and Collective Security, 1946-77: The United Nations, Organization of American States, Organization of African Unity, and Arab League*, New York & London: Praeger.

ULUSLARARASI BARIŞIN TESİSİNDE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KRİZ YÖNETİMİ: BİRİNCİ KÖRFEZ SAVAŞI ÖRNEĞİ

Haci Yasin HOŞAB¹

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Toğrul İSMAYIL²

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Uluslararası barışın tesisinde Birleşmiş Milletler organlarından Güvenlik Konseyi baş aktör rolündedir. Konsey, *kriz* durumlarında *önleyici diplomasi* ile başlayan ve krizin engellenemediği durumlarda *barışa zorlama* 'yı devreye sokan kademeli bir *kriz yönetimi süreci* uygular. Örgütün bu süreçteki amacı, krizi mümkün olduğu ölçüde en hafif yaptırım ile ortadan kaldırmaktır.

Birinci Körfez Savaşı, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan krizlerden biridir. Sekiz yıl boyunca İran ile savaşan Irak, insan kaynağı ve ekonomik açılardan zayıf düşmüştü. Irak, ekonomik problemini çözmek amacıyla Kuveyt'in kuzey petrol yataklarının bulunduğu bölgeyi işgal etmiş, bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanarak Irak'ı, işgali kaldırıp geri çekilmesi yönünde ihtar etmiştir. İşgalde ısrarcı olan Irak'a karşı kademeli yaptırımlar uygulanmış, nihayetinde Birleşmiş Milletler koalisyon güçlerince bu ülkeye müdahalede bulunulmuştur.

Bu çalışmada Birleşmiş Milletler'in tarihi boyunca yönettiği en seri kriz süreçlerinden biri değerlendirilmiştir. Birleşmiş Milletler'in birçok kriz durumuna teşkilat yapısı nedeniyle müdahale edemediği bilinmektedir. Hâlihazırda Birleşmiş Milletler'in teşkilat yapısında reform ihtiyacına değinen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, Birleşmiş Milletler'in reform ihtiyacına odaklanmadan, örgütün en optimal durumlarda ne düzeyde kriz sürecini yönetebildiği tartışılmıştır. Tartışma içeriği, Birleşmiş Milletler'in de bir uluslararası kuruluş olduğu ve yaptırım gücünün tamamen üye devletlerden kaynaklandığı gerçeği dikkate alınarak tarafsız bir perspektifle oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Kriz yönetimi, Birleşmiş Milletler, Soğuk Savaş, Askerî müdahale

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda hem galip devletlerin hem de mağlup devletlerin yaşadığı ciddi kayıplar, savaşın hiçbir zaman mutlak galibiyetle neticelenmeyeceği gerçeğini ortaya koymuştur. Bu savaşın ardından yaşanan tecrübelerin tekrarlanmaması için uluslararası alanda barış ve güvenliği temin edecek bir örgüt kurulması planlanmış ve nihayetinde

¹ Haci Yasin HOŞAB, hosabyasin@gmail.com

² Toğrul İSMAYIL, tismayil@ksu.edu.tr

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson önderliğinde Milletler Cemiyeti kurulmuştur.

Milletler Cemiyeti, bazı güçlü devletlerin bünyesine dâhil olmamasından dolayı uluslararası alanda meşruiyetini sağlayamamış, kapasite açısından da yetersiz kalmıştır. Nitekim örgüt, İkinci Dünya Savaşı'nı engelleyememiş ve 70 milyondan fazla insan bu savaşta hayatını kaybetmiştir (Aral, 2013: 8).

Güçlü devletlerin desteği olmaksızın kurulan bir örgütün başarılı olamayacağı gerçeği İkinci Dünya Savaşı'nda elde edilen tecrübelerle anlaşılmıştır. Bu sebeple güçlü devletler yeni bir örgüt içinde bir araya getirilerek ve bunlara daimi üyelik, veto gibi haklar verilerek Milletler Cemiyeti'nden daha efektif olması amaçlanan Birleşmiş Milletler örgütü kurulmuştur.

Birleşmiş Milletler zamanla bünyesine neredeyse tüm devletleri katmıştır. İnsan haklarının, barış ortamının korunması için örgüt bünyesinde üye devletlerce çeşitli belgeler imzalanmış, konferanslar düzenlenmiş, bu kararlara uymayanlara yaptırım uygulanacağı mevzuatça resmîleştirilmiştir. Nitekim çeşitli kriz dönemlerinde üye devletlerce koalisyonlar oluşturularak müdahalelerde de bulunulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki rekabet ve mücadele (Soğuk Savaş) döneminde etnik çatışmalar ve iç savaflara pek sık rastlanmamaktadır. Bu dönemde iki hegemon gücün birbirini dengelediği ve diğer dünya ülkelerinin de çoğunlukla iki güçten birinin yanında yer almayı tercih ettiği görülür. *Hegemonik istikrar* teorisi de bu konuya vurgu yapar. SSCB'nin yıkılmasının ardından iki kutuptan birinin yok olması ve ABD'nin de hegemon güç olarak boşluğu tam dolduramaması, devletlerarası ve devletlerin kendi içlerinde ihtilâfları arttırmış, çeşitli işgal girişimleri gerçekleşmiş ve artan milliyetçilik akımları birçok ülkede etnik çatışmalara sebep olmuştur.

Birinci Körfez Savaşı, Birleşmiş Milletler'in kriz yönetimi sürecini değerlendirme açısından tipik bir örnektir. Bu örnekte, kriz yönetiminin esası olan krize karşı kademeli yaptırımların somut bir şekilde görmek mümkündür. Ayrıca bu uygulama, Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin krize müdahale konusunda görüş birliği içinde olduğu nadir krizlerdendir. Bu sebeple söz konusu örnekte Birleşmiş Milletler'in kriz yönetimi sürecinin optimal düzeyde uygulanabildiğini görmek mümkündür.

Çalışmanın takip eden bölümlerinde *kriz yönetimi* kavramı genel hatlarıyla tanıtılacak, uluslararası barış için Birleşmiş Milletler kriz yönetimi süreci kısaca açıklanacak ve söz konusu süreç Birinci Körfez Savaşı örneği üzerinden değerlendirilecektir.

1. Kriz Yönetimi

Çağdaş yönetim yaklaşımlarından kriz yönetimi, işletme bilimi akademisyenleri tarafından ilk defa kullanılmış ve ilerleyen zamanlarda kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler literatürüne de girmiştir. Çeşitli alanlarda varlığını sürdüren kriz yönetimi, uygulayıcı örgütlerin varoluş amacına göre farklı anlamlar ve süreçler içerebilmektedir. Bu çalışmada kriz yönetimi, söz konusu örgütün Birleşmiş Milletler olması nedeniyle uluslararası ilişkiler literatürü çerçevesinde işlenecektir.

1.1. Kriz

Kriz kavramı, beklenmeyen koşullarda gerçekleşen en kısa zamanda müdahale edilmesi gereken olağandışı durumlar şeklinde kısaca tanımlanabildiği gibi (Can, 2002: 333), ulusal veya uluslararası güvenliği olumsuz etkileyebilecek, ekonomik, politik ve sosyal hayatı tehlikeye atabilecek ve önlem alınmadığı veya engellenemediği durumlarda silahlı çatışmaya kadar tırmanabilecek ve başarılı bir şekilde yönetildiği takdirde teskin edilerek normal hayata dönüşecek süreç (Yılmaz, 2013: 2) şeklinde aşamaları da göz önüne alınarak tanımlanabilir.

Kriz kavramı kullanıldığı alana göre çeşitli anlamlar ifade edebilmektedir. Bir işletme için kriz genelde ekonomik veya istihdam ile ilgili çağrışımlarda bulunurken AFAD veya Kızılay gibi kurumlarca afet durumları için kullanılmaktadır.

1.2. Kriz Yönetimi

Kriz yönetimi, bir kriz durumunun sinyallerini önceden alarak gerekli tedbirlerin alınması, alınan tedbir ve kararların etkisinin takibi ve krizin sonlanması ile normalleşme sürecine dönüşü ifade eder (Kadırdag, 2002: 14; Yılmaz, 2013: 2).

Kriz yönetimi sürecinin zamanın baskısı altında yürütüldüğü göz önüne alınmalıdır. Kriz yönetiminde mümkün mertebe hedefler savaşa gerek kalmaksızın muhafaza edilmelidir. Kriz yönetimi sürecinde ya kriz veya gerginlik kontrol altına alınarak normal şartlara dönülür ya da kriz tırmandırılarak çatışma yönetimi uygulanır (Yılmaz, 2013: 2).

1.3. Kriz Yönetimi Süreci

Kriz yönetimi üç aşamadan oluşur. İlk aşama kriz öncesi aşamadır. Kriz sinyallerinin alınması veya krizi seçme aşaması olarak ta ifade edilebilir. Bu aşamada kriz sinyallerinin alınmasının ardından istihbarat faaliyetleri yoğunlaştırılır. Bu aşamada krizin engelleneceği veya tırmandırılacağına karar verilir. İkinci aşama krizin engellenemediği veya tırmandırıldığı aşamadır. Bu aşamada kriz durumu fiilen ortaya çıkmıştır. Kriz uygulayıcı örgüt tarafından alınan tedbirlere karşın engellenememiştir. Veyahut krizin tırmandırılması

örgüt tarafından daha kârlı olabileceği öngörülmüştür. Kriz durumu teskin edilmediği takdirde tedricen etkileri artacak ve en nihayetinde topyekûn bir savaş halini alacaktır. Üçüncü aşama ise kriz sonrası normalleşme aşamasıdır. Bu aşamada genellikle taraflar arası uzlaşma sağlanarak barış ve güvenlik tekrar tesis edilmeye çalışılır. Kriz sonrası aşamada aynı zamanda elde edilen tecrübeler sonraki muhtemel kriz durumlarında kullanılır (Yılmaz, 2013: 3, 4).

Tablo 1: Kriz Yönetim Süreci

SAFHA	ALT SAFHA (DÖNEM)	ANA FAALİYET	ALT FAALİYETLER
KRİZ ÖNCESİ SAFHA	UZAK KRİZ	ÖNGÖRÜ/ PLANLAMA/ ÖNLEM	- Hazırlıklı olma (Algılama) -İnisiyatif ele geçirme gayretleri -Kriz Yönetim Teşkilatının azaltılmış personel ile çalışmaya başlaması -Emarelerin tespiti -Durum değerlendirmesi
	YAKIN KRİZ		
KRİZ SAFHASI	BAŞLANGIÇ	UYGULAMA/ TEPKİSEL TEDBİR	-İnisiyatifin elde bulundurulması -Planlama esaslarına göre gerçeklik süzgecinden geçirilen tedbirlerin kararlılıkla uygulamaya konulması -Krizi sürekli sorgulama ve cari olaylara karşı tedbirlerin geliştirilmesi - Bilgilendirme ve yönlendirme - Kriz Yönetim Teşkilatının çoğaltılmış personel ile çalışması
	TIRMANMA		
	GERİLEME		
KRİZ SONRASI SAFHA	YAKIN KRİZ	PLANLARIN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ/ ÖNLEM	- Planlama esaslarına göre kriz sonrası tedbirlerin sürekli sorgulamadan geçirilmesi ve kararlılıkla uygulamaya konulması - İnisiyatifin elde bulundurulması - Bilgilendirme ve yönlendirme - Kriz Yönetim Teşkilatının azaltılmış personel ile çalışmaya devam etmesi
	UZAK KRİZ		

Kaynak: (Yılmaz, 2007: 356; Yılmaz, 2013: 3)

Kriz yönetiminde başarılı olabilmek için bazı hususlara dikkat etmek elzemdir. Bunlardan ilki krizi önceden sezebilmek, ikincisi krizi engellemek için alınan kararları süratle uygulamak, üçüncüsü krizi büyümeden engellemek, dördüncü ise gerektiği zamanlarda kabul edilebilir risk düzeyine kadar krizi tırmandırarak muhataba karşı isteklerini kabul ettirebilmektir (Yılmaz, 2013: 4).

Kriz yönetimi sürecinde uygulayıcılar aktör devletler veya güvenlik amaçlı kurulan ittifaklar ise, krizi tırmandırma devlet veya ittifakın çıkarları doğrultusunda uygulanabilir. Fakat kriz yönetimi sürecini uygulayan aktör, Birleşmiş Milletler gibi dünyada barışı sağlamak amacıyla kurulmuş bir örgüt ise krizi tırmandırma gibi bir lüksü yoktur. Şayet bunu uygulayacak olursa kuruluş amacı ile bir tezat söz konusu olur.

Kriz yönetiminin sağlıklı işleyebilmesi için, kriz yönetim sisteminin, araçlarının ve kurallarının bir bütün halinde gerektiğinde kullanılmak üzere hazır bulunması gerekir (Yılmaz, 2013: 4).

2. Genel Hatlarıyla Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler, İkinci Dünya Savaşı döneminde temelleri atılarak savaşın bitimini müteakip kurulan ve günümüzde de varlığını sürdürmekte olan en geniş devletlerarası organizasyondur. Takip eden başlıklarda örgütün tarihçesi, amaç ve ilkeleri ve teşkilat yapısı kısaca tanıtılacaktır.

2.1. Tarihçe

İkinci Dünya Savaşı'nın henüz sonlanmadığı 14 Ağustos 1941 tarihinde ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill Atlantik Bildirisi ile Birleşmiş Milletler'in temelini atmıştır. SSCB, İngiltere ve ABD'nin devlet başkanlarınca 1 Ocak 1942'de Birleşmiş Milletler Bildirisi imzalanmıştır. 1 Kasım 1943 tarihinde ise ABD, SSCB, Çin ve İngiltere tarafından Moskova Bildirisi imzalanmış ve bunu müteakip 3- 11 Şubat 1943 tarihinde Yalta Konferansı yapılmıştır. Birleşmiş Milletler'in, 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın imzalanmasıyla kuruluş aşaması tamamlanmış ve 24 Ekim 1945'te faaliyete başlamıştır (Gün, 2002: 5, 6).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada iki kutuplu bir sistemin varlığı güvenlik sorunlarını büyük ölçüde engellemiştir. Fakat 20. yüzyılın sonlarına doğru SSCB'nin yıkılması ile dengeler değişmiş ve iki kutuplu sistem sona ermiştir. Bu değişim ani olarak gözükse de teknolojinin gelişimi ve iletişim imkânlarının artması, ideolojilerin toplumlar üzerindeki etkisinin azalması güvenlik kavramına farklı bir boyut kazandırmıştır. Güvenlik sadece askeri boyutuyla değil ekonomik, toplumsal ve çevresel birçok boyuta sahip olmuştur (Al, 2014: 31, 32).

Soğuk Savaş sonrası dünyada güvenlik problemlerinin artması, Birleşmiş Milletler'in uluslararası alanda barış ve güvenliği sağlayabilmesi için yeni bir döneme girmesine neden olmuştur. Bu dönemde birçok etnik çatışma, devlet işgali, insan hakları ihlalleri gerçekleşmiş ve Birleşmiş Milletler bu sorunlara müdahale etmiştir.

2.2. Amaç ve İlkeler

Birleşmiş Milletler, bağımsız ve egemen devletlerden müteşekkil uluslararası bir örgüttür, dünya hükümeti değildir. Birleşmiş Milletler'in faaliyetleri üye devletler arasında oluşturulacak konsensüs ile paraleldir. Başka bir ifadeyle; Birleşmiş Milletler, egemen ve bağımsız üye devletlerin bir aracıdır, bağımsız iradeye sahip değildir ve sadece üye devletlerin iradesini yansıtır (Demirel, 2006: 4).

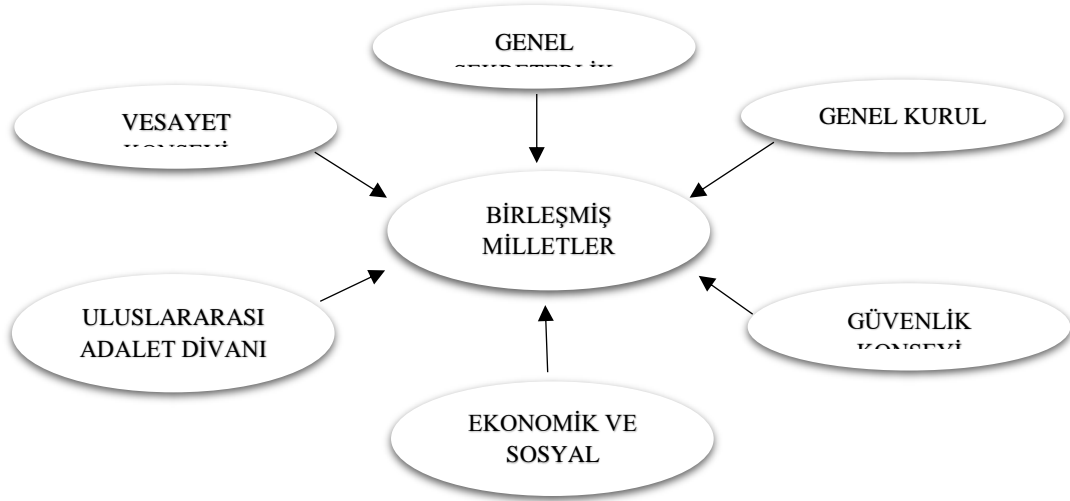
Birleşmiş Milletler Anlaşması'na göre örgütün amaçları; (Gün, 2002: 6)

- Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve devamını sağlamak,
- Barışa karşı tehditleri engellemek ve bertaraf etmek,
- Ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda uluslararası işbirliğini sağlamak,
- Üyelerin dış siyasetlerini uzlaştıran bir merkez olmaktır.

Birleşmiş Milletler, üye devletlerin egemen eşitliği ilkesine dayanır. Tüm üye devletler, üyelik statülerinden doğan hak ve çıkarlardan faydalanmak için anlaşma üzere üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirirler. Uyuşmazlıkların çözümünde barışı, güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyerek barışçı yollarla uzlaşıya varmak öncelikleridir (Demirel, 2006: 5).

Birleşmiş Milletler'in kuruluş aşamasında aktif rol oynayan ABD, SSCB, Çin ve İngiltere ile sonradan dahil olan Fransa'ya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelik ve veto hakkı verilmesi, egemen devletlerin eşitliği konusunda tartışılan güncel konulardandır (Gün, 2002: 6).

2.3. Teşkilat Yapısı

Şekil 1: Birleşmiş Milletler'in Teşkilat Yapısı

2.3.1. Genel Sekreterlik

Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde New York'ta çalışmalarını sürdürür. Birleşmiş Milletler'in periyodik işlemlerini takip eder ve yürütür (Gün, 2002: 11). Genel Sekreterliğin bir diğer faaliyeti Birleşmiş Milletler bünyesindeki organların çalışmalarına uygun ortam hazırlamak ve koordinasyonunu sağlamaktır. Uluslararası barış ve güvenliğe engel teşkil edecek durumları Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'a rapor eder (Birdişli, 2010: 174).

Genel Sekreterlik çeşitli konularda uluslararası konferanslar düzenleyebilir ve Birleşmiş Milletler tarafından alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını takip eder. New York'taki merkez haricinde dünyanın çeşitli ülkelerinde büyük ölçekli ofisleri bulunur ve bu ofisler kendi alanlarında uzmanlardır (Demirel, 2006: 10).

Genel Sekreter, Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesi üzerine Genel Kurul tarafından atanır. 5 yıllığına görev yapar. Genel Sekreter Birleşmiş Milletler'in en yüksek memurudur (Demirel, 2006: 10). 2017 yılında göreve getirilen Portekizli 9. Genel Sekreter António Guterres halen görevine devam etmektedir.

2.3.2. Genel Kurul

Genel Kurul Birleşmiş Milletler'in temel müzakere organıdır. Birleşmiş Milletler'e üye olan devletlerin temsilcilerinden oluşur. Barış ve güvenlik, yeni üye katılımı ve bütçe konuları 2/3'lük nitelikli oy çokluğu ile karara bağlanır. Diğer konularda ise 1/2+1'lik basit çoğunluk karar alınması için yeterlidir. Alınan kararların devletler nezdinde bağlayıcılığı hukuki olarak bulunmasa da kamuoyu ve uluslararası alandaki imajın öneminden dolayı etkilidir (Demirel, 2006: 6,7).

Genel Kurul gündemindeki konuların çoğunluğu altı ana komitede görüşülür (Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi, 22.05.2018 tarihinde erişildi).

- Birinci Komite (Silahsızlanma ve Uluslararası Güvenlik);
- İkinci Komite (Ekonomik ve Mali);
- Üçüncü Komite (Sosyal, İnsani ve Kültürel);
- Dördüncü Komite (Siyasi Sorunlar ve Sömürgecilik);
- Beşinci Komite (İdari ve Bütçe);
- Altıncı Komite (Yasal Sorunlar).

2.3.3. Güvenlik Konseyi

Birleşmiş Milletler'in uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında baş aktörü Güvenlik Konseyi'dir (Al, 2014: 23).

Güvenlik Konseyi, Genel Kurul'dan farklı olarak Birleşmiş Milletler üyesi tüm devletlerce değil, toplamda 15 devletin temsil edildiği sınırlı üyeli bir organdır. Bu üyelerin 5 tanesi daimi üye ve 10 tanesi geçici üye olarak iki gruptadır (Acer & Kaya, 2014: 457). Güvenlik Konseyi'nin geçici üyeleri 2 yıllık periyotlarla bölgesel dengeler göz önüne alınarak seçilir (Birdişi, 2010: 174). Daimi üyeler; ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Çin'dir.

Güvenlik Konseyi'nde yer alan her üye devletin Konsey'de bir temsilcisi bulunur. Güvenlik Konseyi'nin kendi iç işleyişine ilişkin idari konuları içeren kararlar dokuz üyenin daimi veya geçici üye ayrımı yapılmaksızın olumlu oyu ile alınır. Diğer konular ise yine 9 olumlu oy ile alınır fakat bu oylamada daimi üyelerden tamamının olumlu oy vermesi şarttır. Bu durum daimi üyelerin veto hakkı olarak ta nitelendirilir. Bu oylama biçimi barış ve güvenlik gibi önemli konularda zaman zaman karar alınamamasına neden olmaktadır (Acer & Kaya, 2014: 457, 458). Güvenlik Konseyi'nin görevini yerine getirmesine engel

olan söz konusu durum Birleşmiş Milletler kriz yönetimi sürecinin değerlendirildiği başlıkta daha ayrıntılı olarak verilmiştir.

Güvenlik Konseyi, kendisine yüklenen görevleri yerine getirmek için gerekli gördüğü yardımcı organları oluşturma yetkisine sahiptir (Acer & Kaya, 2014: 458).

2.3.4. Ekonomik ve Sosyal Konsey

Birleşmiş Milletler'in ekonomik ve sosyal problemlerle mücadele edebilmesi maksadıyla kurulmuştur. Herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı gösterilmesini sağlamak üzere tavsiyelerde bulunabilir. Yetkisi dahilindeki konularda antlaşma tasarıları hazırlayarak Genel Kurul'a sunabilir (Birdişli, 2010: 175).

Ekonomik ve Sosyal Konsey, Genel Kurul tarafından seçilen 54 Birleşmiş Milletler üyesi ülke temsilcilerinden oluşur. Üyeler üçer yıllığına seçilirler. Süresi biten üye yeniden seçilebilir. Üye dağılımı Afrika'dan 14, Asya-Pasifik'ten 11, Doğu Avrupa'dan 6, Latin Amerika ve Karayipler'den 10, Batı Avrupa ve diğer bölgelerden 13 üye olarak yapılır (Acer & Kaya, 2014: 461).

Ekonomik ve Sosyal Konsey görevini daha etkin bir şekilde yapabilmek için kendisine bağlı çalışacak alt komisyon ve komiteler kurmuştur (Birdişli, 2010: 175).

2.3.5. Uluslararası Adalet Divanı

Birleşmiş Milletler'in temel yargı organıdır. Hollanda Lahey'de çalışmalarını sürdürür. Devletler arasındaki hukukî sorunları uluslararası hukuk bağlamında çözmeyi ve kendine yöneltilen yasal sorunlara tavsiye kararları oluşturmayı hedefler (Gün, 2002: 10).

Uluslararası Adalet Divanı, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 9 yıllığına seçilen 15 yargıçtan oluşur. Bu yargıçların, ülkelerinin en yüksek yargı organlarının üyesi olması gerektiği gibi, uluslararası hukuka en üst düzeyde hakim olmaları da beklenmektedir (Gün, 2002: 10, 11).

Divanda bir devletten iki yargıç bulunamaz (Birdişli, 2010: 175).

2.3.6. Vesayet Konseyi

Vesayet Konseyi, uluslararası vesayet sistemini geliştirmek için kurulmuştur. Sistemin asıl amacı anılan topraklarda yaşayanların gelişimini ve kendi kaderlerini tayin haklarıyla bağımsızlıklarını sağlayacak gelişmeleri özendirme. Vesayet Konseyi üyeleri, aynı zamanda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimî üyesi konumundaki 5 ülke olan Çin, Fransa, Rusya Federasyonu, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleridir. Dünya

devletlerinin tümünün bağımsızlığını sağlamayı amaç edinir. Her üye ülkenin 1 oyu vardır (Gün, 2002: 10).

3. Birleşmiş Milletler Kriz Yönetimi

Kriz yönetimi kavramı doğrudan Birleşmiş Milletler tarafından kullanılmasa da kriz yönetimiyle benzeşen bir takım uygulamaları bulunmaktadır. Bu uygulamalar Birleşmiş Milletler'in bünyesinde bulunan ve afetle mücadele, açlıkla mücadele, kalkınmaya destek gibi birçok konuda ilgili birimlerce yönetilir. UNICEF, UNDP, WHO, UNHCR gibi birimler uzmanlık alanlarıyla ilgili krizlerin yönetimiyle görevlendirilmiştir.

Birleşmiş Milletler kriz yönetimi sürecinde, kriz yönetimi sistematüğinde olduğu gibi kriz öncesi safha ile kriz safhasının veya kriz safhası ile kriz sonrası safha arasında kesin ayrımlardan söz etmek zordur. Fakat kademeli müdahalelerde bulunma yönü ile benzerliklerinin olduğunu söyleyebiliriz. Birleşmiş Milletler kriz yönetimi sürecini birtakım müdahale türleri ile yürütmektedir. Bu müdahale türlerinin kriz yönetimi sürecindeki konumu aşağıdaki alt başlıklarda açıklanacaktır.

3.1. Birleşmiş Milletler'in Kriz Yönetiminde Uyguladığı Müdahale Çeşitleri

Birleşmiş Milletler, uluslararası barışı tesis etmek için *barış operasyonları* adı altında 4 temel faaliyeti icra eder. Bunlar; *önleyici diplomasi*, *barış yapma*, *barışı koruma* ve *barış inşa etmedir* (Ciğer, 2013: 16). Bu faaliyetler kriz yönetimiyle bir takım benzerlikler gösterdiği gibi bazı farklılıkları da vardır. Birleşmiş Milletler bu operasyonlar haricinde gerekli görüldüğü takdirde *barışa zorlama* müdahale türüne de başvurabilir.

3.1.1. Önleyici Diplomasi

Devletler arasında veya devlet bünyesinde ortaya çıkabilecek uyuşmazlık ve gerilimlerin çatışmaya dönüşmesini engellemek amacıyla yürütülen faaliyetlerdir. Diğer müdahale faaliyetlerinden en büyük farkı çatışmaya dönüşmemiş uyuşmazlıklar için kullanılmasıdır (Ciğer, 2013: 16). Önleyici diplomasi, kriz durumu henüz ortaya çıkmadan uygulanan kriz öncesi tedbirdir.

Önleyici diplomasi kullanılırken güvenlik temelli istihbarat toplanılmalı, yapılan detaylı araştırmalar sonucu doğru tespit elde edilip en kısa zamanda önleyici tedbirler alınmalıdır (Duran, 2001: 134). Kriz yönetiminde kriz öncesi safhada önemli kriterlerden biri de tedbirlerin en kısa sürede uygulanmasıdır.

Önleyici diplomasi, diğer müdahale türleri ile kıyaslandığında en insani, en ekonomik, en barışçıl müdahale türüdür. Bu sebeplerden dolayı diğer türlere nazaran tercih edilmesi daha çok istenir (Özçelik, 2012: 432; Al, 2014: 26).

3.1.2. Barış Yapma

Barış yapma, var olan bir çatışmanın sonlandırılması için yürütülen diplomasi ve arabuluculuk faaliyetlerini ifade eder (Lakhdar; Ciğer, 2013: 16). Barış yapma faaliyeti başarılı olmasa dahi en azından taraflar arasında ateşkes sağlanması gerekir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri bu faaliyeti kendi inisiyatifi ile yürütebileceği gibi Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nin talebi doğrultusunda da yürütebilir. Birleşmiş Milletler barış yapma faaliyetini devletler, bölgesel örgütler veya hükümet dışı gruplar ile müşterek yürütebilir (Ciğer, 2013: 16, 17).

Barış yapma, kriz yönetimi süreci çerçevesinde kriz safhasında uygulanan tedbirler arasındadır.

3.1.3. Barışı Koruma

Barışı koruma, ilgili makamların onayıyla asker, polis ve sivil personelden oluşan bir birimin çatışma bölgesinde bulundurulmasıdır. Barışı koruma hem çatışmanın önlenmesi hem de barışın sağlanabilmesi için nispeten geniş olanaklar sunar (Gali, 1993: 11; Duran, 2001: 135).

Barışı koruma, uluslararası krizlerde siyasal çözümlerin bittiği zaman uygulanan bir müdahale türüdür. Bu müdahale türünde silahlı çatışma olmadan çatışan tarafların rızası alınarak uygulanan askeri operasyonlardır (Duran, 2001: 135). Bu müdahale türünde, operasyonlar Güvenlik Konseyi tarafından oluşturulur ve Genel Sekreter tarafından yönetilir (Duran, 2001: 135).

Bu operasyon türünde meşru müdafaa dışında etkin bir savunma mekanizması bulunmamaktadır. Görevli birimler çatışmaya karşı daha çok gözlemci konumunda yer alırlar (Al, 2014: 27).

Barışın korunabilmesi için öncelikle barış ortamının sağlanmış olması gerekir. Çatışmalar devam ederken barışı koruma operasyonlarının yapılması operasyonun adı ile çelişen bir durumdur (Ciğer, 2013: 17).

Bu müdahale türü, kriz yönetimi sürecinde kriz safhasında uygulanır.

3.1.4. Barışın İnşası

Barışın inşası, yapılan operasyonlarda askeri gücün yetersizliğinden dolayı askeri donanımın artırılarak müdahalenin yoğunlaştırılmasıdır. Hali hazırda çatışan taraflar arasında ikna çabaları devam ettirilir. Bu operasyon türünde çatışma sebebiyle zarar gören toplumun, çatışma öncesi istikrarına ulaştırmak hedeflenir. Bu operasyon ile beraber

toplumda çatışmaya neden olan faktörler incelenerek problemin tekrarlanması engellenmelidir (Yücel, 2012: 214; Al, 2014: 27). Çatışmaya sebep olan problemlerin tamamen ortadan kaldırılması ile barış ve güvenlik kalıcı olarak temin edilmesi aynı zamanda önleyici diplomasinin devamı niteliğindedir (Al, 2014: s28).

Barışın inşasının, kriz yönetimi sürecinde tam olarak hangi aşamanın karşılığı olduğunu söylemek güçtür. Bir taraftan kriz teskin edilirken diğer taraftan başka bir krize neden olabilecek faktörler de ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Yani kriz safhası ile kriz sonrası safha girift durumdadır.

Yukarıda açıklanan müdahale türleri gönüllülük esasına dayanan barış operasyonlarıdır. Sonraki başlıkta ise tarafların rızası olmaksızın uygulanan *barışa zorlama* müdahale türünden bahsedilecektir.

3.2. Barışa Zorlama

Barışa zorlamada barış operasyonlarında olduğu gibi tarafların rızası aranmaz. Temel amaç çatışan taraflar arasında arabuluculuktan ziyade çatışma esnasında oluşabilecek sivil kaybını önlemektir (Al, 2014: 28).

Bu tür operasyonlara Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi karar verebilir ve gerekli görüldüğü zamanlarda bölgesel örgütlerin de desteği alınabilir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından görevlendirilen birlikler güç kullanmak için meşru müdafaa gibi zorunlulukları da bulunmamaktadır (Al, 2014: 28).

Barışa zorlama operasyonlarında her ne kadar tarafların rızası aranmasa da tarafların rızasının olması barışın teminini kolaylaştıracaktır (Yücel, 2012: 216; Al, 2014: 28).

Birleşmiş Milletler kriz yönetimi sürecinde asıl hedef, krizin ortaya çıkmadan engellenmesidir. Engellenmediği takdirde mevcut krizin en az kayıpla en kısa sürede atlatılmasıdır.

4. Birinci Körfez Savaşı ve Birleşmiş Milletler Kriz Yönetimi Süreci

Irak- İran Savaşı'nın bitiminden kısa bir süre sonra, Irak'ın Kuveyt'i 2 Ağustos 1990 tarihinde işgal etmesiyle birlikte Birinci Körfez Savaşı resmen başlamıştır. SSCB'nin de dağılmasından kısa bir süre önce gerçekleşen bu savaş ile birlikte uluslararası güvenlik farklı bir boyut kazanmıştır (Armaoğlu, 2012: 1042).

4.1. Savaşın Nedenleri

Birinci Körfez Savaşı'nın gerçekleşmesine sebep olarak çeşitli faktörler gösterilebilir. Irak-İran Savaşı, ekonomik problemler veya Irak'ın Kuveyt üzerinde hak iddia etmesi bunlar sadece birkaçıdır.

4.1.1. Irak- İran Savaşı'nın Etkisi

Bu savaşta batı ülkelerinin neredeyse tamamı, SSCB ve diğer sosyalist ülkeler Irak'a destek vermişlerdir. Bunun en büyük sebebi İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrim sonrası Ayetullah Humeyni'nin devrim ihracı girişimlerinin olması ve SSCB ve batı dünyasını şeytan ilan ederek düşman edinmesidir (Armaoğlu, 2012: 1042).

İran'ın bu yalnızlığına rağmen Irak 8 yıl boyunca savaşta galip olamamış ve ekonomik yönden oldukça yıpranmıştır. İran'a karşı ittifak kuran güçler İran'ı bir tehdit olarak görürken bir milyona yakın emir altında askeri bulunan Irak'ın bir tehdit oluşturabileceğini göz ardı etmişlerdir (Armaoğlu, 2012: 1043).

4.1.2. Ekonomik Sıkıntılar ve Tarihsel Miras

1988 yılında Irak ile İran arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Irak savaş sonrası ekonomik ve politik sorunlarla yüzleşmiştir. Ciddi miktarda borçlanan Irak, borçlarından dolayı Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan borçlarının ertelemelerini istemiştir. Ayrıca petrol üretiminin azaltılarak petrol fiyatlarının artışı sağlamak istemiştir. Her iki isteği de karşılıksız kalan Irak'ın lideri Saddam Hüseyin, tarihi geçmişlerine dayanarak Kuveyt'in Irak'a ait topraklarda petrol çıkarttığı ve Irak'ı zarara uğrattığını öne sürmüştür. Bu iddiaya dayanarak Kuveyt'ten topraklarıyla alakalı bir takım isteklerde bulunmuştur (Köni, 1996: 131; Müdüroğlu, 2007: 26).

Nitekim Irak söylemlerini ve isteklerini uygulamaya koymaktan çekinmemiş ve uluslararası kamuoyunu karşısına alma riskini göze alarak 2 Ağustos 1990'da Irak Kuveyt'i işgale başlamıştır.

4.2. Kriz Süreci ve Birleşmiş Milletler'in Müdahaleleri

Irak'ın Kuveyt'i işgali ile, Birleşmiş Milletler'in kuruluşundan beri ilk defa bir üyesinin topraklarının tamamının işgal edilmesi söz konusu olmuştur. Durumun ciddiyetini anlayan Güvenlik Konseyi acilen toplanarak işgali kınayan bir karar aldı. Irak'ın Birleşmiş Milletler Antlaşmasınının 39 ve 40. Maddelerini ihlal ederek uluslararası barış ve güvenliği bozduğunu belirten Güvenlik Konseyi anlaşmazlığın barışçıl yollarla çözülmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur (Müdüroğlu, 2007: 26, 27).

Öte yandan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan ve Birleşmiş Milletler'in lokomotifleri olarak görülen ABD Irak'a karşı müdahalede bulunma konusunda Vietnam'daki acı tecrübelerinden dolayı tedirgindi. Vietnam'da uzun süre tek başına mücadele veren ABD ciddi askeri ve ekonomik zayıflık vermiş ve kamuoyunda Vietnam'a müdahale konusunda meşruiyeti kaybetmiştir. Bu sebeple kolektif bir güç oluşturarak müdahalede bulunmak ABD için en kolay çözüm yolu idi.

ABD Başkanı Bush Irak'a müdahale için harekete geçmeden önce devletler arası bir koalisyon kurmak ve dünya kamuoyunda meşruiyet sağlamak için Birleşmiş Milletler vasıtasıyla Irak'a baskı yaparak işgale son vermek istedi. Fakat Irak'ın lideri Saddam Hüseyin işgal konusunda kararlıydı ve isteklerinden hiç taviz vermiyordu. Irak'ın işgalde diretmesine karşılık ABD, askeri müdahale için meşruiyet zemini sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler tarafından kademeli olarak artan şiddette müdahale kararı alınmasını sağladı (Armaoğlu, 2012: 1047).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kriz sürecinde Birleşmiş Milletler Anlaşması'na istinaden 28 farklı karar almıştır. Bu kararlardan 660, 661, 665, 670 ve 678 sayılı kararlar önem arz etmektedir (Dumanlı, 2012: 13, 14).

Güvenlik Konseyi 2 Ağustos 1990 tarihinde 660 sayılı kararla Irak'ın Kuveyt'ten kayıtsız şartsız çıkmasını istemiştir. Irak bu karara uymayınca ABD'nin girişimiyle Güvenlik Konseyi 6 Ağustos 1990'da kapsamlı bir ekonomik ambargo uygulanmasını öngören 661 sayılı kararını çıkarmıştır (Armaoğlu, 2012: 1047, 1048). 25 Ağustos 1990 tarihli 665 sayılı karar ile 661 sayılı kararla uygulanan ambargo ablukaya yükseltilmiştir. 25 Eylül 1990 tarihli 670 sayılı karar ile Irak'a hava ablukası uygulanmıştır. En nihayetinde 29 Kasım 1990 tarihinde 678 sayılı karar çıkarılarak 15 Ocak 1991 tarihine kadar işgal sonlandırılmadığı takdirde askeri kuvvet kullanılmasına karar verilmiştir. 678 sayılı karar Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın işgali için çıkardığı son karardır (Dumanlı, 2012: 13, 14).

Birleşmiş Milletler kanalıyla Irak'a uyarıda bulunulmasının yanı sıra ABD Dışişleri Bakanı ile Irak Dışişleri Bakanı işgal konusunda birçok görüşme gerçekleştirmiş ve işgalin barışçıl yollarla sonlandırılması istenilmiştir. Fakat Irak yönetimiyle işgalin sonlandırılması konusunda netice alınmamıştır. Yapılan görüşmelerin sonunda Irak herhangi bir askeri müdahaleye karşı karşılık vermektен çekinmeyeceğini ifade ederek diplomatik yolların kapandığını ilân etmiştir.

Irak'a karşı yürütülecek askeri operasyonun Suudi Arabistan çölleri üzerinden yapılması gerekiyordu. ABD Başkanı Bush 7 Ağustos 1990 tarihinde Suudi Arabistan'da Irak'a karşı çok uluslu bir askeri güç oluşturulması gerektiğini açıkladı. Bu tarihten itibaren birçok devlet Suudi Arabistan'a askeri birlikleri göndermiştir. "ABD 425.000, Suudi Arabistan 45.000, Mısır 30.000, İngiltere 25.000, Suriye 17.000, Fransa 15.000, Kuveyt 12.000, diğer

İslam ülkeleri 8.000 ve çeşitli kuvvetler 118.000. Böylece toplam 700.000'e yaklaşmaktaydı." (Armaoğlu, 2012: 1049).

Irak, İran ile 8 yıl süren savaş sonunda emir altındaki 1.000.000'a yakın askeri muhafaza etmiş ve işgal esnasında da hazır bulundurmıştır. Fakat teknolojik yönden işgal karşıtı ittifaktan çok daha gerideydi. İttifakın sahip olduğu modern uçaklar sahip oldukları yeni teknolojinin yanı sıra sayıca da oldukça üstün durumdaydı. İlerde de değinileceği üzere yapılacak operasyonların kaderini ittifakın sahip olduğu modern teçhizat belirlemiştir.

678 sayılı karar ile verilen sürenin dolması üzerine ABD liderliğinde 17 Ocak 1991'de başlatılan ve "Çöl Fırtınası" adı verilen hava operasyonu ve hava operasyonunun ardından kara operasyonu ile Irak yenilgiye uğratılmıştır. 27 Şubat 1991 tarihinde ABD tek taraflı olarak işgalin sonlandırıldığını duyurmuş ve ateşkes ilan etmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2 Mart 1991 tarihinde 686 sayılı kararı çıkararak ateşkesi resmen yürürlüğe sokmuştur (Terzi, 2011: 12). Bu karar aynı zamanda Irak tarafından 686 sayılı karardan önce çıkarılan diğer kararların da kabul edilmesini, işgal ile ilgili tüm işlemleri geri almasını, tamirat borcu ödemesini ve bütün esirleri serbest bırakmasını öngörüyordu. Irak bütün şartları kabul etmek durumunda kalmış ve Birinci Körfez Savaşı resmen sona ermiştir (Armaoğlu, 2012: s1503).

Bu aşamaya kadar Birleşmiş Milletler son derece ölçülü ve lineer bir yönetim sergilemiş ve tüm formel kanalları kullanarak dünya kamuoyunda askeri müdahale için meşruiyetini sağlamıştır. Irak'ın mutlak yenilgisinin ardından uluslararası alanda devletlerin egemenliğinin korunması amacıyla olası işgal durumlarına karşı emsal teşkil etmesi için Irak'a ağır yaptırımlar öngörülmektedir.

3 Nisan 1991 tarihinde Güvenlik Konseyi'nde alınan 687 sayılı karar ile Irak sıkı bir denetim altına alınmıştır. Bu karara göre, bütün kimyasal ve biyolojik silahlar, menzili 150 kilometreyi aşan füzeler ve bütün nükleer maddelerin yerleri Güvenlik Konseyi'ne bildirilecektir. Bu karar doğrultusunda bir komisyon kurularak Irak'ın silah kontrolü sürekli olarak yapılacaktır (Armaoğlu, 2012: 1054).

Genel Değerlendirme

Uluslararası barış ve güvenliği sağlamak Birleşmiş Milletler'in kuruluşuna neden olan temel hedeflerdendir. İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkımlardan sonra dünyada hiçbir devlet tarafından tekrarlanması arzu edilmeyen bu krizlere çözüm bulmak doğal olarak Birleşmiş Milletler'in sorumluluğu dâhilindedir.

Birinci Körfez Savaşı'nda görüleceği üzere Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kriz öncesi ve kriz safhasında seri ve lineer bir kriz süreci yönetmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği aynı gün Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 660 sayılı kararı çıkararak işgalin

barışçı yollarla sonlandırılmasını istemiş ve önleyici diplomasi ile ikaza başlamıştır. Irak'ın işgali direktmesine karşılık önce ambargo ardından abluka uygulanarak barışçıl müdahaleler devam etmiştir. Nihayetinde 678 sayılı karar ile barışçıl yolların tüketildiğini belirten Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak'a, verilen süre içinde işgali sonlandırmadığı takdirde barışa zorlama müdahale türüne başvuracağını belirtmiş ve nitekim işgali devam ettiren Irak'a müttefik kuvvetler vasıtasıyla müdahale edilerek Kuveyt 7 ay içerisinde işgalden kurtarılmıştır.

Birinci Körfez Savaşı örneği bizlere Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin herhangi bir kriz durumunda krize müdahale konusunda anlaştığı takdirde ne kadar seri ve hedeflenen minimal zararlar sürecin yönetilebildiğini göstermiştir. Son yıllarda gerçekleşen bazı krizlerde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin anlaşmaya varamaması doğal olarak krizlerin çözüme kavuşmamasına hatta büyümesine neden olabilmektedir. Hâlihazırda bu sorunun çözümüne yönelik birçok çalışma bulmak mümkündür. Fakat bu çalışmadaki amaç Birleşmiş Milletler'in revizyon ihtiyacından çok sahip olduğu potansiyelin ortaya konulmasıdır. Bu sebeple bahsi geçen revizyon ihtiyacı göz ardı edilmiştir.

Kaynakça

- Acer, Y. & Kaya, İ. (2014), Uluslararası Hukuk, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Al, Ö. (2014), "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Birleşmiş Milletlerin Rolü", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Aral, B. (2013), "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik", SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara
- Armaoğlu, F. (2012), 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul
- Birdişli, F. (2010), "Birleşmiş Milletler (BM)'in Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği", The Journal of International Social Research Spring 2010, Volume 3, Issue 11
- Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi, <http://www.unicankara.org.tr/tr/kisaca-birlesmismilletler> (22.05.2018 tarihinde erişildi).
- Can, H. (2002), Organizasyon ve Yönetim, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Çiğner, M. (2013), "Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonları", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

- Demirel, T. (2006), “Birleşmiş Milletler Uluslararası Barış Misyonları Ve Türk Polis Teşkilatının Etkileşimi (Katkı, Kazanım Ve Karşılaştığı Güçlükler)”, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Dumanlı, C. (2012), “Körfez Savaşlarının Türkiye’ye Etkileri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Duran, H. (2001), “Birleşmiş Milletler ve Müdahale”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 2
- Gün, R. (2002), “Örgütlenme İlkeleri ve Örgüt Yönetimi Perspektifinden Birleşmiş Milletler’in Analizi” Avrasya Dosyası, BM Özel, İlkbahar 2002, Cilt: 8, Sayı: 1, S. 5-21
- Müdüroğlu, N. (2007), “Birleşmiş Milletler ve İnsani Müdahale”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Terzi, M. (2011), “Irak ve Lübnan Krizlerinde Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği’nin Kriz Yönetim Politikaları: 2000- 2010”, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Yılmaz, S. (2013), “Teorik Çerçeve ve Kriz Kavramı ve Kriz Yönetimi”, Edit: Çakmak, H., Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2012, Kripto Yayınları, Ankara

LİBERAL BARIŞIN KIRILMA NOKTASI: ÇATIŞMA SONRASI SÜREÇ VE TOPLUMLAR

Yeşim AYDIN¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Ayça EMİNOĞLU²

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Barış kavramı çoğu zaman negatif anlamda, yani savaşların yokluğunu ifade edecek şekilde tanımlanmaktadır. Ancak barışı sadece negatif anlamda tanımlamak yeterli olmamaktadır. Şayet bu yönde bir tanımlama yeterli olsaydı, dünyada aktif savaşmayan devletlerin barış içerisinde olduklarını söylemek mümkün olurdu. Bu nedenle pozitif barış kavramı, savaşa neden olabilecek durumların da yokluğunu ifade edecek şekilde kavramsallaştırılarak, barış çalışmalarına daha geniş ve gerçekçi bir perspektif kazandırmıştır. Günümüzde son derece yıkıcı sonuçlara yol açan savaşların da dahil olduğu çatışma durumundan, pozitif barış aşamasına nasıl geçileceği tartışılmalı sorulardan bir tanesidir. Özellikle Soğuk Savaş döneminin ardından, iç savaşların dünya gündemini en çok meşgul eden konular arasına girmeye başlamasıyla, savaşların yıkıcı etkileri daha da artmıştır. Kant'ın "Ebedi Barış" düşüncesinden hareket eden liberal düşünürler, savaşların önlenilebileceğini ancak bunun için devletlerin demokrasi ve serbest ticaret şartlarını yerine getirmeleri gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çatışma bölgelerinde liberal barış inşası yoluyla gerçekleştirilen müdahaleler sonucunda negatif barışın sağlanabildiği görülse de, çatışma sonrası süreçte ve toplumlarda bu barışın kısa süreli olduğu, bu bölgelerin birkaç yıl sonra tekrar çatışma yaşadığı veya bu bölgelerde yapısal şiddetin devam ettiği görülmektedir. Liberal barış açık bir şekilde başta Batı olmak üzere, uluslararası örgütlerin ve finans kuruluşlarının çıkarlarını yansıtmakta, yerel halkın beklenti ve taleplerini göz ardı etmektedir. Çalışmada, yerel halkın gerekliliklerinin dikkate alınarak bir barış inşa etmenin, barış inşasında ne kadar önemli olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu noktada yerel gereklilikleri göz ardı eden liberal barış inşasının, barış sınavında başarılı olamadığı gösterilmektedir. Bu nedenle çalışma, çatışma sonrası süreç ve toplumları inceleme yoluyla liberal barışın, barış inşasındaki başarısızlığını somut örneklerle göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Barış, Çatışma, Barış İnşası, Liberal Barış

Giriş

Barış, daha çok savaşların yokluğu olarak negatif anlamda tanımlanmaktadır. Ancak bu yönde bir tanımlama barışı anlamak için yeterli değildir. Öyle ki toplumlar, savaş dışında kalan nedenlerle de mücadele edebilmektedir. Bu nedenle Johan Galtung, pozitif barış kavramını, savaşa neden olabilecek durumların da yokluğunu ifade edecek şekilde

¹ Yeşim AYDIN, yesim.aydinn@hotmail.com

² Ayça EMİNOĞLU, aeminoglu@ktu.edu.tr

kavramsallaştırılarak barış çalışmalarına daha geniş ve gerçekçi bir perspektif kazandırmıştır.

Dünya iki büyük savaşı tecrübe etmiştir ve çeşitli çatışmaları tecrübe etmeye de devam etmektedir. Öyle ki Soğuk Savaş döneminin ardından iç savaşlar, uluslararası toplumun gündeminde sıkça yer almaya başlamıştır. Bu durumun en açık örneğini, o dönemde Bosna Hersek, Ruanda, Doğu Timor, Liberya, Sierra Leone gibi bölgelerde sivil halkı hedef alan çatışmalar oluşturmuş ve çatışma bölgelerinde barışın tesis edilmesi liberal barış ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Liberal düşünürler, savaşların önlenebileceğini ancak bunun için devletlerin iki farklı gerekliliği taşımaları gerektiğinden söz etmektedir. Bu noktada liberaller, demokrasi ve serbest ticaret vurguları ile ön plana çıkmaktadır. Kant 1795'te yayımladığı çalışmasında kalıcı barışın cumhuriyetçi ve liberal demokratik anayasalarla mümkün olacağını belirtmiştir. Çağdaş barış inşası "liberal barış inşası" olarak ifade edilmektedir. Böylece liberal barış esas alınarak çatışma bölgesinde barış inşa edilmesi hedeflenmektedir.

1992-1996 yılları arasında görev yapan BM Genel Sekreteri Boutros Boutros Ghali, tam da söz konusu çatışmaların yaşandığı dönemde, BM klasik barışı koruma faaliyetlerinin çatışmaları önlemede yeterli olmadığını vurgulayarak, barış inşası kavramını ortaya atmıştır. Barış inşası ile çatışma yaşayan toplumların, çatışma sonrası süreçte rehabilitasyonu üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir. Toplumların tekrar çatışma yaşamayacak şekilde inşa edilmesi istikrarlı ve sürdürülebilir bir barışın gerekli unsurudur. Ancak dışarıdan ve özellikle Batı'nın değerlerinin (yukarıdan aşağıya) çatışma bölgesine empoze edilmesi yoluyla oluşturulacak bir barışın kalıcı bir barış getirmediği görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönem, bu durumun somut örnekleriyle doldur. Bu konuda özellikle Bosna iç savaşı, sonuçları itibarıyla en çarpıcı liberal barış inşası örneklerinden biridir. 1995 yılında imzalanan Dayton Barış Anlaşması'nın Bosna'daki savaşa son vermesi ve böylece, liberal demokrasinin ülkeye barış getirmesi beklenmiştir. Fakat Dayton Anlaşması barış yerine ülkeye bir dizi sorun getirmiştir. Batı'nın değerlerinin ülkenin yerel gereklilikleriyle örtüşmemesi ve yerel halkın tarihsel, sosyal ve etnik yapısının dikkate alınmadan ülkede barışın sağlanmaya çalışılması barışın önündeki en önemli engeldir. Liberal barış açık bir şekilde başta Batı olmak üzere, uluslararası örgütlerin ve finans kuruluşlarının çıkarlarını yansıtmaktadır. Bu yönüyle Dayton Anlaşması ülkeyi daha fazla parçalanmışlığa sürüklemiştir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında yerel halkın gerekliliklerinin dikkate alınarak bir barış inşa etmenin barış inşasında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu noktada yerel gereklilikleri göz ardı eden liberal barış inşası barış sınavında başarılı olamamıştır.

1. Barış Kavramı ve Kavramın Çatışma ile İlişkisi

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde “barış” olgusu, çoğunlukla savaş çalışmaları içerisinde ele alınmaktadır. Doğrudan barış üzerine değerlendirmeler yapan, spesifik çalışmalar literatürde oldukça az sayıda yer almaktadır. Bu doğrultuda Collin (2000: 616)’in sözlüğünde barışı, “savaşların yokluğu” ile açıklaması bu durumu destekler niteliktedir. Diğer bir ifadeyle Collin barışı, savaşın zıttı olarak kabul etmektedir. Bu tanım akıllara, savaş yoksa barış var mıdır sorusunu getirmektedir. Ancak geçmişte veya günümüzde savaş durumunda olmayan toplumların, her zaman barış içerisinde olduklarını söylemek mümkün olmamaktadır. Öyle ki toplumlar, aktif savaş içerisinde olmasalar bile sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel gibi nedenlerle de mücadele içerisinde olabilmektedirler. Dolayısıyla barışı sadece savaşların yokluğu şeklinde açıklamak eksiktir. Barış çalışmalarının öncülerinden Johan Galtung (1967)’un barışı açıklarken “pozitif barış” ve “negatif barış” kavramlarını ortaya atmasıyla barış kavramı daha geniş bir anlam kazanmıştır. Buna göre, “savaşların yokluğu” olarak ifade edilen durum Galtung’un “negatif barış” kavramına işaret ederken, “savaşlara neden olabilecek durumların yokluğu” ise, “pozitif barış” kavramına işaret etmektedir. Galtung pozitif barışı, bireyler arasında işbirliği ve bütünleşme gibi toplumdaki olumlu durumlarla özdeş görmektedir. Böylece barış kavramı, sadece savaşların yokluğu olarak değil, savaşlara neden olabilecek durumların da yokluğu şeklinde daha kapsamlı bir durumu ifade etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, önceki dönemlerden farklı bir silahlı çatışma şeklinin dünyanın birçok bölgesinde gözlemlendiği sürece tanıklık etmiştir. Öyle ki savaş öncesi dönemde devletler arasında görülmeye alışılmış olan çatışmalar, savaş sonrası dönemde daha az görülmeye başlanmış, bunun yerine yeni çatışmalar, iç savaş (ihtilal, ayrılma ve etnik çatışma) şeklinde görülmeye başlanmıştır (Mason ve Quinn, 2006: 13). İç çatışmalar, devletler arasında gerçekleşen savaşlara kıyasla toplumları sosyal ve psikolojik olarak daha fazla etkilemektedir (Wallensteen, 2002: 133). Bu çatışmaların temel hedefi sivil halktır. Nitekim çatışmaların sonucunda hayatını kaybedenlerin çoğunluğunu sivil halk teşkil ederken, çok az bir kısım askeri kayıplardır. Önceki dönemlerde ise, bu oranlar tam tersi şekilde görülmekteydi. Soğuk Savaş sonrası dönemde Bosna, Ruanda, Doğu Timor, Liberya, Sierra Leone gibi bölgeler iç savaşların yaşandığı yerler arasındadır (Reychler ve Langer, 2006: 8). İç savaşların, temel hedefinin sivil halk olması ve de devletler arasında görülmeye alışılmış olan çatışma türlerine göre daha fazla yıkıcı etkiye yol açması, Soğuk Savaş sonrası dönemde iç savaş tecrübe eden toplumlarda barışın sağlanmasını oldukça önemli kılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, çatışma ile karşılaşan bu toplumlarda savaşa ve savaşa yol açabilecek nedenlerin ortadan kaldırılmasıyla pozitif barış aşamasına geçilebilmesi önem teşkil etmektedir.

Çatışma, savaş durumunda görüldüğü üzere şiddet içerikli bir şekilde açığa çıkabileceği gibi, herhangi bir durumda şiddetsiz bir şekilde de açığa çıkabilmektedir (Özerdem, 2019:

27). Çatışmaların çözümlenmesi mümkündür. Bu ifade, idealist veya iyimser bir bakış açısının aksine gerçekçi bir bakış açısıdır (Wallensteen, 2002: 13). Dolayısıyla, son derece yıkıcı etkilere sahip savaşların da dahil olduğu çatışmaların çözümlenmesi ve bu bölgelerde ve toplumlarda barışın nasıl sağlanacağı konuları önem kazanmaktadır.

2. Liberal Barış Düşüncesi ve Barış İnşası

Liberal barış teorisinin kavramsal çerçevesinin ortaya koyulduğu Kant'ın (1795) "Ebedi Barış"ı alanda eşsiz bir klasik olarak kabul edilmektedir. Kant, barışın koşulları olarak liberalizm ve demokrasi üzerinde durmaktadır (Cortright, 2008: 241). Böylece 18. ve 19. yüzyıllarda liberal teorisyenlerle birlikte liberal enternasyonalizmin temelleri atılmaya başlanmış, demokrasi ve serbest ticaret sayesinde savaşların bir daha yaşanmayacağı savunulmuştur (Burchill, 2005: 58). Bu konuda Wilson, liberal barış tezini veya demokrasi ile yönetilen devletlerin iç ve dış ilişkilerinde, demokrasi ile yönetilmeyen devletlere göre daha barışçıl oldukları görüşünü savunan ilk devlet insanıdır (Paris, 2004: 41). Böylece bir barış şekli olan ütopyik düşünce, teoride ve uygulamada liberal düşüncenin yerine geçmiştir. Realist düşünce bu noktada, liberal barışın ütopyik bir barış olduğunu belirterek liberal düşünceye karşı çıkmaktadır. Liberal barış şekli baskı, yapısal şiddet ve hegemonya durumlarına engel olamamıştır (Richmond, 2008: 33).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından liberal barış, artan bir şekilde ekonomik, sosyal, siyasal müdahale veya yardımların bir parçası haline gelmeye başlamıştır (Richmond, 2005: 52). Liberal barış, Batılı devletler vasıtasıyla gerçekleştirilen barış yapma, barış inşası, yeniden yapılanma ve gelişme olarak ifade edilmektedir. Barış ve gelişmenin sağlanabilmesi için uluslararası normların yerleştirilmesini amaçlamaktadır. Liberal barışın ortaya koyulmasında, Batılı devletler ve onların kontrolünde olan uluslararası kurumlar rol almaktadır. Dolayısıyla liberal barış, yukarıdan-aşağıya bir şekilde barış oluşturmaya çalışmaktadır (Ginty, 2010: 395-396).

Soğuk Savaş sonrası dönemde yerine getirmiş olduğu görevlerde de görüldüğü üzere Birleşmiş Milletler, barış ve güvenlikten sorumlu temel uluslararası örgüt olarak hareket etmektedir (Wallensteen, 2002: 231). Ancak yaşanan çatışmalarda BM'nin klasik barışı koruma sisteminin yeteri kadar başarı gösterememesi sonucunda, Boutros Boutros-Ghali, "barış inşası" kavramını ortaya atmıştır. Ghali bununla, çatışma sonrası süreçte kalıcı bir barış inşa etmenin norm ve kurallarına işaret ederek, çatışmaya yol açan faktörlerin ortaya koyulması ve işbirliği yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla bu unsurların gözletilmemesi sonucunda, tekrar çatışma yaşanma ihtimalinin yüksek olduğu üzerinde durulmaktadır (Griffiths, vd., 2013: 26-27).

1990'lı yıllarda barış inşası ile, iç savaş yaşayan toplumlarda liberalleşme vasıtasıyla istikrarlı ve sürdürülebilir barış koşullarının oluşturulması hedeflenmiştir. Bu noktada siyasal liberalizm; adil ve düzenli seçimlerin gerçekleştirilmesiyle demokratikleşmenin

sağlanması, devlet iktidarını kullanmada kısıtlamalar ve temel insan haklarına saygı duyulmasını ifade ederken, ekonomik liberalizm ise; devletin ekonomideki müdahalesini en aza indirmeyi ve özel yatırımcı, üretici ve tüketicinin kendi ekonomisini en üst seviyede sürdürmelerini sağlamayı hedeflemektedir. Bu nedenle de, 1989 ve 1999 yılları arasında gerçekleştirilen barışı koruma operasyonları, çatışma bölgelerinde liberal piyasa demokrasilerinin hüküm sürmesini sağlamayı amaçlamıştır (Paris, 2004: 5). Bu kapsamda da barış müdahalelerinin ve barış inşa stratejilerinin gerekçesi, liberal söylem olmuştur (Ginty, 2010: 393).

Devletler, uluslararası örgütler ve uluslararası finans kurumlarının öncülüğünde gerçekleştirilen barış yapma ve barış inşasının genel şekli olan liberal barış, bu kapsamda Bosna-Hersek, Afganistan, Sierra Leone gibi ülkelerde barışın sağlanması için uygulanmıştır (Ginty, 2010: 391). Ancak liberal barış inşası, liberal düşüncenin yerel koşulları dikkate almaması, devlet altı ve devlet dışında kalan aktörleri göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmektedir (Overhaus ve Peter, 2012: 1). Bu durum 1990 sonrası dönemde yaygın hale gelmeye başlayan liberal barış inşasının yeterince başarı gösteremediğini ortaya koymaktadır. Bunlar içerisinde özellikle Bosna-Hersek, sonuçları ve etkilerinin günümüze kadar da devam etmesi nedeniyle oldukça önemlidir.

2.1. Liberal Barış İnşasının Bosna-Hersek'te Uygulanması

Soğuk Savaş sonrası küresel sistemde meydana gelen birçok çatışma içerisinde, Eski Yugoslavya'da yaşananlar küresel toplum üzerinde bıraktığı önemli etkiler nedeniyle siyasette ve medyada büyük bir ilgi uyandırmıştır. ABD, AB üye devletleri, BM, NATO, AGİT gibi uluslararası örgütler, birçok insani ve sivil toplum örgütleri yaşanan çatışmalarla çeşitli şekillerde ilgilenmiştir (Oberg, 2007: 64). Bosna-Hersek, Soğuk Savaş dönemi süresince Yugoslavya'yı oluşturan altı devletten bir tanesiydi. Yugoslavya'nın siyasal anlamda çöküşü, Sırp ve Hırvat liderlerin saldırgan tutumları, etnik ayrışmanın artması, ekonomik sorunlar gibi nedenler, Bosna Hersek'i 1992 ve 1995 yılları arasında bir savaşa sürüklemiştir (Dobbins vd., 2013: 95). Aslında Bosna'da bulunan etnik gruplar, oldukça uzun bir zaman bir arada barış içerisinde yaşamayı başarmışlar ve toplumlarındaki görece kozmopolitan yapıdan da hoşnut olmuşlardır (Dobbins vd., 2013: 97). Buna rağmen özellikle milliyetçi nedenlerle başlayan sorunlar, ülkeyi bir iç savaşa sürüklemeye yetmiştir. Bununla birlikte, ülkedeki barışçıl yapı bir daha bölgede sağlanamamıştır.

Bosna-Hersek'te temelde üç dini grup bulunmaktadır. Bunlar; Ortodoks, Katolik ve İslam şeklindedir. Ortodoks Hristiyanlar Sırlar, Katolikler Hırvatlar ve Müslümanlar da Boşnaklar olarak anılmaktadır. Dini farklılıklar ve aşırı milliyetçilik ülkenin bölünmesine neden olmuştur (Phillips, 2004: 9). Bosna-Hersek'te henüz düşmanlıklar başlamadan önce Avrupa Topluluğu'nun barış yapma yönünde başlattığı çabalarının sonuncusu, Dayton Anlaşması'dır (Caplan, 2000: 214). Anlaşmanın 21 Kasım 1995'te Sırp, Hırvat ve Boşnaklar tarafından imzalanmasıyla savaş son bulmuştur. Böylece bölgede, uzun dönemli

barışın tesis edilmesini hedefleyen anlaşma, Bosna devletini uluslararası denetime bağımlı kılmıştır (Cretu, 2015: 2). Diğer bir ifadeyle Dayton Anlaşması her ne kadar çatışma bölgesinde savaşa son vererek negatif barışı sağlamış olsa da, içermiş olduğu hükümler nedeniyle bölgenin istikrarsız yapısının devam etmesine neden olmuştur. Bu durum Batı'nın bölgedeki müdahalesinin sadece negatif barışı sağlamaya yettiğini göstermektedir.

Bosna-Hersek, Dayton Anlaşması ile siyasal anlamda oldukça karmaşık bir yönetim sürecine geçmiştir. Bölgede savaşı sona erdiren Dayton Anlaşması, dışarıdan Bosna-Hersek'e empoze edilen anayasayı ve siyasal yapıyı ortaya koymaktadır. Ülkedeki etnik bölünmeleri tanıyan Dayton'un anayasal hükmü, ülkede karar alımını zaman zaman olanaksız hala getirmektedir (Phillips, 2004: 15). Ülkede hükümetin kurulabilmesi için Sırp, Hırvat ve Boşnakların ortak bir karara imza atmaları gerekmektedir. Ancak böyle bir süreç her zaman işletilememektedir. Örneğin ülkede 2010 seçimlerinde hükümetin kurulması için 10 ay geçmiş, 2014 seçimlerinde ise, 5,5 ay geçmiştir. 2018 seçimlerinde de benzer durum görülmüş ve ülkede hükümetin kurulması yine gecikmiştir (Bosna-Hersek'te Neden 10 Aydır Hükümet Kurulamıyor (25.08.2019), <https://balkangunlugu.com/2019/08/bosna-hersekte-neden-10-aydir-hukumet-kurulamiyor/>).

Başkenti Banja Luka olan, temelde Sırlar'dan oluşan Sırp Cumhuriyeti, Bosna-Hersek'in kuzeyini ifade eden bölgedir. Ülkenin ikinci entitesi ise, üç etnik grubun da yer aldığı Bosna-Hersek Federasyonu'dur. Yani Sırp Cumhuriyeti ve Bosna-Hersek Federasyonu, Bosna-Hersek içerisinde yer alan entiteler olarak oluşturulmuştur (Phillips, 2004: 13). Bosna-Hersek'in belirtilen bu durumu, Dayton Anlaşması ile çizilmiştir. Buna göre, sadece başlıca etnik gruplar yönetime gelebilecektir. Bu durum, Bosna siyasal yapısının, ülkede bölünmelere yol açabilecek hükümler içerdiğini göstermektedir (Cretu, 2015: 3). Aynı zamanda, birbirine düşman olan Sırp ve Hırvat-Müslüman ordusunu ülkede bırakmış olması anlaşmanın zayıf yönlerinden bir diğeridir. Bununla birlikte, Sırlar'ın Sırp Cumhuriyeti olarak ülkede varlık göstermesi ülkede sorunlara neden olmuştur (Holbrooke, 1998: 437-438).

Anlaşmanın siyasal hükümlerinin yerine getirilmesi noktasında, Yüksek Temsilcilik sorumlu tutulmuştur. 1997 yılında Yüksek Temsilcilik'e Bonn Yetkileri verilerek, Bosna siyasetine doğrudan müdahale etmesine olanak sağlanmıştır. NATO bölgede barışı koruma gücünü yönetmiştir. AGİT, seçimlerin ve parti reformlarının yürütülmesinden sorumlu tutulmuştur (Dobbins vd., 2013: 103). Böylece anlaşma, uluslararası topluma Bosna'da seçimleri düzenleme, yerel yetkilileri denetleme, insan haklarını gözetleme, bölgesel silah kontrol programlarını uygulama, polis ve yargıyı elinde tutma gibi yetkiler vermiştir (Belloni, 2001: 164). Bosna Savaşı ile ilgili olarak kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi, Güvenlik Konseyi kararlarına göre hareket etmektedir. Benzer şekilde Güvenlik Konseyi de güçlü devletlerin talepleri ve çıkarlarını gözeterek hareket etmektedir. Bu nedendir ki mahkeme, tarafsız ve etkin bir şekilde karar alamamaktadır (Çakmak ve Atılğan, 2012: 18-19). Tüm bunlar Bosna'nın, Dayton Anlaşması'nın imzalanmasının ardından başta ABD

ve AB'nin ülkede savaşa neden olabilecek durumların değiştirilmesi ve kendi kendine yetebilen bir ülke inşa edilebilmesi için başlattıkları girişimlerle birlikte 20. yüzyılın ulus inşa projesi haline geldiğini göstermektedir (Dobbins vd., 2013: 102).

Bölgede barışı sağlamayı hedefleyerek Batı öncülüğünde ortaya koyulan Dayton Barış Anlaşması incelendiğinde, bölgenin gereklerinin ve yerel halkın beklenti ve taleplerinin dışında, tamamen Batı'nın kendi değerleri ve hedefleri doğrultusunda maddeler içerdiği görülmektedir. Batı anlaşma sayesinde, bölge üzerinde rahatlıkla denetim gerçekleştirebilme hakkı elde ederek yerelin ve diğer unsurların dikkate alınmasını engellemiştir. Diğer yandan, anlaşmanın ayrılıkçı hükümleri ülkede bir bütünlük oluşturamamıştır. Bu nedenler, bölgedeki sorunların günümüze gelinceye kadar devam etmesine neden olmuştur.

3. Çatışma Sonrası Ortaya Çıkan Sorunlar

Savaşın ardından toplumlar bazı sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bunlar; düşmanlıkların tekrar görülmesi, bağışçıların söz verdikleri tutarların ve gerçekte ödediklerinin farklı olması, yerel katılımın sağlanmaması, savaşın bireyler üzerinde bıraktığı travma gibi nedenlerdir. Bu nedenle barış inşasında rol alanların bu süreçlerin tamamını kapsayacak şekilde bir program ortaya koymaları gerekmektedir (Özerdem, 2013: 134). Özellikle savaşın psikolojik etkisi, çatışma sonrası toplumların mücadele etmek durumunda kaldıkları birçok soruna yol açmaktadır. Öyle ki bu toplumlarda; umutsuzluk, özgüven eksikliği, ağlama, sinir hali, baş ve vücut ağrısı gibi istenmeyen durumlar ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili, Kamboçya'da iç savaşın ve şiddet yoluyla dayatılan işçi seferberliğinin neticesinde buradaki toplumların, mesleki bilgilerin aktarıldığı ortamlara yeterince adapte olamadıkları ve tartışma ortamlarında da sessiz kalmak istemeleri dikkat çekmektedir (Özerdem, 2013: 136). Benzer durumlar Eski Yugoslavya için de geçerlidir. Bölgede yapılan barış anlaşmalarından hiçbiri cumhuriyetlerdeki nefret, güvensizlik, uzlaşma, affetme, travma ve aşağılık duygularını kapsayacak şekilde oluşturulmamıştır (Oberg, 2007: 80-81).

Çatışma sonrası yeniden yapılanmanın zorlukları, zamanla daha görünür hale gelmiştir. Bir an evvel seçimlerin düzenlenmesi ve ekonomik reformların yerine getirilmesi yoluyla barış inşası, istikrarlı ve sürdürülebilir barış koşulları oluşturmak yerine, bazı durumlarda oldukça yıkıcı sonuçlara neden olmuştur. Örneğin; Angola'da 1992'de savaş sonrası seçimlerin yürütülmesinden BM'nin sorumlu olması, savaşan taraflardan birinin çatışmaya devam etmesine neden olmuştur. Çünkü ülkede, seçimle ilgili anlaşmazlıkları çözebilecek kurumsal bir yapı oluşturulmamış, sonuçları onaylayacak yerel ve uluslararası güçler yetersiz kalmış ve seçimlerin düzenlenmesinden önce hizip güçlerin silahsızlanması konusunda ciddi önlemler alınmamıştır. 1993'te Kamboçya'da uluslararası barış inşacılar görece başarılı bir seçim düzenleyerek, bunun başarılı olduğunu açıklamış ve ülkeden ayrılmıştır. Fakat bu sonuçlar, ülkede uzun süredir güçlü bir diktatör olan Hun-Sen

tarafından ortadan kaldırılmıştır. El-Salvador ve Nikaragua’da siyasal reformlar büyük ölçüde başarılı olabilmisse de barış inşasının ekonomik boyutu, ekonomik liberalleşmeyi yerine getirememiştir. Bu durum çatışan taraflar arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizliğin, daha da artmasına yol açmıştır. Bosna-Hersek’te Dayton Anlaşması, toplumdaki en milliyetçi unsurların gücünü sağlamlaştıran seçimlerin bir an evvel gerçekleştirilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Bosna’da ekonomik liberalleşme birçok probleme neden olmuştur. Savaşın ardından ülkedeki kurumsal boşluk ortamında, özelleştirme çabaları savaş zamanı karaborsasını güçlendirmiş, radikal grupları da zenginleştirmiştir. Liberya’da gerçekleştirilen barış inşası ise, Kamboçya ile benzer sonuçlar göstermiştir. Buna göre; 1997 yılında Liberya’da çatışma sonrası süreçte seçimler başarılı bir şekilde düzenlenmiş ve ardından barış inşa süreci başarısını ilan etmiş ve barış inşa süreci sonuçlanmıştır. Ancak bu sürecin hemen ardından seçimin kazananı Charles Taylor, ülkedeki demokratik unsurları parçalamaya, siyasi rakiplerini bastırmaya başlamıştır. Bu durum, ülkede yeni bir çatışma alanı başlatmıştır (Paris, 2010: 341). Görüldüğü üzere, barış inşa sürecinin iyi yönetilmemesi, çatışma sonrası sürecin ve toplumların doğru bir şekilde analiz edilmemesi barış inşa sürecinin sonlanmasının ardından ülkede çeşitli kırılmaların açığa çıkmasına neden olmaktadır.

Liberal barış vasıtasıyla inşa edilmeye çalışılan toplumlarda liberal barış inşasının bazı eksiklikleri ortaya çıkmaktadır. Bunlar; başarılı bir demokratikleşme ve serbest piyasanın sağlanması noktasında yurtiçi kurumsal koşullara yeteri kadar dikkat edilmemesi, barış inşasının çeşitli hedefleri arasındaki çelişki ve gerginliklerin yeterince anlaşılması, barış görevlerinde rol alan çeşitli uluslararası aktörler arasındaki stratejik anlamda koordinasyonun yeterince sağlanamaması, barış inşacılarının yerine getirmeleri gereken görevlerde siyasal istekliliklerinde ve dikkatlerinde eksiklik ve yetersiz kaynaklar, operasyonun askeri olan ve askeri olmayan katılımcıları arasındaki çözülememiş gerginlikler, operasyonların gerçekleştiği toplumlardaki farklı yerel koşullara dair bilginin sınırlı oluşu, yerel mülkiyet eksikliği, başarı için koşulları tanımlamada ve operasyonları etkili bir şekilde sonuçlandıracak stratejileri belirlemede karşılaşılan kavramsal zorluklardır. Bunlar barış inşa uygulayıcılarının, bu süreçte karşılaştıkları zorluklardır (Paris, 2010: 347). Bu kapsamda barış inşa sürecinin, dikkate alınması gereken belirli dinamikleri bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere barış inşası, aktif savaş sonlanıp negatif barış sağlandığında sonlanması gereken bir süreç değildir. Çatışma sonrası bölgenin dinamikleri doğru bir şekilde okunmalı ve buna bağlı olarak negatif barış sağlandıktan sonra da bölgedeki barış inşa faaliyeti devam ettirilmelidir. Aksi durumda yukarıda bahsedildiği üzere, birçok ülkede çatışma sonrası süreçte toplumlar yeni sorunlarla karşı karşıya kalabilmekte ve pozitif barıştan uzaklaşmaktadırlar.

4. Liberal Barışın Eleştirisi ve Sürdürülebilir Barışa Katkı

Çatışma sona erdikten sonra toplumlar çeşitli güvenlik problemleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunları silahların denetimsiz dolaşımı, yasal olmayan silahlı grupların şiddet içerikli faaliyet göstermeleri, uyuşturucu suçları, insan kaçakçılığı, terörizm şeklinde artırarak sıralamak mümkündür. Bu nedenledir ki, toplumun güvenliğini tehdit edebilecek bu gibi unsurlara karşı önlem alınması gerekmektedir (Özerdem, 2013: 188). Dolayısıyla barış inşasının güvenlik boyutunda, eski savaşın silahları arındırılması, terhis edilmesi ve tekrar topluma kazandırılması, ordunun tekrar oluşturulması ve devletin dışında kalan örgütlerin barış inşa sürecindeki rolü önem kazanmaktadır (Özerdem, 2013: 190). Bununla birlikte barış inşasının ekonomik boyutlarının yanı sıra, siyasi boyutları da bu süreçte dikkate alınmalıdır. Yani daha kapsayıcı, aktif ve sorgulanabilir bir siyaset ve hükümet yapısının oluşturulması için ülke desteklenmelidir. (Özerdem, 2013: 215). Barış inşa kapsamında dikkate alınması gereken bir diğer konu ise, ekonomik ve sosyal yeniden inşadır. Ekonomik boyut toplumun refah durumunun artırılması için çaba gösterilmesi gerektiği üzerinde dururken, sosyal boyut ise sivil toplumun gücünün artırılması, bilgiye ulaşımın sağlanması, hukukun egemenliğinin sağlanması için yapıların ortaya koyulması, toplumsal güvenliğin rehabilitasyonu, altyapı, kamu kuruluşları ve toplumsal uyum ve birlikteliğin daha ileriye taşınması yönünde çeşitli konular üzerinde durmaktadır (Özerdem, 2013: 224-225). Aksi durumda El-Salvador ve Nikaragua’da da gözlemlendiği gibi barış inşasının ekonomik boyutlarının dikkate alınmadığı durumlarda ülkede var olan eşitsizlikler daha da eşitsiz bir hale gelebilmektedir. Yani barış inşası kırılgan bir süreçtir. Tüm boyutları dikkate alınarak toplumda bir barış inşa edilmeye çalışılmalıdır.

Liberal düşüncenin, yerel koşulları dikkate almaması, devlet altı ve devlet dışı aktörleri ihmal ederek yalnızca devlet düzeyli yapılara odaklanması eleştirildiği konular arasındadır (Overhaus ve Peter, 2012: 1). Barış inşa süreci; yukarıdan aşağıya bir şekilde, elitlerin yönlendirdiği, resmi süreçlerle ilgilenmektedir (Richmond, 2008: 105). Bununla birlikte, barış inşa operasyonlarında rol alan BM gibi çeşitli örgütlerin bu süreci doğru bir şekilde yönetememeleri de eleştirilen konular arasındadır (Gözen, 2006: 266). Örneğin, BM’nin Doğu Timor’daki durumu incelendiğinde, iç ve dış güvenlik birimleri arasında görev çatışması gerçekleşmesi, bu birimlerin bölgede tam olarak ne yapacaklarının belli olmayışı, BM Barış Gücü’nün bölgede ne kadar süre kalacağı ve ne zaman bölgeden çekileceğinin önceden planlanmaması bölgede sorunlara neden olmuştur. BM Barış gücü, Doğu Timor’da gerçekleştirdiği müdahalede bölge halkına kulak vermesi gerektiğini görmüştür (Çınar, 2016: 101). Görüldüğü üzere, çatışma yaşayan toplumlarda barış inşa süreci oldukça kırılgan yapıdadır. Liberal barış vasıtasıyla gerçekleştirilen barış inşası bu süreci gerektiği gibi yönetemeyerek başarılı olamamıştır. Çatışma yaşayan toplumlarda pozitif barışın sağlanması durumunda ancak, sürdürülebilir bir barıştan söz edilebilir mümkün olacaktır.

Tümevarımsal tüm metodolojilerin uygulandığı ancak bu durumların yeni gelişmeleri yakalamada eksik kaldığı gerçeğinden hareketle, ortaya çıkan yeni gelişmeleri anlayabilecek yeni yaklaşımların geliştirilmesi gerekmektedir (Eminoğlu, 2018: 687). Bu noktada, toplumda barışın tesis edilebilmesi için uluslararası ilişkiler ve antropoloji bir arada bulunmalıdır (Richmond, 2018: 13). Antropoloji ile ifade edilen, günümüzde ve geçmişte insanlık tarihinin geçirmiş olduğu biyolojik ve fizyolojik tüm değişimleri anlamak, açıklamak ve dünyadaki tüm insanlar arasındaki benzer ve farklı yönleri açığa çıkarmaya çalışmaktır (Scupin, 2016: 154).

Antropolojinin barış inşa sürecine katkısı belirli noktalarda ortaya çıkmaktadır. Bu sayede BM ve Avrupa'daki askerler, Batı'nın dışındaki bölgelerde de ne gibi durumlarla karşılaşabileceklerini önceden bilebileceklerdir. Dolayısıyla, farklı toplumların yaşam biçimleri de anlaşılabilir olmaktadır. Araştırmacılar bir çatışma durumunu incelerken, her iki taraf açısından da olaylara bakabileceklerdir. Böylece çatışmaya neden olan faktörler ortaya koyularak, hangi tarafın haklı olduğuyla ilgili belirleme yapılabilecektir (Ramazzotti, 2013: 200). Bosna-Hersek örneği göz önünde bulundurulduğunda, şayet bölgede antropolojik çalışmalar yapılmış olsaydı ve buna göre bir barış inşa süreci yönetilmiş olsaydı, bölgenin ve toplumun dinamikleri anlaşılabilir olacaktı. Bu da çok etnikli, çok dinli ve çok kültürlü Bosna toplumu için oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, çatışma yaşayan toplumlarda barış inşa edilebilmesi için öncelikle bu bölgelerde yaşayan yerel halk dikkate alınmalıdır. Yerel gerekliliklerin anlaşılması için antropoloji çalışmalarının yapılması oldukça önemli olmaktadır. Bu nedenle uluslararası ilişkiler disiplini ve antropoloji birlikte hareket etmelidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Soğuk Savaş sonrası dönemde oldukça önem atfedilen liberal barış inşası, birçok bölgedeki somut örneklerle desteklendiği gibi başarı değil, başarısızlık göstermiştir. Liberal barış yoluyla barış inşa edilmesi, açık bir şekilde Batı'nın çıkarlarını yansıtmakta, yerel halkın beklenti ve taleplerinin dışında "sözde düzen" ortaya koymaktadır. Yerel halkın barış inşa sürecine dahil edilmeyişi ve çatışma bölgelerinde antropolojinin eksikliği, bu sürecin en hassas dinamiklerinin gözden kaçmasına yol açmaktadır. Çatışma bölgelerinde negatif barış kadar, pozitif barışın da önemli olduğu gerçeğinden hareketle, yerelin barış inşa sürecine katılımının sağlanması ve çatışma bölgelerinde derinlemesine antropolojik çalışmaların yapılması önemli olmaktadır. Aksi durumda toplumlar, barış inşa sürecinin ardından Bosna-Hersek, Kamboçya, Nikaragua, El-Salvador gibi daha birçok çatışma bölgesinde olduğu gibi istikrarsızlıklarla mücadele etmek durumunda kalacaktır.

Kaynakça

- Belloni, Roberto (2001), "Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina", *Journal of Peace Research*, 38(2), 163-180.
- Burchill, Scott (2005), "Liberalism", Scott Burchill & Andrew Linklater (Eds), *Theories of International Relations*, 3. Baskı içinde (55-83), Palgrave Macmillan, New York.
- Caplan, Richard (2000), "Assessing the Dayton Accord: The Structural Weaknesses of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina", *Diplomacy and Statecraft*, 11(2), 213-232.
- Collin, P. H. (Ed.) (2000). *Easier English Student Dictionary*, 2th Ed., Bloomsbury, London.
- Cortright, David (2008), *Peace: A History of Movements and Ideas*, Cambridge University Press, New York.
- Cretu, Anca Doaina (2015), "Twenty Years After: The Dayton Accords, Legacies and Opportunities in Bosnia and Herzegovina", *Fondation Pierre du Bois*, 6, 1-7.
- Çakmak, Cenap ve Atılgan, Cansu (2012), "BM, Bosna Soykırımı ve Küresel Adalet", *Bilgi Stratejisi*, 4(7), 11-30.
- Çınar, Yusuf (2016), "Çatışma Sürecinden Devlet İnşasına: Doğu Timor", *Bilgi Strateji*, 8(15), 85-112.
- Dobbins, James vd. (2013), *Overcoming Obstacles to Peace: Local Factors in Nation-Building*, Rand Corporation, New York.
- Eminoğlu, Ayça (2018), "Oliver Richmond", Erhan Büyükakıncı (Ed.), *Barış Çalışmaları*, içinde (684-723), Adres Yayınları, Ankara.
- Galtung, Johan (1967). "Theories of Peace: A Synthetic Approach to Peace: Thinking", *International Peace Research Institute*, 2-251.
- Ginty, Roger Mac (2010), "Hybrid Peace: The Interaction Between Top-Down and Bottom-Up Peace", *Security Dialogue*, 41(4), 391-412.
- Gözen, Ramazan (2006), *Türk Dış Politikası Barış Vizyonu*, Palme Yayıncılık, Ankara.

- Griffiths, Martin vd. (2013), *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (Çev. CESRAN), 2. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Holbrooke, Richard (1995), *Bir Savaşı Bitirmek*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Mason, T. David ve Quinn, Jason (2006). "Sustaining the Peace: Stopping the Recurrence of Civil Wars", T. David Mason & James D. Meernik (Eds), *Conflict Prevention and Peace-building in Post-War Societies: Sustaining the Peace*, içinde (13-30). Routledge, London.
- Oberg, Jan (2007), "Former Yugoslavia and Iraq: A Comparative Analysis of International Conflict Mismanagement", Charles Webel & Johan Galtung (Eds), *Handbook of Peace and Conflict Studies*, içinde (64-85), Routledge, New York.
- Overhaus, Marco ve Peter, Mateja (2012), "The EU and Peacebuilding", *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 41, 1-4.
- Özerdem, Alpaslan (2013), *Barış İnşası Kuramı ve Uygulaması*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Özerdem, Füsün (2019). *Çatışma ve Barış Üzerine Temel Kavramlar*, Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Paris, Roland (2004), *At War's End: Building Peace After Civil Conflict*, Cambridge University Press, New York.
- Paris, Roland (2010), "Saving Liberal Peacebuilding", *Review of International Studies*, 36(2), 337- 365.
- Phillips, Douglas A. (2004), *Bosnia and Herzegovina*, Chelsea House Publishers, United States.
- Ramazzotti, Marco (2013), "Anthropology and Conflicts. Today's Wars and Peacekeeping Operations: Why an Anthropological Perspective is Needed", Fina Anton Hurtado ve Giovanni Ercolani (Eds.), *Anthropology and Security Studies*, içinde (199-226), Servicio de Publicaciones, Universidad de Murcia.
- Reychler, Luc ve Langer, Arnim (2006), "Researching Peace Building Architecture", *Cahiers Internationales Betrekkingen En Vredesonderzoek*, 75(24), 1-82.
- Richmond, Oliver P. (2005), *The Transformation of Peace*, Palgrave Macmillan, New York.

- Richmond, Oliver P. (2008). *Peace in International Relations*, Routledge, New York.
- Richmond, Oliver P. (2018), “Rescuing Peacebuilding? Anthropology and Peace Formation”, *Global Society*, 32(2), 1-19.
- Scupin, Raymond (2016), “Antropology, Conflict, and International Relations”, P. James & S.S. Yetiv (Eds.) *Advancing Interdisciplinary Approaches to International Relations, içinde* (153-187), Palgrave, New York.
- URL, “Bosna-Hersek’te Neden 10 Aydır Hükümet Kurulamıyor” (25.08.2019), <https://balkangunlugu.com/2019/08/bosna-hersekte-neden-10-aydir-hukümet-kurulamıyor/> (22.10.2019).
- Wallensteen, Peter (2002), *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System*, Sage publications, London.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ BAŞARILI VE EKSİK YÖNLERİYLE SURIYELİ SİĞINMACILARA YÖNELİK FAALİYETLERİ

Halil YILMAZ¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

İsmail KÖSE²

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla vatandaşlık kavramının öneminin artması, insanların kendi ülke sınırları içerisinde farklı haklara sahip olmasına neden olmuştur. Zamanla insanların yaşam biçimleri değişmiş ve insanlar vatandaşı olduğu ülkelerini çeşitli nedenlerle terk etmek zorunda kalmıştır. Çeşitli rahatsızlıkları nedeniyle yaşadıkları yerleri terk eden bu insanlar, bilinmezliğe doğru göç etmişlerdir. Dünya tarihinin başlangıcından bugüne kadar insanı kendisine özne yaparak devam eden bir süreç olan göç, çeşitli zamanlarda şekil değiştirmiş olsa dahi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile birlikte bilinirliği artmış ve birçok disiplinin çalışma alanı haline gelmiştir. Anadolu coğrafyası da tarih boyunca göç yollarının en önemli geçiş güzergâhı olmuş ve birçok göçmeni içinde barındırmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu bu jeopolitik ve jeostratejik niteliği, çağlar boyunca göçmenler için transit veya hedef ülke olmasında önemli bir rol oynamıştır. Yirminci yüzyılın en büyük göç hareketini ortaya koyan Suriye krizi de yine önemli ölçüde Anadolu odaklı bir süreci ortaya koymaktadır. Bu çerçevede 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş nedeniyle milyonlarca Suriyeli, ülkelerini terk ederek Türkiye, Lübnan, Ürdün gibi birçok ülkeye göç etmişlerdir. Bu göç krizi, Türkiye başta olmak üzere hem bölgesel hem de uluslararası alanda dünyayı etkilemiştir. Avrupa'ya geçme amacıyla doğusundaki ülkelerden yasal/yasal olmayan yollarla sürekli bir göç hareketiyle karşılaşan Türkiye'deki Suriyeli sığınmacı sayısı gittikçe artmıştır. "Açık kapı" politikası çerçevesinde Türkiye'ye giriş yapan bu Suriyelilere "geçici koruma statüsü" verilmiştir. Gerek mesafe yakınlığı gerekse de komşuluk ilişkilerinden ötürü Türkiye'nin yoğun bir sığınmacı akınına ev sahipliği yapıldığı görülmektedir. Küresel aktörlerin de bu Suriye krizini çözmeye pek istekli olmamaları orta ve uzun vadede Suriye'de istikrarın yakalanamayacağını ve Suriye Krizinin bölgesel bir istikrarsızlık kaynağı olmaya devam edeceğini göstermektedir. Öyle ki Suriye Krizinin üzerinden sekiz yıl geçmesine rağmen Suriye krizi henüz çözüme kavuşturulamamıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de kalma süreleri uzadıkça uzayan Suriyeli sığınmacılar, ekonomik, sosyal, kültürel gibi çok boyutlu sonuçları olan göç krizine yol açmıştır. Günümüze kadar yaşanan göçlerin sonuçlarına yönelik araştırmalara bakıldığında ise, göçün toplumsal anlamda birçok sorunu beraberinde getirdiği görülmüştür. Suriyeli göçü de zorunlu ve plansız bir yer değiştirme olmasından dolayı, sığınmacıların ve ev sahibi toplumun sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Suriyeli sığınmacıların ülke geneline yayılması ve kontrol altına alınmalarında yaşanan eksiklikler nedeniyle Türkiye'yi iç problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Sayıları her geçen gün artan Suriyeli sığınmacılara her anlamda destek elini uzatan ve kendi problemleriyle başa çıkma gayreti içerisinde bulunan Türkiye, özellikle eğitim, sağlık, iş gücü ve istihdam alanında kendisine sığınan milyonlarca Suriyeli sığınmacıya milyarlarca dolar para harcamış ve büyük uğraşlar vermiştir. Suriyeli sığınmacıların barınma, eğitim, sağlık, iş gücü ve istihdam benzeri sorunlarının çözümü için yapılan bu uğraşlar sadece devlet harcamalarıyla sınırlı olmayıp aynı zamanda sivil toplum kuruluşları eliyle de yapılmaktadır. Bu hususta gerek merkezi yönetim gerekse yerel yönetimler Suriyeli sığınmacılar sorununda yoğun bir çalışma içerisindeyler.

¹ Halil YILMAZ, halil_yilmaz_60@hotmail.com

² İsmail KÖSE, ismailkose@ktu.edu.tr

Fakat çoğu kez bu çalışmaların yanında destek unsuru gibi görülebilecek sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları da önem taşımaktadır. Bu kapsamda toplumsal sorunlara etkili çözüm bulmak amacıyla bir toplumun kendisini ve eylemlerini gönüllü örgütler vasıtasıyla örgütlemesi olarak tanımlanabilecek sivil toplum Kuruluşları önemli roller üstlenmektedir. Ülkenin birçok yerinde faaliyet gösteren çeşitli sivil toplum kuruluşları (AFAD, Kızılay, İHH vb.), asıl uğraşı alanlarının dışında olsa bile bunu toplumsal sorumluluk olarak görüp çeşitli faaliyetler yürütmektedirler. Bu çalışmada sivil toplum kuruluşlarının Suriye Krizi sonrası Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar sürecine nasıl dâhil olduklarına dikkat çekilecek olup, Sivil Toplum Kuruluşlarının çalışmaları ve faaliyette buldukları alanlarda geçtiğimiz sekiz yılda neler yaptıkları, hangi noktalarda eksik kaldıkları incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suriye Krizi, Sivil Toplum Kuruluşları, Suriyeli Sığınmacılar, Göç, Suriye

Giriş

Tarih boyunca insanoğlu farklı şekillerde yer değiştirmiş ve farklı yerlere göç etmiştir. Göç literatürüne baktığımızda, genelde insanlar ekonomik nedenler ile göç etmektedir. Fakat insanların kendi iradeleri dışında iç savaş, çatışma ve siyasal baskılar gibi nedenlerle yerlerinden edildiği zorunlu göçler de yaşanmaktadır. Özgürlükleri, yaşama hakları, güvenlikleri tehlikeye giren insanlar yaşadıkları ülkelerinden ayrılarak yeni bir hayat kurmak için harekete geçerler. Yaşanan bu göç hareketleri sonucunda milyonlarca insan göçmen, mülteci ve sığınmacı durumuna düşmektedir.

Sayıları artan göçmenlerin yeni hayatlarını kurmaya çalıştıkları yerlerde oluşan ihtiyaçlarının karşılanması; halk ile temasa geçebilmesi, geride bıraktıkları ile yeni sahip oldukları arasında dengenin sağlanabilmesi bir süreç gerektirir. Göç eden insanlar, yeni buldukları toplumun da yapısını bu süreç boyunca etkilerler. Böylece kültürler birbiri ile etkileşime girerek yeni medeniyetler ve kültürler oluştururlar. Kısacası göçten etkilenmeyen hiçbir topluluk yoktur denilebilmektedir.

Türkiye de bulunduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle tarih boyunca göç hareketlerine maruz kalmıştır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalar arasında bir köprü görevi gören Anadolu, birçok kavime ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu durum Türkiye'nin geçiş ülkesi olarak kullanılmasının yanında sınımlanacak hedef ülke olarak görülmesine de yol açmaktadır. Bu denli zengin bir kültür yapısına sahip bu coğrafya, son yıllarda Kuzey Afrika'da başlayan ve bölgedeki birçok ülkeye yayılan Arap Baharı'nın etkisiyle büyük bir göç hareketine maruz kalmıştır.

2011 yılında, Suriye'de başlayan iç savaş neticesinde ortaya çıkan kitlesel göç hareketi dünya tarihinde çok az sayıda görülebilecek büyüklüktedir. Arap baharının etkisi ile Suriye'de başlayan gösterilerin hükümet tarafından sert bir şekilde bastırılması isteği, sert uygulamalar ve şiddet politikaları iç savaşı ortaya çıkarmış, Sivil halk kitleler halinde buldukları coğrafyayı terk ederek komşu ülkelere sığınmaya başlamışlardır. Yaşanan bu gelişmeler Suriyelileri, başta Türkiye olmak üzere başta Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır gibi ülkelere kitleler halinde sığınmak zorunda bırakmıştır. Türkiye bu süreçte büyük

yük üstlenmiştir. Türkiye, diğer ülkelerin aksine daha aktif bir çalışma içine girmiş ve açık kapı politikası izlemiştir. Sekiz seneye yaklaşan bu göç sürecinde Türkiye, en çok Suriyeli sığınmacının bulunduğu ülke konumuna gelmiştir.

Bu kapsamda yaklaşık 3,5 milyonu aşkın Suriyeliyi içinde barındıran Türkiye’de Suriyeli sığınmacılar, genelde Türkiye-Suriye sınırındaki Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin gibi güney illerimiz ile İstanbul, İzmir gibi büyükşehirlerde kümelenmiştir. Kamplarda yaşayanlar devletin sunduğu eğitim, sağlık, barınma gibi ihtiyaçlarını doğrudan karşılarken, kampları birer hapishaneye benzetip buralarda yaşamayan ve ülkenin geneline yayılanlar valilikler kanalıyla takip edilse de ihtiyaçlarını giderme konusunda gerekli olanakları bulunmamaktadır. Hızlı bir şekilde gelişen bu göç sürecinde hem sığınmacı toplum hem de Türkiye toplumunun sorunlar yaşaması kaçınılmaz bir hal almıştır.

Bu süreçte hükümet hızlı politika üretimine önem verip, göçmenlerin mağduriyetlerini gidermek ve entegrasyonlarını sağlamak için adımlar atmıştır. Sorunların çözümünde eksik kalınan noktalarda ise sivil toplum kuruluşlarının sığınmacıların yanında hassasiyetle yer aldığı görülmektedir. Bu çalışmada da Türkiye’deki STK’ların Suriyeli sığınmacılara yönelik çalışmaları ele alınmıştır.

1. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil Toplum, halkın talep ve ihtiyaçları doğrultusunda kolektif ve bağımsız bir şekilde hareket eden kuruluşlardır dinamik bir kavramdır. Türkiye’deki Sivil toplum kavramına bakıldığında ise çeşitli siyasi ideolojik çizgiler boyunca faaliyet gösteren devlet dışı gruplar, ‘hak temelli’ gruplar, insani hizmet sağlayıcıları, ‘inanç temelli’ gruplar, işçi sendikaları, dayanışma grupları, gönüllü girişimler, Suriyeli girişimler, yabancı kolektifler ve kişileri içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla STK kavramı, geniş bir kurum yelpazesine benzemektedir.

Her ne kadar Türkiye’deki STK’lar çeşitli adlar altında görülse de genel olarak faaliyetleri açısından ‘ihtiyaç temelli’ ve ‘hak temelli’ sivil toplum kuruluşları olarak gruplanmaktadır. İhtiyaç temelli kuruluşlar genellikle gıda, barınma, eğitim ve sağlık gibi maddi yardımlar sağlamaya odaklanırken, ‘hak temelli’ STK’lar Suriyelilerin yasal haklarının ifası, güçlendirilmeleri ile yoksulluk ve yoksunluk döngüsünü kırabilme becerileri gibi haklarını savunmaya odaklanır. Buradan hareketle, ‘hak temelli’ bir yaklaşım, sığınmacıyı kendini güvende hissederek geleceğini belirleyecek kadar güçlendirilmiş bir aktör olarak değerlendirir.

Türkiye’deki Sivil Toplum Kuruluşlarının pek çoğu her ne kadar iki farklı terim altında faaliyetlerini sürdürseler de hem ‘ihtiyaç temelli’ hem de ‘hak temelli’ hizmet sağlamaktadırlar. Bazı maddi yardımlar, ‘hak temelli’ çizgisinde sürdürülürken diğer

maddi yardımlar haklar çerçevesinde sunulmamaktadır. Bu durum hak temelli ve ihtiyaç temelli sivil toplum kuruluşu ayrımının net olarak yapılamamasına neden olmaktadır.

Türkiye'deki oldukça parçalı ve karmaşık Sivil Toplum sektörünün, Türkiye'deki Suriyelilere verdiği tepki çok yönlüdür. 'Hak temelli' yaklaşım yardım etme eyleminin doğasındaki güç dinamiklerinin aksine sığınmacıların özne olarak güçlendirilmesi ve katılım ihtiyaçlarını da tanımaktadır. Dahası hem devlet hem de 'inanç temelli' STK'lar, diğer 'hak temelli' gruplar ve 'hak temelli' politikalara dayalı faaliyet gösteren hizmet sağlayıcısı STK'ların aksine, büyük oranda 'ihtiyaç temelli' hayırseverlik hizmetleri sağlamaktadır.

Aynı şekilde, Suriyelilerin şehirler içinde yerleştiği ve doğrudan bir sonuç olarak STK'ların da yoğunlaştığı bölgelerde büyük çeşitlilik bulunuyor. Genel olarak Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis, Adana, Osmaniye ve Kahramanmaraş Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak yaşadıkları yerler olarak ön plana çıkarken, metropol merkezlerinde ise Suriyelilerin istihdam umuduyla İstanbul ve Yunanistan'a gitmek için teknelere bindiği İzmir yer almaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, Suriyelilere karşı oldukça hayırsever ve din kardeşi odaklı bir yaklaşım izlerken, İslamcı STK'lar da Türk hükümeti gibi İslam kardeşliği çizgisini takip etmektedir. Buna karşın, 'hak temelli' ve 'ihtiyaç temelli' yardım ile örgütsel ve cemaat merkezli himaye arasındaki bulanık çizgiler konuyla ilgilenen, çoğunlukla seküler STK'lara da nüfuz etmektedir.

Türkiye'nin karşılaştığı bu en büyük sığınmacı krizinde devletin imkânlarının çok büyük bir kısmı 10 ildeki 22 Kampta yaşayan Suriyeli sığınmacılar için kullanılmaktadır. Kamp dışında kentlerde yaşayan milyonlarca sığınmacının hayata tutunmasında ise en büyük destek sivil toplum Kuruluşlarından (STK) gelmektedir. STK'lar büyük fedakârlıklarla mağdurların hayatında değişiklikler yaratmaya çalışmaktadır.

Ulusal, yerel, uluslararası ve Suriyeli sivil toplum kuruluşları kendi hizmet alanlarında yararlı olmaya, sığınmacıların hayatında olumlu gelişmeler sağlamaya çalışmaktadırlar. 2016 yılında Türkiye'de Suriyeli sığınmacılara yardım eden 42 ulusal ve 14 uluslararası Sivil Toplum Kuruluşu bulunmaktadır.

Genel olarak Suriyeli sığınmacılar konusunda yardım faaliyetlerinde bulunan AFAD, Türk Kızılay, Şanlıurfa Platformu, IHH, MAZLUMDER, İnsan Hakları Derneği, Helsinki Yurttaşlar Derneği, Uluslararası Mavi Hilal Vakfı, Hayata Destek Vakfı, Araştırmacı STK(USAK vb.) ile Uluslararası STK'lar(Danimarka Mülteci Konseyi (Danish Refugee Council), International Medical Corps (IMC), Mercy Corps, GOAL, International Rescue Committee, CARE (Cooperative for Assistance and Relief Everywhere), Save the Children International gibi Dışişleri bakanlığından izin alan kurum ve kuruluşlar da bulunmaktadır.

Şanlıurfa, Gaziantep ve Kilis'te daha çok inanca dayalı STK'lar ise savunuculuk, raporlama, izleme ve bilinçlendirme faaliyetleri yürütmektedirler. İnanç temelli olmayan yardım kuruluşları arasında da bölgede olağanüstü yardım çabaları gösterenler vardır. Dışişleri bakanlığının yasaklarına takılan ve olması gerekenden çok daha az sayıda uluslararası sivil toplum kuruluşu da acil gıda yardımının dışında kendi uzmanlık alanlarında ihtiyaç sahiplerinin dertlerine çare bulmaya çalışmaktadır. Ayrıca, Suriyelilerin kurduğu sivil toplum oluşumları da bölge varlığını sürdürmektedir. Bu STK'lar Suriyelilerin günlük sorunlarını aşmalarına, yasal bilgi sağlamalarına, Türkçeden Arapçaya çeviri yapmalarına, okul ve hastane kurmalarına ve hatta gazete ve radyo istasyonları işletmelerine yardımcı olmaktadır. Diğer taraftan Devletin hizmetlerinin yeterli olmadığı noktalarda STK'lar, sığınmacılar için gıda, barınma, sağlık, hukuki ve psikososyal gibi pek çok alanda yardım çalışmalarını ve projeleri yürütmektedir;

2. STK'ların Faaliyet Alanları

1. Barınma ve Beslenme Yardımı Faaliyetleri: Kamp dışında yaşayan Suriyeli sığınmacılar çok zor koşullar altında yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır. Kamplar yeterli kapasitede olmadığı için büyük sayıda Suriyeli sığınmacı çok zor koşullar altında, kamplar dışında yaşamak zorunda kalmaktadır. Suriyeli sığınmacıların kiralamaları sonucunda kiralık konut kalmadığını, buna ek olarak da 11 terk edilmiş ve sahiplerince başka şehirde oturmaları nedeniyle kullanılmayan boş ev ve iş yerlerine yerleşen sığınmacıların kendilerince basit tamiratla bu riskli yapıları kullandıklarına belirtilmektedir (Çorabatır & Hassa, 2013). Kiralık ev bulamayan Suriyeli sığınmacılar, tarım arazilerinde çalışmak üzere kırsal kesimlerdeki depo ve bağ evlerinde yaşamaktadırlar.

Kamp dışındaki sığınmacılar barınma konusunda hemen hemen hiçbir destek alamıyorlar. Ayrıca, kamplarda özel hayatın mahremiyetini sürdürmek de oldukça zordur. Bazen, birkaç aile bir araya gelerek bir daire kiralyorlar. Dört beton kolon üzerinde yükselen tek katlı ilkel yapılarda Suriyeliler, iç mekanı, çarşafa bölümlere ayırarak aralarında paylaşıyorlar. Acil olarak battaniye, giysi ve gıdaya ihtiyaçları bulunmaktadır. Suriyeli sığınmacılar kamplarda yer bulamayanların kayıt işlemleri ve sayılarının tespiti ise hemen hemen imkansız hale gelmektedir. Diğer yandan, kamptan çıkış izni olmadığından dışarıda çalışıp para kazanmak çok zordur. Ancak Suriyeli sığınmacılar için çalışma hayatına erken başlamak önemli bir adım olduğundan tarım sektöründe çalışabilmek için kırsal alanlara yayılmıştır. Kırsal kesimde kullanılmayan bağ evlerinde, derme çatma depolarda kalarak para kazanırken o zorlu şartlarda barınmayı zorunda kalmaktadırlar.

Suriyeli sığınmacılar için en önemli sorunlardan biri de gıda ve beslenmedir. Çocuklardan başlayarak eksik beslenme büyük bir sorun. Belediyelerden ve sivil toplum kuruluşlarından yardım paketleri olarak günlük ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadırlar.

Bu kapsamda Suriyeli sığınmacılar yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki 60 yakın sendika ve İHH, Mazlum Der gibi STK'lar Valilik ile yakın işbirliği yaparak evsiz ya da yardıma muhtaç Suriyelilerin tespitini yaparak gıda ve barınma yardımları sağlamaya başlamıştır (Çorabatır & Hassa, 2013, s. 13). Özellikle kent dışında yaşayan Suriyelilere gıda ve barınma konusunda çeşitli yardımlarda bulunmaktadır ("Şehrin kenar semtlerinde yaşayan Suriyeli aileler unutulmadı", 2013). STK'lar sadece yurt içinde değil hâlâ Suriye'de olan Suriyelilere de yardımlar göndermektedir. Bununla birlikte sığınmacılara geçici barınma merkezlerinde sıcak yemek ve gıda paketi yardımı da yapılmaktadır. Bu kapsamda Hayata Destek Derneği, *Nakit Yardımı Programı* adı altında düzenli olarak her ay 4300 aileye yardım yapmaktadır (Çeliktaban, 2015). İHH, Türk Kızılay'ı, Mazlumder, Yeryüzü Doktorları gibi ulusal ve uluslararası pek çok STK, hibeler ve bağışlarla hem barınma hem de gıda yardımları ile Suriyeli sığınmacılara destek olmaktadır.

2. Çalışma Durumu ve Hukuki Destek Faaliyetleri: Türkiye'de kayıt dışı yaşayan Suriyelilerin sayısı azımsanmayacak ölçüdedir (Kap, 2014). Sığınmacılar Türkiye tarafından verilen "geçici koruma kimlik belgesi"yle eğitim, istihdam, sosyal yardım ve hizmetler, sağlık, tercümanlık vb. hizmetler ve gereksinimleri karşılanmaktadır. Suriyeli sığınmacıların kayıtlı olarak çalıştığı ve çoğunluğu çocuk 400 bin Suriyelinin ise kayıt dışı olarak düşük ücret ve kötü çalışma koşulu suiistimali ve sömürsüne uğrayarak çalıştığı belirtilmiştir (TİSK, 2015, s. 46).

Şehirlerde yaşayan Suriyeli sığınmacılar yaşamlarını sürdürebilmek için çalışmak zorundalar. Ancak, Türkiye'de, resmen "geçici koruma" dan yararlanan kişiler için çalışma koşullarını düzenleyen bir mevzuat bulunmamaktadır. Bu boşluktan dolayı ancak kayıt dışı olarak çalışabiliyorlar. Bu da her türlü istismara yol açmaktadır. Şanlıurfa, Gaziantep ve Kilis'te, kampların dışında yaşayan Suriyeli sığınmacılar, tarım ve inşaat sektörü ile ağır metal işlerinde istihdam edilmektedir. Bazı Suriyelilerin yapılan organizasyonlarla, ucuz işçi olarak, sınır illerinin dışına köylere yayılarak tarım üretiminde çalışmaktadırlar.

2016 Şubat'ta yayınlanan Başbakanlık Genelgesi ile Suriyeli olan sığınmacılara çalışma hakkı verilmiştir. Sığınmacıların yasal olarak çalışabilmeleri için 4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun kapsamında çalışma izni almaları gerekmektedir. Çalışma izni almak işverene önemli mali yükümlülükler getirmekte ve kanun yabancıların çalıştırılması konusunda önemli sınırlamalar yapmaktadır. Bu yüzden Türkiye'de çoğu mülteci ve sığınmacı yasal olarak çalışmamaktadırlar. Bu durum istismarı da beraberinde getirmektedir. Kanun işverene mali yükümlülükler getirmekte ve işyerinin %10'unu geçmemek koşuluyla sığınmacı çalıştırmasına izin vermektedir. Bu durum da sığınmacıların çoğunun yasal olarak çalışmadığı için yasadışı olarak kötü şartlar altında, ücret ayrımcılığına uğrayarak çalışmasına neden olmaktadır (Mazlumder, 2014; Emin, 2016, s. 12; ORSAM, 2014).

Pek çok STK Suriyeli sığınmacılara prosedür hakkında verilen bireysel hukuksal danışmanlık ve destek; sınır/geri gönderme merkezleri izleme çalışması ve hak ihlallerinin tespiti, zorla sınır dışı, geri gönderme yasağının ihlali ve ilticaya erişim konusunda danışmanlık ve destek; temel hak ve hizmetlere erişim desteği; mülteci-sığınmacı ve göçmen hakları üzerine farkındalık oluşturma/geliştirme, savunuculuk, lobicilik faaliyetleri, kapasite geliştirme çalışmaları konusunda Suriyeli sığınmacılara destek ve danışmanlık hizmetleri vermektedir (Kutlu, 2015).

Bu doğrultuda STK'lar hem Suriyeli sığınmacılara Türkiye'deki hakları ve bu haklara erişimleriyle ilgili ücretsiz olarak hukuki destek vermekte hem de avukatlara sığınmacı sorunları ile ilgili izlemeleri gereken hukuki süreçle ilgili bilgilendirme toplantıları düzenlemektedir (Kılıç, 2016). Yapılan bu hukuki desteklerdeki ana amaç ise Suriyelilerin Türkiye kanunları hakkında bilgi sahibi olarak ev sahibi ülkeye karşı saygılı davranmalarını sağlamaktır. Ayrıca bu topluluk, Türkiye'deki Suriyeliler arasında doğum, evlilik, vefat, boşanma gibi medeni hukuk vakıalarını belgelendirmektedir. Nitekim bu avukatlar, Türkiye kanunları ve Türkiye'de evlilik konularında, çoğunluğu sığınmacılardan oluşan Suriyelilere yönelik konferanslar vermektedir. Böylece özellikle Türkiye kanunlarının tanımadığı bir evlilik türü olan, Türkiye vatandaşı evli erkeklerin Suriyeli bayanlara yönelik ikinci eş evliliğinin önüne geçmeye çalışmaktadır.”

3. Sağlık Alanındaki Faaliyetler: Kayıtlı olmadıkları için sağlıklı barınma ortamlarına ve ekonomik sıkıntılara sahip yaşayan sığınmacılar, düşük ücretli, eşyasız ve sağlıklı ortamlarda üç dört aile bir arada yaşamaktadır. Bu nedenle kadınlar ve çocuklar sağlık sorunu yaşamakta ve sağlıkla ilgili profesyonel yardım alamamaktadır (Mazlumder, 2014, s. 43; Emin, 2016, s. 12).

Kayıt olan Suriyeli sığınmacılar, kendilerine verilen kimlik kartları ve bu kartlardaki kimlik numaraları ile sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedirler. Ayrıca yüzde 20 sini ödeyerek ilaç alabilmektedirler. Diğer yandan, pahalı tedavi gerektiren durumlarda sağlık hizmetlerinin yetersizliği ortaya çıkıyor. Bombalardan dolayı sakatlanan insanları hayata döndürmek için çok pahalı tıbbi müdahaleler gerekebilmektedir. Ancak bunu karşılayacak mali durumları bulunmamaktadır. En yakınlarını bombardımanlarda kaybedenler için psikolojik destek, travma sonrası programlar, ampute (sakat) kalanlara protez sağlanması gibi yardımlar da eksikliği hissedilen sağlık hizmetleri arasında yer almaktadır.

Suriyeli sığınmacıların yaşam standartlarını düzeltmek adına özel kuruluşlar; STK'lar ve kamu kurumları yardımı ile sosyal sorumluluk çalışmaları kapsamında sığınmacılara yönelik çeşitli yardım kampanyalar düzenlemektedir. Bunun yanın da sığınmacılar ayrıca kendi vatandaşlarının Türkiye'de açtığı sağlık merkezlerinde sunulan hizmetlerden ve Suriyeli sağlık personellerinin evlerde verdiği sağlık hizmetlerinden faydalanmaktadır. Böylece hizmet alımında karşılaşılabildikleri ayrımcılık ve kötü muamelelerden de korunmuş olmaktadır (AFAD).

AFAD, 18 Ocak 2013 tarihli 2013/1 sayılı ve “Suriyeli Misafirlerin Sağlık hizmetleri” konulu Genelge ile 11 ilde kayıtlı Suriyeli sığınmacıların tedavi giderleri ile ilaç ve protez giderlerinin “Sağlık Uygulama Tebliği”ne göre kayıtlı olduğu il valiliğine faturalandırılması ve sevk zincirine göre başka yerlere sevk edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak genelgede bahsedilen 11 il dışında kalan diğer illerdeki sığınmacılar sağlık hizmetlerinden ancak ücret karşılığı faydalanabilmektedirler (AFAD, 2016). Bu açığı kapatmak üzere STK’lar devreye girmiştir. Hayata Destek Derneği, Yeryüzü Doktorları, Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı, Halkların Köprüsü Derneği, Uluslararası Mavi Hilal Vakfı, Hayata Destek Derneği (HDD), Helsinki Yurttaşlar Derneği Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD), Mazlum-Der, Türk Tabipler Birliği, Psikiyatristler Dernekleri, Sınır Tanımayan Doktorlar (2016) kamplarda ve kamp dışında yaşayan Suriyelilere sağlık taraması, hastane hizmeti, psikososyal destek veren STK’lardan bazıları olarak öne çıktıkları söylenebilir.

4. Eğitim Faaliyetleri: UNICEF raporuna göre, 5-17 yaş arasındaki Suriyeli sığınmacı çocuk nüfusu 1.490.003’tür. 2014-2015 eğitim döneminde 25 kampta yaşayan okul çağındaki çocukların 325 bini yani yaklaşık %90’ı okula kayıt yaptırmıştır (UNICEF, 2016). Ancak bu oran Türkiye’deki tüm Suriyeli sığınmacı çocukların %13’ünü teşkil etmektedir. (HRW, 2015, s. 16). Suriyeli sığınmacılara yönelik sunulan hizmetler Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamındadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2014/21 sayılı Yabancılara Yönelik Eğitime ve Öğretme Hizmetleri Genelgesi düzenlenmiştir. Bu genelge ile Suriyeli ve resmi olarak kayıt altına alınmış çocukların MEB’e bağlı okullarda veya Suriyelilere yönelik oluşturulmuş Geçici Eğitim Merkezleri’nde eğitim alabilecekleri belirtilmiştir. Ek olarak, genelge, Suriyeli çocukların okula yerleştirilmeleri ve eğitim haklarına erişimlerinin takibi konusunda İl/İlçe Eğitim Komisyonları kurulmasını öngörmektedir (“Sığınmacı çocuklar devlet okullarında sorunlarla baş başa”, 2015). Ayrıca, Türkiye’ye pasaportsuz bir şekilde giriş yapan üniversite çağındaki Suriyelilerin yedi ildeki üniversitelerde “özel öğrenci” olarak yararlanabilmelerinin sağlandığı belirtilmektedir.

Sivil toplum kuruluşları, Türkiye’nin pek çok ilinde çocukların eğitimi için kırtasiye ve eğitim malzemeleri dağıtmakta, gönüllü olarak Suriyeli çocuklara Türkçe öğretmekte, açılan merkezlerde çocukların eğitimine destek olmaktadır. Ayrıca STK’lar Suriyeli sığınmacı çocuklara yönelik olarak Türk çocuklar ile bir araya geldikleri geziler düzenlemekte ve oyun atölyeleri faaliyetlerinde bulunmaktadırlar (Hayata Destek Derneği, 2016).

Uluslararası Mavi Hilal Vakfı, SGDD, Malumat, Yuva Derneği, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakıfı (İKGV), Malumat Toplum Bilgilendirme Merkezi, Hayata Destek Derneği, Mavi Kalem Derneği tarafından kurulan çok amaçlı toplum merkezlerinde Suriyeli çocuklara yönelik okul dışı eğitimi de kapsayan çalışmalar yapmaktadırlar. Savaş sonrası travma için psikolojik destek ve topluma uyum için Türkçe dersleri vermektedirler.

Ayrıca Suriyeli kadın ve erkeklere yönelik kadına karşı şiddet, hijyen gibi konulara ilişkin eğitim, okuma yazma, Türkçe ve mesleki eğitim kursları ve meslek atölyeleri de kurularak hizmete geçirilmiştir.

5. Suriyeli Kadınlar ve Çocuklara Yönelik Faaliyetler: 2013 yılındaki verilere göre Suriyeli sığınmacı kadınların %64'ü ilkokul mezunu ya da okuma yazma bilmeyenlerden oluşmaktadır. %87'sinin gelir getirecek bir mesleği bulunmamaktadır (AFAD, 2013). 2014 verilerine göre ise kamplarda yaşayan sığınmacı kadınların oranı %23'tür (AFAD, 2014; Özgür & Kıvılcım, 2015).

Suriyeli kadınların yaşadığı büyük mağduriyet ortadır. Birçok temel yaşam ihtiyaçlarından mahrum kalmakta ve o şekilde yaşamaktadır. Bunun en büyük nedeni kamp dışından yaşamaları ve biyometrik kayıt sistemine kayıtlarının bulunmamasıdır. Bu nedenle kamp dışında yaşayan Suriyeli çalışma, sağlık hizmetlerine ulaşma hakları da bulunmamaktadır. Hamilelik durumlarında sağlıklı koşullarda doğum yapamama ve yeni doğan çocukların kayıt olmaması riskini de beraberinde taşımaktadır. 2011'den bu yana Türkiye'de doğan Suriyeli bebek sayısı 450 bini aşmıştır. Sığınmacıların içerisinde kadın, yaşlı, engelli, çocuk gibi grupların sosyal dışlanma ve ayrımcılık, savaş ve zorla yerinden edilme gibi büyük travmalar sonrası oluşan psikolojik problemler gibi özel uzmanlık ihtiyacı bulunmaktadır. Rapora göre Sığınmacı kadınların %50'sinden fazlasının psikolojik desteğe ihtiyacı bulunmaktadır (AFAD, 2013, s. 65).

Suriyeli sığınmacı kadınların sorunlarına yönelik olarak STK'lar sanat atölyeleri (Bk. İKGV <https://www.facebook.com/IKGVsuriyeliMultecilereDestekOfisi>), psikolojik destek merkezleri, sağlık merkezleri, Türkçe sınıfları ve atölyeleri ("Suriyeli kadın ve çocuklarla atölyeler", 2014) meslek edindirme kursları ("Suriyelilere, Türkçe dersi", 2015) kurularak toplumsal hayata uyumları sağlanmaya çalışılmaktadır.

Bu kapsamda Reyhanlı'da kurulan ve Suriye Tıbbî Yardım Örgütleri Birliği (UOSSM) tarafından desteklenen iki ruh sağlığı merkezine gelen Suriye'deki savaş sırasında eşleri ölen sığınmacı kadınların en çok depresyon, aile içi şiddet, cinsel şiddet, travma gibi şikayetler ile başvurmaktadır. Psikologlar bu merkezde kadınlar, erkekler ve çocuklar ile bireysel terapiler ya da grup terapileri yapmakta sorun tıbbî tedavi gerektiriyorsa devreye psikiyatristler girmektedir ("Suriyeliler için psikiyatri merkezi", 2015).

6. Sosyal Adaptasyon Durumu: Suriyeli sığınmacıların dil, kültür ve yaşam tarzlarının farklı oluşu, çalışma haklarının olmaması, kenar mahallelerde sağlıksız ve güvensiz ortamlarda yaşamaları, dil ve ekonomik sıkıntılar nedeni ile eğitim alamamaları gibi nedenler yüzünden Türk toplumuna uyum sağlamalarını zorlaştırmaktadır.

Ayrıca Suriyelilerle evlilik yaparak Suriyelilerin Türk toplumuna adapte olmasına yardımcı olmak ayrı bir hizmet ve destek alanı olarak ortaya çıkmıştır. Kimi yerlerde evlilik

yapılarak sağlanan uyum istimara dönüştürülerek mağduriyetleri ortaya çıkarmaktadır. Bu durum da STK'lar mağdur durumda olan kadın ve çocuklara el uzatarak onları topluma kazandırmaya, yaşadıkları durumlar karşısında hukuki deste vererek haklarını korumaya çalışmaktadır.

Diğer yandan Suriye Krizi öncesinde Türkiye ile Suriye'nin vizesiz geçiş imkanı sağlaması, yıllardır birbirini görememekten dolayı küllenen akrabalık ilişkilerinin karşılıklı ziyaretlerle canlanmakta ve akraba ilişkileri yaşanmaktadır. Bu durum Kriz sonrası ise Suriyelilerin, akrabalarının yanına daha kolay sığınmasını sağlamıştır.

Bununla beraber Suriyeli girişimciler Türkiye'de pek çok işletme açmış ya da Türk işletmelerine ortak olmuştur. 2014 verilerine göre Gaziantep'te savaş sonrası Suriyeli işletme sayısı 60'tan 209'a çıkmıştır (Orhan & Şenyücel Güngör, 2015; SGDD, 2015b). Bu durumda ekonomik olarak daha iyi durumda olan Suriyelilerin diğerlerine göre daha kolay topluma adapte olduğunu göstermektedir.

Hem iş hem de aile boyutlarıyla Suriyeli sığınmacıların topluma uyumu için faaliyet yürüten çeşitli STK'lar mevcuttur. Bunlardan bir tanesi olan SGDD, altı adet Çok Yönlü Destek Merkezi açarak Suriyeli sığınmacılara yönelik psikolojik danışmanlık, temel sağlık hizmeti ve yasal ve sosyal danışmanlık hizmetleri vermiştir. Dernek ayrıca sosyal faaliyetler, yerel halk ve sığınmacıları bir araya getiren uyum faaliyetleri, dil kursları gibi etkinliklerle sığınmacıların karşılaştıkları sorunlara çözümler üretmek, temel ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı olmak ve temel hak ve hizmet erişimlerinde destek sağlamaktadır ("40'tan fazla şehirde göçmen ve mültecilerle çalışmak", 2016).

3. STK'ların Eksik Yönleri

Genel olarak Türkiye'deki STK'ların barınma ve beslenme, çalışma durumu, sağlık ve hukuki destek, kadınlar ve çocuklar, eğitim, sosyal adaptasyon adı altında ne tür faaliyette bulduklarını inceledik. Bu kapsamda sığınmacılar konusunda STK'ların yaptıkları faaliyetlerde ne gibi eksiklikleri olduğu ve ne gibi planlamalar yapması gerektiği aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

STK'ların genel olarak eksik yönlerine baktığımızda;

- STK'ların hangi alanlarda nasıl çalışacaklarına dair bir düzenlemenin bulunmaması.
- STK yardımlarının miktarı, ihtiyaç sahiplerinin sayısı ile karşılaştırılamayacak oranda düşük olması ve devam arz etmemesi.
- STK'ların az sayıda gönüllü ile yardım faaliyetlerini sürdürmeleri ve insan kaynaklarının sınırlı olması.

- STK çalışanlarının genel olarak insani yardım ve sığınmacı sorunları konusunda herhangi bir eğitim almamış olmaları.
- STK'ların yardım faaliyetlerine imkan sağlayan maddi kaynaklarını yerel iş çevreleri, belediyeler ve sokaktan, camiden toplanan bağışlar, daha büyük illerdeki belediyelerden alınan destekler olması.
- Ağırlıklı olarak acil hayati ihtiyaç maddeleri (gıda, giysi, kısmen barınak) türü yardımlar yapılırken Sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin eksik kalması.
- Yardım faaliyetlerinin dayandırıldığı bir plan, geleceğe yönelik bir strateji bulunmaması.
- İnanç temelli STK'ların dışında ülkenin büyük kentlerinde merkezi bulunan ulusal, laik, profesyonel türlerdeki STK'ların geniş kapsamlı kampanya ve yardım faaliyetlerine rastlanılmaması.
- Ankara, İstanbul gibi büyük illerde örgütlü güçlü STK'ların Suriye krizine büyük ölçüde sınırlarını dönmüş ve yardım faaliyetlerinde bulunma isteğinden yoksun kalmaları.
- Yardım faaliyeti gösteren inanç temelli STK'ların yabancı STK'larla ve uluslararası kuruluşlarla, özellikle UNHCR gibi BM kurumlarıyla bağlantılarının olmaması.
- Barolar, meslek odaları, sendikalar, kadın kuruluşları gibi ulusal STÖ'lerin bu konuya uzak durmaları.
- Uluslararası STK'ların büyük bir çoğunluğunun izin almalarında yaşanan sıkıntıların varlığı nedeniyle onların tecrübelerinden yararlanma fırsatının kaçırılması.
- Konuşulan sığınmacıların çoğu, kentlerde kendilerine sunulan imkanlardan habersizler.
- STK'ların yerel medya ve diğer iletişim araçlarıyla, kent ve kırsal bölgelere yayılmış insanlara duyurulması gerekli bilgilendirmelerin yapılmasında zayıf kalması.
- Ulusal STK'ların daha çok bireysel faaliyette bulunmaları ve birlikte daha profesyonel yardım çalışmalarından yoksun olması.
- STK'ların sığınmacı krizlerinde uygulanacak yöntemler konusunda eğitim almış uzman kadrolarının bulunmaması.
- Türkiye'deki STK'ların faaliyetlerini birbirlerinden habersiz yürütmeleri ve aynı yere farklı yardım faaliyetlerinin birden fazla yapılması.

- STK'ların Bilgi paylaşımı, kaynakları biraraya getirme gibi konularda büyük bir koordinasyon eksikliğinin olması.

Sonuç

Bu çalışmada göç, sığınmacı gibi kavramlara değinilmiş ve STK'ların olumlu faaliyetleri altı farklı maddede anlatılmıştır. Ayrıca STK'ların sığınmacılara yönelik faaliyetlerindeki eksik yönleri değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda; Bu koşullar altında, büyük bireysel çabalarla gerçekleştiren sivil toplum yardımlarının önündeki engellerin bir an önce kaldırılması, STK'ların eksik yönlerinin giderilerek daha profesyonel faaliyetlerde bulunulması, yardım faaliyetlerinin eşit ve adilane şekilde dağıtılması, maddi olduğu kadar manevi desteğinde sağlanması, sosyal uyum konusunda geleceğe yönelik orta ve uzun vadeli planların yapılması ile sahada faaliyet gösteren STK'larla, potansiyelleri olan STK'ları biraraya getirmek bu çalışmanın hedefleri arasında yer almaktadır.

Ayrıca, Türkiye'de kamu kurumlarının eksik kaldıkları şehirlerde yaşayan Suriyelilere STK'ların daha fazla destek vermesi, onları bilinçlendirmesi ile Akdeniz üzerinden kaçakçılar ile Avrupa'ya gitme hayaliyle batan teknelerin birer ferdi olmaktan kurtulmaları sağlanabilir. Türkiye Cumhuriyeti ve tüm STK'lar tarafından konunun tamamen siyaset dışı ve insani olarak ele alınması, sayıları 3,5 milyonu aşan ve muhtemelen önümüzdeki orta ve uzun vadede Türkiye'de yaşayacak olan bu insanlara bu ülkenin zenginlikleriyle doğru oranda yardım eli uzatılması acil bir sorumluluk olarak önümüzde durmaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlıdan Devletinden gelen tarihi ve siyasi konumunu gözetenek üzerine düşen düzenlemeleri uluslararası hukuk ile birlikte insan hakları çerçevesinde yapmalıdır. Bu düzenlemelerde Devlet ve STK birlikte hareket etmeli ve sığınmacıların yaşam standartlarını iyileştirme çalışmaları bir an evvel hızlandırılmalıdır. Bu sayede de sayıları milyonları bulan sığınmacı probleminin çözümüne büyük bir katkı sağlamış olacaktır.

Kaynakça

- Ataman, S., [http://multeci.net/index.php?option=com_content&view=article &id= 306 %3Atuerkiyedeki-suriyeli-mueltecilerin-durumu-](http://multeci.net/index.php?option=com_content&view=article&id=306%3Atuerkiyedeki-suriyeli-mueltecilerin-durumu-), Erişim T: 03.09.208
- Apak, H. (2014), Suriyeli Göçmenlerin Uyum ve Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin.
- Arslan İ., Bozgeyik, Y., Alancıoğlu, E. (2016), Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği, İlahiyat Akademisi Dergisi.

- Düzkaya, H. (2016), Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Entegrasyonu ve İstihdam Politikaları, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Erdoğan, M. (2013). Dünya Gazetesi. <http://www.dunya.com/suriyeyeyapilan-ihracat-yukselise-gecti-201876h.htm>, Erişim tarihi 20.08.2018
- Erdoğan M. (2015), Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi- HUGO Yayınları-, Ankara.
- Erkan, E., Suriyeli Göçmenler ve Dini Hayat; Uyum, Karşılaşma, Benzeşme Gaziantep Örneği, İlahiyat Akademisi Dergisi.
- Girit, S., http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151005_suriyeli_multe_ciler, Erişim T: 12.09.2018
- Gümüş A. K., (2018), Suriye'den Türkiye'ye Göçün Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yansımaları: Gaziantep Örneği, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Kaya, A.S. (2016), Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Sorunları: Nizip Örneği, Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kaya, İ., http://file.setav.org/Files/Pdf/20151230134459_turkiyedeki-suriyelilerin-hukuki-durumu-pdf.pdf, Erişim T: 03.10.2018
- Karaca, S. (2013), "Kayıtdışı Mülteciler, Kayda Değer Sorunlar", Analist Dergisi, 31, İstanbul.
- Koyuncu, A. (2014), Kentin Yeni Misafirleri: Suriyeliler Konya Örneği, Konya: Çizgi.
- ORSAM. (2015). Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM). Erişim T: 17.07.2018
- Oytun, O. ve GÜNDOĞAR, S. S, (2015), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu, ORSAM- TESEV Rapor No: 195, Ankara
- Sandal E. K., Haçerkıran, M., Tıraş, M.(2016), Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler ve Gaziantep İlindeki Yansımaları, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- Şahin, O., <http://www.stratejikortak.com/2016/04/suriyelilerin-hukuki-durumu.html>, Erişim T: 28.08.2017

URL, http://www.unhcr.org/turkey/uploads/root/s%C4%B1k_sorulan_sorular.pdf, Erişim T: 01.07.2018

URL, http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201452_189_tur.pdf, Erişim T: 19.09.2018

URL, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf, Erişim T: 20.07.2018

URL,
http://www.madde14.org/index.php?title=ORSAM__Suriye%E2%80%99ye_Kom%C5%9Fu_%C3%9Cikelerde_Suriyeli_M%C3%BCltecilerin_Durumu:_Bulgu lar,_Sonu%C3%A7lar_ve_%C3%96neriler, Erişim T: 12.07.2018

URL, http://www.orsam.org.tr/files/T_Degerlendirme/1/1tr.pdf, Erişim T: 09.09.2018

URL,
<http://www.gaziantepkentkonseyi.org.tr/dosyalar/GAZ%C4%B0ANTEP%20KENT%20KONSEY%C4%B0%20%20SUR%C4%B0YE%20RAPORU.pdf>, Erişim T: 12.08.2018

URL, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/412371>, Erişim T: 20.11.2018

Yılmaz, H (2013), Bir Kamu Diplomasisi Faaliyeti Olarak Dış Yardımlar; Suriye Örneği, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

KAFKASYA'DA ENERJİ GÜVENLİĞİNE YÖNELİK TEHDİT OLARAK DONDURULMUŞ ÇATIŞMALAR

Kamer KASIM¹

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Soğuk Savaş dönemi sonrası bölgesel ve küresel güvenlik tartışmalarında dondurulmuş çatışmalar önemli bir yer tutmuştur. Dondurulmuş çatışmalar, sıcak çatışmaya dönme potansiyeli taşımaları ve olası bölgesel işbirliklerinin önünde engel teşkil etmeleri yanında enerji güvenliği gibi bölge dışındaki ülkeleri de ilgilendiren bir konuya doğrudan etkisi nedeniyle uluslararası ilişkiler disiplininin dikkatini çekmiştir. Kafkasya, dondurulmuş çatışmaların uluslararası düzeyde yankı bulduğu bir bölge oldu. Bölgenin enerji kaynakları ve bunların güvenli şekilde uluslararası pazarlara ulaştırılması Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'ya olan ilgiyi artırdı. Bir yandan enerji kaynaklarının hangi yoldan uluslararası pazarlara ulaştırılacağı ile ilgili rekabet yaşanırken, diğer yandan bu rekabeti de doğrudan etkileyen dondurulmuş çatışmalar Kafkasya'nın yeni dönemde ana konusu oldu. Dondurulmuş çatışmalar içerisinde sadece bölgede değil, belki dünyada da en yıkıcı sonuçları olan Dağlık Karabağ sorunu oldu. Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal altında olmasına yol açan ve bir milyona yakın Azerbaycan vatandaşını yerinden eden sorun, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz bakımından zengin olmasından dolayı enerji güvenliği açısından da tartışıldı. 1994'te ateşkesin ardından dondurulmuş çatışma olarak devam eden sorunun oluşturduğu riskler, Ermenistan tarafından yapılan ateşkes ihlalleriyle daha açık bir şekilde görülmeye başladı. Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştıran projelerini tamamlayıp, kaynaklarını ihraç etmeye başlaması, enerji güvenliğini sadece Azerbaycan ve bölge için değil, bu kaynaklardan yararlanan tüm ülkeler için önemli hale getirdi. Bu açıdan bakıldığında toprakları işgal altında olan Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorunundan dolayı yaşadığı güvenlik sorunu tüm ilgili ülkelerin üzerinde düşünmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Azerbaycan'ın uluslararası hukuk tarafından tanınan sınırlarının güvenliği ve işgalin sona erdirilmesi, enerji güvenliği ve diğer bölgesel projeler bakımından da önemlidir.

Abhazya ve Güney Osetya sorunlarının Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesine yol açması, dondurulmuş çatışmaların sıcak bir çatışmaya dönüşebileceğinin somut örneği olmasının yanı sıra, Kafkasya'da güvenlik ve özel olarak da enerji güvenliği tartışmalarının yapılmasına yol açtı. Hazar enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında yer alan bir ülkede meydana gelen çatışma, Kafkasya'nın da içinde olduğu Karadeniz havzasında güvenlik ve istikrarın üzerinde soru işaretleri oluşturdu.

Bu makalede Kafkasya'daki dondurulmuş çatışmaların enerji güvenliğine olası etkileri, bu çatışmalara yönelik bölge ülkelerinin, bölgesel güçlerin ve bölge dışı aktörlerin politikaları bağlamında analiz edilecektir. Kafkasya'da enerji güvenliği açısından özel öneminden dolayı Dağlık Karabağ sorununa vurgu yapılan çalışmada, Hazar enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında bulunan Gürcistan'ı ilgilendiren dondurulmuş çatışmalar da Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Dağlık Karabağ, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan

¹ Kamer KASIM, kamerkasim@gmail.com

Giriş

Kafkasya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra enerji kaynakları ve bunların uluslararası pazarlara ulaştırılması tartışmalarıyla uluslararası politikada yer almıştır. Enerji kaynaklarının olduğu Azerbaycan ve Hazar Havzasının açık denizlere çıkışının olmaması boru hatlarının geçeceği güzergâhlarla ilgili rekabete yol açtı. Güzergâhların tespit edilmesinde çeşitli faktörler rol oynadı. Enerji güvenliği tartışmaları da yapıldı. Enerji güvenliği kaynakların uluslararası pazarlara taşınmasındaki güvenlikten çok daha geniş bir kavramdır. Enerji kaynaklarına erişilebilir bir fiyatla kesintisiz ulaşılması anlamında enerji güvenliği, kaynaklara zamanında yeterli yatırım yapılmasından, kaynakların ve geçiş yollarının fiziksel güvenliğine kadar pek çok unsuru barındırmaktadır. Kafkasya enerji kaynaklarının güvenliği öncelikle bölgedeki istikrarsızlık ve çatışmalar bağlamında tartışıldı. Sıcak çatışmaların ardından başlayan ateşkes süreciyle birlikte dondurulmuş çatışmalar adı verilen bir süreç başladı. Dağlık Karabağ sorunu bölgenin enerji zengini ülkesi Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit ettiği için bu sorunlar arasında ön plana çıktı. Ancak Abhazya ve Güney Osetya sorunlarının Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesine yol açması, dondurulmuş çatışmaların sıcak bir çatışmaya dönebileceğini gösterdi. Bu durum hem Kafkasya'da istikrar hem de bununla bağlantılı enerji güvenliğine yönelik tehditleri gündeme getirdi. Soğuk Savaş sonrası hatta Dağlık Karabağ örneğinde olduğu gibi daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlayan çatışmalar, Sovyetler Birliği sonrası bağımsızlığını kazanan ülkelerin uluslararası sisteme güvenlik kaygılarıyla dâhil olmaya çalışmalarına neden oldu. Azerbaycan ve Gürcistan'ın toprak bütünlüklerine yönelik tehdit algılamaları savunma harcamalarının yüksek tutulmasına neden olurken, Azerbaycan topraklarının Ermeni kuvvetler tarafından işgal altında olması da Ermenistan'da Azerbaycan'ın topraklarını güç kullanarak geri alabileceği endişesiyle güvenlik kaygılarına yol açmıştır.

Bunlara rağmen Kafkasya'da enerji kaynaklarının çıkartılması ve uluslararası pazarlara ulaştırılması projeleri yürütülmüştür. Kafkasya enerji kaynaklarının güvenliği artık sadece bölge ülkelerinin değil, bu kaynaklardan yararlanan tüm ülkeler için önemlidir. Bu nedenle bölgedeki dondurulmuş çatışmaların çözümü ya da sıcak çatışmaya dönmesinin engellenmesi ve enerjinin uluslararası pazarlara kesintisiz ulaşması konusu Kafkasya ile ilgili çalışmaların merkezinde yer aldı. Bu makalede Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere bölgedeki dondurulmuş çatışmalar analiz edilerek enerji güvenliğine ne derece tehdit oldukları konusu tartışılacaktır.

1. Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya'da Çatışmalar

1.1. Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği en genel anlamıyla enerjiye kesintisiz ve erişilebilir bir fiyattan ulaşılması olarak tanımlanmaktadır. Enerji güvenliği arz eden, talep eden ve transit ülkeler

bakımından farklı anlamlar taşımaktadır. Ancak enerjinin kesintisiz şekilde piyasalara ulaşması ve özellikle bunu aksatacak müdahalelerin olmaması, enerji satın alan ve satan ülkelerin ortak beklentisidir. Bu anlamda enerji kaynaklarının geçtiği transit ülkelerin güvenliği ve istikrarı, enerji güvenliğinin kısa ve uzun vade ayrımı olmaksızın en önemli unsurdur. Uzun vadede enerjinin kesintisiz ulaşımına yönelik müdahalelerin önlenmesinin yanında, enerji sektörüne zamanında yatırım yapılması gibi hususlar da enerji güvenliğinin parçası olmaktadır. (<https://www.iea.org/topics/energysecurity/>, 6 Eylül 2019).

Soğuk Savaş dönemi sonrası Kafkasya'nın enerji kaynaklarının değerlendirilmeye başlanması bölgenin istikrarı ve enerji güvenliği konusunu gündeme getirdi. Azerbaycan'ın zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin uluslararası piyasalara sunulması, açık denizlere çıkışı olmayan ülkenin bu kaynaklarını nasıl uluslararası alana sunacağı tartışmalarını başlattı. Bu tartışmalar, salt ekonomik değerlendirmelerin yanında enerji güvenliği bağlamında da yapıldı. Enerji güvenliği anlamında hem kaynak ülke olan Azerbaycan'ın istikrarı hem de enerji kaynaklarının geçiş güzergâhının güvenli olması önemliydi. Bu noktada Kafkasya'daki çatışmalar ve bunların ateşkes sürecinden sonra da dondurulmuş çatışma olarak devam etmesinin enerji güvenliği üzerinde olası etkisi, özellikle Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkelerin birbirinden farklı özellikleri bağlamında değerlendirildi. Azerbaycan'ın enerji zengini olması, Ermenistan'ın tersine toplam enerjisinin %75'ini ithal etmesi ve özellikle doğal gaz ve petrolde bağımlılığı, Azerbaycan topraklarının Dağlık Karabağ sorunda Ermeniler tarafından işgal edilmesiyle enerji güvenliği ve kaynakların taşınmasındaki güzergâh tartışmalarını doğurdu. Gürcistan, bu ortamda Azerbaycan enerji kaynaklarının Türkiye'ye ulaştırılmasında transit Kafkasya ülkesi oldu. Böylece Azerbaycan'la Gürcistan arasında enerji güvenliği ve enerji kaynaklarının taşınmasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurulmuş oldu. Ancak Kafkasya'daki dondurulmuş çatışmalar Dağlık Karabağ sorunu ve Gürcistan'ın müdahil olduğu Abhazy ve Güney Osetya sorunları hem genel olarak Kafkasya'nın istikrarı hem de enerji güvenliği anlamında ele alınması gereken ana unsurlar olmayı sürdürdü.

1.2. Dağlık Karabağ Sorunu

Kafkasya'da Sovyetler Birliği döneminden gelen ve Moskova'nın bölgeyi kontrol politikasının desteklediği sorunlar, Sovyetler Birliği'nin dağılıp Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsız olmasından sonra bu ülkelerin çatışmalara sürüklenmesine yol açtı. Bunlardan en ciddi olanı Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal altında kalmasına ve yaklaşık bir milyon Azerbaycan vatandaşının ülke içinde yer değiştirmesine neden olan Dağlık Karabağ sorunu. Sovyetler Birliği döneminde başlayan çatışmalar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgesel hatta küresel bir soruna dönüştü. Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgali, bölgesel güçleri de karşı karşıya getiren bir ortam doğururken, Azerbaycan enerji kaynaklarının değerlendirilmesi sürecini de geciktirdi. 26

Şubat 1992’de Ermenilerin Hocalı’da yaptığı katliamla uluslararası toplumun gündemine gelen Dağlık Karabağ sorununda, Ermeni kuvvetlerin 19 Mayıs 1992’de Nahcivan’a saldırmaları Türkiye’de Nahcivan’ın korunması için müdahale tartışmalarına yol açtı. Rus Bağımsız Devletler Topluluğu Komutanı Shaposhnikov Türkiye’nin müdahalesinin 3. Dünya Savaşını tetikleyeceğini ifade etmiştir. Sonuçta kriz Ermeni kuvvetlerin Nahcivan’a saldırıyı durdurmasıyla aşılsa da bölgesel çatışmaların bölgesel güçleri karşı karşıya getirebileceğine örnek olmuştur. (Croissant 1998: 78-81. Kasım 2001: 170-185). Dağlık Karabağ sorununda 1994’te ateşkes sağlanmıştır. AGİT Minsk Grubu öncülüğünde sürdürülen soruna kalıcı bir çözüm bulma çabası ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Azerbaycan topraklarının işgalinin sona erdirilmesini isteyen BM kararları uygulanmamaktadır. (Axundov 2008: 8-12. Kasım 2008: 64-68). Dağlık Karabağ sorunu sıcak çatışmanın olduğu dönemde Azerbaycan’ın enerji kaynaklarının değerlendirilmesiyle ilgili çabalarını engellerken, ateşkes sonrasında ise sürecin yavaş ilerlemesine yol açtı. Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan’ı Rusya’ya daha da bağımlı hale getirirken, Azerbaycan’ı destekleyen ülke Türkiye olmuş ve 1993’te Ermeni kuvvetlerin Kelbecer’i işgalinden sonra Türkiye, Ermenistan sınırını kapatmıştır. (Kasım 2018a: 42).

Dağlık Karabağ sorununda ateşkes sonrasında Azerbaycan enerji kaynaklarının değerlendirilmesine yönelik süreç hız kazanmış ve Eylül 1994’te Asrın Petrol Antlaşması olarak adlandırılan Hazar Denizi’ndeki Azerbaycan’ın üç petrol sahasının değerlendirilmesine ilişkin uluslararası petrol konsorsiyumu oluşturulmuştur. Sonrasında ise Azerbaycan’ın ana petrol ihracat rotasının nasıl olacağına ilişkin bir rekabet başlamıştır. Rusya petrolün toprakları üzerinden uluslararası pazarlara aktarılmasını istemiştir. Kuzey hattı adı verilen bu seçeneğe karşı, Türkiye doğu-batı enerji koridorunu önermiş ve Azerbaycan enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara taşınmasını savunmuştur. İran da Azerbaycan’ın enerji kaynaklarının kendi toprakları üzerinden taşınmasını istemiştir. İran seçeneği ABD’nin karşı çıkışı ve yaptırımlar ile masadan kalkarken, Türkiye ve Rusya arasında ana petrol boru hattı için rekabet yaşanmıştır. Türkiye özellikle çevre felaketlerine yol açacağı argümanı ile Rusya seçeneğini eleştirmiştir. (Kasım 2002:36-45). Sonuçta Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının yapılmasıyla Türkiye, Azerbaycan petrolünün uluslararası pazarlara taşınmasındaki rekabeti kazanan taraf olmuştur. Petrol boru hatlarının yanı sıra Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı yapılmış ve TANAP gibi büyük bir proje tamamlanmıştır. Ancak tüm bu projelerle ilgili süreçlerin Dağlık Karabağ sorunundaki gelişmeler ve onun oluşturduğu politik ortamdan etkilendiği söylenebilir.

Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan’ın başta bölge ülkeleri olmak üzere tüm dünya ile ilişkilerini etkilemiş ve yaptığı tercihlerde ana kriter olmuştur. Azerbaycan’dan Türkiye’ye ulaşan boru hatlarında Gürcistan yolunun tercih edilmesi Dağlık Karabağ sorununun etkilediği bölgesel işbirliklerinin sonucudur. Nitekim Azerbaycan petrolünün Ermenistan üzerinden Türkiye’ye ulaştırılması önerisi de ABD tarafından “barış boru hattı” adıyla yapılmıştır. (Kasım 2018b: 221-244. Waal 2010: 178). Azerbaycan’ın topraklarını işgal

eden bir ülkeye böyle bir avantaj tanınması ve güvenmesi söz konusu olamazdı. Ermenistan'ın izlediği politika enerji projelerinden dışlanmasına ve iki komşusuyla sınırının kapanmasına yol açmıştır.

Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulmak için yapılan girişimler sonuç vermemiştir ve Azerbaycan topraklarının işgal altında olması durumu devam etmektedir. Dondurulmuş çatışma halinin sürmesi özellikle Ermenistan tarafından yapılan ateşkes ihlalleriyle sıcak çatışma olasılığını da gündemde tutmaktadır. Bu ise bölgeye yayılabilecek bir çatışmanın enerji güvenliğine yönelik oluşturacağı tehditleri gündeme getirmektedir. Ateşkes ihlallerinin kapsamlı bir çatışmaya dönmesi 2-5 Nisan 2016'da olmuş ve Azerbaycan üç stratejik açıdan önemli tepeyi geri almıştır. Azerbaycan topraklarının işgal altında olması ve ateşkes ihlalleri, Türkiye ile Azerbaycan arasında daha sıkı askeri işbirliğinin de gerekliliğini ortaya koymuştur. Nitekim 2010'da imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması ile bir saldırı durumunda ortak olarak güvenliği ve savunmayı sağlama perspektifi oluşturulmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'a silah satışı yanında Nahcivan'daki en önemli kuvvetlerine eğitim ve lojistik destek sağlaması da aslında Türkiye ve Azerbaycan arasında oluşturulan Tek Millet İki Devlet söylemine dayanan ilişkinin yanı sıra enerji güvenliğini sağlama amacıyla ilgilidir. Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında aksamanın olmaması ve boru hatlarının güvenliği enerji kaynaklarının geçtiği ve bu kaynakları kullanan tüm ülkeler için önem taşımaktadır. (Kasapoğlu 2017, Kasım 2019a: 173-174). Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ve TANAP-TAP doğal gaz hatları artık uluslararası enerji güvenliğinin parçası olmuşlardır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı günlük 1,2 milyon varil kapasiteye sahiptir. 1776 km uzunluğundaki hattan açıldığı 2006 yılından beri taşınan petrol 3 milyar varili geçmiştir. (www.bp.com/tr_tr/turkey/hakk_m_zda/bp_tuerkiye/BTC.html, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/btcden-akan-petrol-3-milyar-varile-dayandi,RbabphTO8ki5k_Zl33wHdg, 8 Temmuz 2018) Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıyla aynı koridoru kullanmaktadır ve 980 km dir. Hat 2007'de açılmıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki TANAP projesinin ise ilk antlaşması 25 Ekim 2011'de imzalanmıştır ve Azerbaycan gazının 2018'den itibaren Türkiye'ye taşınmasını içermektedir. 2012'de ise Hükümetlerarası Antlaşma ve Türkiye ile proje şirketi arasında bu Hükümetlerarası Antlaşmaya ek Ev Sahibi Hükümet Antlaşması imzalanmıştır. TANAP yıllık 16 milyar metreküp başlangıç kapasitesine sahip olup, maksimum 31 milyar metreküp kapasite öngörmektedir. Avrupa'ya ilk etapta 10 milyar metreküp hattan gaz satışı yapılacaktır. Azerbaycan gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan Şah Deniz Faz II geliştirme, Güney Kafkasya Boru Hattı Genişleme, TANAP ve TAP projelerinin toplam yatırım maliyeti 45 milyar doları bulmuştur. (Türkiye Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>. TANAP, <http://www.tanap.com/>). TANAP'ın mega bir proje olarak faaliyete geçmesi enerji kaynaklarının güvenliği konusunu çok daha kapsamlı bir şekilde gündeme taşımıştır.

Azerbaycan enerji kaynakları Gürcistan ve Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştığından, enerji hatlarının güvenliğinin sağlanması öncelikle bu ülkelerin çıkarıdır. Bu ise ilgili ülkelerin enerji güvenliğinde tam bir işbirliğini gerekli kılmaktadır. Enerji projelerinden dışlanan ve bu hatlardan memnun olmayan Ermenistan ise stratejisini öncelikle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki işbirliğini bozmak üzerine kurmuştur. Ermenistan Milli Güvenlik Strateji Belgesi'nde açık bir şekilde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini en önemli tehdit olarak ortaya koymaktadır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokoller süreci Ermenistan tarafından Türkiye-Azerbaycan birlikteliğinde gedik açmak için kullanılmıştır. İmzalanan protokollerde Dağlık Karabağ sorunundan bahsedilmemesi ve protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içerisinde Türkiye-Ermenistan kara sınırının açılacağına ortaya çıkması Azerbaycan'da kırıncılığa neden oldu. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/t%C3%BCrkiye-ermenistan-ingilizce.pdf>, Kasım 2011:83-99). Çünkü Türkiye, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'a gerçek desteği veren tek ülkedir ve Kelbecer'in işgalinden sonra yaptırım olarak Ermenistan'la sınırını kapatmıştı. Bu nedenle Azerbaycan topraklarının işgali sona ermeden protokollere göre sınırın açılacağına ifade edilmesi aynı zamanda çelişki olarak görüldü. Türkiye'nin açık bir şekilde Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan'la olan sınırın açmayacağını açıklaması ve protokoller sürecinin yürümemesi, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yeniden protokoller öncesi duruma dönmesini sağladı. Ermenistan Devlet Başkanı'nın 1 Mart 2018'de açıkça protokoller sürecinin bittiğini açıklaması zaten yürümeyen sürecin resmen bitmesi anlamına geliyordu. Türkiye açısından Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin protokolleri Ermenistan Anayasasına uygun bulmakla birlikte yaptığı açıklama ile içeri boşaltması süreci anlamsız hale getirmişti (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-january-2010_-press-release-regarding-the-recently-published-grounds-of-the-decision-of-the-armenian-constitutional-court-on-the-protocols-between-turkey-and-armenia.en.mfa, 18 Ocak 2010. Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı, <http://www.concourt.am/english/decisions/common/pdf/850.pdf>). Türkiye hem genel olarak Kafkasya politikasında hem de bölgesel enerji politikasında Dağlık Karabağ sorunundaki gelişmeleri merkeze almıştır. Bunda dondurulmuş çatışma olarak duran sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit etmesinin yanı sıra, Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü açıkça tanımamasının ve Türkiye'yi hedef almasının da rolü vardır. Nitekim eski Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan bir öğrencinin, Ermenistan "Batı Ermenistan" ı geri alabilir mi? Sorusu üzerine Ermenistan'daki mevcut jenerasyonun ana vatanın parçası olan Karabağ sorununu başarıyla çözdüğünü, diğer konuyu tamamlama onurunun gelecek nesillerin sorumluluğu olduğunu ifade etmiştir. (Socor, Ağustos 2011). Bu tarz açıklamalar Ermenistan'ın sadece komşu ülkelerin toprak bütünlüklerine yönelik değil aynı zamanda enerji güvenliğine yönelik de tehdit oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Dağlık Karabağ sorununun Kafkasya'da enerji güvenliğine yönelik oluşturduğu tehdit en açık şekilde ateşkes ihlallerinin olduğu olaylarda ortaya çıkmıştır. Nitekim 5 Nisan 2016'da

Dağlık Karabağ'daki işgalci Ermeni yapılanması, Azerbaycan'ın petrol kaynaklarını İskender ve Scud-B gibi sistemlerle vurmaya hazırlandığını açıklamıştır. Ermenistan'dan da benzer tehditler gelmektedir. Kafkasya'daki enerji altyapısının fiziksel güvenliği ve enerjinin kesintisiz uluslararası pazarlara ulaşması bu anlamda NATO'nun da enerji güvenliği konsepti içerisine girmiştir. Ermenistan'ın yaptığı ateşkes ihlallerinden en önemlilerinin NATO zirveleri öncesi olmasının da tesadüf olmadığı değerlendirilmeleri yapılmıştır. NATO'nun 2014 Galler Zirvesi'nden ve 2016 Varşova Zirvesi'nden önce ateşkes ihlalleri olmuştur. (Gurbanov 28 Mayıs 2016). NATO'nun 2006 Riga Zirvesi'nde gündeme gelen enerji güvenliği konsepti doğal kaynaklara ulaşım güvenliğinin sağlanması, tedarikçilerin çeşitlendirilmesi gibi hususları içeriyordu. NATO'nun sonraki zirvelerinde de enerji güvenliği vurgulandı. Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi ve 2014'te Rusya-Ukrayna krizi ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi enerji güvenliği tartışmalarını arttırdı. NATO'nun 2016 Varşova Zirvesi'nde kritik enerji alt yapısının korunması ve enerji arzını engelleyecek etkilere karşı ulusal otoritelere destek verecek kapasitenin geliştirilmesi ifade edildi. (NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm, 2016. Korkut ve Preljeviç 2017: 169-192). Bu çerçevede sınırlar arası enerji hatları ve alt yapılarının korunması için NATO'nun yeni bir konsept geliştirmesi önerileri de olmuştur. BP Başkan Yardımcılarından Bahtiyar Aslanbeyli boru hatlarına yönelik tehditler karşısında NATO'nun bir çeşit madde 4,5 geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu noktada Azerbaycan'ın enerji alt yapısının korunması için boru hatlarının savunmasına destek olacak araçlar sağlanması, hava savunma sisteminin geliştirilmesine yardım edilmesi, siber güvenlikte işbirliği, istihbarat paylaşımı ve silahlı kuvvetlerin eğitimi gibi konularda NATO desteği gündeme geldi. (Gurbanov, 28 Mayıs 2016).

Kafkasya'da Dağlık Karabağ sorunu ve sorunlu bölgenin yakınından geçen hatlar, tarafların hızla silahlanması gibi faktörler enerji güvenliğini gündeme getirirken Ermenistan'ın Rusya ile olan özel ilişki biçimi, Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü üyesi olması ve Avrasya Ekonomik Birliği üyeliği konuyu Rusya-Batı ilişkileri anlamında da gündeme taşıdı. Azerbaycan'ın topraklarını geri almak için kuvvet kullanabileceğini vurgulaması ve askeri kapasitesini hızla geliştirmesi, böyle bir durumda Rusya'nın pozisyonunun ne olacağı tartışmalarını beraberinde getirdi. Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü, üye ülkelere ortak savunma yükümlülüğü getiriyor. Ancak Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarmak için yapacağı bir askeri harekât Ermenistan topraklarını içermeyeceği için, Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü çerçevesinde bir savunma yükümlülüğü doğmamaktadır. Bununla birlikte Rusya ile Ermenistan arasında 2016'da ortak ordu kurma antlaşmasının imzalanmış olması ve bu antlaşmanın Temmuz 2017'de Putin tarafından onaylanması, bu ordunun Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'a karşı kullanılma olasılığını gündeme getirmiştir. (Kasım 2017:146. AVİM, <http://avim.org.tr/tr/Bulten/BUYUK-TEHDIT-RUSYA-ILEERMENISTAN-IN-ORTAK-ORDUSU>, 31 Temmuz 2017). Ermenistan'ın Ortak Güvenlik Antlaşması Örgütü üyeliği ve Avrasya

Ekonomik Birliği'nde olması bu yapıların otomatik olarak Ermenistan lehine hareket edeceği anlamına gelmemektedir. Nitekim Ermenistan'ın ateşkes ihlallerini yaptığı dönemde Erivan'da 8 Nisan 2016'da yapılması planlanan Avrasya Ekonomik Birliği Zirvesi Kazakistan'ın itirazı üzerine Erivan'da değil Moskova'da yapılmıştır. (Tuncel 14 Nisan 2016. Kasım 2018a: 39-54). Dağlık Karabağ sorununda ateşkes ihlallerinin olması ve Azerbaycan topraklarının işgal altında kalması nedeniyle, bu dondurulmuş sorunun her an sıcak bir çatışmaya dönmesi ve enerji güvenliğini tehdit etmesi söz konusudur. Özellikle Azerbaycan'daki sivil yerleşim yerlerine ateş açılması bu olasılığı gündemde tutmaktadır. (<https://www.haberturk.com/ermenistan-ordusu-azerbaycan-in-sivil-yerlesim-birimlerine-ates-acti-2143546#>, 15 Eylül 2018).

1.3. Abhazya ve Güney Osetya Sorunları: Ağustos 2008 Çatışmasının Etkisi

Dağlık Karabağ sorununun yanında Kafkasya'da enerji güvenliğini tehdit eden önemli sorunlar Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü ilgilendiren Abhazya ve Güney Osetya sorunlarıdır. Gürcistan'ın Azerbaycan enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında olması, enerji ihraç eden ve ithal eden ülkeler bakımından Gürcistan'ı önemli kılmaktadır. Gürcistan'ın Saakaşvili dönemiyle birlikte gittikçe Batı'ya yaklaşması ve NATO üyeliği hedefi Rusya'nın bölgesel çıkarları açısından tehdit olarak algılanmıştır. Rusya'nın dondurulmuş sorunları kullanarak etkili olma politikası aslında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Moskova'nın politikasıydı. NATO'nun Nisan 2008 Bükreş Zirvesi'nde Almanya ve Fransa'nın itirazıyla Gürcistan'ı üyelik eylem planına almaması, Rusya tarafından Gürcistan'ı destekleyen Batılı ülkelerin askeri bir desteğe ise yanaşmayacağı şeklinde algılandı. Bu ortamda Saakaşvili yönetiminin Güney Osetya konusunda harekete geçmesi üzerine Rusya askeri müdahalede bulundu. Aslında Ağustos 2008'den önce Rusya'nın bazı hamleleri örneğin demiryolu onarma birlikleri adıyla bölgeye asker sevk etmesi gibi uygulamalar, böyle bir müdahaleye hazırlıklı olduğunu ortaya koymuştur. (Akhmeteli, 2 Haziran 2008. Owen ve Lomsadze 10 Ağustos 2008. Whitmore 16 Ağustos 2008. Farlane 2009: 23-33). Altı gün süren Rusya-Gürcistan çatışması bölge dengelerini etkilediği gibi enerji güvenliği anlamında da ciddi tartışmalar yol açtı. Gürcistan'ın enerji alt yapısının da hedef alınması, Gürcistan'ın ekonomik kayıpları yanında enerji hatlarıyla ilgili soru işaretlerine yol açtı. Ağustos 2008 çatışması sırasında BP Bakü-Supsa ve Güney Kafkasya Boru Hattına enerji sevkiyatını durdurdu. Gürcistan'ın Batum ve Poti Limanlarının yanında, Kulevi petrol terminalinden de sevkiyat durdu. BP'nin geçici olarak Gürcistan üzerinden sevkiyatı durdurmasının yanında, Azerbaycan'ın SOCAR da Ağustos ve Eylül 2008'de normalde Gürcistan'ın Kulevi terminalinden yaptığı ihracatı İran'ın Neka limanına yönlendirdi. Azerbaycan'ın toplam ihracat gelirlerinin %90'nının petrolden gelmesi ve çatışma sırasında sevkiyatın durmasının Azerbaycan açısından toplamda 1 milyar dolarlık bir zarara yol açtığı yorumları yapıldı. Hava ve demiryolu trafiğinin aksaması Kulevi Limanının kapanıp Azerbaycanlı personelin tahliyesi ve petrol ve doğal gaz operasyonlarının durması Gürcistan'ı etkilediği gibi bölgedeki genel olarak enerji faaliyetlerini de etkiledi. Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan

çatışmasından Ermenistan'ın da 600-700 milyon dolarlık ihracat kaybı oldu. Ağustos sonlarına kadar Ermenistan'da petrol sıkıntısı da görüldü. Ermenistan'ın ihracatında Gürcistan limanlarına olan bağımlılığı, bu yolun Rusya-Gürcistan çatışması sırasında aksaması nedeniyle Ermenistan da ciddi ekonomik kayba neden oldu. (Kakachia 2001:15-20. Corso 13 Ağustos 2008).

Kısa süren Rusya-Gürcistan çatışması Kafkasya'da güvenlik konusunda yeni tartışmalara yol açmıştır. Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlık ilanlarının Rusya tarafından tanınması ve Rusya'nın sınırları dışında kuvvet kullanması, Rusya-Batı ilişkileri açısından da tartışma konusu oldu. AB bakımından Rusya'nın çatışma sırasında ve öncesinde izlediği politika çatışmayı durdurmak için yapılan görüşmeler sonunda imzalanan altı maddelik İlkeler Deklarasyonuna aykırıydı. Burada Güney Osetya'daki kuvvetlerin Güney Osetya ile sınırlı güvenlik düzenlemeleri yapmaları ve Güney Osetya ile Abhazya'nın istikrarı ve güvenliği hakkında uluslararası tartışmaların yapılması gibi hususlar varken, Rusya bunları yapmamıştır. (Puppo 13 Ağustos 2008). ABD ise Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesini 1968'de Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'ya müdahalesine benzetmiştir. (http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav081508_pr.shtml, 15 Ağustos 2008). Rusya-Gürcistan çatışması boyunca enerji akışında yaşanan sıkıntılar ve bölge ülkelerinin gerek bundan gerekse genel olarak ticaretin aksamasından kaynaklanan kayıpları, daha uzun süreli bir çatışma olması halinde, çok ciddi bir ekonomik yük ve telafisi yıllar sürecektir zararların ortaya çıkabileceğini göstermiştir.

2. Türkiye-Rusya İlişkilerinin Enerji Güvenliğine Olası Etkisi

Kafkasya'da iki bölgesel güç olan Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesinin bölgedeki dondurulmuş çatışmaların çözümü ve dolayısıyla enerji güvenliği üzerinde ne gibi etkilerinin olacağı da tartışılması gereken bir konudur. Türkiye, Azerbaycan enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında temel ülke olmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasında enerji başta olmak üzere her alanda işbirliği iki ülke ilişkilerini çok özel bir noktaya taşımıştır. Bununla birlikte Türkiye ile Rusya arasında da enerji alanında işbirliği söz konusudur. Hâlihazırda Türkiye doğal gazının %52'sini Rusya'dan almaktadır. Çevresi dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemli bir bölümüyle çevrili olan Türkiye enerji politikalarında önemli bir ülke haline gelmeye başlamıştır. (Türkiye'nin Avrasya jeopolitiğindeki rolü için bakınız, Erşen ve Çelikpala 2019: 584-592). Türkiye'nin Rusya'dan doğal gaz alımıyla ilgili Mavi Akım projesinden sonra önemli bir proje olan Türk Akım 32 milyar metreküp kapasiteye sahiptir ve buradan da Türkiye 14 milyar metreküp gaz alacaktır. (Türkiye Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkeys-energy-strategy.en.mfa>).

Türkiye'nin Rusya ile enerji başta olmak üzere gelişen ilişkilerinin, Kafkasya'da dondurulmuş çatışmaların çözümü ve güvenliğe yönelik oluşturduğu tehditlerin ortadan kaldırılması noktasında iki ülkenin ortak bir pozisyon geliştirmelerini sağlayıp

sağlayamayacağı bölgenin geleceği üzerinde çok etkili olacaktır. Rusya, Türkiye ile gelişen ilişkilerine rağmen Kafkasya'da Türkiye için önemli konularda pozisyonunda bir değişiklik yapmamıştır. Rusya'nın Ermenistan'la olan stratejik ortaklığı ve Ermeni iddialarına yaklaşımı Türkiye ile bölgesel işbirliği ve Dağlık Karabağ sorununa çözüm noktasında ortak bir tutum geliştirmesini engellemektedir. Aslında bölgede dondurulmuş çatışmaların çözümünün sağlanmasıyla oluşabilecek işbirliği ortamı her iki bölgesel güce de yarar sağlayacaktır. Ancak bunun için Rusya'nın Soğuk Savaş dönemi sonrasında izlediği dondurulmuş çatışmaları kullanarak etki sahası oluşturma politikasını değiştirmesi gerekir. İki ülke arasındaki 100 milyar dolarlık ticaret hedefinin gerçekleştirilmesi ve dondurulmuş çatışmaların oluşturduğu risklerin ekonomik ilişkileri etkilememesi için Türkiye ve Rusya'nın sorunların çözümüne yönelik yeni bir bölgesel girişim oluşturmaları Kafkasya'nın çıkarına olacaktır. Türkiye'nin bölgesel sorunların bölge ülkelerinin çabasıyla çözülmesi gerektiği stratejisi Rusya açısından da uygundur. Nitekim Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması sırasında Türkiye Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformunu önermiştir. Türkiye'nin Karadeniz'in güvenliğine yönelik oluşturduğu mekanizmalar da bölgesel güvenliğin bölge ülkelerinin işbirliğiyle sağlanması temeline dayanmaktadır. Rusya'nın sadece Dağlık Karabağ sorununa bakışını değiştirmesi bile bölgesel güvenliğe önemli katkılar yapacaktır. Ermenistan üzerinde baskı kurabilme ve Dağlık Karabağ sorununda adım atmasını sağlama kapasitesine sahip olan Rusya, sorununun devam etmesiyle Ermenistan'da daha rahat asker bulundurabileceğini düşünmektedir. Hem Ermenistan'ın hem de Azerbaycan'ın güvenlik kaygılarının Rusya'nın etkinliğini artırdığı gibi bir yaklaşım Moskova'da hâkimdir. Oysa dondurulmuş çatışmaların çözümü hainde çok daha az maliyetle bölgesel güvenlik sağlanabileceği gibi, oluşabilecek refah artışı bölgesel güçlere de daha fazla hareket alanı açacaktır. (Kasım 2019b:171-187).

Sonuç

Kafkasya'da dondurulmuş çatışmalar enerji güvenliği için risktir. Bunlardan Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal altında olması ve yaklaşık bir milyon Azerbaycan vatandaşının yerinden edilmesi nedeniyle ciddi boyutta bir krizdir. Ateşkes ihlallerinin sıcak çatışmaya dönme olasılığını hatırlattığı Dağlık Karabağ sorunu, böyle bir gelişmenin yaşanması halinde enerji güvenliği için doğrudan risk oluşturmuş olacaktır. Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan ve Azerbaycan'da güvenlik kaygılarını arttırdığından iki ülkenin de savunma harcamalarını yüksek tutmasına yol açmaktadır. Ermenistan, toprakları işgal altında olan Azerbaycan'ın, sorunun sürüncemede kalmaya devam etmesi halinde kuvvet kullanarak işgali sonlandırmak isteyebileceğini hesaplamaktadır. Bu durum Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığını artırdığı gibi ekonomisini de olumsuz etkilemektedir. Enerji projelerinden izlediği saldırgan dış politika nedeniyle dışlanan Ermenistan, bölge enerji güvenliğini tehdit eden ülke de olmaktadır. Dağlık Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarını işgal altında tutan kuvvetler Ermenistan'ın yardım ve desteğiyle bunu yapmaktadırlar. Dağlık Karabağ sorununa

yönelik Ermenistan'ın tutumu bakımından Paşinyan'ın açıklamaları da çözüme yardımcı olacak nitelikte değildir.

Dağlık Karabağ sorusunda Azerbaycan topraklarının işgal altında kalmaya devam etmesi, ateşkes ihlalleri ve Ermenistan'ın mevcut politikasını değiştirmemesi hem bölgesel güvenlik hem de enerji güvenliği anlamında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin her alanda yakınlaşmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tek millet iki devlet anlayışıyla sürdürülen ilişkilerin askeri işbirliği noktasında geliştirilmesi de enerji güvenliği açısından önem kazanmıştır. Özellikle TANAP projesiyle birlikte bu durum artık Azerbaycan enerji kaynaklarından yararlanan ve yararlanacak bütün ülkeler açısından gereklidir.

Türkiye ile Rusya ilişkilerinin Kafkasya'da dondurulmuş çatışmaların çözümüne bir etkisinin olup olmayacağı henüz net değildir. Rusya'nın Türkiye ile gelişen ilişkilerine rağmen Kafkasya'da pozisyonunu değiştirmedeği görülmektedir. Ermenistan'la olan bağları ve dondurulmuş çatışmalarda mevcut statükoyu değiştirmeye yönelik isteksizliği, Dağlık Karabağ sorununun kitlenmesine yol açmıştır. Ancak dondurulmuş çatışmaların sıcak çatışmaya dönebileceği ve bunun enerji güvenliğine zarar verip, bölge ülkelerinin ciddi ekonomik kayıplara uğramasına yol açacağı en açık şekilde Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması sırasında görülmüştür. Bu kısa süreli çatışmanın bile ortaya çıkardığı ekonomik maliyet ve enerji akışını aksatması, daha kapsamlı bir sıcak çatışmanın bölgeye ne derece zarar vereceğini göstermektedir.

Enerji güvenliği enerjiyi arz eden, satın alan ve transit ülkeler bakımından öncelikli konu olarak ele alınmaktadır. Bölgesel ve küresel kuruluşlar enerji güvenliğinin sağlanması ve garanti edilmesine yönelik çaba harcamaktadırlar. Kafkasya'da enerji güvenliğine yönelik en önemli risk dondurulmuş çatışmalar ve bunların sıcak bir çatışmaya dönüşmesi olasılığıdır. Bunu engellemek ve sorunları çözmek için bölge ülkeleri ortak çalışmalar yapmalı, ayrıca sıcak çatışma durumunda enerji hatlarının korunması için aşamalı planlar eşgüdüm içinde hazırlanmalıdır. Kapsamlı bir Kafkasya enerji güvenliği sisteminin kurulmadığı durumda, bölge ülkelerinin ittifakları ve bunların sürekliliği sigorta işlevi görmektedir. Bu anlamda Türkiye-Azerbaycan arasındaki askeri işbirliği ve ilişkilerin mevcut durumu, enerji kaynaklarını kullanan ülkeler bakımından enerji güvenliğini destekleyen en önemli unsurdur.

Kaynakça

Akhmeteli, N. (2 Haziran 2008), "Georgia: 'Humanitarian' Russian Railway Troops in Abkhazia Cause for Fresh Alarm", *Eurasia Insight*, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav060208a_pr.sthml.

Axundov, F. (1 Nisan 2008), "Co-Chairs Against Azerbaijan, the UN General Assembly Against Co-Chairs", *Region Plus*, No. 7, (51), 8-12.

- Corso, M. (13 Ağustos 2008), “Russia Attack: Consequences For Georgia Pipeline and Poti Port”, *EurasiaNet*, http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav081308_pr.shtml.
- Croissant, P. M. (1998), *The Armenia-Azerbaijan Conflict, Causes and Implications*, Westport, Connecticut, London: Praeger.
- De Wall, T. (2010), *The Caucasus: An Introduction*, Oxford University Press.
- Erşen, E. ve Çelikpala, M. (Mayıs 2019), “Turkey and the Changing Energy Geopolitics of Eurasia”, *Energy Policy*, Cilt: 128, 584-592.
- Gurbanov, I. (28 Mayıs 2016), “NATO Energy Security Threatened by Karabakh Conflict”, *The Jamestown Foundation*, <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/NATO-Energy-Security-Threatened-By-Karabakh-Conflict.html>.
- Kakachia K. K. (Ocak 2011), “Challenges to the South Caucasus regional security aftermath of Russian–Georgian conflict: Hegemonic stability or new partnership?”, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366510000382> *Journal of Eurasian Studies*, Cilt 2, No 2,15-20.
- Kasapoğlu, C. (31 Ekim 2017), “Türkiye-Azerbaycan Savunma İşbirliğinden Askeri İttifaka”, *Anadolu Ajansı*, <https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycan-savunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323?amp=1> .
- Kasım, K. (2019a), “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Ermenistan Boyutu”, 1918’den *Günümüze Azerbaycan*, , Mehmet Topal ve Rıza Mammadov (Der.), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, (s. 67-176).
- Kasım, K. (2019b), “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Kafkasya Faktörü”, *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya*, Emine İnanır, Osman Köse ve Yasemin Ulutürk (Der.), Ankara, Berikan Yayınevi, (s.171-187).
- Kasım, K. (2018a), “Dağlık Karabağ Sorununun Bölgesel Etkileri”, *Diplomasi ve Savaşın Değişen Rolü*, X. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Tayyar Arı ve Kader Özlem (Der.), Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım, (s. 39-54).
- Kasım, K. (2018b), “American Policy towards the Nagorno-Karabakh Conflict and Implications for its Resolution”, *Trapped Between War and Peace: The Case of Nagorno-Karabakh*, Gulshan Pashayeva and Fuad Chiragov (Der.), **Bakü**: Center

for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan, (s. 221-244).

- Kasım, K. (2017), “Türk-Rus İlişkilerinde Ermeni İddiaları ve Ermenistan Boyutu”, *VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu Türk-Rus İlişkileri*, Abbas Karaağaçlı ve Betül Karagöz Yerdelen (Der.), Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi, Giresun, (s.144-152).
- Kasım, K. (2011), “Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, 83-99.
- Kasım, K. (15-16 Nisan 2008), “The Origins and Consequences of the Nagorno-Karabakh Conflict”, *Basic Principles for the Settlement of the Conflicts on the Territories of the GUAM States*, Bakü, 64-68.
- Kasım, K. (Mayıs 2002), “The Transportation of Caspian Oil and Regional Stability”, *Journal of Southern Europe and The Balkans*, Vol. 4, No. 1, 36-45.
- Kasım, K. (2001), “The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception To The Peace Process”, *Armenian Studies*, Issue 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 170-185.
- Korkut H. ve Preljevic H. (Eylül 2017), “NATO’s New Energy Security Role in Azerbaijan: Balancing the Interest between West and Russia”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 169-192.
- Mac Farlane S. N. (2009), “Frozen Conflicts in the Former Soviet Union-The Case of Georgia/South Ossetia”, IFSH (Ed.), *OSCE Yearbook 2008*, 23-33.
- Puppo, di Li. (13 Ağustos 2008), “The Georgian-Russian Conflict: A Test For The European Union”, *Eurasia Insight*, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav081308_pr.shtml.
- Socor, V. (2 Ağustos 2011), “Armenian President Casts Doubt on Ongoing Negotiating Processes”, *Eurasia Daily Monitor*, Cilt. 8, No 148.
- Tuncel, T. K. (14 Nisan 2016), “Karabağ’da Yaşanan “4 Gün Savaşının” Kısa Bir Değerlendirmesi”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, <http://avim.org.tr/tr/Yorum/KARABAG-DA-YASANAN-4-GUN-SAVASI-NIN-KISA-BIR-DEGERLENDIRMESI>.

Owen E. ve Lomsadze, G. (16 Ağustos 2008), “Georgian Troops Withdraw Form South Ossetia, Russia Bombs Tbilisi Airport”, *Eurasia Insight*, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav081008_pr.sthtml.

Whitmore, B. (16 Ağustos 2008), “Did Russia Plan Its War In Georgia”, *Eurasia Insight*, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp081608_pr.sthtml.

İnternet Kaynakları

“Turkey’s Energy Profile and Strategy”, *Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs*, <http://www.mfa.gov.tr/turkeys-energy-strategy.en.mfa>

Uluslararası Enerji Ajansı, <https://www.iea.org/topics/energysecurity/>, 6 Eylül 2019.

“BTC’den Akan Petrol 3 Milyar varile Dayandı”, https://www.ntv.com.tr/ekonomi/btc-den-akan-petrol-3-milyar-varile-dayandi,RbabphTO8ki5k_Zl33wHdg, 8 Temmuz 2018.

Enerji Bakanlığı Sitesi, <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri,TANAP>, <http://www.tanap.com/>.

<http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/t%C3%BCrkiye-ermenistan-ingilizce.pdf>.

“Ermenistan Ordusu, Azerbaycan’ın Sivil Yerleşim Birimlerine Ateş açtı”, *Habertürk*, <https://www.haberturk.com/ermenistan-ordusu-azerbaycan-in-sivil-yerlesim-birimlerine-ates-acti-2143546#>, 15 Eylül 2018.

“Büyük Tehdit Rusya ile Ermenistan Ortak Ordusu”, AVİM, <http://avim.org.tr/tr/Bulten/BUYUK-TEHDIT-RUSYA-ILEERMENISTAN-IN-ORTAK-ORDUSU>, 31 Temmuz 2017.

“Peace Plan Signed, But Russian Forces Appear To Advance”, *Eurasia Insight*, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav081508_pr.shtml, 15 Ağustos 2008.

Statement by Turkish Foreign Ministry, “No: 14, 18 January 2010, Press Release Regarding the Recently Published Grounds of the Decision of the Armenian Constitutional Court on the Protocols Between Turkey and Armenia”, http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-january-2010_-press-release-regarding-the-recently-published-grounds-of-the-armenian-constitutional-court-on-the-protocols-between-turkey-and-armenia.en.mfa, 18 January 2010.

Financial Times, 20 May 1992. https://www.bp.com/tr_tr/turkey/hakk_m_zda/bp-tuerkiye/BTC.html.

Warsaw Summit Communique, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm, 2016.

ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN JEOPOLİTİĞİ

Ahmet TUNÇ¹

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Gizem BALCI²

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

21.yüzyılda enerji bağımlılığı her geçen gün artmaktadır. Ülkelerin jeopolitik önemini belirleyen enerji kaynakları jeostratejik ürünlerdir. Bu sebeple enerjinin temin edilmesi ve transferi başlıca politika konularındandır. Bu çalışma; enerjinin, ülkelerin uluslararası ilişkilerdeki jeopolitik önemini ortaya koyduğu düşüncesiyle enerji güvenliğine odaklanmaktadır. Enerji güvenliği; temel olarak arzın kesintiye uğramamasıdır. Avrupa’nın enerji arzının kesintiye uğraması günlük yaşamı engelleyecek etkidir. Bu nedenle Avrupa ülkeleri kaynak çeşitlendirmesine odaklanarak Hazar Havzasına yönelmiştir. Hazar’dan Avrupa’ya nakil hatlarının geçtiği güzergahlar enerji alanında ayrıca önemli hale gelmiştir. Türkiye, batısında enerji talep eden ülkelerle, doğusunda, güneyinde ve kuzeyinde enerji arz eden ülkelerle çevrili, stratejik öneme sahip bir coğrafyadadır. Türkiye enerji akım haritasının merkezindedir. Ayrıca Türkiye, Avrupa enerji arz güvenliğinde jeopolitik olarak önem arz etmektedir. Çalışmada Doğu-Batı yönlü enerji nakil hatlarının Avrupa enerji güvenliğine etkileri incelenmektedir. Söz konusu hatlara ev sahipliği yapan Türkiye’nin jeopolitik konumu enerji güvenliği bağlamında çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Enerji Güvenliği, Nakil Hatları, Jeopolitik, Türkiye

Giriş

Enerji, insanlık tarihinin hiçbir döneminde önemini kaybetmemiş bir unsurdur. 21. yüzyılda insanlık enerjiye bağımlı bir yaşam sürmektedir. Isınma, barınma, ulaşım, yeme-içme, sağlık ve daha birçok alanda hidrokarbon yakıtlar kullanılmaktadır. Bu bağımlılık doğal olarak kaynağa olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Temel ihtiyaç olarak nitelendirilebilecek enerji ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Enerji kaynakları ise artan enerji talebini karşılayacak miktara ve homojen dağılıma sahip değildir.

Kanıtlanmış rezervlerin dünyadaki düzensiz dağılımı belli coğrafyaların enerjiye bağlı olarak jeopolitik önemini arttırmaktadır. Jeo ve politik, yer ve politika, siyaset anlamlarında kullanılan kelimelerin birleşiminden meydana gelen jeopolitik kavramı, “bir ülkenin bulunduğu coğrafyanın şartlarına göre politika üretmesi” olarak tanımlanabilir. Ülke

¹ Ahmet TUNÇ, atunc@ksu.edu.tr

² Gizem BALCI, gizembalcisbe@gmail.com

çıkarlarının maksimizasyonunun sağlanması için üretilen coğrafya temelli jeostratejiler, ülkelerin jeopolitik önemini de belirlemektedir.

Enerji kaynaklarına sahip ülkeler jeopolitik olarak önemli konumdadır. Enerji rezervine sahip ülkelerin dünyada düzensiz dağılımı enerjinin taşınmasını zorunlu hale getirmiştir. Petrol, doğalgaz gibi günümüz dünyasının yakıtı olan enerji kaynaklarının taşınması amacıyla nakil hatları kullanılmaktadır. Enerji nakil hatlarının güzergâhını belirleyen en önemli faktör, enerji arzının kesintiye uğramamasıdır. Bir başka deyişle enerjinin kesintiye uğramadan, uygun fiyatla talep eden ülkelere ulaşması enerji güvenliğinin sağlandığını gösterir. Bu sebeple güzergâh ülke veya ülkelerin, ulusal güvenliğini sağlayabilecek, karşılaşılan herhangi bir saldırı, sabotaj gibi durumlarda kolluk kuvvetlerinin etkili olabileceği, nakil hattı anlaşmasını iyi niyet karinesiyle sürdürebilecek hukuk devleti olması, enerji güzergâhı ülkenin sahip olması gereken önemli özelliklerdir. Öte yandan enerjiyi arz eden ülkeden talep eden ülkeye en kısa güzergâhla ve mümkün olan en az maliyetle ulaşması da tarafların çıkarları açısından enerji güvenliğinin aranan özelliklerindedir.

Enerjinin Hazar Havzasından Avrupa ülkelerine nakli Doğu-Batı yönlüdür. Türkiye'nin coğrafi konumu ise enerjiyi arz eden Hazar Havzasıyla enerjiyi talep eden Avrupa ülkeleri arasındadır. Bu kapsamda Türkiye'nin jeopolitiği Doğu-Batı yönlü enerji akışındaki enerji güvenliğini sağlamada önemlidir. Çalışmanın Doğu-Batı yönlü enerji nakil hatlarıyla sınırlandırılmasının sebebi Avrupa'nın enerji talebini karşılayan hatların yönünden kaynaklanmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye'nin Avrupa enerji arzına katkısı, Hazar Havzasındaki enerjinin naklinde güzergâh ülke olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu ve Rusya enerji kaynaklarını kullanmasına rağmen mevcut boru hatlarıyla söz konusu kaynakları Avrupa'ya ulaştırılan bir hattın bulunmaması kuzey-güney enerji akışının çalışma dışında tutulmasına sebep olmuştur.

Doğu- Batı yönlü enerji nakil hatları Hazar Havzası kaynaklıdır. Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (BTE), Trans Anadolu doğalgaz boru hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik doğalgaz boru hattı (TAP), Hazar Havzası Şah Deniz yatağından çıkarılan enerji kaynaklarını taşıyan hatlardır. Bu hatlar Türkiye ve Avrupa'nın enerji talebini karşılamaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı Doğu-Batı yönlü olmasına rağmen Avrupa'ya nakil hatlarıyla ulaşmadığı için kısaca bahsedilmiştir. Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı 2001 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmayla 2007 yılında gaz akışına başlamıştır. BTE, BTC ile aynı koridoru kullanmaktadır. 2015 yılında BTE'nin kapasitesinin artırılmasına yönelik proje başlatılarak TANAP'a bağlanması hedeflenmiştir. Azerbaycan gazını Avrupa'ya ulaştırmayı amaçlayan nakil hattının Türkiye'de inşa edilen kısmı TANAP'tır. TANAP, Türkiye-Yunanistan sınırından TAP'a bağlanarak Avrupa'ya doğalgaz iletimini

gerçekleştirecektir. Trans Adriyatik Doğalgaz (TAP) hattıyla 2019 yılı sonunda 4 milyar metreküp gazın Avrupa'ya iletilmesi hedeflenmektedir (ETKB, 2019; SOCAR, 2019).

Türkiye'nin jeopolitik konumunun Avrupa enerji güvenliğine katkılarını araştırmayı amaçlayan bu çalışma "Türkiye'nin doğu-batı yönlü enerji nakil hatlarıyla Avrupa enerji güvenliğine katkıda bulunduğu" hipotezini test edecektir. Bu kapsamda enerji güvenliği ve jeopolitik kavramları açıklandıktan sonra Türkiye'nin Doğu-Batı yönlü enerji nakil hatları ele alınarak, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın şartlarına yönelik ürettiği enerji politikaları enerji güvenliği bağlamında tartışılmıştır. Çalışmada tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

1. Enerji

Enerji, insanoğlunun varoluşundan bugüne farklı formlarda ve farklı amaçlarla kullanılmıştır. Isınma, kurutma, yeme-içme, korunma gibi birçok amaçla kullanılan enerji kaynakları tarih boyunca odun, kömür, petrol gibi değişerek yaşamın her alanında yer bulmuştur. İnsanoğlu güneşi ve rüzgârı kurutma, odunu ısınma ve yeme içme faaliyetleri için kullanmıştır. Dahası 10. Yüzyılda Bizans'ın savaşlarda kullandığı *Rum Ateşi* olarak adlandırılan savunma aracının ise ham petrol kullanılarak yapıldığı bilinmektedir. Petrolün yakılarak büyük bir ateş elde edilmesi üzerine düşmanın püskürtüldüğü göz önüne alındığında enerji kaynakları yüzyıllardır korunma amacıyla da insan yaşamını dönüştürmüştür.

Enerjinin insanoğluluyla birlikte değişen ve dönüşen tarihi her geçen gün enerjiye bağımlılığı zorunlu kılmıştır. Daha basit bir örnekle evinde hiçbir eylemde bulunmadan oturan bireye dahi enerji kaynakları hizmet etmektedir. Evdeki tüm eşyaları getirmek için kullanılan mazot, lpg veya petrol, doğalgazdan dönüştürülmüş elektrik enerjisi, yaşanan binanın yapımındaki inşaat malzemesinin üretimine kadar her alanda enerji kaynakları kullanılmaktadır. Bu bilimsel bakış açısı konusunda tartışmaya neden olacak örneği eleştirirken, eleştirmenin de bilgisayarında elektrik enerjisi harcadığı aşikârdır. Enerjinin tanımını yapmadan önce, günlük hayattaki kullanımına bağlı olarak önemini vurgulayabilmek için bu basit örnek anlaşılmalıdır.

Enerji yaygın olarak bilindiği üzere bir işi yapabilme yeteneği şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım fen bilimlerinde kullanılan enerji kavramını anlamak için yeterli olsa da sosyal bilimlerde kullanılan enerji kavramının karşılığını vermemektedir. Sosyal bilimlerde enerji muğlak bir kavram olmanın yanısıra üzerinde ortaklaşmış bir tanımla da bulunmamaktadır. Birçok araştırmacı tarafından enerjinin tanımı, önemiyle bir tutularak açıklanmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda, sosyal bilimlerde enerji kavramı ile birlikte kullanılan başka kavramlarla anlam yüklenmeye çalışılmaktadır. Bunlar güç, çatışma gibi kavramlardır. Enerji etimolojik olarak Fransızca bir kelimedir. *Energie*; iş yapma gücü, *energeia* etkinlik, çalışkanlık kelimelerinden türetilmiştir.

Enerji, insanlık tarihinde hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir. Enerji, fen bilimlerinde “bir işi yapabilme yeteneği” olarak tanımlanıyor olsa da; sosyal bilimlerde çatışma, kriz, güç gibi kavramlarla birlikte açıklanmaktadır (Ağır ve Balcı, 2018: 128).

Enerji, devletlerin ve milletlerin dost veya düşman olmalarını belirleyen son derece stratejik bir üründür (İlbaş, 2014: 15).

Enerji, çalışmaya özgü olarak ve fen bilimlerdeki tanımına da benzer biçimde, bir veya birkaç ürünün (petrol ve doğalgaz gibi) jeopolitik stratejiler kapsamında kullanabilme yeteneği şeklinde tanımlanabilir.

Başka bir açıdan enerjinin tanımını şu şekilde yapmak mümkündür: enerji kaynaklarının yüzyıllara göre ve günümüzde değişim göstermesi enerjinin akılda oluşan çağrışımının da farklılaşmasına sebep olmaktadır. Örneğin; 20.yüzyılda petrol daha yaygın bir şekilde kullanılırken ve daha ihtiyaç duyulan bir kaynak iken akılda oluşan çağrışımın petrol olmasına sebep olmaktadır. Ancak 21.yüzyılda doğalgazın kullanımının ve bağımlılığının artmasıyla enerji kavramıyla akılda oluşan çağrışım, petrolün yanısıra doğalgazın da akla gelmesiyle değişim göstermiştir. Böylece yüzyıllara göre kullanılan enerji kaynakları o yüzyıllarda enerjinin tanımlanmasına etki etmektedir.

2. Enerji Jeopolitiği

Enerji kavramının yanısıra enerji jeopolitiği kavramını açıklamak çalışmaya temel oluşturması açısından önemlidir. Jeopolitik kavramı, yer ve politika kavramlarının birleşiminden türetilmiştir. Jeopolitik kavramını 1899 yılında ilk kez kullanan Rudolf Kjallen'dir. Siyaset bilimci olan Kjallen devleti “coğrafi bir organizma” olarak nitelendirmiştir (Özey, 2017: 2). Jeopolitik kavramı başlangıçta askeri konular içerisinde kullanılmış olsa da 20. Yüzyılda bir bilim olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Jeopolitik bir bilim olarak coğrafi etkileşimleri ve bu etkileşimlerden kaynaklanan güç mücadelelerini incelemektedir. Jeopolitik çoğu zaman bölgesel olarak ideolojileri konu alan siyasi coğrafyanın da bir parçası olarak kabul edilmektedir (İlhan, 2002: 318). Jeopolitik, coğrafyayı temel çıkış noktası olarak ele almaktadır. Bu referans noktasından hareketle ülkelerin günümüz ve gelecekteki amaç ve güç boyutlarını incelemektedir. Aynı zamanda jeopolitik; coğrafi alanların içinde barındırdığı tüm parametrelerin hesaplanarak değerlendirilmesini ve analizinin yapılmasını kapsamaktadır. En yalın haliyle jeopolitik, coğrafyanın siyasi şekilde yorumlanmasıdır (Mütercimler,1997: 3). Jeopolitik kavram olarak topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar üzerinde ki etkilerini ve iktidar kurma rekabetiyle alakalı tüm konuları içermektedir. 19.yüzyılın son yılları ve 20.yüzyılın başlarında jeopolitik kavramı toprakları ve toprakları ele geçirme anlamında yani askeri olarak kullanılmış olsada; 20.yüzyılın ortalarından sonra kavram değişmeye ve gelişmeye başlamıştır. Jeopolitik kavramının içeriğine enerji konuları da dâhil edilmiştir. Yeni

jeopolitik içerikte petrol, doğalgaz gibi enerji kaynakları ve diğer stratejik öneme sahip kaynaklar yer almaktadır (Sevim, 2002: 23).

Enerji jeopolitiği kavramı, temel olarak enerji politikalarının jeopolitik bakış açısıyla okunmasıdır. Başka bir tanımla enerji jeopolitiği; uluslararası aktörlerin enerji politikalarının belirli bir coğrafi yer üzerinden analiz edilmesi ve değerlendirilmesidir. Enerji jeopolitiği kavramı enerji transferi ve enerji güvenliği kavramlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu açıdan enerji kaynaklarının arz edildiği ve transferinin gerçekleştirildiği coğrafyalara uygulanan politikaların hareket noktası enerji jeopolitiğidir (Erbaş, 2015: 100). Yenedünya düzeninde coğrafya, güç ve sistem arasındaki bağ yeni jeopolitik kavramı ile sınırlandırılmış jeopolitik bir rekabettir (O'Tuathail, 1998: 2). Yeni jeopolitik yaklaşımı içerisinde olan enerji jeopolitiği; devletler ve diğer aktörler arasında işbirliği ve çatışmanın mekânsal karakteristiğidir. Enerji jeopolitiği basit anlamda doğalgaz ve petrol talebinin ülkeselliğini çağrıştırmaktadır (Arıboğan ve Bilgin, 2009: 116).

Enerji jeopolitiğinin birincil parametresi kaynak coğrafyasıdır. Küresel olarak enerji kaynakları dünya yüzeyine heterojen olarak dağılmıştır. Enerji jeopolitiği açısından kaynak coğrafyası; küresel enerji ihtiyacını karşılama kapasitesine bağlı olarak rezerv büyüklüklerini ifade etmektedir. Yeni rezervlerin keşfedildiği bölgelerin enerji jeopolitiği güncellenmektedir. Bu sebeple enerji jeopolitiğinin parametresindeki değişim zaman içerisinde siyasi değerlendirmelerde olduğu gibi değişim göstermektedir. Enerji jeopolitiği genellikle petrol, kömür, doğalgaz rezervlerine ve söz konusu kaynakların naklini içeren güzergâh coğrafyasına aynı zamanda talep coğrafyasına odaklanmaktadır. Temel olarak kaynak coğrafyasındaki ülkeler talep çeşitliliğini, talep coğrafyasındaki ülkeler ise kaynak çeşitliliğini hedeflemektedir (Çetinkaya, 2019: 28; Sevim: 2002: 24).

3. Enerji Güvenliği

20.yüzyılın son çeyreğinde yaşanan petrol krizleri, petrolün ve petrol özelinde enerji kaynaklarının dış politikada ne denli önemli olduğunu dünyaya kanıtlamıştır. Krizler sebebiyle petrol fiyatındaki herhangi bir oranda artış ülke ekonomilerini ciddi kayıplarla karşı karşıya bırakmaktadır. 1973 yılında yaşanan OPEC petrol krizinden sonra enerji güvenliği kavramı önem kazanmıştır. 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency-IEA) petrol arzındaki aksaklıklara kolektif müdahaleyi koordine etme, ortak politikalar üretme, petrolün üreticiler tarafından talep edenlere silah olarak kullanılmasını engelleme amacıyla kurulmuştur (Yergin, 2006: 75). IEA enerji güvenliğini enerji kaynaklarına uygun fiyatla kesintiye uğramadan ulaşma şeklinde tanımlamaktadır. IEA enerji güvenliğini kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki şekilde sınıflandırmıştır. Kısa vadeli enerji güvenliği; enerji sisteminin arz-talep dengesindeki ani değişimlere seri şekilde tepki verebilmesidir. Uzun vadeli enerji güvenliği ise çevresel ihtiyaçlara ve ekonomik gelişmelere paralel olarak enerji tedarik etmek için zamanında yapılan yatırımları kapsamaktadır (IEA, 2019).

Enerji güvenliği dar anlamıyla ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi için yeteri kadar enerjinin makul ve sürdürülebilir fiyatlarla sağlanması şeklinde tanımlanabilir. Dar anlamda bu tanımla fiyat ve arz çeşitliliği vurgusu yapıldığı görülmektedir (Alhaji, 2008: 64). Çelikpala'ya göre enerji güvenliğini dört ana unsur üzerinden tanımlamak mümkündür: Erişilebilirlik, mevcudiyet, hesaplılık ve sürdürülebilirlik. Mevcudiyet, enerjinin talep edildiğinde var olup olmamasını; erişilebilirlik, ihtiyaç halinde kaynaklara ulaşımın ne ölçüde olduğunu; hesaplılık talep edenin uygun fiyatla ve rekabetçi bir piyasada kaynağa ulaşmasını; sürdürülebilirlik, talep edenin kaynağa aksaklık olmadan ulaşabilmesi anlamına gelmektedir (Çelikpala, 2014:85).

Enerji güvenliği enerji altyapısının kurulması ve aksaklık yaşanmadan işletilmesini de içermektedir. 21. Yüzyılda enerji güvenliği kavramının kapsamı genişlemiştir. Yeni enerji güvenliği tanımında üreticinin sebep olduğu enerji kesintisiyle nasıl mücadele edileceğinden, enerji arz zincirinin korunmasına kadar çok geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Yeni tanımın genişlemesinin temel sebebi tehditlerin farklılaşması ve çoğalmasıyla doğrudan ilgilidir. Siyasi, ekonomik, güvenlik ve ticari koşulların yansımalarıdır.

Enerji güvenliğini iki şekilde ele almak mümkündür. Bunlardan ilki arz güvenliği diğeri ise talep güvenliğidir. Enerji satın alan ülkeler arz güvenliğine odaklanırken, enerji kaynaklarını satan ülkeler enerji talep güvenliğine önem vermektedir. Bu durum karşılıklı bağımlılığın oluşmasına sebep olmaktadır (Bahgat, 2006: 966). Literatürde enerji güvenliği çoğunlukla enerji arz güvenliği şeklinde çalışılmış olsa da enerji güvenliğini bu şekilde talep eden ve arz edenlerin bakış açılarına göre değerlendirenlerde vardır. Özünde enerji güvenliği hem arz eden hem de talep eden için enerji akışında kesintinin yaşanmamasıdır. Böylece arz eden taahhüt ettiği ürünü satıp kazanç elde ederken, talep eden ihtiyacını karşılamış olacaktır. Arz güvenliğinin sağlanması her iki taraf içinde kazan-kazan niteliğinde bir ilişki temin etmektedir.

4. Doğu- Batı Yönlü Enerji Nakil Hatları

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'nin jeopolitiğinin çalışılması sebebiyle Avrupa enerji güvenliğine katkıda bulunan Hazar Havzası kaynaklı enerji nakil hatlarına yer verilmiştir. Bu kapsamda Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (BTE), Trans Anadolu doğalgaz boru hattı (TANAP), Trans Adriyatik doğalgaz boru hattı (TAP) Doğu-Batı yönlü ve Türkiye'nin enerji jeopolitiğini etkileyen hatlar olması sebebiyle çalışmaya konu edilmiştir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı görüşmeleri 1992 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'da Ebulfez Elçibey yönetimdedi. BTC hattının geçeceği 7 ayı güzergahtan Türkiye ile olana öncelik veren Elçibey, Güneşli, Azeri, Çıraklı sahalarından çıkan petrolün Türkiye, ABD, Büyük Britanya ve Norveç

firmalarının olduğu konsorsiyum ile Avrupa'ya ulaştırma taraftarı tutum sergilemiştir. 1993 yılında Azerbaycan'da yaşanan iktidar değişikliği, 1998 yılına kadar hat güzergahının müzakere edilmesine sebep olmuştur (İşyar, 2010: 75). Hazar Havzasında üretilecek petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıyla taşınarak Haydar Aliyev Deniz Terminalinden tankerlerle dünya pazarına ulaşması amacıyla Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında 1999 yılında hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır (ETKB, 2019). Protokol ve sözleşmelerin yapılmasının ardından 2002 yılında önce Bakü'de daha sonra Türkiye'de temel atma törenlerinin yapılmasıyla birlikte hat inşaatına başlanılmıştır. 2006 yılında boru hattına ilk kez yüklenen petrol ile faaliyete geçen BTC yılda 50 milyon ton taşıma kapasitesine sahiptir. 2018 yılında hattan 255 milyon varil ham petrol taşınmıştır. 2006 yılından itibaren BTC'den 3,3 milyar varil petrol dünya pazarına sevk edilmiştir (TPAO, 2019). Ayrıca 2006 yılında Kazakistan BTC petrol boru hattından petrol aktarımına resmi olarak katılmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev arasında ev sahibi ülke anlaşması yapılmıştır. Böylece Kazak ham petrolü, tankerlerle Hazar denizinden Bakü'ye taşınarak BTC boru hattıyla 2008 yılından bu yana dünya pazarlarına ulaştırılmak üzere taşınmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2009:2).

Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (BTE) Hazar Havzasındaki doğalgazın Türkiye'ye arzını amaçlayan hat, 2001 yılında Türkiye-Azerbaycan arasında hükümetler arası anlaşmanın imza edilmesiyle hayata geçirilmiştir. BOTAŞ ve SOCAR'ın yılda 6,6 milyar m³ Azerbaycan'dan Türkiye'ye doğalgaz akışı 15 yıl süre ile doğalgaz alım-satım sözleşmesi imza edilmiştir. BTC ile aynı koridoru kullanan hattın inşaatına 2004 yılında başlanmıştır. İlk gaz akışı 2007 yılında gerçekleştirilmiştir.

BTE boru hattının anlaşma metnine göre; enerji sektöründe geliştirilecek projelerin bölge ülkelerin ekonomik refahına katkıda bulunacak ve iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirecektir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ve bölgedeki diğer ülkelerin petrol ve doğalgaz kaynaklarının araştırılması, üretimi ve geliştirilmesi bu kaynakların Doğu-Batı koridoru üzerinden taşınmasını destekleyerek, doğalgaz talebini zamanında ve her iki tarafa uygun şekilde iletileceği konusunda anlaşmaya varılmıştır (TBMM 2002, 2). Burada anlaşma metninin içeriğinden de anlaşılacağı üzere enerji sektörü, Türkiye ve Azerbaycan ülkeleri için bir ekonomik refah ve ikili ilişkilerde gelişme olarak görülmektedir.

BTE'ye ilişkin diğer bir önemli nokta; Türkiye'nin doğal gaz kaynaklarını çeşitlendirmesi ve Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılmasıdır. Ayrıca bu projede alınacak gazın anlaşmada belirtildiği şekliyle "belirlenmiş olan miktarın Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyacını aşması halinde Türkiye bu miktarı üçüncü ülkelere satabilecektir." (TBMM, 2002: md4) maddesi Türkiye'nin BTE hattından kar elde etmesini sağlamaya yöneliktir.

Trans Anadolu doğalgaz Boru hattı (TANAP), Türkiye ve Avrupa'nın artan doğalgaz talebini karşılamayı amaçlamaktadır. Boru hattının 2018 yılında faaliyete geçme vaadiyle,

2012 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında hükümetler arası anlaşma yapılmıştır. Ayrıca ev sahibi anlaşmasının da imzalanmasının ardından enerjinin ipek yolu olarak adlandırılan TANAP'ın hukuki alt yapısı oluşturulmuştur. TANAP, Türkiye'ye yıllık 6 milyar m³ ve Avrupa'ya yıllık 10 milyar m³ olmak üzere minimum 16 milyar m³ ve maksimum 31 milyar m³ doğalgaz kapasitesine sahiptir. Haziran 2018'de uluslararası bir açılış töreni düzenlenerek hat faaliyete geçmiştir (ETKB, 2019).

TANAP, Ardahan'ın Posof ilçesinden başlayarak Edirne İpsala'ya kadar Türkiye'yi Doğu-Batı yönünde 1850 kilometrelik bir mesafeyle geçmektedir. Şahdeniz II yatağından Ardahan'a kadar olan Güney Kafkasya boru hattı ve Trans Adriyatik boru hattı ile birleşen TANAP, Güney Gaz Koridorunu oluşturmaktadır. Güney Gaz Koridorunun en önemli ayağını oluşturan TANAP, Hazar havzası, Türkiye ve AB ile ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda TANAP'ın bölge barışı ve istikrarını güçlendirdiği aynı zamanda karşılıklı bağımlılığı arttırdığı görülmektedir. TANAP'ın vizyonu yatırımları teşvik ederek rekabetçi gaz piyasasını geliştirmektir. Türkiye ve Avrupa gaz pazarına kaynak çeşitliliği ve enerji güvenliğini sağlamayı amaç edinmiştir. Tedarik zincirindeki ekonomik ilişkileri güçlendirerek Azerbaycan'dan başlayıp Avrupa'ya ulaşan bir gaz koridoru oluşturulması hedeflenmiştir (TANAP, 2019).

Harita: Güney Gaz Koridoru

Kaynak: TANAP, 2019

TANAP'ın Avrupa ayağı olan Trans Adriyatik boru hattı Güney Gaz Koridorunun (GKK) son bölümüdür. 870 km uzunluğunda olan TAP, Azerbaycan gazını ilk kez Avrupa pazarına ulaştıracaktır. Güzergâh tartışmaları başladığında iki alternatif bulunmaktaydı. Birisi Nabucco'nun küçültülerek (Türkiye-Avusturya arasındaki bölüm) oluşturulan Nabucco West güzergâhıdır (İsmayıl, 2013). Diğer alternatif güzergâh ise TAP'tır. 2013

yılında Bakü’de toplanan Şahdeniz konsorsiyomu TAP projesini, Nabucco West’ten 450 km daha kısa olması ve daha az maliyetli olması sebebiyle tercih etmiştir. TAP, Yunanistan sınırından TANAP’tan aldığı gazı Arnavutluğa iletecektir. Buradan Adriyatik denizine uzanan hat Şahdeniz II yatağındaki gazı İtalya’ya ulaştıracaktır (Erdoğan, 2017: 18). TAP projesi kaynak ülke Azerbaycan, geçiş güzergâhı Türkiye ve ithal eden Avrupa ülkelerinin tamamını etkilemektedir. Ekonomik, siyasi ve diplomatik anlamda ilişkilere katkıda bulunmasının dışında enerji güvenliğini de sağlaması açısından önemlidir.

5. Enerji Güvenliği Bağlamında Türkiye’nin Jeopolitiği

Jeopolitik; uluslararası ilişkilerde, devlet kudretinin meydana gelmesinde, güç dengelerinin şekillenmesinde, dâhil ettiği kaynaklarla ülkelerin yaşam ve faaliyet alanlarının; doğanın, mekânın ve coğrafi konumun etkisini belirleyen bilgi disiplindir (Özdağ, 2001:1). Jeopolitik, özünde politikayla coğrafyanın karşılıklı etkileşimidir. Yerel veya küresel güçlerin dış politikalarını belirleyen stratejilerin coğrafi parametrelere dayandırılmasıdır (Yüce, 2006: 31). Tanımlardan anlaşılacağı üzere coğrafya tek başına ülkelerin jeopolitik önem kazanması için yeterli değildir. Bir ülkenin jeopolitik olarak önem kazanabilmesi için ülkenin coğrafya ile politikalarının etkileşim halinde olması gerekmektedir. Başka bir açıdan devletler çıkar maksimizasyonu temelinde buldukları coğrafyalara özgü politika ürettikleri müddetçe jeopolitik unsurlardan bahsedilebilmektedir.

Devletlerin coğrafi konumunu bölgesel ve küresel güç merkezleri kapsamında değerlendiren jeopolitik, coğrafi konum kavramını içermesinin yanında aynı anlamı ifade etmemektedir. Jeopolitik, bir ülkenin coğrafi konumu çerçevesinde yapılan değerlendirmeleri içerirken; coğrafi konum fiziksel olarak bulunulan yer anlamında kullanılmaktadır. Özetle jeopolitik, “dünyanın politik yapısına göre ülkenin bulunduğu yeri açıklamaktadır” (Weiser, 1994:403).

Bu bağlamda Türkiye’nin uluslararası boğazlara sahip olması, Asya ile Avrupa kıtaları arasındaki konumu, üç tarafının denizlerle çevrili olması coğrafi olarak önemli olsa da jeopolitik değer kazanması için sahip olduğu coğrafi avantajları ülke çıkarına yönelik politikalarla bütünleştirmesi gerekmektedir. Benzer şekilde, jeostratejiler üretilmemiş ve enerji politikaları belirlenmemiş Türkiye’nin küresel enerji haritasının merkezindeki konumu da bir anlam ifade etmeyecektir. Enerji jeopolitiğinin uluslararası ilişkilerde yükselişe geçtiği 1990’lı yıllarda Türkiye’nin coğrafyasına yönelik stratejilerinin yetersiz kalması enerji jeopolitiğindeki yerinin belirlenmesini geciktirmiştir. BTC hattının faaliyete geçmesinin ardından enerji çalışmalarına yoğunluk kazandıran Türkiye’nin günümüz küresel enerji jeopolitiğinde önemli aktörlerden birisi olmasını sağlamıştır. Bu kısa enerji geçmişi coğrafyaya yönelik stratejilerin önemini ortaya koymuştur.

Türkiye, doğusunda, kuzeyinde ve güneyinde enerji arz eden ülkelerle çevrili bir konumdadır. Aynı zamanda batısında sanayileşmiş ve artan enerji talebini mevcut

kaynaklarıyla karşılayamayan ülkelerin bulunduğu bir coğrafyadadır. Bu durum Türkiye'nin kaynak ülkelerle, ithalatçı ülkelerin arasında geçiş güzergâhı olmasını sağlamaktadır. Enerji jeopolitiğinin gelişen içeriği, uluslararası ilişkilerde yalnızca rezerv coğrafyaların önemine değil aynı zamanda arz ve talep arasındaki bölgelerin de stratejik olarak değer kazandığına vurgu yapmaktadır.

Enerji arz eden Hazar Havzası ile enerji talep eden Avrupa ülkeleri arasındaki konumu Türkiye'nin geçiş güzergâhı olarak stratejik önem arz etmesine sebep olmaktadır. Enerji kaynaklarının dünya üzerindeki düzensiz dağılımı ülkelerin büyük kısmının enerji ihtiyacına neden olmaktadır. Sanayileşmiş Avrupa ülkeleri enerji tüketim yoğunluğu olan bölgelerdendir. Dünyada sanayi üretiminin dörtte birinden fazlasını üreten Avrupa Birliği'nin enerji ihtiyacı oldukça fazladır. Enerji tüketimi Çin ve ABD kadar olmasa da yıllık enerji ihtiyacı 1,7 milyar ton petrolden daha fazla olduğu göz önüne alındığında, AB'nin kendi kaynaklarının yetersiz olduğu da anlaşılmaktadır. AB'nin enerji tüketiminde petrol ve doğalgaz ihtiyacı öne çıkmaktadır (Göral, 2011: 120).

Üretimin tüketimi karşılayamaması Avrupa ülkelerini enerji politikaları geliştirmeye ve arz güvenliği için önlem almaya yönlendirmektedir. AB'nin enerji ithal ettiği Ortadoğu'da istikrarsız yönetimler ve iç karışıklıklar enerji konusunda ilginin Hazar Havzasına yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak Hazar'ın da kendi bölgesine özgü problemleri ve çatışma konuları mevcuttur. En önemlisi Hazar'ın statü sorunuyla ilgilidir. Çözülemez statü sorunu enerji arz güvenliğini tehdit etme potansiyeline sahiptir. Bu anlamda Türkiye'nin konumu arz güvenliğinin sağlanabilmesi için stratejiktir. Bu bağlamda Avrupa Birliği enerji hedeflerini sıralamıştır. Bunlar; enerji konusunda dışa bağımlılığın azaltılması, kaynak çeşitlendirilmesi ve maliyetlerin azaltılmasına yönelik çalışmaların hızlandırılmasıdır. Belirlenen amaçlar doğrultusunda enerji kaynaklarında, enerji güzergâhlarında ve tedarikçilerin çeşitlendirilmesi konusuna değinilmiştir (Belet, 2016: 191).

Enerji güvenliğinin sağlanması için temel araçlardan birisi olan kaynak çeşitlendirilmesi için özellikle Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgesine önem verilmiştir. AB'nin kaynak çeşitlendirilmesi hedefiyle Türkiye'nin jeopolitiği öne çıkmaktadır. Bu nedenle AB ile enerji alanında ilişkilerin gelişmesi için Türkiye'nin enerji diplomasisi yürütmesi ve jeopolitik konumunu efektif bir şekilde kullanması gerekmektedir (Çetinkaya, 2019: 234). Bu diplomasi faaliyetleri sonucunda Güney Gaz Koridoru oluşturulmuştur. GGK ile Hazar Havzasından çıkarılan doğalgaz Avrupa'ya Türkiye üzerinden ulaştırılmaktadır. Böylece doğalgazda Rusya'ya bağımlı olan Avrupa ülkelerinin kaynak çeşitlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. GGK, Rusya'nın tekelciliğinin azaltılarak ve fiyatı bir baskı unsuru olarak kullanılmasının önüne geçilerek enerji güvenliğini sağlamaktadır. Doğu-Batı yönlü enerji nakil hatlarının alt yapı güvenliğinin sağlanması da arz güvenliği kadar önemlidir. Hırsızlık, sabotaj, doğal afetlerin yıkıcı etkileri, terör saldırıları gibi alt yapıya yönelik

güvenlik problemlerinde Türkiye'nin sorunlarla mücadele edebilecek güvenlik güçlerinin teşkilatlanmış olması arz güvenliğine katkıda bulunacaktır.

Sonuç

Günümüz dünyası enerjiye bağımlı halde yaşamaktadır. Günlük yaşantının dışında devletlerin sanayisinde, ekonomisinde ve refah seviyesinde enerji belirleyicidir. Artan enerji talebine rağmen arzın yeterli olmaması ve dünyadaki enerji kaynaklarının homojen dağılıma sahip olamaması enerjinin iletimini zorunlu kılmaktadır. Enerjinin iletimi için nakil hatları kullanılmaktadır. Nakil hatlarının güzergâhları belirlenirken arzın kesintiye uğramayacağı güvenli coğrafyaların seçilmesi, geçiş ülkesinin iç politikada istikrarlı olması, bölgesel sorunların olmaması ve/veya sorunlu bölgelere yakın konumda olunmaması gibi etmenler güzergâh tercihlerini belirlemektedir. Dünyadaki enerjiye sahip ülkelerin coğrafi yeri önemlidir. Enerjinin üretildiği ve satıldığı coğrafi alanlar arasındaki ilişkinin büyüklüğü ile doğru orantılı şekilde, coğrafi konumun jeopolitik değeri artar. Türkiye, enerjinin üretildiği ve pazarlandığı alanlar arasında jeostratejik bir konumdadır. Jeopolitik konumunun avantajlarını kullanarak enerji güvenliğini temin etmektedir.

Enerji güvenliği; enerjinin sürekli bir biçimde güvenilir, çeşitli kaynaklardan, uygun miktarda ve fiyatlarda sağlanması ve nihayet yüksek verimlilikte tüketilmesidir. Enerji arz güvenliği ülkelerin ekonomik refahının sürdürülebilir olmasına katkı sağlamaktadır. Enerji güvenliğinin sürekliliğinin sağlanabilmesi için enerji arz eden ülkelerle talep eden ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık durumunun devam etmesi gerekmektedir. Arz eden ülkenin kaynağını satacak pazara ihtiyaç duyması, talep edenin ise enerji üretim kapasitesinin yeterli olmaması, bu bağımlılığın daimi olmasına ve doğal olarak sistemin işleyişinin devam etmesine katkıda bulunmaktadır. Bu açıdan enerji stratejik bir üründür ve uluslararası ilişkilere yön vermektedir.

Arzın kesintiye uğraması enerjiye bağımlı Avrupa ülkelerinde yaşamın tamamını engelleyecek güçtedir. 1973 petrol krizi sebebiyle arz kesintisi, Rusya ve Ukrayna arasındaki krizlere bağlı kesintiler Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlaması gerektiğini vurgulayan olaylar olmuştur. Arz güvenliğinin sağlanmasında en etkin yol olan kaynak çeşitlendirilmesidir. Avrupa ülkelerinin talebinin karşılanması amacıyla GGK oluşturulmuştur. Hatların Türkiye üzerinden geçmesindeki en önemli sebep Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada alternatiflerine göre daha güvenli olmasıdır. Güneyinde Suriye'de iç savaşların bitmek bilmemesi; kuzeyinde, Rusya ve Ukrayna arasındaki çekişmelerin enerji krizlerine neden olması Türkiye'nin güzergâh olarak tercih edilmesindeki sebeplerden sayılabilir. Türkiye GGK ile hem kendi enerji arz güvenliğine hem de Avrupa'nın arz güvenliğine katkıda bulunmaktadır. TANAP ve TAP projelerinin hayata geçmesiyle birlikte Türkiye enerji jeopolitiğindeki yerini belirlemiştir.

Türkiye, enerji arz güvenliği, nakil hatları alt yapı güvenliği, kaynak çeşitlendirilmesi kapsamında mevcut coğrafi konumunu uyguladığı politikalarla jeopolitik haline getirebilmiştir. Böylece “Türkiye’nin Doğu-Batı Yönlü enerji nakil hatlarıyla Avrupa enerji güvenliğine katkıda bulunduğu” hipotezi doğrulanmıştır.

Kaynakça

- Ağır, O ve Balcı G., (2018), Türkiye’nin Enerji Nakil Hatlarına Yönelik Stratejileri, VII. Uluslararası Sempozyum İdealden Gerçeğe Toplum, Siyaset ve Ekonomi Bildiri Kitabı, Malatya, ss.127-134.
- Alhaji, A. F., (2008), “What is Energy Security”, *Energy Politics*, 4, pp.62–82.
- Arıboğan D., ve Bilgin M., (2009), *New Energy Order Politics (Neopolitics): From Geopolitics to Energeopolitics*, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(20), pp.109-132.
- Bahdat, G., (2006), *Europe’s Energy Security: Challenges and Opportunities*, *International Affairs*, 82(5), pp. 961-975.
- Belet, N., (2016), “Avrupa Enerji Birliği ve Türkiye’nin Bölgesel Enerji Hub’ı Olabilirliği: Fırsat ve Zorluklar”, *International Conference on Eurasian Economies*, ss.190-198.
- Çelikkpala, M., (2014), “Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı”, *Uluslararası İlişkiler*, 10(40), ss.75-99.
- Çetinkaya, Ş., (2019), *Enerji Güvenliği Rusya-Batı Gerilimi ve Türkiye (1997-2016)*, Gece Akademi Yayınları, İstanbul.
- Dışişleri Bakanlığı, (2009), *Türkiye’nin Enerji Stratejisi*, [http://www.mfa.gov.tr/data/Dispolitika/EnerjiPolitikasi/T%FCrkiye'nin%20Enerji%20Stratejisi%20\(Ocak%202009\).pdf](http://www.mfa.gov.tr/data/Dispolitika/EnerjiPolitikasi/T%FCrkiye'nin%20Enerji%20Stratejisi%20(Ocak%202009).pdf), Erişim Tarihi: 20.10.2019.
- Erbaş, G., (2015), “Karadeniz’in Enerji-Politiği”, *Enerji ve Diplomasi Dergisi*, 1(1), ss.98-113.
- Erdoğan, N., (2017), “Tanap Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (3), ss.10-26.
- ETKB, (2019), *Petrol Boru Hatları*, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol-Boru-Hatlari>, Erişim Tarihi: 10.10.2019.

- Göral, E., (2011), “Avrupa Enerji Güvenliği ve Türkiye”, Avrupa Araştırmaları Dergisi, 9 (2), ss.117-139.
- Güney Gaz Koridoru Haritası, (2019), TANAP nedir?, http://www.tanap.com/content/file/tanapnedir_for_web_TR.pdf, Erişim Tarihi: 22.10.2019.
- İlbaş, M., (2014), **Enerji-Politik Dünya ve Türkiye**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- İlhan, S., (2002), “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, Avrasya Dosyası: Jeopolitik Özel, 8(4), ss.318-322.
- İsmayil, T., (2013), “Azerbaycan, Güney Enerji Koridoru, TANAP ve TAP”, <https://www.enerjigunlugu.net/azerbaycan-guney-enerji-koridoru-tanap-ve-tap-4681yy.htm>, Erişim Tarihi: 22.10.2019.
- İşyar, G., (2010), “Azerbaycan ve Dış Politikası”, **Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine**, Tayyar Arı, (Der.), MKM Yayıncılık, Bursa, ss.67-104.
- Mütercimler, E., (1997), **21.Yüzyıl ve Türkiye-Yüksek Stratejisi**, Erciyes Yayınları, İstanbul.
- O’Tuathail, G., (1998), **Thinking Critically About Geopolitics**, the Geopolitics Reader, Routledge.
- Özdağ, M., (2001), **Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine**, Asam Yayınları, Ankara.
- Özey, R., (2017), **Jeopolitik: Tanımlar, Teoriler ve Değişimler**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Sevim, C., (2013), **Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik**, Seçkin Yayıncılık, İkinci Baskı, Ankara.
- SOCAR, (2019), <http://www.socar.com.tr/kurumsal-iletisim/haberler/2018haberler/2018/11/22/tanap-tap-birlesti>, Erişim Tarihi: 10.10.2019.
- TANAP, (2019), <https://www.tanap.com/>, Erişim Tarihi: 22.10.2019.
- TBMM, (2002), Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Azerbaycan Doğalgazının Türkiye Cumhuriyeti’ne Sevkiyatına İlişkin Anlaşma, Sayı. 24769, <http://ua.mfa.gov.tr/>, Erişim Tarihi:22.10.2019.

- TPAO, (2019), BTC Petrol Boru Hattı,
<http://www.tpao.gov.tr/?mod=projeler&contID=89>, Erişim Tarihi: 20.10.2019.
- Weiser, D., (1994), “Geopolitics: Renaissance of a Controversial Concept”,
Aussenpolitik, 4, ss.402-411.
- Yergin, D., (2006), “Ensuring Energy Security”, Foreign Affairs, 85(2), pp.69-82.
- Yüce, Ç., (2006), **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**,
Ötüken Yayınları, İstanbul.

NATO’NUN ÇEVRESEL GÜVENLİK STRATEJİLERİ

Arda ÖZKAN¹

Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

NATO, ortak savunma ilkesiyle kurulmuş uluslararası bir güvenlik örgütüdür. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde BM’nin siyasi olarak yeterli olmaması ve örgütün askeri gücünün kurulmaması nedeniyle SSCB’nin askeri kuvvetlerini aynen muhafaza etmesi ve komünizmi diğer devletlere yayma niyetinin gitgide artması üzerine kurulmuştur. Batı Avrupa’nın ve çoğunlukla ABD ve Kanada’nın çatışmaları yönetmelerini sağlayan NATO, kuruluşundan itibaren bir egemenlik aracı olarak işlev görmektedir. NATO İttifakı’na göre, üye devletlerden herhangi birine yapılan bir saldırı, üye devletlerin tamamına yapılmış bir saldırı olarak kabul edilmektedir. Bu İttifak’ta üyelerin toprak bütünlükleri ve bağımsızlıkları garanti altına alınmıştır. Bu şekilde uluslararası barış ve güvenliğe yardımcı olunmaya çalışılmıştır. NATO’da temel kural, düşmanın caydırılması için yeterli olabilecek kuvveti buldurmak ve potansiyel saldırıları önlemektir.

Esasında güvenlik örgütü olan NATO’nun çevre konusundaki girişimleri askeri, ekonomik, siyasi ve toplumsal boyutlarda olduğu gibi çevre sorunları kapsamında da değerlendirilmektedir. Çünkü, barışı koruma ve barışı sağlamada ya da terörle mücadelede herhangi bir askeri operasyonun çevre üzerindeki zararları göz ardı edilemez hale gelmiştir. Bir hava hareketi sonucunda meydana gelen çevresel zararlar veya bir devlete müdahale ederken yanan petrol rafinerilerinden bölgeye yayılan sızıntılar ve sonunda yaşanan hava kirliliği ya da Uranyum içeren füzelere kaynaklanan hava, toprak ve su kirliliği bu çevre sorunlarından birkaçıdır. Böylece, silahlı çatışmaların çevresel güvenliğe sınıraşan tehditlerinin olması birçok örnekle gözler önüne serilmiştir. Askeri faaliyetlerin çevresel zararlarının azaltılmasında NATO’nun kendi mevzuatını geliştirmeye gayret ettiği görülmektedir. Bu kapsamda, çalışmada NATO’nun çevresel güvenlik stratejileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: NATO, Çevre, Güvenlik, Sınıraşan zararlar, Stratejik Konsept.

Giriş

20. yüzyılın son çeyreğinde gittikçe artan çevre sorunları, uluslararası ilişkiler literatüründe “çevresel güvenlik” adında yeni bir sorun alanını ortaya çıkarmıştır. Bu alan, çevresel kaynakların varlıklarının sürdürülmesi, ekonominin kaynak krizi ve çevresel kaynakların devletler arasında bazı çatışmalara neden olması gibi çok boyutlu tartışmaları içermektedir. Çevresel güvenlik kavramının, dünya ölçeğinde insan türü ve diğer canlı varlıkların yaşamlarını tehlikeye düşüren çevresel krizler oluşturması, çevre sorunlarının siyasi istikrarı tehdit etmesi, çevresel kaynakların bölüşülmesi, çevreden kaynaklanan sorunların devletler arasında uyuşmazlıklara neden olması gibi büyük riskleri bulunmaktadır. Bu yüzden, bir çevre sorununun güvenlik boyutunun olup olmadığı, o çevreye ve güvenliğe

¹ Arda ÖZKAN, ardaozkan83@hotmail.com

bakış açısına göre değişmektedir. Ne var ki, günümüzde bir devletin kendi iç işlerini etkileyen faaliyetleriyle başka bir devletin iç işlerini etkileyen faaliyetlerini ayırt etmek artık zorlaşmıştır (Barnett ve Dovers, 2001: 161). Bu kapsamda, çevresel güvenlik, Soğuk Savaş sonrası dönemde literatüre girmeye başlasa da, çevre sorunları güvenlik ihtiyacının ortaya çıktığı ilk günden itibaren güvenlik kavramıyla iç içe olmaya başlamıştır (Vural, 2018: 20-21).

Başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi siyasi ve askeri kuruluşların uluslararası güvenliğin korunmasındaki etkinliklerini büyük ölçüde artırdıkları ve güvenlik kavramını çevre ögesini içerecek şekilde yeniden tanımladıkları görülmektedir. Özellikle 3 - 14 Haziran 1992 tarihleri arasında yapılan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın hemen ardından bugüne kadar, söz konusu örgütler tarafından çevre sorunlarının güvenlikle ilişkili olarak ciddi şekilde ele alındığı ve bu yönde çok çeşitli çalışmalar yaptığı ve raporlar yayınladığı görülmektedir. BM'nin Ortak Geleceğimiz (1987) ve Küresel Komşuluk (1995) raporları çevresel güvenlik konusunda geniş kapsamlı ilk raporlarıdır. OECD'nin bir alt birimi olan Kalkınma Yardımları Komitesi'nin 2000 yılında yayınladığı raporunda çevresel değişimlerin ulusal güvenlikle doğrudan bağlantılı olduğu ve bunun çatışmaya ve istikrarsızlığa neden olabileceği, bunu tetikleyebileceği veya artırabileceği konusunda yaygın bir kanının bulunduğu belirtilmiştir. Dünyanın en büyük bölgesel nitelikli güvenlik örgütü AGİT ise, erken uyarı, çatışmayı önleme, kriz yönetimi ve çatışma sonrası güçlendirme araçlarını kullanarak, bölgesel ve uluslararası nitelikli çevre sorunları konusunda güvenliği sağlamaya çalışmaktadır (Snoy ve Baltés, 2007: 313-326).

Soğuk Savaş sonrasında BM, AGİT ve OECD gibi kuruluşlar, uluslararası sorunların çözümünde daha etkin bir rol oynamaları yönünde yeni işlevlere kavuşturulurken, NATO'nun da bu yeni durum karşısında yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. Orta ve Doğu Avrupa'da yaşanan hızlı değişim, NATO'yu yeni ve çok farklı bir güvenlik ortamıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu çerçevede, NATO, bir taraftan müttefiklerinin güvenliğini sağlama gibi geleneksel görevlerini yerine getirirken, diğer taraftan da yeni misyonlar ve görevler üstlenmiştir. NATO'nun askeri boyutunun yanı sıra, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel unsurların önemini vurgulayan geniş bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Güvenlik ve istikrarın sağlanması amacıyla, Avrupa güvenlik ve savunma kimliği geliştirerek ve başarılı kriz yönetimi oluşturarak ve yeni üyelere açık olmaya devam ederek, Avrupa-Atlantik güvenliğini, silahların kontrolü ve silahsızlanma alanlarındaki işbirlikçi yaklaşımının bir parçası olarak diğer devletlerle ortaklığı, işbirliğini ve diyalogu sürdürme kararı aldığı görülmektedir (Çolakoğlu, 2012: 102).

1. NATO ve Güvenlik

Güvenlik, uluslararası sistemin yapısını şekillendiren en önemli kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel hatlarıyla güvenliğin, devletlerin yaşam biçimleri, hedefleri, egemenlikleri ve toprak bütünlüklerinin ortaya çıkabilecek tehditlere karşı korunması olarak ifade edildiğini görmekteyiz (Rowlands, 1992: 299). Güvenlik kavramı, batı geleneğinde zihnin felsefi ve psikolojik durumunu ifade eden anlamında ilk olarak Cicero ve Lucretius tarafından *securitas* olarak yaratılmış ve 1. yüzyıldan itibaren de *Pax Romana* bağlamında temel siyasi bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun dışında güvenliğin, Hobbes ile başlayan ve güvenlik kavramını otoriter süper devletin doğuşu, diğer bir deyişle, Hobbes'un iç savaşın önlenmesine adanmış *Leviathan*'ı ile bağlantılı olarak ele alan Thucydides'den etkilenmiş bir diğer tarafı bulunmaktadır (Brauch, 2008: 2).

Modern anlamda bakıldığında ise güvenlik, iç güvenliğin askeri politikaların ve uluslararası hukukun temel bir nosyonu haline gelen dış güvenlikten ayrıldığı 17. yüzyıldaki hanedanlık devletlerinden bu yana gelişmiştir. İç güvenlik, Hobbes ve Pufendorf tarafından egemenin halka karşı temel görevi olarak vurgulanmıştır. Amerikan Anayasası'nda güvenlik "özgürlükle" ilişkilendirilmiş; Fransız İhtilali döneminde Yurttaş Hakları Bildirgesi güvenliği insan haklarından biri olarak ilan etmiştir. Humbolt'a göre devlet iç ve dış güvenliği garanti altına alan başlıca aktörlerden biri haline gelmiştir. Fichte ise güvenliği sağlayıcı devletle yurttaşın bir iletişim içinde olduğu karşılıklılık kavramını vurgulamıştır. Kant'tan etkilenen Humbolt ve Fichte için hukuk temelli devlet (*Rechtsstaat*) ve devletin hukuksal öngörülebilirliği (*Rechtssicherheit*) kavramları, 19. yüzyılda güvenlik düşüncesinin en temel özelliklerinden biri haline gelmiştir (Brauch, 2008: 3).

Güvenlik kavramı günümüzde içerik zenginleşmesine uğramış ve artık geniş anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş öncesi dönemde daha ziyade dar bir içerikle askeri güvenlik olarak algılanan güvenlik anlayışı, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, daha geniş bir anlam ile içeriklendirilmiş ve bu kapsamda siyasi, toplumsal, ekonomik ve çevresel konular kavram içerisine dahil edilmiştir. Güvenlik anlayışında genişlemeye paralel olarak tehdit, risk ve tehlike kavramları, pasif yapıdan aktif bir yapıya geçmiştir (Kaypak, 2012: 2). Konu güvenlikse, devletin bölünmez bütünlüğü, halkın refah ve mutluluğuna engel olan ve hatta olması muhtemel her türlü olayın derecelendirilerek birtakım önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda öne çıkan kavramlar, biraz önce sayılan tehdit, risk ve tehlike kavramlarıdır. Tehdit, birinin gözünü korkutma, gözdağı vermektir. Risk, zarara uğrama tehlikesidir. Tehlike ise, büyük zarar veya yok olmaya yol açabilen durum, gerçekleşme ihtimali bulunan, fakat istenmeyen sakıncalı bir durumu ifade etmektedir. Tehdit, güvenlik olgusunun varlık sebebidir (Krahmann, 2005: 4). Fakat, güvenlik, tehdit yerine artık risk kavramına doğru kaymaya başlamıştır. Günümüzde

güvenlik, insan yaşamını tehdit eden risklerin azaltılması ve ortadan kaldırılması şeklinde algılanmaktadır (Karabulut, 2009: 3; Küçükşahin, 2006: 19).

Güvenliği yeniden tanımlama ve düzenleme çabalarının içinde en çok dikkat çekenlerden biri, bir sivil toplum kuruluşu olan COPRI'de (Copenhagen Peace Research Institute)² yapılan çalışmalarıdır. 1998 yılında B. Buzan, O. Weaver ve J. Wilde tarafından Kopenhag'da geliştirilen yeni güvenlik tipolojisine "sektörel güvenlik" adı verilmiştir. Bu yaklaşımın BM'de sınıflandırılan tipolojiden temel farkı, askeri güvenliğin sınıflandırmaya yeniden eklenmesi ve diğer sektörlerin küresel ekonominin gereksinimleri doğrultusunda yorumlanmasıdır. Böyle bir durumda, "sektörel güvenlik" yaklaşımının Realist ve Konstrüktivist güvenlik yaklaşımlarının bir sentezi olduğunu söylemek mümkündür. Kopenhag Okulu kuramcıları, güvenliğe işlevsel açıdan "sektörel analiz" çerçevesi oluşturarak, güvenliği askeri, ekonomik, çevresel, toplumsal ve siyasi sektörlerde ele almış ve geliştirdikleri güvenikleştirme³ kuramını beş sektöre uyarlamışlardır. Bu güvenlik sektörleri, "o sektörün tüm birimleri arasındaki etkileşim ve ilişkinin belirli bir boyutunu vurgulayan mercekler" olarak tanımlanmıştır (Weaver, 1999: 335).

Sovyetler Birliği ile Doğu Bloğu'nun dağılması, böylece Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle NATO İttifakı'nın varlığı ve kuruluş amacı tartışma konusu durumuna gelmiş ve devamında kendisi için yeni hedefler ve görev alanları belirlenmiştir. Bu bağlamda, NATO, 1990'lı yıllardan itibaren aşamalı olarak farklı dönüşümler geçirmiştir. Bugün kitle imha silahları ve balistik füze teknolojilerinin yayılması, siber saldırılar ve terörizm sınır tanımamakta ve devletler bu durumu kendileri için birer tehdit olarak görmektedir (NATO, 2005: 1). Bilindiği gibi, NATO, 4 Nisan 1949 tarihli Washington Antlaşması ve BM Sözleşmesi'nin 51. maddesine uygun olarak oluşturulan kolektif bir savunma örgütüdür. İttifak'ta siyasi ve askeri yollarla üye devletlerin güvenliği ve özgürlüklerinin sağlanması, örgütün en temel kuruluş amacı olarak belirtilmiştir. İttifakın üye devletleri, ortak savunma

² COPRI, Danimarka Parlamentosu tarafından barış ve güvenlik alanlarında çok yönlü araştırmalar yapmak üzere 1985 yılında kurulmuş ve yine parlamento tarafından desteklenmiş bir sivil toplum kuruluşudur. COPRI'nin amacı, genel olarak uluslararası düzeyde barış ve güvenlik konularında tartışma ortamları yaratmak ve araştırmalar yapmak, bu alandaki bilimsel çalışmalara öncülük etmektir. Bu kapsamda Enstitü'nün yoğunlaştığı konular şunlardır: Çatışma ve çözüm analizleri, uluslararası alanda barışı sağlama olanakları, savaşların nedenleri ve etkileri (sığınmacılar, ekonomik yıkım ve yeniden inşa, dönüşüm gibi konular), silahlanma yarışı ve askeri yönetimlerin kaldırılması, kolektif etkileşim modelleri, geleceğe yönelik öngörüler ve sistemsel sınırlamalar, potansiyel risklerin önceden kestirilmesi ve risklerin hangi şekilde normale dönüştürülebileceği ile ilgili alanlarda araştırmalar yürütmektedir (Birdişli, 2011: 111).

³ Güvenikleştirme kuramı, Kopenhag Okulu'nun en dikkat çeken odak noktasıdır. Güvenlik meseleleri ele alınırken kullanılan kavramlardan biri olan güvenikleştirme, normal bir meselenin varoluşsal tehdit unsuru olarak yansıtılarak bir güvenlik sorunu haline getirilmesi sürecini ifade etmektedir. B. Buzan ve O. Weaver'a göre, bir konunun güvenlik meselesi haline gelebilmesi için bir siyasi aktör, bu aktörün söylem yoluyla ve varoluşsal bir tehdide referans vererek konuyu güvenikleştirmesi ve aynı zamanda bu konunun hedef kitle tarafından da varoluşsal bir tehdit olarak algılanması gerekmektedir (Çetinkaya, 2013: 255-256).

amacıyla yeteneklerini geliştirmeye, herhangi bir üyenin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlığı ve güvenliği tehlikede olduğunda, bir araya gelmeyi ve işbirliğinde bulunmayı taahhüt etmişlerdir. Özellikle, 11 Eylül 2001 tarihindeki saldırıların sonucunda İttifak'ın temel hedefi, artık uluslararası terörle mücadele olmuştur. Bu nedenle, İttifak en çetin ve karmaşık krizler karşısında savunma ve caydırıcılık yeteneklerini modernleştirmekte, kriz yönetiminde siyasi, sivil ve askeri araçlarını kapsayan geniş kapsamlı bir yaklaşımı benimsemektedir. Ayrıca, fazla sayıda ortak devletle ve uluslararası örgütle daha çok etkileşimde bulunarak güvenlik konusunda işbirliğine dayanan bir yaklaşım geliştirmeye gayret göstermektedir. (Dış Politika Enstitüsü, <http://www.dpenato.org.tr/#>).

1990'ların ilk yarısından beri değişerek faaliyetlerine devam eden NATO, 7-8 Kasım 1991 tarihlerinde Roma'da yapılan NATO zirvesinde Stratejik Konsepti imzalayıp, yeni bir görev tanımlaması yapmıştır. Stratejik Konsept, NATO'nun temel hedefi olan üyelerinin ortak güvenlik politikalarının uygulanması ile ilgili 4 işlevsel görev sunmuştur. Birinci görev, Avrupa'da güven ortamının demokrasinin gelişmesi bağlamında kullanılması ve hiçbir devletin herhangi bir AB devletini tehdit etmeyeceği bir şekilde barış ortamı sağlamaktır. İkincisi, NATO İttifak Antlaşması'nın 4. maddesindeki potansiyel tehlikeli gelişmeler de dahil olmak üzere devletlerin çıkarlarını ilgilendiren konulardaki çabaların uygun bir biçimde yürütülmesi için Atlantik ötesi bir forum oluşturmaktır. Üçüncüsü, NATO üyesi devletlerin toprak bütünlüğüne saldırıları durdurmak ve üyeleri dış saldırılardan korumaktır. Dördüncüsü, özellikle Avrupa'da stratejik dengelerin korunması ve istikrarın üst düzeye çıkarılmasında askeri politikaların üretilmesini sağlamaktır. NATO, oluşturduğu stratejik müttefiklik kavramını ortaya atarken de ittifakın güvenlik sorununa ilişkin en önemli tehdidin askeri konuların yanında çevre sorunlarından da doğabileceği ve bu sorunların politik istikrarı bozarak silahlı çatışmalara neden olabileceğini ifade etmiştir. NATO İttifakı, tarihinde ilk kez çevre sorunlarını güvenliği tehdit eden sorunlar arasındaki sorunlardan biri olarak görmeye başlamıştır. NATO, bahsi geçen bütün boyutları Soğuk Savaş sonrası dönemden başlayarak bugüne kadar kendi bünyesinde bilimsel projeleri ve faaliyet programları çerçevesinde işlemektedir. NATO üyesi devletleri tehdit eden çevre sorunlarının çözümü ve çevresel güvenlik programı kapsamında yapılan araştırmalar, artık NATO'nun işlevsel alanını kapsamaktadır (Çaşın, 2001: 290).

Stratejik Konsept, 1999 yılında tekrar oluşturulmuş ve en yeni şekliyle de 19 Kasım 2010'da Lizbon Zirvesi'nde kabul edilmiştir. 1999'daki Stratejik Konsept ile 2010 yılı arasında bazı farklar göze çarpmaktadır. Yeni belgede siber saldırı tehdidi önemle vurgulanmaktadır. Oysa, 1999 yılında böyle bir tehdit söz konusu edilmemiştir. 1999'daki Stratejik Konsept'te terör, sabotaj ve örgütlü suçlarla birlikte bir "güvenlik riski" olarak belirtilirken; 2010 belgesinde başlı başına doğrudan tehdit olarak vurgulanmıştır. Benzer şekilde, NATO sınırları ötesindeki istikrarsızlıklar ve çatışmalar terör gibi çeşitli aşırılıklara yol açacakları sebebiyle doğrudan tehdit olarak değerlendirilmiştir. 1999 Konsept Belgesinde aynı türden olayların NATO'nun güvenliğini etkileyebileceği

belirtilmekteydi. Yeni Stratejik Konsept'te yeni teknolojilerin doğurduğu risklerin ikmal ve intikal yollarının taşımacılığının ve uluslararası ticaretin de güvenliğinin altı çizilmektedir. Her iki konseptte nükleer silahlar ve diğer kitle imha silahlarının terör örgütlerinin eline geçmesi bir tehlike olarak vurgulanmaktadır (Karaosmanoğlu, 2012: 23-25).

Ayrıca Stratejik Konsept 2010, üye devletlerin güvenlik ve savunmasını hem temel amaç hem de temel ilke olarak tekrarlamaktadır. İttifakın temel taşı olarak kabul ettiği bu amaç ve ilkenin yanında şu ilkeleri de belirlemektedir: NATO'nun demokratik değerlere, insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne inanan üyelerden oluşan bir topluluk olduğu; BM Sözleşmesi'nin amaç ve ilkelerine taviz vermeden uymak ve BM Güvenlik Konseyi'nin barış ve güvenliğin korunması konusundaki öncelikli sorumluluğunu kabul etmek ve Kuzey Amerika ile Avrupa arasındaki siyasi ve askeri bağlantıyı güçlü tutmaktır. Bu amaç ve ilkelerin ötesinde Stratejik Konsept, NATO devletlerinin halklarının güvenliğini sağlamak amacıyla üç temel görevi yerine getirme taahhüdünde bulunmaktadır. İlk olarak, her zaman olduğu gibi, Washington Antlaşması 5. maddesindeki ortak savunma taahhüdünü teyit etmektedir. 2010 Stratejik Konsepti kriz yönetimini İttifak'ın ikinci ana görevi olarak da tekrarlamaktadır. Bu görev alanı, çatışmaların çıkması ve tırmanmasının engellenmesini, barışı koruma operasyonlarını ve barışın inşasını kapsamaktadır. Üçüncü ana görev olarak güvenlik için işbirliğini öngörmektedir. Bunun anlamı, NATO İttifakı'nın sınırları dışındaki güvenliği, ortaklık ve uluslararası kuruluşlar oluşturarak güçlendirmektedir. İttifak, bu çerçevede tüm Avrupa demokrasilerine kapısını açık tutmaktadır (Karaosmanoğlu, 2012: 25-26).

2. NATO ve Çevre

Çevre, günümüzde üzerinde en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Güncel özelliğinin yanı sıra bilimsel çevrelerde de yoğun ilgi gören çevre konusu, insanoğlunun yaşadığı doğayı tahrip etmesi ve bu tahribatın tehlikeli boyutlara ulaşmasıyla, ekosistemin geleceğini doğrudan etkileyen ve belirleyen bir önem kazanmıştır (Parlak, 2004: 13). Son zamanlarda çevre etiği ve uluslararası çevre hukuku alanlarının önem kazanmasıyla birlikte çevreyi, evrensel değerlerin bir bütünü olarak kabul etme eğilimi görülmektedir. Önceleri sadece insan ve doğal çevresi arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınmakta olan kavram, doğa ve doğaya karşı duyulan ilginin bir ifadesi olarak değerlendirilmiş ve dar anlamlı kirlenme sorunlarıyla sınırlandırılmış biçimde gündeme getirilmiştir. Ancak, zamanla çevre kavramı, ekonomik, toplumsal ve kültürel değerlerin karşılıklı etkileşiminin bir bütünü olarak ele alınmaya başlanmıştır (Algan, 1995: 6). Bu yüzden, çevreyi, genel olarak insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da belirli bir süre içerisinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek öğelerin belirli bir zamandaki toplamı olarak da ifade edebiliriz (Rowlands, 1992: 299).

Çevre, açık ve kolay anlaşılabilir gibi görünmekteyse de incelendikçe ve ilgi alanı belirlenmeye çalışıldıkça, bu kavramın karmaşık ve sınırlarının çizilmesinin çok güç olduğu ortaya çıkmaktadır. Kavram, uzunca bir süre sözlüklerde olmasına rağmen kullanımının yaygınlık kazanması 20. yüzyılın ikinci yarısına rastlamıştır (Keleş ve Ertan, 2002: 14). Bu kapsamda, çevreyi şu şekilde tanımlayabiliriz: “İnsanların karşılıklı ilişkilerini ve bu ilişkiler sürecinde birbirlerini etkilemesini, insanın kendi dışında kalan tüm canlı varlıklarla, diğer bir deyişle, bitki ve hayvan türleriyle olan karşılıklı etkileşimini, insanın canlılar dünyası dışında kalan, fakat canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortamda tüm cansızlarla, hava, su, toprak, yeraltı-yerüstü zenginlikleri, iklimle bulunan karşılıklı ilişkileri ve bu ilişkiler çerçevesindeki etkileşimidir.” (Keleş ve Hamamcı, 2005: 32).

Siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel unsurların önemini tanımlayan ve geniş bir güvenlik kavramını benimseyen NATO da, çevreden doğan güvenlik mücadelelerini; aşırı hava olayları, doğal kaynakların azalması, kirlilik ve bunun gibi sonucunda felaketlere, bölgesel gerilimlere ve şiddete yol açan koşulları ele almaktadır. NATO’ya göre, sınır ötesi etkilerinden dolayı çevresel baskıların yaratabileceği etkilerin, özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomisine sahip olan devletlerin yer aldığı Avrupa-Atlantik bölgesinde yaşanması olasılığı güçlüdür. Bunun önlenmesi, bu gibi devletler için yüksek bir politika önceliği taşımaktadır. İttifak, öte yandan, askeri eylemlerin doğrudan etkilerinin yanı sıra, genel olarak güvenliğin çevresel etkilerini en iyi nasıl ele alınacağını yakından izlemektedir. Örneğin, çevresel faktörler, bir yandan enerji güvenliğini önemli bir konu haline getiren, diğer yandan hem nüfus ve hem de askeri operasyonlar için enerji arzını etkileyebildiğinden dolayı önem kazanmaktadır. İnsan ve çevre için bir tehlike yaratan tehlikeli silahların stoklanması, savaştan kalmış patlamamış mühimmatın temizlenmesi konusunda üye devletlere yardım edilmesi, diğer bir çalışma alanını oluşturmaktadır (Çolakoğlu, 2012: 104).

NATO, 2010 tarihli Stratejik Konsept Belgesi’nde, yeni stratejik kavramını kabul ederken, sürekli değişen ve farklılaşan bir dünyada, sağlıkla ilgili tehlikeler, iklim değişikliği, su kıtlığı ve giderek artan enerji gereksinmesi dahil olmak üzere yeni tehditler karşısında daha etkili olunabilmesi için ilgili devletlerle ya da diğer uluslararası örgütlerle yakın işbirliğinin sağlanması gereğinin altı çizilmektedir. Bu yeni tehditlerin, küresel güvenliği ve refahı tehdit eder nitelikli olup, dünyada patlamaya hazır noktalardan kaynaklanmakta ya da o bölgelere yayılmakta olduğu söylenmektedir. Ancak, bugüne kadar İttifak’ın değişikliğe uğrayan 1991 ve 1999 yıllarında tanımlanan diğer stratejik kavramlarıyla bir karşılaştırma yapıldığında, üye devletlerin özellikle enerji güvenliğinin sağlanmasının öneminin bu stratejik kavramda daha çok vurgulandığı görülmektedir. İttifak’ın operasyonlarını büyük ölçüde etkileme potansiyeline sahip olabilecek bu konuda kritik enerji altyapısının ve transit bölge ve güzergahlarının korunması, ortaklarla işbirliği ve müttefikler arasında değerlendirme ve acil durum planlama temeline dayanan danışmalar aracılığıyla enerji güvenliğinin sağlanması için çaba sarf edileceği belirtilmektedir (Çolakoğlu, 2012. 106).

Yeni strateji ile İttifak'ın ilk kez küresel nitelikli sorumlulukları üstlendiği de görülmektedir. Yeni stratejik kavramına göre, siyasi ve askeri yöntemlerle bütün üyelerinin güvenliğini korurken, İttifak'ın krizleri önlemek, çatışmaları yönetmek ve çatışma sonrasında istikrarı sağlamak olmak üzere başlıca üç temel görevi bulunmaktadır. Bu görevlerini yerine getirirken İttifak, NATO üyesi devletlerin birbirlerini daima herhangi bir saldırıya karşı koruyacakları yönünde bir hükmü ifade eden Washington Antlaşması'nın 5. maddesi gereğince hareket edecektir. Buna göre, İttifak, herhangi bir tehdit karşısında caydırıcılık önlemleri almanın yanı sıra, bu gibi bir tehdit veya İttifak'ın ya da bireysel olarak müttefiklerin temel güvenliğine yönelik yeni güvenlik sorunları karşısında savunma sağlayacaktır. Bu tehditler; iklim değişikliği, aşırı hava olayları-yıkıcı fırtınalar ve seller, deniz seviyesinin yükselişi, büyük nüfusların sınırlar arasında ve başkalarının yaşadığı yerlere doğru yer değiştirmeleri, su sıkıntısı, kıtlık, yiyecek tüketiminin düşmesi, Arktik Bölgesi'nde buzulların çözülmesiyle ortaya çıkan doğal kaynaklar ve arz çeşitliliğinin güvenlik sorunu olduğu bölgelerde enerji olarak sıralanmaktadır. Ancak, gelecekte *casus belli* (savaş sebebi) olarak belirlenen bu tehditlere ilişkin birçok eleştirinin İttifak'a yöneltilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. İttifak içerisinde üye devletler arasındaki güç dengesi dikkate alındığında, tek yönlü olarak kimi devletlerin çıkarlarının ağırlık kazanacağı ve dünyanın başka yerlerinde savaşların başlatılması olasılığının bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu durum ise doğrudan bir çevresel güvenlik meselesini oluşturmaktadır (Çolakoglu, 2012: 107).

3. NATO ve Çevresel Güvenlik

Çevre ve güvenlik kavramları ayrı ayrı açıklandıktan sonra çevrenin güvenlik kavramı içerisinde bulunan önemine değinmek gerekmektedir. Çevre ile güvenlik kavramları arasında bir bağlantının kurulabilmesi için de çevre sorunlarının insan güvenliği açısından tehdit oluşturması, hava, su ve toprak kirliliğinin yaşamı etkilemesi, çevresel bozulmalar nedeniyle devletlerin istikrarsızlığa uğraması ve bunun silahlı çatışmalara sebebiyet vermesi, ortaya çıkabilecek kriz ve savaşların nükleer test denemelerine ve askeri tatbikatlara neden olması ve bu faaliyetlerin olası sonuçlarının çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratması, son olarak iki veya daha fazla devlet arasında yaşanan çatışmaların göçlere neden olması gibi olayların ortaya çıkması gerekmektedir. Bu yüzden, çevresel güvenlik kavramının geleceğe yönelik en temel vurgusu, doğal kaynakların korunması ve bunların sürdürülebilirliğinin sağlanması düşüncesidir. Doğal kaynaklar üzerinde baskı yaratan ve söz konusu kaynaklara zarar veren her türlü eylem, girişim ya da olay çevresel güvenlik riski olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, hava, su ve toprak kirliliği, ozon tabakasının incilmesi, iklim değişikliği, su kıtlığı, nüfusun artması, doğal kaynakların tükenmesi, mülteciler, çevresel göçler, çölleşme ve ormanların azalması gibi sorunlar temel çevresel güvenlik riskleri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, bunların dışında nükleer enerji santralleri, tehlikeli kimyasal maddeler, radyoaktif maddeler ve bunların kullanımı diğer çevresel güvenlik riskleri olarak kabul edilmektedir (Türk, 2008: 68-69).

Çevre - güvenlik ilişkisine dikkat çeken ilk uluslararası belge, BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanan hükümetlerin ve uluslararası toplumun gündemine “sürdürülebilir kalkınma” düşüncesini getiren ve çevre politikalarında küresel düzeyde dönüşüm sağlayan 1987 tarihli Ortak Geleceğimiz Raporu’dur. Yoksulluk ve çevre ilişkisini vurgulayarak, kuşaklar ve bölgelerarası adalet anlayışını öne çıkaran bu yaklaşım, uluslararası çevre politikaları üzerinde etkili olmuştur. Bu rapor, esasen çevre, barış ve güvenlik üçlü etkileşimine dikkat çekerek (Algan, “Kirlilikten Ulusal Güvenliğe”, <http://www.yesilufuklar.info/rec-bulten/rec-turkiye/640>, Erişim Tarihi: 24.08.2018; Koç, Uslu, Vurgun, 2012: 13) çevre ve güvenlik bağlantısını sunmaktadır. Raporda sunulan çevre ve güvenlik bağlantısı, devletlerin çevresel bozulmalara dair yükümlülükleri ve sorumlulukları kapsamında çevresel konuları güvenlik boyutuna taşımıştır. Bu durum, siyasi önceliklerin yeniden gündeme getirilmesini gerektirmiş (Barnett ve Dovers, 2001: 161), çevresel kavram ve terimler stratejik tartışmaların kapsamı içerisine girmeye başlamıştır.

Çevresel güvenlik, yaşanabilir, temiz, güvenli ve doğal bir çevrenin tehdit ve tehlikelerden korunmasına odaklanarak, küresel ısınma gibi çevresel tehditlerden korunmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla günümüzde ön plana çıkartılan bir çalışma alanı haline gelmiştir. Buzan’ın tipolojisinde diğer güvenlik sektörlerine nazaran daha az önem atfedilen çevresel güvenliğin bütün güvenlik alanlarını etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Çevresel güvenlikte karşılaşılabilecek bir tehdit, risk ya da tehlike, bütün güvenlik alanlarını aniden ve beklenmedik bir anda derin bir karışıklığa sürükleyebilir. Doğanın 11 Eylülü olarak adlandırılan 2011 yılında Japonya’da yaşanan deprem ve sonrasında meydana gelen Tsunami felaketi, ardından ortaya çıkan nükleer tehlike ile Japonya’nın toplumsal yapısını, siyasi istikrarını ve ekonomik değerlerini oldukça etkilemiştir. Bu durum, nükleer enerji santral çalışmalarının yeniden sorgulanmasını gündeme getirmiş ve çevresel güvenliğin ne kadar yaşamsal bir değer olduğunu gözler önüne sermiştir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 47-49).

NATO İttifakı da çevresel güvenliğe ilk kez 1991 Stratejik Belgesi’nde yer vermiştir. Burada, ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenliğin savunma boyutuna vurgu yapılmış ve bu güvenliğin ve istikrarın açıkça siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel unsurlara sahip olduğu belirtilmiştir. Bu yaklaşım, İttifak’ın güvenlik politikasının karşılıklı üç ayrılmaz parçası olan diyalogu, işbirliğini ve kolektif savunmayı yansıtmaktadır. Bu bağlamda, NATO bugün kendi bilim programı, Avrupa-Atlantik Afet Yardım Koordinasyon Merkezi ve Barış Güven Fonu Ortaklığı projeleri aracılığıyla bu girişimlerini yürütmektedir. Bu girişimlerle, bölgesel izleme ağlarıyla, veri paylaşımının ve ilgili düzenlemelerin değişiminin koordinasyonu sağlanmakta ve bu yönde diğer örgütlerle işbirliği yapılmaktadır. Özellikle sivil acil durumlar, enerji etkinliği ve yenilenebilir enerji konularına ve hassas bölgelerdeki iklim değişikliğinin etkilerini ele alan üye devletlere yardım ederek, bu alandaki çabalarının artırılması gerektiğini düşünmektedir (Çolakoğlu,

2012: 104). Görüldüğü üzere, Stratejik Konseptte özellikle çevresel güvenlik risk ve tehditleri olmak üzere birçok konuda üzerinde anlaşılan unsurlar belirtilmiştir.

İttifak'ın çevresel güvenlikle ilgili sorunlar karşısında uluslararası alandaki ilk somut adımı ise, 2004'te kurulan Çevre ve Güvenlik Girişimi'dir (ENVSEC). Bu girişim, hassas bölgelerde ulusal güvenliği tehdit eden çevre sorunlarının ele alınması amacıyla oluşturulmakla birlikte, oluşumunda NATO'yla birlikte, BM Çevre Programı (UNEP), BM Kalkınma Programı (UNDP), AGİT, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) ve Orta ve Doğu Avrupa için Bölgesel Çevre Merkezi (REC) bir araya gelmiştir. NATO, bu çerçevede Orta Asya'da, Fergana Vadisinde uranyum atığını sorun olarak ele alan ENVSEC projelerine ve Aral Denizi Havzasında sulak alanların iyileştirilmesi için su kaynakları yönetimine öncülük etmektedir. Öte yandan, NATO, silahların kontrolünü daha da etkin hale getirme, konvansiyonel silahların ve kitle imha silahlarının yayılmasını önleme ve silahsızlanma, İttifak'ın temel hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Barış Güven Fonu Ortaklığı projeleri aracılığıyla, İttifak, üyelerinin yaşlanan silah stoklarının azaltılması, bozulan roket yakıtlarının temizlenmesi, savaştan kalan patlamamış mühimmatla kontamine olmuş toprağının temizlenmesi ve mühimmatın emniyetli bir biçimde depolanması konularında yardım etmektedir. Burada temel amaç, hem Sovyet sonrası ülkeleri silahsızlandırmak ve bu ülkelerin ordularını reform etmek ve hem de çevreye ve insanlara bu tehlikeli materyallerle zehirlenen tehlikeleri azaltmaktır. Tüm bunları yaparken İttifak, siyasi liderlere ve karar vericilere çevre sorunlarının güvenlikle ilgili boyutu hakkında bilgi de vermektedir (Çolakoğlu, 2012: 105-106).

NATO'nun desteğiyle ve AGİT, UNDP, UNEP arasındaki işbirliği sonucu oluşturulan ENVSEC, çevre konularının sosyo-ekonomik ve gizil unsurları ile birlikte çatışma kaynaklarını oluşturduğu durumları belirlemek, değerlendirmek, planlamak ve uygun stratejiler geliştirmek ve bu yönde, ülkeler ve bölgeler arasında işbirliği fırsatları yaratmak amacıyla oluşturulmuştur. 2002 yılının sonbaharında kurulan bu girişime NATO, iki yıl sonra Kamu Diplomasisi Birimi aracılığıyla ortak üye olmuştur. 2006 yılından itibaren, UNECE ile REC, söz konusu girişime katılarak bu girişimi güçlendirmiştir. Burada NATO, bir taraftan "Barış ve Güvenlik İçin Bilim" çerçevesindeki standart işbirliği mekanizmalarını kullanarak ENVSEC'e kapasite ve bilinç artırma konusunda katkıda bulunurken, diğer taraftan çevresel faaliyetler konusunda ortaklarıyla birlikte çalışırken hassas bölgelerde güvenliğin artırılması ve bu ortaklığa bilimsel ve teknik uzmanlığın getirilmesi konularında yardımcı olmaktadır. ENVSEC, sistemli olarak, kendi bağışçılılarıyla desteklenen programların ve projelerin düzenlenmesinde, projelerin uygulanmasında ve değerlendirilmelerinde çevre ve güvenlik unsurlarını dahil etmektedir. Bu projeler, ağırlıklı olarak, doğal kaynaklar ve güvenli risk yönetimi; tehlikeli atıklar ve çevre ve güvenlik risk azaltımı; çevresel güvenlik üzerinde nüfus baskısı ve iklim değişikliği uyumu; ve çevre ve güvenlik konusunda bilgi ve risk yönetimine katılım olmak üzere dört alanda yapılmaktadır. Bu projeleri gerçekleştirmek amacıyla UNEP, UNDP,

UNECE, AGİT, REC ve NATO'nun birlikteliklerinin bir sonucu olarak, yüz milyonlarca dolarlık bir mali kaynağın oluşturulduğu belirtilmektedir (Çolakoğlu, 2012: 108).

Sonuç

Sınıraşan kirlenme ve çeşitli doğal kaynakların tahrip edilmesi gibi küresel çevre sorunlarına karşı artan ilgi, çevresel sorunların güvenlik için önemli bir tehdit alanı olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Bu kapsamda, çevresel güvenlik, mevcut sorunlarla mücadele etmek amacıyla başvurulması gereken yeni bir yol olarak görülmüş ve ulus-devletin geleneksel güvenlik tanımının dışında, fakat önemli bir politika alanı olarak tartışılmaya açılmıştır. Bu bağlamda, çevresel güvenlik iki açıdan yararlı bir kavram olarak nitelendirilmiştir: Önemli olan ilk nokta, çevre sorunlarıyla baş edebilmek için bazı uluslararası önlemlerin alınması gerektiğidir. Çevresel değişimler, insan refahına zarar vermekte ve küresel siyasi istikrarsızlığa neden olmaktadır. Devletlerin çevre sorunlarının giderilmesi için bir an önce harekete geçmek zorunda olduğunu söylemeliyiz. İkinci önemli nokta, eski güvenlik kavramlaşmalarının yetersiz kalması nedeniyle, bunların içerisine çevre konusunun dahil edilmesinin zorunluluk haline gelmiş olmasıdır. Her iki güvenlik kavramsallaştırmasının ortak noktası, güvenliğin sağlanmasıdır. Çevresel konular da artık bir tehdit unsurudur ve en az askeri tehditler kadar önemlidir (Tennberg, 1995: 239). Dünya ekonomisinin girdiği ekonomik çıkmaz dikkate alındığında çevresel olayların askeri tehditlerden daha önemli olduğu ve devletin güvenliğini artan biçimde tehdit ettiğini söylemek yerinde olacaktır.

NATO, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte güvenlik kavramına getirilen yeni yaklaşımlar çerçevesinde yeniden yapılanmaya başlamıştır. Müttefiklerinin güvenliklerini sağlamak amacıyla geleneksel görevlerini yerine getiren NATO, İttifak'ın güvenliğine yönelik en önemli tehdidin siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunlardan kaynaklanabileceğini ve bu sorunların da istikrarsızlıklara, dahası silahlı çatışmalara yol açabileceğini öngörerek yeni misyonlar ve görevler üstlenmiştir. İttifak, çevre ve güvenlik bağlamında bugüne kadar, bilimsel faaliyet programları ve projeleri çerçevesinde çevreden doğan güvenlik mücadelelerini; aşırı hava olaylarını, doğal kaynak kıtlıklarını, çevresel kirliliği ve sonucunda felakete, bölgesel gerilimlere ve şiddete yol açan diğer koşulları ele almıştır. Diyalogu, işbirliğini ve kolektif savunmayı yansıtan bu gibi girişimlerle, bölgesel izleme ağlarıyla, veri paylaşımının ve diğer ilgili düzenlemelerin değişiminin koordinasyonu sağlanmakta ve başta BM, AGİT ve AB olmak üzere uluslararası örgütlerle işbirliği yapmaktadır. Bu tartışmaların gerisinde, İttifak içindeki ülkeler arasında "güç dengesi" bulunmaktadır. Batılı devletlerin kendi çıkarlarını koruma amaçlı bu türden sorunların, gerçekte bütün dünyayı olumsuz etkileyebilecek çatışmalara yol açabileceği ileri sürülmektedir (Çolakoğlu, 2012: 109-110).

Kaynakça

- Algan, N., Bölgesel Çevre Yönetiminde Model Arayışları: Akdeniz, Çevre Yazıları-8, T.C. Çevre Bakanlığı, Ankara, 1995.
- Algan, Nesrin, “Kirlilikten Ulusal Güvenliğe”, <http://www.yesilufuklar.info/rec-bulten/rec-turkiye/640>, Erişim Tarihi: 24.08.2018).
- Barnett, Jon and Dovers, Stephen, “Environmental Security, Sustainability and Policy”, *Pacifica Review*, Cilt13, Sayı 2, 2001, ss. 157-169.
- Brauch, H.G., “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), ss. 1-47.
- Caşın, Mesut Hakkı, “Ege Adalarında Çevresel Güvenlik (Environmental Security in the Aegean Islands)”, *Ulusal Ege Adaları 2001 Toplantısı Bildiriler Kitabı* (10-11 Ağustos 2001, Gökçeada) (Edit. Bayram Öztürk ve Veysel Aysel), TÜDAV, İstanbul, 2001.
- Çolakoğlu, Elif, NATO’nun Çevreye İlişkin Rolü, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, 2012, ss. 101-112.
- Dış Politika Enstitüsü, “NATO Nedir?”, <http://www.dpenato.org.tr/#>, (Erişim Tarihi: 04.01.2019).
- Karabulut, B., “Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Alanında Değişimler: Karadeniz’in Güvenliğini Yeniden Düşünmek”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 23, 2009, ss. 1-11.
- Karaosmanoğlu, A.L., NATO’nun Dönüşümü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kaypak, Ş., “Güvenlikte Yeni Bir Boyut: Çevresel Güvenlik”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, 2012, ss. 1-22.
- Keleş, R. ve Ertan, B., *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C., *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, 5.Baskı, 2005.

- Koç, O, Uslu, Y.T. ve Vurgun, L., “Sürdürülebilirlik Açısından Endüstriyel Simbiyozlar: Kalundborg Simbiyozu Örneğinde Bir Değerlendirme”, Journal of Qafqaz University, Number 33, 2012, ss. 12-26.
- Krahmann, E., “From State To Non-State Actors: The Emerge Of Security Governance”, New Threats And New Actors In International Security, Elke Krahmann (Ed.), Palgrave Macmillan, 2005, ss. 3-19.
- Küçükşahin, Ahmet, “Güvenlik Bağlamında Risk ve Tehdit Kavramları Arasındaki Farklar Nelerdir ve Nasıl Belirlenmelidir?”, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı 4, Aralık 2006, ss. 7-40.
- NATO, NATO Briefing: Crisis Management, NATO Public Diplomacy Division, Belçika, 2005.
- Parlak, B., “Çevre-Ekoloji-Çevrebilim: Kavramsal Bir Tartışma”, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler, Mehmet C. Marın ve Uğur Yıldırım, Beta Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Rowlands, I.H., “Environmental Issues in World Politics”, Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World, John Baylis and Nicholas Rengger (Eds.), Clarendon Press, Oxford, 1992, ss. 287-309.
- Sandıklı, A. ve Emeklier, B., “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm”, Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri, Atilla Sandıklı (Ed.), BİLGESAM Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 3-67.
- Snoy, Bernard and Baltés, Marc, “Environmental Security: A Key Challenge for the OSCE”, The OSCE Yearbook 2007, The Centre for OSCE Research: Hamburg, 2007, ss. 313-326.
- Tennberg, M., “Risky Business: Defining the Concept of Environmental Security”, Cooperation and Conflict, 30, (3), September 1995, ss. 239-258.
- Türk, S.M., “Marmara Denizi’nde Çevresel Güvenlik”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- Vural, Çağla, Çevresel Güvenliğin Gelişimi, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, 2018, ss. 20-38.
- Weaver, O., “Securitising Sectors? Reply to Eriksson”, Cooperation and Conflict, Cilt 34, No 3, 1999, ss. 334-340.

S-400 KRİZİ SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA YENİ ARAYIŞLAR

İsmail KÖSE¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Türk Dış Politikası, Osmanlı Devleti'nin Viyana Bozgunu sonrası kuvvet dengelerini gözetip, statükoyu koruyacak bir düzlemde düzleme evrilmiştir. Bu tutum Orta Büyüklükte bir Güç olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından da özümseyip, temel dış politika paradigması olarak uygulamaya konulmuştur. Her ne kadar iki savaş arası dönem olan 1923-1939 yılları arasında bu politika uygulanabilse de; Soğuk Savaş döneminin bloklar sisteminde söz konusu politikanın uygulanması mümkün olmamıştır. Soğuk Savaş bittiğinde bütün dünya gibi Türkiye de, yeni sisteme nasıl adapte olunacağına hazırlıksız yakalandı. Aynı dönemde Türkiye'nin yakın çevresinde yaşanan çatışmalar önce güvenlik sonra da kitlesel göç hareketleri başa çıkılması güç sorunlara sebebiyet verdi. Yer altı enerji kaynaklarının çıkar alanı haline getirdiği yakın çevrede hegemon güçler dâhil çok sayıda aktörün faaliyet göstermesi kaçınılmazdı. Yeni çıkar alanları geleneksel ittifakları da sarstı, Türk-ABD ilişkilerinde sorunlar yaşanmaya başlandı. Bunun üzerine Türkiye uzun erimli uzmanlık ve kullanım gerektiren silah sistemlerinin tedarik kaynaklarını çeşitlendirmeye başladı. Rusya'dan alınan S-400 füzeleri Türk-ABD ilişkilerindeki krizi derinleştirecek bir etkide bulundu.

Anahtar Kelimeler: ABD, Rusya, Askeri Teknoloji, Füze Sistemleri, Güvenlik

Giriş

Türk Dış Politikası'nın (TDP) son dönemde karşılaştığı en ciddi krizler maddelendirilecek olsa, S400 Krizi tırmanma potansiyeli taşıyan sorunların başında gelir. Doğrudan askeri teknoloji ve silah tedarikiyle alakalı S-400 Krizine ek olarak, Doğu Akdeniz'deki derin deniz kaynakları ile artık yönetilmesi her geçen gün daha da güçleşen sığınmacı sorununun; Türk Dış Politikası'nın acil çözüm bekleyen başlıklar olduğu görülür. TDP'nin kronikleşmiş, çözümsüzlüğün çözüm kabul edildiği sorunlarına ek olarak son dönemde önem kazanıp; birbirinden bağımsız gibi görünen üç güncel başlık aslında doğrudan birbiriyle ilgili içindedir.

Ülkelerin dış politikaları: (1) Askeri güç, kullanılan silahları üretebilme kapasitesi (2) Yetişmiş insan gücü, eğitimli nüfus (3) Demokratik işleyiş, ekonomik kudret gibi üç temel sacayağı üzerinde şekillenir. Bu ayaklardan birisinin aksaması ya da zayıf kalması durumunda dış politika yapımında aynı paralellikte güçsüzlüklerle ya da meydan okumalarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Yukarıdaki formül Türkiye'ye uygulandığında; kullanılan silahların yerlilik oranının halen yeterli olmadığı, tedarik zincirinin ise büyük oranda ABD başta olmak üzere Batılı teknolojilere bağımlı olduğu gerçeğiyle karşılaşılır. Son yıllardaki dış politika sorunları iç politikada yaşanan demokratik türbülans ve

¹ İsmail KÖSE, ismailkosetr@ktu.edu.tr

ekonomik güçlüklerle eş zamanlı olarak krize dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Türkiye, Orta Büyüklükte bir Devlet (OBD) olarak; bölgesindeki gidişatı hegemon güçlerin çıkarlarını temelden sarsmayacak şekilde yönlendirebilecek bir kapasiteye sahiptir. Fakat dünya devletlerinin Türkiye'nin bulunduğu jeopolitikteki çıkar ve beklentileri dikkate alındığında Türkiye'nin hegemon güçlerin rızası olmadan bölgesindeki gelişmeleri aksiyoner biçimlendirme yeteneğinin kısıtlı olduğu gerçeğiyle karşılaşılır.

Türkiye gibi, dış politikada pro-aktif tutum benimsemiş; iddialı bir devletin çıkarlarını maksimize edebilmek için tutabileceği en etkili tutum bölgesindeki güç dengesini kendi lehine kullanabilmektir. Askeri tedarik zincirinin çeşitlendirilmesi, askeri alımların 1980'li yıllarda yapıldığı gibi bir tür dış politika aracı olarak kullanılması dış politikada dengelerden yararlanabilmenin yolları arasındadır. Türkiye, 1952 yılından günümüze NATO üyesi olarak, ABD ile yakın ilişkiler geliştirmiş, silah tedarikinin hemen hemen tamamını ABD menşeli alımlarla karşılamıştır. Soğuk Savaş döneminde, Blok politikası kapsamında Johnson Mektubu Krizi (1964) ve Kıbrıs Harekâtı sonrası silah ambargosu (1974) haricinde Türkiye için genelde sorunsuz işleyen bu süreç Soğuk Savaş sonrasının yeni güç dengesinde yapısal problemlerle karşılaştı.

Güneyi ve doğusu kurumsal yapılanmasını, uluslaşma, sekülerleşme sürecini tamamlayamamış devletlerle çevrili olan Türkiye, mezhep savaşları eşliğinde fakirliğin tetiklediği güvenlik ve göç krizlerine aynı anda göğüs germek zorunda kalmaktadır. Yakın çevredeki çatışmaların Türkiye'ye sıçraması bir yana, hava saldırı silahlarının oluşturduğu tehdit üzerine, komplike bir savunma sistemine ihtiyaç vardır. En rasyonel çözüm bu tür sistemlerin yerli olanaklarla üretilmesidir fakat bu tür teknolojilerin ar-ge çalışmaları on yıllar sürdüğü için böyle bir olasılık söz konusu değildir. Bunun üzerine ABD'den Patriot sistemlerini Türkiye'ye satması talep edilmiş, rasyonel bir yaklaşımla askeri tedarikte dışa bağımlılığın azaltılabilmesi için füze sistemleriyle birlikte teknoloji transferi de şart koşulmuştur. ABD Yönetimi Türkiye'ye Patriot bataryalarını satmaya sıcak bakmayıp, oyalama politikası uygulayınca bu sefer mecburen Rusya'nın S-400 sistemlerinin alınmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine ABD, S-400 alımına sudan gerekçelerle karşı çıkmaya başlayıp, ambargo tehdidinde bulunmaktadır. ABD ambargosunun kapsamının ne olacağı ve ABD'nin Ortadoğu'da bu kadar sorun varken Türkiye'ye ambargo uygulamayı göze alıp alamayacağı henüz belirsizdir. Buna karşın ABD diplomasi de çokça yaptığı gibi bir tür brikmanship (pazarlığı kopma noktasına kadar tırmandırıp istediğini elde etmek) uygulayarak krizde kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada TDP'nin Soğuk Savaş sonrası döneme adaptasyonu kapsamında S-400 Füze sistemlerinin alımına karar verilme sürecinden, sistemlerin aktif hale getirilmesin sebep olabileceği sorunlar ile TDP'nin yeni arayışları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. S-400 Füze Sistemlerinin Satın Alınmasına Nasıl Karar Verildi?

Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında yüksek irtifa füze savunma sistemleri almak için girişimlerde bulunmaya başladı. I. ve II. Körfez Savaşları, yakın çevrede artan yüksek irtifa tehditler Türkiye'nin arayışlarını hızlandırmasına neden oldu. Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olmuş, özellikle yüksek irtifa savunma ihtiyaçlarını NATO imkânlarıyla karşılamıştı. Buna karşın Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenen uluslararası ortam ve NATO müttefikleri arasında yaşanan çıkar çatışmaları Türkiye'nin yüksek irtifa savunma ihtiyacını olumsuz etkilemeye başladı. Bunun üzerine 2000'li yıllardan itibaren yüksek irtifa füze sistemlerinin satın alınması için çalışmalar başlatıldı. Güvenlik açığına dönüşmeye başlayan savunma ihtiyacının giderilebilmesi iki şekilde mümkün olabilirdi: (1) Yerli imkânlarla geliştirilecek teknoloji sonrası söz konusu sistemlerin Türkiye'de üretilmesi (2) Sistemlerin teknolojisi gelişmiş bir ülkeden satın alınması.

İlk seçenek uzun süreli ar-ge araştırmaları ve güçlü bir teknolojik altyapı gerektirdiğinden Türkiye için kullanılabilir değildi. İkinci seçenek yüksek irtifa füze savunmasını dışa bağımlı hale getireceğinden tercih edilebilir değildi. Her iki seçeneğin kullanılabilceği yöntem; sistemlerin teknolojisi gelişmiş bir ülkeden satın alınıp, ortak üretimle teknoloji transferi yapılarak uzun vadede yerli üretime geçilip dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması olarak belirlendi. Yüksek irtifa füze savunma sistemi üreten ülkeler ABD, Rusya ve Çin idi. Türkiye ilk olarak NATO müttefik ABD'den füze sistemlerini satın almak için bu ülkeye başvurdu. ABD yönetimi, çeşitli bahanelerle sistemleri ne teknoloji transferi anlamına gelecek ortak üretime ne de sistemleri Türkiye'ye satmaya sıcak bakmadı (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47809807>, 20 Eylül 2019).

Bir sonraki seçenek olarak Çin ile görüşülmeye başlandı. İki yıl sürüp, ihale aşamasına gelen süreç 2013 senesinde iptal edildi (<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201511161019061546-turkiye-cin-fuze-/>, 20 Eylül 2019) İptal gerekçelerinin başında, Çin'in Türkiye'ye teknoloji transferi anlamına gelecek olan ortak üretime sıcak bakmaması geliyordu. Diğer neden, NATO bünyesinde Çin'den alınacak füze sistemlerine karşı yaşanan itirazlardı. Çin ile yapılan pazarlıkların, ABD'nin Türkiye'ye Patriot bataryası satmama konusundaki muğlak kararını bir kez daha değerlendirmeye zorlanması amacının güdülmesi olasıdır. Buna karşın, 2011-2013 yılları arasında iki sene süren pazarlıklarda ABD'de iktidarda bulunan Obama Hükümeti herhangi bir olumlu uzlaşya kapı aralamadı.

Patriot ya da Çin yüksek irtifa füze savunma sistemleri, Türkiye'nin yüksek irtifa savunma sistemi arayışları sürerken en uzun kara sınırının paylaşıldığı Suriye Krizi patlak verdi. Suriye, Türkiye ilişkileri tarih boyunca sorunlu olmuş, 20. yüzyılın ikinci yarısında Arap milliyetçiliğinin temellerinin atıldığı Suriye ile Cumhuriyet kurulduktan sonra Hatay'ın Anavatana ilhakı sorunu ve sınır aşan sular problemi yaşanmıştı. Suriye ile yaşanan gerilimin sıcak çatışmaya dönüşme ihtimalinin doğduğu 1960'lı yıllarda Sovyet faktörü devreye girmiş, bu devletin teröre verdiği destek nedeniyle gerilen ilişkiler bu sefer Kara

Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş'in 1998 yılı Eylül ayında Hatay'da yaptığı konuşmayla yeni bir aşamaya geçmişti (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/her-sey-atilla-pasanin-gozdagi-ile-basladi-39047611>, 15 Ekim 2019). Geri adam atan Suriye Devleti ile bu tarihten sonra ilişkiler düzelmeye başlamışken, Arap Baharı dalgası Suriye'ye ulaştı.

Suriye ile gerilen ilişkiler, Türkiye'nin güney sınırını istikrarsız hale getirdi. Kriz, kısa sürede ittifakların ya da düşmanlıkların sabahtan akşama değiştiği çok aktörlü bir vekâlet savaşına dönüştü. Türkiye, hızla yükselen terör saldırıları, Kuzey Irak'ta yapıldığı gibi Kuzey Suriye'de de bir PKK'nın cep devletçisi oluşturma çalışmaları, artan aşırı dinci terör saldırıları, sayıları milyonları aşan mülteci akınının yanında en uzun kara sınırında hava savunma eksikliğiyle karşı karşıya kaldı. NATO savunma konsepti kapsamında 2012 yılı başından itibaren ABD, Hollanda, İspanya ve Almanya'nın desteğiyle güney sınırına yakın bölgelere Patriot bataryaları kuruldu (<https://www.amerikaninsesi.com/a/amerika-dan-turkiye-ye-iki-patriot-bataryasi-ve-400-asker/1564869.html>, 18 Ekim 2019). Buna karşın bataryalar gerekli savunma şemsiyesini oluşturmakta yetersiz kaldılar ya da müttefiklik ilişkisiyle uyumlu olamayacak bir şekilde kullanıma sokuldular. Ayrıca ABD'nin 1962 yılı Ekim ayında Türkiye'nin haberi olmadan Sovyetler ile pazarlık yapıp, Türkiye'yi savunmasız bırakma pahasına Jüpiter füzelerini söküp götürdüğü olay hala hatırlardaydı. Benzer durum Patriot bataryaları için de yaşanabilirdi.

Her ne kadar Patriot sistemlerini gönderip, göstermelik de olsa Türkiye'nin hava savunmasına katkı yamasına rağmen ABD, Türkiye'ye Patriot sistemlerini satmayı derinleşen krize rağmen kabul etmedi. Suriye krizi, Türk-ABD ilişkilerinde beklenmedik bir uyuşmazlığa neden olurken, anti tez olarak da Türk-Rus ilişkilerinde 1919-1936 yılları arasındaki dönemi hatırlatan iyileşmeye olanak sağladı (https://insamer.com/tr/rus-basini-gozuyle-rus-turk-yakinlasmasi_361.html, 04 Kasım 2019). ABD, I. Körfez Savaşı esnasında Kuzey Irak'ta bir tampon bölge oluşturup, burada bir Kürt devletleşmesinin temellerini atmıştı. Aslında, Ortadoğu'nun en kalabalık beş Müslüman ulusundan dördüncüsü olan Kürtler'in devlet kurma arzusu daha önceki yıllarda, örneğin I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında İngiltere ile Fransa başta olmak üzere bölgeyi istikrarsızlaştırıp, petrol kaynaklarına el koymak için kullanılmıştı (AIR8/57, Secret conclusions of a meeting of the Cabinet Committee on Iraq, held at the House of Commons. 8 December 1922). Benzer politika, yaklaşık 90 yıl sonra bu sefer ABD tarafından yürürlüğe konulmuştu. Bölgede kurulacak bir Kürt Devleti Türkiye'nin istikrarını olumsuz etkileyebilecek sebepleri birlikte getirebilirdi. Özellikle bu devlette faşizan bir yapılanma olan PKK terör örgütünün de temsil edileceği hesaba katıldığında Türkiye bir kez daha oldubittiye getirilip, binlerce can kaybına, maddi hasara neden olan bu olumsuzlukla bir daha karşılaşmamak için Suriye politikasını sıkı tutmaya karar verdi.

Türkiye'nin bu kararlı tutumuna karşın ABD, Kuzey Irak'taki tecrübesini Kuzey Suriye'ye aktarmak için çoktan harekete geçmişti. Bu teşebbüs, Türkiye ile ABD arasında Soğuk Savaş sonrasında şekillenen anlaşmazlığın Suriye'de somutlaşıp, her geçen gün daha fazla

derinleşmesine neden oldu. Çatışan çıkarlar, Suriye’de ABD ile Türkiye arasındaki güveni de olumsuz etkiledi. Buna karşın Türkiye, 2016 yılına kadar ABD’den Patriot yüksek irtifa savunma sistemleri satın alabilmek için girişimlerde bulunmayı sürdürdü. ABD tarafı hiçbir şekilde Türkiye’nin talebini karşılamaya olumlu bakmadı. Fransız-İtalyan ortaklığı Eurosam da Türkiye’nin beklentilerinin altında kaldı. Sistemlerin Rusya’dan satın alınması mevcut şartlar altında gündeme geldi. Türkiye, S-400’ün bir alt modeli olan S-300 serisi füze sistemleriyle 1998 senesinde Yunanistan bu füzeleri alıp Kıbrıs’a yerleştirmek istediğinde tanışmıştı (<https://www.sonhaberler.com/gundem/rus-s-300-fuzeleri-alan-yunanistan-da-nato-uyesi-h368939.html>, 10 Eylül 2019). Türkiye’nin S-400 alım süreci 2016 yılı Ekim ayında başladı. Rusya, Çin ile ABD’den farklı olarak teknoloji transferi ve ortak üretime olumlu yaklaşması alım kararına pozitif çarpan etkisi yaptı.

2. S-400’lerin Alımının Türk Dış Politikası’na Etkileri

Geleneksel TDP hesaba katıldığında Türkiye’nin Rusya’dan bu kadar yüksek maliyetli ve uzun süre kullanım gerektiren bir sistemi almak için karar vermesinin kolay olmadığı görülür. Türk-Rus ilişkileri tez, antitez ilişkiler olarak gelişmiştir. Ruslar uzun süre, 15. yüzyıl başına kadar ulusal birlikten yoksun knezlikler halinde bugünkü Rusya’nın steplerinde yaşayan halklardı. Timur’un Anadolu işgali sonrasında Altınordu Devleti’ni yıkmasıyla Rus knezlikleri bağımsızlıklarını kazanıp, ulusal birlik yolunda adımlar atmaya başlamışlardı. Çar I. Petro’nun Rusya’yı modernleşmeye açıp, denizci bir ulus haline getirmesiyle Rus Çarlığı büyük bir güç kazanmıştı. I. Petro devrinde Rus ordu sisteminde gerek deniz gerek kara yapılanmasında devrim niteliğinde değişimler yaşanmış, yeni silahlar ile taktiklere uyum sağlanmıştır.

Aynı dönem, Osmanlı Devleti’nin çöküş devriydi. Çarlık Rusyası, 18. yüzyıl başından 1917 yılında yıkılıncaya kadar Osmanlı Devleti aleyhinde genişlemeye yönelik bir politika takip etmiştir. Rus dış politikasındaki makro özellikte kabul edilebilecek değişim Bolşevikler döneminde II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında yaşanmıştır. İki savaş arası dönemdeki (1919-1939) yirmi yıllık süre Sovyet dış politikasında bir restorasyon devri olarak değerlendirilmiş, Türk-Rus ilişkilerinde çıkarların örtüşüp güvenin kurulduğu bir dönem yaşanmıştır.

II. Dünya Savaşı’nın son iki yılındaki Konferanslarda Stalin ısrarla Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin değiştirilerek ya da iptal edilerek Türk Boğazları’nın idaresinde Sovyetlerin de söz sahibi olmasını, Sovyetlere üs verilmesini ve daha sonra Kars ile Ardahan’ın da Sovyetlere bırakılmasını talep etmiştir. Yalta ve Postam Konferanslarında Sovyet istekleri sinir savaşına dönüşmüştür. Stalin’den gelen ve egemenlik ilkesini hiçe sayan talepler, önce notalarla daha sonra da sinir savaşı şeklinde devam etmiş, zikredilen amaçların elde edilmesi için kuvvet kullanma seçeneği uzun süre gündemde tutulmuştur. Çarlık Rusya’nın ardıl devleti Sovyetler Birliği kaynaklı irredendist, panslavist ve sıcak denizlere inmeye yönelik taleplerin tehdit boyutuna evrilmesi Türk Dış Politikasının (TDP)

geleneksel seyrini değiştirerek yeniden konumlanmasına ve TDP'nin zorunlu bir şekilde II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarttığı diğer süper güç ABD eksenine oturmasına neden olacaktır.

Soğuk Savaş bittiğinde, Türk-Rus ilişkilerinde uzlaşmaya yönelik girişimler çoktan başlamıştı. Buna karşın, Türkiye'nin Kafkasya politikası ve Türkistan'da tekrar varlık gösterme arzusu Rusya tarafından kuşku ve tereddütle karşılandı. Sovyetler döneminde Suriye'de deniz üsleri kurulmuştu. Kriz başladığında Rusya Devleti, mevcut Suriye Hükümeti'ni destekleyen bir tutum takındı. Buna karşın ABD ile sorunlar yaşayan Türkiye, uçak krizi sonrasında Rusya ile çatışmamaya özen gösteren bir politika takip etmeye başladı. S-400 füze sistemlerinin satın alınması TDP'deki bu değişim sayesinde mümkün oldu.

Daha önce de ifade edildiği gibi S-400'ler şayet ortak üretim ve teknoloji transferi yapılırsa Türkiye'nin savunma sanayini uzun erimli bir şekilde yeniden biçimlendirebilecek özellikte bir alımdır. Bu durumun TDP'yi yakından etkilemesi kaçınılmazdır. Ayrıca, Rusya ile yapılan alım sözleşmesinde teknoloji transferinin hangi boyutta gerçekleşeceği, sadece üst düzey teknoloji gerektirmeyen kasnak kısımlarının mı ya da ileri deneyim ve bilgi birikimine ihtiyaç duyan kompleks parçaların mı Türkiye'de üretileceği gibi kilit önemdeki soruların cevapları tam olarak bilinmemektedir (<https://www.haberturk.com/s-400-anlasmasinda-teknoloji-transferi-ve-ortak-uretim-garanti-altina-alindi-mi-2511591>, 01 Kasım 2019).

Teknoloji transferi konusundaki sorular ve sorunlar bir tarafa Türkiye'nin içinde yer aldığı NATO ittifak politikalarının ve özellikle ABD'nin S-400 sistemlerinin aktive edilmesine nasıl tepki vereceği belirsizdir. ABD, ilk parti S-400 bataryası geldiğinde Türkiye'nin yeni nesil savaş uçağı üretim projesi olan F-35 programındaki varlığını askıya aldığı açıklamıştır. Halen envantere olan F16 uçaklarının teknolojisinin demode olmak üzere olduğu dikkate alındığında Türk hava savunmasının sağlanabilmesi için yeni alımların yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin, S-400'ler ile benzer şekilde yerli imkânlarla savaş uçağı üretebilme kapasitesi henüz mevcut değildir. Bu durumda ABD'den alınmayacak yeni nesil savaş uçaklarının da Rusya'dan alınması gündeme gelebilir (<https://www.sabah.com.tr/webtv/haber/turkiye-rusyadan-su-35-savas-ucagi-alacak-mi-rus-su-35-savas-ucaklari-hakkinda-flas-gelisme>, 10 Kasım 2019). Bu tür bir alım Türkiye'nin NATO ittifakı içerisindeki konumunu tartışmalı hale getirecektir.

Devletlerin dış politikadaki güçlerini oluşturan üçlü sacayağının ayaklarından birisi askeri güç ve kullandığı silahları üretebilme kapasitesidir. Askeri teknolojilerin gerek üretimi gerekse geliştirilmesi sürdürülebilir, masraflı yatırımlara ve dış satıma ihtiyaç duyar. Türkiye, bulunduğu bölgede iddialı bir OBD olarak, son yıllardaki operasyonlarla da kendisini ispat etmiş güçlü bir orduya sahiptir buna karşın silah sistemlerinin üretilmesinde özellikle hava savunma ve taarruz sistemlerinde dış alıma bağımlıdır. Bu durum son

krizlerin gösterdiği gibi TDP'yi doğrudan etkileyebilecek gelişmeleri de içinde barındırmaktadır.

Öncelikle, ülkelerin ileri teknoloji gerektiren maliyetli silah alımları aynı zamanda dış politika tercihlerini de şekillendirir. Türk tarihinde silah alım tercihleri (1) Dış politikada bir manevra aracı olarak kullanılmak için (2) İttifakları güçlendirmek için uygulanan politikalar doğrultusunda şekillenmiştir. Son S-400 alımı bu bağlamda değerlendirildiğinde Türkiye'nin söz konusu alımının ilerleyen yıllarda dış politikada derin etkilerinin olması kaçınılmazdır. Şu da unutulmamalıdır ki, Soğuk Savaş sonrasında Blok çıkarlarının değil, Türkiye'nin çıkarlarının maksimize edildiği bir dış politika takip edilmesi gerekmektedir. Buna karşın, tarih boyunca ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir takip ettiği Rusya ile bağımlılık düzeyinde bir ortaklıkla sonuçlanacak dış politika değişikliğinin sonrasında çok sayıda yeni sorunlarla karşılaşılması kaçınılmazdır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1923 yılından itibaren hızlandırılmış bir modernleşme ve dar coğrafyada hegemon güç elde etme ideali benimsemiştir. Bir asır gibi insanlık tarihi için kısa bir süreye sığdırılmaya çalışılan modernleşme ve yeniden büyük güç olabilme çalışmalarının bir başarı hikâyesiyle sonuçlandığını söylemek güçtür. Türkiye halen, bilim, eğitim, evrensel normlar ve sanayi üretimi kapasitesi açısından rol modeli Batılı devletlerin gerisindedir. Buna karşın Türkiye, Ortadoğu'da demokrasisi işleyen, evrensel normların kabul gördüğü, askeri gücü ve askeri ekipman kabiliyeti olan, yeraltı kaynaklarıyla değil, üretimle dünyanın 20 ekonomisi arasına girebilen bir devlettir. Buna karşın ileri teknoloji silah alımlarında halen dışa bağımlılığı tolere edilebilecek sınırların üzerindedir. Türkiye'nin Rusya'dan yüksek irtifa füze savunma sistemleri satın alma kararı ve tercihi terkinde esaslı sonuçları getirecektir. Meselenin teknik ve stratejik olmak üzere iki boyutu mevcuttur.

Teknik olarak S-400 sistemleri Patriotlar'dan daha üstün bir kapsama alanına sahiptir. Bütün bu sistemler on binlerce algoritmanın bir araya gelmesiyle oluşan yazılımlar üzerine kuruludur. Üretici devletler söz konusu sistemleri ihraç ederken, üstünlüklerini muhafaza edebilmeleri için ellerindekinin bir alt sürümünü satmakta, dost-düşman tanımlamayı kontrol etmek istemektedirler. Bu nedenle Türkiye'ye satılacak S-400'ler son sürüm olmayacak, ayrıca olası bir kriz durumunda Rusya'ya karşı da kullanılamayacaktır. Bir savunma silahı oldukları için kriz durumlarında, güneyden, Ege'den ya da güneydoğudan gelecek yüksek irtifa füze saldırılarında etkili olabilecekler fakat alçak irtifa saldırılarında çok fazla işlev gösteremeyeceklerdir. Gerek, pahalı ve stratejik bir silah tedarik zincirindeki tercih değişikliği gerekse ABD'nin takınacağı tutum TDP'yi yakından etkileyecektir. Ayrıca etkin kullanılacak yüksek irtifa savunma sistemleri TDP'nin bölgedeki konumunu da yeniden şekillendirebilecek. Bu çalışmada, TDP'nin S-400 Krizini yönetmesi, yeni

arayışlar ve Türkiye'nin değişen tercihleriyle bu değişimin olası sonuçlarının analiz edilmesi gerekmektedir.

Stratejik olarak, bu tür alımların sonuçları uzun yıllar boyunca hissedilecektir. Zira ileri teknoloji gerektiren alım tercihleri kısa sürede şekillenmediği gibi kısa sürede de sona ermez. Türkiye'nin batı ittifakındaki konumu ve batılılaşma serüveninin bu süreçten ne kadar etkileneceğini gelecek yıllardaki dış politika anlayışı belirleyecektir. Yakındaki Rusya'nın gerek Türkiye'nin komşuluğundaki denizlerde gerekse Türkiye'nin yakın çevresindeki çıkar alanı uzaktaki ABD'den daha fazla ve kapsamlıdır. Bu nedenle orta yol bulunarak dış politikada özerkliğe izin verecek bir denge kurumsallaşması sağlanmalıdır.

Kaynakça

AIR8/57, Secret conclusions of a meeting of the Cabinet Committee on Iraq, held at the House of Commons. 8 December 1922.

Rus S-300 füzeleri alan Yunanistan da NATO Üyesi, <https://www.sonhaberler.com/gundem/rus-s-300-fuzeleri-alan-yunanistan-da-nato-uyesi-h368939.html> (10 Eylül 2019 tarihine erişildi).

Türkiye Çin Füzesinden Neden Vazgeçti, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201511161019061546-turkiye-cin-fuze-/> (20 Eylül 2019 tarihinde erişildi).

S-400 ve F-35: ABD ile Türkiye arasındaki kriz hakkında bilinmesi gerekenler, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47809807> (20 Eylül 2019 tarihinde erişildi).

Her Şey Atilla Paşa'nın Gözdağıyla Başladı, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/her-sey-atilla-pasanin-gozdagi-ile-basladi-39047611> (15 Ekim 2019 tarihinde erişildi).

Amerika'dan Türkiye'ye İki Patriot Bataryası ve 400 Asker, <https://www.amerikaninsesi.com/a/amerika-dan-turkiye-ye-iki-patriot-bataryasi-ve-400-asker/1564869.html> (18 Ekim 2019 tarihinde erişildi).

S-400 Anlaşmasında teknoloji transferi ve ortak üretim garanti altına alındı mı? <https://www.haberturk.com/s-400-anlasmasinda-teknoloji-transferi-ve-ortak-uretim-garanti-altina-alindi-mi-2511591> (01 Kasım 2019).

Rus Basını Gözüyle Türk-Rus Yakınlaşması, https://insamer.com/tr/rus-basini-gozuyle-rus-turk-yakinlasmasi_361.html (04 Kasım 2019 tarihinde erişildi).

Türkiye Rusya'dan SU-35 savaş uçağı alacak mı? Rus SU-35 savaş uçakları hakkında flaş gelişme, <https://www.sabah.com.tr/webtv/haber/turkiye-rusyadan-su-35-savas-ucagi-alacak-mi-rus-su-35-savas-ucaklari-hakkinda-flas-gelisme> (10 Kasım 2019 tarihinde erişildi)

ASKERİ ÜSLERİN İŞLEVLERİ VE TÜRKİYE’NİN DENİZ AŞIRI ÜS POLİTİKASI

Ekrem OK¹

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Özet

Deniz aşırı askeri üs, sınır aşırı askeri üs, ileri üs, yurtdışı askeri varlığı, kara/deniz/hava unsur komutanlığı gibi çeşitli isimlerle anılan yurtdışı askeri üsleri bir devletin başka bir devletin sınırları içinde konuşlandığı ve yönettiği askeri tesislerdir. Askeri üsler hem üssü kuran ülkelerde (basing nation/state) hem de ev sahibi ülkelerde (host-state) büyük tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalar akademik çalışmalara da yansımıştır. Askeri üsler üzerine yapılan çalışmalar ve bu konu üzerine ilgi özellikle soğuk savaş sırasında düşük düzeyde kalmıştır. Fakat Soğuk Savaş’ın bitişiyle ve özellikle de 21. Yüzyılın başlarında bu konudaki kamuoyu tartışmalarında ve akademik çalışmalarda belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Türkiye’de ise üsler konusu çok fazla eğilimin olduğu bir konu değildir ve bu konuda literatürde açıklar olduğu gözükmemektedir. Fakat Türkiye’nin son dönemlerde deniz aşırı üs kurma anlamında attığı adımlar ülkemizde de bu konuda tartışmaları başlatmıştır. Birleşmiş Milletler beş daimi ülkesi ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Rusya ve Çin, bu alanın monopolleridir. Dünya üzerindeki neredeyse tüm deniz aşırı askeri üsler bu beş üye ülkeye aittir. Türkiye ise bahsedilen beş ülke dışında yurtdışında askeri üssü bulunan sınırlı sayıda ülkeler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada askeri üslerin amacı, fonksiyonları, hukuki durumu, üs kuran ülke ile ev sahibi ülke arasındaki üs politikası, üstlerin avantajları dezavantajları, büyük devletlerin üs politikası ile Türkiye’nin üs politikası tartışılacaktır. Birinci bölümde üslerin tanımı, fonksiyonları, hukuki statüleri ve büyük devletlerin (ABD, Rusya, Birleşik Krallık ve Fransa) üs politikaları incelenecek ikinci bölümde Türkiye’nin üs politikası ve yurtdışındaki askeri varlığı incelenecektir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu çalışma, askeri üslerin ev sahibi ülkelere (host states) dezavantajlarının yanında bazı ekonomik ve siyasi avantajlarının da olduğu, Türkiye’nin ise gerek bölgesel güç olma isteğiyle gerekse kendi güvenlik gerekçeleriyle sınır ötesi üs politikası yürüttüğü sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Askeri üsler, İleri üsler, Türkiye, Üs Politikası, Uluslararası Güvenlik

Giriş

Üsler üzerine yapılan çalışmalar, bu konu üzerine ilgi özellikle soğuk savaş sırasında düşük düzeyde kalmıştır. Bu dönemde üslere yönelik çok çalışma gerçekleştirilmemiştir. Fakat Soğuk Savaş sonrasında, özellikle de 21. Yüzyılın başlarında bu alandaki çalışmalarda belirgin bir artış gerçekleşmiştir. Bunun ise en büyük sebebi 9/11 terörist saldırıları olmuştur. Ülkelerin üs politikalarına ilgisi arttığı için doğal olarak akademik çalışmalarda da bu konuda bir artış gerçekleşmiştir. Ülkemizde ise çok fazla eğilimin olduğu bir konu değildir ve bu konuda literatürde açıklar olduğu gözükmemektedir. Bu çalışma bu anlamda askeri üs literatüre katkı yapmak niyetindedir.

¹ Ekrem OK, ekremok.erk@gmail.com

Askeri Üslerin varlığı günümüzde daha da belirginleşse de kökenleri çok daha eskilere Antik Yunan'a ve onun şehir devletlerine kadar uzanmaktadır. 17. Yüzyıldan İkinci dünya savaşına kadar kolonilere sahip ülkeler tarafından çoğunlukla koloni faaliyetlerini yürütmek amacıyla kullanılan üsler Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla birlikte iki süper güç olan ABD ve Sovyetler Birliği arasında siyasi rekabet ve çevreleme amacıyla kullanılmıştır. Soğuk savaşın bitişi, Sovyetler Birliği'nin yıkılışıyla birlikte yeni bir safha açılmıştır. Özellikle de 11 Eylül 2001 saldırılarıyla askeri üsler için en önemli "öteki" terör örgütleri olmuştur.

Türkiye'de günümüzde yurtdışında askeri üssü bulunan sınırlı sayıdaki ülkeler arasında bulunmaktadır. İlk üssünü Kıbrıs çıkarmasından sonra Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kuran Türkiye son üs anlaşmasını Sudan ile yapmıştır. Üs politikasını daha da artırarak devam ettireceği açık olan Türkiye'nin askeri üs politikası güvenlik politikaları arasında önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada askeri üslerin amacı, fonksiyonları, hukuki durumu, üs kuran ülke ile ev sahibi ülke arasındaki üs politikası, üstlerin avantajları dezavantajları, büyük devletlerin üs politikası ile Türkiye'nin üs politikası tartışılacaktır. Birinci bölümde üslerin tanımı, fonksiyonları, hukuki statüleri ve büyük devletlerin üs politikaları incelenecek ikinci bölümde Türkiye'nin üs politikası ve yurtdışındaki askeri varlığı incelenecektir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Üsler ve Üslerin Fonksiyonları

1.1. Üsler

Deniz aşırı askeri üs, sınır aşırı askeri üs, ileri üs, yurtdışı askeri varlığı, kara/deniz/hava unsur komutanlığı gibi çeşitli isimlerle anılan yurtdışı askeri üsleri bir devletin başka bir devletin sınırları içinde konuşlandırdığı ve yönettiği askeri tesislerdir. Askeri üsler askeri üsse sahip ülkeler için ülke çıkarlarının korunmasında büyük öneme sahiptir. Hem üssü kuran ülkede (basing nation) hem de ev sahibi ülkelerde (host-states) anti militaristlerle ulusalcılar arasında büyük tartışmalara konu olmuştur. Eğitim alanı, silah, füze gibi askeri teçhizatlar için deneme alanı oluşturmak veya komuta merkezi olarak kullanmak dışında, lojistik destek, istihbarat desteği ve iletişim faaliyetleri gibi birçok amaçlarla kullanılan askeri üsler sadece kara /hava veya deniz gücü olabileceği gibi birden fazla askeri unsurun katılacağı müşterek üs olarak da kullanılabilir.

Bağımsız bir devletin topraklarında yabancı bir ülkenin birliklerinin olması antik Yunana ve onun şehir devletlerine kadar dayanmaktadır. Değişmeyen yönü ise tarih boyunca bu üsler alışılmadık ve rahatsız edici olarak görülmüştür. İlk olarak Thucydides'nin Peloponez Savaşları eserinde görülmektedir. Eserinde Atina imparatorluğunun Attika-Delos Deniz Birliği'ni nasıl kurduğundan bahseder. Diğer yandan Sparta'nın ikili anlaşmalarla kurduğu

Peloponnesian Birliğini kurmuştur. İki birlik arasındaki üs meselelerinin de dahil olduğu anlaşmazlıklar savaş süresince ortaya çıkmıştır. Dahası Perslerin ve Romalıların üsleri, fethedilen toprakları ve emperyalist güçleri için önemli olan stratejik bölgelere ulaşım rotalarını kontrol etmiştir. Örneğin Dairus'un Pers İmparatorluğu, 2500 km'lik uzun rotalara yiyecek ve lojistik ihtiyacı için her 29 km'de bir ambarlar inşa etmiştir. Bu rotalar üzerindeki üsler, farklı cephelerden eş zamanlı saldırı yürütebilme imkânı tanıdığı için dönemin bu büyük ülkelerinin askeri kapasitelerini önemli ölçüde artırmıştır (Lersch ve Sarti, 2014: 84).

15. yüzyıl deniz imparatorluklarıyla birlikte, ticari önem askeri meselelerle beraber yürümeye başladığı için, ticaret merkezleri, ambarlar, deniz üsleri kapasitelerini ve etkilerini artırmak amacıyla kurulmaya başlamıştır. Örneğin Birleşik Krallık'ın pasifik okyanusunda, özellikle Hindistan'daki varlığı bu amaçla gerçekleştirilmiştir. Aynı şeyi Pasifikteki Amerikan varlığı için de söylemek mümkündür. Alfred Mahan'ın düşünceleri doğrultusunda, Washington uluslararası piyasalara erişimi garanti etmenin yolunun deniz üsleri tarafından desteklenen askeri donanmaya sahip olmanın önemine inanmaktadır. Bu ABD'nin deniz gücü politikasının köklerini oluşturmaktadır (Lersch ve Sarti, 2014: 85).

20.yüzyılla birlikte, gerçekleşen iki büyük savaş (The Two Great War- I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı) sonunda ABD ve Sovyetler birliğinin iki büyük güç olarak siyasi arenaya yükselmesi sonucunda, iki rakip ülke askeri üs kurma konusunda da rekabete başlamıştır. İki ülkede, karşın gözünü korkutmak, çevrelemek amacıyla müttefikleri olan ülkelere küresel askeri tesis ağı inşa etmeye başlamıştır (Lachowski, 2007: 2).

Soğuk Savaşın sonlarına doğru deniz üslerinin sayısında bir düşüş yaşanmasına rağmen, bugün var olan askeri üslerin çoğunluğu Soğuk Savaş döneminden kalmadır ve özellikle NATO ve Varşova Paktı arasındaki muhtemel temas noktalarına konuşlanmıştır. 21. yüzyılda üs politikasının merkezini oluşturan konu ise terörizmle mücadele olmuştur. 11 Eylül saldırılarından sonra oluşturulan geniş uluslararası anti-terörist cephesi, geleneksel olarak Rusya'nın olarak düşünülen Afganistan gibi Asya'daki belirli noktalara asker çıkarmışlardır (Lersch ve Sarti, 2014: 86-88).

Üs politikası ise üs sahibi ülke ile ev sahibi ülke arasındaki üsse yönelik yürütülen karşılıklı etkileşimi ve üs sahibi bir ülkenin üsse yönelik amaç ve hedeflerini ifade etmektedir. Askeri üsler hava sahası, deniz limanı, kara gücü için garnizon, askeri iletişim istasyonu, yönetim tesisi ve ikmal deposu gibi sebeplerle kullanılabilirler. Kullanım sahalarının çeşitliği sürekli arttığı gibi ironik bir şekilde şeffaflıkları da sürekli azalmaktadır. Bir askeri tesisin üs olarak sayılması için en az yüz yabancı askeri personelin bulunması ve bu personelin üs bölgesinin kullanma ve yürütme özgürlüğü olması gerekmektedir (Calder, 2010: 65).

Üslerin karakteristik özellikleri de Soğuk Savaş'ın bitişiyle, gelişen yeni teknolojiyle değişime uğramıştır. Özellikle terör çağında, tepki verme hızının çok önemli olduğu bir dönemde, fiziksel olarak devasa, pahalı ve eski teçhizatlar yerini daha hafif daha esnek ve bireysel anlamda vazgeçilebilen (dispensable) izleme ve iletişim teknolojilerine bırakmıştır (Calder, 2010: 66).

1.2. Üslerin Amaçları ve Fonksiyonları

Askeri üslerin varlığı ev sahibi ülkelere olumlu da olumsuz da etkiler doğurabilmektedir. Güçsüz, istikrarsız bir ülke topraklarında yabancı askeri tesis kurulmasına izin vererek istikrar sağlayabilmektedir ve güçlü komşularına ve üçüncü ülkelere karşı güvence elde edebilmektedirler. Aynı zamanda askeri üsler iç politikada iktidardaki rejimin güçlenmesine de yardımcı olabilmektedir. Ayrıca askeri üsler, para girişinden dolayı ev sahibi ülkenin ulusal ekonomisine de katkı sağlamaktadır. Askeri üslerin avantajları güvenlikle de sınırlı değildir. Artık askeri harcamalar için kullanılmayacak olan para askeri olmayan sektörlerin gelişmesin sebep olmaktadır. Askeri alanı ABD'ye bırakarak II. Dünya Savaşı sonrasında kaynaklarını ekonomiye ve toparlanmaya yönelten Avrupa ve Japonya'nı gelişimi bunun en isabetli örnekleridir. Orta Asya'da ise ABD askeri varlığının bulunduğu Kırgızistan bu konuda örnek gösterilebilir, Manas Transit Servis basın servisine göre sadece 2010'da ABD Kırgızistan ekonomisine 123,5 milyar dolar katkı yapmıştır (Bobokulov, 2012: 99,100). Özetle Güçsüz ülkeler güçlü ülkelere topraklarında üs vererek bir nevi kendilerini siyasi ve ekonomik anlamda güçlü ülkenin şemsiyesi altına almaktadırlar.

Askeri üslerin avantajları kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Bir askeri üssün bir ev sahibi ülkede kalması uzun vadede çevresel ve sosyal problemlere yol açabilmektedir. Üstelik ev sahibi ülkenin hükümetinin ülkedeki popülaritesi yüksek değilse askeri üslerin kurulması halk tarafından otoriter bir politika olarak algılanabilmektedir. Ayrıca bir ülkede yabancı askeri üssün varlığı düşman ülkeleri caydırabileceği gibi çekebilme ihtimali de vardır. Ev sahibi ülkenin, üsse sahip ülkenin düşmanı/rakibi tarafından baskılanmasına hatta saldırıya uğrama ihtimali bile bulunmaktadır. Ayrıca üs sahibi ülkenin askeri üste kimyasal, nükleer özellikteki silahları test etmesi ev sahibi ülkede büyük doğal tehlikeler oluşturabilme riski taşımaktadır. Örneğin uranyum bazlı maddeler, suya ve toprağa bulaşarak tüm halka etki edebilmektedir.

Fakat bu konuda belirtmekte fayda vardır ki, askeri üslerin ülkede kabul görmesi, uyum sağlaması ve iyi işleyebilmesi için ev sahibi ülke ile üs kuran ülke arasında güçlü bir ittifakın olması gerekmektedir. Örneğin Akdeniz ve Ortadoğu'da milliyetçi güçler ABD'nin askeri varlığını 1969'da Libya'daki Wheelus Hava üssünden, 1975'te de Etiyopya'daki Kahnew Üssünden çıkarmışlardır. Aynı şekilde İngiliz askeri varlığı da 1954'te Mısır'dan, 1957'de Ürdün'de, 1958'de Irak'dan ve 1967'de Yemen'den çıkarılmıştır. Fakat aksine, ittifak ilişkilerinin güçlü olduğu İspanya, Portekiz, Yunanistan,

Kore ve Türkiye gibi yerlerde askeri üsler güçlü politik dalgalara karşı ayakta kalabilmiştir (Calder, 2010: 71). Bu örnekler ayrıca göstermektedir ki ev sahibi ülkelerin iç politik yapısı bu konuda önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Siyasetin istikrarsız, siyasi yapının güçsüz olduğu ülkelerin, yabancı askeri üsleri baskılara karşı koruyabilmesi, güçlü politik yapıya sahip devletlerden daha zor olmaktadır.

Lojistik ve savunma iletişimleri gibi teknik ulusal güvenlik gereksinimleri ileri üs kurmanın yıllardır değişmeyen gerekçelerindedir. Fakat 21. Yüzyıl ile bu gerekçelere yumuşak güç endişeleri, enerji güvenliği, uyuşturucu trafiği, anti terörist mücadele gibi gerekçeler de eklenmiştir. Soğuk savaş bitmesine rağmen bugün hala dev tankerlerin engelsiz bir şekilde ulaşacağı yere gitmesi önem teşkil etmektedir, yalnızca insansız hava araçları ve casus uyduları ile teröristleri caydırmak, enerji yolları korumak mümkün değildir. Bu noktada askeri üslerin varlığı caydırıcılık konusunda önemli rol oynamaktadır. Özetle Askeri üsler düşman/rakip kuvvetler için caydırıcılık, müttefik ülkeler için ise güven verici bir role sahiptir. Soğuk savaşta askeri üslerin jeopolitik önemi tüm uzmanlar tarafından kabul edilmekteydi, Soğuk savaşın bitişiyle birlikte önemi azalan askeri üsler, terörizme karşı küresel mücadele çağında tekrardan artışa geçmiştir (Calder, 2010: 64-69).

Askeri üslerin amaçları şöyle sıralanabilir (Bobokulov, 2012: 100);

- Düşman, düşmanlık ihtimali olan veya rakip ülkenin askeri politik olarak çevrelenmesi
- Müttefik güçlerin dış askeri tehditlere karşı korunması
- Güncel tehditlere karşı koyma
- Enerji kaynaklarına erişime ve kontrol etme çabaları
- Ülkenin ve ülkedeki özel sektörün ekonomik çıkarlarını koruma
- İstihbarat
- Siyasi çıkmaz, iç savaş, silahlı çatışma altında olan dost rejimlere destek sağlamak

1.3. Üslerin Hukuki Statüleri

Üslerin hukuki statüsüne yönelik genel geçer bir uluslararası hukuk kuralı yoktur. Üslerin hukuki statüleri daha çok üs sahibi ülke ile ev sahibi ülke arasında imzalanan ikili anlaşmalarla belirlenir. Fakat çoğunlukla üsler sahip olan ülkenin mülkü olarak kabul edildiği için, üslerde çalışan askeri personeller kendi ülkelerinin hukukuna tabidir. Fakat çalışanların aileleri gibi üste çalışan siviller ev sahibi ülkenin yasalarına tabidir.

Bazı durumlarda üsler ve askerler diplomatik dokunulmazlığa sahip olmaktadır. Bu tarz durumlarda ev sahibi ülkenin üs ve üsteki askeri personel üzerinde herhangi bir yaptırım gücü bulunmamaktadır (Bobokulov, 2012: 99). Askeri üslerin yürütülmesine dair anlaşmaların NATO veya BM gibi örgütlerin himayesinde yapılması genelde ikili anlaşmalarla yürütülen üslerden daha yasal olarak görülmektedir. Örneği Japonya'daki bazı tartışmalı bölgelerdeki Amerikan üsleri örneğin Okinawa'nın merkezinde, kalabalık Ginowan şehrinde bulunan Futenma Marine Corps Hava Üssü, BM himayesine girerek, BM üssü statüsünden faydalanmaktadır. Bu bakımdan çok taraflılık zeminine kurulan üsler üsle ilgili problemleri ele almada, çift taraflı zeminde kurulan üslerden daha etkili olduğu gözükmemektedir (Calder, 2010: 71,72).

Askeri üslere yönelik yapılan tartışmalar sonucunda ev sahibi ülke ile üs kuran ülke arasında yapılan iki farklı anlaşma ortaya çıkmıştır. Misafir Gücü Anlaşması (Visiting Force Agreement- VFA) ve Güç Anlaşması Statüsü (Status of Force Agreement- SOFA). İki anlaşma da üssün statüsünün iç hukuktan üstünlüğüne resmiyet oluşturur. Bu anlaşmaların değişmez yazılı kuralları mevcut değildir, her üs kuracak ülke ev sahibi ülkeyle yapacağı görüşmeler sonucunda anlaşma kurallarını şekillendirir. Bu konuda en önemli anlaşma NATO'nun ve BM'nin SOFA anlaşmalarıdır. NATO'nun SOFA anlaşması genelde ABD'nin NATO ülkelerine kuracağı anlaşmalarda kullandığı anlaşmadır. BM'nin SOFA anlaşması ise daha çok barış gücü operasyonlarında katılan güçlere Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanma konusunda bağışıklık kazandırmak amacıyla yapılmaktadır. Tüm bu anlaşmalarla sayesinde askeri üsler uluslararası hukukta bir statü kazanmaktadır (Lersch ve Sarti, 2014: 86-88). Türkiye'deki askeri üsler de ABD üslerinin statüsü başlığıyla 1954 ve 1955'te yapılan iki adet SOFA anlaşmasıyla belirlenmiştir (Status of United States Forces, 1954, <https://photos.state.gov/libraries/turkey/461177/pdf/5t1465.pdf>; Status of United States Forces, 1955, <https://photos.state.gov/libraries/turkey/461177/pdf/6t2917.pdf>)

1.4. Büyük Devletlerin Üs Politikaları

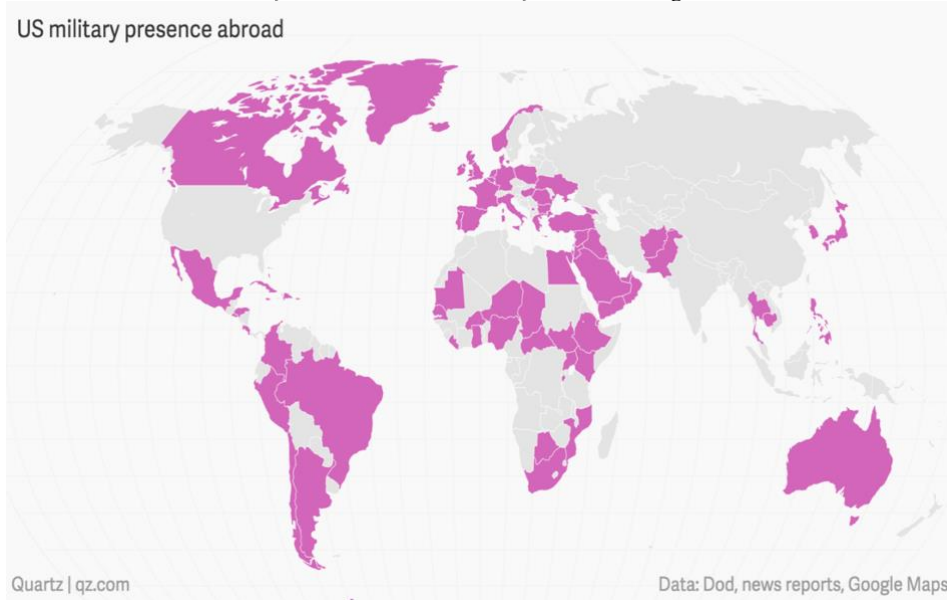
Denizaşırı askeri üs yürütmenin faydaları olduğu kadar maliyetleri de yüksektir. Bu üsleri yürütmek politik ve ekonomik güç gerektirmektedir. Bu da demektir ki bir ülkenin askeri bir üsse sahip olması için yeterli ekonomik, politik ve askeri güce sahip olmak zorundadır. Bu durumda büyük devletler öne çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler beş daimî ülkesi ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Rusya ve Çin, yani geleneksel büyük güçler bu alanın monopolleridir. Dünya üzerindeki neredeyse tüm denizaşırı askeri üsler bu beş üye ülkeye aittir (Bobokulov, 2012: 99).

ABD askeri üs konusunda en önde gelen ülke konumundadır. Dünyada en fazla askeri üsse sahip olan ülkedir. Pentagon'a göre ABD'nin 42 ülkede 587 adet askeri üssü bulunmaktadır. Bazı stratejistlere göre ise bu sayının çok daha fazla olma ihtimali vardır çünkü bu sayıya Afganistan'daki üsler ve gizli üsler dahil değildir (Yeo, 2017: 130). ABD

stratejik düşünürleri denizaşırı askeri üsleri “güç koruma” “ileri caydırıcılık” ve ABD ve koalisyon ortaklarının iradelerinin düşman güçler üzerinde uygulanması kabiliyeti olarak görürler (Lutz, 2005; 11).

ABD'nin üsse sahip olduğu ülkenin veya dışarıdan anti militarist aktivistler ABD'nin sahip olduğu üsleri boşaltması için veya en azından ev sahibi ülkeyle imzalanan anlaşmanın düzenlenmesi için uğraşmaktadırlar, onlara göre bu üsler ABD'nin emperyalist niyetlerinin somut bir göstergesidir (Lutz, 2005; 11). Zeijden (2009)'e göre ABD'nin geçmiş yüzyıldaki çoğu askeri müdahalesi ve işgali, yalnızca bu operasyonları destekleyecek iyi konumlanmış askeri üsleri sayesinde olabilmektedir.

Şekil 1: ABD'nin Yurtdışı Askeri Varlığı

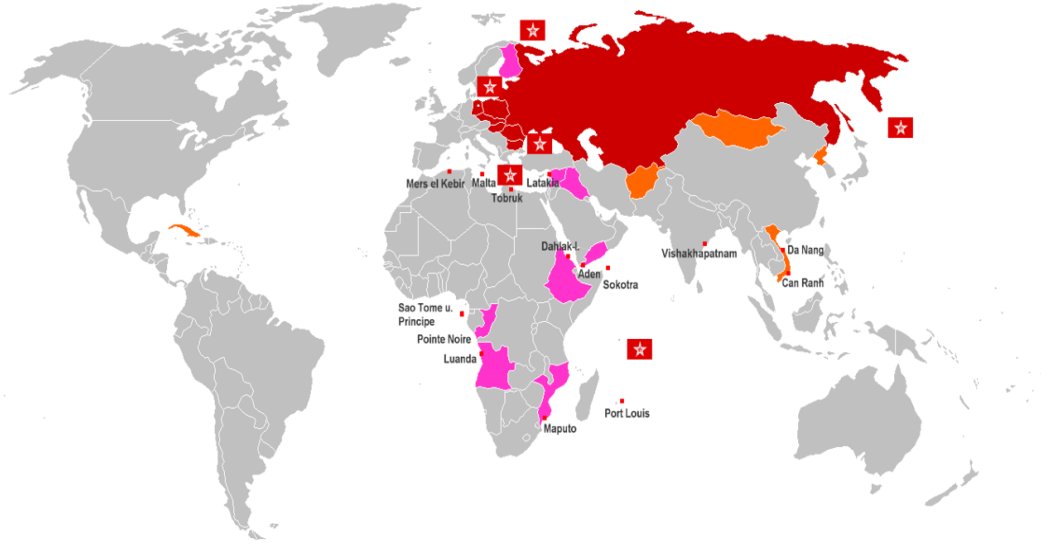

Kaynak: Merelli, 2015

Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olan Rusya Sovyetler Birliği döneminde kurulan üslerin sahibi konumundadır. ABD ile aynı amaçlarla yani karşı cephenin varlığını caydırmak ve engellemek amacıyla askeri üsleri kullanmışlardır. Bu amaçla Soğuk Savaş döneminde Rusya hem Doğu Avrupa'da hem de Asya'da birçok üs kurmuştur. Fakat Soğuk Savaşın bitmesi ve Varşova Paktının çöküşüyle birlikte Rusya birçok askeri üsten siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı çekilmek zorunda kalmıştır. Rusya 1991-94 arasında Doğu Almanya, Estonya, Litvanya Çekoslovakya, Polonya Macaristan ve Baltık devletlerinden çekilmiştir. 2002'ye kadar ise Lourdes ve Küba'daki istihbarat tertibatlarından ve Cam Ranh'daki en büyük deniz üssünü kapatmıştır fakat günümüzde halen eski Sovyetler Birliği ülkeleri dahil 25 ülkede askeri üsse sahiptir (Lachowski, 2007: 43). Rusya günümüzde ise

tekrardan üs kurma faaliyetlerine başlamıştır. Suriye’de Suriye iç savaşından sonra kurulan Lazkiye ve Tarsus şehirlerindeki deniz üsleri bunun bir örneğidir.

Şekil 2: Rusya’nın Yurtdışı Askeri Varlığı

Kaynak: Wikipedia (t.y), https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Soviet_Union_military_bases_abroad

Tarihin gördüğü en büyük koloni geçmişine sahip Birleşik Krallık ise bu konuda günümüzde halen önemli bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Birleşik Krallık, Birleşik Krallık’ın yetki ve egemenliği altında daha küçük birlikler dışında 14 Denizaşırı askeri varlığa sahiptir. Birleşik Krallık denizaşırı toprakların korunmasının Birleşik Krallık güvenlik politikalarının bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden ulusal çıkarlarını garanti altına almak için bu bölgelerdeki askeri varlığını devam ettirmektedir (Lersch ve Sarti, 2014: 93).

Şekil 3: Birleşik Krallık Afrika'daki askeri varlığı

Kaynak: BBC, 2015: <https://www.bbc.com/news/uk-34919954>

Bu konuda değinilmesi gereken bir diğer ülke ise Fransa'dır. Özellikle Fransa'nın Afrika'daki varlığı dikkate değerdir. Fransa'nın Afrika'daki varlığı 17. Yüzyıla dayanmaktadır. 1960 ile 1995 arasında eski Fransa kolonileri bağımsız olmaya başlayınca Fransa bu ülkelerle ikili bazı anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalarda Fransa'nın o ülkede bir askeri üs açmasına izin verme taahhüdü yer almaktadır. ABD 11 Eylül'den sonra yurtdışı askeri varlığını artırırken, Fransa Afrika'daki kuvvetlerinde küçülme gerçekleştirmiştir. Bugün, Çat, Cibuti, Gabon, Fil Dişi Sahilleri ve Senegal gibi ülkelerde Fransa askeri üslerinin varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca Libya ve Mali'de de konuşlandırılmış Fransız birlikleri bulunmaktadır (Lersch ve Sarti, 2014: 86-92).

Şekil 4: Fransa'nın Afrika'daki askeri varlığı

Kaynak: The French Military in Africa, 2008: <https://www.cfr.org/backgrounder/french-military-africa>

2. Türkiye'nin Üs Politikası ve Yurtdışı Askeri Varlığı

Askeri üsse sahip olmak daha önce de bahsedildiği gibi büyük ekonomik, politik ve askeri güç gerektirdiği için dünyada bu işe yalnızca buna gücü yetebilen ülkeler girişmiştir. Fakat Türkiye'de son zamanlarda üs politikası uygulamaya başlamış. Ortadoğu'da ve Afrika'da ülkelerle yaptığı görüşmelerle üs kurma faaliyetleri yürütmektedir. Günümüzde Türkiye de yurtdışında askeri üssü bulunan sınırlı sayıda ülkeler arasında bulunmaktadır. Türkiye'nin sınırları dışındaki tüm askeri varlığı üs statüsünde değildir. Bu varlıkların

bazıları askeri üs iken bazıları ise barış harekâtları kapsamında eğitim amacıyla bulunmaktadır. TSK'nın toplamda 10 ülkede askeri varlığı konuşlanmış durumdadır.

Yurtdışı askeri üs kurma Ankara'nın 21. Yüzyıl stratejik duruşunun bir ayrılmaz bir parçası durumundadır. Doğu Akdeniz'den Afrika boynuzuna kadar askeri varlıklarını genişleten Türkiye stratejik etki alanını genişletmektedir (Vagneur- Jones ve Kasapoğlu, 2017: 3). Bugün Türkiye giderek artan oranda askeri eğitim iş birliği, barış için ortaklık programı, çok uluslu barış gücü teşkili faaliyetleri ve barışı destekleme harekâtlarında başarılı ve aranan bir güç konumuna gelmiştir (Öcal, 2010: 282). Tarihsel sorumluluklara ek olarak bölgede yaşanan çatışmalardan dolayı Türkiye'ye yönelik gerçekleşen göç faaliyetleri kaçınılmaz olarak Türkiye'yi bölgedeki problemlerin bir parçası haline getirmiştir (Doğan, 2016: 03).

Türkiye'nin askeri üslerinden kısaca bahsetmekte fayda vardır. Türkiye'nin Bosna Hersek'te 6 farklı noktada, Bosna Hersek güvenlik güçlerinin eğitimi için 250 askeri bulunmaktadır. Barışı destekleme harekâtı kapsamında 23 ülkenin askerinin bulunduğu Bosna Hersek'te Türkiye, Avusturya'dan sonra bu harekâta en çok katkı yapan ikinci ülkedir. Türkiye'nin varlığı 250 Türk askeri bir motorlu piyade bölüğü ve irtibat/izleme timlerinden oluşmaktadır. Öte yandan Türk askerlerinin Bosna'daki yerel halkla iç içe olduğu da bilinmektedir (Dünyadaki Türk Askeri Üsleri ve Yurt Dışındaki Asker Sayısı, 2018: <https://www.stratejikortak.com/2018/09/yurtdisi-turk-askeri-usleri.html>).

Türkiye'nin son yıllarda açılan askeri üslerden biri olan, TURKSOM (Camp TURKSOM) adıyla bilinen askeri üs 30 Eylül 2018 tarihinde açılmıştır. Yapımının 4 yıl sürdüğü TURKSOM'un Türkiye'ye 50 milyon dolara mal olduğu tahmin edilmektedir. 10.000'den fazla Somali askerinin bu üste eğitildiği bilinmektedir. Hatta 18 Nisan 2019'da ilk asker taburu eğitimlerden mezun olmuştur. Üssün aynı anda bin askeri eğitime ve barındırma imkânı bulunmaktadır. 200'den fazla Türk askeri personeli üste bulunmaktadır. Somali üssü Türkiye'nin en büyük denizaşırı askeri varlığını ifade etmektedir, (Turkey sets up largest overseas army base in Somalia, 2017: <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/turkey-sets-largest-overseas-army-base-somalia-171001073820818.html>; Paksoy, 2018).

Türkiye'nin bir diğer askeri varlığı da Kosova'da bulunmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye Kosova'nın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biridir ve aynı yıl içinde Priştine'deki Eşgüdüm Ofisi'ni de büyükelçiliğe dönüştürmüştür. Türkiye, Kosova'da Uluslararası Barış Gücü kapsamında asker bulunduran 31 ülke arasındadır. Türkiye'nin askeri gücü askeri üs kuracak düzeyde değildir fakat Türkiye'nin Kosova'da bir Askeri üs kurulacağına yönelik düşünceler mevcuttur. Türk askerleri hâlihazırda Kosova'da askeri eğitimler de yürütmektedir.

Türkiye'nin Suriye'deki askeri varlığı diğer askeri varlıklardan farklılıklar göstermektedir. Türkiye diğer askeri varlıklarında olduğu gibi çeşitli anlaşmalarla bulunmamaktadır.

Türkiye Suriye’de daha çok kendi çıkarları için bulunmaktadır. Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtı kapsamında Suriye sınırını terör örgütü YPG ve IŞİD’den temizlemek amacıyla Afrin, El Bab, Cerablus, Resulayn, Tel Abyad gibi bölgelerde asker bulunduran Türkiye, terörden arındırılan Suriye topraklarında yerel halka hastane, okul ve posta hizmetleri de sunmaktadır. Bununla birlikte TSK ülkenin İdlib şehrini çevreleyen 12 gözlem noktası kurmuş ve burada muhaliflerle rejim güçleri arasında çatışmaları gözletmektedir (Everything you need to know about Turkey's military offensive in Syria, 2019, <https://edition.cnn.com/2019/10/07/middleeast/six-questions-syria-us-intl/index.html>; Dünyadaki Türk Askeri Üsleri ve Yurt Dışındaki Asker Sayısı, 2018: <https://www.stratejikortak.com/2018/09/yurtdisi-turk-askeri-usleri.html>).

Türkiye’nin Arnavutluk’daki askeri varlığı sayıca az olmasına rağmen Türk Deniz Kuvvetlerinin Paşalimanı Deniz üssüne erişim hakkı bulunduğu için önemlidir. Sovyetler Birliği’nin Akdeniz’deki tek üssü olan Paşalimanı üssü, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından işlevsiz hale gelmiştir. 1992’de Türkiye Arnavutluk ile yaptığı anlaşma sonunda üssü yeniden inşa etmek şartıyla üssü kullanım hakkına sahip olmuştur. Askeri üste 24 Türk askeri bulunmaktadır (Adriyatik’teki Türk üssü, 2016, <http://www.milliyet.com.tr/gundem/adriyatik-teki-turk-ussu-2228426>).

Sudan ise Türkiye’nin Afrika’da en son üs anlaşması yaptığı ülkedir. Sudan yönetimi, Sevakin adası Türkiye’ye tahsis etmiştir. Türkiye’nin Sudan’da herhangi bir askeri birliği bulunmamaktadır ancak uzmanlar Türkiye’nin ileride bu limanın güvenliği ve Hartum yönetiminin kararı ile bölgeye yeni bir askeri üs kurabileceğini ifade etmektedirler. Adanın Türkiye’ye verilmesi Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türk askerinin görevlendirildiği, en az 600 milyon dolarlık Türk yatırımlarının olduğu Sudan, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı’nın (TİKA) en fazla yardım ettiği 5. az gelişmiş ülke konumunda. Fakat 11 Nisan 2019’da Sudan’da askeri darbe yaşanmış ve Türkiye’nin anlaşma yaptığı Cumhurbaşkanı Ömer el-Beşir tutuklanmıştır. Türkiye ile yapılan anlaşmaların ne olacağı ise henüz netleşmiş değildir (Dünyadaki Türk Askeri Üsleri ve Yurt Dışındaki Asker Sayısı, 2018: <https://www.stratejikortak.com/2018/09/yurtdisi-turk-askeri-usleri.html>; Göksedef, 2019).

Türkiye’nin Irak’taki askeri varlığında PKK ile mücadele öne çıkmaktadır. 1994’ten bu yana Irak’ın kuzey bölgesinde 10 farklı bölgede askeri varlığı bulunmaktadır. Türkiye, hâlihazırda Kandil Dağı’nın kuzeybatısında mevcut üs bölgelerini birbirine bağlayarak bir güvenli hat oluşturmayı ve böylece de örgütün ikmal yollarını kesmeyi hedeflemektedir. Irak aynı zamanda Türkiye’nin yurt dışında en fazla asker bulundurduğu ülkedir. Türk ordusu Irak’da askeri eğitimler de vermektedir. Geçmiş yıllarda IŞİD’li teröristlerin yer yer küçük saldırılarda da bulunduğu üs, Musul’un 20 km kuzeyinde bulunmaktadır. Irak’ta büyük bir kısmı özel kuvvetler olmak üzere 2.500 Türk askeri görev yapmaktadır (Dünyadaki Türk Askeri Üsleri ve Yurt Dışındaki Asker Sayısı, 2018: <https://www.stratejikortak.com/2018/09/yurtdisi-turk-askeri-usleri.html>).

Türkiye'nin son yıllardaki askeri üs politikasında Katar öne çıkan ülkelerden biridir. Türkiye'nin Körfez'deki müttefiki olan Katar'da Türkiye'nin askeri üssü bulunmaktadır. Katar'da bulunan üssün deniz üssü olarak kullanılması da düşünülmektedir. Hayata geçirildiği takdirde bu üs Türkiye'nin ilk deniz üssü olacaktır. Türkiye'nin Katar'daki askeri varlığı Katar için de büyük önem taşımaktadır. Nitekim Türkiye Katar'da askeri üsse sahip ABD'den sonraki ikinci ülke konumundadır. Washington ile Doha 1992'de güvenlik anlaşması imzalamışlardır, 2013'te ise bu anlaşmayı yenilemişlerdir. ABD ve Katar 1992'den beri ortak güvenlik bağları resmi çerçevede yürütülmektedir. Bu çerçevede kurulan E-Udaid üssü 10 bin askeri personelin olduğu bir üstür. Buna ek B-52 uzun menzilli bombalarının kullanılabileceği bir altyapıya da sahiptir (Kasapoğlu, 2014: 4). ABD'nin Katar'a yönelik politikası bu anlamda Katar'ın önemini anlamada önemli bir göstergedir.

Azerbaycan ordusundaki askerlere eğitim amacıyla ülkede 60-70 TSK personeli bulunmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasında 2016 yılında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokola göre Azerbaycan Gizil Sherg askeri bölgesindeki binaların ve yapıların, ayrıyeten Haji Zeynalabdin Tagiye bölgesinde bir terminalin de havaalanı olarak kullanılması için Türk silahlı kuvvetlerinin kullanımına tahsis edilmiştir. Bu protokol Türk medyasında Türkiye'nin Azerbaycan'da üs kuracağı yönünde yorumlanmıştır. Bu tarz haberler çoğalınca, Azerbaycan hükümeti bunun üs kurma anlamına gelmediğini sadece kullanımına izin verildiğini belirtmiştir (Azerbaijan: No Turkish Military Bases Here, 2016: <https://eurasianet.org/azerbaijan-no-turkish-military-bases-here>; Turkey to establish military base in Azerbaijan, 2016: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-to-establish-military-base-in-azerbaijan-101906>).

Türkiye'nin Afganistan'da da önemli ölçüde askeri varlığı bulunmaktadır. Türkiye NATO kapsamında Afganistan'daki askerli varlık bulundurmaktadır. Türkiye NATO tarafından kurulan, amacı Afganistan Ordusunu eğitmek ve kilit hükümet kurumlarının yeniden tesisine yardım etmek olan Uluslararası Güvenlik Destek Gücü-ISAF (International Security Assistance Force) , ISAF II ve ISAF IV görevlerine katılmıştır. Washington'dan gelen baskılara rağmen Türkiye, isyan karşıtı askeri operasyonlardan ziyade lojistik destek ve Afgan personelin eğitilmesi konularındaki görevlere katılmıştır (Kutlugun, 2015, Kaura, 2017).

Kıbrıs üssü, Türkiye'nin en eski askeri üssü konumundadır. Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı Türkiye'nin Kıbrıs'taki askeri varlığıdır. Türkiye, Birleşik Krallık ve Yunanistan ile adada askeri varlığı bulunan üç ülkeden biridir. İdeolojisi ne olursa olsun neredeyse tüm Türk hükümetleri bu üstünlüğün korunmasına dikkat etmişlerdir (Kasapoglu, 2017: 10).

Şekil 5: Türkiye'nin Yurtdışı Askeri Varlığı

Kaynak: Yeni Şafak, 2018: <https://www.yenisafak.com/gundem/turkiye-osmanli-topraklarina-geri-donuyor-2951575>

Sonuç

Antik Yunan'a ve şehir devletlerine dayanan sınır aşırı askeri üs kurma faaliyetleri Soğuk Savaşın bitişiyle popüleritesini kaybetse dahi 11 Eylül sonrası günümüz dünyasında tekrardan önemi artmıştır. Askeri üslerin önemleri dönemden döneme farklılık gösterse de üslere yönelik değişmeyen şey hem ev sahibi ülkelerde hem de üs kuran ülkelerde üslere yönelik tartışmaların süregelmesi ve hiçbir zaman alışıldık kabul edilmemesidir. Askeri üslerin sadece üs kuran ülkeye faydası olduğu yanılgıdan ibarettir. Görüldüğü üzere Askeri üslerin, ev sahibi ülkelere (host states) dezavantajlarının yanında bazı ekonomik ve siyasi avantajları da bulunmaktadır. Hatta bazı ülkeler bu avantajları çok iyi bir şekilde kullanabilmektedir.

Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler sonunda Rusya'nın Suriye'ye konuşlanması büyük güçler arasında yeni bir üs rekabetinin başlayacağını göstermiştir. Fakat bu kez üs kurma yarışına Türkiye gibi bölgede sözünün geçmesini isteyen ülkeler de katılmaktadır. 10 ülkede askeri varlığı bulunan Türkiye üs politikasının ne kadar önemli olduğunun bilincinde hareket etmektedir. ABD, Rusya, İngiltere gibi büyük ülkelerle yurtdışı askeri varlığı karşılaştırıldığında çok daha az olsa da üs faaliyetlerinin Türkiye açısından önemi büyüktür. Türkiye üs politikasıyla gerek kendi güvenliğine gerekse üs kurduğu bölgelerdeki güvenlik problemlerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bir başka deyişle, Türkiye, gerek bölgesel güç olma isteği ve tarihsel rolüyle gerekse kendi güvenlik gerekçeleriyle sınır ötesi üs politikası yürütmektedir. Özellikle Arap devletleri tarafından ve ülkesinde üssü bulunmasına rağmen ABD tarafından yalnız bırakılan Katar'a Türkiye'nin üs kapasitesini artıracığının söyleyerek destek olması bu anlamda büyük önem ifade etmektedir. Fakat yeni düşmanlar kazanmak, bölgedeki varlığın diğer ülkelere rahatsızlık vermesi, ekonomik, askeri ve siyasi yükler gibi üs politikası yürütmenin dezavantajlarının farkında olmak üs politikası yürütmeye aday olan ülkeler için dikkate alınması gereken faktörler arasındadır. Bu dezavantajları göze alamayan, bu zararları karşılayamayacak ülkelerin büyük devletler sahnesine çıkıp askeri üsler kurmaya çalışmasının fayda getirmeyeceği açıktır.

Kaynakça

- Al Jazeera (2017), Turkey sets up largest overseas army base in Somalia, <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/turkey-sets-largest-overseas-army-base-somalia-171001073820818.html> (09.04.2019)
- BBC (2015), Where are British troops deployed overseas?, <https://www.bbc.com/news/uk-34919954> (09.04.2019)
- Bobokulov, I. (2012). Strategic functions of and prospects for the foreign military presence in Central Asia. *Central Asia and the Caucasus*, 13(2).
- Calder, K. E. (2010). *Embattled garrisons: Comparative base politics and American globalism*. Princeton University Press.
- CFR (2008), The French Military in Africa, <https://www.cfr.org/background/french-military-africa> (14.04.2019)
- CNN (2019), Everything you need to know about Turkey's military offensive in Syria, <https://edition.cnn.com/2019/10/07/middleeast/six-questions-syria-us-intl/index.html> (12.10.2019)

- Doğan, S. (2016), Türkiye'nin Ortadoğu'daki Askeri Üsleri ve İlişkilerin Geleceği, INSAMER Araştırma 20 Ortadoğu.
- Eurasianet (2016), Azerbaijan: No Turkish Military Bases Here, <https://eurasianet.org/azerbaijan-no-turkish-military-bases-here> (08.11.2019)
- Göksedef, E. (2019), Sudan'da darbe: Türkiye, Ömer El Beşir'in devrildiği ülkeye ne kadar yatırım yaptı?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47926030> (17.05.2019)
- Hurriyet Daily News (2016), Turkey to establish military base in Azerbaijan, <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-to-establish-military-base-in-azerbaijan-101906> (08.11.2019)
- Kasapoğlu, C. (2017), Turkey's Forward-Basing Posture, EDAM Foreign Policy and Security Paper Series, 2017(4)
- Kaura, V. (2017), Turkey Sees Expanding Role in Afghanistan, <https://www.mei.edu/publications/turkey-sees-expanding-role-afghanistan> (06.11.2019)
- Kutlugun, S. B. (2015), Afghan envoy to Turkey: "Turkish soldiers are loved in Afghanistan", <https://www.aa.com.tr/en/politics/afghan-envoy-to-turkey-turkish-soldiers-are-loved-in-afghanistan/71478> (11.11.2019)
- Lachowski, Z. (2007). Foreign Military Bases in Eurasia. SIPRI.
- Lersch, B. ve Sarti, J. S. (2014). The Establishment of Foreign Military Bases and the International Distribution of Power. UFRGS Model United Nations, 2, 114-115.
- Lutz, C. (2005). Military bases and ethnographies of the new militarization. Anthropology News, 46(1), 11-11.
- Merelli, A. (2015), These are all the countries where the US has a military presence, Quartz, <https://qz.com/374138/these-are-all-the-countries-where-the-us-has-a-military-presence/> (25.05.2019)
- Milliyet (2016), Adriyatik'teki Türk üssü, <http://www.milliyet.com.tr/gundem/adriyatik-teki-turk-ussu-2228426> (08.10.2019)
- Öcal, M. (2010), Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Bölgesel ve Küresel Güvenlik ve Barışa Katkısı. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(28), 281-311.

- Paksoy, Y. (2018), Turkish military base in Somalia helps restore security, <https://www.dailysabah.com/feature/2018/04/14/turkish-military-base-in-somalia-helps-restore-security> (15.10.2019)
- Stratejik Ortak (2018), Dünyadaki Türk Askeri Üsleri ve Yurt Dışındaki Asker Sayısı, <https://www.stratejikortak.com/2018/09/yurtdisi-turk-askeri-usleri.html> (06.04.2019)
- Status of United States Forces (1954), U.S. Department of State, <https://photos.state.gov/libraries/turkey/461177/pdf/5t1465.pdf> (04.11.2019)
- Status of United States Forces (1955), U.S. Department of State, <https://photos.state.gov/libraries/turkey/461177/pdf/6t2917.pdf> (04.11.2019)
- Yeo, A. I. (2017). The politics of overseas military bases. *Perspectives on Politics*, 15(1), 129-136.
- Vagneur-Jones, A., ve Kasapoglu, C. (2017). Bridging the Gulf: Turkey's Forward Base in Qatar. Note de la FRS, (16), 11.
- Wikipedia, List of Soviet Union military bases abroad, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Soviet_Union_military_bases_abroad (11.05.2019)
- Zeijden, V. D. (2009). Foreign Military Bases and the Global Campaign to Close them. *Beginner's Guide*. Transnational Institute (July 2009), <https://www.tni.org/en/publication/foreign-military-bases-and-the-global-campaign-to-close-them> (17.04.2019)

GENDER AND REPRESENTATION IN TURKEY: AN ELECTORAL EXPLANATION

Alper T. BULUT¹

Karadeniz Technical University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of
International Relations

Abstract

Women are underrepresented in politics. This imbalance in representation has been subject of many academic studies as well as feminist criticism. Proponents of increased women presence in parliaments usually focus on the “representation” aspect of the issue arguing that equal proportions of women and men should be elected to parliaments. Accordingly, increased number of female legislators (descriptive representation) will change policies and legislative priorities in favor of women (substantive representation). Although women’s representation is a global problem, it is more severe in Muslim-majority countries. To illustrate, the Inter-Parliamentary Union (IPU) ranks the Middle East and North Africa (MENA) lowest in terms of female parliamentary representation. This papers aims to uncover the national and district level determinants of women’s substantive representation.

Keywords: Gender, Representation, Electoral Vulnerability, Turkey, Feminism.

Introduction

The dearth of women in elected offices in the MENA region has captured significant amount of scholarly attention. One strand of the literature focused on the role of religiosity and religious values on exploring gender equality in Islamic societies (Alexander and Welzel 2011; Bayes and Tohidi 2001; Inglehart and Norris 2003), arguing that “the cultural gulf separating Islam from the West involves Eros far more than Demos” (Norris and Inglehart 2002:236). Others highlighted the role of patriarchy (Joseph 2000, Moghadam 2003), institutions, (Benstead 2016; Bishin and Cherif 2017; Bush and Gao 2017; Hughes at al. 2019; Kang 2015; Shalaby 2016a; Shalaby 2016b), gender stereotypes (Benstead, Jamal and Lust 2015), and economic structure (Ross 2008). Our study builds on and complements these existing perspectives on Muslim women's representation. Although these studies made crucial contributions to our understanding of women’s political representation in Muslimmajority countries, they largely focus on the descriptive representation of Muslim women.

Hence, whether increasing number of women legislators in Muslim countries make a difference in policy remains largely understudied (Shalaby 2018). This contribution is particularly significant given the current dearth of quantitative work on the mechanisms of women’s substantive representation in the MENA region — a research effort often

¹ Alper Tolga BULUT, atbulut@ktu.edu.tr

stymied by a lack of reliable data. This paper aims to fill this lacuna by focusing on Turkey, a majority-Muslim country which has been ruled by the Islamist Justice and Development Party (AKP) for almost two decades.

We provide one of the first systematic and comprehensive analysis of the substantive representation of women in a Muslim-majority country by studying the link between religion, ideology, electoral strategies and women's representation in Turkey. In this respect, this paper focuses on a rather neglected dimension of women's substantive representation in the global south and examines the role of electoral vulnerability on gender related parliamentary activism. More specifically, we argue that in the context of developing countries women's issues usually have secondary importance and political parties (as well as legislators) focus on "more pressing issues" such as the state of the economy, terrorism and crime. To test our argument, we use a novel dataset of 4500 content coded parliamentary bills drafted in the Turkish Parliament (between 2002 and 2015), which is combined with biographic information of the legislators, their electoral vulnerability scores, and province-level data on religiosity, female labor force participation. The results have important implications for our understanding of gender and politics in developing countries.

Linking Women's Descriptive and Substantive Representation

Women are underrepresented in politics. This imbalance in representation has been subject of many academic studies as well as feminist criticism. Proponents of increased women presence in parliaments usually focus on the "representation" aspect of the issue, arguing that equal proportions of women and men should be elected to parliaments. Hanna Pitkin's (1967) seminal work on representation distinguishes descriptive representation, which refers to the similarity between representatives and the represented, and substantive representation which reflects the congruence between representatives' actions and the interests of the represented.

To date, a large number of studies on the substantive representation of women have focused on the relationship between the number of women in political office and their acts in the interest of women. These studies are grounded in the literature that argue that women have different backgrounds and experiences compared to men, and therefore, have more incentives to represent women (Mansbridge 1999; Phillips 1995; Pitkin 1967). Many studies support these claims and present empirical evidence showing that female legislators more often express their willingness to act for women's interests (Ayata and Tutuncu 2008; Dodson 2006; Reingold 2000), and that they introduce more bills related to women's issues compared to their male colleagues (Bektas and Issever-Ekinci 2018; Childs 2004; Lowande, Ritchie and Lauterbach 2019, Wolbrecht 2002).

Most empirical studies within this vein rely on the “critical mass theory” to analyze the relationship between women’s descriptive and substantive representation (Celis and Childs 2008). Building on the seminal work of Kanter (1977a; 1977b) and Dahlerup (1988), the critical mass theory contends that once women constitute a particular proportion of a parliament (usually between 15% and 30%), ‘political behavior, institutions, and public policy’ will be transformed (Studlar and McAllister 2002).

Recently, however, scholars have started to question the critical mass notion and its focus on female legislators as the ultimate vehicles for women’s representation; emphasizing other factors such as legislators’ party identification, personal characteristics or institutional constraints (Celis et al. 2008, 2014; Childs and Krook 2009; Mackay 2008). In a similar vein, conceptualizing gender, class, ethnicity, race, age and sexual orientation as interrelated systems, the intersectionality approach underlines how people possess multiple identities which are related to each other (Shields 2008; Weldon 2006). Different experiences which stem from the diverse identities and social backgrounds of women may result in cross-cutting cleavages. Therefore, gender equality is not fully realized when only the dominant group of women are taken into account (Celis et al. 2014; Collins 1990). In an effort to move beyond critical mass theory in the study of substantive representation of women, Childs and Krook (2009) propose an alternative framework that moves away from essentialist portrayals of ‘men’ and ‘women’ as political actors. Instead of focusing on when women make a difference and what ‘women’ do, their alternative account focuses on how the substantive representation occurs and “what specific actors do”. In this regard, the authors introduce the concept of “critical actors” that they define as “those who act individually or collectively to bring about women-friendly policy change” (Celis and Krook 2009: 126). Interestingly, previous research shows that critical actors might have unusual backgrounds. For instance, in a recent cross-national study, Celis and Erzeel (2015) find that a large set of male, non-feminist and center/right-wing MPs were critical actors in advancing women’s interests. In fact, one-third of the MPs who took part in the substantive representation of women were members of a right or center-right party. What is more is that these MPs were overwhelmingly on the right within their own parties (Celis and Erzeel 2015:58).

In sum, although earlier research on substantive representation of women focused on women as the major vehicle for their representation, more recent studies showed that the link between women’s descriptive and substantive representation is “weak, complicated and contingent” (Mackay 2008: 127). Hence, studies within this vein should take into account the intersectionality of various factors such as gender, party ideology, and ethnic or religious background.

Religion and Muslim Women's Representation

Studying the link between gender and religion, several researchers focused on the role of religiosity and religious values on exploring gender equality in Islamic societies (Alexander and Welzel 2011; Bayes and Tohid 2001; Inglehart and Norris 2003a 2003b). Inglehart and Norris (2003a:50), for example, show that fewer women enter legislatures in predominantly Catholic and Muslim societies even after controlling for other common factors such as types of electoral systems, levels of economic development and democratization. They further argue that “traditional religious values and religious laws in majority-Muslim countries have played an important role in reinforcing social norms of a separate and subordinate role for women as homemakers and mothers, and a role for men as patriarchs within the family and primary breadwinners in the paid workforce” (Inglehart and Norris 2003a: 68). Based on these findings the authors concluded that an Islamic religious heritage is “one of the most significant barriers to achieve gender equality” (Inglehart and Norris 2003a: 49).

Abu-Zayd (1998) also contends that the reason that many nations with strict Islamic traditions often rank at the bottom of the list of parliamentary representation of women is the Islamic culture. Similarly, Dunno and Russet (2004) find that Islamic countries generally are more likely than others to repress some rights of women, but the effect is much stronger and more consistent for Arab countries in particular. In another study, Alexander and Welzel (2011) find that Muslim identity affect patriarchal values both at the individual and the societal level. At the individual level, Muslim self-identification leads to an increased tendency to emphasize patriarchal values. At the societal level, a larger proportion of Muslims increases a society's base level of patriarchal values. Furthermore “Muslim support for patriarchal values is robust against various controls such as inner-societal divisions by sex, age, education, and religiosity and over between societal differences in the percentage of Muslims, the oil base of the economy, the size of the female workforce, the endurance of democracy, and the prevalence of patriarchal power structures”(Alexander and Welzel :272)

Benstead and her colleagues, on the other hand, offer an alternative account explaining the dearth of female representatives in the Middle East (Benstead, Jamal and Lust 2015). Without discounting the role of patriarchal norms, the authors argue that the mechanism underlying the electability of candidates, and biases based on gender and religiosity in the Muslim world can be best understood through role congruity theory in social psychology. When adapted to electoral behavior, the role theory suggests that biases are the result of a mismatch between stereotyped traits of a candidate and beliefs about what makes a good leader. In this regard “the extent to which voters view gender or religiosity as signaling capable leadership depends largely on preconceptions about characteristics of good leaders; these preconceptions, in turn, are based on individuals' and societies' past experiences” (Benstead, Jamal and Lust 2015:76). Hence, potential voters are more likely to assess

women or religious individuals as effective leaders in societies where such individuals have held these positions in the past, and those who assess these leaders as capable are less likely to show political bias (Benstead Jamal and Lust 2015: 76).

Another commonly quoted concern in the literature is that Islamic political control will adversely affect women's living standards (The Economist 2003). As Meyersson argues, the underlying reason for this concern is that "Islamic parties tend to represent poor and religiously conservative constituencies with correspondingly low women's rights" (Meyersson 2014: 229). Therefore, politicians with the most conservative views on women and their role in the society are elected from electoral districts where women are most vulnerable, this in turn, negatively affects women's rights. To the extent that these theories are correct I would expect to see a negative relationship between religiosity and feminist parliamentary behavior. Hence, based on this literature the following hypothesis is presented:

H1: The religiosity level of a province will be negatively associated with feminist bills.

Labor Force Participation and Women's Representation

Although the culturist explanations have been very influential in the gender and politics literature, increasing number of studies underline other factors such as economic structure. For instance, in another influential study, Inglehart and Norris (2003b) offer a revised version of modernization theory arguing that economic development brings women into the work force and significantly reduces fertility rates, which encourages norms of gender equality and increased political representation for women. However, they also maintain that support for women's representation in politics is impeded by Islam as Muslim religious leaders embrace traditional views regarding women's rights. Similar to Inglehart and Norris (2003b), Ross (2008) also underlines the importance of low female labor force participation in the Muslim world but suggests that women's underrepresentation in the workforce and government in Middle Eastern and other developing countries is caused by oil not Islam. According to his account, oil production reduces the presence of women in the labor force and decreases the likelihood of accumulating economic and political influence. More specifically, "...when fewer women work outside the home, they are less likely to exchange information and overcome collective action problems; less likely to mobilize politically, and to lobby for expanded rights; and less likely to gain representation in government" (Ross 2008:107).

Other scholars in this vein of research have also investigated the effect of increased female labor force participation on voter's preferences of gender representation (Andersen 1975, Anderson and Cook 1985). Chafetz (1990) for example argued that wage labor increases women's status and helps them to gain more power in other realms of society and politics.

Hence power and influence of women decrease discrimination and paves the way for political success (Chafetz 1990).

Women's labor force participation does not only alleviate biases against them but it also changes the attitudes and preferences of women themselves (Iversen and Rosenbluth 2008). Studies show that working women are more likely to go to the ballot box (Verba et al. 1997) and are more likely to vote for candidates and parties on the left (Inglehart and Norris 2003). Women who participate in the work force find an opportunity to develop distinct policy preferences (from their husbands or fathers) as they face the daily challenges of balancing their career and family (Iversen and Rosenbluth 2006).

Women's participation in the labor force may also influence and change party policies towards women. Once women become a large and influential group of voters, political parties may be inclined to increase the number of female representatives in order to signal working women that they are taking their problems seriously (Rosenbluth et al. 2006). This increased presence may also translate into more women in bureaucratic positions.

Increased women presence in the labor force participation also creates a positive impact on women's representation by providing qualified female candidates for political office. Kenworth and Malami (1999), for instance, argue that women's experience in professional and managerial positions (such as lawyers, educators, journalists, and business professionals) increase their chances of being viable candidates. Their findings show that there is a significant correlation between women's share in professional occupations and proportion of seats held by women. However, they find no significant correlation between women's overall participation in the paid labor force and female representation in the parliament.

Chhibber (2003) also finds that Indian women are more likely to vote for female candidates and participate in politics when they form an identity outside the household through labor force participation. Similarly, Gidengil and Karakoc (2016) show that women who are confined to the domestic sphere are significantly more likely to support Islamist parties.

Based on this framework I argue that increased labor force participation will be positively associated with women's substantive representation in Turkey. More specifically, provinces with more female labor-force are more likely to produce capable female legislators and the improved socio-economic conditions of women in these provinces will lead to increased demands in terms of feminist legislation and will put more pressure on MPs.

H2: Province level female labor force participation will be positively associated with feminist legislation.

Data and Methods

I test my expectations on the basis of a novel data set on the number and content of private member bills drafted in the Turkish parliament, and biographic information of individual MPs. Previous studies show that although few parliamentary bills become law, significant number of MPs initiate or cosponsor bills (Bowler 2010; Bulut 2017, Ciftci and Yildirim 2019). Then, why do MPs engage in this type of parliamentary activity instead of focusing on other areas such as parliamentary speeches or questions? The current literature contends that MPs strategically use bill initiation as a means to increase their name recognition (Bowler 2010; Brauninger et al. 2012; Shomer 2009). Intra-party factions or backbenchers within the governing parties may also use bills to raise their profile and gain support from their constituents to enhance their chances of re-election (Brauninger and Debus 2009).

Every member of the Turkish parliament has the right to propose legislation. The bill draft must have the signature of the initiator. The grounds for the proposal must also be included in the draft along with the text. The bills that have been rejected by the floor cannot be proposed one year after the rejection date. The bills were content coded at various levels. First, each bill was coded according to its policy content using the Comparative Policy Agendas (CAP) coding framework (Baumgartner, Green-Pedersen and Jones 2013). For example, if a bill proposes establishing a new university, it is coded under education. In the next step the gender related content of the bill is coded.

Studies usually conceptualize women's issues in different ways. Some studies adopt a more restrictive view and focus on issues that are directly linked to the wellbeing of women. These policy topics include, women's health and reproductive rights, violence against women, equal pay (e.g. Gerrity et al. 2007, Reingold 2003). These topics are sometimes referred to as feminist issues. Other scholars define women's issues as those related to women's traditional role as caregivers, including health, education, social welfare or environment (Atkinson 2017; Atkinson and Windett 2018; Thomas 1994). Issues such as security, crime and defense, on the other hand, are classified as masculine or hard issues by some scholars because they are linked with traditional male gender roles as head of the household (Atkinson and Windett 2018; Kahn 1994; Swers 2007).

Schwindt-Bayer (2006) also makes a similar distinction between women's equality issues, social or compassion issues, and men's issues. Women's issues are those that are directly affecting women and that are related to feminist concerns such as civil rights for women, domestic violence protections, reproductive health freedoms, gender equality legislation, sexual harassment policy, and equal pay for equal work. These are issues that aim to improve women's social, economic and political status (Bratton 2005). Social and

compassion issues cover topics such as the environment, public health, education, and family and children. These issues have traditionally been considered as part of the “women’s domain” and linked to women’s roles as caregivers and homemakers (Atkinson and Windett, 2018).

To test my expectations regarding gender-related bill initiation behavior, I have identified the number of bills drafted by the individual MPs. My dependent variable reflects the number of bills drafted by each MP on feminist issues. It can only take non-negative integer values, and the data reveals a right-skewed distribution. Most MPs draft only a handful of parliamentary bills in the course of a legislative term while few MPs draft many bills. Thus, I apply negative binomial regression models. I have also run Poisson models which gave me similar results. However, the Poisson model assumes that the conditional mean of the dependent variable equals its conditional variance. Since my data shows signs of over-dispersion, it is more likely that the conditional variance is greater than the conditional mean which makes me more confident that negative binomial model is a better choice.¹

Variables

The dependent variable of the study is the total number of bills related to feminist issues drafted by each MP. Therefore, my unit of analysis is the MP-term bill count (on feminist issues). To test the effect of religion/religiosity on the number of gender related bills, I use three independent variables. The variable “religious background” is a dichotomous variable that measures whether the MP has a religious background such as going to the Turkish religious high schools (*imam hatip*) or having a degree in theological studies (*ilahiyat*).

The second variable is ‘*province religiosity*’ which reflects the religiosity of the MPs’ province. To measure level of religiosity in a certain province, I use Demographic and Health Surveys administered by Hacettepe University Institute of Population Studies.² The detailed survey uses a large number of questions to measure the religiosity of the Turkish people. Among a wide variety of questions I chose to use the standard prayer question that asks whether the respondents pray five times a day which is one of the five pillars of Islam. According to Islamic belief, daily prayer is the most important type of worship that connects the individual with its creator. At the society level, it documents the piousness of the individual. The prayer data reveals striking differences between provinces. For example while 86 percent of the people living in Gumushane (a city in near northeast Turkey) pray

¹ Since my dependent variable is counts, by the MP/term, I have also used a negative binomial modeling strategy with standard errors clustered by MPs. The conclusions stay the same and the results are presented in Table A3 in the Appendix.

² All surveys employ a weighted, stratified, multi-stage cluster sampling approach. For further details see Hacettepe University Institute of Population Studies: <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/>

five times a day, the number drops to 14 percent for people living in Mugla (a city in the coast of Aegean Sea).

The third variable “*province veil*” measures the percentage of veiled women in a certain province. Muslim women’s veil has been a controversial topic not only in Western countries, but also in Muslim societies. The use of veil has often been portrayed as a sign of oppression against women. In the Turkish context, veil has long been a source of conflict between the secular establishment and the conservative elites and society. The veiling ban (which restricted veiling for government employees in government buildings and for students in universities) was only recently abolished. As in province religiosity, there is great variation between provinces. For example, percentage of veiled women in Bingol, a conservative city in Southeast Turkey, is 93.5 percent whereas it is 22 percent in Izmir, a more liberal city in Western Turkey.

To measure the effect of ideology on gender-related parliamentary bill initiation, I include party dummies for four parties in the legislature. The governing AKP, center left CHP, far left HDP and far-right conservative MHP. Based on the above discussion, I expect a negative relationship between AKP membership and gender-related bill initiation. I also expect the center left CHP and left wing HDP to be more concerned about women’s issues and therefore draft more bills directly related to women’s problems.

To test the effect of female labor force participation on my dependent variable, I include the percentage of female labor in each province. This data comes from the Turkish Statistical Institute (Turkstat). Based on the above review, I expect to see a positive association between female labor force participation and gender-related bill initiation.

‘*Critical Mass*’ is a count of the total number of female MPs in that Parliament. As mentioned earlier, critical mass has been widely used in the gender and politics literature to determine whether female representatives behave differently as their total number increases. I expect to find a positive relationship between the number of female MPs and number of feminist bills. Finally, in order to measure the influence of legislative specialization on gender related bill initiation behavior, I include a variable that measures whether the MP belongs to a committee that is related to feminine issue areas. I expect MPs in these committees to be more likely to draft feminist bills.

Table 1 present the results. In terms of the role of religion on women’s substantive representation, the results are quite interesting. Province religiosity has no significant effect on gender-related bill initiation. The coefficient has even a positive sign. The variable that measures the percentage of veiled women in a certain province is also insignificant and the coefficient has a positive sign. Finally, the religious background of the MP has no significant impact on women’s substantive representation. Altogether, these results suggest

that religiosity and the religious background does not have a direct negative impact on women's substantive representation in Turkey.

Table 1: Negative Binomial Model of Feminist Bill Initiation

Variables	Model I
Province Religiosity	0.01 (0.007)
Province Veil	0.01 (0.007)
MP Religious Background	0.85 (0.762)
Female Labor Force	0.05*** (0.018)
Critical Mass	0.01*** (0.004)
Committee Membership	0.37* (0.193)
Gender	0.32* (0.194)
AKP	-0.67*** (0.255)
CHP	0.23 (0.231)
HDP	-0.05 (0.318)
Constant	-2.37*** (0.743)
N	137
Log Likelihood	-212.73

Robust standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Conclusion

This article began by asking what drives substantive representation of women in Muslim-majority countries. Conflicting explanations argue that religion, political ideology or female labor force participation best explains gender inequality and women's underrepresentation in politics. My study aimed to disentangle the effect of these variables by providing one of the first systematic and comprehensive analysis of the women's substantive representation in the MENA region.

In terms of the role of religion in women's substantive representation, my findings offer interesting insights. First, my results do not present any negative effect of province

religiosity on women's substantive representation. Neither, the number of religious voters nor number of women wearing a hijab in a certain province seem to negatively affect the legislators from the same province. Similarly, the religious background of the individual MP does not have a negative effect on women friendly legislation. Admittedly, the religiosity data is not at the individual level, and therefore, I am cautious in terms of interpreting these findings. That being said, these findings, at the very least, cast serious doubts on the culturist arguments which argue that Islam is the biggest obstacle to gender equality.

Female labor force participation also seems to be a significant driver of women's substantive representation. MPs whose provinces have higher female labor force participation are more likely to draft bills that will further women's interests. Admittedly, my study does not uncover the specific mechanism between female labor force participation and women's substantive representation. However, the previous literature offers a convincing explanation regarding the relationship between women's participation in the labor force and their descriptive representation, which could also be tied to substantive representation. Studies in this vein argue that when women participate in the labor force they are able to form identities and policy preferences that are distinct from those of their families (especially husbands and fathers). Labor force participation also solves their collective action problem. In terms of the supply side, women's increased participation in the labor force creates opportunities for them to become community leaders and capable candidates for political office. These findings indicate that women's empowerment is crucial in improving their substantive representation in Muslim-majority countries.

References

- Alexander, A.C. and Welzel, C., 2011. "Islam and patriarchy: how robust is Muslim support for patriarchal values?". *International Review of Sociology*, 21(2), pp.249-276
- Andersen K, Cook E. 1985. "Women, work, and political attitudes". *American Journal of Political Science*. 29: 606–25.
- Andersen K. 1975. "Working women and political participation", 1952–1972. *American Journal of Political Science*, 10:439–55.
- Atkinson, M. L. (Forthcoming). "Gender and policy agendas in the post-war house". *Policy Studies Journal*. <http://dx.doi.org/10.1111/psj.12237>.
- Atkinson, M.L. and Windett, J.H., 2018. "Gender Stereotypes and the Policy Priorities of Women in Congress". *Political Behavior*, pp.1-21.

- Ayata, A.G. and Tütüncü, F., 2008. "Critical Acts without a critical mass: The substantive representation of women in the Turkish parliament". *Parliamentary Affairs*, 61(3), pp.461-475.
- Aydoğan, A. and Slapin, J.B., 2015. "Left–right reversed: Parties and ideology in modern Turkey". *Party Politics*, 21(4), pp.615-625.
- Bäck, H. and Debus, M. 2019. "When do women speak? A comparative analysis of the role of gender in legislative debates". *Political Studies*, 67(3), 576-596.
- Baumgartner, F.R., Green-Pedersen, C. and Jones, B.D. eds., 2013. *Comparative studies of policy agendas*. Routledge.
- BBC, 2014. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141222_erdogan_dogum_kontrolu
- Bektas, E. and Issever-Ekinci, E., 2018. "Who Represents Women in Turkey? An Analysis of Gender Difference in Private Bill Sponsorship in the 2011–15 Turkish Parliament". *Politics & Gender*, pp.1-31.
- Benstead, L.J., 2016. "Why Quotas Are Needed to Improve Women's Access to Services in Clientelistic Regimes". *Governance*, 29(2), pp.185-205.
- Benstead, L.J., Jamal, A.A. and Lust, E., 2015. "Is it gender, religiosity or both? A role congruity theory of candidate electability in transitional Tunisia". *Perspectives on Politics*, 13(1), pp.74-94.
- Bianet, 2015. <http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/162423-akp-li-ucma-feminyen-anlayislarla-bu-sorun-cozulemez>
- Bishin, B.G. and Cherif, F.M., 2017. "Women, Property Rights, and Islam", *Comparative Politics*, 49(4), pp.501-520.
- Bowler, S., 2010. "Private members' bills in the UK parliament: Is there an 'electoral connection'?" *The Journal of Legislative Studies*, 16(4), pp.476-494.
- Bratton, K.A., 2005. Critical mass theory revisited: The behavior and success of token women in state legislatures. *Politics & Gender*, 1(1), pp.97-125.
- Brauninger, T. and Debus, M., 2009. "Legislative agenda-setting in parliamentary democracies." *European Journal of Political Research*, 48(6), pp.804-839.

- Bräuninger, T., Brunner, M. and Däubler, T., 2012. "Personal vote-seeking in flexible list systems: How electoral incentives shape Belgian MPs' bill initiation behavior". *European Journal of Political Research*, 51(5), pp.607-645.
- Bulut, A.T., 2017. "Measuring political agenda setting and representation in Turkey: Introducing a new approach and data set." *Party Politics*, 23(6), pp.717-730
- Bush, S.S. and Gao, E., 2017. "Small Tribes, Big Gains: The strategic uses of gender quotas in the middle east." *Comparative Politics*, 49(2), pp.149-167.
- Celis, K. and Childs, S., 2008. "Introduction: The descriptive and substantive representation of women: New directions". *Parliamentary Affairs*, 61(3), pp.419-425.
- Celis, K. and Erzeel, S., 2015. "Beyond the usual suspects: Non-Left, male and non-feminist MPs and the substantive representation of women". *Government and Opposition*, 50(1), pp.45-64.
- Celis, K., Childs, S., Kantola, J. and Krook, M. L. 2008. "Rethinking Women's Substantive Representation", *Representation*, 44(2), 99–110.
- Chafetz JS. 1990. *Gender Equity: An Integrated Theory of Stability and Change*. Newbury Park, CA: Sage
- Chhibber, P., 2002. "Why are some women politically active? The household, public space, and political participation in India.", *International Journal of Comparative Sociology*, 43(3-5), pp.409-429.
- Childs, S. and Krook, M.L., 2009. "Analysing women's substantive representation: From critical mass to critical actors". *Government and Opposition*, 44(2), pp.125-145.
- Childs, S., 2004. *New Labour's women MPs: women representing women*. Routledge.
- Ciftci, S. and Yildirim, T.M., 2019. "Hiding behind the party brand or currying favor with constituents: Why do representatives engage in different types of constituency-oriented behavior?". *Party Politics*, 25(3), pp.369-381
- Collins, P. H. 1990. *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Boston: Unwin Hyman.
- Dahlerup, D. .1988. "From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics", *Scandinavian Political Studies*, 11 (4), 275–97.

- Dodson, D. 2006. *The Impact of Women in Congress*. Oxford: Oxford University Press.
- Donno, D. and Russett, B., 2004. "Islam, authoritarianism, and female empowerment: What are the linkages?". *World Politics*, 56(4), pp.582-607.
- Gehan Abu-Zayd. 1998. "In search of political power: Women in parliament in Egypt, Jordan and Lebanon." In *Women in Parliament: Beyond Numbers*, ed. Azza Karam. IDEA: Stockholm.
- Gerrity, J.C., Osborn, T. and Mendez, J.M., 2007. "Women and representation: A different view of the district?". *Politics & Gender*, 3(2), pp.179-200.
- Gidengil, E. and Karakoç, E., 2016. "Which matters more in the electoral success of Islamist (successor) parties—religion or performance? The Turkish case." *Party Politics*, 22(3), pp.325-338.
- Güneş-Ayata, A. and Doğangün, G., 2017. "Gender politics of the AKP: Restoration of a religio-conservative gender climate". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(6), pp.610-627.
- Hughes, M.M., Paxton, P., Clayton, A.B. and Zetterberg, P., 2019. "Global gender quota adoption, implementation, and reform". *Comparative Politics*, 51(2), pp.219-238.
- Inglehart, R. and Norris, P., 2003. "The true clash of civilizations". *Foreign Policy*, pp.63-70.
- Inglehart, R., Norris, P. and Ronald, I., 2003. *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge University Press.
- Iversen T, Rosenbluth F. 2006. "The political economy of gender: explaining cross-national variation in the gender division of labor and the gender voting gap". *American Journal of Political Science* 50(1):1–28.
- Iversen, T. and Rosenbluth, F., 2008. "Work and power: The connection between female labor force participation and female political representation". *Annual Review of Political Science*. 11, pp.479-495.
- Joseph, S. "Civil Myths, Citizenship, and Gender in Lebanon," in Suad Joseph, ed., *Gender and Citizenship in the Middle East*, Syracuse: Syracuse University Press, 2000, 107-36.

- Kahn, K.F., 1994. Does gender make a difference? An experimental examination of sex stereotypes and press patterns in statewide campaigns. *American Journal of Political Science*, pp.162-195.
- Kang, A.J., 2015. *Bargaining for women's rights: activism in an aspiring Muslim democracy*. University of Minnesota Press.
- Kanter, R. M. 1977a "Some Effects of Proportions on Group Life", *American Journal of Sociology*, 82 (5), 965–90.
- Kanter, R. M. 1977b. *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Kenworthy L, Malami M. 1999. "Gender inequality in political representation: a worldwide comparative study". *Social Forces* 78(1):235–69.
- Lowande, K., Ritchie, M. and Lauterbach, E., 2019. "Descriptive and substantive representation in congress: Evidence from 80,000 congressional inquiries". *American Journal of Political Science*, 63(3), pp.644-659.
- Mackay, F., 2008. "'Thick' conceptions of substantive representation: Women, gender and political institutions". *Representation*, 44(2), pp.125-139.
- Mansbridge, J. 1999. "Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent "Yes" ", *Journal of Politics*, 61 (3), 628–57.
- Meyersson, E., 2014. "Islamic Rule and the Empowerment of the Poor and Pious". *Econometrica*, 82(1), pp.229-269.
- Moghadam, Valentine, *Modernizing Women: Gender and Social Change in the Middle East*, 2nd ed. (Boulder: Westview Press, 2003).
- Norris, P. and Inglehart, R., 2002. *Islamic culture and democracy: Testing the clash of civilizations' thesis*. *Comparative Sociology*.
- Phillips, A. 1995. *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Pitkin, H. F. 1967. *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Reingold, B. .2000. *Representing Women: Sex, Gender and Legislative Behavior in Arizona and California*. Chapel Hill NC: University of North Carolina Press.

- Reingold, B., 2003. *Representing women: Sex, gender, and legislative behavior in Arizona and California*, Univ of North Carolina Press.
- Ross, M.L., 2008. "Oil, Islam, and women". *American political science review*, 102(1), pp.107-123.
- Schwindt-Bayer, L.A., 2006. Still supermadres? "Gender and the policy priorities of Latin American legislators". *American Journal of Political Science*, 50(3), pp.570-585.
- Schwindt-Bayer, Leslie A. 2010. *Political Power and Women's Representation in Latin America*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Shalaby, M. 2016a. "Challenges facing women's political participation post Arab Spring: The cases of Egypt and Tunisia" in Marwa Shalaby and Valentina Moghadam (Eds.), *Empowering Women after the Arab Spring* (pp. 171-191). Palgrave Macmillan, New York.
- Shalaby, M. 2016b. "Deconstructing Women's Empowerment in the Middle East and North Africa" in Marwa Shalaby and Valentina Moghadam (Eds.), *Empowering Women after the Arab Spring* (pp. 171-191). Palgrave Macmillan, New York.
- Shalaby, M. 2018. "Women's Representation in the Middle East and North Africa." *Oxford Bibliographies in Political Science*.
- Shields, S.A. 2008. "Gender: An Intersectionality Perspective." *Sex Roles* 59 (5-6): 301-11.
- Shomer, Y., 2009. "Candidate selection procedures, seniority, and vote-seeking behavior". *Comparative Political Studies*, 42(7), pp.945-970.
- Studlar, D.T. and McAllister, I., 2002. "Does a critical mass exist? A comparative analysis of women's legislative representation since 1950". *European Journal of Political Research*, 41(2), pp.233-253.
- Swers, M., 2007. "Building a reputation on national security: The impact of stereotypes related to gender and military experience". *Legislative Studies Quarterly*, 32(4), pp.559-595.
- THE ECONOMIST (2003): "The Law of Man or the Law of God?" *The Economist*, September 11. [229]

- Tohidi, N. and Bayes, J.H., 2001. "Women redefining modernity and religion in the globalized context". In *Globalization, Gender, and Religion* (pp. 17-60). Palgrave Macmillan, New York.
- Verba S, Burns N, Schlozman KL. 1997. "Knowing and caring about politics: gender and political engagement". *Journal of Politics*, 59:1051–72.
- Weldon, S. L. 2006. "The Structure of Intersectionality: A Comparative Politics of Gender." *Politics & Gender* 2 (2): 235–48.
- Wolbrecht, C., 2002. "Explaining Women's Rights Realignment: Convention Delegates, 1972–1992". *Political Behavior*, 24(3), pp.237-282.
- Yildirim, T.M., (forthcoming). "Gender and Agenda Diversity: Cognitive Differences in Representatives' Information Processing". *Policy Studies Journal*.
- Yildirim, T. M., Kocapınar, G., and Ecevit, Y. A. (forthcoming). "Status Incongruity and Backlash against Female Legislators: How Legislative Speechmaking Benefits Men, but Harms Women". *Political Research Quarterly*.
<https://doi.org/10.1177/106591291986144>

WHAT WILL TURKEY GAIN BY BECOMING A MEMBER OF THE FRANCOPHONIE AND OR THE COMMONWEALTH ORGANIZATION?

Erol KALKAN¹

Karadeniz Technical University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of
International Relations

Madi Madi JOHN²

Karadeniz Technical University

Abstract

By questioning the diplomatic presence of Turkey worldwide, in a context where its process of integration to the European Union is at its lesser point, the present research paper intends to identify, understand and evaluate the potentials gains for the Turkish Government in the redeployment of its diplomatic relations by extending its ties to some cultural Governmental International Organisations such as the Francophonie and the Commonwealth of Nations.

This reflexion is being supported by a precise and triple argumentation. At the fist spot, promoted by the President of the Republic Recep Tayyip Erdogan, with a deep emphasis with the appointment on May 1st, 2009 of Ahmet Davutoglu at the Turkish Ministry of Foreign Affairs, Turkey's diplomacy has set for the country the basis and fundaments of the re-emergence of the Kemal Ataturk nation as an important country worldwide with a diplomatic galaxy counting not less than 67 Embassies and 52 Consulates around the world. In another line of argumentation, this paper defends the idea that Turkey is member of almost every important International Organisation intending to participate to the global governance such as 21 International Organisations oriented on general politics, 4 IO based on Tourism and Culture, 18 IO related to trade, Economy and Development, 8 Scientific and Sanitary Researches-based IO, 4 IO specialised in Food and Alimentation, 12 IO working in the sector of Sustainable Development, Energy, Communication and Transport, 4 IO promoting the Justice and 8 International Organisation with Military vocation. The third argument impelling this research exposes the fact that despite this international presence, Turkey has its candidature to the EU, which since April 14th 1987 has been introduced by Turgut Ozal and till the present time, has not being granted and in the opposite side, has in the country, pertinent elements such as the practice of French and English in favour of a further redeployment of its diplomacy in direction of the International Organisation of the Francophonie and or the Commonwealth of Nations Organisation. Being stated that Turkey is an emerging country and an aspirer to the regional and global leadership seeking for new horizons in order to brighten its international image, strengthen its worldwide influence and consolidate its international dynamism, the research question guiding this analysis interrogates the opportunities related to the expansion of the Turkey diplomacy in the cultural domain of the Commonwealth of Nations and or the Francophonie and underlines the advantage of enlarging the country's diplomatic network by addressing the value for the government to participate to these international forums. It suggests therefore this problematic : In the context of a still non-integration of Turkey in the EU organisation as proposed and expected by the Ankara's authorities and taking into consideration the important presence of French and English language in the country and the possibility for the country to open to itself a new window and horizon in support of its international voice constituted by these two international organisations, won't it be a gain for Turkey to

¹ Erol KALKAN, erolkalkan@ktu.edu.tr

² Madi Madi JOHN

join the Commonwealth of Nations and or the International Organisation of the Francophonie? More precisely, what will be the advantage for the Turkey Government by becoming a member of the Francophonie and or the Commonwealth of Nations? Why does this candidature seems to be a necessity for the country in a period of important mutations in the national Turkish politics? What are the opportunities that will be offered to Turkey by the Commonwealth and or the Francophonie?

By stipulating a non-negligible advantage on an internal and international milieu for Turkey by being a member of one or both International Organizations, under the analytic method and the realistic theory identifying the national interest as the main motivation of a country foreign policies, this article is aiming to be an echo to the publication of Eren Özalay on *Turkeys involvement in Regional Organizations and its repercussions for the UE membership: A discursive analysis*, an article giving an answer to the question to know if the Turkish involvement in regional International Organization will be an alternative to the country's membership to the European Union.

Keywords: *Turkey, Commonwealth, Francophonie, Diplomacy, Culture. Rationalism, Discursive analysis*

Theoretical framework: rationalism and discursive analysis

Discursive theory puts discourse and the structures through which they operate at the centre of its analysis of political behaviours, and stresses that discourse matter, affect outcomes and constrain the actions of the actors who establish them. In short, the way discourse is formed, strongly influence how efficiently a policy car runs, which direction the policy can take, and how sure we can be that the policy will not break down. It places ideas and discourse in an process of context and emphasises the role of discourse in constructing behaviour, political process and political action. It hypothesises that discourse matters in the construction and reconstruction of policy, politic and polity. According to the logic of discursive analysis, discourse serves 'both as structures that constrain actors and as constructs created and changed by those actors' and thus they are internal to the actors (Schmidt, 2008: p.321, p.304). Politic and policy changes are dynamic in discourse theory (Schmidt, 2008), whereas it is static in rational and constructivist theories. Discourses are also defined as ideas in discourse theory and are thus subjective, whereas they are objective and material in rational theory (Schmidt, 2010). Discourse has a causal impact on the construction and reconstruction of political interest and identity.

This study intends to benefit from discourse analysis to assess how the concerns, interest, preferences, perceptions and practices of Turkish actors have changed over time and how they have assumed the role of change agents in promoting the adaptation of Turkish foreign policy to an engagement policy. From discourse, perspective language is a material part of human action and policy is an articulation of discourse (Foucault, 1989:184–186). According to Foucault, discourse is a way of talking and thinking which involves patterns of belief, ideology and identity, and as well as patterns of language that influence and are influenced by the ideas. It also serves to circulate power in society. 'The discursive representations are assumed to constitute an enabling framework for certain policies and to

exclude other policies. The focus in the play of discursive practice is the discursive struggle which is played out between competing discourses' (Aggestam, 2004:68). The discursive struggle in relation to shaping Turkish foreign policy can be seen as struggles between military-bureaucratic state elites and civil elites adhering to different discourses. Hence, employing discourse analysis can help us to explore which and whose discourse (if any) becomes dominant in Turkish foreign policy and to measure the changing rhetoric and actions of associated Turkish actors in formulation of Turkish foreign policy¹ in different periods.

Discourse analysis requires paying attention to what a person is talking about, what is said and how it is said, what motivated the text and where it is said, because actual hearers influence what gets said and how, why actors tell stories and what they intend to do with that language (Johnstone, 2002:8). As such, written or spoken utterances in the foreign policy sphere will be explored under the above-mentioned questions by paying attention to how discourse is shaped by domestic and foreign policy and how discourse shapes them, how the discourse is shaped by purpose and how discourse shapes purpose. In this way how and to what extent the rhetoric, concerns, interest, preferences, perceptions and practices of the associated actors have changed over time have varied between different periods will be explored. Changes in Turkish foreign policy are described with respect to national security, dialogue, co-operation and diplomacy concepts towards neighbours and regional issues. Then clarification of these concepts, including similarities and differences will be described and compared by using discourse analysis to explain the transformation of Turkish foreign policy. In this regard, NSC declarations, and government and foreign ministry announcements (written or spoken utterances delivered by policy-makers will be explored to compare and measure changes in Turkish foreign policy within different periods of time.

Rational theory proposes that people adapt new policy, norms, discourse and regulation 'if the costs of change or adaptation are less than the benefits, and if doing so will serve their interests and welfare' (Blyth, 2002: p.306). It hypothesizes that individuals are utility maximisers and thus to maximise their own gain they conduct cost/benefit analyses in policy-making. Before making a policy or adapting a norm and/or a regulation, therefore, they look for what they will get out by adapting a new policy, norm and/or discourse. they

¹ 'Definitions and usages of the term 'discourse' differ considerably from one approach to the other ... discourse is widely used in social research (including interdisciplinary approaches in linguistic and social psychology) as a macro concept to analyse how language both constrains and constructs social progress; that is, how language constrains the choices of agents and how it more fundamentally generates agent and social processes' (Aggestam, 2004:85). The term 'discourse' is taken here as a macro concept; this usage of it is particularly associated with Foucault (1989).

adapt to a new policy, norm and/or discourse if they calculate that they will gain more by adapting than by not adapting to a new policy.

From the Social constructivist perspective, adaptation to new norms, ideas, policies and standards comes into practice through increasing socialisation and experimental learning. Actors and institutions that are engaged with the other actors and institutions socialise with and learn from them. Their identity, ideas and culture thus change over time and they increasingly find the new values, ideas, norms and standards more appropriate than the alternatives. As such, they increasingly adapt to the new norms, ideas, policies and standards (Börzel & Risse, 2003, 2007, 2009, 2012; Hall & Taylor, 1996; March & Olsen, 1989; Schimmelfennig, 2010; Tonra, 2003). Accordingly, there is an ontological problem in combining rational and constructivist theories in analysing the domestic impact on foreign policy. On the other hand, due to the significant differences between Turkey and countries subjected to this study in terms of identity and political culture, changes in Turkey's identity and political culture through socialisation and experimental learning requires time and intensive relations with these countries. Bearing in mind the intensity of francophone/commonwealth –Turkey relations and the diversity in their identities, it does not seem likely that the explanatory instruments of Social constructivism will not be fruitful in analysing the francophone/commonwealth –Turkey relations.

The source material used in this study to establish the discourse in relation to the above-mentioned concepts comes from the written or spoken utterances delivered by NSC, leaders of Turkish government and foreign ministry which played an active role in the formulation and implementation of TFP. Concretely, in analysing the transformation of Turkish foreign policy discourse, the primary sources drawn on are speeches specifically related to foreign policy affairs from 1990 to 2010 by prime ministers (Erdogan, Ecevit, Yılmaz, Ciller and Erbakan) and foreign ministers (Davutoglu, Babacan, Gul and Cem). The NSC's conclusions and documents related to foreign policy affairs and national security concept and a number of debates in the Turkish Grand National Assembly from the 1990s to 2010 will be drawn upon. These are, to a large extent, to be found in the Republic of Turkey's Prime Minister General Directorate of State Archives. It is not claimed that these materials contain all the samples; that is not possible here for practical reasons. It does, however, contain materials from the major political institutions and actors that played an active role in the formulation of Turkish foreign policy in the timeframe for the study.

Bibliography

- Aggestam, L. 2004. "Role Identity and Europeanisation of Foreign Policy: a Political-cultural Approach." In *Rethinking European Union Foreign Policy*, edited by Ben Tonra and Thomas Christiansen, 81–98. Manchester: Manchester University Press.
- Aras, B. (2001) "Turkish Foreign Policy Toward Iran: Ideology and Foreign policy in

- Flux.” *Journal of Third World Studies* 18, no. 1: 87–105.
- . 2004. *Turkey and the Greater Middle East*. Istanbul: Tasam Press.^[SEP]
- . 2005. “Turkey and the GCC: an emerging relationship.” *Middle East Policy* XII, no. 4: 89–97.
- . 2009. “Davutoglu Era in Turkish Foreign Policy.” *Today’s Zaman*, June 30.
- Barkey, H. J. 1996. *Reluctant Neighbor: Turkey’s Role in the Middle East*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Börzel, T. A., and T. Risse. 2000. When Europe Hits Home: Europeanisation and Domestic Change, European Integration Online Paper (EIoP) Vol. 4, No: 15, pp.1.
- . 2003. “Conceptualising the domestic impact of Europe.” In *The Politics of Europeanisation*, edited by K. Featherstone and C. M. Radaelli, 57–80. Oxford: Oxford University Press.
- Checkel, J. 1998. “The Constructivist Turn in International Relations Theory.” *World Politics* 50: 324
- Crawford N. 2006. How previous ideas affect later ideas. In *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, ed. R Goodin, C Tilly, pp. 266–83. Oxford, UK: Oxford Univ. Press
- Dagi, D. I. 1998. *Kimlik Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği ((Identity, Discourse and Politics: The Welfare Party Tradition)*. Ankara: Imge Kitabevi.
- Dietrich, J. 2003. “The Serves Syndrome: Turkish Foreign Policy and its Historical Legacy.” *American Diplomacy*. Accessed October 25, 2011. http://www.unc.edu/depts/diplomat/archives_roll/2003_07-09/jung_sevres/jung_sevres.html.
- Hall, P. A., and C. R. Taylor. 1996. "Political Science and the Three New Institutionalisms." *Political Studies* 44, no. 6: 936–57.
- . 1998. "The Potential of Historical Institutionalism: A Response to Hay and Wincott." *Political Studies* XLVI: 958–62.
- Foucault, M. 1972/1989. *Archaeology of knowledge*. London: Tavistock Publications.
- Fouilleux E. 2004. Reforms and multilateral trade negotiations: another view on discourse efficiency. *West Eur. Polit.* 27(2):235–55

- Blyth, M. 2003. "Structures do not Come with an Instruction Sheet: Interests, Ideas, and Progress in Political Science." *Perspectives on Politics* 1(4): 695-706.
- Jenkins, G. 2000. *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics*. Oxford: International Institute for Strategic Studies/Oxford University Press.
- Johnstone, B. 2002. *Discourse Analysis*. Oxford: Bleckwell Publishing.
- Karaosmanoğlu, A. 1988. "Turkey and the southern flank: domestic and external contexts." In *NATO's southern allies: internal and external challenges*, edited by John Chipman, 30–64. London, New York: Routledge.
- Karakartal, B. 1985. "Turkey: The Army as Guardian of the Political Order." In *The Political Dilemmas of Military Regimes*, edited by C. Clapham and G. Philip, 46–63. London and Sydney: Croom Helm Press.
- March, G. J., and P. J. Olsen. 1979. *Ambiguity and Choice in Organizations*. 2nd ed. Bergen: Universitetsforlaget.
- . 1998. "The Institutional Dynamics of International Political Orders." *International Organization* 52, no. 4: 943–69.
- March J, Olsen J. 1989. *Rediscovering Institutions*. New York: Free Press
McNamara K. 1998. *The Currency of Ideas: Monetary Politics in the European Union*. Ithaca, NY: Cornell Univ. Press.
- Schimmelfennig, F. 2005. *The Politics of European Union Enlargement: Theoretical Approaches*. London: Routledge.
- Tocci, N. 2001. 21st Century Kemalism: Redefining Turkey-EU relations in the Post-Helsinki Era. CEPS working document No. 170, September 2001
- Schmidt, 2008: p.321, p.304).
- Tonra, B. 2000. "Denmark and Ireland." In *The Foreign Policy of European Union Member States*, edited by I. Manners and R. G. Whitman, 245. Manchester: Manchester University Press.
- Tonra, B., and T. Christiansen. 2004. *Rethinking European Union Foreign Policy*. Manchester: Manchester University Press.

Sunnar, I. 1974. *State and Society in the Politics of Turkey's Development*. Ankara: Ankara University Press.

DİSİPLİNİN 100. YILINDA KLASİK REALİZMİ YENİDEN OKUMAK: MORGENTHAU'NUN DÜŞÜNÇESİNİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

Betül ÖZYILMAZ KİRAZ¹

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Klasik Realizm, Morgenthau'nun Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarına tekabül eden 1948 yılında yayınlanan ve Türkçe'ye "Uluslararası Politika" olarak çevrilen "Politics Among Nations" kitabı ile disiplinin ana akım kuramlarından birisi haline gelmiştir. Morgenthau, kitabının 1954 yılında yayınlanan baskısında Realizmin altı ilkesini tanımlayarak aynı zamanda kuramın temel argümanlarını da ortaya koymuştur. Günümüzde bu ilkeler Klasik Realizmin temel ilkeleri olarak kabul edilmektedir. Morgenthau ve onun Klasik Realist düşüncesi yazılırken ve anlatılırken de bu ilkeler üzerinden gidildiği görülmektedir. Morgenthau'nun güç ve çıkar vurgusu ön plana çıkarılmakta; onun devleti ve devletin askeri gücünü merkeze koyan bir bakış açısında sahip olduğunun altı çizilmektedir. Bu durum Klasik Realizmin, politik psikoloji çalışanlar tarafından sıklıkla eleştirilmesine yol açmaktadır. Klasik Realizm, devleti merkeze koyan, bireylerin psikolojik özelliklerinin politik süreçlere olan etkisini yok sayarak devletleri üniter aktörler olarak kabul eden argümanlarıyla politika ve psikoloji arasındaki ilişkiyi göz ardı etmektedir. Bu çalışmanın amacı, bu eleştirinin geçerliliğini test etmektir. Bu bağlamda Klasik Realizmin "babası" olarak kabul edilen ve kuramın temel ilkelerini tanımlayan Morgenthau'nun temel eseri olan "Politics Among Nations/Uluslararası Politika" kitabı, çalışmanın ana kaynağı olarak kullanılmaktadır. Çalışmada, politik psikolojinin, Uluslararası İlişkilerin ana akım kuramlarından Klasik Realizme yönelik söz konusu eleştirisinin geçersiz olduğu; titiz bir okumanın, kuramcı tarafından bilinçli bir şekilde ifade edilmemiş olsa da Klasik Realizmin ana argümanlarının aslında psikolojik temeller üzerine inşa edildiğine işaret ettiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Realizm, Politik Psikoloji, Morgenthau, Uluslararası politika, Güç.

Giriş

Alman-Amerikan siyaset bilimci Hans J. Morgenthau, Uluslararası İlişkiler disiplininin geleneksel kuramlarından olan Klasik Realizm'in "babası" olarak kabul edilmektedir. Thukydides, Machiavelli ve Hobbes'un felsefi temellerini attığı; Edward H. Carr'ın idealizmin eleştirisi ile önünü açtığı Klasik Realizm, Morgenthau'nun Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarına tekabül eden 1948 yılında yayınlanan ve Türkçe'ye "Uluslararası Politika" olarak çevrilen "Politics Among Nations" kitabı ile disiplinin ana akım kuramlarından birisi haline gelmiştir. Morgenthau, kitabının ikinci baskısında Realizmin altı ilkesini tanımlayarak aynı zamanda kuramın temel argümanlarını da ortaya koymuştur. Günümüzde bu ilkeler Klasik Realizmin temel ilkeleri olarak kabul edilmektedir. Morgenthau ve onun Klasik Realist düşüncesi yazılırken ve anlatılırken de bu ilkeler üzerinden gidildiği görülmektedir. Morgenthau'nun güç ve çıkar vurgusu ön plana çıkarılmakta; onun devleti ve devletin askeri gücünü merkeze koyan bir bakış açısında

¹ Betül ÖZYILMAZ KİRAZ, betulozyilmaz@yahoo.com.

sahip olduğunun altı çizilmektedir. Bu durum Klasik Realizmin, politik psikoloji çalışanlar tarafından sıklıkla eleştirilmesine yol açmaktadır.

Politik davranışın kökenlerini, dinamiklerini ve sonuçlarını bilişsel ve sosyal açıklamalara başvurarak ortaya koymaya çalışan politik psikoloji araştırmacıları için Klasik Realizm, devleti merkeze koyan, bireylerin psikolojik özelliklerinin politik süreçlere olan etkisini yok sayarak devletleri üniter aktörler olarak kabul eden argümanlarıyla politika ve psikoloji arasındaki ilişkiyi göz ardı etmektedir. Bu çalışmanın amacı, bu eleştirinin geçerliliğini test etmektir. Bu noktada, Klasik Realizme yönelik eleştirilen yalnızca politik psikoloji çalışanlardan gelmediğinin altını çizmekte fayda görülmektedir. Ortaya çıktığı dönemden itibaren Klasik Realizm gerek disiplin içinden gerekse diğer disiplinlerden gelen birçok eleştiriye maruz kalmıştır ve kalmaktadır. Bu çalışmada inceleme konusu olarak politik psikolojinin tercih edilmesi, tamamen yazarın bu alana olan şahsî ilgisinin bir sonucudur.

Çalışmada Klasik Realizmin "babası" olarak kabul edilen ve kuramın temel ilkelerini tanımlayan Morgenthau'nun temel eseri olan "Politics Among Nations/Uluslararası Politika" kitabı, çalışmanın ana kaynağı olarak kullanılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde söz konusu kaynak incelenerek Klasik Realizmin temel argümanları incelenmektedir. Takip eden bölümde bir disiplin olarak politik psikoloji ve onun Klasik Realizme yönelik eleştirileri, gerekçeleri ile birlikte detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü ise Klasik Realizme karşı ortaya konulan eleştirilerin geçerliliğinin analiz edilmesine ayrılmaktadır.

1. Morgenthau ve Klasik Realizmin Altı İlkesi

Nazi Almanyası'nın parlak bilim adamlarından birisi olan Hans J. Morgenthau, Amerika'ya iltica ederek burada yaptığı çalışmalarla Uluslararası İlişkilerde Realist akımı başlatmıştır (Roskin ve Berry, 2014, s.51). Esasında Realizm olarak bilinen politik düşünce geleneğinin uluslararası politika alanında binlerce yıldır hâkim olduğu bilinmektedir. Realizm, uluslararası ilişkiler ve dünya politikasına ilişkin, kökenleri iki bin yıldan fazla bir zaman dilimine dayanan bir görüştür (Viotti ve Kauppi, 2014, s.32). Klasik Realizmin felsefi temelleri Thukydides, Machiavelli ve Thomas Hobbes'a dayanmaktadır. Bu felsefi temel üzerine inşa eden Edward H. Carr ise iki savaş arası dönemdeki gelişmeleri konu eden kitabında İdealizmi eleştirerek disiplinde İdealizmin hâkimiyetine karşı Realist bir çağrı yapmıştır. Thukydides, Machiavelli ve Hobbes'un felsefi temellerini attığı, Carr'ın İdealizmin eleştirisi ile önünü açtığı Klasik Realizm, Morgenthau'nun Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarına tekabül eden 1948 yılında yayınlanan ve Türkçe'ye "Uluslararası Politika" olarak çevrilen "Politics Among Nations" kitabı ile disiplinin ana akım kuramlarından birisi haline gelmiştir.

Morgenthau, kitabının 1954 yılında gerçekleşen ikinci baskısında Realizmin altı ilkesini tanımlayarak aynı zamanda kuramın temel argümanlarını da ortaya koymuştur. Kuramın

temel argümanlarını sistematik bir şekilde ortaya koyan Morgenthau, Realist kuramı bir bütün olarak geliştirmiştir (Balcı, 2017, s.130). Bu nedenle Morgenthau, Klasik Realizmin "babası" olarak kabul edilmektedir. Nitekim Eralp (2010), İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere Realizmin gelişmesi ve daha genel anlamda Uluslararası İlişkiler disiplininin şekillenmesinde Morgenthau'nun özel konumunu Herz'den şöyle aktarmaktadır:

"İkinci Dünya Savaşı sıralarında veya biraz sonra bazılarımız Hans Morgenthau'nun entelektüel liderliğinde dünya meselelerine daha Realist bir yaklaşımı savunmaya başladık. Bunu temelde, George Kennan'ın 'legalizm' ve 'moralizm' diye damgaladığı düşünceye karşı yaptık, bu ki özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde Uluslararası İlişkiler çalışmaları yerine geçiyordu" (s.72).

Morgenthau'nun, kuramın ve hatta disiplinin şekillenmesindeki bu öncü rolüne binaen bu çalışmada Klasik Realizm ile Morgenthau'nun düşüncelerinin özdeşleştirilmesinde ve belki de birbirinin yerine kullanılmasında bir sakınca görülmemektedir. Dolayısıyla çalışmanın Klasik Realizmin açıklanmasına ayrıldığı bu kısımda kuram, Morgenthau'nun tanımladığı altı ilke üzerinden açıklanmaktadır. Söz konusu ilkeleri Morgenthau şu şekilde sıralamakta ve açıklamaktadır:

(1) Politika, kökleri insan doğasına dayanan objektif yasalarla yönetilmektedir. Toplumu geliştirmek için öncelikle toplumun birlikte yaşadığı bu yasaları anlamak gereklidir. Politikanın yasalarının objektifliğine inanan Realizm, bu objektif yasaları yansıtan bir rasyonel kuramın geliştirilmesinin olanaklı olduğuna da inanmalıdır. O halde Realizm, politikada gerçek ve fikirle; objektif ve rasyonel olarak doğru olanla gerçeklerden ayrılmış yalnızca subjektif bir yargı olan arasında ayırım yapma olanağına da inanmaktadır.

Kuramın, gerçeklerin ortaya çıkarılmasına ve onların mantık aracılığıyla anlamlandırılmasına dayandığını kabul eden Realizme göre, bir dış politikanın mahiyeti, yalnızca gerçekleştirilen politik eylemlerin ve bunların öngörülebilir sonuçlarının incelenmesi yoluyla bulunabilir. Bu şekilde, devlet adamlarının fiilen ne yaptıkları bulunabilir ve onların eylemlerinin öngörülebilir sonuçlarından amaçlarının ne olduğuyula ilgili bir kaniya varılabilir. Fakat gerçeklerin incelenmesi de yeterli değildir. Dış politikanın gerçekçi hammaddesine anlam verebilmek için politik gerçekliğe rasyonel bir yol haritasıyla; dış politikanın muhtemel anlamlarına dair fikir veren bir harita ile yaklaşmak gerekir. Başka bir deyişle, kendimizi belirli koşullar altında belirli bir dış politika sorunuyla baş eden bir devlet adamının yerine koymalı ve rasyonel bir şekilde hareket ettiğini varsaydığımız bu devlet adamının seçeceği rasyonel alternatiflerin neler olduğu sorusunu kendimize sormalıyız. Uluslararası politikanın gerçeklerine kuramsal anlam veren, söz

konusu rasyonel hipotezin gerçekler ve onların sonuçları karşısında bu şekilde test edilmesidir (Morgenthau, 1997, s.4-5).

(2) Çıkar kavramı, güç açısından tanımlanmaktadır. Bu kavram, uluslararası politikayı anlamaya çalışan akıl ile anlaşılması beklenen gerçekler arasında bağlantıyı sağlamaktadır. Aynı zamanda politikayı, bağımsız bir eylem alanı ve ekonomi (bu alanda çıkar, refah olarak tanımlanmaktadır), etik, estetik ya da din gibi alanlardan farklı bir alan olarak ortaya çıkarmaktadır. Bu tür bir kavram olmadan politik ve politik olmayan vakalar arasında ayırım yapmak mümkün olmayacağı için bir politika kuramı (uluslararası ya da yerel) ortaya koymak da tümüyle imkânsız olacaktı (Morgenthau, 1997, s.5).

Realizm, devlet adamlarının güç ile tanımlanan çıkar açısından düşündüklerini ve hareket ettiklerini varsaymaktadır. Bu varsayım, bir devlet adamının politik arenada atmış olduğu ya da atacağı adımların kökenine inmeye ve onları tahmin etmeye olanak tanımaktadır. Tüm devlet adamlarının güç ile tanımlanan çıkara göre hareket ettiklerini düşünüldüğünde onların eylemleri, sanki devlet adamı raporunu yazarken onun omuzlarından yaptığı işi incelemiş; diğer devlet adamlarıyla konuşmalarını gizlice dinlemiş gibi iyi anlaşılmakta; onun gerçek düşüncelerini okumak ve tahmin etmek mümkün olmaktadır. Yani güç olarak tanımlanan çıkar açısından düşünerek devlet adamının düşünceleri ve eylemleri belki de onun kendisinden bile daha iyi anlaşılacaktır. (Morgenthau, 1997, s.5).

Morgenthau'ya göre bu bakış açısı, dış politikada hayret verici bir süreklilik yaratmaktadır. Örneğin Amerikan, İngiliz ya da Rus dış politikası anlaşılır, rasyonel, genel olarak kendi içinde tutarlı, birbirini takip eden devlet adamlarının farklı güdülerinden, tercihlerinden, entelektüel ve ahlaki niteliklerinden bağımsız bir süreç haline gelmektedir. Bu durumda uluslararası politikanın Realist kuramı iki popüler yanılgıya karşı gardını almalıdır: güdülere yönelik ilgi ve ideolojik tercihlere yönelik ilgi.

Dış politikaya dair ipuçlarını devlet adamlarının güdülerinde aramak hem nafiye hem de aldatıcıdır. Çünkü güdüler hem aktörün hem de onun üzerinde çalışan gözlemcinin çıkarları ve duyguları tarafından çarpıtılmaktadır. Morgenthau bu noktada aslında cevabını açıkça ortaya koyduğu iki soru sormaktadır: Kendi güdülerimizin ne olduğunu gerçekten biliyor muyuz ve diğerlerinin güdülerine dair ne biliyoruz? (Morgenthau, 1997, s.6).

Uluslararası politikanın Realist kuramı aynı zamanda başka popüler bir yanılgıya olan devlet adamlarının dış politikalarını, onların felsefi ya da politik sempatiilerine denk tutma yanılgısından da uzak durmalıdır. Devlet adamları popüler destek kazanmak için dış politikalarını felsefi ve politik sempatiileri üzerinden sunma alışkanlığı gösterebilmektedir. Fakat nihayetinde "resmi görevleri" olan ulusal çıkar açısından düşünme ve hareket etme ile "kişisel dilekleri" olan kendi ahlaki değerleri ve politik ilkelerinin dünya genelinde yayılması arasında ayırım yapacaklardır (Morgenthau, 1997, s.6-7).

(3) Güç olarak tanımlanan çıkar, evrensel olarak geçerli olan objektif bir kategoridir; ancak çıkar kavramının içeriği sabit ve herkes için aynı değildir. Çıkar düşüncesi esasında politikanın özüdür ve zamanın ve mekânın koşullarından etkilenmez (Morgenthau, 1997, s.10). Ancak tarihin belirli bir döneminde politik eylemi belirleyen çıkarın türü, dış politikanın içinde oluşturulduğu politik ve kültürel bağlama bağlı olmaktadır. Aynı durum güç kavramı için de geçerlidir. Güç kavramının içeriğini ve onun nasıl kullanıldığını, politik ve kültürel ortam belirlemektedir (Morgenthau, 1997, s.11).

(4) Evrensel ahlaki ilkeler, devletlerin uluslararası politikadaki davranışlarında geçerli değildir. Evrensel ahlaki ilkeler, zamanın ve mekânın somut koşullarının süzgecinden geçirilmelidir. Birey kendisi için şunu diyebilir: Dünya yok olsa bile adalet yerini bulsun. Ancak devletin, kendi yükümlülüğü altında olanlar adına böyle bir şey söyleme hakkı bulunmamaktadır. Hem birey hem devlet, politik eylemi evrensel ahlaki prensipler (örneğin özgürlük gibi) açısından değerlendirmelidir. Fakat birey, bu tür bir ahlaki bir ilkeyi savunmak adına kendini feda etme hakkına sahipken devlet için aynı şey söz konusu değildir. Hâlihazırda hayatta kalma ahlaki ilkesinden mülhem almakta olan devlet, özgürlük ilkesinin ihlalinden duyduğu hoşnutsuzluğun, başarılı bir politik eylemin önüne geçmesine izin veremez. İhtiyatsız, yani ahlaki görünen eylemin politik sonuçlarını düşünmeden, bir politik ahlakilik olamaz. Dolayısıyla Realizm, alternatif politik eylemlerin sonuçlarının tartılmasını ifade eden ihtiyatlılığı, politikadaki en yüksek erdem olarak görmektedir (Morgenthau, 1997, s.12).

(5) Herhangi bir devletin ahlaki seçimleri uluslararası ilişkileri yöneten değerlerle özdeşleştirilemez. Ulusların ahlaki kurallara tabi olması başka bir şeydir; diğer uluslarla olan ilişkilerde neyin iyi ve neyin kötü olduğunu kesin bir şekilde biliyormuş gibi davranılması başka şeydir (Morgenthau, 1997, s.13).

(6) Siyasal Realizm ile diğer düşünce okulları arasındaki ayrım temel ve gerçektir. Her alan kendi kriterlerine göre değerlendirilmelidir. Ekonomist, hukukçu, ahlakçının kendi alanlarının otonomisini savunduğu gibi siyasal Realist de entelektüel olarak politik alanın otonomisini savunur. Siyasal Realist, çıkarı güç olarak tanımlarken ekonomist, refah; hukukçu, eylemin yasal kurallara uygunluğu ve ahlakçı da eylemin ahlaki ilkelere uygunluğu olarak düşünmektedir. Dolayısıyla siyasal Realizm, diğer düşünce okullarından farklıdır (Morgenthau, 1997, s.13).

Morgenthau'nun tanımladığı ve Klasik Realist kuramın temel argümanlarını oluşturan altı ilke bu şekildedir. Görüldüğü üzere Morgenthau, uluslararası ilişkileri açıklayan "rasyonel" bir kuram geliştirmeyi amaçlamaktadır. Morgenthau'nun rasyonalite kavramı, politikayı sınırsız ihtiyaçlar ile kıt kaynaklar arasında uyum kurabilme kabiliyeti olarak tanımlamaktadır. Devlet adamlarının dış politikada uygulamaları gereken akılcı yol, değişik seçenekler arasında amaçlarını kaynaklarıyla en iyi şekilde gerçekleştirecek ve kazançlarını maksimize edecek seçeneği bulmalarıdır (Eralp, 2010, s.74-75). Kuramdan

ve kuramcılardan beklenen ise devlet adamlarının bu şekilde davrandığını, yani güç ile tanımlanan çıkarlara göre hareket ettiğini, kabulünden hareket ederek uluslararası politikayı anlaşılır hale getirmektir. Bir yandan rasyonel bir kuram ortaya koymaya çalışan Morgenthau, diğer yandan da Uluslararası İlişkiler disiplininin çalışma alanını ve içeriğini de belirlemektedir. Buna göre Uluslararası İlişkiler, uluslar arasındaki politik ilişkileri inceleyen ve bunu, ulusal çıkar ve güç kavramlarını merkeze koyarak yapan bir disiplindir (Eralp, 2010, s.75).

Günümüzde bu altı ilke, Klasik Realizmin temel ilkeleri olarak kabul edilmektedir. Morgenthau ve onun Klasik Realist düşüncesi yazılırken ve anlatılırken de bu ilkeler üzerinden gidildiği görülmektedir. Morgenthau'nun güç ve çıkara yaptığı vurgu ön plana çıkartılmakta; onun devleti merkeze koyan bakış açısının altı çizilmekte ve evrensel ahlaki ilkelerin geçersizliği savı üzerinde durulmaktadır. Bu durum, Klasik Realizmin, politik psikoloji çalışanlar tarafından sıklıkla eleştirilmesine yol açmaktadır. Çalışmanın takip eden bölümü, kurama yönelik bu eleştirilerin incelenmesine ayrılmıştır.

2. Politik Psikoloji ve Klasik Realizme Yönelik Eleştirisi

Politik psikoloji çalışanlarının Klasik Realizme yönelik eleştirilerinin ne olduğunun ve neden kaynaklandığının tam olarak ortaya konulabilmesi için öncelikle gelişmekte olan bir disiplin olduğu kabul edilen politik psikolojinin ne olduğunun açıklanması faydalı görülmektedir. Bir disiplin olarak politik psikoloji, en genel haliyle, insan psikolojisi hakkında bilinenlerin politika çalışmalarına uygulanmasıdır. Bireysel biyografi ve liderlik, kitlesel politik davranış, kitle iletişiminin etkileri, politik sosyalleşme ve sivil eğitim, uluslararası çatışmalar, dış politikada karar alma, çatışma çözümü, gruplararası çatışmalar (ırk, cinsiyet, milliyetçilik kaynaklı), politik hareketler ve politik mobilizasyon gibi politik meseleler, politik psikolojinin temel olarak ilgilendiği konuları oluşturmaktadır (Sears, Huddy ve Jervis, 2003, s.3). İlk ortaya çıktığı dönemde liderlik ve kitlesel politika davranışının çalışılmasına odaklanan politik psikolojinin ilgi alanı, ilerleyen dönemlerde yukarıdaki satırlarda bahsedilen konuları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Uluslararası İlişkiler cephesinde ise dış politika analizi ve karar alma, uluslararası çatışma ve çatışma çözümü, psikolojik bir perspektife başvurularak çalışılan temel alanlar konumundadır (Erişen, 2012, s. 9-10).

Politikayla ilgili bu konuları psikolojik bir bakış açısından inceleyip açıklamaya çalışırken politik psikoloji, ağırlıklı olarak kişilik, değerler ve kimlik, tutumlar, duygular ve biliş kavramlarını ve onlara dair kuramları kullanmaktadır. Politik psikoloji açısından kişilik, politik davranışı etkileyen merkezi bir psikolojik unsurdur. Neyin doğru ve neyin yanlış olduğuna dair derin ve güçlü inançları içeren değerler ve bir kişinin kim olduğunu ifade eden kimlik olgusu da politik psikoloji için oldukça önemlidir. Tutumların, özellikle oy verme davranışı, politik sosyalleşme, medyanın insanların nasıl ve ne düşündüğü üzerindeki etkisi ve önemli politik nosyonlar üzerine çalışırken odak noktası olduğu

görülmektedir. Duygular ise politik aktörün zihninin tüm alanlarını etkilemekte ve ondan her alanda etkilenmektedir. Değerler, kimlikler ve tutumlar duygularla ilgilidir ya da duygusal bileşenlere sahiptir. Bilişsel süreçler ise çevrede olup bitenlerin anlaşılabilir birimler olarak düzenlenmesi ve bilginin filtrelenmesi açısından önemli görülmektedir. Bu haliyle bilişsel süreçler, zihnin bilgisayarı niteliğindedir (Cottam, Dietz-Uhler, Mastors ve Preston, 2004, s.7-9). Bu psikolojik kavramları ve onlarla ilgili kuramları politik analizlere uygulayarak politik psikoloji, birçok farklı durumda meydana gelen olayların açıklanmasına ve tahmin edilmesine yardımcı olabilecek genel kurallar ortaya koymaya çalışmaktadır (Cottam, Dietz-Uhler, Mastors ve Preston, 2004, s.3).

Buraya kadar olan satırlarda, temel olarak odaklandığı konular ve kullandığı kavramlara yer verilen politik psikolojiyi politik analizin diğer formlarından ayıran şey, açıklamayı, tanımlamayı ve tahminleri birey düzeyinde yapıyor olmasıdır. Politik psikoloji zaman zaman bireyin, diğer bireylerle grup dinamikleri dâhilindeki eylemlerinin de hesaba katması itibarıyla grup düzeyine de odaklanmaktadır. Ancak McDermott'ın (2004) açıkça ifade ettiği üzere nihayetinde politik psikolojide bireyin; örgütsel, bürokratik, yerel-kurumsal, ekonomik, uluslararası ya da bireyin önemini göz ardı eden diğer analiz düzeylerine göre ayrıcalığı bulunmaktadır (s. 3). Dolayısıyla politik psikoloji, bireysel aktörlerin önemli olduğuna; tarihin yalnızca yapıların ve bağlamların davranışı nasıl şekillendirdiğinin öyküsü olmadığına; bireylerin kendilerinin tarihi ve politikayı şekillendirdiklerine inananları cezbeden bir alandır (Houghton, 2009, s.25). Dolayısıyla politik psikoloji, bireysel psikolojik süreçlerin, politik sonuçlar üzerindeki etkisini vurgulayan bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

Kısacası politik psikoloji, politik aktör olarak bireylerin psikolojik özelliklerinin, durumlarının ve süreçlerinin, onların politikaları üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğu varsayımından hareket ederek bu etkiyi açıklamaya ve ona dair genel kurallar oluşturmaya çalışan bir alandır. Bu tanım, esasında politik psikolojinin ve disiplin çalışanlarının Klasik Realizmi hangi açılarından eleştirdiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Birey düzeyinde analize odaklanan politik psikoloji açısından Klasik Realizm, devleti merkeze koyan, bireylerin psikolojik özelliklerinin politik süreçlere olan etkisini yok sayarak devletleri üniter aktörler olarak kabul eden argümanlarıyla politika ve psikoloji arasındaki ilişkiyi göz ardı etmektedir.

Genel olarak politik psikoloji ve özelde disiplinin Uluslararası İlişkiler ile ilişkisi üzerine çalışan, alanın öncü isimlerinden McDermott'ın (2004) ifade ettiği üzere Realizm, bireysel liderliğe özel bir önem atfetmemektedir. Realizmin önerdiği dış politika modeli, Morgenthau'nun ikinci ilkesinde de detaylı bir şekilde anlattığı üzere, hangi politikanın kendi çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edeceğine karar vermek için liderlerin farklı seçenekler arasında kar-zarar analizi yaptığını varsaymaktadır. Yani tüm liderlerin karar alırken benzer hesaplama stratejileri kullandığı varsayılmaktadır. Buna göre tüm liderler,

kazançların doğası ve liderlerin tercihleri kişiden kişiye değişiyor olsa bile, kazançlarını maksimize etmek için uğraşmaktadır (s. 215).

Oysa uluslararası yapı ve yerel dinamikler ne olursa olsun bunların dış politika üzerindeki etkilerini belirleyen şey, karar alıcılar tarafından nasıl algılandıkları, yorumlandıkları ve değerlendirildiğidir. Dolayısıyla dış politikayı açıklarken yapılması gereken, karar alıcıların tercihlerini ve algılamalarını da analize dâhil etmektir (Levy, 2003, s. 254). Özellikle politik psikolojideki bilişsel yaklaşım, karar alma sürecinde yer alan bireylerin incelenmesinin önemini vurgulamaktadır. Çünkü tüm bireyler gibi karar alıcılar da çevrelerini, birbirlerinden farklı görme eğilimindedirler (Rosati, 1995, s.50). Bu görüş, güdüler ve ideolojiler gibi kişisel unsurların, uluslararası politikanın açıklanmasında uzak durulması gereken unsurlar olduğunu savunan Morgenthau'ya ve onun Realist kuramına tam bir tezat teşkil etmektedir.

Klasik Realizmin, karar alıcı konumundaki bireylerin, devletlerin politikalarının belirlenmesindeki rolünü ihmal etmesinin temelinde tüm karar alıcıların rasyonel şekilde hareket ettiği, yani minimum vererek maksimum kazanç elde etmeye çalıştığı varsayımı bulunmaktadır. Bu durumda da tüm aktörler aynı şekilde hareket etmekte ve bireysel psikolojik özellikleri devre dışı kalmaktadır. Politik psikoloji politikada insanların çıkarları doğrultusunda rasyonel bir şekilde hareket ettiği görüşüne meydan okumaktadır. Buna göre söz konusu görüş, psikologlar tarafından gerçekleştirilen birçok çalışmayı göz ardı etmektedir. Politik bir aktör olarak ele alındığında insanların kendi kişilik özellikleri, değerleri, inançlarına göre hareket ettikleri görülmektedir. İnsanlar, Realizmin savunduğunun aksine, içinde yaşadıkları karmaşık dünyayı anlamak için çaba sarf eden kusurlu bilgi işleyicileridir. Nasıl hareket edeceklerine karar verirken diğerlerine dair mantıklı ancak genellikle hatalı algılamalara başvurmaktadırlar. Sıklıkla kendi çıkarlarına, değerlerine ve inançlarına ters görünen şeyler yapmaktadırlar (Cottam, Dietz-Uhler, Mastors ve Preston, 2004, s.1). Dolayısıyla Klasik Realizmin savunduğuna zıt olarak politik psikoloji alanında çalışan araştırmacılar, bireylerin rasyonel olmadıklarını; her zaman çıkarları doğrultusunda hareket etmediklerini; aksine, kimi zaman çelişkili bir şekilde çıkarlarına ters eylemlerde bulduklarını savunmaktadır. Bu çelişkinin altında yatan sebepler ise şüphesiz ki bireyden bireye farklılık gösteren ve Klasik Realizmin uzak durmaya gayret ettiği psikolojik özellikler ve süreçlerdir.

Kısacası politik psikoloji, politikayı, politikacıları ve politik davranışı psikolojik bir perspektiften inceleyen politik psikoloji; politik davranışın kökenlerini, dinamiklerini ve sonuçlarını bilişsel ve sosyal açıklamalara başvurarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Dolayısıyla bu alanda çalışanlar için genellikle Klasik Realizm, devleti merkeze koyan, bireylerin psikolojik özelliklerinin politik süreçlere olan etkisini yok sayarak devletleri üniter aktörler olarak kabul eden argümanlarıyla politika ve psikoloji arasındaki ilişkiyi göz ardı etmekte ve bu ihmali nedeniyle eleştirilmektedir. Çalışmanın üçüncü ve son kısmı, bu eleştirinin geçerliliğinin analizine ayrılmıştır.

3. Politik Psikolojinin Klasik Realizme Yönelttiği Eleştirinin Geçerliliğinin Analizi

Çalışmanın buraya kadarki kısmında Morgenthau'nun sistemize ettiği altı ilkeye dayanan Klasik Realizm ve politik psikolojinin söz konusu ilkelerin ortaya koyduğu argümanlara karşı yönelttiği başlıca eleştirilere yer verilmiştir. Bu bölümde ise bu eleştirilerin geçerliliği analiz edilmektedir. Buna göre Klasik Realizm ile özdeşleşmiş olan, kuramın öncü ismi Morgenthau'nun temel eserinin incelenmesi, onun Klasik Realizmle özdeşleşen düşüncelerinin esasında psikolojik temellere dayandığını ortaya koymaktadır. Bu fark edebilmek için özellikle Morgenthau'nun insan doğasına yaptığı vurguyu ve güç tanımlamasını doğru okumak gerekmektedir.

Öncelikle Morgenthau, insan doğasından yola çıkarak insan ve devlet arasında özdeşim kurmaktadır. Uluslararası politikanın temel aktörü olarak kabul ettiği devleti, aile, dernekler, yerel politik örgütlenmeler gibi insanın oluşturduğu birlikteliklerin bir tanesi olarak kabul etmektedir. Morgenthau'ya göre insan doğasında bulunan bio-psikolojik güdüler, onların oluşturduğu her türlü oluşuma da yansımaktadır. Bunlar yaşama, üreme ve hükmetme güdüsü gibi tüm insanlarda ortak olan güdülerdir. Bu güdülerin göreceli gücü, birisini diğerlerinden üstün kılan ve diğerlerini bastıran ya da bu güdülerin belirli dışavurumlarına sosyal olarak onay vermezken diğerlerini teşvik eden sosyal koşullara bağlı olmaktadır. Örneğin, güç bağlamında düşünüldüğünde, çoğu toplum, toplum içinde güç elde etmenin bir yolu olarak adam öldürmeyi kınarken tüm toplumlar, savaş olarak adlandırılan güç mücadelesinde düşmanların öldürülmesini teşvik etmektedir. Diktatörler vatandaşlarının güç arzusuna şüpheyle bakarken demokrasiler politik güç için rekabete aktif katılımı bir vatandaşlık görevi olarak görmektedir (Morgenthau, 1948, s.17).

Morgenthau, tüm insanlarda bulunan ve dolayısıyla insani ilişkilerin her formuna yansıyan bio-psikolojik güdülerden bahsederken hükmetme arzusu üzerinde özellikle durmaktadır. Buna göre hükmetme arzusu, aileden yardımlaşma derneklerine; meslek kuruluşlarından yerel politik örgütlenmelere ve devlete kadar tüm insani oluşumların asli unsurudur (Morgenthau, 1948, s.17-18). Aile düzeyinde, kayınvalide ve gelini/damadı arasındaki tipik çatışma, özünde bir güç mücadelesidir; kurulmuş bir güç pozisyonunun yeni bir tanesi karşısında savunulmasıdır. Bu, uluslararası arenaya statüko ve emperyalizm politikaları arasındaki çatışma olarak yansımaktadır. Sosyal kulüpler, dernekler, fakülteler ve iş örgütleri, sahip oldukları gücü korumak isteyen ya da daha fazla güç elde etmek isteyen gruplar arasında daimi güç mücadelelerine sahne olmaktadır. Bir ulusun tüm politik yaşamı, yerelden ulusal düzeye, özellikle de demokratik bir ulusun, sürekli bir güç mücadelesidir. Periyodik seçimlerde, yasama meclislerindeki oylamalarda, mahkemelerdeki davalarda, idari kararlarda, bu eylemlerin tümünde insanlar, diğer insanlar üzerindeki güçlerini sürdürmeye ya da onlar üzerinde güç kurmaya çalışmaktadır. Yasama, yürütme, yargı ve idari kararların alındığı süreçler, güç konumlarını savunmaya ve genişletmeye çalışan "baskı gruplarının" baskılarında ve karşı baskılarına maruzdur (Morgenthau, 1948, s.18). Bu noktada Morgenthau, yine cevabını aslında açıkça ortaya

koyduğu başka bir soru sormaktadır: Tüm sosyal ilişkilerde ve sosyal örgütlenmenin tüm aşamalarındaki güç mücadelesinin aynı anda her yerde olduğu düşünüldüğünde uluslararası politikanın güç mücadelesi olması şaşırtıcı mıdır? (Morgenthau, 1948, s.18). Kısacası Morgenthau'nun her devletin kendi çıkarı peşinde koştuğunu ve bu çıkarın diğerlerine göre daha güçlü olmak olduğunu söylerken, birey ve devlet arasında kurduğu psikolojik özdeşimden yola çıkmaktadır.

İkinci olarak Morgenthau, gücü tanımlarken, bireyin diğer bireylerin zihinleri ve eylemleri üzerindeki kontrolünü kast ettiğini belirtmektedir. Klasik Realizmde güç denildiğinde, insanın doğa üzerindeki; dil, söylem, ses ya da üretim ve tüketim araçları üzerindeki kontrolünden veya oto-kontrolden, yani kişinin kendisini kontrolünden söz edilmemektedir. Güç denildiği kast edilen, bir insanın diğer insanların zihinleri ve eylemleri üzerindeki kontrolüdür (Morgenthau, 1948, s.13).

Morgenthau, politik gücü, fiziksel şiddeti içeren askeri güçten ayırt etmek için, askeri güçte gücün psikolojik unsurunun kaybolmasını ayırt edici nokta olarak almaktadır. Ona göre politik güç, fiziksel şiddetin uygulanmasını içeren güçten ayrılmalıdır. Uluslararası politikada askeri güç, bir ulusun politik gücünü oluşturmak için en önemli materyal unsurdur. Eğer askeri/silahlı güç bir savaşta hakikat haline gelirse bu durum, politik gücün askeri güçle ikame edildiği anlamına gelmektedir. Fiziksel şiddetin uygulanması, iki zihin arasındaki psikolojik ilişkinin yerini almaktadır ki bu ilişki, politik gücün özüdür. Bu nedenle fiziksel şiddete başvurulduğunda politik ilişkinin psikolojik unsuru kaybolmaktadır ve yine bu nedenle askeri ve politik güç arasında bir yapılması gerekmektedir (Morgenthau, 1948, s.13-14).

Buna göre politik güç, gücü kullanan ve güce maruz kalan arasında bir psikolojik ilişkidir. Politik güç, gücü uygulayana, güce maruz kalanın zihnini etkilemek suretiyle, onun belirli eylemlerini kontrol etme olanağı tanımaktadır. Bu etki emirler, tehditler, ikna ya da bunların bir kombinasyonu vasıtasıyla gerçekleşebilir. Örneğin ABD Başkanı, hükümetin yürütme organına emirler yoluyla etki etmektedir. Bir politik partinin lideri, parti üyelerinin eylemlerinin kendi istediği şekilde biçimlendirebildiği sürece politik güce sahiptir. Bir sanayicinin, işçi liderinin ya da lobisinin politik gücünden, bu kişinin tercihleri, diğerlerinin eylemlerinin etkilediği ölçüde bahsetmek mümkündür. ABD yasaları Porto Riko'nun vatandaşları tarafından gözetildiği sürece ABD'nin Porto Riko üzerindeki politik gücünden söz edilebilir. ABD'nin Orta Amerika üzerindeki politik gücünden bahsettiğimizde, Orta Amerika hükümetlerinin eylemlerinin ABD hükümetinin istekleriyle olan uyumundan bahsediyoruzdur. Dolayısıyla A, B'nin üzerinde politik güce sahip ya da sahip olmak istiyor ifadesi A, B'nin zihnini etkilemek yoluyla onun belirli eylemlerini kontrol edebilmekte ya da kontrol edebilmek istemekte anlamına gelmektedir (Morgenthau, 1948, s.14).

Morgenthau'ya göre bir dış politikanın materyal amaçları ne olursa olsun (hammadde kaynaklarının ele geçirilmesi, deniz yollarının kontrolü ya da toprak değişimleri gibi) bu amaçlar, her zaman için diğerlerinin zihinlerini etkileyerek onların eylemlerinin kontrol edilmesini gerektirmektedir. Fransız dış politikasının yüzlerce yıllık amacı olarak Ren sınırı, Almanya'nın Fransa'ya saldırma arzusuna son vermeye yönelik bir politik amaca işaret etmektedir. Büyük Britanya dünya politikasında XIX. yüzyıl boyunca sahip olduğu baskın konumu, diğer ulusların bu duruma karşı çıkmasını ya çok tehlikeli (çünkü Büyük Britanya çok güçlüydü) ya da pek cazip olmayan (çünkü gücü ılımlı/ihtiyatlı bir şekilde kullanmıştı) hale getirmesine borçludur (Morgenthau, 1948, s.14). Savaşın kendisinin politik hedefi bile tek başına toprak fethetmek ve düşman orduları tamamen ortadan kaldırmak değildir; düşmanın zihninde, onun isteğine teslim olmasını sağlayacak bir değişim yaratmaktır (Morgenthau, 1948, s.15). Nihayetinde Morgenthau'nun düşüncesinin ortaya koyduğu üzere, Klasik Realizme göre uluslararası politika, devletler arasındaki daimi bir güç mücadelesidir ve güç de psikolojik bir ilişkidir; psikolojik unsur, politik gücün özüdür.

Dolayısıyla, politik psikolojinin yönelttiği, Klasik Realizmin politika ile psikoloji arasındaki ilişkiyi yok saydığı eleştirisi geçerli bir eleştiri değildir. Politik olayları psikolojik bir perspektiften açıklamaya çalışan araştırmacıların haklı bir şekilde ifade ettiği gibi Klasik Realizm birey düzeyinde analizlere önem vermemekte; karar alıcıların psikolojik özellikleri ve süreçlerinin politika kararları üzerindeki etkisini yok saymaktadır. Ancak bu ihmal, Klasik Realist kuramın ve onun öncü ismi Morgenthau'nun psikoloji ile politika arasındaki ilişkiyi tamamen görmezden geldiği anlamına gelmemektedir. Klasik Realizm bireylerin psikolojileri yerine devletin psikolojisi ile ilgilenmektedir. Başka bir deyişle, Klasik Realizm, devlete, karar alıcılar da dâhil olmak üzere onun tüm mensuplarını kuşatan ayrı bir ruh vermektedir. Klasik Realist kuram, psikolojiyi hesaba katmakta ancak bunu politik psikoloji çalışanlarının ağırlıklı olarak yaptığından farklı bir düzeyde yapmaktadır.

Sonuç

Temel amacı, Klasik Realizme karşı yöneltilen, bu kuramın politika ve psikoloji arasındaki ilişkiyi göz ardı ettiğine yönelik eleştirinin geçerliliğini test edilmesi olan bu çalışmanın sonucunda Klasik Realizme yönelik söz konusu eleştirisinin geçersiz olduğu görülmektedir. Klasik Realizm ile özdeşleşmiş olan, kuramın öncü ismi Morgenthau'nun temel eserinin incelenmesi, onun Klasik Realizmle özdeşleşen düşüncelerinin esasında psikolojik temellere dayandığını ortaya koymaktadır.

Birincisi Morgenthau, insan doğasından yola çıkarak insan ve devlet arasında özdeşim kurmaktadır. Uluslararası politikanın temel aktörü olarak kabul ettiği devleti, aile, dernekler, yerel politik örgütlenmeler gibi insanın oluşturduğu birlikteliklerin bir tanesi olarak kabul etmektedir. Tüm insanlarda yaşama güdüsü, üreme güdüsü ve hükmetme

güdüsü gibi ortak bio-psikolojik güdüler bulunmaktadır. İnsanların doğasından bulunan bu psikolojik güdüler, onların oluşturduğu her türlü oluşuma da yansımaktadır. Özellikle hükmetme arzusu, aileden yardımlaşma derneklerine; meslek kuruluşlarından yerel politik örgütlenmelere ve devlete kadar tüm insani oluşumların asli unsurudur. Dolayısıyla Morgenthau'nun her devletin kendi çıkarı peşinde koştuğunu ve bu çıkarın diğerlerine göre daha güçlü olmak olduğunu söylerken, birey ve devlet arasında kurduğu psikolojik özdeşimden yola çıkmaktadır.

İkinci olarak Morgenthau, gücü tanımlarken, bireyin diğer bireylerin zihinleri ve eylemleri üzerindeki kontrolünü kast ettiğini belirtmektedir. Politik gücü, fiziksel şiddeti içeren askeri güçten ayırt etmek için, askeri güçte gücün psikolojik unsurunun kaybolmasını ayırt edici nokta olarak almaktadır. Buna göre politik güç, gücü kullanan ve güce maruz kalan arasında bir psikolojik ilişkidir. Gücü kullanan, diğerinin zihnini etkilemek suretiyle onun belirli eylemlerini kontrol edebilmek istemektedir. Bir dış politikanın materyal amaçları ne olursa olsun, hammadde kaynaklarının ele geçirilmesi, deniz yollarının kontrolü ya da toprak değişimleri gibi, bu amaçlar her zaman için diğerlerinin zihinlerini etkileyerek onların eylemlerini kontrol edilmesini gerektirmektedir. Nihayetinde Morgenthau'ya göre insani bir oluşum olan devletler, insan doğasının bir yansıması olan hükmetme güdüsü ile hareket etmektedir. Bu nedenle uluslararası politika, devletlerarası güç mücadelesidir ve gücün psikolojik bir ilişki olduğu düşünüldüğünde aslında tüm uluslararası politika psikolojiktir.

Tüm bunlar düşünüldüğünde esasında Morgenthau'nun Klasik Realist önermelerinin psikolojik bir temele dayandığı görülmektedir. Morgenthau'nun düşüncelerini böyle bir temel üzerine inşa etme kaygısı ya da politikanın psikolojik temellerini ortaya koyma kaygısı taşıdığı elbette ki söylenemez. Ancak bu durum, Klasik Realist kuramın politika ve psikoloji arasındaki ilişkiyi yok saydığını söylemek için yeterli değildir. Titiz bir okuma, kuramcılar tarafından bilinçli bir şekilde ifade edilmemiş olsa da Klasik Realizmin ana argümanlarının aslında psikolojik temeller üzerine inşa edildiğine işaret etmektedir.

Kaynakça

- Balcı, A. (2017). Realizm, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, (ss. 119-146), İstanbul: Küre Yayınları.
- Cottam, M., Dietz-Uher, B., Mastors, E. and Preston, T. (2004). *Introduction to Political Psychology*, Mashaw; New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eralp, A. (2010). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Ed. İhsan D. Dağı, Atilla Eralp, E. Fuat Keyman vd., (ss. 57-88), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Erişen, E. (2012). An Introduction to Political Psychology for International Relations Scholars, *Perceptions*, 17 (3), 9-28.
- Houghton, D. P. (2009). *Political Psychology: Situations, Individuals and Cases*, New York; London: Routledge.
- Levy, J. S. (2003). International Relations, *Oxford Handbook of Political Psychology*, Ed. David O. Sears, Leonie Huddy and Robert Jervis, (pp. 253-284), Oxford: Oxford University Press.
- McDermott, R. (2004). *Political Psychology in International Relations*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Alfred A. Knopf.
- Morgenthau, H. J. (1997). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. (6. Baskı). Beijing: Peking University Press.
- Rosati, J. A. (1995). A Cognitive Approach to the Study of Foreign Policy, *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation*, Ed. Laura Neack, Jeanne A. K. Hey ve Patrick J. Haney, (pp. 49-70), New Jersey: Prentice-Hall.
- Roskin, M. G. ve Berry, N. O. (2014). *Uluslararası İlişkiler: Uİ'nin Yeni Dünyası*, çev: Özlem Şimşek, Ankara: Adres Yayınları.
- Sears, O. D., Huddy, L. and Jervis, R. (2003). The Psychologies Underlying Political Psychology, *Oxford Handbook of Political Psychology*, Ed. David O. Sears, Leonie Huddy and Robert Jervis, (pp. 3-16), Oxford: Oxford University Press.
- Viotti, P., R. (2014). *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, çev: Ayşe Özbay Erozan, Ankara: Nobel Yayın.

TRANSNATIONAL KEMALISM – POWER, HEGEMONY, DISSIDENCE

Hüsrev TABAK (PhD)¹

Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of
International Relations

Introduction

There is a burgeoning academic interest in studying historical and contemporary Kemalism from a transnational perspective. And so far, the scholarship has seen to have an endeavour to unfold the transnational roots of the Kemalist modernism in the historical context, the differing meanings attributed to Kemalism in the post-colonial and post-imperial nation-states, the diffusion of Kemalist principles and symbolism to the post-Ottoman Muslim spaces in the Balkans and Cyprus, the trans-Kemalism of the Turkish descent trans-migrants, and the Kemalist transnational counter-hegemonic resistance and dissidence in extraterritorial spaces. Indeed, the transnational perspective has shown adequacy in offering explanations to these different accounts on Kemalism and this research aims to elucidate the historical and present reconfigurations of transnational Kemalism and to reflect particularly on the contemporary practice of transnational Kemalism as a counter-hegemonic dissident position. This essay, in light of these scholarly works, aims to briefly elucidate the historical and present reconfigurations of transnational Kemalism, yet with an underlining focus on Kemalism's turning into a counter-hegemonic transnational dissidence during the Justice and Development Party rule in Turkey.

Historical Configurations

In the historical context, the organisation of Turkish nationalism, similar to Islamism and Ottomanism, had observably transnationally taken place. For quite a while, the formation of Kemalism as a state-sponsored social, political, and cultural category in Turkey is also examined via unfolding the transnational mechanisms at work throughout. The very Turkish identity, for instance, was not built merely through national mechanisms as one holding a national gaze would expect; it was instead part of transnational networks, ideas and perceptions. Or, the meanings attributed to Kemalism had diversified in transnational spaces; for instance, Kemalism happened to become a contestation topic in Albania's seeking its way to Westernization, without Turkey having any intervention or involvement in the process (Clayer, 2019). In interwar Yugoslavia, for instance, Kemalism became a subject of discussion in *transforming* the gender relations among the

¹ Hüsrev TABAK, husrev.tabak@erdogan.edu.tr

Muslim community. The progressive Muslim cultural entrepreneurs, accordingly, with an intention to emancipate the Muslim woman and to give an end to confessional segregation, often utilised the Kemalist ‘Turkish woman’ as a model for Muslim women emancipation and integration in Yugoslavia (Giomi 2019). This transnational learning of the Yugoslav Muslims was a practice adopted also by the Turkish speaking Ottoman remnant communities in the Balkans and Cyprus. Here, however, there are plenty of instances where Kemalist identities and norms were transmitted to these extraterritorial kin localities also by the hand of the Turkish government in order to make the Turkish speaking local Muslims emulate the new ethnic secular Turkishness built in Turkey.

The government-led diffusion was through several transnational mechanisms focusing particularly on education and media domains (Özdemir 1999; Boyar and Fleet, 2008; Köksal 2010; Tabak, 2016; Hendrich 2019). Accordingly, the Turkish government openly urged the Turkish speaking communities abroad initially to increase schooling among the community, then to adopt the Latin script in the Turkish schools, supplied their school with Latin script textbooks and education materials, funded the opening up of new Turkish schools, in some instances diplomatically approached the host governments in a friendly manner to convince them to officially change the alphabet from Arabic to Latin in Turkish schools, initiated the celebration of Turkey’s national days in Turkish schools and among the community, provided bursaries to the children among local communities to study in Turkey, provided the local teachers with training opportunities in Turkey on the new alphabet and Kemalist reforms, sent Kemalist teachers to these communities by which these teachers built new schools and introduced Kemalist principles to the community from first hand. Moreover, the Turkish government subsidized the media outlets of the Turkish speaking communities for spreading the reformist and secular Kemalist ideas, encouraged local newspapers to print using the Latin alphabet and provided them with Latin typefaces, worked closely with these newspapers to silence the local opposition to Kemalist reforms and to run a media and diplomatic war against the enemies of the Kemalist regime in Turkey including the *Yüzellilikler* –the denaturalised former Ottoman citizens for being traitors by the Kemalist government– who fled to the Balkans and Cyprus.

The governmental and kin/diaspora involvement in the Kemalist model’s transnational diffusion continued in the 1960s onwards, particularly in the newly formed trans-migrant and diaspora spaces. Accordingly, transnational Kemalism as a state-initiated political practice aimed at and engineered for nationalising and secularising Turkish migrants living in the diaspora. Accordingly, the diplomatic missions and consular bodies of Turkey endeavoured to create Turkish political lobbies thus to make migrants carry out certain duties the Turkish state envisions for them such as organising petitions against anti-Turkist/anti-Kemalist initiatives.

The scholarship thus in the historical context has unfolded the transnational processes by which various connotations and contestations around Kemalism emerged both in Turkey and abroad. It is, however, necessary to highlight that in all these, Kemalism signified a hegemonic set of principles and a state promoted ideology. By the coming to the power of the Justice and Development Party (AKP), Kemalist transnationalism and transnational Kemalist practices have transformed and took the form of a counter-hegemonic and dissident practice. This research thus aims to unfold this turn and to reflect on the practice of Kemalism as a counter-hegemonic transnational dissidence.

Kemalism as counter-hegemony

Based on the narration above, it should start with underlining that the post-Kemalist turn of Turkey brought about robust non-ethnic and culturally-defined conceptualisations of nationhood, geography and Turkishness against the Kemalist imagining of an ethnically homogeneous Turkish identity and state. And this has influenced how the state views the societal links outside of Turkey. It was in this scope that the traditional Kemalist approach to kin –equally diaspora– communities, which has previously focused on ethnicity and building ethnic Turkish identity among them, shifted towards imagining these communities along cultural and religious lines (Tabak, 2016). Accordingly, the post-Kemalist Turkey saw the ethnic Turkish communities as the flagbearers and representatives of Ottoman identity and culture in the localities they are settled in thus as the successors of a multi-ethnic civilisation holding non-ethnic Ottoman/Turkish identity. Turkey thus prioritised safeguarding the Ottoman/Muslim identity, history and culture of the ethnic kin communities, other than their ethnic identities.

Expectedly, this was consequential for the kin communities. In the example of the ethnic Turkish community in Kosovo, this change in policy created a secular nationalist versus conservative divide within the community. There, therefore, occurred competing responses to Turkey’s policies; while the conservatives mostly welcomed and embraced new identity frames and references, the secular nationalists rejected them. The division made each group grab hold of either *post-Kemalism* or Kemalism more tightly. In this sense, while the post-Kemalist frames became a means to replace Kemalist tendencies historically present within the community, Kemalism in turn gained a reactionary character and began to serve as the main tool to “protect” the community from the adverse effects of post-Kemalist Turkey which were, according to secular nationalists, threatening the “survival of Turkishness” and making it harder for them to survive as secular Turks (Tabak 2016, 216). This is the moment the secular nationalists more tightly embraced Kemal Atatürk as a reactionary symbol enabling them to “protect [their] national identity” (Tabak 2016, 216).

In the meantime, another Turkish state body, the Turkish Task Force of the NATO's Kosovo Force (KFOR), came to be aligning with the secular nationalist against the anti-Kemalist *coalition* between the local conservatives and the post-Kemalist transnational government bodies. Accordingly, since its deployment as part of NATO's Kosovo intervention in 1999, the Turkish Task Force (Turkish Tabur) maintained close contact with the ethnic Turkish community and has heavily dealt with protecting, publicly supporting, and financially backing the Turkish community. While TİKA, Yunus Emre Institute or Diyanet introduce post-Kemalist practices to the community, the Turkish Tabur alternatively endeavoured to institutionalise Kemalist practices – a continuation of its Kemalist resistance mission at home (Tabak 2016, 91). Turkey's institutions in a transnational kin locality, therefore, came to be representing competing identities and aligning with competing transnational discourses, deriving from the post-Kemalist conflictual political landscape in Turkey.

The example of Tabur and secular nationalists in Kosovo exemplify well the context within which Kemalism transformed into a counter-hegemonic resistance and how this resistance changed the transnational field within a kin locality. Confirming Şenay (2013)'s findings and exemplifying them in a post-Kemalist context, Turkey's transnational involvements led to a polarisation within a kin community, yet this time, the Kemalist reflexes emerged rather for protecting the historical gains the hegemonic position of Kemalism retrospectively provided them with.

Conclusion

Transnational Kemalism has been both a hegemonic and counter-hegemonic practice and it manifested itself as both government and diaspora/kin community led transnational involvements of practicing Kemalism. Kemalism as a hegemonic transnational practice enabled the diaspora and kin communities to secure the political backing of the Turkish state and diplomatic missions in the historical context. Kemalism as a counter-hegemonic transnational practice contrarily made the diaspora/kins to side with opposition. Transnational involvement therefore turned the transnational and diaspora spaces to localities where government-opposition relations of the homeland are maintained and reproduced. Due to the government's unwelcoming approach to opposition in the country, via transnational Kemalism, diaspora and kin spaces become the places where a vocal and harsh criticism targeting the government in Turkey is confidently made.

In an empirical sense, further research is needed on the contemporary electoral processes and their role in politicising the diaspora, with a particular focus on the transnational Kemalist solidarity and dissidence, formed under the AKP's rule, in diaspora spaces. As the diaspora localities appear lately to be the places where a vocal and harsh criticism targeting the government in Turkey is confidently made. Furthermore, the competing

foreign policy the secular block involved in in transnational means throughout the AKP rule as a counter-hegemonic transnational Kemalist move should also be comprehensively unfolded.

Bibliography

- Başer, Bahar. 2015. *Diasporas and Homeland Conflicts – A Comparative Perspective*. London: Routledge.
- Boone, Katherine. 2016. *Negotiating 'Turkishness' in North Cyprus*, Unpublished PhD Thesis, University of East Anglia.
- Boyar, Ebru and Fleet, Kate. 2008. "A Dangerous Axis: The 'Bulgarian Müftü', the Turkish Opposition and the Ankara Government, 1928–1936." *Middle Eastern Studies* 44 (5): 775–789.
- Clayer, Natalie. 2019. "Kemalism and the Adoption of the CivilCode in Albania, 1926–9." In *Kemalism: Transnational Politics in the Post-Ottoman World* (Editors Nathalie Clayer, Fabio Giomi, Emmanuel Szurek), 38-80. London: I.B. Tauris.
- Giomi, Fabio. 2019. "Seduced by Gender Corporatism: Muslim Cultural Entrepreneurs and Kemalist Turkey in Interwar Yugoslavia." In *Kemalism: Transnational Politics in the Post-Ottoman World* (Editors Nathalie Clayer, Fabio Giomi, Emmanuel Szurek), 178-216. London: I.B. Tauris.
- Hendrich, Beatrice. 2019. "From Ottoman to Turkish Script in Cyprus: Conception and Implementation of a 'Kemalist Reform' Against a Colonial Backdrop." In *Kemalism: Transnational Politics in the Post-Ottoman World* (Editors Nathalie Clayer, Fabio Giomi, Emmanuel Szurek), 105-142. London: I.B. Tauris.
- Köksal, Yonca. 2010. "Transnational networks and kin states: the Turkish minority in Bulgaria, 1878-1940." *Nationalities Papers* 38 (2): 191-211.
- Mirkova, Anna M. 2019. "Kemalism Between the Borders: Conflicts Over the New Turkish Alphabet in Bulgaria." In *Kemalism: Transnational Politics in the Post-Ottoman World* (Editors Nathalie Clayer, Fabio Giomi, Emmanuel Szurek), 81-104. London: I.B. Tauris.
- Nevzat, Altay. 2005. *Nationalism amongst the Turks of Cyprus: The first wave*. Oulu: Oulu University Press.

- Özdemir, Suzan. 1999. *Atatürk Devriminin Diğer Ülkeler Üzerindeki Etkileri*, Unpublished PhD Thesis, İstanbul University.
- Szurek, Emmanuel. 2019. The Man Sick of Europe: A Transnational History of Kemalist Science.” In *Kemalism: Transnational Politics in the Post-Ottoman World* (Editors Nathalie Clayer, Fabio Giomi, Emmanuel Szurek), 264-308. London: I.B. Tauris.
- Yanaşmayan, Zeynep and Kaşlı, Zeynep. 2019. “Reading diasporic engagements through the lens of citizenship: Turkey as a test case.” *Political Geography* 70: 24-53
- Zerman, Ece. 2019. Reappropriating the Orientalist Gaze in the Material Culture of Kemalist Turkey: The Formation of an ‘Aesthetic Nationalism’.” In *Kemalism: Transnational Politics in the Post-Ottoman World* (Editors Nathalie Clayer, Fabio Giomi, Emmanuel Szurek), 217-263. London: I.B. Tauris.

BREXIT AND THE SMALL STATES IN THE EUROPEAN UNION: THE CASE OF SLOVAKIA

Sedanur YILDIZ¹

Karadeniz Technical University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of International Relations

Özgür TÜFEKÇİ²

Karadeniz Technical University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of International Relations

Abstract

The United Kingdom has been seen as a balancing element for the small states to prevent large states hegemony in the EU, especially Franco-German. The decision which is stated to withdraw the UK from the EU with a referendum in 2016, has reawakened this concern of small states. Inevitably, member states will be affected by the outcome of this decision even though in different dimension. The Brexit negotiations will preserve the dominance of the EU interests so as not to create a chain effect among the other members that based on Article 50 which will be applied for the first time. In contrast, the EU's implementation of immigration policies particularly has led to the strengthening of anti-EU groups in the member states. Since Central and Eastern European countries are the first boundaries of migration waves, anti-immigration movements are felt in the political and social spheres in those countries.

As its location, Slovakia has been in the center of the EU and also a member of the Visegrad Group. Slovakia had to face the Brexit decision at the first Council Presidency after becoming a member of the EU. On the other hand, the Presidency agenda was not overshadowed by Brexit and focused on the predetermined road map. For this reason, the Council Presidency of Slovakia has not been subject to the shocking effect of any crisis agenda and has been relatively moderate. With the immigration policies, which include the general interests of the EU, there is not any progress in the asylum and migration title as the point of view of Slovakia is not very compatible.

Keywords: Small States, Brexit, European Union, Slovakia

1. Introduction

The main reason for the formation of the international system was the necessity of any authority over the authorities. Among the units interacting with one another in a divided international system, international order has emerged, and it has been the product of the existence of the units independently. The international order has the dominance of the West as an undeniable reality. In addition to those who see this power of the West as endless and

¹ Sedanur YILDIZ, sedanur.yldz@hotmail.com

² Özgür TÜFEKÇİ, ozgurtufekci@ktu.edu.tr

necessary, there are those who think that it is a subjugation that comes from the historical process.

The birth of the modern international order and the end of the Thirty Years' Wars in Europe actualized by 1648 the Peace of Westphalia. With the Peace of Westphalia, all states in Europe considered their full sovereignty over the territories which regards respecting others' own sovereignty and territorial integrity. It should be noted that the emergence of the sovereign states has been the result of the Peace of Westphalia rather than a purpose. Independent states did not aim to create an international system but to protect their sovereignty (Croxtton, 1999:589).

In fact, the Westphalian system has created an infrastructure that allows small states to exist. The small states within their borders had the third type of freedom defined by Quentin Skinner. According to Skinner, small states know that they can perform limited actions within the framework of good intentions of larger states and act accordingly. In order to prevent the balance of international power against the disadvantage of small states, they can take the support of other states by using their right because they are the sovereign state (Skinner, 2002:247). Small states that survive in this way use their equality due to nature in threatened situations, but they are aware that they exist for the continuity of the system.

Small states adapt to changing conditions in order to maintain their existence as an actor of the international system and try to direct the threat elements they have been faced. According to Efraim Karsh, neutrality should not be seen as a typical policy for small states. While the abandonment of the neutrality policy of the big states can change the outcome of the crisis, this will only create a vulnerable profile for the smaller states. Therefore, forming alliances may in some cases be more attractive as a policy option for small states (Karsh, 1988:4-5).

Small states take responsibility for self-determination and turn to alliances, particularly security-related challenges, and establishing a coherent political framework will prevent them from being targeted or dragged along in the course of the crisis. Small states, aware of their fragile structures, become consumers rather than producers of security by raising the living standards of people rather than melting their economies against the high costs of wars (Vandenbosch, 1964:301). Recent changes in the international system have created pressure on small states to counterbalance the economic or population-based security gap with large states by establishing regional or larger alliances.

In addition to the similar characteristics, the social base is different, which leads to differentiation in motivation and foreign policy strategies. Typical small-state behavior cannot be adopted and these states create a rapid and flexible movement around various policies (Gigleux, 2016:279). The differences in the security strategies developed by Scandinavian countries during the Cold War and the post-war period can be cited as

examples (Archer, 2014:95). The development of these strategies does not create a completely risk-free situation but aims to ensure the survival of small states in the system.

2. European Union and Small States

The EU is made up of large and small states, but small states which constitutes a majority of the EU influences and exploits the decision-making mechanism. On the contrary, researches have mostly focused on larger states and the roles and methods of the interaction of small countries have not been much emphasized. For this study, small states which will be addressed are determined as Bulgaria, Croatia, Cyprus, Estonia, Hungary, Ireland, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, Slovakia and Slovenia.

Small states have relative size in their relations. This can be defined as weaker or stronger than the act of the opposite. Foreseeable, the great powers can make changes in the political process with their decisions and they can influence it to a great extent. For example, the turmoil created by the withdrawal of France or Germany from the EU or from any structure will be much larger. On the other hand, the difficulties that Croatia will face after changing its attitude in EU policies will only bring about the implications that interest it will be different from those of great powers.

Mutual dialogues allow the voices of small states to be heard by the great states. Although all members are subject to the same rules, the capacities of the countries affect the decisions taken by the Union. Although security policies are mostly shaped by the big states, they are in fact a good source for the EU by developing small states' economies. Here, the small states can be more detailed in the regulations than the big states with a wider and more active agenda and are both a reminder for the big states and the example of the functioning of the practices.

States have focused on internal and external relations within the Union, freeing themselves from international monophobia and individual threats. The EU supports the states participating in the enlargement wave with various policies and funds, and the enlargement of the base indicates a declining progress in the long term.

Small states, on the one hand, want to stand out in the EU and expand their spheres of influence, but in doing so they do not want the national shells to be diluted with different pressures. While the European Union is trying to make its own security building more perfect, member states must be engaged in issues beyond their own territory, accompanied by the protection provided to them (Denti, 2007:3).

As is known, small states support regional cooperation and organization for their own security and development. It would not be wrong to say that the small states in the Union are under double repression. On the one hand, large states may decide to leave the union

by declining any pressure on decision-making mechanisms, while they play a role in the changes to the disadvantage of small states.

One of the biggest contributors to the funds provided for EU enlargement is the UK. Extra contributions to fill the financial deficit that will occur in its absence are rejected by small states. Aside from the homogenization plans of Germany and France, which bear the political character of the EU, Central European states are in favor of a flexible organization on economic focus. In addition to be a financial center among these ideals, UK is a bridge with the structure of sovereignty against the complete submission.

3.The Impacts of Brexit on Small States

The UK is an important migration destination for both EU member states and non-EU countries. People who lives in the UK to study, work etc. plays an active role in the development of the economy in their own country. Any restriction on immigration, which is particularly important for Baltic countries and Central European countries, will affect the social and economic functioning of these countries.

In the area of social policy, the EU has seen both forward and preventive effects of the UK. Also, the developments in this field include the ideas that the UK is trying to integrate into the EU. The UK, which is seen as a restrictive and retarding member of European social policy, acts with a demand for detailed examination of policies and protection of social sovereignty by the public. The UK's decision to leave the EU may be a driving force for faster and more comprehensive steps in the development of social policies. Although the UK is known as an obstacle to European social policy, a strong negotiating member for the EU institutions will be lost (European Parliament, 2018:15-16).

Small states have made various arrangements and restrictions in their internal policies in order to benefit from the integration process. Together with EU integration, the security concerns of the small states have created a balance in which the French-German coalition is the military center. The UK questioned the rationale of this coalition in the integration process and did not support a deep integration process (Thorhallsson and Wivel, 2016:4-6). In this way, the UK has assumed a protective role for small states; the small states thus saw the UK as a balancing element against the great powers.

Together with Brexit, the balance between the eurozone and non-eurozone members will deteriorate and the group will turn to favor the group using the euro. Therefore, the EU members using their national currency will reconsider joining the euro zone. In this case, London and Pound in euro zone policies will no longer be able to use the effect of being a big state. In a union without the EU, the big members of the EU will direct their resources and policies to security and defense in order to strengthen the protection they provide for small states and not to have any troubles.

The positive or negative effects of the economic consequences of the UK's departure from the EU will be felt in the long term. The parties benefiting from trade and free circulation within the Union will prefer different ways of cooperation with the restrictions imposed with Brexit. Of course, this cooperation should be at a level that does not cast a shadow on the positions within the union. For example, Northern countries and the Baltic countries, which have a natural ally with the United Kingdom, want to remain within sight of the United Kingdom in the field of security and defense, as well as their economic relations.

The increase in the amount of contributions to the EU budget is another concern that can be addressed by small states. The UK's contribution to the budget is, of course, a source of motivation and finance for the countries that joined the union with the 2004 enlargement and the countries in the integration process. In this case, the smaller states would not afford to be more inclined in policies favoring the big states in order not to interrupt the support they receive from the budget.

Increasing standards by the United Kingdom on migration and freedom of movement may feed the opposing sentiments of EU societies in the UK. It is possible to take steps towards strengthening the links within the union if these societies put pressure on governments. As a result of restrictions, those who do not qualify for work in the United Kingdom will return to their countries of origin, leading to an increase in the unemployment rate. In addition, British citizens who do not want to lose their freedom of movement within the EU, will also choose the way to obtain the citizenship of the EU member state. Recognizing concessions in the Brexit negotiations to the United Kingdom would be to acknowledge that the Union would be economically weak without Britain, which would be a major loss of prestige. For this reason, the United Kingdom is required to leave the table as far as possible in favor of the EU.

4.As A Small State Slovakia And Brexit

Undoubtedly, Slovakia has been a strict supporter of both economic and political integrations in order to reach European democracies. Slovak political parties were very keen to join international organizations, and their efforts to improve themselves by accessing the EU's extensions strengthened their international credibility.

In order to become a member of the EU, Slovakia had to meet the Copenhagen Criteria, but this had not yet happened. As stated by the European Commission, Slovakia was not making progress due to unstable and inadequate democracy. For this reason Slovakia was not invited to the European Council's accession negotiations in Luxembourg in December 1997 and was removed from the first enlargement group. Of course, this situation was met with displeasure by Slovak voters and revealed the failure of the coalition government in foreign policy. This strengthened the hand of the coalition of opposition parties, which emphasized EU support, and divided Slovak domestic politics (Leška, 2015:39).

The European Union accession process has been the leading factor in the transformation in Slovakia. On 4 October 1993, Slovak Republic signed a European Association Agreement. Afterwards, Slovakia became a member of NATO on 29 March 2004 and EU on 1 May 2004 with a referendum and is a member of Schengen area since 21 December 2007. Slovakia has applied for EU membership to become a part of the political, economic and social change and transformation in Europe with which it has been linked to historical ties. The constitutional package, which included 85 amendments by the parliament in 2001, involved a revision process, including public administration, the judicial system, and the separation of powers principle (Albi, 2005:67-69).

Slovakia took over the Presidency of the Council from the Netherlands on 1 July 2016 until December. This presidency is the first time that Slovakia has been running since it became a member, and the last time that 28 members came together to create a comprehensive working framework for the EU. Contrary to what is believed to be the United Kingdom's decision on EU membership, Slovakia and the Council did not allow Brexit to influence the course of the agenda (Bilcik, 2017:2). The priorities of the Slovak Presidency of the Council of the EU focused on (Shandwick, 2016:2):

1. An economically stronger EU
2. The modernization of the internal market
3. Sustainable migration and asylum policies
4. A globally-engaged Europe.

Slovakia is a new and small member state in the EU which greatly benefits from EU institutions and projects in its relations with the United Kingdom, and is aware that the UK is one of the strongest partners in aid funds, budget allocation, security and defense, free movement and common market areas. Slovakia is taking steps aimed at ensuring continuity in cultural and commercial organizations and communities in bilateral relations.

With the Brexit process, any restriction in the relations between Slovakia and the UK is of concern. The direction of the EU's big states, especially the policies of Germany and France, will play a decisive role in the distance of Slovakia's relations with Britain. Slovakia wants to strengthen its relations with the members that it can take as an example within the EU because of being a new democracy and occasionally having turbulent periods in its internal politics. Slovakia is an open and flexible economy that has created a reliable profile within the Union in times of economic crisis. Like many small member states, Slovakia supports the financial advantages of the integration process to the end, but it does not look positive to the restraint of sovereignty.

On 16 September 2016, European leaders came together in Bratislava to discuss how to improve the security of the EU's internal and external borders and to make the necessary arrangements. As the UK does not already have a plan for Brexit, it needs to be dealt with

so that the EU does not interfere with reform plans. After the Bratislava summit, Slovakia's Prime Minister Robert Fico said Brexit would be difficult for the UK. Slovakia has requested the United Kingdom to guarantee that Slovak or other Eastern European citizens in the country will be treated equally with the British (Payton, 2016).

Inevitably, Great Britain's decision to withdraw from the EU strengthened anti-EU propaganda also in Slovakia. Particularly, the dimension that social media has come from is creating an environment for the anti-EU activities to be carried out in various publications with the label "Slovexit". Overall, it is seen that the people who support the separation of Slovakia from the EU are in the minority. Immigrants, Islam and the slow economic recovery are the common concerns of the people who make up this minority. Predominantly, Central and Eastern European countries' willingness to maintain a common market and the free movement of people and workers, and the large share of aid funds from EU in the country's economies are also valid and necessary reasons for staying in the EU also for Slovakia. The deeper the EU integration for Slovakia, the longer the continuity in the development of the country. After joining of the eurozone in 2009, Slovakia has shown that its alignment in the integration process continues and follows a stable policy that glorifies and protects EU values.

Slovakia strives to restore stability in its internal affairs and to present a democratic policy agenda to the public while at the same time trying to maximize the benefits of being a member of the EU. It has been criticized for its non-compliance with the democratic conditions in its accession process to the EU and will not want to be exposed to the same criticism as the years after it began to form a strong profile within the EU. On the other hand, these high-level changes that have been made to prevent the country's profile from being smudged are also evidence that the government should take immediate steps to avoid the fear of the loss of sovereignty that the Slovak people share as the basis for their anti-European views.

As previously mentioned, the Slovak people do not think much of EU issues because they think they are not very effective in EU institutions and they just want to make sure that there is a better course than the current situation. During the Brexit process, Slovakia announced that it would pursue a policy compatible with the EU and said that it would be in the interest of Slovakia to reach any agreement in negotiations with the UK. With losing one of the biggest partners of the defense, the EU and its members will carry their partnerships with the United States more to their agendas in the face of the threatening and addictive policies of Russia.

While stressing that leaving the EU is not a solution, Slovakia emphasizes that member states need to have closer ties in their mutual relations and continue to work for the interests of the Union. While acting within the framework of the common ideas shared by the EU in general, Slovakia will be advocates of pro-European view in its negotiations with the UK

in order not to adversely affect public opinion and will continue to take steps to protect EU values.

Conclusion

Small states come together under the roof of the EU because they have limited resources and budgets, have less developed institutional structures, and need regional cooperation. Small states in the EU are benefiting from the economic, social and military contributions provided by the big states and want to continue to improve in order to maintain stability in their internal and external policies.

With the Brexit referendum in the UK in 2016, the small states within the Union have carried various policies to their agendas and expressed their views around common concerns. The United Kingdom, which does not want to be involved in the free movement of workers and peoples, is struggling to maintain its membership in the common market. However, the exclusion of any of the fundamental principles by all EU members is not accepted

The most effective element in the transition of Slovakia from communism to democracy was the membership of the European Union. The wrong and unstable management of different ideologies in the first elections after the independence played an important role in shaping Slovakia's current EU view. The fear of failure in the Slovak people has led to the division of domestic politics. The fear of being pushed out of the evolving order in Europe and a weaker policy management than its neighbors led to great support for EU integration by Slovak people.

The withdrawal of Britain's support for EU policies raises concerns about the security of borders for Slovakia, the reduction of EU funds, an increase in the contribution to budget, and the protection of the rights of Slovak citizens in the UK. Slovakia, which has seen its interests in the EU more dominant in its relations with Britain, will be reluctant to make a major move to continue EU assistance. The governments of the member states do not want to make more contributions to the budget deficit created by the UK, but the Prime Minister of Slovakia, Pellegrini, said that his country is ready to help with the proportions to be determined.

References

Archer, Clive (2014) "Nordic States and Security", Clive Archer, Alyson J. K. Bailes and Anders Wivel (Eds), *Small States and International Security: Europe and Beyond*, in (95-113), Routledge, New York.

- Anneli, Albi (2005), *EU Enlargement and the Constitutions of Central and Eastern Europe*, Studies in European and Law Policies, Cambridge.
- BBC (2018), “Immigration: White Paper sets out post-Brexit rules for migrants”, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-46613900> (15.04.2019).
- Bilcik, Vladimir (2017), “The Slovak EU Council Presidency: In Defence of Post-Brexit EU”, Nathaniel Copsey and Tim Haughton (Eds), *The JCMS Annual Review of the European Union in 2016*, in (64-72), 55 (S1), Wiley-Blackwell, Oxford.
- Croxton, Derek (1999), *The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty*, *The International History Review*, 21:3, 569-591.
- Denti, Davide (2007), “The Influence of Small States in the European Union”, <http://www.denti.it/papers/Davide%20Denti%20-%20The%20influence%20of%20small%20states%20in%20the%20EU.pdf> (18.04.2019).
- European Parliament (2018), *The Impact of the UK's Withdrawal on EU Integration*, Publications Office of the European Union, Brussels.
- Gigleux, Victor (2016), Explaining the diversity of small states' foreign policies through role theory, *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 27-45.
- Grimaud, Jean Micallef (2018), *Small States and EU Governance: Malta in EU Decision-Making Process*, Palgrave Macmillan.
- Karsh, Efraim (1988), *Neutrality and Small States*, Routledge Revivals, London.
- Leška, Dušan (2015), “The Europeanisation of Slovak Political Parties”, *Slovak Journal of Political Sciences*, 15(1), 31-58.
- Payton, Matt (2016), “Europe will make Brexit 'very painful' for the UK, claims Slovakia's Prime Minister”, *Independent News*, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/europe-make-brexit-very-painful-for-the-uk-eu-slovakias-prime-minister-robert-fico-a7315766.html> (13.11.2018).
- Shandwick, Weber (2016), *Priorities For July-December 2016: Slovak Presidency of the Council of the EU*, Weber Shandwick Memo.

Skinner, Quentin (2002), “A Third Concept of Liberty”, F. Thompson (Ed), Proceedings of the British Academy, 117, *in* 237-269, British Academy, New York.

Vandenbosch, Army (1964), “Small States in International Politics and Organization”, *Journal of Politics*, 24(2), 293-312.

Wivel, Anders and Thorhallsson, Baldur (2018), “Brexit and Small States in Europe: Hedging, Hiding or Seeking Shelter?”, Patrick Diamond, Peter Nedergaard and Ben Rosamond (Eds), *Routledge Handbook of the Politics of Brexit*, *in* (266-277), Routledge, London

EGEMENLİĞİN POLİTİK TEOLOJİSİ YA DA ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN “ESKATOLOJİK” VARLIĞI

Efe BAŞTÜRK¹

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Bu çalışma, uluslararası ilişkilerin ontolojisi olarak modern egemenlik paradigmasının teolojik kökenini deşifre etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, bu doğrultuda, seküler bir anlama geldiği varsayılan egemenliğin, aslında teolojik bir içeriğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu teolojik içerik, kendisini mutlak son üzerine düşünme pratiği olan Hıristiyan eskatolojisinde gösterir. Eskatolojinin karşısında ise, mutlak son ile mücadele ederek onun gelişini erteleyecek olan katekon vardır. Katekon, sonun gelişini önleyen ve erteleyen güç olarak, düzeni sürdürülebilir kılma pratiğidir ve bu anlamıyla modernite tarafından Hıristiyanlıktan devralınmıştır. Bu çalışma, uluslararası ilişkilerin üzerine inşa edildiği modern egemenliğin aslında katekontik bir düzlemde okunması gerektiğini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Eskatoloji, Katekon, Uluslararası İlişkiler, Schmitt

Giriş

Bu bildirinin amacı, Uluslararası İlişkiler teorisinin temeli olarak addedilen modern egemenlik teorisinin ontolojisini tartışmaya açmaktır. Uluslararası İlişkiler, modern devletin teritoryal egemenliği savına dayanır ve bu savın hakim dayanağı, söz konusu topraksal egemenliği mümkün kılan “sınır” mefhumudur ve modern egemenlik, siyasal olanın kurucu vasfı olan “biz-onlar” ayrımına dayanarak inşa edilen normatif farkın tam ortasında salınır. Bu anlamıyla egemenlik, Schmitt’in ifade ettiği gibi, hem siyasal olanın içerideki unsurunu (*Biz*) belirgin kılan bir varoluş göstergesidir, fakat hem de bu göstergenin dışarıdan (*Onlar*) kapsanamaz bağlamını ifade eden bir *farktır* (*diffe[a]rance*). Dolayısıyla egemenlik, iç-dış, biz-onlar gibi ayrımları düşünülebilir kılan “sınır” mefhumunun vücuda geldiği bir *aralık/açıklık* olarak kaydedilmelidir.

Sınır neden bir *aralık/açıklık* olarak düşünülmelidir? Çünkü sınır, tam da uluslararası ilişkiler disiplinini doğuran o temel nedeni ve etkiyi düşünebilme koşulunu verir; diğer bir deyişle sınır, uluslararası ilişkilerin temel hipotezi olan ve muhtevasında dikotomik bir karşılıklılık barındıran bir ikiliği yansıtır: *barış arzusu* ile *savaş yapma* yetkisi (hakkı). Barış ve savaş arasındaki dikotomik karşıtlık yalnızca bu ikisi arasındaki gerilimli ilişkinin varlığını göstermez; fakat birbirilerine dönüşmeye *açık* halde bulunan ve bu nedenle daima sınırın ötesine geçen muğlak ve amorf bir durumun varlığını da gösterir. Bu amorflik, barış

¹ Efe BAŞTÜRK, efe.basturk@erdogan.edu.tr

arzusunun ancak kendi mutlak ötekisi olan savaş ile bir arada düşünülebilir olduğu gerçeğine dayanmaktadır.

Amacı kalıcı barış olan ve bunu hem kendi *sınırları içinde* hem de *sınırları ötesinde* gerçekleştirme hakkı ile misyonuna sahip olan egemen[lik], bu yüzden barışın radikal ötekisi olan savaş ile hep bir-aradadır. Egemen, barış ile savaş arasındaki o amorf aralıkta ve açıklıkta gerçekleşmesi bakımından bir sınır deneyimine karşılık gelir ve egemenlik savına dayalı uluslararası ilişkiler, ontolojik olarak, işte bu *sınır*, *amorfluk* ve *açıklık* kerterizleri ile birlikte düşünülmelidir.

Egemenliği – ve onunla birlikte var-olan uluslararası ilişkileri – açıklık ontolojisi ile birlikte düşünmek, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin doğasını da düşünmek anlamına gelir. Çünkü kalıcı barış arzusu amacıyla ulusların bir araya gelmesini ve ulusların, kendi aralarındaki ilişkiyi her tür belirsizlik düzleminden çıkararak belli bir norm ve öngörülebilirlik dizgesine oturtma isteklerini ifade eden uluslararası ilişkiler, tam da egemenliğin ontolojisine kayıtlı olan aporetik deneyimin üzerine bina edilmiştir. Uluslararası ilişkiler, savaş ile özdeşleşmiş *eskatolojik** imgenin, yani dünyanın – ve tabii ulusların – yıkımına neden olacak kaotik belirsizliğin önüne geçmek, ertelemek ve hatta durdurmak amacıyla, yıkıma neden olacak savaşı belli normatif gerekçelere oturtmanın, yani *kural-dışı olanı kurala bağlamanın* bir amacı veya yöntemi olarak doğmuştur. Bu nedenle uluslararası ilişkiler, egemenlik ile aynı ontolojik temele sahiptir: her ikisi de, kendilerinde sembolize edilen anlamı (düzen, düzenlilik) eskatolojik olandan uzak tutma amacıyla, gerekirse bu eskatolojik olanla ilişkilendirme gerekliliği, gücü ve haklılığı ile var-olmaktadır. Uluslararası ilişkilerin dünya genelinde kalıcı barış arzusu için savaş ihtimalini ortadan kaldırmaktansa onu (savaş) yönetilebilir, kontrol edilebilir ve öngörülebilir düzenliliğe oturtmak istemesi egemenliğin eskatolojisi ile birlikte düşünülmelidir.

Egemenliğin eskatolojisi, Hıristiyan mitolojisinden esinler taşır. Hıristiyan mitolojisinde eskatolojik an, Deccal'in ortaya çıkması ve dünya üzerinde yaşamlara ve düzenliliklere son vermesi ile gerçekleşir. Tanrının hükmü, Deccal'in gelişini ertelemek ve böylece dünyada yaşamın kurulmasını garantileyen bir koruyucudur. İnsanlık, Deccal'in gelmesini önlemek veya ertelemek için Deccal ile araya sınır koyar. Bu sınır, sadece Deccal'i uzak tutmak anlamına gelmez, aynı zamanda Deccal ile özdeşleşen son veya öngörülemezlik mefhumlarını öngörülebilir kılmak anlamına da gelir. İşte egemenlik, seküler bir iktidar düşüncesine yaslansa da, Batı siyasal düşüncesinde başlangıcından beri belli bir teolojik anlamla yüklüdür. Bu teolojik anlam, Schmitt'in ifade ettiği gibi, egemenliği bir *katikon**,

* Grekçede “Son” anlamına gelen sözcük, Hıristiyan Ortaçağ düşüncesinde “*dünyanın sonu*” anlamına gelmektedir.

* Hıristiyan mistisizmde “eskatolojiyi ortadan kaldıran ya da erteleyen güç” anlamına gelir ve sözcük özellikle Hobbes ve Schmitt çizgisinde sıkça kullanılır. Katekon, egemenliğin işlevindeki tanrısallığı, yani sınırın her iki yakasını da kapsama, kuşatma ve yönetme kudretini göstermesi nedeniyle egemenliğe teolojik bir içerik katmaktadır.

yani son ile savaşıacak olan *mesihyen* figür olarak anlama gerekliliğini ortaya koyar. Egemenliğin, *olağanüstü durumlarda karar verme yetkisine sahip olmak* durumu olarak tanımlanmasındaki ontolojik içerik anlamlıdır: egemenlik, düzenliliği kurmak amacıyla düzensizliğe neden olan eskatolojiyi kendi sınırına alma kudretine sahip olması koşulu ile düzeni sağlayabilir.

Düzenin düzensizliğe neden olacak o eskatolojinin düzen içerisine alınması koşulu ile sağlanması, yalnızca egemenliğin ontolojik içeriğini göstermez. Egemenlikten doğan uluslararası ilişkiler de tıpkı böylesi bir ontoloji ile yüklüdür: barış [düzen] için hazır olunması gereken savaş [düzensizlik], hem egemen devletlere katekontik bir işlev yüklemektedir, fakat hem de bu katekontik işlevin kendisini eskatolojik bir anlama dönüştürmektedir. Devletlerin, egemenlik vasıtasıyla sahip oldukları *barış için savaş* yetkisi, eskatolojiyi, gelmesi ertelenebilir ve bu anlamıyla sınır-ötesinde tutulabilir bir dışsallık olmaktan çıkarıp sınırın içine alması nedeniyle aporetik bir durum yaratır. Böylesi bir durum, egemenliğin kendi ötekisine dönüşmesini göstermesi bakımından önemlidir: çünkü katekontik egemenlik aygıtı, ertelemeye çalıştığı eskatolojik formun kendisine dönüşmüş olur.

Bu bildiride, uluslararası ilişkiler disiplinine ilişkin teorik savların ontolojisini eskatolojik bir egemenlik düşüncesi bağlamında tartışmayı amaçlamaktayım. Bildirinin temel amacı, modern egemenlik paradigmasından türetilmiş olan ve modern devletler sistemi içindeki konumlanma biçimleri üzerine bina edilen uluslararası ilişkilerin aslında teolojik ve eskatolojik bir bağlamda anlaşılması gerektiğini öne sürmektir. Uluslararası ilişkiler, eskatolojik bir bağlamda düşünüldüğünde, devletler arası sistemin temel mantığı daha net anlaşılabilir: egemenliğin tesisi ve devamlılığı için gerekli olan katekontik işleyişin varlığı, eskatolojik göstergenin uluslar-arasında geriletilmesiyle daha mümkündür. Bu nedenle, uluslararası ilişkiler, uluslar-üstü kurum ve hukuk sistemlerinin varlığı altında egemenliğin kısıtlanması ya da paylaşılması gibi liberal savlar içerisinde ele alındığı müddetçe temel gerçeklik gözden kaçırılır. Uluslararası ilişkiler, egemenlik doktrininin uluslar-arasında paylaşılması olduğunu değil, bilakis egemenliğin dünya çapında (*Mondial*) kuşatıcı bir tanrısallık olarak gerçekleşmekte olduğunu gösterir. Yine günümüz uluslararası ilişkiler sisteminin belirleyici etmenlerinden bir tanesi olan “önleyici savaş” (*pre-emptive war*) doktrini gibi unsurlar, uluslararası ilişkilerin eskatolojik bağlamı içerisinde “yeni” sayılmamalıdır; çünkü “önleyici savaş” gibi doktrinler, egemenliğe içkin olan ve eskatolojik olanı önleme veya erteleme kudreti anlamında katekonun aktüalize edilmiş olduğunu gösterir. Bu açıdan egemenliğin günümüzde bürünmüş olduğu formlar, eskatoloji bağlamında değerlendirildiğinde, uluslararası ilişkilerin aslında giderek daha fazla teolojik bir forma doğru bürünmekte olduğunu, çünkü – egemenliğe konu olan – *sınır* mefhumunun giderek daha muğlak biçimlere dönüştüğünü söylemek mümkündür.

1. Schmitt ve Egemenliğin Politik Teolojisi

Schmitt'in kendisi bir teolog olmadığını iddia etse de çalıştığı siyaset bilimleri – hukuk dahil olmak üzere – teolojiden ayırt edilemeyeceğini savunmaktadır. Bunu en iyi örnekleyen şey, kendisinin ifade ettiği gibi, “devlete dair tüm modern teoriler, sekülerleşmiş teoloji kavramlarıdır” (Schmitt 1985: 36) cümlesinde saklıdır. Schmitt'in bu cümlesinin yanlış anlaşılmasının sebebi, sekülerliği dinsel olandan özgürleşme şeklinde okuma pratiğinden kaynaklanmaktadır. Oysa Schmitt için seküler olan, bilhassa politik kavramsal dünyaya ilişkin çerçevede, teolojik olanın ufku dahilinde düşünülmelidir. Tam da bu nedenle Schmitt, yirminci yüzyılın Thomas Hobbes'u olarak kabul edilir (Çelebi 2001:117). Hobbes'un yaptığı gibi Schmitt de, egemenliği seküler ve dinsel olanın birleşim noktası olan ölümsüz bedensellik bağlamında yakalamayı başarmıştır (Bendersky 1983: 247). Fakat Schmitt için politikanın teoloji ile birleştiği nokta, arkaik eskatoloji fikri üzerinden gelişen bir kurgu çerçevesinde anlaşılabilir. Schmitt, bilhassa Yahudi-Hıristiyan teolojisinin mistik bileşenlerindeki tarihsel süreklilikleri önemle takip etmekteydi ve bunların yalnızca dinsel olana değil, genel anlamda düşüncenin kendisine olan etkisini çözümlenmeye çalışmaktaydı (Meier 1998: 73).

Eskatoloji, Hıristiyanlık düşüncesinde, dünyanın sonu, yani genel anlamıyla düzenin, varoluşun ve yaşamın sonu ve bu anlamda mutlak kaos ve bilinmezlik anlamlarına gelir. Schmitt, eskatolojik olanın kendisinde politikanın ontolojisini görür: eskatolojik nesne, yani mutlak kaos ve son, politik olanın zorunlu olarak karşısında konumlandığı mutlak gerçekliktir. Başka bir deyişle politika, bir ontoloji olarak, ancak eskatolojik kerte de düşünülebilir. Bunun açık anlamı, politikaya ilişkin tüm kavramsallaştırmalar, eskatolojik olanın karşısındaki konumu nezdinde anlamlı kategorilerdir (Meier ve Strauss 1995:77). Böylece Schmitt, eskatolojiyi tam da apokaliptik anlamıyla, yani mutlak kaos karşısında ortaya çıkması beklenen ve kendisine bir “düzen” fikri katabilen bir ontolojinin peşinden gitmektedir. Zira politika, tam da bu teolojik ve eskatolojik gerçekliğin içinde, onunla ilişkilenecek zorunluluğu ile kendisini var edebilmektedir. Diğer bir deyişle, teolojik bir epistemenin dışından bakmayı vaat eden seküler bir okuma ontolojik açıdan imkansızdır.

Eskatoloji, Hıristiyanlık içinde Deccal figürüyle özdeşdir: Deccal'in gelişi, dünya üzerindeki yaşamlara son verecek olan nihai anlamsızlık ve mutlak boşluk zamanıdır. Fakat asıl önemli husus, bu eskatolojik zaman, sadece mutlak son anlamına gelmez; zira eskatolojik an, Hıristiyanlıkta, Tanrının hükmünün de belireceği andır. Yani mutlak kaos, kendisi ile mücadele etmek için seferber edilen ve kaynağı dünyanın, yani verili sınırın dışında olan, bir güç yoluyla yönetilebilir hale gelir. İşte bu, Schmitt'te egemenliğin teolojik-ontolojik bağlamıdır ve egemenliğin istisna hali ile özdeşliğinin altında yatan husus, tam da bu teolojik içerik yoluyla anlam kazanır. Çünkü egemenlik, yani istisna haline karar verme gücü, verili norm düzeneğinin dışın çıkmak anlamına gelen bir hukuki-politik yetkiyi işaret etmesinin yanı sıra, aynı zamanda karşı karşıya kalınan durumun verili normsal statü içinde olmadığına dönük bir karar edimi ile de özdeşdir. İstisna haline karar

vermek, içinde bulunulan durumda fiili normun geçerli olamayacağını ilan etmek ile eş anlamlıdır; öyleyse içinde bulunulan durum ile mücadele ve onu yönetebilme becerisi de artık geçersiz kılınmış normsallik içinden yapılamaz. Bu mücadele için devreye norm-dışı, daha doğrusu normun içine alınamayan ve fakat normun varlığına anlam katan bir dışsallığın girmesi gerekir.

Bu dışsallığın devreye girme gücü Schmitt'te egemenliğin performe edilmesidir, yani kendini geçerli kılmasıdır. Bu nedenle Schmitt için eskatolojik olan, belirsizliği giderecek bir edime kapı aralaması nedeniyle anlamlıdır. Diğer bir deyişle, Schmitt'in eskatoloji ile ilgilenme biçimi ve nedeni, eskatolojinin çalışma alanı olan mutlak kaos ya da belirsizlik değildir. Schmitt, tam tersi, düzenin ve politik olana temel oluşturan karar ediminin mutlak koşulunun hangi olanaklar dahilinde mümkün olduğunu araştırdığı için eskatolojiye yönelir (Ostovich 2007: 54). Çünkü Schmitt, kendi politik teorisinde egemenliğin mantığını kavradığı temel ontolojiyi, yani (i)istisnaya karar verme ve (ii)bu istisnai olanla mücadele edebilme kudreti ve olanağını, eskatoloji aracılığı ile keşfeder. Bu açıdan eskatoloji, Schmitt'in teorik güzergahında, tam da karşıtı olan bağlamı (düzen ve karar olanağı) kavrayabilmek için araçsal olarak kullanılır.

Bu araçsal kullanım kendisini Schmitt tarafından politize edilen bir başka teolojik kavram olan katekon sözcüğünde gösterir. Katekon, yine Hıristiyanlık mistisizminde, eskatolojik anda Deccal'in gelişi ile birlikte Tanrının hükmünün açığa çıkması için belirgin kılınan koruyucu figürdür. Bu koruyucu figür, Kristoloji içerisinde Mesih'in gelişinde somutlanır. Fakat Schmitt, sözcüğü yine politik ontoloji bağlamında okuyarak, katekon'da tam da eskatolojik olanın içinden beliren ve böylece düzene olanaklılık koşulu sağlayan bir mantık görür. Bu mantık, egemenliğin kendisidir: egemenlik, bir güç ve olanak olarak, katekontik bir işleve sahip olması ile ayırt edilir. Egemenliğin ayırt edilebilirliğini sağlayan temel parametre, egemenliğin, diğer hükmetme biçimlerinden farklı olarak, eskatolojik anda da hükmedebilmesi, bunun için gerekli istisnai kudrete sahip olabilmesidir. Katekon, bu anlamda, egemenliğin normatif biçiminden çok onun fonksiyonel doğasıyla ilgili bir sorunsallaştırmanın ürünü olarak karşımıza çıkar. Bu haliyle, Schmitt'in katekon ile belirtmeye çalıştığı şey, egemenliğin verili durumda sahip olduğu doğal gücü değil, onun işleme tarzındaki olağanüstülüktür. Yani Schmitt, egemenliği, asla verili durumun içindeki bir sabitlik haliyle ele almaz; onun için önemli olan, daha doğrusu egemenliği anlayabilmemizi sağlayacak olan şey, onun katekontik işleyişidir.

Egemenliğin katekontik işleyişi ne demektir, ya da egemenlik bir katekon olarak nasıl çalışmaktadır? Bu soru, Schmitt'in siyasal olanı politik-teolojik bir hat üzerinden nasıl okuduğuna ilişkin esaslı bir yanıt verir. Katekon, daha doğrusu egemenliğin katekontik işleyişi, bir olağandışılık durumunda verili durumu mutlak son düzeyinde tehdit eden bir duruma karşı harekete geçirilebilecek düzen kurucu güçtür. Schmitt, katekontik işleyişi daha iyi belirtmek için güncel bir tarihsel örnekten faydalanır ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılma kararını, kendi imparatorluk yapısını yok olmaktan kurtaran karar olarak

niteler (Meierhenrich ve Simons 2016: 47). Katekon, böylece, eskatolojik olana karşı harekete geçirilen karar edimi yoluyla tarih oluşturabilme gücü olarak *mekana*¹ belirli bir düzenlilik katabilme imkanını (Lievens 2016: 418). Bu nedenle katekon, varoluşsal bir amacın ve kaygının dışavurumu olarak öne çıkar. Bu, Schmitt'in, siyasal kavramına yüklemiş olduğu ontolojik anlamın da göstergesidir: siyasal kavramının devleti aşmasının – daha doğrusu kapsamının – temel nedeni, Siyasal olanın, insanın varoluşu için gerekli olan kurucu ayrımı yapabilme olanağını sunmasıdır (Schmitt 2006b: 47). Dost ve düşman ya da biz ve onlar arasındaki ayrım, mekanda, mekanı düzenleyerek ve mekana belirli ve anlamlı bir süreklilik katarak – yani yasa, düzen ve kurum oluşturarak – var olabilme koşuludur.

Siyasal kavramı, öyleyse, egemenliğin katekontik işleyişinin hem nedeni hem de onun tarafından belirlenen nesnesidir. Schmitt, katekon kavramını, egemenliğin kendisinde değil, fakat onun gerçekleşmesinde, yani kaos ile işaretlenen mutlak belirsizliğe karşı yeniden tarih kurabilme gücü ve yeteneğinde görmeye çalışır. Bu nedenle egemenlik, ya da egemenliğin katekontik işleyişi, Schmitt'in teorik çerçevesinde, daima eskatolojik olana karşı harekete geçirilen bir egemenlik kurma ve bu bağlamda düzen tesis etme yeteneği olarak anlaşılır. Bu yetenek ya da egemenliğin katekontik bir güç olarak eskatolojik olana karşı düzen kurucu veya düzeni yeniden muhafaza edici bir bağlamda kurumsallaşması, kendisini uluslararası ilişkiler ya da uluslararası düzen fikrinde gösterir.

2. Uluslararası İlişkilerin *Siyasal* Teolojisi: Schmitt'e Yeniden Dönüş

Uluslararası ilişkiler disiplini, sekülerleşmiş sosyal bilimler içinde belki de “realist” doğası nedeniyle sekülerliğe en fazla yaklaşan alandır. Ancak son yıllarda bazı çalışmalar göstermiştir ki, uluslararası ilişkilerin konusu ve ilgisi her ne kadar seküler bir bağlamda dizayn ediliyor olsa da bağlam incelemelerindeki sorunsallaştırma biçimleri daha fazla teolojik gösteren eşliğinde kurulmaktadır (Aho 2012: 13; Royce 2017: 20). Bu sorunsallaştırma biçimleri, uluslararası ilişkileri giderek etkisi artan bir teolojik mantık dahilinde ele almaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi, güncelliğin analizine yönelik teorik yaklaşımların artık realist paradigmadan uzaklaşarak, sisteme teleolojik bir anlam yüklemesidir (Guilhot 2010: 225). Bu yaklaşım değişikliği, uluslararası düzenin artık muhafaza edilebilir bir düzen normu ile değil, fakat her an tehdit altında olan ve bu nedenle olağandışı durumlara karşı olağanüstü yetki ve güç aracılığı ile sağlanabileceğini

¹ Schmitt'te mekan düşüncesinin belirleyen temel ayrımı, mekanın özdeşleştiği yasa ve düzen temalarıdır. Schmitt, bir mekanı politik kılan şeyin, mekanın politik olarak belirlenebilme vasfı olduğuna işaret eder. İnsan, mekanda var olabilen bir canlı olarak, mekanı düzenli bir örgütlenmenin zemini kılabilmesi ile var olur. Politika, bu nedenle insanın varoluşu için mekanı düzenleme faaliyetidir ve ancak karada, karasal bir canlı olarak insan tarafından gerçekleştirilebilir (Schmitt 2006a: 69).

zımnen önermektedir. Bu nedenle uluslararası ilişkiler disiplininde Carl Schmitt'e ve onun kavramsallaştırma hamlelerine dönüş sürpriz sayılmamalıdır.

Schmitt'e dönüşün önemli nedenlerinden bir diğeri, 1990 sonrası kurgulanan “dünyanın sonu” ve liberal kozmopolitizm düşüncelerindeki anti-siyasal bağlamın fark edilmesidir. Bu anti-siyasal bağlam, sistemin dönüşümü karşısında potansiyel tehdit unsurlarının imlediği mutlak kaos fikrinin yeniden gündeme gelmesidir. Schmitt, liberal hegemonyanın siyaseti salt tekniğe indirgeyen bağlamındaki egemenlik krizini bu nedenle tam da küreselleşme fikrinde görür, çünkü küreselleşme, uluslararası düzenin mekâna dayalı ve bu nedenle siyasallığa olanak sağlayan bağlamını, mekansızlaştırıcı bir idealizm ile yer değiştirme çabasıdır (Hooker 2009: 14). Liberal idealizm, temelinde, tarafsız devlet anlayışını barındıran ve bu nedenle siyaseti ontolojik olarak etkisizleştiren bir anlama sahiptir. Schmitt için liberalizm, siyasetin ontolojik koşulu olan egemenliğin mantığını kavrayamadığı için, tarafsız bir devlet ile küresel barış gibi muğlak temalara inandırıcılık atfedebilmektedir. Oysaki siyasal olan, yukarıda da ifade edildiği gibi, düzensizlik tehlikesi karşısında harekete geçirilebilecek ve bu sayede düzeni yeniden tesis edebilecek olan bir eyleme gücü ile var olabilir. Bu nedenle Schmitt'çi teori açısından uluslararası sistem ile küreselleşme arasında derin bir farklılık vardır. Zira uluslararası sistem, mekânlara ayrılmış olan ve bu ayrı mekânlarda işleyen düzenlerin çoğulluğundan kaynaklanan bir denge durumudur. Bu denge yoluyla, uluslararası sistem, dengeli bir çoğulluk ilişkisi nezdinde varlığını sürdürebilir (Paipais 2017: 5).

Schmitt'çi teori, devletler ve onların nezdinde işleyen egemenlik formlarından oluşan denge içerisinde hem savaşın hem de savaş sonucunda meydana gelebilecek mutlak kaosun önlenilebileceği düşüncesine dayanır. Bu, Schmitt'in bilhassa savaş üzerine yazılarındaki hâkim temadır. Schmitt, total savaş düşüncesinin eskatolojik anlamına başvurarak, total savaşa karşı oluşturulabilecek yegane dengenin egemenlik imtiyazına sahip bir siyasal devlet olduğunu belirtir (Schmitt 2011: 31). Fakat devletin eskatolojik olana karşı denge yaratabilmesi yalnızca bir erk kapasitesi ile ilgili bir mesele değildir. Devlet, liberalizmde iddia edildiği gibi, tarafsız bir sekülerlik ile bunu başaramaz: devlet, bu anlamda, bir erk olarak devreye soktuğu egemenliği teolojik bir hale ile donatacak çapta örgütlenmiş olmalıdır. Tıpkı Tanrının dünyaya dışarıdan hüküm koyması gibi, devlet de hukukun dışından hukuki düzeni belirleyecek güce sahip olmalıdır (Schmitt 2000: 302). Bu güç aracılığıyla ki, devlet, düzeni yeniden tesis edebilecek olan egemenliğe kapı aralayabilir. Çünkü egemenlik, bir *sınır* deneyimidir: eskatolojik olana karşı katekontik gücün devreye sokulabilmesi anlamında düzenin dışına çıkarak düzen-dışı durumla mücadele etme kapasitesidir. Bu nedenle tarafsız devlet düşüncesine dayalı liberal düşünce, devleti pasifize eder, siyasal olanda ontolojik bir kırılma yaratır ve siyasallığı temelden tehdit eder. Schmitt'in formülasyonunda devlet, ancak egemenlik kapasitesi ile siyasal olanın bağlamında çözümlenebilir; bu nedenle devleti tarafsız ve yetkisiz kılmaya dönük her türden idealist çaba geçersizliğe mahkûmdur; çünkü devleti ortaya çıkartan yegâne koşul,

egemenliğin karşısında biçimlendiği eskatolojidir. Bu eskatolojik tehdit, giderilemeyecek bir şey olduğundan, egemenliği ve devleti sınırlamaya dönük çaba doğası gereği işlevsizdir.

Schmitt için egemenlik ve egemenlikten türeyen herhangi bir siyasal form – devlet, uluslararası sistem, vb. – verili ve her tür değişimden azade yapıda algılanan anlamının dışında ele alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Schmitt’te egemenlik, egemenliği tehdit eden unsurlar ile bunlara yanıt vermeye dönük olarak işlevselleştirilebilecek olağanüstü güç ve kapasite bağlamında değerlendirilir. Bu nedenle, bir siyasal formu, örneğin uluslararası ilişkiler sistemini normatif düzeyde tanımlayan şey, onun ideal bağlamından öte, mevcut durumun dışına çıkararak düzeni yeniden kurma veya yeni bir düzen tesis etme becerisidir (Hohendahl 2018: 150). Schmitt, 1939 yılındaki bir dersinde böylesi bir beceriyi uluslararası sistem kurma kapasitesi ile birlikte tartışır. İlk kez orada dile getirdiği “geniş mekânlar siyaseti” adlı kuramsal yaklaşımında, siyasallığı ulus-aşırı bir mekânsallık bağlamında inşa etme kapasitesini açıklar (Hell 2010: 294). Burada siyasallık, bir egemenlik kurmanın temel biçimleri olan yerleşim, düzenleme ve kurumsallaşma gibi unsurlarla beraber tartışılır. Siyasal olan, böylece ilk defa Schmitt’in teorisinde ulus-aşırı bağlamla desteklenmiş olur. Buradaki ince ayrıntı, siyasal olanın günümüzün popüler deyişi ile “önleyici” (pre-emptive) bir egemenlik paradigması ile kurulmuş olmasıdır. Schmitt, siyasal olanın muhafazası ile işlevsel kılınan egemenliği, geniş mekânlar siyasetinde bu defa kendi dışına doğru açılarak kendi düzenini dışarıdan sağlayan bir güce göndermede bulunur. Böylece Schmitt, siyasal ontolojinin temel göstergesi olan egemenliği, ulus-içi formülasyonda görünür kılan bir devlet formu dışında tartışmanın fitilini ateşlemiş olur. Nitekim Schmitt’in bu kuramsal yaklaşımı, aslında uluslararası bir sistem inşa eden bir egemenlik yaklaşımıdır ve Schmitt bu kuramsal yaklaşım ile egemenliği, olağandışı durumlarda beliren istisnai bir güç olmanın ötesine taşıyarak, sürekli istisna hali kurgulamanın olanağına dönüştürmüştür.

Bu yaklaşımın güncel pek çok örneği mevcuttur. ABD’nin henüz 2000’li yılların başlarında ilan ettiği *önleyici savaş doktrini* ile son yıllarda Orta Doğu’da yaşanan iç savaşların ardından yeniden gündeme gelen *güvenlikli bölge* tartışmaları bu konuya örnek gösterilebilir. Benim göstermek istediğim esas nokta, tüm bu yaklaşımların özünde realist bir doktrin olmadığı, fakat devletlerin sistem içindeki eylemlerini belirleyen bir bilinçaltısal faktörün varlığıdır. Uluslararası sistem, bir taraftan önleyici ve erteleyici güvenlik doktrinleri ile savaşların ve çatışmaların sınırlandırıldığı bir dizi tedbir dâhilinde işleyen öngörülebilir bir iç-güvenlik mekânına dönüştürülüyor; ancak diğer taraftan tüm bu tedbirler, devletlerin mutlak bir yıkım tehdidi karşısında kendi güvenliklerini kendi iç mekânlarının dışında kurmaya doğru zorlandıklarını da gösteriyor. Öyleyse Schmitt’çi tezin burada ikili düzeyde işlediğini varsayabiliriz: birincisi, uluslararası sistemdeki çatışmalar ve savaşlar, bir egemenlik krizini işaret ediyor, zira tüm bu olaylar karşısında devletler kendi egemenlik biçimlerini mevcut durumlarının ötesinde kurmaya doğru tavır alıyorlar. Başka bir deyişle, sistem içi çatışmalar, egemenlik formlarında dönüşümleri beraberinde getirecek çapta derin bir etki bırakıyor. Zira bu çatışmalar, kontrol edilebilir

düzye de cereyan eden yerel askeri olaylar olarak değil, egemenliği doğrudan tehdit eder hale gelecek kadar olağandığı biçimde işleyen bir süreç olarak meydana geliyor.

İkincisi, tehditlerin egemenlik formu üzerindeki öngörülemez etkisi nedeniyle devletler askeri güvenlik doktrinlerini siyasal unsurlarla ilişkilendirme eğilimine giriyorlar. Bu, az önce yukarıda bahsettiğim üzere, sürekli istisna halinin varlığını işaret etmektedir. Çünkü askeri tedbir düzeneğinin *dışarıdalığı* ile siyasal unsurların *içerideliliği* arasındaki ayırım giderek müphem bir biçime dönüşüyor. Tam da bu nedenle dışarıdaki tehditler, bir anda içsel bir egemenlik krizine dönüştürülebiliyor. Devletler, tam da bu nedenle, egemenliklerini formüle edebilmek ve böylece siyasal olanı yeniden üretebilmek adına egemenliğin çalışma biçimini yalnızca istisnai kılmaya dönük bir tavır almıyorlar; devletler, aynı zamanda, egemenliği geniş mekânlarda kurmaya dönük bir refleks de geliştiriyorlar. Burada yeniden Schmitt'çi mekân tezine dönmemiz gerekiyor: hatırlayacak olursak, Schmitt, siyasal olanı mekân, daha doğrusu kara mekânı- ile birlikte düşünür. Çünkü kara mekânı, yerleşimin ve düzen kurmanın temel koşuludur. Buna karşı deniz, karasallığın mutlak zıttı olarak, kaosun ve düzensizliğin göstergesidir (Schmitt 2018: 22-24). Siyaset, kara mekânında yerleşebilmek ve böylece egemenlik aracılığı ile varlığını devam ettirebilmek için varoluşsal bir faaliyettir. Bu yüzden denizlerden gelen mutlak ve eskatolojik tehditlere karşı mekân muhafazası, siyasetin saf formu olarak egemenliğin temel işleyiş biçimidir. Katekon, bu nedenle, siyasallığı devam ettirebilmek amacıyla mekânı aynı zamanda dışarıdan koruyabilme kapasitesidir. Günümüz uluslararası sisteminde devletlerin artan oranda eğilimi, geniş mekânlarda siyaset geliştirmeye yönelmektedir. Bu nedenle ister benimseyelim, ister karşı çıkalım, Schmitt'e dönmek her zamankinden çok daha elzem durmaktadır.

Kaynakça

- Aho, M. L. (2012). *God and International Relations: Christian Theology and World Politics*, New York: Continuum Books
- Bendersky, J. W. (1983). *Carl Schmitt: Theorist for the Reich*, New Jersey: Princeton University Press
- Çelebi, A. (2001). "Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek: Carl Schmitt ve Walter Benjamin Üzerine Bir İnceleme", *Defter*, (42), ss. 108-146
- Guilhot, N. (2010). "American Katechon: When Political Theology Became International Relations Theory", *Constellations*, 17 (2), ss. 224-253
- Hell, J. (2010). "Katechon: Carl Schmitt's Imperial Theology and the Ruins of the Future", *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, 84 (4), ss. 283-326

- Hohendahl, P. U. (2018). *Perilous Futures: On Carl Schmitt's Late Writings*, Ithaca: Cornell University Press
- Hooker, W. (2009). *Carl Schmitt's International Thought: Order and Orientation*, Cambridge: Cambridge University Press
- Lievens, M. (2016). "Carl Schmitt's Concept of History", Jens Meierhenrich, ve Oliver Simons (der), *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (içinde), ss. 401-426
- Meier, H. (1998). *The Lesson of Carl Schmitt: Four Chapters on the Distinction Between Political Theology and Political Philosophy*, çev. M. Brainard, Chicago: University of Chicago Press
- Meier, H. ve Strauss, L. (1995). *Carl Schmitt and Leo Strauss: The Hidden Dialogue*, çev. J. H. Lomax, Chicago: University of Chicago Press
- Meierhenrich, J. ve Simons, O. (2016). "A Fanatic of Order in an Epoch of Confusing Turmoil": The Political, Legal, and Cultural Thought of Carl Schmitt", Jens Meierhenrich, ve Oliver Simons (der), *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (içinde), ss. 3-73
- Ostovich, S. (2007). "Carl Schmitt, Political Theology, and Eschatology", *Kronoscope*, 7, ss. 49-66
- Paipais, V. (2017). *Political Ontology and International Political Thought: Voiding a Pluralist World*, New York: Palgrave
- Royce, M. R. (2017). *The Political Theology of European Integration: Comparing the Influence of European Policies*, New York: Palgrave
- Schmitt, C. (1985). *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, çev. George Schwab, Cambridge: M. I. T. Press
- Schmitt, C. (2000). "State Ethics and the Pluralist State," *Weimar: A Jurisprudence of Crisis*, Arthur J. Jacobson ve Bernhard Schlink (der), Berkeley: University of California Press.
- Schmitt, C. (2006a). *The Nomos of the Earth: In the International Law of Jus Publicum Europaeum*, çev. G. L. Ulmen, New York: Telos Press Publishing
- Schmitt, C. (2006b). *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, İstanbul: Metis

Schmitt, C. (2011). *Writings on War*, Timoth Nunan (der. ve çev.), Cambridge: Polity Press

Schmitt, C. (2018). *Kara ve Deniz*, çev. Gültekin Yıldız, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları

ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİNİN DOĞUŞUNDA SAVAŞ OLGUSUNUN BELİRLEYİCİLİĞİ VE “SAVAŞ ÇALIŞMALARI” ALANININ GELİŞİMİ

Bülent ŞENER¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan savaş, tarihin çok eski devirlerinden bu yana kolektif şiddetin en yoğun biçimi olarak, insan topluluklarının, devletlerin birbirlerini istedikleri yönde davranmaya zorlamak için, birbirlerine karşı azımsanmayacak ölçüde kullandıkları bir dış politika aracı olagelmıştır. Bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler’in doğuşunun, varlığının ve gelişiminin temelinde de “savaş” olgusu yer almaktadır. Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı, uluslararası sistemde ve uluslararası ilişkilerde önemli bir kırılma anını temsil eden küresel nitelikte bir savaş olarak hem disiplin doğuran ve hem de pek çok disiplini etkileyen bir savaştır. İki savaş arası dönemin koşulları, ilk Uluslararası İlişkiler bölümlerinin kurulmasına ve disiplinin kurumsallaşmasına uygun bir zemin hazırladığı gibi, disipline dair sistematik bilgi birikimini sağlayacak olan dergileri, uzmanlık kuruluşlarını, araştırma merkezlerini, akademik etkinlikleri de biçimlendirmiştir. Bu çerçevede Uluslararası İlişkiler disiplininin hem kendi içinde hem zaman içinde ortaya çıkacak bazı alt alanlarında (“Güvenlik Çalışmaları”, “Savaş Çalışmaları”) hem de diğer bilim dallarında savaş üzerine sistematik bir şekilde çalışmalar yapılmaya başlanacaktır. Bilimsel yöntemlerin, savaşın nedenlerinin araştırılmasında kullanılması fikrinin kabulüyle birlikte, özellikle Batı ülkelerindeki bazı bilim insanlarının geleneksel yöntemlerin dışındaki yöntemlerle de savaşın nedenlerini incelemeye girişmesi, İkinci Dünya Savaşı’nı takiben “Savaş Çalışmaları” alanının Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt alanı olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Bu çerçevede, “Savaş Çalışmaları” alanının savaşı alternatif metotlarla açıklayan bir alan olarak ortaya çıkışı, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde devletlerarası ilişkilere dair teorik varsayımların sınındığı yeni bir süreci de başlatarak, savaşın disiplinler arası bir zeminde farklı yöntemlerle incelenmesini, savaşa etki eden faktörlerin nitel ve nicel veriler, teorik ve biçimsel modeller aracılığıyla analiz edilmesine imkân tanıyarak savaşla ilgili bilgi birikimini derinleştirmiştir. Bu çalışmada savaş olgusu genel hatlarıyla ele alınarak, Uluslararası İlişkiler disiplininin doğuşunda ve kurumsal kimliğini kazanmasında savaş olgusunun (Birinci Dünya Savaşı’nın) etkisi ve “Savaş Çalışmaları” alanının tarihsel gelişimi ve disipline katkıları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Uluslararası İlişkiler, Birinci Dünya Savaşı, Güvenlik Çalışmaları, Savaş

Giriş

Savaş insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Tarihin çok eski devirlerinden bu yana kolektif şiddetin en yoğun biçimi olarak savaş, insan topluluklarının, devletlerin birbirlerini istedikleri yönde davranmaya zorlamak için, birbirlerine karşı azımsanmayacak ölçüde kullandıkları bir dış politika aracı olagelmıştır. Doğrudan insan hayatına yönelik yıkıcı bir nitelik taşımasından dolayı savaş olgusu insanlık tarihinde fazla tartışma konusu olmuştur.

¹ Bülent ŞENER, bulentsener@ktu.edu.tr

Buna rağmen, insanoğlunun “savaşı önleme” ya da “barışı kurma/koruma” konusundaki arayışları bir nihayete ermiş değildir ve erebilecek gibi de görünmemektedir.

Savaş aslında öncesindeki ve sonrasındaki politik süreçlerden farklı ve bağımsız bir olgu değildir; tam tersine, sorunların çözülmesinde devletlerin elindeki en son politik araç olarak Carl von Clausewitz’in deyişiyle “savaş, politikanın başka araçlarla devam ettirilmesi”dir (Clausewitz, [1832] 2003). Savaş, askeri araçlar arasında en ileri derecede (içerdiği kolektif şiddetin kapsayıcılığı ve yoğunluğu, yıkıcılığı ve maliyeti açısından) bir mahiyet taşıdığı için, devletlerin genellikle savaşa, dış politika amaçlarına ulaşmak için, diğer tüm araçları denedikten sonra ve bunlardan sonuç alamadığı taktirde başvurdukları söylenebilse de uygulamada kimi zaman, devletlerin dış politika araçları arasında belli bir sıralama/hiyerarşi gözetmediği de görülmektedir. Gerçekten de savaş politik bir süreç içerisinde, devletlerin dış politikalarında doğal bir eylem olarak ortaya çıkmıştır çağlar boyunca. İnsanlık tarihi incelendiğinde görülecektir ki tarih dediğimiz şey politika, diplomasi ve savaşlardan oluşmaktadır. İnsanlığın yazılı tarihinin 3500 yılının yalnızca 270 yıla tekabül eden bölümünde savaşın görülmemesi, uluslararası ilişkilerde savaş olgusunun yerini tüm çıplaklığıyla yansıtmaktadır. Dolayısıyla, savaş olgusu her ne kadar istisnai/arizi ve olağanüstü bir durum olarak kabul edilse de, insanlık tarihinin düzenli deneyiminin bir sonucudur ve en istikrarlı sistemler bile son kertede savaşı –ya da daha iyimser bir yaklaşımla söylersek– çatışmayı dışlamamaktadır. Bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler’in doğuşunun, varlığının ve gelişiminin temelinde de “savaş” olgusu yer almaktadır. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler disiplini Birinci Dünya Savaşı’nın bir ürünüdür.

Bu çalışmada savaş olgusu genel hatlarıyla ele alınarak, Uluslararası İlişkiler disiplinin doğuşunda ve kurumsal kimliğini kazanmasında savaş olgusunun (Birinci Dünya Savaşı’nın) etkisi ve “Savaş Çalışmaları” alanının tarihsel gelişimi ve disipline katkıları incelenecektir.

1. Birinci Dünya Savaşı’nın Uluslararası İlişkiler Disiplinin Doğuşuna Etkisi

Birinci Dünya Savaşı, uluslararası sistemde ve uluslararası ilişkilerde önemli bir kırılma anını temsil eden küresel nitelikte bir savaş olarak hem disiplin doğuran ve hem de pek çok disiplini etkileyen bir savaştır. Bu savaş, o zamana kadar hiç görülmedik bir düzeyde uluslararası politikanın tüm büyük güçlerini içine alan, küresel ölçüğe yayılan, eşi görülmemiş bir tahrip gücüne sahip silahlarla yürütülen son derece kapsamlı bir savaş olmuştur. Bunun sonucunda asker ve sivil yaklaşık 17 milyona yakın insanın hayatını kaybetmiş (Chowdhury, 2017, p. 45) ve bu savaşın uluslararası sistem ve uluslararası ilişkiler üzerindeki travmatik etkileri aynı derecede geniş bir alana yayılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı’nın uluslararası sistemde ve uluslararası ilişkilerde yarattığı bu derin etkiler, savaş sonrasında ortaya çıkacak olan yeni uluslararası düzen (yani kalıcı barış)

arayışlarına da kaynaklık etmiştir. Bu arayışlarda, 1914'e kadar devletlerarasındaki sorunların çözümünde sıklıkla başvurulmuş ve meşru bir araç olarak görülen savaşların artık kaçınılması ve önlenmesi gereken olağanüstü bir durum olduğu gerçeğinin gerek siyasi gerekse akademik çevrelerde kabul görmesi belirleyici olmuştur. Diğer bir deyişle, o zamana kadar doğal, kaçınılmaz hatta gerekli ve geliştirici bir güç olarak algılanan savaş artık sorgulanır hale gelmiş ve savaşa ilişkin geleneksel bakış açısı değişmiştir. Barışın korunması ve savaşların önlenmesi amacının sadece siyasi alanda değil bilimsel alanda da yürütülecek çabalarla da ilintilendirilmesi gerektiğinin anlaşılması, savaşın nedenlerinin anlaşılmasında mutlak surette bilimin konusu olması gerektiği gerçeğini insanlığın önüne koyacaktır. Bu çerçevede bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler'in doğuşunun, varlığının ve gelişiminin temelinde "savaş" ve "barış" olguları yer almaktadır (Şener, 2013, s. 582). Özellikle savaş olgusu, disiplinin varlığının temel, pratik ve normatif nedenini oluşturmuştur (Koçer, 2007, ss. 80-81). Zira Uluslararası İlişkiler'in akademik kökenleri, insanlık tarihinin o güne dek gördüğü en büyük savaş olan ve hem oluşumu hem gelişimi hem de sonuçları açısından travmatik etkiler ve kırılmalar doğuran Birinci Dünya Savaşı'na yönelik tepkide yatmaktadır. Bundan dolayı, savaşların neden çıktığı, nasıl sona erdirilebileceği, nasıl yapılması gerektiği, ne zaman meşru olabileceği gibi sorular, Uluslararası İlişkiler üzerine düşüncelerin başlangıç noktasını oluşturmaktadır (Koçer, 2007, s. 81). Onun içindir ki, dün olduğu gibi bugün de uluslararası sistemin yapısını ve aktörlerini dönüştürme ve değiştirme işlevinden ötürü "savaş" olgusunun alana ilişkin temel perspektiflerde birincil önceliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Uluslararası toplumda Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ortaya çıkan ve artık savaşın sonunda daha net bir şekilde kendini ifade eden, bu gibi felaketlerin bir daha yaşanmasının önüne geçilerek, dünyayı insanlık için daha güvenli ve barışçıl bir yer yapmak düşüncesi, gerek politikacıların ve diplomatların pratik düzeyde hayata geçirdiği söylem ve eylemlerle gerekse bunlardan etkilenen bazı girişimciler ve akademisyenlerin girişimleriyle disiplinin doğuşuna kaynaklık edecektir. Bu çerçevede, öncelikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson'un savaşın sonuna doğru Ocak 1918'de ABD Kongresi'nde yaptığı konuşmada dile getirdiği ve daha sonra da Aralık 1918'de Paris Barış Konferansı'nda ilan ettiği "Wilson İlkeleri" (ya da "Wilson'un 14 Noktası") temelinde (Gözen, 2015, s. 73), devletlerarasında güç siyasetini sonsuza dek yürürlükten kaldırması beklenen bir "adil barış" yoluyla sağlanacak yeni bir uluslararası düzen inşa etme arzusunun ilkelerini içeren siyasal programın uluslararası alandaki karşılıkları kısa sürede kendisini gösterecektir. Bu çerçeve, savaşın Avrupa'da yarattığı siyasal sonuçlardan biri yeryüzünde barış ve güvenliği sağlamak düşüncesiyle bir uluslararası örgüt olarak 1919'da Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu olurken¹; diğeri ise

¹ Ne var ki, yeni bir dünya düzeninin kurulmasını ve sürdürülmesini sağlayacak güç ve otoriteden yoksun olan bu örgütün bir diğer eksikliği de savaştan yenik çıkanların örgütün kuruluşuna alınmayışlarıdır. Wilson idealizminin somut bir sonucu olan Milletler Cemiyeti gerçekten Fransa ve İngiltere tarafından dengersiz bir uluslararası düzenin bir güvenlik örgütü olarak ortaya çıkartılmıştı. Bu bağlamda, Milletler Cemiyeti

Uluslararası İlişkiler disiplininin kuruluşu olacaktır. Savaş ve savaşın yarattığı etkiler, akademik alanda disiplinin kuruluşunu belirlediği gibi, disiplinin kurucu teorisi olan “İdealizm”i de belirlemiştir.² İşte, savaş sonrası dönemin hemen başlarında, 1919 yılında Uluslararası İlişkiler’in özerk bir disiplin olarak ortaya çıkışı savaş önlemeye dönük bu arayışların ve çabaların bilimsel sahadaki bir ürünü olarak Birleşik Krallık’ta Galler’de Aberystwyth Üniversitesi’nde (University College of Wales) ortaya çıkacaktır. Gallerli önde gelen sanayci ve işadamı David Davies’in finansal desteğinde (Porter, 1989), dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson’un adına atfen kurulan bu kürsünün (Wilson Chair of International Politics) başkanlığına da İngiliz tarihçi ve siyaset bilimci Alfred Zimmern getirilmiştir (Rich, 2002). Bu gelişmeyi, disiplinin ikinci kürsüsünün Philip Noel Baker’in başkanlığında 1923 yılında Montague Burton’un finansal desteğiyle London School of Economics’de kurulması takip edecektir. Yine aynı dönemde, ABD’de University of South California’da daha sonra da USC School of International Relations adını alacak olan Los Angeles University of International Relations kürsüsü 1924 yılında kurulacaktır (Özlük, 2009, s. 247).

İki savaş arası dönemin koşulları, ilk Uluslararası İlişkiler bölümlerinin kurulmasına ve disiplinin kurumsallaşmasına uygun bir zemin hazırladığı gibi, disipline dair sistematik bilgi birikimini sağlayacak olan dergileri, uzmanlık kuruluşlarını, araştırma merkezlerini, akademik etkinlikleri de biçimlendirmiştir. Bu çerçevede, yukarıda sözü edilen üniversitelerin bünyesinde tesis edilen Uluslararası İlişkiler bölümlerinin dışında gerek Birinci Dünya Savaşı öncesi gerekse sonrasında kurulan üniversite dışı kurumlarda da uluslararası ilişkilerle ilgili çalışmalar iki savaş arası dönemde hız kazanmıştır. Washington’da Carnegie Endowment for International Peace (1910), Boston’da International School of Peace (1910), Londra’da Royal Institute of International Affairs ya da diğer adıyla Chatham House (1920), New York’ta Council on Foreign Relations (1921), Cenevre’de Institut Universitaire de Hautes Études Internationales (1927) gibi kuruluşlar

Misakı’nın, Paris Barış Konferansı’nda hazırlanan barış antlaşmalarının her birinde müstakil bir bölüm olarak yer almasının anlamı üzerinde düşünmek gerekir. Barış antlaşmalarının her biriyle kaybeden devletlere çok ağır koşullar dayatıldığı gibi, bunlar dünya barışının olmazsa olmaz şartı haline getiriliyor, üstüne üstlük ilk kez barış ve güvenliği koruma amaçlı olarak kurulan küresel bir uluslararası örgüt bu adaletsiz antlaşmaların koruyucusu, bekçisi, denetçisi, garantörü bir kurum olarak kuruluyordu. İşte bu nokta Milletler Cemiyeti’nin en zayıf noktasıydı ve etkisizleşip çöküşünün temel nedeni de bu olacaktır.

² Bu çerçevede, Uluslararası İlişkiler disiplinin ilk ana akım teorilerinden biri olarak İdealizm, felsefi köklerini 17. ve 18. yüzyılların bir ürünü olarak kabul edilen Liberalizm düşüncesinden alırken (Immanuel Kant, Hugo Grotius, John Locke, Adam Smith), siyasal alanda ise dönemin liberal ve idealist görüşlerinin bir yansıması olan “Wilson İlkeleri”nden almıştır. Bu yüzden bir Uluslararası İlişkiler teorisi olarak İdealizm’in, Liberalizm ve Wilson İdealizmi’nin birleşiminden oluştuğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle İdealizm, Liberalizmin tanımlayıcı unsurları olarak öne çıkan “birey”, “özgürlük”, “barış”, “çıkarların uyumu”, “işbirliği”, “serbest ticaret”, “karşılıklı bağımlılık”, “demokrasi” gibi unsurlarla birlikte “Wilson İlkeleri”nin öne çıkan unsurlarıyla (uluslararası hukuk, uluslararası örgütlenme, kolektif güvenlik, silahsızlanma) şekillenerek bir teori için gerekli olan temel varsayımlarını oluşturmuştur.

disiplinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Söz konusu düşünce merkezleri ve araştırma kuruluşları disiplinin sorunlarının tanımlanması, uluslararası ilişkilere dair verilerin toplanması, analizlerin yapılması ve politika yapıcılara alternatif önerilerde bulunma anlamında disiplinindeki bilgi birikimine katkı yapmışlardır. (Özlük, 2014, s. 75).

Disiplinin özerk çalışma alanını oluşturması ve kurumsal kimliğini kazanması kuramsal tartışmaları da tetiklemiştir.³ Böylece Birinci Dünya Savaşı ve iki savaş arası dönem disiplinin kurumsal kimliğini belirleyen en önemli etken haline gelmiştir. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde de uluslararası ilişkilere ve uluslararası politikaya dair klasik bir literatürün ve çeşitli felsefi geleneklerin varlığından söz edilebilse de, disiplinin kendi kavramlarını geliştirmesi, kendi terminolojisini yaratması Birinci Dünya Savaşı sonrasında özerkliğini kazanması ile mümkün olmuştur. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı Uluslararası İlişkiler disiplininin tarihinde bir milat vazifesi görmektedir.

2. Güvenlik Çalışmaları ve Savaş Çalışmaları Alanlarının Ortaya Çıkışı

Bütün bu çerçevede dahilinde, Uluslararası ilişkiler disiplininin hem kendi içinde, hem zaman içinde ortaya çıkacak bazı alt alanlarında (“Güvenlik Çalışmaları”, “Savaş Çalışmaları”) hem de diğer bilim dallarında savaş üzerine sistematik bir şekilde çalışmalar yapılmaya başlanacaktır.

“Güvenlik Çalışmaları” alanı 1940’larda ABD’de doğmuştur. Savunma ve strateji konusundan yeni bir uzmanlık türüne ihtiyaç duyulmasına neden olan iki faktör “Güvenlik Çalışmaları” alanını şekillendirmiştir: 1) Nükleer silahların ortaya çıkışı 2) Sovyetler Birliği’ne karşı uzun vadeli mücadele, yani Soğuk Savaş.

“Güvenlik Çalışmaları” alanının genel gelişimi incelendiğinde⁴, alanın ilk dönemlerindeki Amerikan merkezli, düşünce kuruluşları tarafından üretilen ve herhangi bir disipline bağımlı olmayan niteliğinin, zaman içerisinde uluslararası-karakterli, üniversite-temelli bir

³ Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişim süreci içerisinde farklı teoriler/yaklaşımlar arasında disiplinin sınırları, kavramları ve yöntemleri üzerine tartışmalar olmuştur. Bu çerçevede bugüne kadar disiplininde yaşanan dört tartışmadan bahsedilebilir: 1) İdealizm-Realizm Tartışması, 2) Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması, 3) Paradigmalar Arası Tartışma (Neoliberalizm ve Marksizm arasındaki tartışma), 4) Pozitivizm-Postpozitivizm Tartışması. Bazı yazarlara göre, son dönem yaşanan gelişmeler yeni ve beşinci bir tartışmanın başlangıcına işaret etmektedir (Yalvaç, 2015, ss. 31-65).

⁴ Literatürde “Güvenlik Çalışmaları” alanının gelişimi ve evrimi konusunda en yoğun olarak kullanılan dönemleme David A. Baldwin’e aittir. Baldwin’in sınıflandırmasına göre; 1945-1955 arası dönem alanın doğduğu dönemi temsil ederken (“Güvenlik Çalışmaları” tarihindeki en ilginç ve yaratıcı dönem), 1955-1965 arası dönem alanın ikinci dönemini ve “Altın Çağı”nı ifade etmektedir. 1965-1980 yılları arasındaki üçüncü dönem alanın Duraklama Çağı’nı temsil ederken (neredeyse çöküş yaşamıştır), 1980’lerden itibaren ortaya çıkan “Canlanma ve Sorgulanma” dönemi (Stephan Walt bu dönemi “Güvenlik Çalışmaları” alanının “Rönesans dönemi” olarak betimlemektedir) (Baldwin, 1995, pp. 117-141).

görünümüne dönüştüğünü, genellikle “Stratejik Çalışmalar” başlığıyla Uluslararası İlişkiler disiplininin alt-dalı haline geldiğini ve üniversitelerde üretilen farklı teorilerce şekillendirildiğini görmekteyiz. 1990’lardan beri alan, güvenliğin değişik alt alanlarıyla birlikte oldukça genişlemiş olup yeni bir teori üretkenliği döneminden geçerken, alanda merkezleri ABD ve Avrupa olan iki ayrı kümeleşme ortaya çıkmıştır. 1980’lerde Avrupa’nın kendi güvenlik yaklaşımlarını oluşturmasının ardından, özellikle de 1990’larda güvenlik teorileri birisi ABD, diğeri de Avrupa merkezli olmak üzere iki kümede toplanmıştır. Bu genel kümelenme betimlenmek istenirse, ABD merkezli güvenlik çalışmalarının daha rasyonalist/pozitivist, geleneksel ve devlet-merkezli olduğu; Avrupa merkezli güvenlik çalışmalarının ise yansıtmacı/post-pozitivist, eleştirel ve birey/toplum merkezli olduğu açıkça görülür. Bu çerçevede, alanın temel amacı güvenlik meselelerini anlamayı ve/veya yönetmeyi hedefleyen teori olarak tanımladığımız güvenlik teorisini ortaya çıkarabilmektir. Bugüne kadar alanda bu amaçla üretilen teorilerden bazıları alana has teoriler olarak kalırken, bazıları genel Uluslararası İlişkiler teorisi içindeki teori ve gelişmelerle benzerlik göstermiştir. Örneğin, “Caydırıcılık Teorisi” ve “Kopenhag Okulu” gibi teori ve yaklaşımlar genel bir Uluslararası İlişkiler teorisi olmayıp “Güvenlik Çalışmaları” alanına has olarak kalmıştır. İnşacılık, Feminizm ve Demokratik Barış Teorisi gibi diğer güvenlik teorisi örnekleri ise aynı anda hem Uluslararası İlişkiler teorisi hem de güvenlik teorisi özelliği taşımışlardır. Netice itibarıyla güvenlik teorisi, “Güvenlik Çalışmaları” alanının spesifik bir alt kümesi olup, farklı aşamalardan geçerek gelişme göstermiştir (Waever & Buzan, 2017, pp. 393-410).

Bilimsel yöntemlerin, savaşın nedenlerinin araştırılmasında kullanılması fikrinin kabulüyle birlikte, özellikle Batı ülkelerindeki bazı bilim insanlarının geleneksel yöntemlerin dışındaki yöntemlerle de savaşın nedenlerini incelemeye girişmesi, İkinci Dünya Savaşı’nı takiben “Savaş Çalışmaları” alanının Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt alanı olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Bu çerçevede, Quincy Wright’ın iki ciltlik “A Study of War” adlı eserini yayınlanmasıyla birlikte, savaşın alternatif metotlarla açıklanan bir bilimsel alan olarak ortaya çıkmaya başlaması, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde savaş ve savaş çalışmaları konusunda bir metodolojik ayrışmanın başladığını göstermiştir (Akgül, 2016, s. 12).

1950’li ve 1960’lı yıllarda ise sosyal bilimlerdeki davranışsalci akımdan daha fazla etkilenen Uluslararası İlişkiler disiplininde bir yandan ampirik verilerle savaşın çalışılması meselesi gündeme gelirken, diğer yandan Soğuk Savaş döneminin disiplinindeki başat yaklaşımı Realist yaklaşım da savaş çalışmalarında kendisini daha etkin olarak hissettirmiştir. Realist çalışmaların savlarını tarihsel analizler ile desteklemeleri Davranışsalcılar tarafından eleştirilmiş ve savaşa daha bilimsel yaklaşılması fikri daha ısrarlı bir anlayış ile gündeme gelmiştir. Davranışsalcılar, “Savaş Çalışmaları” alanında sayısal verilere dayalı analizlerine karşılık, zaman içerisinde savaş ile uluslararası sistemde devletlerin kapasiteleri arasında ilişki kurarak tarihsel analiz metotları ile savaşları açıklamaya çalışan pek çok teori de ortaya atılmıştır. A. F. Kenneth Organski ve Jacek

Kugler'in "Güç Geçişi Teorisi" (Power Transition Theory) (1980), George Modelski'nin "Uzun Döngüler Teorisi" (The Long Cycles Theory) (1987) bunlardan en bilinenleri olarak bugün bile tartışılmaktadır. Bu teoriler özellikle "Savaş Çalışmaları" alanı ile Uluslararası İlişkiler disiplini arasında köprü niteliği olmaları ile ön plana çıkmışlardır (Bilgin, 2013, s. 46).

Davranışsalcıların "Savaş Çalışmaları" alanındaki en büyük adımı "Correlates of War Project" (COW) ile David J.Singer tarafından 1963 yılında atılmıştır. Aslında Singer, Quincy Wright ve Lewis F. Richardson'ın savaş çalışmalarıyla ilgili çabalarını devam ettirmiş; savaşa ilişkin bilimsel araştırmalar yapmak için veri toplamış ve modeller yapmaya çalışmıştır. Bu çalışma ile savaşların tanımlanmasında ve sınıflandırılmasında rakamlara dayalı bir modelleme geliştirilmiştir. Bu sayede, alanda neyin savaş olup olmadığı ya da neyin devletlerarası veya devletler içi savaş olarak görülüp görülmeyeceğine ilişkin tartışmaların önüne büyüklük, yoğunluk ve şiddet oranı gibi atlandıkları birtakım sayısal verilerle geçilmeye çalışılmıştır (Bilgin, 2013, s. 45).

COW Projesi'nin "Savaş Çalışmaları" alanına katkıları birbirini takip eden beş aşamada gerçekleşmiştir. 1964-1972 yılları arasında kapsayan ilk aşamada projenin kökenleri, mantıksal çerçevesi, teorik varsayımları, rakamsal göstergeleri ve veri setleri hazırlanmıştır. 1973-1980 yılları arasında kapsayan ikinci aşama "realpolitik" modellerin sistem düzeyinde ampirik yöntemlerle incelenmesine dayanmaktadır. Projenin üçüncü aşamasına gelindiğinde, artık savaşa ilişkin ampirik bulgular, alanda yer almaya başlamış ve kümülatif bir birikim büyük ölçüde oluşmuştur. 1981-1990 yılları arasında gerçekleşen üçüncü aşamada aktör çiftleri ya da eşleşmeler üzerinde durularak askerileşmiş uluslararası uyumsuzluklara ampirik açıklamalar getirilmiştir. 1991-2000 yılları arasında kapsayan dördüncü aşamada, COW projesi, "realpolitik" ve liberal hipotezleri sıyan çok değişkenli modellerin veri bazlı analizini gerçekleştirmeye başlamıştır. Projenin son aşaması ise 2000 yılı ile günümüze kadar geçen dönemdir. Bu dönemde yapılan çalışmalar genel anlamda geçmiş dönemlerde elde edilen bulguların derlemelerinden oluşurken, bu dönem devlet dışı örgütlere ilişkin veri setlerinin ve iç savaşlara ilişkin verilerin güncellendiği dönemdir (Akgül, 2016, ss. 13-15).

"Savaş Çalışmaları" alanının savaşı alternatif metotlarla açıklayan bir alan olarak ortaya çıkışı, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde devletlerarası ilişkilere dair teorik varsayımların sınındığı yeni bir süreci de başlatarak, savaşın disiplinler arası bir zeminde farklı yöntemlerle incelenmesini, savaşa etki eden faktörlerin nitel ve nicel veriler, teorik ve biçimsel modeller aracılığıyla analiz edilmesine imkân tanıyarak savaşa ilgili bilgi birikimini derinleştirmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde savaşın salt devletlerarası bir silahlı çatışma olmaktan çıkarak yeni biçimler kazanması sürecinde "Savaş Çalışmaları" alanı savaşı anlamak için klasikleşmiş konulara ilave olarak terörizmle savaş, cinsiyet ve savaş, küreselleşme ve savaş, savaş ekonomisi, post-modern savaş, hibrit savaş, siber savaş gibi görece yeni konuları da içererek savaşın değişen doğasını anlamada

ve uluslararası politika analizi araştırmalarında önem kazanmıştır. Bu çerçevede, Soğuk Savaş sonrası alanda başlayan “yeni savaş” tartışmaları, genel olarak yapı, yöntem ve motivasyon olmak üzere üç boyutta Soğuk Savaş sonrası “yeni savaş”ların “eski savaş”lardan farklı olduğunu ileri sürerek “dördüncü nesil savaş” çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Sonuç

Yeryüzünde “savaş” ve “barış” olgularına ilişkin söylenmedik ya da yazılmadık pek bir şey herhalde kalmamıştır. Savaş, ister övülsün, ister yerilsin, çok açıktır ki insanlık ile yaşıt bir olgudur, tabiatıyla, onun ikizi daha doğrusu zıddı olan barış da. Uluslararası ilişkiler tarihinin büyük ölçüde çatışma-uzlaşma (savaş–barış) evrelerinin tarihi olduğu düşünöldüğünde, savaş olgusunun uluslararası ilişkilerin en temel gerçekliğı olduğu sonucuna kendiliğinden ulaşılabilir. Bu çerçevede, modern anlamda uluslararası ilişkiler bir olgu olarak 17. yüzyılda ortaya çıkmış olmasına rağmen, bu olgunun sistematik ve bilimsel olarak çalışılması, hakkında özgün kavramlar ve teoriler üretilmesi ve yeni bir akademik disiplin olarak doğmasının ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiş olması aslında şaşırtıcı gelmemelidir. Zira bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler’in doğuşunun, varlığının ve gelişiminin temelinde “savaş” olgusu yer almaktadır. Savaş olgusu bizatihi devlet olmanın tabiatı gereğı (egemenlik ve bağımsızlık) yapısal ve ontolojik bir gerçekliktir ve çağlar boyunca da bu hiç değışmemiştir (Şener, 2013, s. 580). İdealist felsefeci Immanuel Kant’ın bile uluslararası ilişkilerde savaşın belirleyiciliğini doğrularcasına “bir arada yaşayan insanlar arasında tabii hâl bir barış hâli değıl, her zaman ilan edilmiş olmasa bile her an patlayabilecek gibi görünen bir savaş hâlidir” (Kant, [1795] 1960, s. 17) demesi, ilkçağlardan günümüze savaşın insanlığın karşısında duran en temel ve çözümlenmesi gereken bir problem olduğunu ortaya koymaktadır.

Şüphesiz, Uluslararası İlişkiler disiplininin hem kendi içinde, hem zaman içinde ortaya çıkan bazı alt alanları (“Güvenlik Çalışmaları”, “Savaş Çalışmaları”) temelinde “güvenlik” ve “savaş” konularının spesifik olarak ele alınmasında, 20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşının etkisi yadsınamaz. Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana, “güvenlik” ve “savaş” olgularının birden fazla bilimsel disiplini kapsayan yapısı (Antropoloji, Coğrafya, Sosyoloji, Tarih, Hukuk, Psikoloji, Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi, Ekonomi, Askerlik, Biyoloji hatta Edebiyat) ve tarihsel süreç içerisinde kazandıkları yeni boyutlarla giderek daha derin bir mahiyette incelendiklerine şahit olunmaktadır. Bu çerçevede, denilebilir ki, Birinci Dünya Savaşı akademik sahada Uluslararası İlişkiler disiplinini doğururken, İkinci Dünya Savaşı da “Güvenlik Çalışmaları” ve “Savaş Çalışmaları” alanlarının ortaya çıkışına kaynaklık etmiştir. Soğuk Savaş döneminin sona erişyle birlikte bu bilimsel alanların çok daha geniş ve eleştirel perspektifler dahilinde ele alındığı bir döneme girilmiş olması da, günümüz ve gelecek açısından bu “güvenlik” ve “savaş” konularının eskisinden daha fazla tartışılacağını ve insan, toplum, devlet ve uluslararası alana akislerinin daha fazla olacağını göstermektedir.

Kaynakça

- Akgül, Ö. (2016). Bilimsel Yöntemlerle Savaşın Nedenlerini Açıklama Yolu Olarak Savaş Çalışmaları Disiplini. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12 (23), pp. 1-34.
- Baldwin, D. A. (1995), Review: Security Studies and the End of the Cold War. *World Politics*, 48 (1), pp. 117-141.
- Bilgin, K. R. (2014). Savaşı Anlamak İçin Savaş Çalışmalarını Anlamak. *Milli Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, 1 (1), ss. 33-60.
- Chowdhury, W. B. (2017). Global War, Threats and Peace for Humanity. *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Belgeleri (Sempozyum Bildirileri)* (ss. 45-52). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 141, İstanbul.
- Clausewitz, C. V. [1832] (2003). *Savaş Üzerine*. Şiar Yalçın (çev.). Eriş Yayınları, İstanbul.
- Gözen, R. (2015). İdealizm. Ramazan Gözen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (2. bs., ss. 67-119). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kant, I. [1795] (1960). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme*. Yavuz Abadan, Seha L. Meray (çev.), Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Koçer, G. (2007). Savaş ve Barış: Temel Seçenekler. Zeynep Dağı (der.), *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye* (ss. 78-124). Alfa Yayınları, İstanbul.
- Özlük, E. (2009). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 (17), ss. 237-260.
- Özlük, E. (2014). Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu, Kimliği ve Sorunları. Şaban Kardaş, Ali Balcı (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (ss. 74-84). Küre Yayınları, İstanbul.
- Porter, B. (1989). David Davies: A Hunter After Peace. *Review of International Studies*, 15 (1), pp. 27-36.
- Rich, P. (2002). Reinventing Peace: David Davies, Alfred Zimmern and Liberal Internationalism in Interwar Britain. *International Relations*, 16(1), pp. 117-133.

- Şener, B. (2013). İnsanlığın Olağan Durumu ‘Savaş’ ve Bir Medeniyet Hali ‘Barış’ Üzerine. *V. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı (Barış ve Güvenliğin Yeniden İnşası) Tam Metin Kitabı* (ss. 572-584). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Waeber, O. & Buzan, B. (2017). Teoriye Dönüş Sonrası: Güvenlik Çalışmalarının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği. Alan Colins (ed.), Nasuh Uslu (çev.), *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (ss. 393-410). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul.
- Yalvaç, F. (2015). Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar. Ramazan Gözen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (2. bs., ss. 31-65). İletişim Yayınları, İstanbul.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI NATO'NUN GENİŞLEME POLİTİKASINA YÖNELİK RUSYA'NIN TEHDİT ALGILAMALARI: UKRAYNA ÖRNEĞİ

Zehra AKSU¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Fatma AKKAN GÜNGÖR²

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistem iki kutuplu bir yapılanmaya dönüşmüş, bloklar özellikle güvenlik ve savunma alanlarında işbirliğine gitmiş, Batı Bloku bünyesinde kurulan NATO ile Doğu Bloku bünyesinde kurulan Varşova Paktı ile bu durum somutlaşmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Varşova Paktı ortadan kalkmış, NATO ise kendisine yeni görev alanları belirleyerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Rusya ile Avrupa arasında önemli bir jeopolitik konuma sahip olan Ukrayna yeni süreçte ABD'nin Rusya'ya çevreleme politikasının odak noktası haline gelmiştir. Hem AB hem de ABD politikalarıyla uyumlu hareket eden NATO'nun Rusya'nın yakın çevresine yönelik genişleme politikaları Rusya tarafından ulusal güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit olarak algılanmıştır. Rusya'nın "yakın çevre politikası"ndaki en önemli ülke olan Ukrayna'nın NATO'ya üyelik girişimine Rusya önce ekonomik yaptırımlarla tepki göstermiş sonrasında ise doğrudan askeri müdahaleyle Kırım'ı ilhak ederek NATO'nun yakın çevresinde genişlemesine sessiz kalmayacağını göstermiştir. Temel amacı Soğuk Savaş'ın sonlanmasıyla birlikte NATO'nun genişleme politikasına yönelik Rusya'nın tehdit algılamalarını açıklamak olan çalışmada, NATO'nun yakın çevresine genişleme politikalarına yönelik Rusya'nın tehdit algılamaları Ukrayna örneği üzerinden açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Güvenlik, Rusya, NATO, Ukrayna

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler, ABD ve SSCB'nin başat konumda buldukları iki kutuplu bir dünya düzeninin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1990 yılında SSCB'nin dağılmasına kadar devam eden bu dönemde dünyaya iki kutuplu sistem hakim olmuş, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte bu iki kutuplu dünya düzeni sona ermiştir. Ortaya çıkan yeni yapıda Batı dünyasının lider gücü konumunda bulunan ABD önderliğinde yeni bir dünya düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır.

ABD'nin eski SSCB topraklarında da etkinlik sağlamaya başlaması ve dünya siteminde kendisini dengeleyecek bir gücün bulunmaması uzun yıllar iki kutuplu bir sisteme alışmış olan Rusya tarafından kabul edilmek istenmemiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla süper güç olma özelliğini kaybeden Rusya, ekonomik bakımdan oldukça kötü

¹ Zehra AKSU, zehraksu46@gmail.com

² Fatma AKKAN GÜNGÖR, fatmaakkangungor@ktu.edu.tr

bir durumda bulunmasına karşın; sahip olduğu enerji kaynakları sayesinde kısa zamanda hem ekonomik bakımdan güçlenmiş hem de bölgede ve dünyada kaybettiği saygınlığını geri kazanmaya başlamıştır. Yakın geçmişin süper gücü olan ve yeniden küresel bir güç olmak isteyen Rusya Federasyonu eski SSCB ülkelerini kontrolü altında bulundurmaya ulusal politika haline getirmiş, ikili anlaşmalar ve oluşturulmuş olan uluslararası kuruluşlar (Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Birliği vb.) aracılığıyla bu ülkeler üzerinde etki sahibi olmak istemiştir. Bu çerçevede 1992 yılının sonunda Dış Politika Doktrini belgesiyle ilan edilen Yakın Çevre Politikası, Rusya'nın söz konusu coğrafyada ortaya çıkan devletlere ve Federasyon sınırları dışında kalan dış Ruslara olan ilgisini göstermesi açısından önemli bir adım olarak görülebilir. Ancak bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletlerin Rusya ile birlikte hareket etmeye tereddütüyle yaklaşımları ve ABD'nin bölgede kendisini daha fazla hissettirmeye başlaması gibi nedenler, Rusya'nın teoride ortaya koyduğu yakın çevre politikasını eyleme dönüştürmesine 1990'lı yıllarda pek imkân vermemiştir.

2000 yılında Vladimir Putin'in Cumhurbaşkanlığı'na gelmesi ise hem dış politika hem de yakın çevre politikası açısından Rusya'daki değişimin başlangıcı olmuştur. Aynı yıl kabul edilen yeni "Dış Politika Doktrini" belgesiyle Rusya, yakın çevre politikasını yeniden bir değerlendirmeye tabi tutmuş ve bu çerçevede Federasyon sınırları dışında yaşayan ve sayıları yaklaşık 25 milyonu bulan dış Rusların ve haklarının korunmasını bu politikasının merkezine yerleştirmiştir. Bu çerçevede yeniden şekillenen Rus dış politikasının temel amacı da Rusların yoğunlukta bulunduğu başta Ukrayna ve Kazakistan olmak üzere Orta Asya, Kafkasya, Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleriyle siyasi, ekonomik, etnik ve askeri konularda artan anlaşmazlıkların ivedilikle çözüme kavuşturulması olmuştur. Ancak Rusya'nın bu politikalarına karşılık, NATO ve AB'nin eski Doğu Bloku ülkelerinden bazılarını etki alanlarına dâhil etmek istemeleri, Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir. Batı orijinli bu örgütlerin Rusya'nın arka bahçesi olarak kabul ettiği ülkeleri, Rusya'nın ekseninden çıkarmak istemesi Rusya tarafından ulusal güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bu ülkelerden Ukrayna ise jeopolitik, ekonomik ve siyasi açıdan Rusya'nın en fazla önem addettiği ülkedir.

Nitekim Avrupa ile Rusya arasında tampon bölge konumundaki Ukrayna, hem AB ve NATO'nun doğuya genişleme hedefleri içerisinde yer alması hem de Putin'le birlikte yeniden canlandırılmaya çalışılan yakın çevre politikasının birleşenlerinden birini oluşturması bakımından sadece Rusya için değil aynı zamanda Batı açısından da son derece önemli bir ülkedir. ABD'nin yönlendirmesiyle NATO'nun etki alanını Rusya sınırına kadar genişletmesi Rusya tarafından kabullenilememiş ve bir tehdit olarak kabul edilmiştir. Dahası Rusya eski SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinden AB ve NATO gibi Batılı kuruluşlarla yakın ilişkiler geliştiren ülkelere şüpheyle yaklaşmış ve bu kuruluşlarla yakınlaşan bazı ülkeleri çeşitli araçlar kullanarak cezalandırmaya çalışmıştır. Bu ülkelerden bir tanesi de Ukrayna olmuş ve Ukrayna'yı Batı yanlısı politikaları nedeniyle önce ekonomik araçlarla, daha sonrada Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasıyla sonuçlanan süreçle cezalandırmıştır.

Rusya'nın Ukrayna'nın NATO üyesi olmasını istemediği ve olası bir üyelik durumunu ulusal güvenliğine yönelik birincil tehdit kabul ettiği denencesine dayalı olarak hazırlanan bu çalışmada; Soğuk Savaş sonrası NATO'nun genişleme politikalarına değinilmiş, Rusya'nın yakın çevre politikası ele alınarak, Ukrayna-NATO yaklaşmasına yönelik Rusya'nın tehdit algılamaları tartışılmıştır.

1. Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Genişleme Politikaları

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası sistemde iki kutuplu bir yapılanmanın etkisini 1960'lı yılların ilk yarısına kadar hissettirmesi, özellikle güvenlik ve savunma alanlarında devletlerin kendi aralarında işbirliğine gitmelerine, koalisyonlar kurmalarına ve örgütlenmelerine neden olmuştur. ABD'nin önderliğinde Batı Bloku bünyesinde kurulan NATO ile SSCB'nin önderliğinde Doğu Bloku bünyesinde kurulan Varşova Paktı ise bu örgütlenmelerin birer somut örneği olmuşlardır (Jafarov, 2007, 1). 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla bu örgütlenmelerden Varşova Paktı işlevselliğini yitirirken, NATO ise kendisine yeni görev alanları belirleyerek varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

4 Nisan 1949 tarihinde Kuzey Atlantik Antlaşması'yla kurulan NATO, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu takip eden yıllarda ilk genel sekreterinin meşhur tanımıyla "Sovyetleri dışarıda, Almanya'yı aşağıda ve ABD'yi içerde tutmak" amacıyla teşkil edilmiştir. Dolayısıyla NATO İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'nın hem içeriden hem de dışarıdan algıladığı tehditlere karşı önlem almak üzere kurulmuştur. Bölge içi tehdit Almanya olarak kabul edilirken, bu ülkenin yeniden silahlanması ve iki dünya savaşında olduğu gibi genişlemeci politikalara sahip olması engellenmek istenmiştir. Batı Avrupa'ya bölge dışından yönelen tehdit ise Sovyetler Birliği olarak kabul edilmiştir. Zira Sovyetlerin batıya doğru genişleme amacında olduğuna yönelik izlenim Orta ve Doğu Avrupa'da Sovyet destekli rejimlerin kurulmasıyla doğrulanmıştır (Duigman, 2000). Sovyetlerin bu politikaları tedirginlik yaratmış ve sadece Avrupa'daki ülkelerin katılımıyla kurulacak güvenlik örgütünün yetersiz olacağı dikkate alınarak bu örgüte bölge dışındaki ABD'nin de katılması zorunlu görülmüştür. Böylece ortaya çıkan örgütün konumuna göre bölge tanımı da genişlemiş olup Batı Avrupa yerine "Kuzey Atlantik" bölgesi yeni oluşumu tanımlayıcı bir unsur haline gelmiştir (Ateş, 2014, 351).

Tablo 1: NATO'nun Kurucu Ülkeleri ve Genişleme Süreci

1949 (Kurucu Üyeler)	1952	1955	1982	1999	2004	2009	2017
Belçika	Yunanistan	Almanya	İspanya	Çek Cumhuriyeti	Bulgaristan	Arnavutluk	Karadağ
Kanada	Türkiye			Macaristan	Estonya	Hırvatistan	

Danimarka				Polonya	Letonya		
Fransa					Litvanya		
İzlanda					Romanya		
İtalya					Slovakya		
Lüksemburg					Slovenya		
Hollanda							
Norveç							
Portekiz							
Birleşik Krallık							
ABD							

Kaynak: Bu tablo NATO'nun web adresinden faydalanılarak araştırmanın yazarları tarafından oluşturulmuştur.

Örgütün kurulmasıyla bölge içi tehdit algısı olağan düzeye çekilip Almanya denetim altına alınırken, bölge dışı tehdidin boyutu artmış ve Sovyetler Birliği sanki her an Batı'ya karşı saldırıya geçecekmiş gibi bir algı oluşturmuştur. Bu durum ise ABD'nin komünizmi ve Sovyetleri bütün dünya için en öncelikli tehdit olarak tanımlamasına neden olmuştur (Pease, 2003, 130). Tablo 1'de görüldüğü üzere NATO kurulduğu günden itibaren sürekli genişleyerek 1949'da 12 üyeye kurulan örgüt 1952'de Türkiye ve Yunanistan'ın, 1955'de Batı Almanya'nın ve 1982'de İspanya'nın katılımıyla üye sayısını 16'ya çıkarmıştır. Örgüt tarihindeki en büyük genişleme dalgası ise Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra gelmiştir. Bu duruma 1990'lı yıllardan sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Rusya'dan, bazı Balkan ülkelerinin ise bölgede artan etnik çatışmalar sırasında komşularından hissettikleri tehditlerin aciliyet düzeyinin yükselmesi sebebiyet vermiştir (Eyal, 1997). Böylece 1999, 2004 ve 2009 yıllarında pek çok Doğu Bloğu ülkesiyle birlikte bazı Balkan ülkelerinin de ulusal güvenliklerini garanti altına alabilmek amacıyla başvurdukları örgüte kabul edildikleri görülmüştür. Soğuk Savaş Batı kampının kazandığı tezinden hareketle de Batı değerlerinin ve sisteminin dünyaya yayılmasının önündeki engellerin ortadan kalktığı varsayılmıştır. Ancak genişleme dalgası ile Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu güç mücadelesi stratejilerine göre kurulan ve misyonları bu mücadelenin gereklerini yerine getirmeye yönelik olarak belirlenen NATO, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile yeni misyonlar yüklenmek zorunda kalmıştır (Birsal, 2012, 109).

Yeni süreç, uluslararası sistemde geçiş sürecini temsil ederken, aktörler, kurumlar ve kavramların yeniden yapılandırılması gerektiği sonucunu da doğurmuştur. Zira tehdit algılamalarındaki değişiklik, "ortak bir savunma" alanının yaratılmasını güçlendirirken "ortak tehdidin" bir başka ifadeyle "sınırları çizilmiş, tanımlanmış bir düşmanın" olmayışı, uluslararası sistemde barışı ve istikrarı koruyucu ortak güvenlik politikalarının

saptanmasını ve bunların işlerlik kazandırılmasını zorlaştırmıştır. Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidi ABD ve Batı'yı birleştiren ortak düşman niteliğinde iken yeni dönemde Sovyet tehdidi yerini tanımlanmakta güçlük çekilen belirsizliklere etnik ve dinsel kökenli milliyetçi hareketlere ve istikrarsızlıklara bırakmıştır (Bağcı, 1994, 2). Doğal olarak bu durum NATO'nun Soğuk Savaş döneminde ön plana çıkan geleneksel savunma örgütü kimliğinde kırılmalara neden olmuş, NATO'nun varlık nedeni sorgulanmaya başlanmıştır. Fakat NATO'nun Soğuk Savaş dönemi boyunca savunma örgütü olarak gizli kalmış olan, üye ülkeler arasında yalnızca askeri değil siyasi ve ekonomik işbirliğini de pekiştiren "koordinasyon" işlevinin yeni dönemde netleşmesi, ayrıca yeni ihtiyaçlar karşısında hızlı ve etkin adaptasyonu NATO'yu daha da güçlendirmiştir. Özellikle Soğuk Savaş'ın ardından patlak veren Körfez Savaşı ve Yugoslavya Krizi, NATO'nun yeni dönemde de vazgeçilmezliğini kanıtlayan gelişmeler olmuştur. NATO, bu krizlerin ardından hem savunma örgütü olarak kalabilmeyi hem de siyasi işlevler üstlenmeyi başarabilmiştir (Dağı, 2002, 222-223).

2017 yılında Karadağ'ın da üyeliği ile hâlihazırda 29 üyesi bulunan örgüt, 1992 yılından itibaren Balkanlar'dan Aden Körfezi'ne, Afrika'dan Afganistan'a geniş bir bölgede insani yardımdan bunalım yönetimine kadar birçok alanda görev yapmaktadır. Ayrıca örgüt, sadece üye ülkelerle değil üye olmayan yaklaşık kırk kadar ülke ile de politik ve güvenlikle ilişkili sorunlar hususunda işbirliği yapmakta ve üye sayısını arttırmaya çalışmaktadır (NATO, 2019). NATO genişleme politikalarını özellikle Rusya'nın yakın çevresine yönelik olarak yürütmekte ve Rusya'yı kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. NATO'nun bu politikalarına karşılık SSCB'nin yıkılmasıyla rejim değişikliğine uğrayan eski sosyalist veya komünist ülkeler de NATO'ya üyelik hususunda bilhassa önem göstermektedirler. Bu ülkelerden özellikle Rusya ile sınır komşuluğu bulunan Ukrayna ve Gürcistan dikkatleri üzerine çekmektedir. Keza iki ülkede NATO'nun politik ve güvenlikle ilişkili sorunlar hususunda işbirliği yaptığı ülkelerdir. Ancak Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya üyelik girişimleri, Rusya'nın karşı çıkması ve ittifakın Rusya ile sıcak biçimde karşı karşıya gelmemesi için şimdilik askıda beklemektedir.

Eski Doğu Blok'u ülkeleri NATO'ya üye olarak Rusya'ya karşı kendilerine koruma kalkanı oluşturmuşlardır. Ukrayna ve Gürcistan gibi Rusya ile ciddi sorunları bulunan ülkelerinde NATO'ya üyelik sürecini yürütmelerine Rusya'nın çok sert tepki vermesi NATO'yu da bölgeye yönelik genişleme konusunda daha temkinli davranmaya sevk etmiştir.

2. Rusya'nın Yakın Çevre Politikası

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Rus jeopolitiğinde meydana gelen düşüş ve ortaya çıkan belirsizliklerin ardından ilk olarak ülkede Batıcılık akımı etkili olmuştur. ABD ve Rusya arasında yakınlaşmanın yaşandığı bu dönemde, kısmi bir anlamda

dış politikada olumlu gelişmeler yaşansa da bunlar beklenen etkiyi göstermemiş ve ülkede enflasyon, durgunluk ve iç karışıklıklar gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda söz konusu dönemde piyasa ekonomisine geçilmesi ve uygulamaya konulan özelleştirme programı, toplumda sınıflar arasında ciddi farklılıkların oluşmasına neden olmuş, bir taraftan güçlü bir sermaye sınıfı ortaya çıkarken diğer taraftan yoksul bir halk kitlesi oluşmuştur (Sönmez, 2010, 39). Yaşanan bu sorunlar Rusya'nın yakın çevresine yönelik politikalar oluşturması gerektiği fikrine temel teşkil etmiş ve bu süreçten sonra yakın çevre ülkeleri Rus dış politikasında öncelikli hale gelmiştir.

Bu kapsamda 1993 sonrası dönemde Rusya'da yakın çevre ülkelerinin güvenliğini sağlamak ve söz konusu bölgede yaşayan ülkeleri siyasi, ekonomik ve askeri açıdan nüfuzu altına alarak güçlenmek amacıyla Dışişleri Bakanı Kozirev tarafından "Yakın Çevre Doktrini" yayınlamıştır. Bu dönemden sonra ise Rusya'nın yakın çevresi olarak addedilen Gürcistan, Estonya, Letonya, Litvanya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ermenistan ve Kazakistan Rus dış politikasında ilk sırayı almışlardır (Keskin, 2015, 61). Yakın Çevre Politikası¹, Rusya'nın ilgisinin Batı'dan Doğu'ya yani Asya'ya kaymasına neden olmuştur. Bu politika ile eski Sovyet toprakları Rusya Federasyonu'nun ekonomisi ve geleceği için yaşamsal çıkar alanı olarak kabul edilmiş ve Orta Asya ve Kafkasya'ya yapılacak herhangi bir saldırının Rusya Federasyonu'na karşı yapılmış olarak sayılacağı belirtilmiştir (Sasaoğlu, 2015, 2-3). Bölge ülkeleriyle siyasi ve ekonomik işbirliği yolları aranmış, bu kapsamda uluslarüstü yapılar oluşturularak (Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği) SSCB sonrası bölgede ortaya çıkan otorite boşluğu giderilmeye çalışılmıştır. Birçok Batılı düşünür bu oluşumları Rusya'nın bölge ülkeleri üzerindeki hegemonya kurma aracı olarak değerlendirmiş ve bu oluşumların başarılı olamayacaklarını belirtmişlerdir. Rusya bölgesel örgütler aracılığıyla özellikle ekonomi ve güvenlik alanlarında işbirlikleri kurarak bölgede kurtarıcı misyon görevini de üstlenmiştir.

Bu misyonla hareket eden ve yeniden süper güç olmanın zorluğunun farkında olan Rusya, önceliğini eski Sovyet coğrafyasında nüfuz sahibi olmaya vererek bölgesel bir güç olma çabasına girişmiştir. Bu politikasını ise Yakın Çevre Doktrini'ne sığınarak 1993'den beri yürütmüş ve çevresinde gelişen tüm uyuşmazlıkları, kendi yakın çevresi içinde algılayarak bu meselelere müdahale hakkı olduğunu iddia etmeye başlamıştır (İşyar, 2013: 182). SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya'da kurulan yeni devletlerin Batılı ülke ve kuruluşlarla işbirliği olanakları geliştirmesi Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin azalmasına neden olmuş, yakın çevre politikasıyla Rusya bu etkinliği yeniden sağlamaya odaklanmıştır.

¹ "Yakın Çevre Politikası", Rusya Federasyonu dışında kalan eski Sovyet topraklarına (Baltık ülkeleri, Ukrayna, Orta Asya ve Kafkasya) yönelik uygulamaya konulan dış politika konseptidir.

Özellikle 2000'li yıllarda Putin'in iktidara gelişi ile birlikte aktif bir dış politika yürütmeye başlayan Rusya yakın çevresi olarak gördüğü Orta Asya Cumhuriyetleri, Kafkaslar, Baltık Ülkeleri ve Ukrayna'da gücünü her geçen gün artırmış NATO ve AB ile buralarda karşı karşıya gelmiştir (Keskin, 2015, 46). Bu duruma Kosova'nın bağımsızlığını kazanması, 2003 sonrası Gürcistan ve Ukrayna'da yaşanan renkli devrimler ile Rusya'nın yakın çevresi olarak addettiği ülkelerin Batı ile iyi ilişkiler geliştirmesi neden olmuştur (Danilov, 1996). Bu anlamda, Rusya yakın çevresinden bilhassa AB ve ABD'nin eşgüdümünde hareket eden NATO'yu uzak tutmaya çalışmakta ve kendisini eski SSCB coğrafyasının hamisi olarak görerek bu bölgede özel ayrıcalıklarının olması gerektiğini savunmaktadır.

3. Ukrayna-NATO Yakınlaşmasına Yönelik Rusya'nın Tehdit Algılamaları

Doğu-Batı istikametinde Asya Avrupa kara bağlantısının, kuzey-güney istikametinde Baltık-Karadeniz su yolları bağlantısının kesişim alanında bulunan Ukrayna, 603.628 km² yüz ölçümü ile Avrupa kıtasının en büyük yüzölçümüne sahip ülkesidir. Coğrafi büyüklüğünün yanı sıra Ukrayna'yı daha da önemli kılan jeopolitik konumu olup ülke, Rusya ve Avrupa arasında stratejik bir konumda bulunmaktadır (Bilener, 2004, 311). Doğu Avrupa Bölgesi'nde yer alan ve bölge içerisinde en çok nüfusa sahip olan Ukrayna'yı önemli ve özel kılan bir diğer özellik de Ortodoks ve Doğu Slav ırkının tarihi merkezi olarak sayılmasıdır (Trenin, 2014).

Bağımsızlık süreci incelendiğinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 24 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Ukrayna, bu tarihten itibaren Rusya başta olmak üzere birçok devletle ikili ilişkilere önem vermiştir. Ayrıca ikili ilişkilerin yanı sıra uluslararası sisteme entegre olabilmek için Batılı ülkeler ve uluslararası örgütlerde de yer almaya çalışmıştır (Büyükkakıncı, 2004, 6). Dış politikasını etkin bir şekilde yürütmek için iki yol izleyen Ukrayna, ilk olarak Batılı ülkeler veya organizasyonlar ile ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmeye çalışırken, ikinci olarak da Rusya ile ikili ilişkilerin belli bir seyirde devam etmesine özen göstermiştir.

Bu politikalardan yola çıkarak Ukrayna, bir taraftan 1991 yılında içerisinde Rusya'nın da yer aldığı *Bağımsız Devletler Topluluğu'na* üye olurken, diğer taraftan 1995 yılında *Avrupa Konseyi'ne*, 1994 yılında ise *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'na* katılarak çift yönlü dış politika vizyonu benimsemiştir. Ayrıca 10 Ekim 1997 yılında da Rusya'nın bölgedeki konumunu dengelemek için oluşturulan *Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü (GUAM)'ne* katılmıştır. 2000'li yılların ortalarından itibaren ise Batılı ülkeler ile geliştirilmeye çalışılan ilişkileri örgütsel bazda yürütmeye başlayan Ukrayna, uluslararası alanda Rusya'nın güçlü bir aktör olmasını dengelemek için AB ve NATO gibi uluslararası örgütlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır (Özdal, 2013, 10). Zira Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını henüz 1991 yılında kazanan Ukrayna, bir yandan ulus inşa sürecini tamamlamaya çalışırken, diğer yandan kimlik sorunu, ortak tarih bilinci eksikliği,

azınlıklar sorunu, ekonomik kriz, yolsuzluklar, Kırım'da yaşanan ayrılıkçı hareketler ve bunlara bağlı güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Ukrayna'nın içerisinde bulunduğu bu durum ise ülkeyi büyük güçlerin (Rusya, ABD, NATO, AB gibi) jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik çıkarlarının odağı haline getirmiştir. Keza tarihsel süreçte Orta ve Doğu Avrupa'daki devletlerin güç mücadeleleri sırasında daima işgale açık olan bu ülke günümüzde de NATO/AB ile Rusya arasında bir rekabet alanı haline gelmiştir.

Büyük güçlerden en çok dikkat çeken Rusya olmuş ve Ruslar, "Ukrayna'yı geçiş bölgesi, stratejik bir bariyer, kendilerini ve Batılı ülkeleri ayıran bir tampon bölge" olarak görmüşlerdir (Bilener, 2004, 311). Öyle ki Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Yakın Çevre Doktrinini politikası benimseyen Rusya, söz konusu politika aracılığıyla yakın çevre ülkesi olarak addettiği Ukrayna ile gerek ikili ilişkiler kurmuş gerekse bölgesel örgütler aracılığıyla özellikle ekonomi ve güvenlik alanlarında işbirlikleri geliştirmiştir. Rusya için Ukrayna'nın stratejik önemi ise eski Sovyet coğrafyasındaki enerji kaynaklarının Batı'ya nakledilmeye başlanmasıyla daha da artmış Ukrayna, enerji koridoru konumunda bir ülke haline gelmiştir. Bu sebeple Rusya'nın enerji kaynaklarına sahip olması ve Ukrayna'nın da transit ülke olmasından dolayı iki ülke arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi oluşmuştur (Sönmez vd., 2015, 657). Ayrıca Ukrayna'nın doğalgaz ve petrol kaynakları açısından zengin olmayan bir ülke olması da iki devlet arasında bağımlılık ilişkisi oluşturan bir diğer etken olmuştur.

Ukrayna'yı Rusya açısından önemli kılan sebepler (Ağır, 2019, 91);

- Ukrayna'nın Rusya için stratejik önemi,
- Kiev'in Rus ulusunun doğum yeri olarak kabul edilmesi,
- Ukrayna'nın Rusya dışında en fazla etnik Rus'un yaşadığı ülke olması,
- Bölgenin tahıl ambarı vazifesi görmesi,
- Balkanlar'a ve Doğu Avrupa'ya açılan bir kapı konumunda olması,
- Rusya'nın enerji pazarı olması,
- Rusya'nın Karadeniz'deki deniz gücü Sivastapol'un burada bulunması,
- Rusya'nın enerji ticaretinde önemli bir ülke olup, Avrupa'ya transit doğal gaz sevkiyatı yapan boru hatlarının büyük çoğunluğunun Ukrayna topraklarından geçmesi.

Nitekim belirtilen bu sebeplerden dolayı Ukrayna, Rusya açısından önemini her zaman koruyan bir ülke olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra,

Ukrayna'nın uluslararası rekabet ve etki alanına açılması Rusya dışında diğer güçlerin de bölgeye ilgisinin artmasına sebebiyet vermiştir. Zira bu ülkelerden Rusya'dan sonra en çok dikkatleri üzerine çeken ABD'dir. ABD'nin Ukrayna üzerindeki stratejik hedefleri ise (Bişkin, 2010:71);

- Ukrayna'nın siyasi ve ekonomik anlamda istikrara kavuşturulması,
- AB ve NATO gibi Batılı kurumlarla bütünleşmesinin sağlanması,
- Ukrayna vasıtasıyla Karadeniz'de Rusya'nın dengelenmesi ve
- Ukrayna üzerinden Batılıların enerji ihtiyacının sağlanmak istenmesi olarak değerlendirilmiştir.

Rusya ve ABD'nin bu politikalarının bilincinde olan Ukrayna ise dağılma sonrası ortaya çıkan etnik, dinsel veya sınır kökenli çatışmalarda uzlaşmaya varabilmek ve Rusya'ya karşı bir denge sağlayabilmek için, bölge ülkeleri AGİT ve NATO'nun arabuluculuğunu istemiştir. Ancak yeni dönemde NATO ve AB'nin genişlemesiyle Avrupa güvenliğinin ve gündeminin bir parçası olan bölge sorunlarının hızla uluslararası bir boyut kazanması ve Ukrayna'nın Batılı devletlerle ikili ilişkilere girmesi Rusya'nın tepkisine neden olmuştur (Blank, 1998, 8). Dahası ABD'nin genişleme politikası ile NATO vasıtasıyla Ukrayna ile ilişkilerini iyileştirmesi ve NATO'nun Rus sınırlarına doğru genişlemesi Rus kamuoyunda Batı sorunsalını yeniden alevlendirmiştir. NATO ve AB ekseninde bir takım pürüzlere rağmen Ukrayna ile devam eden ekonomik, siyasi ve güvenlik alanında üç boyutlu bütünleşme çabaları, Rusya'yı oldukça rahatsız etmekte ve NATO'nun genişlemesini ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak algılamaktadır (Dağı, 2002, 229).

Bu durum ise Rusya'nın güvenlik arayışlarını doğrudan etkilemekte ve Rusya Batı'nın sınırlarındaki gücünü kontrol altında tutabilmek için yakın çevrede nüfuzunu arttırarak dengeleme yoluna gitmektedir. Bu dengeleme politikasını da genellikle ekonomik araçlar, kültürel politikalar, bölgesel örgütler ve Rus azınlıklardan oluşan Yumuşak Güç unsurlarını kullanarak yapmaktadır (Yıldırım, 2014, 64). Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhakı incelendiğinde de bu durum teyit edilmekte ve Rusya'nın özellikle kültürel araçları kullanarak (Rus azınlıkların haklarını korumak) gerekli gördüğü durumlarda bu ülkelere müdahale ettiği görülmektedir. Öte yandan Kırım'ın ilhakının temel nedenleri incelendiğinde ise bu durumun sadece Rus azınlıklarının haklarını korumaktan ibaret olmadığı görülmekte ve ilhakın temellerinin 2004 yılında meydana gelen Turuncu devrim ile atıldığı düşünülmektedir.

Turuncu Devrim, Ukrayna'daki 21 Kasım 2004 Cumhurbaşkanlığı seçimleri döneminde, 22 Kasım 2004'ten 23 Ocak 2005'e kadar yaşanan siyasi olaylara verilen isimdir. Ukrayna'nın bağımsızlığından itibaren en çekişmeli seçim olarak kabul edilen bu

seçimlerde, birinci turda her iki adayın da yüzde kırka yakın oy aldığı ancak Yuşçenko'nun az farkla önde olduğu belirtilerek ikinci tura geçilmiştir. İkinci turda ise Yuşçenko %53 oy alıp öne geçerken Yanukoviç %44 oy almıştır. Ancak seçim komisyonunun resmi sonuçlarında, Yanukoviç'in %49.5 ve Yuşçenko'nun ise %46.9 oranında oy aldığı açıklanmıştır. Bunun ardından seçime hile karıştırıldığı iddiası gündeme gelmiş, Yuşçenko'nun destekçilerinden oluşan yaklaşık 500.000 kişi durumu protesto ederek Kiev bağımsızlık meydanına akın etmiş ve Turuncu Devrimi başlatmıştır. 26 Aralık 2004 tarihinde yapılan yeni seçimde ise Yuşçenko %52 oy alırken Yanukoviç %44 oy almış ve Yuşçenko iktidara gelmiştir (Plokyh, 2017, 271-272).

Yuşçenko'nun iktidara gelmesiyle bir dönüşüm geçiren ülke, bu dönemde AB'nin genişleme dalgasının içerisine Ukrayna'nın da katılması için çabalamış ve AB ile yakın ilişkiler kurmuştur. Ayrıca NATO'ya üyeliğin de ön planda tutulduğu Yuşçenko döneminde, Ukrayna'da yaşayan tüm halkları kapsayacak Ukraynalı kimliğinden ziyade etnik Ukraynalı kimliği yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak NATO'nun doğuya doğru genişlemesini tehdit olarak algılayan ve Yakın Çevre Doktrini çerçevesinde hareket eden Rusya Ukrayna'nın Batı yanlısı politikalarından rahatsız olmuştur (Sönmez vd., 2015, 663). Bundan dolayı Rusya Ukrayna'ya ihraç ettiği doğalgazın fiyatını artırmış ve aynı zamanda doğalgaz satışını durdurarak baskı uygulamıştır. Rusya'nın bu politikalarına daha fazla dayanamayan Ukrayna ise her ne kadar 2004 yılında meydana gelen Turuncu Devrim ile Rusya'nın etki alanından çıkmış ise de 2010 yılında Yanukoviç'in iktidara gelmesi ile yeniden Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Çok taraflı dış politika izlemeye çalışılan Yanukoviç döneminde (Sevim, 2014, 507-508);

- Rusya'nın Ukrayna'yı Gümrük Birliği'ne katma talebi reddedilmiş,
- Rusya ile Ukrayna arasında Kharkiv Antlaşması yapılmış ve söz konusu antlaşmaya göre Rusya'nın Sivastopol deniz üssünü kullanım süresi 2042'ye kadar uzatılmış ve buna karşılık Ukrayna 2017-2019 yılları arasında %30 oranında gaz indirimi elde etmiş,
- AB ile işbirliği çalışmalarına devam edileceği ve NATO'ya üye olmak istenmediği belirtilmiş ,
- Rusya'nın liderliğini yaptığı askeri ve güvenlik teşkilatı olan KGAÖ'ye üye olunmamış,
- Rusya'ya enerji açısından daha fazla bağımlı olmamak için Rusya ile imzalanan iki nükleer reaktör anlaşmasından çekilmiş,
- Nükleer reaktör teknolojisi ve yakıt ihtiyacını karşılamak için ABD ile anlaşma yapılmaya karar verilmiş,

- 2011 yılında ABD ile Mutabakat Antlaşması imzalanmış ve söz konusu antlaşmaya göre ABD, Ukrayna'ya teknoloji alanında yardım yapmayı taahhüt etmiş,

- 2013 yılında ABD ile, Kırım başta olmak üzere ülke topraklarında ya da denizlerinde kaya gazı çıkarma ve üretme konusunda anlaşma yapılmıştır.

Nitekim Ukrayna'nın bu politikaları kendi içinde bir dikotomi gibi gözükse de aslında bu durumun dikotomiden ziyade taraflar arasında bir denge kurma çabasını yansıttığı açıktır. Fakat Ukrayna'nın sağlamaya çalıştığı dengeleme politikası Rusya tarafından kabul görmemiş ve Rusya bu tarihten itibaren sürekli olarak Ukrayna'nın Batı ile değil, sadece kendisi ile ilişkiler kurmasını istemiştir. 2013 yılı sonunda Ukrayna'da yaşananlar ise çok önemli olayların tetikleyicisi olmuş ve Batılı gizli servislerin de karıştığı olaylar neticesinde Moskova yanlısı Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç silahlı halk hareketi sonucu 2014 başlarında iktidardan uzaklaştırılmıştır. Zira Putin yapmış olduğu açıklamada, Ukrayna'nın ABD'li şirketlerle işbirliği yaparak Kırım'daki doğal gaz rezervlerini artırmayı planladığını, bu durumun ise Rusya'nın çıkarlarına zarar vereceğini belirtmiştir. Dolayısıyla Ukrayna'nın AB ve NATO gibi Batılı kuruluşlarla geliştirdiği yakın ilişkilerden rahatsızlık duyan Rusya, Ukrayna'yı Batı yanlısı politikaları nedeniyle önce ekonomik araçlarla, daha sonrada Kırım'ın ilhakıyla sonuçlanan süreçle cezalandırmıştır (Baharççek ve Ağır, 2015, 30). Fakat Rusya'nın bu tavrı başta NATO olmak üzere birçok devlet ve uluslararası örgütü rahatsız etmiştir.

Sonuç olarak Rusya ile Batı arasında Ukrayna üzerinden yürütülen soğuk savaş her zamankinden çok daha karmaşık bir durum ortaya çıkarmış ve Batı ile Rusya ilişkilerinde gerilimli bir dönemin başlamasına neden olmuştur (Karaganov, 2018, 91). Yeni dönem Rusya'nın Batı'yı bir kez daha güvenilir bir partner olarak görmemesi gerektiği savını doğrularken; NATO'yu ise Ukrayna'nın örgüte üyeliği konusunda daha ciddi adımlar atması ve ortaklığını güçlendirmesi gerektiği düşüncesine sevk etmiştir. Öte yandan bağımsızlık sürecinden bu yana Ukrayna'nın dış politikası incelendiğinde, ülkenin dış politikasının dönem dönem farklılık göstermesinin sebebinin ülke yönetimindeki siyasi kişi veya kurumların değişiminden kaynaklandığı ve iç politikanın dış politikayı etkilediği görülmüştür. Bu durumun farkında olan Rusya ve NATO ise Ukrayna'da iktidara gelecek olan kişinin yapılan her seçimde kendi taraftarı olmasını arzu etmektedir. Ancak bu konuda NATO'ya göre daha hassas bir pozisyonda bulunan Rusya, Kırım'ı ilhakı ile Ukrayna ile sorunlarını çözmekten ziyade daha da derinleştirmiş, Ukrayna'yı adeta NATO'ya üyelik konusunda mecbur bırakmıştır. Hâlihazırda Ukrayna'nın NATO'ya üyeliği bulunmasa da olası bir üyeliğin Rusya'nın yakın çevre politikasına ters düşeceği açıktır. Zira Ukrayna'nın NATO'ya üye olmasıyla birlikte;

- Ukrayna pazarına Rus ürünlerinin girişinin sınırlandırılması (özellikle silah sanayi ürünleri),

- Ukrayna'nın Avrupa'dan ithal ettiği doğalgaz miktarını arttırması ve Rusya'ya bağımlılığının azalması,
- Ukrayna'nın ABD'li şirketlerle işbirliği yaparak doğal gaz rezervlerini arttırmayı planlamasının Rusya'nın çıkarlarına zarar vermesi,
- Rusya'nın Avrupalı ülkelere enerji ihraç ettiği nakil hatlarının %80'inin Ukrayna topraklarından geçmesi ve Ukrayna'nın bu hatlardan daha fazla transit ücret talep etmesi,
- NATO askerlerinin Ukrayna'da konuşlanmaları ile Rusya'nın milli güvenliğinin tehlikeye girmesi,
- Rusya için oldukça önemli olan Karadeniz'in NATO tarafından kuşatılması,
- ABD'nin füze savunma sistemlerini Ukrayna'da konuşlandırma ihtimalinin Rusya'nın ulusal güvenliğine etkisi,
- Ukrayna'da iktidara Batı yanlısı liderlerin gelmesi ile Rusya'nın yakın çevresinde etkisinin azalması,
- Ukrayna'da toplam nüfusun yaklaşık %20'sini oluşturan Ruslar'ın haklarının korunmasının zorlaşabilmesi,
- AEB gibi Rusya'nın önderliğinde kurulmuş olan bölgesel örgütlere Ukrayna'nın üye olma durumunun tamamen ortadan kalkması,
- Ukrayna'dan geçen enerji nakil hatlarının Rusya açısından kontrol ve denetiminin risk barındırması,
- Rusya'nın "Yakın Çevre Politikası"ndaki en önemli ülke olan Ukrayna'nın Rusya'nın hinterlandından çıkması,
- Ukrayna'nın Rusya'nın hinterlandında olmaması durumunda Rusya'nın eski Sovyetler Birliği bölgesinde yeniden etkili olma yönündeki çabalarının tehlikeye girmesi gibi siyasi, ekonomik ve askeri problemlerin yaşanabileceği bu problemlerin ise Rusya'nın ulusal güvenliğini tehdit edeceği düşünülmektedir.

Sonuç

Coğrafya, devletlerin gelişim süreçleri açısından önemli bir etkiye sahip olan ve dış politika faaliyetlerini belirleyen önemli bir etkidir. Coğrafya, istikrarlı, ekonomik güce sahip olan ve baskın bir kültürü olan ülke için fırsat yaratırken, kimlik bunalımı yaşayan, istikrarsız,

ekonomik açıdan gelişmemiş ve baskın bir kültür oluşturamamış ülkeler açısından ise güvenlik tehdidini beraberinde getirmektedir. Bu durumun örneklerinden biri olan ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Ukrayna ise kimlik sorunu, ortak tarih bilinci eksikliği, Rus azınlıklar sorunu, ekonomik kriz, yolsuzluklar, Kırım'da yaşanan ayrılıkçı hareketler ve bunlara bağlı güvenlik problemleri yaşamış ve jeopolitik konumu sebebiyle büyük güçlerin ilgi odağı olmuştur.

Bağımsızlık süreci ile birlikte yaşadığı sıkıntıları gidermek için Ukrayna, bir yandan Rusya ile ikili ilişkilere önem verirken bir yandan da uluslararası sisteme entegre olabilmek amacıyla Batılı ülkeler ve uluslararası örgütlerde yer almaya çalışmıştır. Ancak Ukrayna'nın sağlamaya çalıştığı dengeleme politikası birçok sorunu da beraberinde getirmiş ve ülke Batı dünyası ve Rusya arasında kalarak bir türlü istikrar sağlayamamıştır. Bu duruma en çok Yakın Çevre Doktrini çerçevesinde hareket eden Rusya'nın politikaları sebep olmuş, Rusya NATO'nun doğuya doğru genişlemesini ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Çünkü Rusya, söz konusu genişlemelerin Batı'nın kendisini uluslararası alandan izole etme ve çevreleme politikasının bir ayağı olarak görmüştür. Öte yandan Ukrayna'nın özellikle Rusya öncülüğünde kurulan bölgesel örgütlere katılım konusunda çekingen davranırken, AB ve NATO'ya üyelik konusunda çaba sarfetmesi ise Rusya'yı daha fazla endişelendirmiş ve 2014 yılında Kırım'ı ilhak ederek Ukrayna'yı cezalandırmıştır. Fakat Rusya'nın bu tutumu Ukrayna ile sorunlarını çözmekten ziyade daha da derinleştirmiş, Ukrayna'yı adeta NATO'ya üyelik konusunda mecbur bırakmıştır. Bu durum ise Ukrayna'yı NATO ile gerçekleştirilecek bir ittifak durumunda güvenliğini teminat altına alabileceği düşüncesine sevk etmiştir.

Ukrayna'nın bu politikasına karşılık NATO ise Karadeniz'de Rusya'yı dengelemek ve Batılı devletlerin enerji ihtiyacının karşılanması için Ukrayna'yı bir enerji koridoru haline getirip Rusya'yı bypass etmek istemektedir. Fakat NATO ve Ukrayna'nın bir takım pürüzlere rağmen devam eden üç boyutlu (ekonomik, siyasi ve güvenlik) ikili ilişkileri iyileştirme çabaları Rusya'yı rahatsız etmeye devam etmektedir. Zira hâlihazırda Ukrayna'nın NATO'ya üyeliği bulunmasa da olası bir üyeliğin Rusya'nın yakın çevre politikasına ters düşeceği ve bu durumun Rusya tarafından jeopolitik bir felaket olarak algılanacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Ağır, O. (2019). *Yeni Demir Yumruk: Putin'in Yükselişi*, Ankara: Orion Kitabevi.

Ateş, D. (2014). *Uluslararası Örgütler*, Bursa: Dora Yayıncılık.

Baharçipek, A. ve Osman, A. (2015). "Kırım'ın Rusya Federasyonu'na Bağlanması ve Rusya'ya Komşu Ülkelere Olası Etkileri", *Akademik Bakış Dergisi*, (52), 29-47.

- Bağcı, H. (1994). *Güvenlik Politikaları ve Risk Analizi Çerçevesinde Balkanlar*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- Bilener, T., (2004). “Ulus Devlet Olma Sürecinde Ukrayna”, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, E. Büyükkakıncı (Ed.), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Birsel, H. (2012). “Başlangıçtan Günümüze NATO Sorunsalı-Madalyonun İki Yüzü”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 109-124.
- Bişkin, M.C. (2010). ABD-AB-Rusya Üçgeninde Ukrayna ve Gürcistan’da Güç Mücadelesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Blank, S. (1998). “Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler”, *Avrasya Etüdüleri*, TİKA.
- Büyükkakıncı, E. (2004). “Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri”, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, E. Büyükkakıncı (Ed.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 401-436.
- Dağı, Z. (2002). *Rusya'nın Dönüşümü*, İstanbul: Boyut Kitapları.
- Danilov, D. (1996). "Russia's Search For an International Mandate in Transcaucasia", *Contested Borders in The Caucasus*, B. Coppieters (Eds.), Brüksel: VUB University Press.
- Duigman, P. (2000). *NATO Its Past Present and Future*, Stanford: Hoover Institution Press.
- Eyal, J. (1997). “NATO’s Enlargement: Anatomy of a Decision”, *International Affairs*, 73.
- İşyar, Ö. G. (2013). *Avrasya ve Avrasyacılık*, Bursa: Dora Yayınları.
- Jafarov, S. (2007). *Dünden Bugüne Rusya-NATO İlişkileri*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Karaganov, S. (2018). “The New Cold War and The Emerging Greater Eurasia”, *Journal of Eurasian Studies*, (9), 85–93.
- Keskin, M. (2015). “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3(2), 45-62.
- NATO, 2019, <https://www.nato.int/>.
- Özdal, H. (2013). “AB ve Rusya Arasında Ukrayna: Hayaller ve Gerçekler”, *Uluslararası*

Stratejik Araştırmalar Kurumu Analizi, (26).

- Pease, K.K.S. (2003). *International Organizaations: Perspectives On Goernance in The Tweety-First Century*, New Jersey: Prentice Hall.
- Ploky, S. (2017). *Avrupa'nın Kapıları Ukrayna Tarihi*, G. Erdoğan, E. Güler, M. D. Yıldız (Çev.), İstanbul: Feylesof Kitap.
- Sasaoğlu, D. (2015). "Rus Dış Politikasında Dış Ruslar Argümanının Kullanımı", *Bilgesam Analiz/Rusya*, (1186), 1-8.
- Sevim, T. V. (2014). "Ukrayna'nın Yönetemediği Enerji Politikası ve Sonuçları", *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım (Ed.), İstanbul: Beta Yayınları.
- Sönmez, A. S., Bıçakçı, H. ve Yıldırım, C. (2015). "Kırım Sorunu Bağlamında Rusya-Ukrayna İlişkilerinin Analizi", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(3), 656-670.
- Sönmez, A. S. (2010). "Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası", *Avrasya Etüdlere*, 37-76.
- Trenin, D. (2014). "Ukraine Is Not The Only Battle Dield Between Russia and The West", <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/55049>.
- Yıldırım, S. (2014). "*Rusya'nın Avrasya Politikasında Yumuşak Güç: İmkanlar ve Sınırlar*", Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.

GÜÇ GEÇİŞLERİ, MEMNUNİYETSİZLİK VE TEHDİT ALGISI: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI, 1914-1918

Tuğçe Ersoy¹

İzmir Demokrasi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Bu çalışmada 1871 yılında Almanya'nın siyasi ve idari açıdan birleşik bir ulus devlet olarak ortaya çıkmasından sonraki süreçte izlediği politikaların onun Avrupa güçler dengesi sistemindeki hâkim güçler nezdinde yükselen bir güç olarak algılanıp algılanmadığı incelenecektir. Ayrıca yükselen bir güç olarak Almanya'nın sistem içindeki konumundan memnun olup olmadığı sorgulanacak ve ekonomik olarak hâkim güçlere yaklaştıkça kendisini daha güçlü hissetmesinin savaşın çıkışındaki etkisi ortaya konulmaya çalışacaktır. Zira güç geçişleri yaklaşımı yükselen güç uluslararası düzenden memnun kaldığında savaşın önlenebileceğini ve barışçıl bir güç geçişinin olabileceğini öne sürmektedir. Bu açıdan güç geçişleri yaklaşımının analitik çerçevesinde önemi haiz olan memnuniyet-memnuniyetsizlik kavramının Uluslararası İlişkiler teorisindeki yeri de tartışılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güç Geçişleri Teorisi, I. Dünya Savaşı, Almanya, Tehdit Algısı, Memnuniyetsizlik

Giriş

1918 sonbaharında itilaf devletleri dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nın galibi oldular ve 1914 yılında başlayan savaş 11 Kasım 1918 yılında imzalanan ateşkes ile son buldu. 1914-1918 yılları arasında büyük yıkımlar oldu, Avrupa medeniyeti her anlamda sarsıldı: insani kayıplar ile savaşın ekonomik ve toplumsal neticeleri tahmin edilemeyecek boyutlardaydı. İtilaf devletleri dört yıllık savaşın yapmış olduğu böylesi bir tahribat karşısında gelecekte başka bir savaşın yaşanmaması adına Paris'te toplanarak barış koşullarını belirlediler, böylelikle yeni bir uluslararası düzen oluşturmayı amaçladılar.

Birinci Dünya Savaşı modern küresel sistemin en önemli siyasi olaylarından biridir. Bu savaş 'savaş' hakkındaki düşünceleri temelden değiştirmiş olması açısından önemlidir. Uluslararası İlişkiler disiplini açısından ise savaşın nedenini, savaşta başvurulan stratejileri, alınan kararların rasyonelliğini ve savaşın sonuçlarını açıklayacak çeşitli teoriler geliştirmeyi sağlamış olması bakımından özel bir etkiye sahiptir. Her ne kadar bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler kürsüsü 1919 yılında kurulmuş olsa da geriye dönük olarak Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerini ortaya koyma çabaları ile yeni bir savaş önlemeye yönelik kuramsal çabalar bu disiplini mümkün kılmıştır.

Güç dengesi teorisi hiçbir devletin üstün bir güce erişmesine izin verilmediği müddetçe uluslararası sistemin barışçıl olacağını varsayar. Bu yaklaşıma göre herhangi bir devletin askeri (ve ekonomik) kapasitesindeki belirgin bir yükseliş dengeleyici bir güç tarafından

¹ Tuğçe ERSOY, tugce.ersoy@idu.edu.tr

karşılmalıdır böylece meydan okuyan devlet caydırılmış ve dengeli bir istikrar sağlanmış olur. Buna göre Avrupa’da gevşek ittifak sisteminin ortadan kalkması ve bu yüzden yükselen bir gücü caydıracak dengeleyici gücün olmaması dolayısıyla güç dengesi sisteminin çöküşü, devletleri çatışma ortamına itmiştir. Bu çalışma Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesini güç geçişi teorisi (power transtion theory – PTT) ile açıklamaya çalışacaktır.

Bu çalışmada 1871 yılında Almanya’nın siyasi ve idari olarak birleşik bir ulus devlet olarak ortaya çıkmasından sonraki süreçte izlediği politikaların onun Avrupa güçler dengesi sistemindeki hâkim güçler nezdinde yükselen bir güç olarak algılanıp algılanmadığı incelenecektir. Ayrıca yükselen bir güç olarak Almanya’nın sistem içindeki konumundan memnun olup olmadığı sorgulanacak ve ekonomik olarak hâkim güçlere yaklaştıkça kendisini daha güçlü hissetmesinin savaşın çıkışındaki etkisi ortaya konulmaya çalışacaktır. Zira güç geçişleri yaklaşımı yükselen güç uluslararası düzenden memnun kaldığında savaşın önlenebileceğini ve barışçıl bir güç geçişinin olabileceğini öne sürmektedir. Bu açıdan güç geçişleri yaklaşımının analitik çerçevesinde önemi haiz olan memnuniyet-memnuniyetsizlik kavramının Uluslararası İlişkiler teorisindeki yeri de tartışılmış olacaktır.

Son tahlilde bu çalışmada “Savaşın kaçınılmazlığı hâkim güçlerin Almanya’nın yükselişini (bir tehdit olarak algılayarak) önlemeye çalışmasında mı yoksa Almanya’nın sistem içindeki yerinden memnun olmayıp bunu değiştirmek için çatışmayı göze almasında mı yatmaktaydı?” sorusuna cevap verilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için de özellikle Almanya’nın savaş öncesinde donanmasını genişletmeye yönelik yaptığı yatırımların Avrupa’da bir güvenlik ikilemi yaratıp yaratmadığı ve ABD’nin savaşa girmesinin ardındaki temel motivasyonun Almanya’nın bölgesel bir hâkim güç olmasını engellemek olup olmadığı araştırılacaktır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmanın analiz çerçevesi çizilecek bu bağlamda güç geçişleri ve güçler dengesi yaklaşımları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. İkinci bölümde Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte Avrupa’daki konjonktür analiz edilecek ve bu konjonktürün Almanya’nın yükselmesindeki ve diğer büyük güçler tarafından tehdit olarak algılanması üzerindeki etkileri araştırılacak; Almanya’nın savaşa giden süreçte aldığı siyasi kararlar ve bu kararlardan kaynaklanan pratiklerinin savaşın başlamasındaki katkısı değerlendirilecektir.

1. Güç Geçişleri Yaklaşımı

Güç geçişi yaklaşımı güç dengesindeki fiili değişimlerden ziyade güç dengesinde değişim olduğuna dair algıya (perceptions of change) vurgu yaparak aktörlerin bu süreçteki bilişsel dönüşümlerini anlamaya da yardımcı olur. Uluslararası sistemi etkileyen çatışmaların hangi şartlarda ortaya çıktığını açıklamaya çalışan A.F.K. Organski güç geçişi yaklaşımı

ile realizm/neo-realizmin öne sürdüğü gibi gücün dengelenme sürecinin çatışmayı engellemediğini aksine çatışma ihtimalini arttırdığını varsaymıştır. Buna göre çatışma yükselen güçler ile hâkim güçler arasında çıkacaktır. Yükselen bir güç uluslararası sistemi kendi lehine düzenleyecek ve gireceği bir savaşı kazanacak kadar güçlü hissettiğinde savaşa çıkacaktır. Ya da hâkim güçler yükselen bir güce ket vurmak adına önleyici bir savaşa girecektir. Birinci Dünya Savaşı güç geçişi teorisinin bu iki alternatifini de destekleyen bir örnektir.

Organski bu yaklaşımını geliştirirken realist/neo-realist yaklaşımların güç tanımı, güç dengesi ve güç dengesinin çatışmaları azalttığına yönelik argümanına karşı bir bakış açısı ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu açıdan Organski'nin gücü nasıl tanımlamış olduğunu açıklamak elzemdir. Organski (1968:101) için de güç bir devletin uluslararası ilişkilerdeki konumunu belirleyen en başat unsurdur. Güç, diğerlerinin davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda belirleme kapasitesi ve yeteneğidir (Organski,1968:103). Gücü belirleyen kaynaklar ise bu davranışları değiştirirken başvurulan pazarlık unsurlarıdır (Organski,1968:106-108).

Organski'ye göre bir ulus başkalarının davranışlarını belirleyemediği müddetçe ne kadar zengin ve refah içinde ya da büyük olsa da güçlü olmayacaktır. Bu noktada, Organski'nin güce sübjektif bir anlam yüklemiş olduğu görülüyor. Bu meyanda Organski'nin yaklaşımında güç somut askeri, ekonomik, coğrafi kapasite ve zenginlikten ziyade bir devletin nasıl algılandığıyla ilgili bir kavram olarak beliriyor. Örneğin Benito Mussolini yönetimindeki 1930'lı yılların İtalya'sının askeri kapasite açısından çok güçlü olduğu öngörülmekteydi ancak II. Dünya Savaşı sırasında bu kanının yanlış olduğu ortaya çıkmış oldu. Aslında İtalya'nın gücü abartılmış ve Mussolini de bundan istifade etmişti. Son tahlilde bu güç algısı sayesinde İtalya diğer ulusların davranışını etkileyebilmiştir. O zaman, bir ulusun gücü diğer ulusların onun gücü hakkında ne düşündüğüne ve aynı zamanda o ulusun diğer ulusların kendisi hakkında ne düşündüğüne bağlıdır.

Organski güç kavramı ile ilgili yaklaşımını ortaya koyduktan sonra savaşın ve barışın sebebinin güç dengesi ile açıklayan realist ekole itiraz eder. Bu noktada realizmden ayrılır ve kavramın kendi içinde bir belirsizlik barındırdığını öne sürer. Organski (1968:286) güç dengesini ulusların eşit güce sahip olması şeklinde yorumlar. Denge ile kastedilenin aslında eşit güce, askeri kapasiteye sahip olmak anlamına geldiğini vurgular. Güç dengesini oluşturmak için müdahale eden dengeleyici güç ise geçtiği tarafı dengelemek yerine kaçınılmaz olarak üstün ve baskın hale getirecektir. Son tahlilde Organski'ye göre oluşan durum bir dengeden ziyade bir güç üstünlüğü durumudur. Sonuç olarak Organski'nin modelinde uluslararası sistem neo-realist yaklaşımın öngördüğü gibi eşit-egemen-rasyonel devletlerin oluşturduğu bir güçler dengesi değildir; piramit gibi şekillenmiş olan bir düzende en güçlü devlet ve altında ondan kademe olarak daha güçsüz olan devletler sıralanmıştır.

Organski'ye göre tanımı içinde belirsizlikler taşıyan güç dengesi yaklaşımının temel bazı ilkeleri de kaçınılmaz olarak hatalıdır. Organski'ye göre güç dengesi yaklaşımı iki yanlış varsayım üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki ulusların değişmeyen statik birimler olduğudur. Güç dengesi yaklaşımında sistem, silahlanmadığı, toprak elde etmediği ve yeni ittifak ilişkileri içerisine girmediği müddetçe eşit güçte olduğunu varsaymaktadır. Ancak milliyetçilik ve endüstrileşme gözden kaçan iki önemli olgudur. Organski'ye göre 19. yüzyılda İngiltere'yi büyük güç yapan diplomatlar değil, bu devletin hızlı bir sanayileşme sürecine girmiş olmasıdır. Tüm uluslar sanayileşme sürecini tamamlayana kadar uluslararası sistemde bir güç dengesi oluşması mümkün değildir (Organski, 1968: 288-89). İkinci yanlış varsayım ulusların birbirlerine kalıcı bağlarla bağlı olmadığı ve gücün dengelenmesi gerekliliğine göre özgürce hareket ettiğidir; diğer bir deyişle devletler arasındaki ittifakların gevşek olduğudur. 16. yüzyıl monarşileri evlilik bağları vasıtasıyla ittifak kurabiliyor ya da keyfi bir şekilde kurulmuş ittifakları sonlandırabiliyordu. Ancak modern yöneticiler artık bu şekilde keyfi davranamazlar. Halkın eski bir düşmanın artık dost olduğuna ya da tam tersine inanması için yıllar sürecektir bir propaganda gerekli olacaktır. Modern uluslararası sistemde hem demokratik hükmetme gereği hem de ekonomik karşılıklı bağımlılık eski sistemdeki gibi anlık ittifak kurma ve bozma kararlarını zorlaştırmaktadır (Organski, 1968:290-1).

Yukarıda ortaya konulmaya çalışılan yaklaşım ışığında Organski'nin gözlükleriyle diplomasi tarihine bakıldığında Napolyon döneminde uluslararası sistemdeki en güçlü iki ülkenin -Fransa ve İngiltere- karşıt taraflarda olduğunu bir süre için bu iki tarafın arasında bir güç dengesi bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak Napolyon savaşlarında Fransa yenilince, yeni düzende İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya beraberce Fransa'yı dengelemiştir. Aslında bu durum bir denge olarak görünmesine rağmen bu süreçten İngiltere'nin büyük güç olarak çıkmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Organski, 1968:292). 1815 Viyana Kongresi ile başlayan süreçte ise Organski'ye göre bir güç dengesinden değil İngiltere'nin dengeleyici güç olarak tek başına uluslararası sisteme hâkim olmasından ve elbette Fransa'nın da ikinci büyük güç olarak sistemi domine etmesinden bahsedilebilir. 19. yüzyılda Almanya'nın birleşerek hızlı bir şekilde sanayileşmesini tamamlaması Avrupa'daki bu 'denge' durumunu değiştirecek, Almanya Fransa ile eşit bir güce sahip ülke konumuna yükselecektir. Yüzyılın sonuna doğru Fransa ve Rusya arasındaki ittifak Almanya, İtalya ve Avusturya karşısında dengedeydi ancak İngiltere'nin Fransa ve Rusya yanına dahil olduğu bir ittifakın denge oluşturduğundan çok bir hâkim güç durumu ortaya çıkardığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Son tahlilde Organski tarihe baktığında güç dengesi durumunun bir istisna olduğunu öne sürmektedir. Gücün dengelendiği zamanlar barışın değil savaşın çıktığı zamanlardır. 18. yüzyılda güç dengesinin altın çağında sürekli savaşlar sürmüştür. 19. yüzyılda Napolyon savaşlarından sonra Avrupa'da barış dönemi hasıl oldu ancak bu güç dengesinin değil İngiltere ve Fransa'nın ezici üstünlüğünün bir sonucuydu. Nitekim Almanya ve Fransa arasındaki güç dengelenmesi 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Güç dengesi

savaş olasılığını arttırmaktadır. Ancak gücün tek taraflı üstünlüğü olan zamanlarda barış hasıl olmakta çünkü güçlü taraf savaşa isteği ve ihtiyacı duymazken zayıf taraf da gerekli kapasiteye sahip olmadığından savaş çıkmıyor. Ancak zayıf taraf kapasitesini arttırdığını düşünerek güçlendiğinde ve uluslararası sistemdeki konumundan memnuniyetsizlik duyduğunda savaş ihtimali artıyor.

1.1. Güç Geçişi Teorisi

Organski'ye modern uluslararası siyasetin çerçevesini ulusların farklı dönemlerde sanayileşmeleri neticesinde yaşanan güç geçişleri oluşturur. Sanayileşme güç geçişini mümkün kılan bir etken. Buna göre sanayileşme sürecinde ulusların geçirdiği üç aşama vardır:

- Potansiyel güç aşaması: Bu süreç ulus-devlet oluşumundan İngiltere'nin sanayileşmesine kadar geçen süreci kapsamaktadır. Bu dönemde devletler görece eşit durumdadır.
- Geçiş gücü aşaması: Endüstri devriminin başladığı sürece tekabül eden bir aşamadır. Bu aşamada sanayileşme yönünden artık devletlerin eşit olmadığı gözlemlenir. Bu süreçte hala birinci aşamada ya da ikinci aşamada veya üçüncü aşamaya geçmiş uluslar bulunur.
- Gücün olgunlaştığı aşama: Bu aşamada tüm uluslar sanayileşecektir. Devletler birinci aşamadaki gibi birbirlerine eşit durumda olacaklardır (Organski, 1968:339-346).

Günümüzde üçüncü aşamaya ABD'nin ve Batı Avrupa'nın geçtiğini söylemek mümkündür. Bu devletlerde büyüme ve gelişme devam etmekle beraber sürecin durağanlaşması ve gücün gerilemesi ihtimali vardır. İkinci aşamadaki devletlerin üçüncü aşamaya geçerek farkı kapatıyor oluşu uluslararası sistemdeki güç dağılımını ve dolayısıyla barışı tehdit eder hale gelebilmektedir.

Organski bu güç geçişleri sırasında uluslararası sistemde kendi konumundan memnuniyetsizlik duyan ulusların çatışma ve savaş başlatma ihtimali olduğunu öne sürer. Memnuniyetsizlik algılanan niyetler/istekler ile algılanan edimler arasındaki ilişkidir. Bu ikisi arasındaki uçurum ne kadar açılırsa memnuniyetsizlik o kadar artar (Rauch, 2014:11). Bu noktada çalışmanın başında bahsedilen algı olgusunun bir kez daha devreye girdiği görülmektedir. Memnuniyet/memnuniyetsizlik olguları sübjektif kavramlardır. Yani iki devlet güç kapasitesi anlamında eşit kazanıma/edinime sahip olsa da bu devletlerin memnuniyet derecesi aynı olmayabilir. Her birini memnun edecek kazanım düzeyi farklı olabilir. Memnuniyet mutlak kazançla artacağı gibi görece kazançla da artabilir; aynı şekilde memnuniyetsizlik de hem mutlak hem de görece kayıpla ortaya çıkabilir. Maddi kazanım ve çıkar sağlandığında devletlerin memnuniyet seviyelerinin arttığı söylenebilir ancak fikirseldüşünsel faktörler de bu seviyeler üzerinde katalizör görevi görür. Bu bağlamda yükselen bir güç sistemden kendine fayda sağlıyorsa da kendisine o sistem

içerisinde uygunsuz ve adaletsiz davranıldığını hissiyatına düştüğünde memnuniyetsizlik seviyesi artacaktır (Greve&Levy, 2018:152). Son tahlilde ulusların memnuniyet/memnuniyetsizlik seviyelerini belirleyen belli başlı faktörleri şöyle sıralamak mümkündür: güç ve refah durumu, uluslararası sistemdeki statüsü, hukuk ve adalet ilkelerine sadık kalınması, hâkim güçle olan ilişkiden duyulan memnuniyet ve ulusların kendine has kültürel, dini vb benzeri özelliklerin etkisi (Rauch, 2014:12-13) Dolayısıyla endüstrileşme sürecine girerek hâkim güçler karşısında yükselen bir güç olarak ortaya çıkan devletlerin yukarıda değinilen faktörlere bağlı olarak memnuniyetsizliğinin artması ve askeri bir çatışma içerisine girmesi ihtimal dâhilindedir (Greve&Levy, 2018:151).

Organski bu temel üzerinde diplomasi tarihinde 18. ve 19. yüzyıllardaki güç değişimlerini inceledikten sonra kendini tekrar eden bir izlek ortaya çıkarmıştır. Buna göre tarihte belli bir anda en güçlü devlet uluslararası düzene liderlik eder. Böylesi bir düzende ikincil önemde büyük güçler ile bu güçlere bağlı olan devletler vardır. Bu sistemde güçlenmeye başlayan bir devlet hâkim sisteme ve güçlere meydan okuyabilir ve bu durum bir güç geçişi savaşıyla neticelenebilir. Böylesi bir savaşın tarafları büyük güç ve müttefikleri ile sanayileşme sayesinde güçlenmiş ve sisteme meydan okuyan uluslar olacaktır. Tarihte ilk hâkim güç İngiltere'dir. İkincil güç olan Fransa ile İngiltere'ye ilk meydan okuma da Almanya'dan gelmiş böylece Birinci Dünya Savaşı patlak vermiştir.

Yukarıda ana hatlarıyla ortaya konmaya çalışılan güç geçişi yaklaşımı dünyadaki genel güç dağılımının bir denge değil, daha çok üstün güce sahip bir ulus ile onun müttefiklerinin oluşturduğu bir sistem olduğunu öngörür. Dünya barışının olduğu dönemler meydan okunması mümkün olmayan bir gücün üstünlüğü olan dönemlerken, dengenin sağlandığı dönemler savaş dönemleri olmuştur. Bu argüman bağlamında Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinde Almanya'nın rolü ve hâkim sistemden duyduğu memnuniyet/memnuniyetsizlik algısı takip eden bölümde ele alınacaktır.

2. Almanya ve Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan gelişmeler o kadar karmaşıktır ki, şimdiye kadar geliştirilmiş olan her uluslararası ilişkiler disiplini yaklaşımı savaşın sebeplerine dair çıkarımlarda bulunabilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada güç geçişi teorisi kullanılarak savaşın sebebine dair bir analiz çerçevesi oluşturulması hedeflenmektedir. Bu teorik arka plan ışığında Birinci Dünya Savaşı'na bakıldığında memnuniyetsiz aktör kimdi? Bu çalışmada Almanya üzerinden bir analiz yapılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde donanma inşa etme politikası ve hırsı neye bağlanabilir? Bu sadece bir güvenlik ikilemi durumu mudur? Almanya tehdit algıladığı için mi donanma inşa etme kararı almıştır? Yoksa hızla sanayileşen ve Fransa'yı yakalayan Almanya uluslararası sistemdeki statüsünden giderek memnuniyetsizlik duymaya mı başlamıştır?

Almanya'nın donanma inşa etme kararının ardında devletin dış politika doktrinindeki değişim olduğunu öne sürmek mümkündür. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Almanya'nın dış politika hedeflerinin büyümüş ve yükselen bir güç olarak hâkim güçlerin yanında yer almak adına bu hedefler söyleme de yansımıştır.

II. Wilhelm döneminde benimsenen dış politikanın amacı Almanya'yı küresel bir güce dönüştürmek olarak belirlenmiştir. Bu noktada İngiltere'nin dünya hakimiyetine bir meydan okumanın söz konusu olduğu açıktır (Schmidt, 1986). Bu meydan okuma da kuzey denizinde büyük bir donanma inşası ile somutlaştı. Almanya donanma inşa ederek askeri gücünü ve kapasitesini gösterecek böylece İngiltere olan ilişkisini değiştirmiş olacaktı. İngiltere artık onu görmezden gelemeyecek ve böylelikle Almanya hâkim güçler arasında yerini almış olacaktı. Hatırlanacağı üzere Organski ulusun sahip olduğu gücün diğerlerinin o ulus hakkında ne düşündüğüyle ilgisi olduğunu öne sürmüştü. Almanya'nın bu dürtüsü ve hedefi bu iddiayı destekler nitelikte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yine aynı dönemlerde 1721 Nystadt Barışı ile Rusya'nın Avrupalı ülkelerce büyük güç olarak kabul edildiğini ancak bundan sonra Rusya'nın diplomaside önemli bir aktör olarak ortaya çıktığını hatırlamak da yerinde olacaktır (Murray, 2010:662).

Bir dış politika doktrini olarak *weltpolitik* 1897 yılının Aralık ayında meclisten geçen Donanma Tasarısı ile vücuda geldi. Bu tasarı meclise sunulurken dönemin Şansölyesi Bernhard Von Bülow'un yaptığı konuşma Almanya'nın yükselen bir güç olarak sistemdeki statüsünden duyduğu memnuniyetsizliği ortaya döker nitelikteydi:

“Bizim kimsenin pastasına göz dikme niyetimiz yoktur. Ancak Almanların komşularından birine toprak bir diğerine deniz verdiği mutlu günler geride kaldı. Diğer güçlerin çıkarlarına saygılıyız, lakin bizim de çıkarlarımızın aynı şekilde tanınacağına inanıyoruz. Kısacası biz kimseyi gölgede bırakmak istemiyoruz ancak biz de güneşteki yerimizi talep ediyoruz” (Murray, 2010:667).

Dikkatle incelendiğinde Von Bülow'un “birine toprak diğerine deniz verdiği” şeklinde nitelediği devletler sırasıyla Fransa ve İngiltere'dir, yani bu söylemde dönemin hâkim güçlerine bir meydan okuma söz konusudur. Ayrıca “güneşteki yerimizi talep ediyoruz” diyerek yaptığı analogi de yine İngiltere'nin “üzerinde güneş batmayan imparatorluk” nitelemesine ve “devlet benim” diyen Fransa kralı 14. Louis'nin kendisini “güneş kral” olarak betimlemesine bir göndermedir.

Aslına bakıldığında Almanya'nın donanma programı stratejik bir hataydı. Zira İngiltere Almanya'ya tehdit oluşturmuyordu ve ülkenin güvenliğine en büyük meydan okumanın denizlerden değil kıtadan geleceği vakiydi. O halde Almanya'nın stratejik bir rasyonalitesi olmayan böyle bir hazırlığın içerisine girme sebebi neydi? Teorik çerçeve çizilirken değinildiği üzere, Almanya zenginleşme ve kapasitesini artırma hususlarında belirli bir tatmin seviyesine ulaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde gerçekleştirdiği sanayileşme

ve askeri teknoloji hamleleriyle İngiltere ve Fransa'yı yakalamış, hatta bazı noktalarda geçmişti (Levy, 2014:153). Ne var ki, uluslararası statüsü, hâkim güçlerin kendisine yaklaşımı konularında memnuniyetsizliğe doğru bir eğilim göstermekteydi (Rauch, 2016:127). Bununla beraber birliğini yeni tamamlamış, milliyetçiliğin ateşli itkisini de motivasyon edinmiş bir ülke olarak Almanya'nın bu hırslı politikası ancak "güneşin altında bir yer edindiği" zaman amacına ulaşmış olacaktı. Almanya büyük güçler kulübünde yerini aldığı toplumsal belirsizlik de ortadan kalkacaktı. Bunun için de gücünü maksimize etmesi gerekliydi. Son tahlilde, Almanya'nın donanma inşa etme kararı vermesinin altında yatan neden İngiltere'den algıladığı tehdit algısı ya da içine düştüğü güvenlik ikilemi değildi. Uluslararası düzenden ve düzen içerisindeki konumundan duyduğu memnuniyetsizlik ve kendini gerçekleştirme isteği bu politikanın itici gücü olmuştur.

Sonuç olarak Almanya'nın *weltpolitik* doktrininin böylesi bir memnuniyetsizliğin yansıması olduğunu ve çatışma olasılığını artırdığını öne sürmek mümkündür. Almanya diğer devletlerin haklarına saygılıydı ancak hak ettiği tanınmayı da talep etmekteydi. Öte yandan Almanya büyük güç olacaksa İngiltere'nin hâkim pozisyonundan feragat etmesi gerekecekti. İngiltere'ye göreli gerilemesini kabul edip (çünkü üçüncü aşamaya geçmişti) Almanya'yı da bir küresel güç olarak tanırsa barışçıl bir güç geçişi olacaktı. Bu güç geçişi barışçıl bir şekilde gerçekleşmediği takdirde Almanya'nın statü talebi savaşa sebebiyet verecekti. Netice olarak İngiltere üstünlüğü paylaşmayı reddetti; Almanya ise masaya oturmak için eşitliğin birincil şart olmasında diretti. İngiltere'nin bu tutumu Almanya nezdinde daha aşağı bir konumda görüldüğü hissiyatını körükledi ve silahlanma yarışı yoğunlaştı, Birinci Dünya Savaşı'na giden yol hızlandı.

Almanya'nın güç geçişini tamamlamak için 1905 yılında hazırlamış olduğu Schlieffen Planı da savaşa doğru giden yolda katalizör görevi gördü. Bu plana göre Almanya olası bir çatışma halinde önce kıtada Fransa'yı mağlup edecek sonra da Rusya'nın mobilizasyonunu durduracaktı (Lieber, 2007:159). Ne var ki, Almanya'nın askeri gücü ve kapasitesi bu planı uygulamak için yeterli değildi (Levy, 2014:149-151). Bu noktada Alman karar alıcılar yanlış hesaplama yaptılar. Almanya bunun farkına vardığında 1912 yılında bu planı geri çekecekti ancak Birinci Balkan Savaşı'nda güvenlikte yaşanan ve konjonktürel değişiklikler neticesinde (Williamson,2014:35). Rusya'nın Polonya'da kısmi seferberlik içine girmesi Almanya'nın askere alma kanunu çıkararak silahlanmasına ve Fransa ile Rusya'nın da aynı tepkiyi göstermesine zemin hazırladı. Son tahlilde Almanya bu iki güç karşısında hızla silahlanamayacağından kendi konumunu korumak adına engelleyici bir savaş açtı; zira ona göre beklemeye devam ederse kazanma şansı da giderek azalacaktı.

Sonuç

Sanayileşmesini hızla tamamlayarak yükselen bir güç olan Almanya'nın uluslararası sistemdeki statüsünden duyduğu memnuniyetsizlik Avrupa'da çatışma olasılığını arttırmıştır. Almanya hâkim güç olduğunu ya da olmak üzere olduğunu ve bunu sağlamak

içinse tek yolun başka uluslar onu geçmeden onları alt etmek olduğunu düşünerek Birinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştır. Savaşa girip caydırıcılık artmadan İngiltere, Fransa ve Rusya'yı yenmek ve böylece güç geçişini tamamlamak istemiştir.

Fritz Fischer'in (1975) da öne sürdüğü üzere Almanya korkudan ziyade hegemonik hırsla hareket etmiştir. 1914 yılında Alman karar alıcıların başlattığı savaş korku ve umutsuzluktan kaynaklanan bir önleyici savaş değildi. Düşman güçler daha da güçlü hale gelmeden önce onları alt etme ve Avrupa'da Alman hâkimiyeti olarak özetlenebilecek olan siyasi ajandayı gerçekleştirmektir.

Kaynakça

Fischer, Fritz (1975). *War of Illusions: German Policies from 1911 to 1914*. New York: Norton&Company.

Greve Andrew and Levy Jack. (2018). Power Transitions, Status, Dissatisfaction and War: The Sino-Japanese War of 1894-1895. *Security Studies* 27, no.1, 148-178.

Levy, Jack. (2014). "The Sources of Preventive Logic in German Decision-Making in 1914". Eds. Jack Levy& John Vasquez. In *The Outbreak of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press. 139-166.

Lieber, Keir. (2007). "The New History of World War I and What It Means for International Relations Theory". *International Security* 32, no.2,155-191.

Murray, Michelle. (2010). "Identity, Insecurity and Great Power Politics:The Tragedy of German Naval Ambition Before the First World War". *Security Studies* 19, no.4, 656-668.

Organski A.F.K (1968). *World Politics*. New York: Alfred Knopf.

Rauch, Carsten (2016). "Adjusting Power Transition Theory – Satisfaction with the Statusquo, International Power Constellations and the Case of Weimer Republic". *Geopolitics, History and International Relations* 8, no.2 (127-158).

Rauch, Carsten. (2014). "Why They Don't Get Satisfaction?". Conference Paper. 4th Global International Studies Conference. 6-9 August.

Schmidt, Gustav. (1986). Great Britain and Germany in the Age of Imperialism. *War & Society* 4, no.1, 31-51.

Williamson, Samuel R. (2014). “July 1914 Revisited and Revised: The Erosion of German Paradigm”. Eds. Jack Levy& John Vasquez. In *The Outbreak of the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press. 30-64.

KIZILDENİZ'E ODAKLANAN GÜÇ MÜCADELESİ: SEBEPLER VE AKTÖRLER

Göktürk TÜYSÜZOĞLU²

Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan Kızıldeniz, dünyanın en önemli su yollarından biridir. Daha çok Süveyş Kanalı özelinde ele alınmış olan bu deniz, deniz ticareti ve enerji aktarımı hususundaki rolüyle, jeopolitik ve jeoekonomik anlamda çok önemlidir. Doğu Afrika ile Ortadoğu'nun kesişim noktasında bulunan Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na açılım noktasında bulunan Bab-el Mendeb Boğazı'nın güvenliği ve kontrolü küresel ve bölgesel aktörleri ciddi bir mücadelenin içerisine itmiştir. Yemen ve Somali'deki istikrarsızlık ile Hint Okyanusu-Kızıldeniz bağlantısındaki deniz haydutluğu girişimleri de Kızıldeniz'in jeopolitik ve jeoekonomik önemi ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda, bölge ülkelerinin dış politika stratejileri, küresel ve bölgesel aktörler ile ilişkileri ve hatta bu ülkelerdeki iç siyasal gelişmeler de Kızıldeniz odaklı rekabetten etkilenmekte ve aynı zamanda bu rekabeti etkilemektedir. Son dönemde, bu bölge özelinde en fazla üzerinde durulan husus ise çeşitli küresel/bölgesel aktörlerin bölge ülkelerinde elde ettiği askeri üslerdir. Hatta bu aktörlerin, çeşitli bölge ülkeleri özelinde üs elde etme mücadelesi içerisine girdiği de söylenebilir. ABD ile Çin arasındaki rekabet ve Rusya'nın bölgeye girme çabaları ile Suudi Arabistan ve BAE'nin yanı sıra, Türkiye'nin yaklaşımları da bölgenin geleceği irdelenirken yakından incelenmek zorunda olan hususlardır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Cibuti, Askeri üs, Eritre, El Şebab

Giriş

Hint Okyanusu'nu Süveyş Kanalı üzerinden Akdeniz'e bağlayan Kızıldeniz, kuzey-güney yönünde uzanan dar bir denizdir. Ortadoğu ile Doğu Afrika arasında bulunan Kızıldeniz'in en önemli özelliği, Asya'yı Avrupa'ya ve Atlantik Dünyası'na bağlayan en kısa ve maliyetsiz su yolu olmasıdır. Zira Kızıldeniz ve bu denizin Akdeniz'e açılımını sağlayan Süveyş Kanalı olmasaydı, Avrupa'dan ve Atlantik Okyanusu'ndan gelen gemiler, Afrika'nın güneyindeki Ümit Burnu'ndan dolaşarak Hint Okyanusu'na ulaşacak ve ciddi bir zaman kaybına ve maliyete katlanmak zorunda kalacaktı. Güneydoğu Asya ile Avrupa arasındaki ticaret hacmi ve başta Çin, Japonya ve Hindistan olmak üzere Asya'daki dev ekonomilerin Ortadoğu'yla olan ticari ve enerji odaklı bağlantıları hesaba katıldığında, Kızıldeniz'in önemi çok daha iyi anlaşılacaktır.

Kızıldeniz çevresindeki bölgelerde/ülkelerde genel itibarıyla siyasal istikrarsızlık ve hatta iç savaşlara varan çatışmalar görülmektedir. Bu gerçeklik, son dönemde kayda değer bir biçimde gözler önüne serilmiş durumdadır. Yemen'deki iç savaş, Somali'de devlet egemenliğinin bir türlü konsolide edilememesi, siyasal ayrılıkçılık girişimleri ile El Kaide ve DEAŞ'ın bölgede varlık gösteriyor olması, çatışma iklimini besleyen önemli sorunlar

² Göktürk TÜYSÜZOĞLU, gktrkt@gmail.com

olarak değerlendirilebilir. Fakat bu çatışma iklimini besleyen esas neden, bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik anlamda taşıdığı önemdir. Küresel ve bölgesel aktörler, Kızıldeniz'in dünya ticareti, enerji ulaştırması ve taşımacılık ağları bağlamında taşıdığı önemin farkında oldukları için, çeşitli bölge devletlerini ya da bu devletlerde bulunan çeşitli aktörleri, kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmaktadır. Bu süreç, etnik ya da dinsel/mezhpsel bağlamda kurgulanan iç çatışmalar aracılığıyla yürüyen/yürütülen vekalet savaşları üzerinden yürütülebildiği gibi, farklı ülkelerin birbirleriyle olan tarihsel, siyasal ya da ekonomik anlaşmazlıkları aracılığıyla da işletilebilmektedir.

Son dönemde, küresel ve bölgesel aktörlerin Kızıldeniz çevresine nüfuz edebilmek ya da bölgedeki gelişmeleri daha yakından izleyebilmek amacıyla yürürlüğe koydukları en önemli uygulama ise bölge ülkelerinde “askeri üs” imkanları elde edebilmektir. Özellikle ticari işleyiş ve enerji iletimi anlamında Kızıldeniz'e ciddi anlamda bağımlı olan Çin'in bölgede üs elde etmesi, Kızıldeniz'deki stratejik erimli mücadeleyi bir kez daha gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, bölgede üs elde eden ya da etmeyi amaçlayan çeşitli aktörler üzerinde durulması ve bu ülkelerin hamlelerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle Kızıldeniz'in önemini artıran faktörler üzerinde durulacaktır. Sonrasında ise, farklı küresel/bölgesel aktörlerin bölgeye ilişkin yaklaşımları ve özellikle de üs elde etme girişimleri hakkında bilgi verilecektir. Son olarak ise, bu girişimlerin bölge ülkelerine ne tür yansımaları olabileceği değerlendirilecektir.

1. Kızıldeniz'in Önemi Artıran Faktörler

Arap Yarımadası ile Afrika Boynuzu arasında kuzey-güney yönlü uzanan Kızıldeniz, güneyde Bab-el Mendeb Boğazı ile Hint Okyanusu'na açılırken, kuzeyde ise Süveyş Kanalı aracılığıyla Akdeniz'e bağlanmaktadır. Kızıldeniz Bölgesi, Ortadoğu ve Afrika'dan 20 kadar ülkeyi kapsamaktadır. Hatta bu bölgenin, dünyanın en hızlı büyüyen ve kaynakları en az kullanılmış bir alanı oluşturduğuna ilişkin analizler de yapılmaktadır (Al Rasheed, 2019). BM tarafından yapılan hesaplamalara göre, önümüzdeki 35 yıl içerisinde bölgenin nüfusunun 2 katından fazla bir artış göstererek 620 milyondan 1.3 milyara yükseleceği düşünülmektedir. Aynı hesaplamalarda, Kızıldeniz kıyısında konumlanan limanlarda da yüksek bir şehirleşme hamlesiyle ekonomik anlamda gelişkin bir nüfusun ya da görünümün yaratılacağı belirtilmektedir. Bu süreçte, bölgenin üreteceği toplam GSYH (GDP)'nin de üç katından fazla yükseleceği ve 1.8 trilyon dolardan 6.1 trilyon dolara ulaşacağına ilişkin analizler de yapılmaktadır. Bugün itibarıyla Kızıldeniz Bölgesi içerisinde kabul edilen Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin dünya toplam ticareti içerisindeki payı %9'dur. Bu oranın ise 2050 yılına gelindiğinde fazlaca değişmesi beklenmemekte ve %10'a ulaşabileceği belirtilmektedir (Al Rasheed, 2019).

Bugün itibarıyla dünya toplam ticaretinin %13'lük bir bölümü Kızıldeniz aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Bulos, 2019). Oldukça yüksek olduğu ifade edilebilecek bu oranın

oluşmasında, Basra Körfezi ve çevresinde konumlanmış Ortadoğu ülkelerinin Avrupa'ya ve Atlantik bölgesine sattığı petrolün Kızıldeniz üzerinden taşınması önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, başta Çin, Japonya ve Hindistan olmak üzere Asya-Pasifik ülkelerinin Avrupa ve Atlantik Bölgesi'ne yaptıkları ihracat da Kızıldeniz rotası üzerinden sağlanmaktadır (Panda ve Basu, 2018). Kızıldeniz'in aynı zamanda önemli bir turizm merkezi olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurduğumuzda, bu bölgede oluşan gemi trafiği çok daha rahatlıkla hesaplanabilir.

EIA'nın 2016 yılı istatistiklerine göre, Bab-el Mendeb Boğazı'ndan geçerek Kızıldeniz'e giren ham petrol ve işlenmiş petrol ürünleri miktarı, günlük 4.8 milyon varildir. Bu oran, 2011'deki 3.3 milyon varillik taşınan petrol ile kıyaslandığında 5 yıl içerisinde ciddi bir artışın gerçekleştiği ortadadır (EIA, 2019). Bu bağlamda, Aden Körfezi-Bab-el Mendeb bağlantısının ne denli stratejik bir değer taşıdığı açıktır.

Küresel enerji pazarları ve dünya ticareti açısından bu denli kritik bir öneme sahip olan Kızıldeniz'in, gerek bölgede yer alan aktörler, gerekse de bölgeyle yakından ilgilenmek “zorunda” olan küresel aktörler açısından önemi ortada olduğuna göre, Kızıldeniz çevresinde yaşanan bazı siyasal gelişmelerin de bu su yoluyla ilişkili olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira bu gelişmeler, Kızıldeniz odaklı enerji ve ticaret girişimlerini olumsuz yönde etkileme potansiyeline haizdir. Bu sorunlardan en önemlisi, Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na açıldığı bölgede görülen “deniz haydutluğu” girişimleri olmuştur. Özellikle Somali ve Aden Körfezi açıklarında görülen bu girişimler, ticaret gemileri ile tankerlerin korunması gerekliliğini ortaya koymuştur. Somali'de devlet otoritesinin çökmüş olmasından dolayı Mogadişu'nun deniz korsanlığı eylemleriyle mücadele edememesi, uluslararası aktörleri konuyla ilgili kolektif tedbir almaya itmiştir. Haziran 2008'den itibaren, BM kararıyla, bölgenin güvenliğinin sağlanması ve deniz haydutluğu ile mücadele gerekçesiyle farklı uluslararası aktörlerin Somali karasularında ve Hint Okyanusu-Aden Körfezi bağlantısında askeri devriye yapmalarına izin verilmiştir (UN, 2019). BM'nin bu kararının ardından, özellikle NATO'nun ve ardından da AB'nin (EUNAVFOR Atlanta) bölgede deniz haydutluğu ile mücadele etmeye başladığını görüyoruz. Bu konuda da bugüne değin ciddi anlamda mesafe alınmıştır (Gebhard, 2014: 107-127). ABD'nin ve AB'nin EUNAVFOR Atlanta Misyonu'na katılan çeşitli ülkelerin Cibuti merkezli olarak yürüttükleri mücadelenin yanı sıra, Çin başta olmak üzere bölgeyle ilgili olan farklı aktörlerin de BM nezdinde alınan karara uygun olarak bölgede savaş gemileri konuşlandırmaları, ticaret gemilerinin güvenliği hususunda 2008'den çok daha iyi bir konuma gelmesine yardımcı olmuştur.

Kızıldeniz Bölgesi'nin güvenliğine olumsuz yönde etki eden en önemli faktörlerden biri, Afrika Boynuzu'nun en kritik noktasında bulunan Somali'de devlet otoritesinin çok zayıf olmasıdır. Siad Barre'nin devrilmesinden sonra ülkenin geniş kapsamlı bir iç savaşa sürüklenmesi ve bu süreçte devlet aygıtının çökmüş olması, çok geniş topraklara sahip Somali'de çok sayıda “savaş lordu” ve yerel otoritenin oluşmasına yol açmıştır. Bu durum,

gerek ülke topraklarında, gerekse de Somali kıyılarında istikrarı ve güvenliği ortadan kaldırmıştır. Somaliland ve Puntland özelinde beliren ayrılıkçı girişimlerin yanı sıra (Bereketeab, 2012: 1-37), BM gözetiminde federal bir biçimde yeniden örgütlenmeye çalışılan Somali hükümetinin ekonomik, askeri ve siyasal açıdan güçsüz olması ve toplumsal anlamda gerekli meşruiyeti tam manasıyla sağlayamaması da önemlidir. Nitekim Somaliland, kendi bölgesinde siyasal istikrarı sağlayabildiği gerekçesiyle Mogadişu ile bağları koparmış durumdadır. Farklı toplumsal gruplar arasında yaşanan siyasal mücadelenin yanı sıra, radikal Selefizme yaslanan El Şebab'ın ülke çapında gerçekleştirdiği terör eylemleri Somali'nin Mogadişu'da güvenliği sağlama hususunda dahi yeterince başarılı olamamasına yol açmaktadır (Mueller, 2018: 116-141). Afrika Birliği'nin Somali'de istikrarı ve güvenliği sağlayabilmek adına oluşturduğu çok uluslu askeri gücü AMISOM ile ABD'nin Afrika'daki askeri misyonu AFRICOM, El Şebab ile mücadelede ön plana çıkmaktadır (Jones et al., 2019). Bu misyonların amacı, hem Somali'deki El Şebab etkinliğini ortadan kaldırmak hem de bu örgütün terör faaliyetlerinin komşu ülkelere ve Afrika Boynuzu'na yayılmasına engel olmaktır. Özellikle Türkiye'nin de ekonomik, diplomatik ve askeri eğitim anlamında yoğun destek verdiği Mogadişu'daki hükümetin başarısı, Kızıldeniz çevresinde istikrarın ve güvenliğin sağlanmasında çok önemli bir unsur olacaktır. Ne var ki, El Şebab ve türevi terör örgütlerinin günümüz konjonktüründe çok etkili bir dış politika stratejisi olarak kullanılan “vekalet savaşları” bağlamında değerlendirilebildiklerini de unutmamak gerekir (Mumford, 2013: 40-46). Bu minvalde, Aden Körfezi'nin tam karşısında konumlanan Somali'nin istikrarı, bölgede yaşanacak gelişmelere ve bölgeyi kontrolüne almayı hedefleyen farklı aktörlerin çıkarları ile hamlelerine bağlı olarak değişebilecektir.

Kızıldeniz'de bölgesel istikrarı olumsuz etkileyen ve özellikle son dönemde tüm gözlerin bu bölgeye çevrilmesine yol açan gelişme ise Yemen'deki iç savaş olmuştur. Arap Baharı olarak adlandırılan sürece paralel olarak Yemen'deki toplumsal/siyasal huzursuzluğun artması ve ülkenin en temel meselesi olan mezhepsel kimliğe içkin siyasal bölünmüşlüğün konsolide olması, uzun yıllardır bu ülkeyi yöneten Ali Abdullah Salih'in otoriter yönetiminin devrilmesiyle büyük çaplı bir iç savaşa evrilmiştir. Bu mücadele, İran'dan destek aldığı ifade edilen Şii mezhebinin Zeydilik koluna mensup Husiler ile Salih'in ardından iktidarı devralan ve ülkenin “meşru” hükümeti olarak addedilen Mansur Hadi'nin başkanlığındaki Sünni yönetim arasında cereyan etmektedir. Yemen'deki iç savaş, yerel bir mücadele gibi görülüyor olmasına karşın, özellikle 2015'ten itibaren bölgesel bir krize dönüşmüştür (Yadav, 2018). Zira bu tarihte, Suudi Arabistan ve BAE önderliğindeki Arap koalisyonu Husilere karşı Abdurabbu Mansur Hadi kontrolündeki Yemen Ordusu'na fiili olarak askeri destek vermeye başlamıştır. Zaten bu tarihten itibaren de mücadelenin yoğunlaştığını ve çok daha kanlı bir görünüme büründüğünü biliyoruz. Riyad'ın bu iç savaşa müdahil olmasının en önemli sebebi ise, Husiler özelinde İran'ın, Suudi Arabistan sınırına konumlanıyor olması ve böylece Riyad'ın “güvenlik kuşağı” olarak gördüğü Yemen'i kaybetme endişesi duymaya başlamasıdır. İran'ın Husilerin önderlerine Kum

şehrinde uzun bir süredir dini/ideolojik eğitim veriyor olması ve Devrim Muhafızları'na bağlı Kudüs Gücü'nün Yemen topraklarındaki etkinliğinin yanı sıra, Husilere silah taşıdığı belirtilen çeşitli İran gemilerine dair haberler, Suud yönetimini, Husiler konusunda önlem almaya itmiştir (Reuters, 2019). Riyad'ın, Tahran ile olan bölgesel rekabeti ve mezhep temelli anlaşmazlığı göz önünde bulundurulduğunda, İran destekli Husilerin Yemen'de kontrolü ele geçiriyor olmasının Suud yönetimi açısından ne denli olumsuz olduğu anlaşılabilir. Bir diğer husus ise, Yemen'deki değişimin, Suudi Arabistan vatandaşı olan ve ülkenin en önemli petrol rezervlerinin bulunduğu Katif Eyaleti'nde yaşayan, fakat Riyad tarafından siyasal ve sosyo-kültürel baskı altında tutulan Şii nüfusun “değişim” talebini güçlendirebilecek olmasıdır (Nashed, 2019). Kendi toprakları içerisinde ayrılıkçı bir eğilimin kuvvetlenmesini isteyemeyen Suud yönetimi, Yemen'de Husilerin kazanmasını önleyerek, bu meselenin, kendi sorunlu bölgesi için bir emsal oluşturmasını engellemeye çalışmaktadır. Husilerin, Hadi yönetimine destek veren Suudi Arabistan topraklarına yaptıkları roket saldırıları ve İran'ın, Aden Körfezi ve Bab-el Mendeb Boğazı'nı kontrol eden Yemen'de büyük bir nüfuz ve hatta üs kazanması endişesi (Juneau, 2016: 647-663), Riyad'ı, Yemen'deki iç savaşa müdahil olmaya itmiştir. Bu çerçevede de, başta bölgesel partneri BAE ve çeşitli Körfez emirlikleri ile Mısır başta olmak üzere birçok ülke, İran'ın bölgede etkin bir güç olmasını engellemek ve Hadi hükümetini desteklemek için Suudi Arabistan'ın oluşturduğu Husi karşıtı uluslararası koalisyonla katılmıştır. ABD, İngiltere ve birçok Batılı ülke de bu koalisyonun faaliyetlerinin İran'ı sınırlandırma girişimine olumlu yönde etki edeceğini ifade ederek desteklemektedir.

El Kaide ve ona bağlı grupların etkinliği de küresel/bölgesel aktörlerin Kızıldeniz'deki gelişmelere doğrudan müdahil olma istekliliği içerisine girmesine yol açmaktadır. Somali'deki El Şebab etkisi uzunca bir süredir bilinen ve daha önce de belirtildiği üzere başta AMISOM ve AFRICOM olmak üzere çeşitli misyonların ve aktörlerin mücadele ettiği bir sorundur. Benzer bir şekilde, Yemen'in doğusunda uzunca bir süredir varlık gösteren El Kaide de ülkedeki iç savaşa paralel olarak eylemliliğini artırmıştır (Clausen, 2017: 50-62). Yemen'in güneyi ve Aden Körfezi'ne açılan bölgede belirebilecek ve uluslararası ticareti olumsuz yönde etkileyebilecek El Kaide varlığını ortadan kaldırmak ya da güçsüz kılabilmek için, özellikle ABD'nin Cibuti'deki üssü aracılığıyla mücadeleyi yoğunlaştırdığını ve “insansız hava araçları” kullanımıyla Yemen'de çeşitli operasyonlar yaptığını biliyoruz. Suudi Arabistan önderliğindeki uluslararası koalisyon da hava saldırılarıyla bu hususta etkin bir biçimde kullanılmaya çalışılmaktadır. El Kaide etkinliğinin görüldüğü bir diğer alan da Kızıldeniz'in Akdeniz'e bağlandığı Süveyş Kanalı'nın geçtiği Sina Yarımadası'dır. Bu bölgede, son dönemde, İslami Mağrib El Kaidesi (AQIM) adıyla eylemler gerçekleştiren radikal Selefi hareketlerle mücadele anlamında Mısır Ordusu'nun yoğun bir çaba gösterdiğini görüyoruz (Boeke, 2016: 914-936). Ne var ki, gerek Yemen'deki, gerekse de Mısır'daki El Kaide eylemliliğiyle mücadele hususunda yeterince başarılı olunabilmiş değildir.

Kızıldeniz'in bu denli gündemde olmasına neden olan önemli hususlardan biri de

Ortadoğu'daki bölgesel kutuplaşma ve rekabettir. Yemen'deki iç savaş ekseninde de belirtildiği üzere, Suudi Arabistan ve BAE ile Körfez'deki müttefiklerinin İran ile olan “mezhep” temelli mücadelesi, özellikle ABD ve İsrail tarafından da hararetle desteklenmektedir. Hatta Donald Trump'ın başkanlık dönemiyle birlikte, İran karşıtı bu koalisyonun “Arap NATO”su tarzı bir askeri örgüte de sahip olabilmesi yönünde çalışmalar da yapılmaktadır (Sokolsky, 2019). Mısır ve Ürdün gibi önemli devletlerin de içerisinde olacağı bu ittifakın, Tahran'ın Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan'daki artan etkinliğine karşı mücadele etmesi ve İran etkinliğinin Hürmüz Boğazı'nın dışına taşması engellenmeye çalışılmaktadır. Son dönemde, bu rekabete eklenen bir diğer sorun ise Suudi Arabistan ile Katar arasında yaşanan sorundur (Köse ve Ulutaş, 2017: 1-6). Doha'nın Müslüman Kardeşler'e yakın durduğu ve İran'a karşı oluşturulmaya çalışılan bölgesel cepheye yer almak istememesi gibi nedenlerle Suudi Arabistan tarafından ticari, siyasal/diplomatik ve hatta askeri açıdan cezalandırılmak istenmesi, bölgede ciddi bir gerginliğe neden olmuştur. Hem İran hem de Katar ile yakın ticari, ekonomik ve siyasal ilişkiler kurmuş olan Türkiye'nin, Suudi Arabistan'ın bu iki ülkeye karşı giriştiği eylemlere destek vermemesi ve hatta açık bir şekilde (askeri üs ve gıda yardımı) Doha'nın yanında olduğunu belirtmesi, Riyad ile Ankara arasındaki gerginliği de artırmıştır (Aras ve Akpınar, 2019). Türkiye'nin, özellikle Suriye'deki gelişmeler dolayısıyla ABD ile ilişkilerinin iyi durumda olmaması, İsrail ile Mavi Marmara'dan bu yana devam eden sorunlar ve Mısır'daki Sisi yönetimine karşı çıkıyor olması gibi nedenler de Riyad'ın bu ülkelerle olan müttefiklik bağları (İsrail ile resmi anlamda değil) veri olarak alındığında, Türkiye'yi bölgesel kamplaşmanın bir parçası haline getirmektedir (Efron, 2019). Türkiye ve İran'ın, Rusya ile de yakın ilişkiler kurmuş olması, Ortadoğu geneline etki eden ve Kızıldeniz'e de yansımaları olacak gerginliğin önemli bir parçasıdır. Nitekim Riyad, Abu Dabi ve Washington'un yanı sıra, Moskova, Ankara ve Yemen özelinde Tahran'ın da Kızıldeniz'e kıyısı olan ülkelerde askeri üs ya da siyasal/ekonomik nüfuz yaratmaya çalıştığını görüyoruz.

Bölgenin iki önemli ülkesi Etiyopya ile Eritre arasında 1998-2000 yılları arasında yaşanan savaşın ardından, Temmuz 2018'de imzalanan anlaşma neticesinde diplomatik ve ticari ilişkilerin yeniden başlaması ve Eylül 2018'de de iki ülke arasındaki sınır kapılarının açılması, Kızıldeniz'in batısında ciddi bir değişim işaretidir (Yoel, 2018: 1-6). Özellikle BAE ve Suudi Arabistan'ın önemli bir çaba gösterdiği ve ABD tarafından da hararetle desteklenen bu çabanın gerisinde (Yoel, 2018: 1-6), Kızıldeniz'e yansıyan önemli bir istikrarsızlık kaynağını ortadan kaldırmak vardır. Bu hamle, aynı zamanda, Cibuti aracılığıyla denize açılım sağlayan Etiyopya'ya Eritre üzerinden de Kızıldeniz'e açılım fırsatı verecektir. Eritre ise ülkede bulunan BAE üssünün yanı sıra, Etiyopya ve Rusya'nın da kendi topraklarında üs kurmak istemeleri nedeniyle oldukça stratejik bir görünüme kavuşacaktır. Washington, Moskova ve Addis Ababa arasındaki tarihsel arka plana da haiz yakınlığın bilincinde olduğu için, Etiyopya ile iyi ilişkilere sahip olabilmek ve Eritre'de kurulabilecek üs üzerinden Rusya'nın bu ülkeye de nüfuz etme girişimini yakından izlemek amacıyla Etiyopya-Eritre İlişkileri'nin düzelmesi sürecinde destekleyici bir rol oynamıştır.

Federal bir ülke olan Sudan'daki toplumsal huzursuzluk ve Ömer El Beşir'in yönetim anlayışına karşı ülkenin farklı bölgelerinde geniş çaplı eylemler düzenlenmesi (News24, 2019), uzunca bir süredir Darfur Krizi nedeniyle ABD ve Batılı ülkelerle sorun yaşayan Hartum'un Rusya ile askeri, Çin ile de ekonomik/ticari anlamda yakın ilişkiler geliştirmesine neden olmaktadır. El Beşir hükümeti, finansal yardım aldığı Suudi Arabistan ile de yakın ilişkiler içerisinde olmasına karşın, son dönemde bölgeyle ilgilenmeye başlayan Türkiye'ye de Kızıldeniz'e açılan Sevakin Adası'nda ileride askeri bir üsse dönüştürülebilecek bir liman yapımı ve restorasyon işi vermiştir. Üstelik Katar da bu noktada Türkiye'ye finansal destek vermektedir. Sudan'ın hamleleri, Kızıldeniz'deki güç dengelerinin Hartum tarafından göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir.

Çin'in Kızıldeniz odaklı planları ve hamleleri de bölgedeki rekabeti artıran ve gelecekte en fazla konuşulacak olan hususlardan biridir. Pekin, "Tek Kuşak, Tek Yol" projesi ekseninde Kızıldeniz'i çok önemli bir rota olarak görmektedir. Nitekim bu ülkenin, AB ve Akdeniz pazarlarına yaptığı mal ihracatının ve hatta Doğu Afrika ile yürüttüğü ticaretin önemli bir bölümü Kızıldeniz üzerinden ya da bu bölgedeki limanlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Pekin'in önümüzdeki süreçte gerçekleştirmek istediği en önemli projelerden biri, Tek Kuşak, Tek Yol inisiyatifinin bir parçası olacak şekilde, Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayacak kuzey-güney yönlü bir demiryolu ağı inşa etmektir. Yunanistan'ın Pire ve İsrail'in Hayfa limanlarının işletmesini devralan Pekin, İsrail'in Kızıldeniz'deki Eilat limanından başlatılacak Red-Med (Kızıldeniz-Akdeniz) demiryolu aracılığıyla Hayfa'ya uzanacak bir hat inşa etmek, oradan da deniz yolu ile Pire'ye ulaşmak istemektedir. Çin, bu proje ekseninde Kızıldeniz'den Ölüdeniz'e su aktarımı sağlayacak bir boru hattı da inşa ederek İsrail, Ürdün ve Filistin'in içme suyu sıkıntısına çözüm olabilecek bir adım atmaya hedeflemektedir (Tzogopoulos, 2017: 23-30). Hiç şüphesiz, bu adım Red-Med Projesi'nin tamamlayıcısı olarak "insani" bir adım olarak görülecektir. Çin'in, Aden Körfezi ve Hint Okyanusu açıklarındaki deniz haydutluğu girişimleriyle mücadele amacıyla bölgede deniz unsurları bulundurduğu ve Doğu Afrika'daki (özellikle de Güney Sudan) BM gözetiminde yürütülen barışı kurma ve koruma operasyonlarına askeri destek verdiği de göz önünde bulundurulduğunda, Pekin'in çok önemli bir Kızıldeniz aktörü olduğu anlaşılabilir. Çin, 2017 itibarıyla Cibuti'de 10 bin kişilik ilk deniz aşırı üssünü kurmuş, Cibuti, Eritre ve Somali'de de çeşitli limanların işletmelerini devralmıştır. Etiyopya-Cibuti demiryolunu modernize ederek hem bölgenin hammadde kaynaklarını kendisine çekip hem de ihracat mallarını Doğu Afrika'ya daha rahat şekilde ulaştırmaya çalışan Pekin, çeşitli hızlı tren projeleriyle bölgedeki varlığını konsolide etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, Kızıldeniz'e ilişkin stratejik değerlendirmelerde ve bölgesel rekabet ekseninde, Çin'in çok önemli bir rolü olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

2. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Kızıldeniz Stratejileri

Bu bölümde, bölgedeki gelişmeleri yönlendirmeye çalışan ve aynı zamanda bölgede yaşanan gelişmelerden etkilenmesi beklenen bazı aktörler hakkında değerlendirmelerde

bulunacaktır. Bu bağlamda, göz önünde bulundurulacak ayırıcı unsur ise bölgede askeri üsse sahip olan ya da üs elde etmeye çalıştığı bilinen ülkeler olacaktır.

2.1. ABD

11 Eylül Saldırıları'nın ardından, “teröre karşı savaş” mottosuyla harekete geçen Washington, aynı zamanda Fransa'nın da askeri üssünün bulunduğu Cibuti'deki Camp Lemonnier'de bir üs oluşturmuştur (Dahir, 2019). Aslında Fransa tarafından oluşturulmuş olan üssün, büyük bir bölümünün ABD'ye tahsis edilmiş olduğu da ifade edilebilir. Fransa ile ABD, Camp Lemonnier'den eşgüdüm içerisinde yararlanmaya çalışmaktadır. Washington, Camp Lemonnier'deki üste bir bölümü özel kuvvetler mensubu 4 bin kadar asker ile saldırı jetleri, askeri kargo uçakları ve Camp Lemonnier'e bitişik Chabelley Havalimanı'nda insansız hava araçları konuşlandırmıştır (Terpstra, 2019). Aynı zamanda, Cibuti'deki Ismail Omar Guelleh hükümeti ile yapılan anlaşma uyarınca, bu ülkeye yıllık 63 milyon dolarlık bir ödeme yapılmaktadır (Al Jazeera, 2014). ABD'nin önümüzdeki 20 yıl boyunca da bu üssü kullanacağı düşünülmektedir. Çok sayıda askeri üsse ev sahipliği yapan Cibuti'de açılmış olan en büyük askeri yerleşke olan ABD'nin Camp Lemonnier Üssü, aynı zamanda bu ülkenin Afrika Kıtası'nda her daim açık olan tek üssüdür. ABD, bu üssü açarken, “teröre karşı savaş” sloganını ön planda tutmuştur. Bu noktada, özellikle Yemen'deki El Kaide unsurları ve Somali'deki El Şebab ile mücadele Washington tarafından sürekli olarak işlenmektedir. Chabelley Havalimanı'nda konuşlanmış olan “insansız hava araçlarının, özellikle Yemen'deki El Kaide unsurlarına yönelik sıklıkla kullanıldığı da bilinmektedir (Turse, 2015).

Somali özelinde ise ABD'nin Afrika'daki askeri varlığı olan AFRICOM'a bağlı kuvvetlerin, Afrika Birliği tarafından oluşturulmuş Somali Misyonu AMISOM ile eşgüdüm içerisinde eylemlilik gösterebilmek amacıyla Camp Lemonnier'i kullandığı ifade edilmektedir.

Ne var ki, ABD'nin Camp Lemonnier'de bulunmasının tek nedeni, “teröre karşı savaş” gerekçesiyle Yemen ve Somali'deki terör örgütlerine karşı mücadele değildir. Hint Okyanusu açıkları ile Aden Körfezi çevresinde görülen “deniz haydutluğu” girişimleriyle mücadele çerçevesinde, BM kararı çerçevesinde NATO aracılığıyla gerçekleştirilen operasyonlar ve EUNAVFOR Atlanta Misyonu'yla koordinasyon ve destek gibi hususlar da Washington tarafından Kızıldeniz eksenindeki varlığına bir anlam katabilmek amacıyla ortaya konmaktadır. Tabii ki, bu bölgede askeri üs bulundurma'nın görünen sebeplerinin yanında, stratejik bir bağlama sahip görünmeyen faktörler de bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden biri, Yemen'deki İran destekli Husi yönetimine karşı bölgesel bir caydırıcılık yaratmak ve Riyad liderliğindeki uluslararası koalisyona Yemen'deki operasyon çerçevesinde gerektiği takdirde destek verebilmektir. İran'ın Aden Körfezi'nde bir köprü başı elde etmesi, ABD tarafından kabul edilemez bir bölgesel gelişme olarak görülmektedir. Bir diğer önemli husus, Washington ile ciddi bir anlaşmazlık yaşayan Ömer El-Beşir liderliğindeki Sudan'ı kontrol altında tutabilmek ve varlığını bu ülkeye

hissettirebilmektir. Nitekim El-Beşir hükümetinin Çin ve Rusya ile olan ekonomik, ticari ve hatta askeri bağları Washington'da ciddi bir rahatsızlık yaratmaktadır (Foreign Policy, 2018). Eski bir SSCB müttefiki ve günümüzde de Rusya ve Çin ile yakın ilişkileri olan, aynı zamanda Doğu Afrika'nın demografik ve ekonomik anlamda en önemli ülkesi görünümündeki Etiyopya'yı yakından izlemek de ABD açısından Kızıldeniz'deki askeri varlığını anlamlı hale getiren faktörlerden biridir (Jeffrey, 2018). Nitekim Kızıldeniz'e çıkışı olmayan bu ülkenin, ABD Üssü'nün bulunduğu Cibuti ile Eritre üzerinde etkinlik kurmaya çalıştığı bilinmektedir. Bu hususta da Çin'in Addis Ababa'ya destek olmaya çalıştığı görülmektedir.

ABD, Kızıldeniz'in kuzeyinde konumlanmış ve Eilat Limanı aracılığıyla bu denize dar bir çıkışı bulunan İsrail'in güvenliğini de ön planda tutmaktadır. Her ne kadar, Çin'in Tek Kuşak, Tek Yol İnisiyatifi'nin bir parçası olacak olması Washington'da pek sıcak karşılanmasa da özellikle Sina'da konuşlanmış AQIM unsurlarının hedefi olabilecek bir ülke olan İsrail, aynı zamanda Hizbullah üzerinden İran ile karşı karşıyadır. Bu bakımdan, ABD'nin bölgede konuşlandıracağı her türlü askeri unsur, Tel Aviv'in güvenlik kaygılarını yatıştırma anlamında önemlidir. Washington, Sudan ve Etiyopya ile Cibuti başta olmak üzere, Doğu Afrika'daki ekonomik, ticari ve finansal etkinliğini çok ciddi noktalara ulaştırmış ve çeşitli ulaştırma ve altyapı projeleriyle bu ülkeleri kendisine bağımlı kılan Pekin'in hamlelerini takip etmek istemektedir (Anderson, 2018). Bunun yanı sıra, Pekin'in Avrupa ile kurduğu ve kendi geleceği açısından stratejik bir değere haiz ihracatın Kızıldeniz üzerinden yapılması ve Doğu Afrika'nun enerji rezervleri ve diğer hammadde kaynaklarının Çin tarafından satın alınmıyor olması nedeniyle, ABD'nin Cibuti'deki varlığı sembolik önem kazanmış durumdadır. Washington'un son dönemde, Doğu Afrika özelindeki etkinliğinin azalması ve bu boşluğun Çin tarafından doldurulması, bu ülkenin, Kızıldeniz Coğrafyası ve Doğu Afrika'da ABD'ye stratejik bir üstünlük sağlaması olarak değerlendirilmektedir. ABD, Çin için kritik önemdeki Kızıldeniz'de askeri bir varlık göstererek ve buradaki varlığının sürekli olduğunu altını çizerek, bölgede Pekin'i stratejik bağlamda dengeleme çabasında olacağını kanıtlamayı arzulamaktadır.

2.2. Fransa

Bu ülkenin kendi toprakları dışındaki en büyük askeri üssü Cibuti'de yer almaktadır (Dahir, 2019). 1977'de Fransa'dan bağımsızlığını ilan eden bu küçük ülke, bağımsızlık ilan ederken yapılan anlaşmayla, Fransa'yı bu bağımsızlığın ve güvenliğinin garantörü olarak ilan etmiştir. Bu husus hem ülke topraklarının hem de hava sahası ve karasularının güvenliğini kapsamaktadır (Styan, 2016: 81). Nitekim, Fransa'nın garantörlüğü sayesinde hem Cibuti topraklarında hak iddia eden Etiyopya'nın hem de bu küçük ülkeyi ilhak etmek isteyen Somali'nin saldırgan davranışları kontrol altında tutulmuştur. Fransa, güvenlik garantörü olduğu Cibuti'de Camp Lemonnier Üssü'nü inşa etmiştir. Bu üs, 1991'deki Körfez Krizi ve 1992'de Somali'ye düzenlenen BM Operasyonu çerçevesinde etkin bir şekilde kullanılmıştır (Bereketeab, 2016: 5-18). İlk açıldığı dönemde 3500 kadar Fransız askerine

ev sahipliği yapan üssün mevcudu gün geçtikçe azalmasına karşın, son dönemde Kızıldeniz çevresindeki rekabetin artmasına paralel olarak Paris'in bu üsteki askeri varlığını konsolide etmesi beklenmektedir (Schraeder, 1993: 203-221). 11 Eylül 2001 Saldırıları sonrası ABD'nin “teröre karşı savaş” mottosu gereğince Camp Lemonnier'i Fransa ile birlikte kullanmaya başlaması, Paris ile Washington'u bu üs ekseninde eşgüdüm içerisinde çalışmaya yönlendirmiştir. Fransa, Cibuti üzerindeki etkinliğini belli oranda yitirmiş olmasına karşın, bu ülke eksenindeki garantör devlet statüsünü devam ettirmektedir. Askeri kargo uçakları, savaş jetleri ve helikopterler Paris'in Camp Lemonnier Üssü'ne konuşturduğu unsurlar arasında yer almaktadır.

Fransa, Cibuti'deki askeri üssü çerçevesinde ABD, Çin, Japonya gibi ülkelerin üs konumlandığı ve yakın dönemde başkaca ülkelerin de katılacağı anlaşılan büyük güçlerin mücadelesinin dışında kalmak istememektedir. Afrika Boynuzu özelinde güç temerküzüne gitmek, bu kıtada asırlarca çok geniş bölgeleri kontrol altında tutmuş Fransa'ya “büyük güç” olduğunu hatırlatan sembolik bir husustur. Bir diğer faktör ise, Fransa'nın “eski sömürgelerini” ifade eden *Francafrigue* (Frankofon Afrika) ülkeleriyle kültürel, siyasal ve askeri bağlarının sürdürülmesi amacıyla Cibuti gibi eski bir “sömürge” ülkesiyle olan ilişkileri bir örnek olarak kullanmaktır. Paris'in, Camp Lemonnier Üssü'nde ev sahipliği yaptığı İspanyol ve Alman askerleri ise, *EUNAVFOR Atlanta Misyonu* kapsamında, Afrika Boynuzu ve Aden Körfezi açıklarında “deniz haydutluğu”na karşı mücadele ekseninde görev yapan AB Misyonu'na yardımcı olarak görülmelidir (Mainoldi, 2019). Yani Fransa, AB'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'nın uygulanması hususunda Cibuti'deki misyon özelinde inisiyatif almıştır.

2.3. İtalya

Bu ülke, Somali'nin bir bölümünü “İtalyan Somalisi” adı altında 19. yüzyıl sonlarından 1960'a kadar elinde tutmuştur. Hatta bu ülkenin II. Dünya Savaşı'ndan önce, Mussolini döneminde Habeşistan'ı işgal girişiminde bulunduğu da bilinmektedir. Bu minvalde, Roma'nın, günümüz konjonktüründe özellikle ticari ve askeri anlamda önemi daha da artmış olan Afrika Boynuzu-Aden Körfezi hattında askeri bir varlığa sahip olmak istemesi anlamlıdır. Bu ülke de, tıpkı Fransa, ABD, Japonya ve Çin gibi, bölgede askeri üs elde etme hususunda Cibuti'yi kullanmıştır. 2013 yılı içerisinde Cibuti'de küçük bir üs açmış olan İtalya'nın, 300 kişi kapasiteli bu üste şimdilik 80 kadar askeri bulunmaktadır (Terpstra, 2019). Silah, mühimmat ve asker sayısı bakımından diğer aktörlerle kıyaslanabilir bir görüntüye sahip olmayan İtalya, Cibuti'deki varlığını “deniz haydutluğu” ile mücadele ve bölgedeki güvenlik problemleriyle mücadele çerçevesinde anlamlandırmaktadır.

2.4. Japonya

Tokyo tarafından 2011 yılında Camp Lemonnier yakınlarında Cibuti Uluslararası Havalimanı'na bitişik bir bölgede askeri bir operasyon merkezi kurulmuştur. Sürekli olarak

burada bulunan 180 asker ile Hint Okyanusu-Aden Körfezi ekseninde, Japon Meşru Müdafaa Kuvvetleri Donanması'na bağlı gemilerin bölgede “deniz korsanlığına” yönelik faaliyetlerini destekleyen donanma uçaklarının da konumlandırıldığı üssün esas amacı, donanmaya açısından lojistik bir merkez olabilmektir (Terpstra, 2019). Japon Meşru Müdafaa Kuvvetleri'ne bağlı askerlerin BM çatısı altında “barış gücü” olarak konumlandırıldığı Somali ve Güney Sudan topraklarına yakın olması da Tokyo açısından üssün önemini arttırmıştır (Suzuki, 2017: 44-63). Tokyo, Aden Körfezi açıklarındaki “deniz korsanlığı” girişimlerinin, kendisi açısından kritik bir önemde olan uluslararası ticari işleyişe büyük zarar verebileceğini görerek, bölgede güvenliği sağlayabilme hususunda inisiyatif almayı tercih etmiştir (Attwell, 2016: 54-71).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD eliyle yazılan “pasifist anayasa” ile “meşru müdafaa” amacı dışında ordu kurması yasaklanan Japonya, Soğuk Savaş sonrasında BM çatısı altında düzenlenen “barış gücü” misyonları ekseninde deniz aşırı bölgelere asker göndermeye başladığı gibi (Somali ve Güney Sudan örneğinde olduğu üzere), 11 Eylül Saldırısı'nın ardından Afganistan'a düzenlenen operasyonda ABD uçaklarına aktif lojistik destek vermiştir. Tokyo, 2003 yılında yaşanan Irak İşgali'nde de “savaş dışı” bölgelere uluslararası koalisyon adı altında destek olarak Japon askerleri yollamıştır (Mason, 2017: 1). 2015 yılında *Shinzo Abe* döneminde yapılan ve “savaş yasası” adını alan yasal değişiklik ile ise, Japon Meşru Müdafaa Gücü'ne bağlı askerlerin, “kollektif bir savunma/müdahale” halinde sıcak çatışma bölgelerine yollanabileceği karara bağlanmıştır (Mason, 2017: 1-19). Bu değişiklik, Japonya'nın pasifizmden uzaklaştığı ve askerileştiği şeklinde yorumlansa da, Washington, kendisi ile işbirliği içerisinde olan Tokyo'nun, askeri çabalara aktif destek vermeye başlaması ve işin yalnızca finansal boyutunda kalmamasından memnun gibi görünmektedir. Zira Çin tehlikesi, her iki aktörü, gerek Asya-Pasifik Bölgesi'nde, gerekse de diğer bölgelerde ya da konularda işbirliği içerisinde olmaya itmektedir (Hiyashi, 2017).

Çin'in stratejik önem taşıyan gelecek projesi “Tek Kuşak, Tek Yol” inisiyatifinin de Aden Körfezi-Kızıldeniz-Hint Okyanusu bağlantısına çok büyük bir önem atfediyor olması ve Pekin'in Doğu Afrika'ya yaptığı büyük çaplı finansal yardım ve altyapı yatırımları da Japonya'yı bölgeye çeken unsurlardan biridir. Tokyo, Pekin ile olan denklemde geri planda kalmamak ve bu ülkeyi küresel anlamda yakından izleyebilmek amacıyla Afrika Boynuzu'nda varlık göstermesi gerektiğini görmektedir. Çin'in de yakın bir zaman önce Cibuti'de ilk “deniz aşırı” üssünü açmış olması, Japonya'nın Cibuti hamlesini daha da anlamlı kılmıştır.

2.5. Çin

Ağustos 2017'de Camp Lemonnier'e 7 mil mesafede yer alan bir bölgede kendisine ait bir üs kuran Çin, böylece ilk deniz aşırı askeri üssüne sahip olduğu gibi, aynı zamanda küresel bir aktör olarak geleceğin şekilleneceği önemli kavşaklarda güvenliği sağlamaya hazır olduğunu da kanıtlamaya çalışmaktadır (Krupakar, 2017: 207-222). Pekin tarafından

Cibuti'de kurulan üs, istenildiği takdirde 10.000 asker konuşlandırılabilir bir kapasiteye haizdir. Yakıt depolayabilmek ve gerekli teçhizatı, hatta silahı saklayabilmek için geniş çaplı yeraltı depolarına sahip olan üssün en büyük eksiklikleri ise, askeri uçakların inebileceği bir piste sahip olmaması ve yine donanma gemilerinin bağlanabileceği bir limanın bulunmamasıdır (Terpstra, 2019). Ne var ki, Çin, olabildiğince kısa bir süre içerisinde bu eksikleri giderebilmek yönünde planlar yapmaktadır. Pekin, Cibuti'deki üs için Guelleh hükümetine yıllık yaklaşık 100 milyon dolar ödemektedir (Mollman, 2019). Çin'in bu üssü açmaktaki en önemli hedeflerinden biri, önümüzdeki süreçte dünyanın değişik bölgelerinde kurmayı planladığı benzer tesislerin işleyişi noktasında bir deneyim kazanabilmektir.

Pekin, Cibuti'deki üssü “askeri amaçlar” için değil, insani yardım, tahliye ve Hint Okyanusu-Aden Körfezi bağlantısını kullanan Çin'e ait ticaret gemileri ve yine, deniz haydutluğuna karşı mücadele amacıyla bölgeye gelen Çin Donanması'na ait gemilerin lojistik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kullanacağını ifade etmektedir (Reuters, 2019). Fakat üssün ilerleyen dönemde bölgesel çıkarları savunabilmek ve gerektiği takdirde çeşitli askeri operasyonlar için kullanılabilmesine ilişkin analizler de yapılmaktadır (Tobin, 2018: 17-33). Nitekim Çin, Güney Sudan'daki iç savaşa BM çatısı altında barış gücü askerleri yollamıştır (Panda, 2017: 76-81). Ayrıca Sudan, Etiyopya, Tanzanya ve Kenya başta olmak üzere Doğu Afrika ülkeleriyle de yakın ekonomik, ticari ve siyasi ilişkiler kurmaktadır. Bölgenin ifade ettiği büyük pazar olanakları Çin'in ihracat projeksiyonlarında önemli bir rol oynamakta, Çin, bu bölgeye silah da dâhil ciddi miktarda mal satabileceğini görmektedir. Bunun yanı sıra, petrol ve değerli madenler başta olmak üzere bölge ülkelerinin mineral zenginlikleri de Pekin'in radarına girmiştir (Benabdallah, 2016: 17-34). Çin'in Doğu Afrika'da milyarlarca dolarlık altyapı yatırımları bulunmaktadır. Aynı zamanda da bu yatırımların hayata geçirilmesi bağlamında bölgede binlerce Çinli işçi de vardır. Örneğin, Çin, ticaretinin %90'ını Cibuti limanı üzerinden yapan Etiyopya'nın bu ülke ile olan ticari altyapısını iyileştirmek için, 4 milyar dolarlık bir yatırım ile Etiyopya-Cibuti demiryolunun inşasını gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde, Çin, Cibuti Limanı'na büyük çaplı altyapı yatırımları yapmakta ve gerek teknolojik altyapısını gerekse de depolama kapasitesini arttırmaktadır (Bereketeab, 2016: 10).

Pekin, 2015 yılı içerisinde, Yemen'de yoğunlaşan çatışmalar sonrası gerek bu ülkede, gerekse de Güney Sudan'daki çatışmalardan kaçan vatandaşlarını güvenli bir şekilde bölgeden tahliye edebilmek noktasında ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Bu sorun, Pekin'in, Cibuti'de üs açma fikrini sağlamlaştıran bir husus olmuştur (Panda, 2017: 77). Ayrıca, dünya ticaretinin en önemli transit rotalarından biri olan ve Çin'in küresel gücü ve etkinliğinin artarak devamlılığı bağlamında kritik bir önem taşıyan Aden Körfezi'nde bir üsse sahip olmak “küresel güç” olmanın gereği olarak değerlendirilmektedir. Hiç kuşkusuz, Çin'in bu bölgeye eklenmeye çalışması, başta ABD olmak üzere tüm küresel ve bölgesel güçler açısından Kızıldeniz Bölgesi'ne ilişkin farkındalık düzeyini de konsolide etmiştir.

2.6. BAE

“Büyük egoya sahip küçük devlet” olarak da görülen bu Körfez ülkesi, son yıllarda Ortadoğu genelinde ve Kızıldeniz Bölgesi çevresinde çok etkin bir ekonomik, siyasal ve askeri aktör haline gelmiştir (Shama, 2019). Arap Baharı adı verilen sürecin yarattığı istikrarsızlık, Abu Dabi'nin ön plana çıkmasında önemli bir faktör olmuştur. BAE, Suudi Arabistan ile Katar arasında yaşanan anlaşmazlık ekseninde Riyad'ın yanında durmakta ve Yemen'deki İran yanlısı Husilere karşı yine Riyad'ın en önemli destekçisi olarak askeri operasyona katılmaktadır. Abu Dabi, İran'ın Kızıldeniz özelinde ve Ortadoğu genelinde artan etkinliği ile radikal Selefi oluşumların Ortadoğu ile Afrika Boynuzu çevresindeki görünürlüğünü kendisi için büyük bir tehdit olarak algılamaktadır. Kızıldeniz özelinde değerlendirdiğimizde, bu radikal örgütlere örnek olarak, Puntland (Somali)'daki El-İttihad-el-İslami, Somali'deki El Şebab, Eritre'deki İslami Cihad Hareketi ve Sudan'daki Adalet ve Eşitlik Hareketi ile El-Tekfir Wel-Hicra gösterilebilir (Shama, 2019). Hatta Müslüman Kardeşler gibi, “ılımlı” olduğu ifade edilen siyasal örgütler de, tıpkı Suudi Arabistan'da olduğu gibi, BAE tarafından da büyük bir tehdit olarak görülmektedir (Hedges ve Cafiero, 2017: 129-153). Nitekim bu örgüt, iktidarı geniş halk kesimlerine yaymayı amaçlayan değişimci bir yapıya haizdir. Bu küçük ülke, sahip olduğu ekonomik/finansal gücü ve bölgesel dengeleri değiştirebilen bir aktör olma arzusuyla, Suudi Arabistan ile birlikte, Trump Yönetimi'nin bölgeyi kontrol edebilme yönündeki hamlelerinde de ön planda yer almaktadır. Hatta “Arap NATO'su” olarak anılan Washington tabanlı bölgesel güvenlik projesinin önemli parçalarından biri de Abu Dabi olacaktır. Ülkenin kurucusu Şeyh Zayed'in 2004 yılında ölümünün ardından yaşanan iktidar değişiminden bu yana, diyalog, diplomasi ve başka ülkelerin işlerine karışmama gibi ilkelerden uzaklaşan BAE, Velihaht Prens Muhammed bin Zayed önderliğinde proaktif ve müdahaleci bir dış politika anlayışına yönelmiştir (Ulrichsen, 2017).

2000 yılında kurulmuş ve devlete ait bir inisiyatif olarak bilinen DP World, Kızıldeniz kıyısında yer alan ülkelerde çok sayıda limanın yapımını ve işletmesini devralmış durumdadır (The Economist, 2018). Bunun temel nedeni, BAE'nin Kızıldeniz'deki gelişmeleri yönlendiren bölgesel bir aktör olmak istemesinin yanı sıra, bölgenin aynı zamanda ülkenin AB pazarı ve Akdeniz'e yaptığı enerji ihracatında kritik önem taşıyan bir su yolu olmasıdır. Kendisine rakip olabilecek Katar, İran, Rusya ve hatta Türkiye gibi aktörlerin bölgeye entegre olma çabaları, BAE'yi hem liman yatırımları hem de askeri üsler özelinde Kızıldeniz'e girmeye itmektedir. Çin'in bölgedeki varlığı ise, BAE için görünür bir sorun yaratmıştır. Nitekim Cibuti'de DP World tarafından işletilen limanın işletmesi, Cibuti Hükümeti tarafından Pekin'e verilmiştir (The Maritime Executive, 2019). Bu durum, BAE'ye destek veren ve Muhammed bin Zayed'in Riyad ile birlikte en önemli destekçisi olan Washington tarafından da dikkatle ele alınmaktadır. BAE, Kızıldeniz'de Mısır, Somali, Yemen ve Suudi Arabistan'da çeşitli limanları işletmeye devam etmektedir.

BAE, liman işletmelerinin yanı sıra, bölgede askeri üsler de kurmaktadır. Bu ülke,

Somali'den “de facto” bağımsız hareket eden Somaliland (üs anlaşması 2017'de yapılmıştır ve *Berbera Limanı* ile çevresinde 40 kilometrekarelik bir alanda deniz ve hava kuvvetleri unsurları konuşlandırılacaktır) ve Puntland'da (*Bossaso Limanı*'nda) üsler elde etmiştir. Bunların yanı sıra, Eritre'ye bağlı *Assab Limanı*'nda (2016'dan beri kullanılmaktadır ve BAE'nin hava ile deniz kuvvetleri unsurlarına ev sahipliği yapmaktadır) ve hatta Yemen'in *Sokotra* (Mayıs 2017'de tamamlanmıştır ve 5000 asker kapasitelidir) ve *Perim Adaları*'nda (2017'de yapımına başlanmıştır ve hem donanma altyapısına hem de gelişmiş pistlere sahip olacaktır) askeri üslere sahiptir (Telci ve Horoz, 2018: 143-165). Bu bağlamda, Abu Dabi'nin çok önemli bir Kızıldeniz aktörü haline geldiği söylenebilir.

2.7. Suudi Arabistan

Riyad, Yemen'de devam eden ve uluslararasılaşmış bir mahiyete haiz iç savaş çerçevesinde, İran'ın desteğine sahip olduğu ifade edilen Husilere karşı, meşru hükümet güçlerine aktif bir şekilde destek vermektedir. Ortadoğu'da, İran ile Suudi Arabistan arasında, Suriye, Irak, Lübnan gibi ülkeler özelinde süregelen bölgesel güç mücadelesinin, “vekâlet savaşına” dönüştüğü Yemen, Suudi Arabistan'a komşu olması ve Aden Körfezi ile Hint Okyanusu'na açılan konumun ile çok önemli bir ülkedir. Bu nedenle, gerek bu ülkeyi kontrol altına almak, gerek İran'ın bölgedeki nüfuzunu kırmak, gerekse de Aden Körfezi-Kızıldeniz hattındaki stratejik üstünlüğü sağlayabilmek amacıyla, Suudi Arabistan'ın lojistik ve askeri üstünlük peşinde olduğu görülmektedir. Yemen'in dışında, İran askeri filosunun 2008 yılından bu yana Aden Körfezi açıklarında “deniz haydutluğu” ile mücadele çerçevesinde devriye görevi yürütüyor olması da önemlidir. Nitekim Tahran, kendi enerji ihracatı açısından da kritik önemde olan bu bölgede varlık göstermeye çalışmaktadır. Cibuti ise Yemen'e 30 km mesafedeki coğrafi pozisyonu ile Riyad'a, Tahran karşısında ciddi bir avantaj sağlayabilecektir.

Cibuti ile Suudi Arabistan arasında, 2017 yılında bir güvenlik antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma kapsamında, hukuki gereklilikleri yerine getirebilmek amacıyla ön çalışmalar da başlatılmıştır. Bu antlaşmanın, Suudi Arabistan'ın, Cibuti'ye üs kurması noktasında bir adım olduğu ortadadır. Cibuti Dışişleri Bakanı da üs kurma yönündeki girişimlere sıcak baktıklarını doğrulamaktadır (Financial Times, 2019). Zaten Riyad, Cibuti'ye finansal anlamda da yardımda bulunmakta ve bu ülkenin Arap Birliği içerisinde kendisi ile birlikte hareket ettiğini de görmektedir (Middle East Eye, 2019). Hatta son dönemde Katar ile yaşanan kriz esnasında da, Cibuti, Riyad'ın çizgisinde hareket ederek, Doha ile diplomatik ilişkilerini bir alt seviyeye indirmiştir (Al Arabiya, 2017).

Cibuti'de kurulacak olan üssün yanı sıra, Suudi yönetiminin bir diğer hamlesi ise, müttefikleri BAE'nin Yemen ve Eritre'de kurduğu ve kurmak istediği üslere destek vermesidir. Riyad'ın,

2018 içerisinde gerçekleşen Etiyopya-Eritre yakınlaşması hususunda da her iki başkent özelinde de etkili olması, Suudi Krallığı'nın Kızıldeniz'deki etkinliğinin fazla olduğunu göstermektedir (Batarfi, 2019). Riyad, Mısır'ın Sudan özelindeki Türkiye etkinliğine karşı önümüzdeki dönemde Eritre'de askeri birlikler konuşlandırarak karşı hamlede bulunma girişimine de Eritre özelindeki etkinliği ile destek vermeyi planlamaktadır (Middle East Monitor, 2018). Suudi Hükümeti, Mısır ile yaptığı işbirliği ekseninde önümüzdeki dönemde iki ülke arasında, Kızıldeniz üzerinde inşa edilecek “mega köprü” projesini de hayata geçirecektir. Riyad'ın, Kızıldeniz kıyısındaki sahil şeridini ve bu bölgede kıyıya paralel uzanan yaklaşık 50 kadar adacağı içeren büyük çaplı turizm projesi de Suudi Arabistan'ın bölgedeki etkisini artıracak bir girişim olacaktır (The Independent, 2019).

2.8. Rusya

Rusya, küresel meselelerde söz sahibi olma ya da küresel dengeleri etkileyebilme yönündeki anlayışına paralel olarak Kızıldeniz gibi stratejik önemi oldukça yüksek bir bölgede bulunmak istemektedir. ABD ve Çin'in üs bulundurduğu bir bölgede, Moskova'nın da varlık göstermek istemesi anlamlıdır. Nitekim bölge, dünya ticari işleyişinin odaklandığı çok önemli bir kavşak noktası olduğu gibi, çok kutupluluk yönünde bir sistemsel anlayışı geliştirmek isteyen aktörlerin de boy göstermesi gereken kritik bir alandır. Çin ile sistemsel çok kutupluluk talebi yönünde aynı paydada birleşen Rusya, aynı zamanda İran gibi bölgesel müttefiklerine de destek vermek isteyebilecektir (Haynes, 2009: 159-184). Ne var ki, ABD ve Çin'in üs imtiyazına sahip olduğu Cibuti'de, hükümet, Rusya'nın kendi ülkesinde askeri bir üs açmasını istememektedir. Rusya'nın Suriye ve Ukrayna'daki hamleleri ve ABD ile yaşadığı derin anlaşmazlık, Cibuti Hükümeti'nin, anlaşmazlığın taraflarından biri olan Rusya'yı askeri anlamda dışlamasına neden olmaktadır (Financial Times, 2019). Tabi ki, bu yönde alınan kararda Moskova'nın ekonomik olarak Cibuti'ye fazla bir katkısının olmayacağı yönündeki düşünce ile ABD'nin Cibuti üzerindeki baskısının etkisi de vardır. Rusya, Cibuti'nin olumsuz tutumu sonrası, Afrika Boynuzu'nda üs elde etme yönündeki planını, BAE'nin de üslere sahip olduğu Somaliland'a kaydırmıştır. Moskova, Somaliland'ın bağımsızlık yönündeki taleplerine destek verme ve ciddi bir finansal destek karşılığında, Cibuti sınırındaki *Zeila*'da, 1500 asker konuşlandırılabilir ve hem hava (2 büyük pist, 15 savaş jeti ile 6 askeri kargo uçağı) hem de donanma unsurlarına (2 destroyer, 4 fırkateyn, 2 büyük denizaltı) ev sahipliği yapabilecek bir üs kurma konusunda görüşmelere başlamıştır (Akwei, 2019).

Moskova'nın son dönemde Doğu Afrika'da “lojistik merkezi” adı altında varlık göstermek istediği iki ayrı ülke daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un 2018 yılı ilkbaharında gerçekleştirdiği Afrika Turu'nun ardından gündeme gelen Eritre'dir (Dahir, 2019) Moskova, bu ülkede bir lojistik üssü açabilme yönünde isteklilik ortaya koymuş olmasına ve bu talep Eritre'den de kabul görmüş olmasına karşın, bu merkezin ne zaman ve hangi limanda kurulacağına ilişkin herhangi bir haber yayınlanmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Eritre Hükümeti üzerinde ciddi bir Washington

baskısı da bulunmaktadır. Nitekim Eritre için ortaya konan bu istekliliğin ardından aynı durum Sudan için de gündeme gelmiştir. ABD ile gergin ilişkilere sahip olan ve aynı zamanda Türkiye ve Katar ile de ileride üsse dönüşebileceği ifade edilen liman geliştirme anlaşmasına imza atmış olan Hartum, Moskova ile olan askeri ve siyasal işbirliği ilişkisini bir adım ileriye taşımaya hazırdır. Rusya da üs kurma hususunda kendisi ile işbirliğine çok yatkın olan bu ülkede şimdilik kaydıyla “lojistik merkezi” adını taşıyacak bir askeri varlık konumlandırmak için hazırlıklar yürütmektedir (Sputniknews, 2019).

2.9. Birleşik Krallık

BREXIT süreci ile birlikte farklı bir dış politika yaklaşımı geliştirmek isteyen Londra, önceleri sömürge toprakları olarak elinde bulundurduğu ve bir süredir fiziki olarak uzak durduğu Kızıldeniz Bölgesi'ne yeniden dönüş yapmak istemektedir. Bu yaklaşım değişikliğinin en önemli nedeni, tıpkı diğer küresel aktörlerde olduğu gibi ticari, enerji odaklı ve ulaştırmaya içkin sebeplerden dolayı bu bölgede konuşlanmaktır. Birleşik Krallık, ABD ile yakın bir dış politika çizgisine sahip olsa da, bölgede yer alan tüm aktörlerle temas alanı oluşturmak isteyen ve bölgesel bir kutuplaşmadan çok, kendi çıkarları doğrultusunda her ülkeyle iletişim kurabilmeyi ve hatta gerektiğinde işbirliği yapabilmeyi amaçlayan bir anlayışı yansıtmak istemektedir. Bu bağlamda, Londra'nın, ABD'nin İran üzerine uyguladığı baskıya karşın, Tahran ile imzalanmış P5+1 Antlaşması'ndan çekilmemesini bir örnek olarak verebiliriz. Londra, BREXIT sonrası süreçte, yeniden “büyük güç” stratejisine eklenmeyi ve kendisi için kritik bir önem taşıyan her noktada bulunup her olaya müdahil olmayı hedeflemektedir (Wright ve Bevington, 2019). Daha önce de belirttiğimiz gibi, askeri açıdan varolmak istediği toprakları daha önce sömürge olarak elde tutmuş olması, bu ülkeye dış politika manevralarında kullanabileceği ciddi bir bilgi birikimi ve diplomatik, toplumsal ve siyasal manevra alanı sağlamaktadır.

Birleşik Krallık'ın Kızıldeniz Bölgesi'nde henüz bir üssü bulunmamaktadır. Fakat 2018'de Hürmüz Boğazı üzerinde Suudi Arabistan ile İran arasında konumlanmış Bahreyn'de bir “donanma lojistik üssü” açtığını belirtmek gerekir. 500 kadar askere ev sahipliği yapan bu üs, Birleşik Krallık'a ait donanma gemilerinin ihtiyaçlarını gidermek için açılmıştır (The Independent, 2019). Fakat bu üssün, ilerleyen dönemde geliştirilerek tam donanımlı bir hale getirileceği iddiaları da bulunmaktadır. Londra, bu üssün tamamlayıcısı olarak ise, Kızıldeniz'de, Somali'den “de facto” bağımsız hareket eden, siyasal anlamda istikrarlı olduğu söylenebilecek ve aynı zamanda eski bir İngiliz sömürgesi olarak bilinen Somaliland'da konumlanmaya çalışmaktadır. Birleşik Krallık'ın Savunma Bakanı Gavin Williamson'un Ocak 2019'da bu bölgeyi ziyaret edip, “de facto” bağımsız olan bu bölgenin başkanı ve dışişleri bakanı ile görüşmesi önemlidir (Garowe Online, 2019). Nitekim bu ziyaret ekseninde, Londra'nın, tıpkı BAE gibi, Berbera Limanı'nda bir üs açması konusu görüşülmüştür. Somaliland ise, kendisinin “de jure” anlamda tanınmasına verilecek İngiliz desteğine binaen bu teklifi olumlu karşılamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, bir süre sonra,

Londra'nın da Kızıldeniz kıyısında, Somaliland'da kendisine ait bir donanma üssü olacaktır.

2.10. Türkiye

Ankara, Osmanlı döneminde uzunca bir süre kontrol altında tuttuğu Aden Körfezi-Kızıldeniz hattında etkili bir aktör haline gelebilmek için çaba göstermektedir. Bu çaba doğrultusunda, Somali'deki federal hükümetin en önemli destekçilerinden biri olan Türkiye, Eylül 2017'de *Mogadişu*'da, Hint Okyanusu kıyısında açtığı askeri üs ile bölgedeki askeri varlık göstermeye başlamıştır. Mogadişu'da açılan üs, 50 milyon dolara mal olurken, 200 Türk askeri de burada konuşlandırılmış durumdadır. İnsansız hava araçları ve tanklarla da desteklenen üssün temel hedefinin, Ankara tarafından, Somali Ordusu'nu, El Şebab'a karşı mücadelesinde eğitmek ve desteklemek olarak açıklandığını görüyoruz. Nitekim üste görev yapan askerler, ilk etapta 10.000 Somalili askeri eğitecektir. Bu rakam, Somali Ordusu'nun dörtte birine denk gelmektedir (Reuters, 2018). Türkiye, El Şebab'a karşı mücadeleye aktif destek verirken, aynı zamanda deniz haydutluğu faaliyetlerine yönelik olarak da bölgede donanma unsurları barındırmıştır (AA, 2019). Ne var ki, Türkiye'nin bölgede sürekli bir donanma üssü mevcut değildir. Türkiye, bölgedeki ticari işleyişi yakından izleyebilmek için, uzun vadede Somali'deki üs imkânlarını hava ve deniz unsurlarını da kapsayacak şekilde “sürekli” bir mahiyete kavuşturabilir. Nitekim Ankara'nın Katar ve Sudan'da da benzer girişimleri bulunmaktadır. Katar'ın en yakın müttefiklerinden olan Türkiye, bu ülkenin Suudi Arabistan, BAE ve Mısır başta olmak üzere birçok ülkeyle ilişkilerinin koptuğu noktada Doha'ya açık destek vermiş ve bu ülkenin gıda ihtiyacını karşıladığı gibi, bu ülkedeki askeri üssünü de göz önünde bulundurarak Katar'ın yanında olduğunu göstermiştir (Al Jazeera, 2017). Başkent Doha'daki *El Rayyan Üssü*'nde kurulmuş olan Türk üssü, istenildiği takdirde 3000 asker konuşlandırılabilir bir pozisyondadır ve zırhlı araçlarla da desteklenmiştir. Denizden ve havadan da lojistik ikmale açık olan üsteki Türk askerlerinin görevi ise, tıpkı Somali'de olduğu gibi, Katarlı askerleri eğitmek ve bölgesel krizlere müdahale etmektir (Financial Tribune, 2018). Katar, her ne kadar Kızıldeniz-Aden Körfezi hattında yer almasa da, *Hürmüz Boğazı*'ndaki konumu ile Türkiye'nin bölgesel etkinlik arayışına cevap verebilen bir ülkedir. Özellikle Riyad ve *Abu Dabi*, bu üssün hedefleri arasında yer alan, “bölgesel krizlere müdahale etme” kıstasının çok geniş bir bağlamda yorumlanabileceğini ve Türkiye'nin emperyal hedefler güttüğünü düşünmektedir. Hatta Katar'dan, bu üssün kapatılarak Türk askerlerinin gönderilmesini dahi istemişlerdir. Ne var ki, bu yöndeki talepleri karşılık bulmamıştır (The Independent, 2018).

Türkiye'nin son hamlesi ise Kızıldeniz'in batı yakasında bulunan, Sudan'a bağlı *Sevakın (Suakin)* Adası'nın altyapı yatırımlarını üstlenmek ve adaya, gerek sivil, gerekse de askeri amaçlarla kullanılabilir modern bir liman inşasını gerçekleştirebilmek doğrultusunda şekillenmektedir. Sudan Hükümeti ile bu yönde bir antlaşma imzalayan Türkiye, Katar'ın da finansal anlamda parçası olacağı bu işbirliği ekseninde, hem Sudan'ın ihtiyaç duyduğu ticari liman yatırımını gerçekleştirecek hem de Kızıldeniz'in batısından “hac” için

Mekke'ye gidecek olan Müslümanların, bu şehre rahat ulaşmasını sağlayacak bu hamleyle, Ankara'nın bölge Müslümanları bağlamındaki prestiji arttırılmış olacaktır (Gulf News, 2018). Ancak özellikle Mısır, Suudi Arabistan ve BAE, Sevakin Adası'ndaki liman ve altyapı yatırımlarının, orta vadede Türkiye tarafından kullanılacak bir askeri üsse dönüştürüleceği ve böylece kendi etkinliklerinin sınırlanabileceği gerekçesiyle endişelidir.

Cibuti'nin Ankara Büyükelçisi de, yakın zamanda yaptığı açıklamada, Türkiye'nin, "talep etmesi halinde" ülkelerinde askeri bir üs kurabileceğini ve böyle bir hamleden, bölgede güvenliğin sağlanması açısından memnuniyet duyacaklarını açıkça ifade etmiştir (Daily Sabah, 2017). Bu minvalde, Ankara'nın, Cibuti'de üs kurma yönünde atabileceği adım hiçbir şekilde şaşırtıcı görülmemelidir.

3. Kızıldeniz Odaklı Gelişmelerin Bölge Ülkelerine Olan Yansımaları

Bölgeyle ilgili gelişmeler ve küresel ya da bölgesel güçlerin Kızıldeniz stratejilerinin etkilemesi beklenen en önemli aktörler ise Kızıldeniz kıyısında yer alan ülkelerdir. Büyük güçler arasında yaşanan rekabet, Kızıldeniz Bölgesi'nde konumlanmış olan ülkelerin gerek iç siyasal gelişmelerine, gerekse de birbirleriyle olan temas alanlarına etkide bulunmaktadır. Bu minvalde, bölgedeki gelişmelerden etkilenen ülkelere kısaca değinmek gerekir.

3.1. Cibuti

1 milyondan az olan nüfusuyla Afrika'nın en küçük ülkelerinden biri olan bu eski Fransız sömürgesi, 1977'de bağımsızlığını ilan ettiğinden bu yana, bölgedeki diğer ülkelere oranla nisbi bir istikrar içerisinde. Çoğunluğu oluşturan Somali kökenli Issalar ile Etiyopya ve Eritre kökenli olduğu bilinen Afarlar arasında kısa süreli bir iç savaşa da varan bir rekabet yaşanmış olsa da, Fransa'nın bu ülke üzerindeki garantörlüğü, bu savaşın uzamasını engelleyen önemli bir faktör olmuştur (Gidey, 2017: 311-328). Etiyopya ve Soğuk Savaş dönemindeki Somali yönetiminin hak iddia ettikleri bir toprak parçası olması, bu ülkedeki iç savaşın kısa sürmesine yardımcı olmuş bir diğer husus olmuştur. Bağımsızlığından bu yana yalnızca iki devlet başkanı görmüş olan Cibuti, doğal kaynaklar açısından oldukça fakirdir. Ülkede ekonomik değer taşıdığı ifade edilebilecek bir üretim de yapılmamaktadır. Bugün itibarıyla Ismail Omar Guelleh tarafından idare edilen bu küçük ülkenin tek gelir kaynağı liman ve askeri üslerden elde edilen gelirdir. Bu bakımdan, Cibuti'nin "rantçı devlet" modelini açıkça yansıtan bir ülke olduğu söylenebilir (Gürses, 2009: 508-529). Cibuti, ABD ve Çin'den ülkedeki askeri üslerine karşılık, bu ülke için büyük sayılabilecek meblağlarda gelir sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, özellikle ABD ile Çin'in, Cibuti'nin ihtiyaç duyduğu temel altyapı yatırımlarının ve insani yardım imkanlarının sağlanması noktasında da önemli katkıları olmaktadır (Headley, 2018). Bu ülke, başka aktörleri de ülkesinde üs kurmak üzere davet etmektedir. Suudi Arabistan ile üs kurulumu hususunda yapılan anlaşma bunun bir örneğidir. Guelleh hükümetinin, Türkiye'nin de kendi

topraklarında üs kurmasına sıcak baktığını ifade etmiştik. Cibuti Limanı, önceleri BAE'ye bağlı DP World tarafından işletilmiştir. Bu limanın işletmesinin, ciddi bir ücret karşılığında, Çin tarafından devralınması ise, özellikle ABD'de ciddi tedirginliğe yol açan bir durum olmuştur. Guelleh hükümeti, liman ve üslerden elde edilen rant gelirinin dağıtımını aracılığıyla hem kendi iktidarını sürekli kılmakta hem de her daim yanında duracak bir sivil/asker bürokrasi yaratmaktadır. Ayrıca önemli kabile ve aileler de rant gelirinden faydalandırılarak Guelleh'e olan desteklerinin devamlılığı sağlanmaktadır. Zaten Cibuti'deki siyasal istikrarın en önemli nedeni de rantın varlığı ve dağıtımıdır. Ayrıca büyük güçlere tanınan üs ayrıcalıkları nedeniyle, bu ülkeler eliyle Cibuti'de istikrarın korunmasına destek olunmakta, oldukça otoriter bir anlayışa haiz olmasına ve Afarlara entegre bir siyasal huzursuzluğun varlığına karşın İsmail Omar Guelleh'in iktidarı, 1999 yılından bu yana devam edebilmektedir (Verjee, 2011). Üstelik ülkede üs kurmuş olan aktörlerin caydırıcı bir görünüm sergiliyor olmaları da, komşu ülkelerin ve hatta ülke içerisindeki siyasal muhalefetin, Cibuti hükümetine yönelik herhangi bir olumsuz hamleye başvurmalarını da caydıran bir faktördür. Bugün itibarıyla Kızıldeniz kıyısında yer alan ülkeler içerisinde siyasal istikrar hususunda en ileri düzeyde olan ülke Cibuti'dir.

3.2. Somali

Soğuk Savaş'ın bitişinden bu yana istikrarlı bir hükümete ve siyasal düzene ulaşamamış ve coğrafi bakımdan oldukça büyük olduğu söylenebilecek olan bu ülke, El Şebab'ın başkent Mogadişu dahil her bölgede görülen etkinliği ve karasularını kontrol edememesi nedeniyle görülen deniz haydutluğu girişimleriyle bilinmektedir. BM, bu ülkenin karasularını kontrol edememesi ve yaşanan deniz haydutluğu girişimleri nedeniyle üyelerini bu bölgede güvenliği sağlamakla görevlendirmiştir. NATO'nun yanı sıra EUNAVFOR Atlanta ve Çin ile Japonya gibi güçler de “deniz haydutluğu” ile mücadele ekseninde bölgeye entegre olmuş ve hatta donanma üsleri kurmaya başlamışlardır. El Şebab etkinliği ise AMISOM ile yakın irtibat kuran AFRICOM ekseninde Washington'un Kızıldeniz'deki görünürlüğüne artırmıştır. Federal temelde kurgulanmaya çalışılan (Balthasar, 2014: 1-4) Somali Hükümeti'nin en önemli destekçilerinden biri olan Türkiye, Mogadişu'da “askeri eğitim” amaçlı bir üs kurarken, birçok ülkenin de Somali Hükümeti yerine bu ülkeden “de facto” bağımsız hareket eden ayrılıkçı yapılara destek vermeye başladığını görüyoruz. Bunun arkasında yatan en önemli faktör ise, bu yapıların siyasal manada daha istikrarlı bir görünüm arz etmesi ve El Şebab saldırılarından uzak olmalarıdır. BAE'nin, Türkiye ile olan yakın işbirliği nedeniyle Mogadişu'ya verdiği ekonomik ve finansal desteği keserek, “de facto” bağımsız Somaliland'da Berbera ile yine merkezi hükümetin kontrolü dışındaki Puntland'da Bossaso üs kuruyor olması önemlidir. Yine Rusya'nın, diplomatik tanınma girişimlerine destek olma ve finansal destek karşılığında, Somaliland'da, Zeila'da bir lojistik destek merkezi adını taşıyacak bir donanma varlığı oluşturma çabası da kayda değer bir girişimdir. Birleşik Krallık da, eski sömürge toprağı olan Somaliland'da bir askeri üs kurma yönünde görüşmelerde bulunmaktadır. BAE, Rusya ve Birleşik Krallık'ın bu girişimleri, federal eksende yeniden yapılandırılmaya çalışılan Somali'nin egemenliğini ve

toprak bütünlüğünü zedeleyen ve bu ülkedeki siyasal ayrılıkçılık girişimlerini diplomatik ve son kertede siyasal anlamda meşrulaştıracak hamleler olarak görülmelidir. Bu bağlamda, ülkedeki bölünmüşlük ve BM çerçevesinde yürütülen Somali'de istikrarlı bir yönetim oluşturabilme yönündeki kararlılık, Somaliland ve Puntland'da kurulacak olan askeri üsler ile meşrulaşacak olan ayrılıkçılık çerçevesinde daha da konsolide olacaktır. Yani, Bab-el Mendeb Boğazı'nın batı yakasında, uzunca bir süre daha istikrarlı bir Somali oluşturulamayacak gibi görünmektedir.

3.3. Yemen

2011 yılından bu yana siyasal bir kaos içerisinde yaşayan ve 2015 yılından bu yana da uluslararasılaşmış bir iç savaşa, ya da “vekalet savaşına” saplanmış olan Yemen, mevcut konjonktürde silahlı mücadelenin en yoğun görüldüğü Kızıldeniz ülkesidir. Toprakları içerisinde birbirine çok yakın oranlarda Sünni ve Şii nüfus barındıran bu ülke, aynı zamanda, Soğuk Savaş döneminde yaşanmış olan “kuzey-güney” bölünmesinin izlerini de taşımaktadır. Yemen, Aden Körfezi'ne eklenmiş bir toprak parçası olmasının yanı sıra, Suudi Arabistan ile birlikte Kızıldeniz'in doğu sahillerini kontrol eden bir konuma haizdir. Bu bakımdan, Yemen'deki yönetimin niteliği ve kontrolü bölgeyle ilgili olan tüm aktörler açısından kritik bir önemdedir. Bu ülkeyle geniş bir sınıra sahip olan Suudi Arabistan, Şiilik özelinde İran ile yakın bir ilişki kurabilecek Husilerin San'a'da kontrolü elde tutmasını istememektedir. Zira böyle bir durumda, Tahran'ın, Yemen üzerinden Kızıldeniz'de etkinlik kurabilmesi mümkün olabilecektir. Üstelik Yemen üzerinden, Suudi Arabistan'da toplumsal/siyasal karışıklık çıkarabilme yönünde faaliyetlerde de bulunulabilecektir. Bu hususta, Riyad'ın en büyük çekincesi, kendi topraklarında yaşayan Şii nüfusun kışkırtılmasıdır. Husilere yönelik olarak girişilen büyük çaplı uluslararası operasyonun arkasında esasen bu iki faktör bulunmaktadır. Riyad ve ortağı Abu Dabi'nin liderliğindeki birçok bölge ülkesi, Yemen'de iktidarın kendi ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal kontrolleri altında tutabilecekleri Mansur Hadi ya da bir başka ismin kontrolünde olması için Husilere yönelik büyük bir askeri eylemliliğe girişmiştir. Bu noktada, son dönemde Kızıldeniz kıyısında liman işletmeleri ve askeri üsler ile varlığını hissettirmeye başlayan BAE'nin, Riyad ile koordineli olarak, Yemen topraklarında askeri üsler kurmaya başladığını görüyoruz. Sokotra ile Perim adlı Yemen adalarında oluşturulan büyük çaplı üslerin yanı sıra, DP World tarafından işletilen Aden ile El Kaide'nin elinden alınan Mukalla gibi liman şehirlerinde konuşlandırılan BAE askerleri, Yemen'de ciddi bir yabancı askeri varlığın konuşlandığını kanıtlamaktadır. Hatta Husilerin elinde bulunan Hudeyde Limanı'nın da ele geçirilmesinin ardından burada da BAE'ye ait bir üs oluşturulacağına dair haberler de bulunmaktadır. Abu Dabi, her ne kadar Riyad ile koordineli olarak hareket ediyor olsa da ilerleyen dönemde bu iki ülkenin arasında Yemen özelinde bir paylaşım ya da etkinlik mücadelesinin başlayabileceğine dair analizler de yapılmaktadır. Yemen'de iç savaşın sürüyor olması, bu ülkedeki El Kaide varlığının sürekliliğine de yardımcı olmaktadır. Zira merkezi bir kontrolün olmaması, ülkenin doğusu ve güneyinde belli bölgelerin El Kaide'nin kontrolünde kalmasına neden olmaktadır. Riyad ile Abu Dabi,

uluslararası koalisyon ekseninde El Kaide'ye yönelik operasyonlar da yürüttüklerini belirtiyor olmalarına ve ABD'nin Cibuti'deki üssünden de istihbari anlamda destek almalarına karşın, örgütün Yemen topraklarındaki varlığı devam etmektedir. Üstelik bu durum, Aden Körfezi ve Bab-el Mendeb Boğazı'ndaki gemi ve tanker trafiğini de tehdit etmektedir. Yemen, mevcut görünüm itibarıyla Suudi Arabistan ile İran arasındaki büyük rekabetin mücadele sahası haline geldiği gibi, El Kaide ve türevi örgütler için de bir "sığınak" işlevini görmektedir. Ülkedeki Sünni-Şii gerginliği ve tarihsel bir boyuta da haiz olan San'a-Aden eksenindeki bölünmüşlük, Kızıldeniz'in doğusundaki bu ülkede uzun bir süre daha istikrarlı bir yapının oluşturulamayacağını göstermektedir. BAE'nin ülkede kurmaya başladığı üsler ise, ülkenin kritik önemdeki sahil şeridinde güvenliğin sağlanması amacıyla "yabancı" güçlerin inisiyatif alacaklarını kanıtlamaktadır.

3.4. Eritre

Eski Yunanca'da "Kızıldeniz" anlamına gelen bir ismi olan bu ülke, 1890'dan 1942'ye kadar İtalya'nın, sonrasında ise 1952'ye dek Birleşik Krallık'ın kontrolünde kalmış eski bir sömürgeci (Tseggai, 1976: 20-27). Birleşik Krallık'ın, BM kararıyla "iç işlerinde özerk olması" şartıyla Etiyopya'ya bıraktığı Eritre, 1960'ların başından 1991 yılına dek bu ülkeye karşı bağımsızlık mücadelesi yürütmüştür. 1991'de "de facto", 1993'de ise "de jure" olarak bağımsızlığını elde eden ülke, o tarihten bu yana "tek parti" rejimi ve Isaias Afewerki'nin siyasal özgürlükleri ciddi anlamda kısıtlamış otoriter yönetimi altında bulunmaktadır (International Crisis Group, 2010: 1-32). 5 milyonluk bir nüfusa sahip bu Afrika Boynuzu toprağını gündeme getiren en önemli husus ise, Bab-el Mendeb'den Süveyş Kanalı'na uzanan Kızıldeniz güzergahı üzerinde olması ve "derin deniz limanları" ile "askeri üsler" oldukça elverişli bir coğrafi yapıya haiz oluşudur. Eritre'nin de tıpkı Cibuti gibi, "rantçı" bir karaktere sahip olmaya oldukça açık bir potansiyeli bulunmaktadır. 1998-2000 yılları arasında "sınır sorunları" nedeniyle, bağımsızlığını ilan ettiği Etiyopya ile savaşan Eritre, geçtiğimiz yaz iki ülke arasında varılan anlaşmayla bu ülkeyle olan diplomatik, ekonomik, ticari ve siyasal ilişkilerin yeniden başlamasıyla bölgesel görünümünü olumlu yönde dönüştürmeye başlamıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere, BAE, Riyad'ın da desteğiyle, Eritre'de, Assab'da bir askeri üs kurmuştur. 2016'dan bu yana aktif olarak kullanılan üs, deniz ve hava kuvvetleri unsurlarına ev sahipliği yapmakta ve Yemen'e yönelik operasyonda da kullanılmaktadır. Eritre'nin, BAE tarafından, Cibuti ile Doraleh Limanı özelinde yaşanan anlaşmazlık sonrası, bu ülkeyi ikame etmek üzere gündeme alındığını da belirtmek gerekir (Bloomberg, 2018). Hatta geçmiş dönemde, Eritre'deki limanların İran tarafından, Yemen'deki Husilere yardım amacıyla gönderilen gemilere lojistik destek sunmuş olduğu da belirtilmektedir. Afewerki'nin, İran'dan uzaklaşarak BAE-Suudi Arabistan bloğuna yaklaşmasının temel nedeni ise, bu aktörlerin verdiği finansal ve askeri destektir. Yani, Eritre, rantçı devlet mantığı ekseninde daha fazla kazanç elde edebileceği tarafa yönelmiştir. Bu arada, Eritre ile Etiyopya arasında geçtiğimiz yaz sağlanan ve barışın arabuluculuğunu yapan en önemli

aktörün de Suudi Arabistan olduğunu da belirtmek gerekir. Riyad, Eritre'nin önemli bir meselesinin çözümünde rol oynayarak, bu ülke özelinde kendisiyle çatışan çıkarlara sahip farklı aktörlerin etkinlik kurmasını engellemek istemiştir. İran ve Rusya, bu çerçevede değerlendirilmesi gereken en önemli aktörlerdir. Nitekim Rusya da Eritre'de, Assab'da, bir "lojistik merkezi" oluşturmak istediğini, Sergey Lavrov'un 2018'de Doğu Afrika'ya düzenlediği ziyaretler esnasında göstermiştir. Ne var ki, bu yönde atılmış herhangi bir adım bulunmamaktadır.

Bu ülkenin bağımsızlığı ise denizlerle olan bağlantısı tamamen kopan ve bölge özelinde önemli bir güce haiz olan donanmasını lağvetmek zorunda kalan Etiyopya'nın da bu ülke toprakları kendisine bağlıyken kullandığı Assab ve Massawa limanlarını donanma üssü olarak kullanmak isteyebileceğine dair analizler bulunmaktadır. Hatta Abiy Ahmed'in liderliğindeki hükümetin Eritre ile uzlaşmasının ardındaki temel nedenin bu olduğu da düşünülen hususlardandır. Yeniden büyük bir donanma kurmak ve Kızıldeniz'de etkin olmak isteyen Addis Ababa'nın Eritre'yi bu bağlamda kullanmak istemesi hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

3.5. Etiyopya

Doğu Afrika'nın en büyük ekonomisi ve Afrika'nın da en büyük ve güçlü ülkelerinden biri olan Etiyopya, Abiy Ahmed'in başbakanlık koltuğuna oturmasının ardından Kızıldeniz'de daha etkin bir aktör olabilmek için çeşitli hamlelerde bulunmaya başladığını görüyoruz. Bu hamlelerden ilki, daha önce de belirtildiği üzere güçlü bir donanma kurarak, Kızıldeniz kıyısında üsler elde ederek bölgedeki görünürlüğünü artırmaktır. Afrika bazında değerlendirildiğinde güçlü bir kara ordusu ve hava kuvvetlerine sahip olan Addis Ababa, Eritre'yi yitirdikten sonra lağvetmek zorunda kaldığı donanma gücünü yeniden oluşturmak istemektedir (Olewe, 2019). Nitekim Etiyopya'nın ithalat ve ihracatında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nun çok önemli bir payı bulunmaktadır. Üstelik son dönemde bu bölgede çok sayıda "dış aktör" de güç temerküzünde bulunmakta ve askeri üsler kurmaktadır. En önemli bölge gücü olarak kendisini gören Etiyopya, bu denklemin dışında kalmak istememektedir.

Etiyopya'nın donanma gemilerini bağlayacağı korunaklı ve güvenli üslere ihtiyacı olacaktır. Bu çerçevede, Eritre ile varılan anlaşmanın ardından, daha önce Etiyopya Donanması'nca kullanılmış Assab ile Massawa limanlarında üs kurma talebinin Addis Ababa tarafından Asmara'ya iletilebileceği ifade edilmektedir (Tesfanews, 2019). Bu hamle, doğal bir yönelim olarak görülmektedir. Zira iki ülke arasında tarihsel, ekonomik ve kültürel anlamda ciddi bir paylaşım ve tamamlayıcılık bulunmaktadır. Abiy Ahmed ise Isaias Afewerki arasındaki iletişimin böyle bir hamleye kapı aralayabileceği birçok analize konu olmaktadır. Addis Ababa, Eritre ile yaşadığı sorunlar nedeniyle Cibuti'yi kendisi açısından ticari bir üs haline getirmiştir. Hatta Cibuti'deki Doraleh Limanı'nın Etiyopya'nın ithalat ve ihracatında %95'lik bir paya sahip olduğu, bu limanın toplam hacminin %70'inin de Etiyopya ile bağlantılandırıldığı ortadadır. Addis Ababa'dan Cibuti/Doraleh'e varan ve

Çin sermayesi ile yapılmış 759 km'lik demiryolu bu bağlamda çok kritik bir öneme sahiptir (Olewe, 2019). Ayrıca Pekin ile Addis Ababa ve hatta Cibuti arasındaki yakınlaşmayı da yansıtmaktadır. Zira Doraleh Limanı, son dönemde büyük Çin yatırımlarına sahne olmuştur. Etiyopya'nın, Cibuti ile anlaşılması halinde, bu ülkede de donanma üssü kurabileceği belirtilmektedir. Ticari filosuna ev sahipliği yapan bu ülkeyi, askeri anlamda kullanma fikri, Addis Ababa için normal bir karar olacaktır. Fakat Cibuti'nin başka aktörlerce de kullanılıyor olması, Etiyopya'nın, donanma yatırımı ekseninde bu ülkeyi ikinci plana itmesine neden olabilir.

Etiyopya'nın Eritre ve Cibuti dışında başka bölge aktörleriyle de Kızıldeniz özelinde bağlantıları vardır. Abiy Ahmed, iktidara gelir gelmez, Sudan ile yakınlaşarak, bu ülkenin Port Sudan Limanı'nı da ticari anlamda kullanma yönünde hamlede bulunmuştur (Olewe, 2019). Benzer bir durum, daha güneydeki Kenya için de geçerlidir. Ne var ki, Etiyopya'nın, bu ülkeleri ticari bir bağlamda değerlendirmesi ve donanma üssü oluşturmak için kullanması ihtimalinin çok düşük olduğu ifade edilmektedir. Addis Ababa, El Şebab ile mücadele çerçevesinde AMISOM içerisinde büyük bir destek verdiği Somali özelinde ise, bu ülkeden “de facto” bağımsız hareket eden Somaliland'daki Berbera Limanı'nda %19'luk bir işletme payı satın alması ve kendi sınırından bu limana varacak bir ulaştırma yatırımına hazırlanması da önemlidir (Olewe, 2019). Mogadişu ile olan yakınlığına karşın, “de facto” bağımsız Somaliland'da yatırımlar yaparak, bu yapının bağımsızlığının meşrulaştırılması, Addis Ababa'nın da bölgedeki denkleme kendisine uygun bir rol üstlenmeye çalıştığını kanıtlamaktadır.

3.6. Sudan

Afrika Boynuzu'nun kuzeyinde Nil Deltası'nda yer alan Sudan, Kızıldeniz'e olan kıyısı itibarıyla önemli bir ülkedir. Federal eksende yönetilen bir ülke olmasına karşın başta Darfur olmak üzere önemli siyasal sorunları bulunan Sudan, Güney Sudan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından büyük çaplı petrol rezervlerini de yitirmiştir. Devlet Başkanı Ömer El Beşir'in, Batılı aktörler ve özellikle de ABD tarafından, otoriter ve bir yönetim anlayışına sahip olduğu ve Darfur'da insanlığa karşı suç işlendiği gerekçesiyle suçlanıyor olması sonrasında Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştiren Sudan, bu ülkelerden ekonomik, finansal ve askeri destek almaktadır. Suudi Arabistan ile de yakın ilişkiler içerisinde olan Hartum, son dönemde Türkiye ve Katar ile de işbirliği alanını genişletmeye çalışmaktadır (Shay, 2019).

Süveyş Kanalı'na yakın bir pozisyonda olması, Sudan'ın da, tıpkı diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi üs imkanları elde edebilme yönünde ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye ve Katar'ın, Kızıldeniz'de Sudan'a bağlı olan Sevakın Adası'nda giriştikleri ekonomik, turistik ve sosyo-kültürel yönü ağır basan liman inşası ve modernizasyon projesinin, bölgeyle yakından ilgilenen aktörler tarafından muhtemel bir üs inşasına hazırlık olarak algılanmasına neden olmuştur. Özellikle de Türkiye ile son

dönemde arası iyi olmayan Mısır ile yine aynı durumda olan ve Hartum'un finansal anlamda en önemli destekçilerinden biri konumundaki Suudi Arabistan'ın bu husustaki duruşu oldukça önemlidir. Bunun dışında, Rusya'nın da, tıpkı Eritre özelinde görüldüğü gibi, Sudan'da bir donanma lojistik merkezi oluşturma yönünde bir isteklilik içerisinde olduğu ve Hartum'un da buna sıcak baktığı ifade edilebilir. Moskova'nın, Sudan'ın askeri yatırımlarındaki rolü düşünüldüğünde, böyle bir girişimin şaşırtıcı olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Etiyopya ile gelişen ilişkiler ve Addis Ababa'nın, Port Sudan'ı kullanma yönünde bir anlaşma imzalaması, Afrika Boynuzu'nun bu iki büyük ülkesi arasındaki yakınlaşmanın bir işareti olarak görülmektedir.

3.7. Mısır

Herhangi bir üs elde etme girişimine sahne olmasa da Mısır'ın Kızıldeniz özelindeki etkinliği oldukça fazladır. Sudan'ın, Sevakin özelinde, Türkiye gibi Mısır'daki Sisi yönetimiyle sorun yaşayan bir aktörü Kızıldeniz'e entegre etmeye yönelik çabaları ve Port Sudan'ı bölgenin en önemli limanı haline getirmeye yönelik istekliliği, Nil'in paylaşımı hususunda yaşanan sorunlar nedeniyle Hartum ile ilişkileri zaten iyi olmayan Mısır'ı da tedirgin etmiştir. Mısır, Türkiye ve Katar'ın bölgede etkinliğini sınırlayabilme istekliliği özelinde Suudi Arabistan, BAE ve hatta İsrail ile aynı paydada birleşmektedir (Middle East Monitor, 2019). Hatta Mısır'ın, Sudan ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan Rusya ile yakınlaşarak, Hartum'u Türkiye ve Katar hususunda uyarmak isteyebileceği de ortadadır. Kahire'yi yakından ilgilendiren bir başka unsur ise, İslami Mağrib El Kaidesi (AQIM)'nin, Süveyş Kanalı'na açılan Sina Yarımadası'ndaki görünürlüğüdür. Bu husus, yalnızca Mısır'da değil, bölgeyle ilgili olan tüm küresel ve bölgesel aktörleri ilgilendirmektedir. Zira bu bölgede üslenen terörist unsurlar, kanaldan geçen gemilere yönelik bir saldırganlık geliştirebilir.

Çin'in, Kızıldeniz'deki İsrail Limanı Eilat'tan Hayfa'ya uzanacak Red-Med adında güney-kuzey yönünde bir demiryolu ağı yaratarak Mısır'ı by-pass etme girişimi de Kahire tarafından yakından izlenmektedir. Nitekim bu ülkenin stratejik önemini artıran en önemli faktör Süveyş Kanalı'dır. Çin'in bu hamlesi ise, kanala giriş yapmadan, Çin'den gelecek malların Akdeniz'e girmesini sağlayabilecektir. Şüphesiz, böyle bir hamle, Mısır'ın kanaldan elde ettiği gelire de ciddi bir darbe vuracaktır.

Sonuç

Dünya ticari işleyişinin önemli bir bölümünün gerçekleştirildiği ve özellikle Körfez'deki enerji zengini ülkelerle, Çin, Japonya ve hatta Hindistan açısından stratejik bir değer taşıyan Kızıldeniz, son dönemde bölgede yaşanan gelişmelerle ön plana çıkmaktadır. Arap Yarımadası ve Afrika Boynuzu arasında kuzey-güney yönlü olarak uzanan bu denizin kıyısında yer alan ülkeler, gerek sundukları liman avantajları, gerekse de bölgedeki güvenlik risklerine karşı küresel ve bölgesel aktörlerce elde edilmek istenen üs ayrıcalıkları

ile gündeme gelmektedir. Yemen'de, İran ile Suudi Arabistan ve müttefikleri arasında yaşanan vekalet savaşı ile Bab-el Mendeb Boğazı'na açılan Somali'de yaşanan siyasal istikrarsızlık ve El Şebab saldırılarının bu denli gündemde olmasının ve hatta devamlılığının ardında yatan en temel neden de Kızıldeniz'in giderek artan önemidir.

Bölge ülkelerinin iç sorunları ve birbirleriyle olan temas alanları, Kızıldeniz özelinde güç temerküzünde bulunmak isteyen küresel ya da bölgesel aktörlerin politikalarından da önemli oranda etkilenmektedir. Sudan ile Mısır ve Etiyopya ile Eritre ilişkilerindeki gelişmeler ve yine Somali'de, “Somaliland” özelinde değerlendirilmesi gereken siyasal ayrılıkçılık girişiminin ön planda olmasının nedeni de Kızıldeniz'de yaşanan güç mücadelesidir. Kızıldeniz'in dünya gündeminde ön sıralara çıkmasını sağlayan temel tetikleyici, Bab-el Mendeb açıkları ile Hint Okyanusu özelinde görülen “deniz haydutluğu” girişimleri olmuştur. Dünya ticareti ve bölge güvenliğini olumsuz etkileyen bu hususla mücadele amacıyla ortaya konan BM gözetimindeki çok uluslu müdahaleler ile NATO ve AB'nin bölgeye ilişkin farkındalık yaratan misyonları, Kızıldeniz ile çok yakından ilgili olan Çin ve Japonya gibi aktörleri de bölgeye eklemiştir. Bu süreç, zamanla farklı aktörlerin bölge ülkelerinde üs imkanları elde etme yönünde giriştikleri çabalar ile bölgesel bir rekabete dönüşmüştür. Fransa ve ABD'nin ardından, İtalya, Japonya, Çin, BAE gibi aktörlerin üs imkanları elde etmeleri ve Birleşik Krallık, Rusya, Türkiye ve hatta Suudi Arabistan gibi aktörlerin onları takip ediyor olmaları, Kızıldeniz'i, uluslararası mücadeleye entegre olmuş yeni bir alt bölge haline getirmiştir. Cibuti, Somali (Somaliland), Yemen, Sudan, Eritre gibi ülkeler tarafından sağlanan ya da sağlanması planlanan üs imkanları, bu ülkeleri bölgesel görünüm itibarıyla ön plana çıkarırken, hem birbirleriyle olan ilişkilerini hem kendi içsel sorunlarını etkileyen hem de ekonomik açıdan kötü durumda olan bu ülkelerin “rantçı” bir karakter kazanmalarına etki eden veya edecek bir durum yaratmaktadır.

Stratejik öneme haiz bir su yolu vasfı taşıyan Kızıldeniz'de yaşanan gelişmeler, dünya ticaretini, enerji ulaştırma hamlelerini ve bölgesel üstünlük beklentilerini etkileyen her türlü gelişmenin, küresel ve bölgesel aktörler tarafından yakından takip edildiğini kanıtlamaktadır. Bu aktörler, birbirlerinin hamlelerini yakından izlemekte ve bir satranç tahtası üzerinde yapılan hamlelere benzer bir şekilde eylemlilik içerisine girmektedir. Bugün Kızıldeniz özelinde yaşanan mücadelenin, benzer bir görünüme haiz Malakka Boğazı ekseninde ortaya konan stratejik emellerden ya da rekabetten “bölgesel aktör” değişimleri dışında pek de bir farkı bulunmamaktadır. Kısacası dünya küçülmüş, fakat özellikle küresel aktör rolünü üstlenmiş olan aktörler arasındaki mücadele, benzer sebeplerle, süreklilik kazanmıştır.

Kaynakça

Al Rasheed, Fahd. (2019), “Red Sea-Artery of Global Trade”, *Arab News*, <http://www.arabnews.com/columns/news/879221>.

- Bulos, Nabih. (2019), "Saudi Arabia Hopes Naval Exercises in the Red Sea Lead to Greater Clout in East Africa", *The Los Angeles Times*, <https://www.latimes.com/world/middleeast/la-fg-saudi-arabia-red-sea-20190112-story.html>.
- Panda, Jagannath P. ve Basu, Titlu, (2018), *China-India-Japan in the Indo-Pacific: Ideas, Interests and Infrastructure*, New Delhi: Pentagon Press.
- "Three Important Oil Chokepoints Are Located Around the Arabian Peninsula", (2019), *EIA*, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=32352>.
- Djama, Abbas Daher. (2019), "The Phenomenon of Piracy off the Coast of Somalia: Challenges and Solutions of the International Community", *Oceans and the Law of the Sea*, http://www.un.org/depts/los/nippon/unff_programme_home/fellows_pages/fellow_papers/djama_1112_djibouti.pdf.
- Gebhard, Carmen. (2014), "The Two Faces of EU-NATO Cooperation: Counter Piracy Operations off the Somali Coast", *Cooperation and Conflict* 50, No. 1: 107-127.
- Bereketeab, Redie. (2012), "Self-Determination and Secessionism in Somaliland and South Sudan", *Nordiska Afrika Institutet*, Discussion Paper 75: 1-37.
- Mueller, Jason C. (2018), "The Evolution of Political Violence: The Case of Somalia's Al-Shabaab", *Terrorism and Political Violence* 30, No. 1: 116-141.
- Jones, Seth G. (2019), "Counterterrorism and Counterinsurgency in Somalia", *RAND Corporation*, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1500/RR1539/RAND_RR1539.pdf.
- Mumford, Andrew. (2013), "Proxy Warfare and the Future of Conflict", *The RUSI Journal* 158, No. 2: 40-46.
- Yadav, Stacey Philbrick. (2018), "Fragmentation and Localization in Yemen's War: Challenges and Opportunities for Peace", *Crown Center For Middle East Studies*, Middle East Brief, No. 123.
- "Iranian Support Seen Crucial For Yemen's Houthis", (2019), *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-yemen-houthis-iran-insight/iranian-support-seen-crucial-for-yemens-houthis-idUSKBN0JT17A20141215>.

- Nashed, Mat. (2019), “Fearing Execution, Saudi Shia Are Forced Into a Life in Hiding”, *Middle East Eye*, <https://www.middleeasteye.net/news/fearing-execution-saudi-shia-are-forced-life-hiding>.
- Juneau, Thomas. (2016), “Iran’s Policy Towards the Houthis in Yemen: A Limited Return on a Modest Investment”, *International Affairs* 92, No. 3: 647-663.
- Clausen, Maria-Louise. (2017), “Islamic State in Yemen-A Rival to al-Qaeda?”, *Connections: The Quarterly Journal* 16, No. 1: 50-62.
- Boeke, Sergei. (2016), “Al-Qaeda in the Islamic Maghreb: Terrorism, Insurgency or Organized Crime?”, *Small Wars and Insurgencies* 27, No. 5: 914-936.
- Miller, Andrew ve Sokolsky, Richard. (2018), “Arab NATO: An Idea Whose Time Has Not (And May Never) Come”, *Carnegie Endowment For Peace*, <https://carnegieendowment.org/2018/08/21/arab-nato-idea-whose-time-has-not-and-may-never-come-pub-77086>.
- Köse, Talha ve Ulutaş, Ufuk. (2017), “Regional Implications of the Qatar Crisis: Increasing Vulnerabilities”, *SETA Perspective* 31: 1-6.
- Aras, Bülent ve Akpınar, Pınar. (2017), “Turkish Foreign Policy and the Qatar Crisis”, *Istanbul Policy Center*, http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2017/08/Turkey-QatarPolicyBrief_Aras_Akpınar.pdf.
- Efron, Shira. (2019), “The Future of Israeli-Turkish Relations”, *RAND Corporation*, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR2400/RR2445/RAND_RR2445.pdf.
- Yoel, Benjamin. (2018), “The Ethiopia-Eritrea Peace Deal: Why Now?”, *Ifriqiya Africa Research Program* 4, No. 5: 1-6.
- “Fresh Protests in Sudan Call For Ouster of Omar al-Bashir” (2019), *News24*, <https://www.news24.com/Africa/News/fresh-protests-in-sudan-call-for-ouster-of-omar-al-bashir-20190213>.
- Tzogopoulos, George N. (2017), “Greece, Israel and China’s Belt and Road Initiative”, *BESA Mideast Security and Policy Studies* 139: 23-30.
- Dahir, Abdi Latif. (2019), “How a Tiny African Country Became the World's Key Military Base?”, *Quartz*, <https://qz.com/africa/1056257/how-a-tiny-african-country-became-the-worlds-key-military-base>.

- T. Terpstra. (2018), "It's Getting Really Crowded Around Djibouti City", *Medium*, <https://medium.com/@TTerpstra/its-getting-really-crowded-around-djibouti-city-7d7b8d9fb19c>.
- "US Secures 10 Year Deal For Djibouti Base", (2014), *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/americas/2014/05/us-secures-10-year-deal-djibouti-base-20145655315274469.html>.
- Turse, Nick. (2015), "The Stealth Expansion of a Secret US Drone Base in Africa", *The Intercept*, <https://theintercept.com/2015/10/21/stealth-expansion-of-secret-us-drone-base-in-africa>.
- Gramer, Robbie. (2018), "Trump Administration Gives Sudan a Way to Come in From the Cold", *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2018/11/08/trump-administration-gives-sudan-a-way-to-come-in-from-the-cold-sanctions-relief-trump-africa-state-sponsor-terrorism-human-rights-terrorism>.
- Jeffrey, James. (2018), "US-Ethiopia Relationship Changing Amid Horn of Africa Power Struggle", *Global Post*, <https://www.pri.org/stories/2018-11-08/us-ethiopia-relationship-changing-amid-horn-africa-power-struggle>.
- Anderson, Robert D.A. (2018), "China's Red Sea Ambitions", *Diplomat*, <http://diplomatonline.com/mag/2018/10/chinas-red-sea-ambitions/>
- Styan, David. (2016), "Djibouti: Small State Strategy at a Crossroads", *Third World Thematics: A TWQ Journal* 1, No. 1: 81.
- Bereketeab, Redie. (2016), "Djibouti: Strategic Location, An Asset or a Curse?", *Journal of African Foreign Affairs* 3, No. 1-2: 5-18.
- Schraeder, P.J. (1993), "Ethnic Politics in Djibouti: From Eye of the Hurricane to Boiling Cauldron", *African Affairs* 92: 203-221.
- Mainoldi, Luca. (2019), "Everybody in, Scrambling For Djibouti", *Macrogeo*, <https://www.macrogeo.global/analysis/everybody-in-scrambling-for-djibouti>.
- Suzuki, Kazuto. (2017), "Twenty Five Years of Japanese Peacekeeping Operations and the Self-Defense Forces Mission in South Sudan", *Asia-Pacific Review* 24, No. 2: 44-63.
- Attwell, Robert. (2016), "Situating Somali Piracy in Japanese Security Policy", *African East Asian Affairs* 4: 54-71.

- Mason, Ra. (2017), “Djibouti and Beyond: Japan's First Post-War Overseas Base and the Recalibration of Risk in Securing Enhanced Military Capabilities”, *Asian Security*.
- Hiyashi, Miki. (2017), “The Future Prospects of the US-Japan Security Alliance: A Two-Handed Strategy”, <http://www.e-ir.info/2017/10/14/the-future-prospects-of-the-u-s-japan-security-alliance-a-two-handed-strategy>.
- Krupakar, Jayanna. (2017), “China's Naval Base(s) in the Indian Ocean-Signs of a Maritime Grand Strategy?”, *Strategic Analysis* 41, No. 3: 207-222.
- Mollman, Steve. (2019), “China Shipping Out Troops to Occupy Its First Overseas Military Base”, *Quartz*, <https://qz.com/1027376/china-is-shipping-out-troops-to-its-first-overseas-military-base-in-djibouti>.
- “China Sends Troops to Open First Overseas Military Base in Djibouti”, (2019), *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-china-djibouti/china-sends-troops-to-open-first-overseas-military-base-in-djibouti-idUSKBN19X049>.
- Tobin, Liza. (2018), “Beijing's Strategy to Build China into a Maritime Great Power”, *Naval War College Review* 71, No. 2: 17-33.
- Panda, Rajaram. (2017), “Djibouti Military Base is a New Step in China's Maritime Footprint”, *Global Asia* 12, No. 3: 76-81.
- Benabdallah, Lina. (2016), “China's Peace and Security Strategies in Africa: Building Capacity is Building Peace?”, *African Studies Quarterly* 16, No. 3-4: 17-34.
- Shama, Nael. (2019), “Ambitious UAE Flexes Military Muscle”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-shama-uae-commentary/commentary-ambitious-uae-flexes-military-muscle-idUSKCN1LC1EC>.
- Hedges, Matthew ve Cafiero, Giorgio. (2017), “The GCC and the Muslim Brotherhood: What Does the Future Hold?”, *Middle East Policy* 24, No. 1: 129-153.
- Ulrichsen, Kristian Coates. (2017), “Transformation in UAE’s Foreign Policy”, *Al Jazeera Centre For Studies Report*, http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2017/6/8/2d9acc7f833e4e9eb2c97b8eb590e4bb_100.pdf.
- “The UAE is Scrambling to Control Ports in Africa”, (2018), *The Economist*, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2018/07/19/the-uae-is-scrambling-to-control-ports-in-africa>.

- “DP World Takes Djibouti Row to China”, (2019), *The Maritime Executive*, <https://www.maritime-executive.com/article/dp-world-takes-djibouti-row-to-china>.
- Telci, İsmail Numan ve Horoz, Tuba Öztürk. (2018), “Military Bases in the Foreign Policy of the United Arab Emirates”, *Insight Turkey* 20, No.2: 143-165.
- “Djibouti Finalising Deal For Saudi Arabian Military Base”, (2019), *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/c8f63492-dc14-11e6-9d7c-be108f1c1dce>.
- “Arab League to Meet on Iran's Regional Violations at Saudi Request”, (2019), *Middle East Eye*, <http://www.middleeasteye.net/news/arab-league-meet-iran-s-regional-violations-saudi-request-1190837192>.
- “Djibouti Reduces Diplomatic Status with Qatar: Senegal Recalls Doha Envoy”, (2017), *Al Arabiya*, <http://english.alarabiya.net/en/News/world/2017/06/07/Mauritania-becomes-eighth-country-severing-ties-with-Qatar.html>.
- Batarfi, Khaled M. “Ethiopian-Eritrean Peace Agreement: How and Why?”, (2019), *Saudi Gazette*, <http://saudigazette.com.sa/article/543600/Opinion/OP-ED/Ethiopian-Eritrean-peace-agreement-mdash-how-and-why>.
- “UAE Backed Egyptian Forces Arrive in Eritrea”, (2018), *Middle East Monitor*, <https://www.middleeastmonitor.com/20180104-uae-backed-egyptian-forces-arrive-in-eritrea>.
- “Saudi Arabia and Egypt Pledge 10 bn\$ to Kickstart Construction of High-Tech Mega City”, (2019), *The Independent*, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/neom-saudi-arabia-egypt-jordan-crown-prince-mohammed-bin-salman-president-abdel-fattah-alsisi-a8241491.html>.
- Haynes, Susan. (2009), “Russia, China and a Multipolar World Order: The Danger in the Undefined”, *Asian Perspective* 33, No. 1: 159-184.
- Akwei, Ismail. (2019), “Russia to Pitch First Camp in Africa with Military Base in Somaliland”, *Face2Face Africa*, <https://face2faceafrica.com/article/russia-to-pitch-first-camp-in-africa-with-military-base-in-somaliland>.
- Dahir, Abdi Latif. “Russia is the Latest World Power Eyeing the Horn of Africa”, (2019), *Quartz*, <https://qz.com/africa/1377434/russias-sergey-lavrov-confirms-plans-for-logistics-base-in-eritrea>.

“Russia May Set Up Red Sea Naval Base After Deal on Port Calls-Senior Sudan MP”, (2019), *Sputniknews*, <https://sputniknews.com/military/201901121071422796-russia-naval-base>.

Wright, Georgina ve Bevington, Matt. (2019), “Britain Must Decide What Kind of Power It Wants to Be After BREXIT”, *Chatham House Expert Comment*, <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/britain-must-decide-what-kind-power-it-wants-be-after-brexite>

TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİNİN ORTADOĞU BÖLGESİNE ETKİLERİ

Bülent UĞRASIZ¹

Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Özet

Son on yıl içinde Türk-İran işbirliği gözle görülür bir şekilde yoğunlaşmıştır. Türk-İran işbirliğinin gelişmesinde en önemli faktör, İran'ın geniş petrol ve doğal gaz kaynakları ve Türkiye'nin enerji gereksinimidir. İran, Rusya'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük doğal gaz sağlayıcısıdır. İran, keza önemli bir petrol kaynağına sahiptir.

Bununla birlikte, iki ülke arasındaki işbirliği abartılmamalıdır. Tarihsel bakımdan ve halen Türkiye ve İran yakın işbirliğinden ziyade bölgede birbirine rakip olmuştur. Bu iki ülke, belirgin ekonomik ve güvenlik çıkarları paylaşmakla beraber Orta Doğu bölgesinde birbirinden farklı çıkarlara sahiptir. Türkiye ve İran temelde birbirinden tamamen farklı siyasal kimlik ve ideolojilere sahiptir.

Arap Baharı, Türkiye ve İran arasındaki siyasi ve ideolojik rekabete büyük bir ivme kazandırmıştır. Tunus, Libya, Mısır'daki otoriter rejimlerin çökmesi, buna ilaveten Suriye, Yemen ve Bahreyn'de ayaklanmaların çıkması Orta Doğu bölgesinin siyasal düzenini bozmuştur. Türkiye ve İran, Arap Baharı ile bozulan Orta Doğu bölgesindeki "yeni düzen" de çıkarlarını kollamak için bir arayış içindedirler.

İki ülke arasında ilişkiler, bazı sorunlar yüzünden gergindir. İki ülkenin Orta Doğu, Orta Asya bölgelerindeki sorunlara farklı yaklaşımları vardır, nükleer enerjiyle ilgili farklı yaklaşımlarda mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Ekonomik işbirliği, Nüfuz Etmek, Bölge, Rekabet, Dış Politika

Giriş

Ortadoğu Bölgesinin iki kadim devleti Türkiye ve İran, Arap Baharıyla başlamasıyla beraber aralarındaki ezeli rekabet artmıştır. Son dönemde, Türkiye ve İran arasındaki ekonomik işbirliğinin gelişmesine rağmen bu rekabet artmıştır. Ancak, Ortadoğu Bölgesinde son dönemdeki gelişmeler, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde özellikle Suriye konusunda paralel politikalar gütmeyi sağlamıştır. Ortadoğu'nun bu iki kadim devleti arasındaki ilişkileri ele aldığımızda, bölgeye Arap Baharıyla gelen değişiklikler çerçevesinde, iki ülke arasındaki rekabeti arttırmış, ama rekabetin artması, son dönemdeki gelişmeleri göz önüne aldığımızda hem bazı fırsatlar hem de bazı sorunlar ortaya çıkarmıştır. İki ülke arasında ortaya çıkan bu fırsatlar ve sorunlar nelerdir ve bunların bölgeyi nasıl etkileyeceği bu çalışmanın odak noktasıdır. Dolayısıyla, bu çalışma, önümüzdeki yıllar içinde Türk-İran ilişkileri, nasıl gelişir, bu gelişme, ne dereceye kadar

¹ Bülent UĞRASIZ, bulent.ugrasiz@deu.edu.tr

iki ülke arasında yakınlaşma veya farklılaşmaya yol açar ve bunun Ortadoğu bölgesine ne gibi etkileri olacağı sorularına yanıtlar bulmaya yöneliktir.

1979 yılında İran'da meydana gelen İslami devrim, Bölgenin jeopolitik düzenini alt üst etmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye'de Atatürk'ün laik cumhuriyet düzenine bir tehdit olarak görülmüştür. İran ise, Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkisi dolayısıyla Türkiye'nin laik düzenini İran İslam devrimine bir tehdit olarak görmüştür. Ancak, 1979'dan bu yana iki ülke arasındaki ekonomik bağlantı gözle görülür bir şekilde artmış ve özellikle İran-İrak Savaşında Türkiye, her iki ülkeyle de ekonomik ilişkisini arttırmıştır.

İran'ın Irak ile sekiz yıllık savaşı, İran'ın İslam devrimini ihraç etme kapasitesini düşürmüş, aynı zamanda Arap ülkeleri, özellikle de Körfez ülkeleri, İran'ın radikal ideolojisine karşı bir araya gelmişlerdir.

2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesiyle ve 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaliyle AKP, Ortadoğu ülkeleriyle ilişkisini arttırmış, bu vesileyle İran ile de sıcak ilişkiler geliştirilmiştir.

AKP hükümeti döneminde Türk-İran ilişkilerinin gelişmesinde, ortak ekonomik çıkarlar ve Kürt sorunu konularındaki işbirliği, dini ve ideolojik farklılıklardan daha baskın olmuştur.

1. Türkiye Ve İran'ın Ortadoğu Bölgesindeki Sorunlara Farklı Yaklaşımları

Arap Bahar'ının ortaya çıkardığı kaygan zemin üzerinde, iki ülkenin Suriye, Irak ve Kürt sorunlarına farklı yaklaşımları vardır. Bunları açıklamak için her iki ülkenin jeopolitik konumları ile bunun Arap Bahar'ıyla bölgede ortaya çıkan değişiklikleri de göz önüne alarak yapmamızda yarar var (Calabrese, 1998:76).

A. Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Anlayışı

Türkiye, özellikle 1950 sonrasında Batı ile ilişkilerini geliştirmek istemiş ve Ortadoğu Bölgesini ihmal etmiştir. Son dönemde, Türkiye Ortadoğu Bölgesini yeniden keşfetmiş ve bölgede önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlayış özellikle, Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra değişen stratejik anlayışın ortaya çıkardığı bir durumdur. Türkiye'nin Ortadoğu Bölgesine yönelmesi eksen değişmesi anlamına gelmemelidir (Larrabee, 2006:4).

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle beraber Türk-Amerikan ilişkilerinde güvenlik üzerine yapılan ortaklıkta Ankara'nın Washington'a olan bağımlılığı azaldı. Aynı zamanda, Türk dış politikasının önünde şimdiye dek ihmal edilmiş Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya gibi bölgelerde yürüteceği yeni, yapıcı, dış politika hedefleri ortaya çıktı. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'ye tehdit, Kuzeyden yani SSCB'den iken şimdi, Ortadoğu bölgesinden

özellikle Suriye, Irak, İran, Lübnan gibi yerlerden geldiği için Türkiye'nin güvenlik anlayışı değişmiştir.

Türkiye'de AKP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin İslam'a bakışı farklılaşmış ve bunun da Türk dış politikasına etkisi olmuştur. Bu etkileme "itici güç" olarak algılanmamalı ve Türk-İran ilişkileri de daha geniş bir stratejik çerçevede değerlendirilmelidir. Türk-İran ilişkileri özellikle son on, on beş yıl içinde ekonomik alanda gelişmiş ve bu gelişme, "İslami dayanışma" söylemine rağmen iki ülke arasındaki önemli siyasi, ideolojik ve dini farklılıklardan dolayı abartılmamalıdır (Larrabee, 2010:157-189).

B. İran'ın Jeopolitik Anlayışı

İran İslam Cumhuriyeti, 1979 yılında Şah rejimine karşı yaptığı devrim ile kendi İslami anlayışı doğrultusunda Ortadoğu bölgesini dönüştürmek istemiştir. Şah'ın devrilmesiyle İran'da ABD'ne bakış değişmiş ve ABD, İran halkı üzerinde Şah'ı savunmasından dolayı "baskıcı" olarak nitelenmiş ve bölgedeki diğer Arap ülkelerinin de ABD baskısı altında olduğu varsayılarak bunların ABD'den özgürleştirilmesi için İran İslam Devriminin bölgeye ihraç edilmesi düşünülmüştür. Başlayan Irak savaşı, İran'ın bölgede yalnızlaşmasına yol açacak ve İran bu arada İsrail ile Lübnan'da Hizbullah yoluyla savaşacaktır (Chubin, Aaron, Sager, Feldman, 2008:4).

İran, Irak Savaşı sonrasında ekonomisini yeniden yapılandırmakla meşgul olmaktan dolayı iç sorunlarına eğilmek durumunda kalmıştır. İran, bu yüzden dış politika hedeflerinde ılımlı bir yol izleyerek komşularıyla iyi ilişkiler içinde sıkışan ekonomisine yatırım yapılması ve ticaretin arttırılmasıyla nefes almak istiyordu.

2001 yılında ABD'nin Afganistan ve 2003 yılında ise Irak'ı işgal etmesi, İran İslam Cumhuriyeti tarafından kendisine yönelik büyük bir tehdit olarak görüldü. İran rejimi, bu işgallerden sonra olasılıkla sıranın kendisine geldiği kaygısı içinde olduğu için ABD'ni İslami rejiminin varlığına yönelik bir tehdit olarak görüyordu. Hâlbuki İran, ABD'nin Afganistan'da Taliban rejimini yenmesi konusunda işbirliği yapmış ve Karzai hükümetinin kurulmasında yardımcı olmasına rağmen ABD Başkanı George W. Bush tarafından "şer devletler" arasında gösterilen İran, Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejat döneminde iki ülkenin ilişkileri yıpranmaya başlamıştır. 2008 yılında ABD'de Başkan Obama'nın seçilmesiyle İran'ın ABD tarafından işgal edilmesi olasılığı düşmüş ve tüm bu kaygılar, İran'ın nükleer silah geliştirmesi çabasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi İran tarafından Ortadoğu bölgesinde Şii mezhebinin nüfuz alanının genişlemesine fırsat sağlamıştır. Irak'ta kurulan Şii hükümet, Irak Yüksek İslam Konsey'in ve Lübnan'daki Hizbullah'ın Şii özelliği ve Gaza Şeridi'nde Hamas'ın başa geçmesi bunun göstergeleridir (Nader, 2011:1-5).

C. Arap Baharı ve Değişen Ortadoğu

Arap Baharı, Ortadoğu bölgesinde, Türkiye ve İran arasındaki rekabeti arttırmıştır. Ankara ve Tahran, Arap Baharı'nı farklı şekilde değerlendirmektedir. İranlı liderler, Arap Baharı'nı 1979 yılında İran'da meydana gelen İslam devriminden etkilenerek ortaya çıkan "İslam'ın Uyanışı" şeklinde değerlendirirken, Ankara, Arap Baharı'nı bölgedeki halkların daha fazla demokrasi ve açıklık arzusuyla harekete geçmeleri olarak değerlendirmektedir. Türkiye ve İran'ın Ortadoğu bölgesinde uyguladıkları politikaları gözüne aldığımızda, Arap Baharı ile bölge ülkelerinin Türkiye ve İran'ı algılamaları değişmiştir (Nader, 2014:9). Bölge ülkelerinin Türkiye'nin imajını İran ile karşılaştırıldığında daha çok benimsediklerini söyleyebiliriz. Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın Müslüman Kardeşler örgütüne beslediği sempati ve Mısır'da Mursi'nin askeri darbe sonucunda devrilmesi Mısır ile Türkiye ilişkilerini soğutmuştur (Larrebbe, 2011:103-120).

D. Suriye Sorunu

Türkiye ve İran arasındaki en önemli ayrılık, Suriye sorunu üzerinedir. Suriye'de rahatsızlık ilk başladığında, Erdoğan, Esad'a reform yaparak sosyal tansiyonu bertaraf etmesini tavsiye etmiş, ancak Esad reform yapma sözüne karşın baskıyı arttırmış ve böylece Türkiye Suriye muhalefetiyle bağlantı kurarak onları desteklemesine yol açmıştır (Larrebbe, 2008:14).

Türkiye'nin Suriye muhalefetiyle kurduğu bağlantı, Şam yönetimiyle mevcut ilişkileri saptırmış ve Suriye'yi destekleyen Tahran ile ilişkileri tamamen gerginleştirmiştir. Türkiye'nin Suriye'de yapabilecekleri sınırlıdır. Bu bakımdan, Türkiye'nin Suriye politikasında bir sonuç elde edebilmesi ABD desteğiyle sağlanabilir. Orta büyüklükte bir bölgesel ülke olan Türkiye'nin Suriye'de izleyeceği politika realistlik ve ölçülü olmak durumunda.

Türkiye'nin Suriye'de özellikle Sünni rejim karşıtlarına yönelik yardımlarda bulunduğunu ve bunun Arap dünyasının Sünni halkları arasında Türkiye'nin popüler olmasını sağlasa da Türk dış politikasının mezhepçi bir özellik kazanmasına yol açmıştır. İran'ın baskıya karşı direnen Suriye muhaliflerine karşı baskıcı Esad rejimini desteklemesi, İran'ın İslami duruşunun sorgulanmasına yol açmıştır.

Türkiye ile Esad rejimi arasında yükselen tansiyon, Tahran'da büyük bir kaygı yaratmıştır. Esad rejiminin Ortadoğu Bölgesinde en yakın müttefiki İran'dır. İki ülke arasındaki bu yakınlık, İran Devriminin ilk günlerinde başlamıştır. Her ne kadar iki rejim arasında ideolojik ve dini farklılıklar olmasına rağmen, Suriye ile İran arasında birçok jeopolitik çıkarı paylaşmaktadır. Bu iki ülkenin ortak çıkarları, Saddam Hüseyin'in hâkim olduğu Irak'ın yanı sıra Suriye'nin İsrail'e karşı direnişi, bölgede Amerikan gücü ve etkisine karşı gösterilen bir karşı duruşu göstermektedir. İran ve Suriye her ikisi de aynı zamanda,

Lübnan politikasında rol oynayan en güçlü siyasi ve askeri aktör olan Hizbullah'ın patronları durumundadırlar. İran ve Suriye, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde güttüğü politika ve arzuların sınırlandırılması gerektiği konusunda hem fikirdir. Ayrıca, Esad sonrası Suriye'de halkın çoğunluğunun Sünni olmasından dolayı, Ortadoğu'da Türkiye'nin başını çeken Sünni bloğa katılması beklenen Suriye'nin İran'ın başını çektiği Şii bloğuna karşı olması beklenmektedir.

Suriye'de Esad'ın düşüşü, İran'ın Hizbullah ile bağlantısını riske sokar. İran, Şii Hizbullah'a silah ve fon aktarmada Suriye üzerinden yapmaktadır. Hatta Türkiye'nin İran'ın Suriye'ye Türkiye üzerinden silah sevkiyatını engellemesi, Esad sonrası İran'ın Hizbullah'a yapacağı silah sevkiyatını riske sokacağı için İran'ı kaygılandırmaktadır (Larrabee, 2010:39).

Suriye'de rejiminin devrilmesi İran'da iç karışıklığa yol açacaktır. Eğer, Suriye'de rejim devrilirse, bu halk gösterileri sonucunda rejim devrilmesi anlamına gelir ki, bu, İran'da ekonomik sıkıntılar yüzünden devam eden gösteriler için kötü bir emsal olacaktır.

Bütün bu gelişmelerden dolayı Türkiye'nin Esad'a muhalefeti, İran rejiminin hayati çıkarları için bir tehdit teşkil etmektedir.

İran, Türkiye'yi özellikle Arap Baharı ortamında, Ortadoğu bölgesinde Amerikan ve Avrupa çıkarlarını savunan "Truva atı" olarak gösterilmektedir.

İran'ın Esad'ı desteklemesi, silah yardımının yanı sıra, İranlı savaşçıların Suriye hükümet güçlerinin yanında bilfiil savaşmasıdır.

İran rejimi, kendini Suriye'nin korunması için İran'ın bazı siyasi elitlerin muhalefetine rağmen vakfetmiştir. İran'ın bazı ileri gelenleri, Suriye'deki ayaklanmada yanlış tarafı tuttıklarını ve eğer Esad düşerse, İran'ın Suriye'de elde ettikleri etkinin Suriye ve Arap dünyasında kaybetmekten endişe duymaktadırlar. İran'ın en yetkili kişisi Ayetullah Ali Hamaney, Suriye'nin İsrail ve Amerika ile mücadelede merkezi bir konuma sahip olduğuna inanmaktadır. Bundan dolayı, İran, Esad rejimine tam destek vererek sanki kendi mevcudiyeti için savaşmaktadır. İran'ın Suriye'ye tartışmasız tam desteği ve Türkiye'nin Esad'a muhalif olması, Türk İran ilişkilerinde kırılmaya yol açmaktadır (Nader, 2011:1-5)

E. Kürt Sorunu

Türkiye'nin ve İran'ın Kürt sorunu üzerine farklı yaklaşımları iki ülke arasında önemli gerilimlerden biridir. Her iki ülkede de önemli bir Kürt azınlığı vardır ve bu iki ülke kendi topraklarında bağımsız bir Kürt devleti görmek istememektedir.

İki ülkenin ortak çıkarı bağımsız bir Kürt devletinin ortaya çıkışını engellemek için PKK ile ilgili istihbarattan geçmekte ve böylece PKK ile mücadelede karşı saldırılar söz konusu olmaktadır. 2010 Yaz ayında başlayan ve istihbarat paylaşımı yoluyla artan işbirliği sayesinde her iki ülke de PKK ile etkin mücadelede bulunmuşlardır. Fakat Suriye konusunda artan gerginlikler 2011 yılının sonunda had safhaya varmış ve istihbarat paylaşımının kesilmiştir.

İstihbarat paylaşımının iki ülke arasında kesilmesi, Türkiye'nin PKK ile mücadelesini zorlaştırmış ve Hakkâri Şemdinli'de yirmi Türk askerinin ölümüyle sonuçlanan bir PKK baskını olmuştur. Suriye üzerinde Türk ve İran'ın farklı tarafları desteklemesi, İran'ın PKK'yı Suriye krizinde kullandığı görüşünü ortaya çıkarmıştır (Larrabee, 2013: 133-146).

F. Irak Sorunu Üzerine Türk-İran Rekabeti

Irak sorunu üzerine Türk ve İran'ın rekabeti yoğunlaşarak devam etti. ABD'nin Irak'tan çekilmesi bir güç boşluğunu ortaya çıkarmış ve farklılaşan bölgesel güç dengesinin özellikle Irak'ın İran etkisiyle Suudi Arabistan ve Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerine yönelik politikasının değişmesinden korkulmaktadır. Irak dış politikasında İran etkisi diğer bölgesel ülkelerle karşılaştırıldığında daha ziyade hissedilmektedir. Irak hükümeti, İran'ın Irak'ın hem kara hem de hava koridorlarını kullanmasına izin vererek Suriye'ye silah yardımı yapmasına göz yummaktadır. İran ve Irak'ın aralarındaki Şii dayanışması da, burada rol oynamaktadır (Arango, 2011:A 16).

İran, Türkiye'yi İran'ın Irak üzerinden kendi politikalarını gerçekleştirmesinde engel olarak görmektedir. Ankara ise, Irak'ı siyasi istikrar içinde bağımsız ve refah içinde Türkiye ile ticari ilişki içinde bağlantılı görmek istemektedir. Türkiye'nin İran gibi Irak ile Şii bağlantısı olmadığı açıktır. Ayrıca, Türkiye'nin Irak içinde paramiliter bir mevcudiyeti ve istihbarat işbirliği de yoktur.

Bununla beraber, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta yer alan Kürt Bölgesel Hükümeti (KRG) ile yakın siyasi ve ekonomik bağlantısı vardır. Bu yakın ilişki iki taraflıdır ve 2011 yılı itibarıyla 4,5 milyar dolar tutarında bir ticaret hacmi vardır. İran ise, KRG Yönetimini PJAK terör örgütüne yardım ile suçlamaktadır (Larrabee, 2006:7).

Türkiye ve İran, Irak'taki son parlamento seçimlerinde karşıt grupları desteklemiştir. İran, Şii partileri desteklerken Türkiye, laik, El-İrakiye koalisyonunu desteklemiştir.

Türkiye'nin Irak merkezi hükümeti ile ilişkileri özellikle Nuri el-Maliki'nin başbakanlığı döneminde kötüleşmiş ve Maliki, ABD'nin Irak'tan çekilmesi sonrasında İran ile ilişkileri sıkılaştırmıştır. Maliki iktidarı döneminde, siyasi kurumlar özellikle güvenlik güçleri üzerinde etkisini arttırmak isterken Sünni ve Kürtlerin etkisini kısıtlamak istemiştir (Yetkin, 2011).

G. Türkiye-Kürt Bölgesel Hükümeti Yakınlaşması

Türkiye'nin yakın komşularıyla yani, Suriye'de artan tansiyon, Irak'ta Maliki hükümeti ile yaşanan sorunlar ve İran ile yaşanan bölgeye dayanan sorunlar, Türkiye'yi Kuzey Irak'ta yer alan KRG ile yakın bir işbirliğine itmiştir. İki tarafta özellikle ekonomik alanda yakın işbirliğinden yarar sağlamış sağlamıştır. KRG 'de satılan malların %80 Türkiye kökenlidir. KRG'nin geleceği, özellikle ekonomik alanda Türkiye ile sürdürülen yakın ilişkiye bağlıdır. KRG, petrol zengini bir bölgedir ve bunun çıkarılarak Batı pazarlarına nakledilmesi gerekir. KRG'nin Irak petrolünü mevcut boru hatlarıyla Türkiye'nin Akdeniz kıyılarından en düşük maliyetle Avrupa pazarlarına sevk etmektedir (Bengio, 2011:630).

Erdoğan hükümeti, 2012 yılında aldığı kararla Irak petrolünü, direkt KRG'den Bağdat hükümetinin itirazına rağmen yapmaktadır. Bu karar, Türk dış politikasına ters bir karardır. Çünkü KRG'nin ekonomik bakımdan kuvvetlenmesi, onun bağımsızlık yönünde "teşvik eder" korkusu mevcut idi. 2013 yılının Mart ayında ise Türkiye, KRG ile bir anlaşma imzalayarak Bağdat hükümetinin onayı olmadan petrol ve doğal gazın direkt KRG'den Türkiye'ye ihraç edilmesi sağlandı. Türkiye'nin enerji işbirliğinde bu denli ileri gitmesi, Türk-Amerikan ilişkilerinde pürüz yaratmış ve Amerikan makamlarının bu ilişkinin Irak'ın İran'a daha çok yakınlaşması sonucunu doğurmasından korkmasına yol açmıştır (Larrabee, 2011: 143-152).

2. Filistin ve İsrail Konusunda Türkiye'nin İran'dan Rol Çalması

Türkiye'nin İsrail ile geçmiş ilişkisinin özellikle askeri ve istihbarat konularında yakın ilişkisi, İran makamlarında bir kuşku yaratmıştı. Aynı şekilde 1990'lardan başlayarak Türk-İsrail ilişkisinin yakınlaşması bölgede İran'ın en yakın müttefiki Hafız Esad Suriye'si için de bir tehditti. İran, İsrail'in Türkiye'yi kullanarak İran'a saldırmasında korkuyordu. İsrail jetlerinin Türk hava sahasını kullanması, İran'ın kuşkularını arttırırken, İsrail'in Azerbaycan ile bağlantısı da İran'ın kuşkularını arttırmıştır. Keza, aynı şekilde İran'ın kendi içindeki etnik sorunlar da İsrail'in Azerbaycan ve Türkiye topraklarını kullanmasından korkmuştur (Inbar, 2001:25).

Türk-İsrail ilişkilerinin son yıllarda bozulması, İran tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. İslam yanlısı Türkiye, yani İsrail ve ABD çıkarlarına karşı çıkan bir Türkiye, İran tarafından İran'ın Ortadoğu bölgesinde gücünü arttırıcı bir faktör olarak görmektedir.

Türk dış politikasının İsrail yönelik politikası, İran'da hayal kırıklığı yaratmıştır. Türkiye, Filistin politikasında İran'dan farklı olarak daha bağımsız bir politika izlemiş ve bu politika sonrasında Türkiye, Ortadoğu'nun Arap ülkelerinde hatta tüm İslam coğrafyasında İran'ın bölgedeki rolünü düşüren bir özelliğe sahip olmasına yol açmıştır.

İran'ın İsrail'e yönelik muhalif ve düşmanca politikası, İran'ın ideolojisinin bir yansımasıdır. İran, yalnızca İsrail'e retorik olarak değil, aynı zamanda İsrail ile çarpışan Hamas ve Hizbullah gibi Arap gruplarına da yardım etmektedir (Crane, Lal, Martini, 2008:108).

Türk İsrail ilişkilerinde kopmanın sonrasında İran'ın Filistin sorununu siyasi bir avantaj olarak kullanması zayıflamıştır. 1990 yıllarında Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri maksimum düzeyde "iyi" iken, Türk-Arap ilişkileri bu yıllarda zayıf idi. Bu yıllarda, Türkiye'nin Suriye ilişkileri göz önüne alındığında Türkiye'nin İsrail'e Suriye'ye karşı ihtiyacı vardı. Şimdi, durum farklılaşmıştır. Türkiye, Arap dünyasında şimdilerde popüler ve Türk siyasi ve ekonomik modeli, bazı Arap ülkeleri tarafından potansiyel model olarak görülmektedir. Türkiye'nin iç dengeleri de değişmiştir. Türk-İsrail ilişkilerinin iyi olduğu 1990 yıllarında yakın askeri ve istihbaratına yönelik ilişkilerin temel motor gücü Türk ordusuydu. Türkiye'de ordu gücünü ve ağırlığını Türk dış politikasında görece olarak kaybetmiştir. Bundan dolayı da, Türk-İsrail ilişkileri de eski parlak günlerine dönemez (Olson, 2006:41).

Türk-İran ilişkileri, soğuk kaldığı sürece, Erdoğan'ın Filistin yanlısı politikası sürecektir. Bu durumda, İran'ın Filistin sorununu kendi lehine kullanması zorlaşacak ve Türkiye, Arap dünyasıyla iyi ilişkileri sürdürebilmek için Filistin kartını bölgede rekabet içinde olduğu İran'a karşı kullanacaktır (Ehteshami, Elik, 2011:652).

3. Orta Asya ve Kafkaslarda Rekabet

Türk-İran rekabeti, yalnızca Ortadoğu bölgesiyle sınırlı değildir. Orta Asya ve Kafkaslar da etkili olmak için iki ülke de rekabet içindedir. Ancak, Orta Asya ve Kafkaslar bölgesinin öncelikli gücü Rusya'dır. Rusya'nın bölgede gücü, Türkiye ve İran ile karşılaştırılmayacak derecede yaygındır.

İran, Şii İslam devrimini bölgeye ihraç etmekten ziyade bölge devletlerine teknik ve teknik yardımlar yaparak kültürel bağlarını kuvvetlendirmek istemektedir. İran'ın Tacikistan ve Ermenistan haricinde Orta Asya ve Kafkas bölgesini etkilemesi sınırlıdır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan Türk dilini konuşan ülkeler olarak kültürel ve tarihi bağları Türkiye ile İran'a nazaran daha kuvvetlidir (Efegil, Stone, 2011:352).

İran'ın dine dayalı politikaları, özellikle Azerbaycan ve Özbekistan gibi laik ve otokratik liderlerin yönettiği ülkelerde uygun bulunmamaktadır. İran'ın Azerbaycan ile ilişkileri gergindir. Yaklaşık İran nüfusunun %25'i Azeri Türktür ve bunlar İran'ın yukarıdan yönlendirdiği baskıcı kültür ve siyasi politikalarından rahatsızlık duymaktadır. İran Azerileri ayrılıkçı değildir. İran rejimi, laik Azerbaycan rejimini Batı yanlısı ve İslami olmayan özellikte bulmaktadır. Bundan dolayı, son yıllarda, İran ile Azerbaycan arasında ciddi bir gerginlik vardır. Azerbaycan, İran'ı İslam yanlısı Azerileri desteklemekle ve bu yolla Azerbaycan'ı zayıflatmakla suçlamaktadır (Aras, Akpınar, 2011: 60).

İran ve Azerbaycan, Hazar Denizi'nin bölünme sınırları üzerinde anlaşmazlık yaşamaktadır. Bu da Hazar Denizi'nden çıkarılacak petrolü etkilemektedir. Hazar Denizi kıyılarını paylaşan beş devlet vardır. Bunlar, Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dır. Son yıllarda, Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler, aralarındaki farklı görüşleri bir anlaşmayla sonuçlandırarak Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirlemek için çaba sarf etmişlerdir. Yirmi yıllık çabaların sonucunda, 20.VIII.2018 tarihinde Kazakistan'ın Aktau şehrinde Hazar Denizi'ne kıyısı olan beş ülke aralarında anlaşarak Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü belirlemiştir. Buna göre, Sahilden 15 deniz mili mesafeye kadar olan bölgeler, her ülkenin kendi arazisi olarak kabul edilecek. Bu mesafeye 10 deniz mili eklenerek toplam 25 mil, her ülkenin balıkçılık alanı olarak belirlenecek. Diğer kısımlar ise ortak kullanıma açık, tarafsız bölge olacak ve kıyısı olmayan ülkelerin Hazar Denizi'nde asker bulundurmuyacaktır (BBC News, 20, Ağustos, 2018).

İran, Hristiyan Ermenistan'ı Şii Azerbaycan'a karşı Nagorni-Karabağ uyuşmazlığında desteklemektedir. İran'ın Ermenistan'ı desteklemesinde jeostratejik kaygılar, ön plana çıkmakta ve İran, Azerbaycan'ın genelde zayıf kalarak İran'daki Azerileri kışkırtmamasını arzu etmektedir. İran ile Azerbaycan arasındaki bir diğer sorun, Azerbaycan'ın İsrail ile artan savunma ve istihbarat bağlantısıdır. Bu gerilime, 2012 yılında, İsrail'in Azerbaycan'a 1,6 milyar dolar tutarında silah satışı yeni bir ivme kazandırmıştır. İran, Azerbaycan'ı terörist saldırılar için bir sıçrama tahtası olarak görmektedir. Hâlbuki Azerbaycan'ın İsrail'den silah alması, İran'dan ziyade Ermenistan'a karşı askeri yeterliliği sağlamaya yöneliktir.

İran'ın Sovyetler'in yıkılmasından sonra Orta Asta ve Kafkaslarda etkili olamamasının temel nedeni ekonomik engeldir. Ermenistan'ın kıyısı olmayan ve doğal kaynaklarının sınırlı olmasından dolayı İran'ın enerji ve ticaretine dayalı ve bağımlıdır. İran keza komşusu Türkmenistan ile de önemli bir ticari bağlantı içindedir ve Türkmenistan'ın İran'a önemli miktarda doğal gaz ihracatı vardır.

Ermenistan ve Türkmenistan dışında İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'da diğer ülkelerle ticari ilişkisi "yok" denecek kadar azdır. Azerbaycan ve Kazakistan enerji bakımından zengin olduğu için İran'a ekonomik olarak gereksinimi yoktur. Türkmenistan'ın ise Rusya ile ekonomik bağlantısı çok kuvvetlidir.

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslarla İran ile karşılaştırıldığında bağlantısı daha fazladır. Sovyetler Birliğinin yıkılmasından sonra Türk dış politikasının önünde yeni kapılar ve imkânlar açılmıştır. Özellikle eski Cumhurbaşkanılarımızdan Turgut Özal, Orta Asya bölgesini Türkiye'nin Batı'ya karşı stratejik önemini vurgulayacak ve Türkiye'nin bu bölgede etkisini güçlendirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Koolae, Hafezian, 2010:400).

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkas ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirmesini engelleyen İran değil, Rusya'dır. Bu bölgede, Rusya'nın etkisi, Türkiye ile karşılaştırıldığında bazı önemli

avantajlardan dolayı daha fazladır. Bu avantajlar, coğrafi yakınlık, üzerinde daha önceden anlaşılmiş enerji yollarının mevcudiyeti, bölge ülkelerinin Rusya ile kültürel bağların kuvvetli oluşudur. Türkiye'nin Suriye muhalefetine destekleyerek Esad'ın devrilmesi üzerine oluşturduğu politikası, Moskova ile temel sorundur ve bu yüzden iki ülke arasındaki ilişki soğuktur. Bu yüzden, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri üzerindeki etkisi sınırlı kalacaktır.

Sonuç olarak, İran için bölgede Suriye gibi bir sorun varken Orta Asya ülkelerinde İran etkisini arttırmak öncelikli bir politika değildir. Kafkas bölgesi, Türkiye ve İran için jeopolitik bakımdan daha dikkat çeken bir bölge iken, Rusya'nın bölge üzerindeki güçlü etkisinden dolayı, bölge üzerindeki Türk-İran rekabetini konuşmanın gereği yoktur. Orta Asya ve Kafkas bölgelerinde Rusya'nın etkisi bu derece güçlü kaldığı sürece bölgede Türk-İran etkisi konuşulamaz (Efegil, Stone, 2001:360).

4. Nükleer Enerjiye Yaklaşımındaki Türk-İran Farklılığı

İran'ın nükleer programı, Türk-İran ilişkilerinde en duyarlı ve tartışmalı konudur. İran'ın nükleer programı sadece Türkiye için değil, aynı zamanda İran'ın komşuları, müttefikleri ve hasımları için de önemli sonuçları olabilecek bir konudur. Nükleer güce sahip İran'ın Ortadoğu bölgesinin askeri güç dengesini değiştirebileceği gibi bu durum, Türkiye'nin askeri duruşunu gözden geçirmesine yol açacaktır (Kibaroglu, Çağlar, 2008:65).

A. İran Yaklaşımı

İran'ın büyük olasılıkla nükleer güce sahip olmak istemesi, ABD'nin açık ara sahip olduğu üstün konvansiyonel askeri gücün ortaya çıkardığı korku ve Arap Baharı sonrası Suriye'den sonra sıranın kendisine gelmesidir. Bu bakımdan, İran nükleer silaha sahip olduğunda, bu durum ABD için caydırıcı bir rol oynayacaktır. İran'ın bölgesel hasımları İsrail ve Suudi Arabistan da İran'ın nükleer politikasını etkilemektedir. İsrail, İran'ın ideolojik düşmanıyken, Suudi Arabistan, İran'a göre İran Körfezinde en ciddi jeopolitik düşmanıdır. Sünni Suudi Arabistan ve Şii İran, kendilerini Müslüman dünyasının lideri olarak görüyor. İran'ın nükleer güce sahip olma isteği, Müslüman dünyasında lider olmak isteğidir. İran'ın liderleri, nükleer İran'ın tıpkı Batılı ülkeler gibi "gelişmiş bir ülke" olarak görüleceği düşüncesine sahiptir. Arap ülkeleri, daha ziyade Amerikan silah ve teknolojisine gereksinim duyarken İran'a göre, Ortadoğu bölgesinde İran, nükleer güç ile kendisine yeten teknolojik ve askeri yeterliliğe sahip yegâne ülke olarak görülecektir (Nader, Scotten, Hoobler, 2017:12).

İran'ın nükleer güce sahip olma kararı, iç ve dış faktörlere bağlıdır. Dış faktörler, İran'ın ABD, İsrail ve Suudi Arabistan gibi hasımlardan tehdit algılamasıdır. İç faktörler ise, İran iç politikası, İran'ın nükleer güce sahip olması kararının verilmesinde önemli rol oynayacaktır (Nader, 2014:8).

İran'ın nükleer programı, Türkiye ve İran arasında, eğer İran nükleer silah kapasitesine sahip olursa, önemli bir sürtüşme kaynağı olacaktır. İran böyle bir güce sahip olursa, Türkiye'nin İran ile Batı arasında oynadığı arabulucu rolü de sona erecektir.

İran'ın geleceği ve nasıl bir yol izleyeceği, daha ziyade İran'ın siyasi sisteminin şekillendireceği bir konu. İran'da "ılımlı" diyebileceğimiz kesim, Hasan Ruhani gibi İran-Türkiye ilişkilerinin sıcak tutulması yanlısıdır. İran'a uygulanan ambargolar sonucunda, İran ekonomisinin kötüye gitmesi ve bölgede İran'a en yakın müttefiki olan Suriye'nin olası bir çöküşü, İran'ı nükleer güce sahip olma isteğini kamçılayacaktır (Davis, Martini, Nader, Kaye, Quinlivan, Steinberg, 2011:31-49).

B. Ankara'nın Yaklaşımı

İran nükleer programına Ankara'nın özellikle de askeri kesimin ilgisi büyüktür. Türkiye, İran'ın nükleer silaha sahip olmasını istememektedir. Ankara'nın korkusu, İran'ın nükleer silah sahibi olmasının Ortadoğu bölgesinde silah yarışına yol açmasıyla bölgenin istikrarının bozulmasının yaratacağı endişedir (Larrabee, 2008:11).

Ankara, İran'ın nükleer enerjinin barışçıl şekilde geliştirilmesi taraftarı olduğunu kamuoyuna açıklamasına rağmen bu görüş, ABD ve NATO'nun önde gelen bazı üyelerine ters gelmektedir. Prensip olarak Türkiye, İran'a uygulanan BM yaptırımlarına karşıdır. Türkiye, İran ile iyi ilişkilerini kullanarak nükleer sorununa diplomatik çözüm bulunmasını istemektedir (Davis, Martini, Nader, Kaye, Quinlivan, Steinberg, 2011:20-29).

5. Ekonomik Boyut Yoluyla İki Ülkenin İşbirliği

Türk-İran ilişkileri, birçok bölgesel konuda farklı olmasına rağmen iki ülke arasında ekonomik ilişkiler jeopolitik kaygıların önüne geçmiştir. Türk-Ekonomik ilişkileri son on yılda patlama yaşadı. 2001 yılında 1 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2010 yılında 10 milyar dolara çıkmış fakat taraflar bunu 30 milyar dolara çıkarmayı planlamıştır. Enerji konusu, tarafların arasındaki ticaretin genişlemesinde en önemli etkidir. Rusya'dan sonra Tahran, Türkiye'ye doğal gaz sağlayan ikinci ülkedir. Ayrıca, Türkiye, ithal ettiği petrolün % 40'ını İran'dan almaktadır. Türkiye, doğal gazın %60'ını Rusya'dan ithal etmektedir ve Azerbaycan'ın yanı sıra İran'dan ithal ettiği enerji sayesinde Rusya'ya olan enerji bağımlılığı azalacaktır (Nader, 2014:9).

ABD, Türk-İran enerji bağlantısından rahatsız olmaktadır. 2008 yılının Aralık ayında Türkiye ile İran aralarında yaptıkları anlaşma ile İran'ın Güney Pars bölgesinde doğal gaz çıkarılması için işbirliği yapacak ve çıkarılan doğal gazın Avrupa'ya ihracı sağlanacaktır. Yapılacak yatırımın tutarı 5,5 milyar dolar civarındadır. Bu anlaşmaya ABD karşı çıkmış ve Türkiye'ye yaptığı baskıyla proje rafa kaldırılmıştır. Enerji dışında da Türk ve İran arasındaki ticaret canlıdır. Enerji dışında, İran, Türkiye'nin beşinci büyük ihraç ülkesi

olmaktadır. 3 milyar dolar değerinde tarım ürünleri, otomobil, makine parçaları ihraç etmektedir. Türk şirketleri enerji haricinde gayrimenkul dâhil birçok sektöre yatırım yapmaktadır.

İran'ın kapalı ekonomisi, Türk ihracatçılarına önemli zorluklar çıkarmaktadır. Sık değişen gümrük tarifeleri, gümrükteki değişiklikler, ithalat permilerinin değişmesi gibi örnekler sayılabilir.

İran'ın enerji sektörü, İran Merkez Bankasına uygulanan uluslararası ve ikili yaptırımlar sonucunda ciddi krizler yaşamaktadır. Bu yaptırımlar, İran ekonomisinde zorluklara yol açmaktadır. Yaptırımlar, yabancı şirketlerin İran'a yatırım yapmasını engellemektedir. İran'ın ihraç ettiği petrolün yaptırımlar sonucunda ödemelerini almakta zorlanmasından dolayı İran'ın petrol ihracı % 40 civarında azalmıştır. Tüm engellemelere rağmen Türk iş adamlarının yatırımları artmaktaysa da bu büyük ölçekte değildir. 2012 yılında Obama Yönetiminin baskıları sonucu Türkiye, İran'dan petrol ithalatını azaltmış ve yaptırımlardan dolayı ithal edilen petrolün karşılığında İran'a yapılan altın ihracı artmıştır.

Tüm sınırlamalara rağmen Türk-İran ilişkileri duracak değil. Her iki ülke aralarındaki ekonomik işbirliğine ABD baskılarına rağmen devam edecektir. Türkiye'nin son yıllarda gösterdiği ekonomik başarı, Türk-İran ülkelerinin arasındaki ekonomik ilişkide Türkiye'nin lehine bir avantaj sağlamaktadır. Bu sonuç, özellikle İran'a ABD tarafından uygulanan ambargodan dolayıdır. Türkiye'nin aktif dış politikası sonucunda, Ortadoğu bölgesinde etkisi artarken bu durum, İran'ın dış politika hedefleriyle çelişmektedir (Larrabee, Nader, 2013:31-35).

Sonuç

Türk-İran ilişkileri, 2011 yılından bu yana sıkıntılıdır. Aynı zamanda, Türkiye bu dönemde NATO ve ABD ile bağlantılarını sıkılaştırmak için çaba sarf etmiştir. Bu durumda, gelecekte Türk-İran ilişkileri nasıl gelişecek? Ortadoğu bölgesinin belirsiz ortamında, bu soruyu yanıtlamak zordur. Ancak Türk-İran ilişkileri büyük oranda Suriye krizinin nasıl gelişeceğine, sonuçlanacağına bağlıdır. Rusya ve İran'ın desteğini alan Esad, daha önce çekilmek zorunda kaldığı yerleri tekrar almakta ve Suriye'de güç dengesi Esad lehine değişmektedir. ABD, Esad'ı iç savaşı kazanmasının zor olduğunu ve bir geçiş dönemi sonrasında çoğulcu, daha az otoriter bir hükümet yapısına geçmesi için görüşmelere başlamasını tavsiye etmektedir. Sorun şu ki, Rusya ve İran'ın desteğini alan Esad'ın iç savaşı kazanacağını düşünmesidir. Bu yüzden, Türkiye ve Suriye muhalefetinin ısrarına rağmen Esad iktidarı devretmek için hiçbir taviz vermemektedir.

Bir diğer nokta, Suriye siyasi muhalefetini bir araya gelememekten kaynaklanan bir zayıflığı vardır. Suriye muhalefetini oluşturan Kürt ve Sünni organizasyonlar arasında Esad sonrası siyasi düzen üzerinde derin ayrılıkları vardır. Bu ayrılıkların üstesinden

gelinemezse, Suriye’de ayaklananların arasında Sünni-Şii ayırımından kaynaklanan bir uyuşmazlığa doğru bir gidiş tehlikesi vardır. Sünni-Şii mezhepleri arasındaki uyuşmazlığın, tüm Ortadoğu bölgesi için bir istikrarsızlık kaynağı olduğunu söyleyebiliriz (Larrabee, Nader, 2013:31).

Kürt sorununun gelişimi, Türk-İran ilişkilerini çok önemli şekilde etkileyecektir. Suriye’deki krizden en ziyade yararlanan Kürtler olmuştur. Kürtler, tıpkı Irak Kürtleri gibi yerel otonomi istiyor. Eğer, Irak ve Suriye Kürtleri yerel otonomiye kavuşmayı başarırsa, Türkiye’deki Kürtler de yerel otonomiye yönelme konusunda bir arzu içine girer ki, bu da Türkiye’nin bölünmesi riski demektir (Bengio, 2011:631).

Ruhani’nin son seçimleri kazanması, dış dünya ile ilişkileri iyileştirmeye ve İran’ın iç karışıklarını giderici bir fırsat olarak görülse de, Ruhani’nin ilk işi, komşularla ekonomik ilişkileri geliştirerek İran ekonomisini geliştirmeye yöneliktir. Komşularla iyi ekonomik ilişkileri geliştirmede en önemli komşunun Türkiye olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye, İran’ın gelecekte vuku bulabilecek iç gelişmelerinde önemli bir faktör olarak etkisini sürdürmesi beklenmektedir. Türkiye’nin laik yapısı ve liberal İslam anlayışı, İran’ın entelektüelleri için hala bir modeldir. İranlılar için Türkiye bir turizm merkezidir. Yaklaşık iki milyon İranlı her yıl Türkiye’yi ziyaret etmektedir. ABD yaptırımları yüzünden İran Merkez Bankasının yaşadığı zorluklarla ile İran para biriminin değer kaybı, İranlıların Türkiye’yi ziyaret etmelerini engelleyen faktörlerdir. İran gibi baskıcı bir toplum düzeninden Türkiye gibi daha açık bir toplum yapısı, İranlıları cezbetmektedir. Özellikle İran Azerileri için Türkiye, kültürel ve politik bakımdan bir cazibe merkezidir. İran’ın dış dünyadan dışlanması, Türk-İran ekonomik ilişkilerin gelişmesini engelleyen en önemli faktördür (Larrabee, Nader, 2013:37).

Türkiye’nin İran’a enerji bakımından bağımlı yapısı, özellikle doğal gazla olan bağımlılığı Türkiye bakımından İran ile ekonomik ilişkilerin bozulmasını engelleyen bir noktadır. Türkiye’nin İran ile ekonomik ilişkilerinde en kritik nokta, ABD yaptırımlarının Türk-İran ekonomik ilişkilerini baltalayacak olmasıdır. Türkiye, İran’a uygulanacak ABD yaptırımları konusunda, ABD yaptırımlarına uymasa, kendisi de yaptırıma uğrama çekincesi içindeyken, yaptırımlara uyması durumunda Türk-İran ekonomik ilişkilerinin kısmen bozulmasından çekinmektedir.

Kaynakça

Arango, Tim, “Vacuum Is Feared as U.S. Quits Iraq, but Iran’s Deep Influence May Not Fill It,” *New York Times*, October 9, 2011, p. A6.

- Aras, Bülent, “Turkish Foreign Policy Towards Iran: Ideology and Foreign Policy in Flux,” *Journal of Third World Studies*, Vol. 18, No. 1, Spring 2001, pp. 105–124.
- Aras, Bülent, and Pinar Akpınar, “The Relations Between Turkey and the Caucasus,” *Perceptions*, Vol. 26, No. 3, Autumn 2011, pp. 53–68.
- Ayturk, Ilker, “The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002,” *Turkish Studies*, Vol. 12, No. 4, December 2011, pp. 675–687.
- Bengio, Ofra, “The ‘Kurdish Spring’ in Turkey and Its Impact on Turkish Foreign Relations in the Middle East,” *Turkish Studies*, Vol. 12, No. 4, December 2011, pp. 619–632.
- Calabrese, John, “Turkey and Iran: Limits of a Stable Relationship,” *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No. 1, May 1998, p. 76.
- Chubin, Shahram, David Aaron, Abdulaziz Sager, Shai Feldman, *Middle East Perspectives: Conference Proceedings from Gstaad, Switzerland*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 2008.
- Crane, Keith, Rollie Lal, Jeffrey Martini, *Iran’s Political, Demographic and Economic Vulnerabilities*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 2008.
- Davis, Lynn E., Jeff Martini, Alireza Nader, Dalia Dassa Kaye, James T. Quinlivan, and Paul Steinberg, *Iran’s Nuclear Future: Critical U.S. Policy Choices*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 2011.
- Efegil, Ertan, and Leonard A. Stone, “Iran’s Interests in Central Asia: A Contemporary Assessment,” *Central Asia Survey*, Vol. 20, No. 3, 2001, pp. 353–365.
- Ehteshami, Anoushiravan, and Suleyman Elik, “Turkey’s Growing Relations with Iran and Arab Middle East,” *Turkish Studies*, Vol. 12, No. 4, December 2011, pp. 643-662.
- Inbar, Efraim, “Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership,” *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 5, No. 2, Summer 2001, pp. 21–43.
- Larrabee, F.Stephan, *Turkey as U.S. Security Partner*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 2008.

- Larrabee, F. Stephen, "Turkey's New Geopolitics," *Survival*, Vol. 52, No. 2, April–May 2010, pp. 157–189.
- Larrabee, F. Stephen, *Troubled Partnership: U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Geopolitical Change*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 2010.
- Larrabee, F. Stephen, "Turkey's Eurasian Agenda," *The Washington Quarterly*, Vol. 34, No. 1, Winter 2011, pp. 103–120.
- Larrabee, F. Stephen, and Gonul Tol, "Turkey's Kurdish Challenge," *Survival*, Vol. 53, No. 4, August–September 2011, pp. 143–152.
- Larrabee, F. Stephan, "Turkey's New Kurdish Opening", *Survival*, Vol.55, No.5, October-November 2013, pp. 133-146.
- Larrabee, F. Stephan, Alireza Nader, *Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 2013.
- Kardas, Saban, "Turkish-Iranian Energy Cooperation in the Shadow of U.S. Sanctions on Iran," *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 7, Issue 144, July 27, 2010.
- Kibaroglu, Mustafa and Baris Caglar, "Implications of a Nuclear Iran for Turkey," *Middle East Policy*, Vol. 15, No. 4, Winter 2008, p. 65.
- Koolae, Elaheh and Mohammad Hossein Hafezian, "The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics," *Iranian Studies*, Vol. 43, No. 3, June 2010, p. 400.
- Kosebalaban, Hasan, "The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is Its Strategic Significance?" *Middle East Policy*, Vol. 17, No. 3, Fall 2010, p. 46.
- Mohapatra, Aswini K., "Turkey's Quest for a Regional Role in Central Asia," *International Studies*, Vol. 38, No. 1, 2001, pp. 29–52.
- Nader, Alireza, "Iran's Human Rights Abuses," testimony presented before the House Foreign Affairs Committee, Subcommittee on the Middle East and South Asia, Washington, D.C., September 22, 2011.
- Nader, Alireza, Ali G. Scotten, James Hoobler, "Iran's Domestic Challenges to the Joint Comprehensive Plan of Action", Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 2017.

- Nader, Alireza, *The Days After a Deal with Iran: Continuity and Change in Iranian Foreign Policy*, Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 2014.
- Olson, Robert, "Relations among Turkey, Iraq, Kurdistan-Iraq, the Wider Middle East, and Iran," *Mediterranean Quarterly*, Vol. 17, No. 4, 2006, p. 41.
- Peterson, Scott, "Why Iran's Revolutionary Guard Wants to Escort New Gaza Flotilla," *Christian Science Monitor*, June 8, 2010.
- Wehrey, Frederic, Theodore W. Karasik, Alireza Nader, Jeremy Ghez, Lydia Hansell, and Robert A. Guffey, *Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy*, Santa Monica, Calif.:RAND Corporation, 2009.
- Yetkin, Murat, "Turkey Moves Back in Iraq as U.S. Withdraws," *Hürriyet Daily News and Economic Report*, October 25, 2011.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİNDE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ: SORUNLAR VE FIRSATLAR

Burulkan ABDİBAİTOBA PALA¹

Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren Avrupa Birliği'nin (AB) Orta Asya ülkeleri için birtakım ekonomik, siyasi ve hukuki girişimleri olmuştur. Ancak bölgede varlığını ve etkinliğini gösterememiştir. 11 Eylül ve diğer uluslararası olaylar ve AB'nin genişlemesi ve derinleşmesine bağlı gelişmeler, AB'nin dış ilişkilerini yeniden incelemesine neden olmuştur. Orta Asya da bu çerçevede değerlendirilmiştir. Bölgenin sahip olduğu önemli hammadde potansiyeli; Avrupa ile Asya ve Uzakdoğu arasında bağlantı oluşturması; Çin, Rusya, ABD, Türkiye ve İran gibi güçlerin bölgeyle ilgilenmeye başlaması; istikrarlı durumunun olmamasından dolayı uyuşturucu ve silah ticareti, uluslararası organize suçlar için önemli kapı oluşturması; bölgenin de AB ve üye devletlerle daha yoğun ilişkide bulunmak istemesi gibi nedenlerden dolayı bölgeyle ilgilenmektedir. Bölge Afganistan'a yakın olduğundan yasadışı göçmenler, uluslararası terörizm ve uyuşturucu ilaçların Avrupa Birliği'ne ihracat için dinamik olarak gelişen Orta Asya bölgesinin bir geçiş koridoru olduğu gösterilebilir.

AB Orta Asya bölgesine demokratikleştirme politikası çerçevesinde çeşitli yardımlar yapmaktadır. Ancak, bu politikanın başarılı olduğu söylenemez. Bunun nedeni ise, söz konusu bölge ülkelerinin hem (Kırgızistan hariç) otoriter yönetim sistemine sahip olması ve otoriter ve komünist rejimi ile yönetilen komşulara sahip olması hem de başışçı çeşidinin çok olmasıdır. Ayrıca, bölgede gittikçe büyümekte olan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) etkisi de büyüktür.

Çalışmada, AB ile Orta Asya'daki ŞİÖ ülkeleri arasındaki ilişkilerin ana yönleri ve sorunları ile bölgesel bir uluslararası örgüt olarak AB ve ŞİÖ arasındaki etkileşim ele alınmaktadır. Çalışma, AB'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri çerçevesinde ŞİÖ ile olası işbirliği alanlarını araştırmak ve bu işbirliğinin kısıtlamalarını ve fırsatlarını analiz etmektedir. AB ile ŞİÖ arasındaki ilişkiler şimdiye kadar çağdaş siyaset biliminde çalışma konusu olmamıştır. Muhtemelen, bu gerçek, ŞİÖ'nün göreceli genç olması ve mevcut uluslararası yapıların nesnel olarak heterojenliği ile kolayca açıklanabilir. Aynı zamanda hem AB hem de ŞİÖ'nün birbirine karşı ilgisinin gittikçe arttığı gözlenmekte ve olası işbirliği alanlarının araştırılması gerektiği belirtilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Orta Asya, Şangay İşbirliği Örgütü, Güvenlik, Strateji.

Giriş

Avrupa Birliği (AB) Orta Asya bölgesine ilk adımını 1991 yılında yapmıştır. AB, Doğu Avrupa ve Orta Asya'dan 12 bağımsız yeni devlete başışlar sağlayan BDT için Teknik Yardım (TACIS) programıyla gelmiştir. AB'nin değişik bölgelerle karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, Orta Asya bölgesi (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan), hem genişleme perspektifi hem de Avrupa Komşuluk Politikası kapsamına girmemektedir. Son genişleme ile AB'yi ilgilendiren önemli yakın çevre

¹ Burulkan ABDİBAİTOBA PALA, burulkaabdibaitova@gmail.com

bölgelerinden biri olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren AB, söz konusu bölge için birtakım ekonomik, siyasi ve hukuki girişimleri olmuştur. Ancak bölgede varlığını ve etkinliğini gösterememiştir. Bunun nedeni ise o dönemde başta Balkanlar olmak üzere AB'nin Avrupa içi sorunlara ve genişlemeye önem vermesidir. Fakat 11 Eylül ve diğer uluslararası olaylar ve AB'nin genişlemesi ve derinleşmesine bağlı gelişmeler, AB'nin, dış ilişkilerini yeniden incelemesine neden olmuştur. Orta Asya da bu çerçevede değerlendirilmiştir. Bilhassa 2000'ler sonrası Orta Asya bölgesine ağırlık vermesinin nedeni AB'nin pragmatik ve ideal gerekçeleridir.

AB, bölgenin önemli hammadde potansiyeline sahip olması; bölgenin Avrupa ile Asya ve Uzakdoğu arasında bağlantı oluşturması; Çin, Rusya, ABD, Türkiye ve İran gibi güçlerin bölgeyle ilgilenmeye başlaması; oldukça fazla tüketicinin olduğu bir pazarın olmasından dolayı büyük bir kalkınma potansiyeli sahip olması; istikrarlı durumunun olmamasından dolayı uyuşturucu ve silah ticareti, uluslararası organize suçlar için önemli kapı oluşturması; bölgenin de AB ve üye devletlerle daha yoğun ilişkide bulunmak istemesi gibi nedenlerden dolayı bölgeyle ilgilenmektedir. Bölge Afganistan'a yakın olduğundan yasadışı göçmenler, uluslararası terörizm ve uyuşturucu ilaçların Avrupa Birliği'ne ihracat için dinamik olarak gelişen Orta Asya bölgesinin bir geçiş koridoru olduğu gösterilebilir. Aynı zamanda, Orta Asya ülkelerinin yanı sıra Afganistan, Pakistan, Çin'in batı kısmı ve Moğolistan gibi bitişik ülkeler bütünleşik bir Avrupa için büyük ilgi çektiği açıktır. Geçtiğimiz on yıllar boyunca, bu bölgedeki ülkelerin Avrupa pazarına alternatif enerji tedarikçileri olarak Avrupa'da öncelikli olarak ekonomik menfaatlere yol açtığı ortaya çıkmıştır.

AB Konseyi, Orta Asya ile ilişkilerin geliştirilmesi için yeni bir strateji onayladı: "Güçlü bir ortaklık için yeni fırsatlar". Belgede, ekonomik ve politik kalkınmanın yanı sıra, AB'nin Afganistan'da barışı teşvik etmek için bölge ülkeleriyle genişletilmiş ortaklıklar üzerine anlaşmalar yapmak ve uygulamak ve hazırlıkları yoğunlaştırmaya hazır olduğunu belirtmektedir. Bu stratejide, AB "Orta Asya'nın Avrupa-Asya ilişkilerini destekleme çabalarındaki küresel rolünü" kabul etmektedir.

ŞİÖ, Avrupa'da az tanınmasına rağmen, Asya kıtasının büyük bir bölümünü kapsayan dinamik, etkili ve iddialı bir bölgesel örgüt haline gelmiştir. ŞİÖ, "üç kötülük"e (terörizm, aşırıçılık ve ayrılıkçılık) karşı mücadele kavramıyla ortaya çıkan ilk uluslararası örgüttür. Bu konu, devlet başkanlarının her toplantısında tartışılmış ve bu örgütün gelişimi için öncelikli bir yön olarak tanımlanmıştır. Ancak örgütün gündemi giderek genişlemiş ve günümüzde ekonomi ve kültür gibi temalar da gündemdedir. ŞİÖ'nün Sovyetler sonrası alanda yaratılan benzer devletlerarası oluşumlardan temel farkı, BDT ülkelerinin yanı sıra, Pakistan, Hindistan ve önemini önemli ölçüde artıran Çin'i de içermesidir. Şu anda, Orta Asya bölgesindeki jeopolitik ve güvenlik konularını ele alan lider kuruluş ŞİÖ'dür.

ŞİÖ'ye daha çok benzeyen hükümetlerarası organ, muhtemelen Avrupa Birliği'dir. AB gibi, ŞİÖ üyeleri de ekonomik ve güvenlik işbirliğini vurgulamakta ve benzer şekilde geniş çapta ticaret ve enerji konularıyla ilgilenmektedir. Artık, AB uluslararası güvenlikle de ilgilendiğine göre, Rusya'nın Batı'ya karşı mücadele politikaları için bir araç olarak ŞİÖ'yü kullanma girişimlerine karşı koyacak olan bu yeni örgüt ile işbirliği yapmak mantıklı olacaktır. Aynı zamanda yeni örgütün askeri birliğe dönüşmesini de önleyecektir.

Avrupa, Orta Asya'dan enerji tedarikine ihtiyaç duymakta ve Orta Asya da Avrupa yatırımına ihtiyaç duymaktadır. Karşılıklı çıkarların başka bir alanı Afganistan'daki güvenlidir. Şu anda, AB Afgan hükümetine maddi destek sağlamakta ve polis ve yargıçların eğitilmesine yardım etmektedir. ŞİÖ Afganistan ile bir temas grubu kurmuştur. Her iki taraf da daha fazlasını yapmak istemekte ve orada ayrı ayrı çalışmak yerine birlikte çalışarak daha büyük bir etki yaratabilirler. AB'nin parası vardır. ŞİÖ üyeleri neredeyse tamamı Afganistan'a sınırdadır, eğitilmiş personele sahiptir ve bölgeyi doğrudan deneyimlemiştir.

AB'nin Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri çerçevesinde ŞİÖ ile etkileşim alanlarını, fırsatlarını ve kısıtlamalarını analiz etmek için öncelikle AB'nin Orta Asya politikasına bakmak yerinde olacaktır.

1. Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası

Orta Asya bölgesinde AB, yeni bir aktördür. Bununla birlikte, ilk adımı 2007'de değil, 1991'de yapmıştır. AB, Doğu Avrupa ve Orta Asya'dan 12 bağımsız yeni devlete bağışlar sağlayan BDT için Teknik Yardım (TACIS) programıyla gelmiştir. AB'nin değişik bölgelerle karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, Orta Asya bölgesi (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan), hem genişleme perspektifi hem de Avrupa Komşuluk Politikası kapsamına girmemektedir. Son genişlemeyle AB'yi ilgilendiren önemli yakın çevre bölgelerinden biri olduğu görülmektedir.

AB, bölgenin önemli hammadde potansiyeline sahip olması; bölgenin Avrupa ile Asya ve Uzakdoğu arasında bağlantı oluşturması; Çin, Rusya, ABD, Türkiye ve İran gibi güçlerin bölgeyle ilgilenmeye başlaması; oldukça fazla tüketicinin olduğu bir pazarın olmasından dolayı büyük bir kalkınma potansiyeline sahip olması; istikrarlı durumunun olmamasından dolayı uyuşturucu ve silah ticareti, uluslararası organize suçlar için önemli kapı oluşturması; bölgenin de AB ve üye devletlerle daha yoğun ilişkide bulunmak istemesi gibi nedenlerden dolayı bölgeyle ilgilenmektedir. Bölge Afganistan'a yakın olduğundan yasadışı göçmenler, uluslararası terörizm ve uyuşturucu ilaçların Avrupa Birliği'ne ihracat için dinamik olarak gelişen Orta Asya bölgesinin bir geçiş koridoru olduğu gösterilebilir (Töre, 1996: 14). Aynı zamanda, Orta Asya ülkelerinin yanı sıra Afganistan, Pakistan, Çin'in batı kısmı ve Moğolistan gibi bitişik ülkeler bütünleşik bir Avrupa için büyük ilgi çektiği açıktır. Geçtiğimiz on yıllar boyunca, bu bölgedeki ülkelerin Avrupa pazarına

alternatif enerji tedarikçileri olarak Avrupa'da öncelikli olarak ekonomik menfaatlere yol açtığı ortaya çıkmıştır.

Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirmesi AB ekonomisi için büyük kazanç getirecektir. AB, bölge stratejisinde ve kullanmakta olduğu araçlarında, önceliği ekonomiye verdiği dikkat çekmektedir. AB ve üye devletleri, Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarını (başta Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere) enerji arzlarını çeşitlendirmek ve Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak için bir fırsat olarak tespit ettiler. Bu ülkelerin sahip oldukları geniş petrol ve doğalgaz kaynakları, Avrupa'nın enerji genişleme politikaları ve gelecekteki ekonomik refahı için iyi fırsatlar sunmaktadır. Dahası, Avrupa'nın "yakınında" yakın coğrafi konumu, bu ülkeleri AB için çok stratejik hale getiren ek bir faktördür. Dolayısıyla Orta Asya ülkeleri ile stratejik bir ortaklık kurmak ve ilişkilerini güçlendirmek istemektedir (Abdibaitova, 2009: 98-99). Ayrıca, AB'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde güvenlik faktörü önemli yer tutmaktadır. Zira, kıta güvenliğini tehdit edici unsurların (nüfus ve sağlık, ekoloji, aşırı köktenci akımlar, uluslararası uyuşturucu ticareti, bölgesel ve etnik çatışmalar ve uluslararası terörizm) ve bölge dışı istikrarsızlığın Avrupa'ya taşınabilir korkusu vardır. Söz konusu sorunlar bölge kaynaklı ve bölge geçişlidir. AB'nin bu sorunları çözmesi için bölge ülkeleriyle işbirliğini geliştirmesi gerekmektedir (Abdibaitova, 2009).

AB ve Orta Asya ülkeleri ilişkilerinin hukuki temelini Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (OİA), idari ve mali kısmını TACIS (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States) programı oluşturmuştur. Program, hem bölge ülkelerini serbest piyasa ekonomisine geçmesini kolaylaştırmayı, ekonomik kalkınmasını hem de bu ülkelerdeki demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi değerleri geliştirmek için demokratik kurumları güçlendirmeyi hedeflemiştir (Matveeva: 7-95). 1996-2001 döneminde Orta Asya ülkeleriyle demokratikleşme ve liberal ekonomi ağırlıklı ilişkiler yürüteceğini belirtmiştir. Ancak, AB söz konusu ülkelere, siyasi konulardan çok, somut ve süreklilik arz eden alanlara yönelik yardımlar yapmıştır: ekonomik reform, devletleşme ve yabancı yatırımcının teşviki. 2001'den itibaren AB, bölge politikasını temelden değiştirerek, iyi yönetim, iyi komşuluk, demokratikleşme ve insan hakları gibi kavramların yer aldığı siyasi konulara öncelik vermeye başlamıştır. Artık, ülkeler bu konularda sergiledikleri başarılarına uygun olarak AB'den teknik yardım alabileceklerdi. Böylelikle AB, proje bazlı anlayıştan stratejik işbirliği yaklaşımına geçmiştir (Efeğil, 2008: 66).

AB tarafından 2005 yılında Orta Asya için özel temsilci atanmıştır. Amaç, Orta Asya politikasının tutarlılığını sağlamaktır. 2006 yılında oluşan Ukrayna - Rusya doğalgaz anlaşmazlığı AB'yi etkilemiştir. Dolayısıyla AB, Orta Asya politikasında enerji konusuna önem vermeye başlamıştır. Bu bağlamda 1990'larda oluşturulan Trans Hazar Boru Hattı projesi tekrar ele alınmıştır (Matveeva, 2006: 72-73). Hazar ülkeleri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Avrupa için petrol ve doğalgaz açısından ek tedarikçiler görünümündedirler (De Pedro, 2009: 117). Bundan başka, AB'nin Doğu genişlemesi,

Güney Kafkasya'nın Avrupa Komşuluk Politikası kapsamına girmesi ve "Karadeniz Sinerji Girişimi" gibi gelişmelerin AB ile Orta Asya'yı birbirine yaklaştırdığını söylemek mümkündür (Council of the EU, 2007: 9). Bu coğrafi yakınlığın, "AB komşularının komşusu" olarak Orta Asya'yı AB'ye yaklaştırdığını ve bölge güvenliği ve istikrarının AB için önemli hale geldiğini belirtebiliriz. 2007 yılında Almanya'nın AB dönem başkanlığınca kabul edilen "AB ve Orta Asya: Yeni Ortaklık Stratejisi" başlıklı belgede AB'nin Orta Asya'daki çıkarları istikrar ve güvenlik olarak tanımlanmış, AB-Orta Asya işbirliğini aktifleştirmek hedeflenmiştir (Council of the EU, 2007: 9). Belgede yer alan her bir bölge ülkesinin kendine has önceliğinin AB tarafından geliştirilmesi vurgulanmıştır (Yazgan, 2010: 146). Bu strateji ile bölgeye yönelik yaklaşımların etkinliğini arttıracak ve bir önceki teknik yardım programı TACIS'in kapsamının ötesine geçen bir yaklaşım oluşturulmuştur. Yeni Orta Asya stratejisinde siyasi konular özellikle vurgulanmıştır. Bu bağlamda, bölgede güvenlik ve istikrarın korunması için AB hedefleri tanımlanmıştır. Başlıca uygulama alanları olarak ekonomik refahın artırılması, insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokratikleşme ve iyi yönetim belirlenmiştir. Enerji alanında işbirliğine de vurgu yapılmıştır. Strateji, tüm işbirliği (siyasi diyalogun güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, sınır yönetimi ve uyuşturucu ile mücadele, eğitim, enerji ve ulaştırma, çevre ve su ve ticaret-ekonomi) alanlarında AB ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesini öngörmüştür (Council of the EU, 2007). Orta Asya'da sınır güvenliği ve uyuşturucuyla mücadele konularını içeren CADAP (Central Asia Drug Action Programme) ve BOMCA (Border Management Programme in Central Asia) gibi güvenlik alanında iki programı geliştirmiştir. Söz konusu programlar, "Orta Asya'da güvenliğin ve istikrarın sağlanmasında AB'nin stratejik çıkarlarının pratik bir ifadesi olarak tanımlanmaktadır" (De Pedro, 2009: 116).

AB Konseyi, Orta Asya ile ilişkilerin geliştirilmesi için yeni bir strateji onayladı: "Güçlü bir ortaklık için yeni fırsatlar". Yeni strateji, Orta Asya'da esnekliği, refahı ve bölgesel işbirliğini desteklemeye odaklanmaktadır. Belgede, ekonomik ve politik kalkınmanın yanı sıra, AB'nin Afganistan'da barışı teşvik etmek için bölge ülkeleriyle genişletilmiş ortaklıklar üzerine anlaşmalar yapmak ve işbirliğini yoğunlaştırmak için ortak çıkarlarını vurgulamaktadır. Ayrıca, AB "Orta Asya'nın Avrupa-Asya bağlarını güçlendirmeye yönelik küresel çabalarındaki stratejik rolünü" kabul etmektedir (Council of the EU, 2019).

AB, dünya siyasetinde diğer küresel ve bölgesel aktörlerden farklı olarak kendisini normatif aktör olarak temsil etmektedir. Demokratikleştirme politikası çerçevesinde bölgede güvenlik ve istikrar sağlamayı düşünmektedir. Güvenliğin en iyi sağlamanın yolunun demokrasinin yerleştirilmesinden geçtiğini özellikle belirtmiştir. Ancak, AB'nin Orta Asya ülkelerine yönelik koşullu yardımı, soru sormayan yada demokrasi koşulu sunmayan Çin ve Rusya gibi komşu ülkelerin yardımları, bölge ülkelerinin söz konusu bölgede bulunan ŞİÖ, KGAÖ, AET gibi örgütlere üye olması, AB'nin coğrafi olarak bölgeden uzak olması v.s. gibi nedenlerden dolayı AB'nin amacına ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bunun sonucu olarak, AB'nin yayınladığı son Stratejisi'nin bir önceki

Stratejisiye göre pragmatizme ağırlık verdiğini görmekteyiz. Avrupalılar artık Orta Asya’da son çeyrek yüzyıl boyunca kendi çıkarlarını teşvik etmenin başarısızlığından ders çıkarmış olmalıdırlar ki, yeni versiyonu yumuşatmaya çalışmaktadırlar. Zaten soyut olarak anlaşılan demokratik değerleri teşvik etmeyi değil, ekonomik ortaklığı, sosyal alanda işbirliğini, yeni kurumların inşasında ortaklığı, özellikle sivil toplum aracılığıyla vb. amaçlamaktadır. AB’nin bölgeye yönelik tüm politikaları aşağıdaki bölümde ele alacağımız Şanghay İşbirliği Örgütü ile çarpışmaktadır.

2. Şanghay İşbirliği Örgütü

ŞİÖ, “üç kötülük”e (terörizm, aşırıcılık ve ayrılıkçılık) karşı mücadele kavramıyla ortaya çıkan ilk uluslararası örgüttür. Bu konu, devlet başkanlarının her toplantısında tartışılmış ve bu örgütün gelişimi için öncelikli bir yön olarak tanımlanmıştır (Shaimergenov ve Tusupbayeva, 2007). Ancak örgütün gündemi giderek genişlemiş ve günümüzde ekonomi ve kültür gibi temalar da gündemdedir. ŞİÖ’nün Sovyetler sonrası alanda yaratılan benzer devletlerarası oluşumlardan temel farkı, BDT ülkelerinin yanı sıra, Pakistan, Hindistan ve önemini önemli ölçüde artıran Çin’i de içermesidir. Şu anda, Orta Asya bölgesindeki jeopolitik ve güvenlik konularını ele alan lider kuruluş ŞİÖ’dür.

Şanghay İşbirliği Örgütü

ŞİÖ - Şanghay İşbirliği Örgütü - karşılıklı koruma için bölgesel bir uluslararası örgüttür

Önemli Tarihler

- 1996
Şanghay Beşlisi'nin kurulması (ŞİÖ'nün selefi)
- 1999
Sınır ötesi mücadele için "Bişkek Grubu'nun" oluşturulması
- 2001
Özbekistan'ın katılması
- 15.06.2001
Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Beyannamesi
- 2008
İran, örgütün tam üyesi olmak için resmi bir niyet beyanı verdi
- 2017
Örgüte Hindistan ve Pakistan'ın tam üyeliğinin onaylanması

Temel Belgeler

- 2001
Terörizm, Ayrımcılık ve Aşırılığın Önlenmesine Dair Şanghay Sözleşmesi
- 2002
ŞİÖ tüzüğü
- 2002
Bölgesel Anti-terör yapısının kurulması konusunda Anlaşma

Amaçları ve Görevleri

- Üye ülkeler arasında karşılıklı güven ve iyi komşuluğu güçlendirmek
- Politika, ticaret ve ekonomi, bilim ve teknoloji, kültürün yanı sıra eğitim, enerji, ulaştırma, turizm, çevre koruma ve diğer alanlarda etkin işbirliğinin teşvik edilmesi
- Bölgede barışı, güvenliği ve istikrarı korumak ve sağlamak için ortak çaba göstermek
- Demokratik, adil ve rasyonel bir siyasi ve ekonomik uluslararası düzen kurulmasına doğru ilerlemek

ŞİÖ Yapısı

- Devlet başkanları konseyi
- Hükümet başkanları konseyi
- Dış işleri bakanları konseyi
- Bakanlıklar ve genel müdürlükler toplantıları
- Ulusal koordinatörler konseyi
- Bölgesel anti-terör yapı

Kaynak: (Ria Novosti, 2011. www. rian.ru)

2007 yılında ŞİÖ, enerji diyalogu da dâhil olmak üzere farklı alanlarda ekonomik işbirliğini genişleterek, Rus ve Çin birliklerine dört Orta Asya devletinin katıldığı tarihinin en büyük askeri tatbikatlarını yaparak bölgesel hırsını göstermiştir. Dahası, ŞİÖ'nün Orta Asya'da gerçek bir güç haline geldiğini kabul eden Batılı politika yapıcılarının dikkatini çekmiştir (Antonenko, 2007; Petrov, 2019). 2007'de Orta Asya ülkelerinin ŞİÖ dışında kalan son ülke Türkmenistan, örgüte ilgi duyduğunu göstermiştir. Türkmenistan'daki hükümetin değişmesinin ardından, yeni lideri Ağustos 2007'de yapılan ŞİÖ Bışkek zirvesinde yer almıştır (Ria Novosti, 2007). Başbakan Yardımcısı ve Türkmenistan Dışişleri Bakanı Rashid Meredov, ŞİÖ ülkelerinin Taşkent'teki hükümet başkanları konseyinde, "Türkmenistan'ın sürdürülebilir bir enerji kaynakları sistemi oluşturulması için ŞİÖ ülkeleriyle çok yönlü işbirliğine hazır olduğunu" açıklamıştır. "Bugün enerji tedarik sisteminin sürdürülebilirliğini, çeşitlendirilmesini, emniyetini ve güvenilirliğini sağlama göreviyle karşı karşıyayız. Türkmenistan, ŞİÖ ülkeleriyle bu stratejik yönde sistematik ve çok yönlü işbirliğine hazır"demiştir (Orient, 2019). Büyük gaz rezervleri ve önemli jeostratejik konumu ile Türkmenistan ŞİÖ'ye bir şekilde katılırsa, kuruluşun Orta Asya'daki rolünü daha da güçlendirebilir.

13-14 Haziran 2019 tarihlerinde Kırgızistan'ın başkenti Bışkek'te ŞİÖ'nün 19. zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirve'ye örgütün üyeleri ve gözlemcilerinin tamamı katılmıştır. Bu örgütün uluslararası politikadaki ağırlığının arttığını göstermektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler (BM) başta olmak üzere çeşitli uluslararası örgütlerin temsilcilerinin de zirvede hazır bulunması, ŞİÖ'nün uluslararası kamuoyu tarafından dikkatle takip edildiğini gözler önüne sermiştir. Bışkek'te imzalanan anlaşmaların çoğunlukla ŞİÖ'nün BM başta olmak üzere uluslararası örgütlerle işbirliğini güçlendirecek anlaşmalardan oluşması da dikkat çekicidir. Uluslararası örgütlerle imzalanan bu anlaşmalar, ŞİÖ'nün Avrasya coğrafyasında etkin bir oyuncu olma çabası şeklinde yorumlanabilir. ŞİÖ, ilerleyen dönemlerde başta Avrasya olmak üzere dünya genelinde başat örgütlerden birine dönüşebilir (İsakov, 2019).

Bununla birlikte, ŞİÖ kilit ikilemleri veya iç zorluklarının üçünü çözemedi. Öncelikle, örgütün gözlemci devletlerinin örgüte tam üye olarak katılmaya ilgi duyduklarını ifade etmeleri gereken, gelecekteki genişlemeyle ilgili bir formül ve siyasi görüş birliği bulamadı. İkincisi, örgüt güvenlik ve ekonomik kimlik arasında kalmaya devam etmektedir. Gelecekte bu dualite, ŞİÖ'nün gelişmesi için gerçek bir sorun olabilir. Ekonomik boyutunu geliştirmeye devam etmek istiyorsa, güvenlik ittifakı için mümkün olmayan daha açık ve kapsayıcı olması gerekmektedir. ŞİÖ için çözülmemiş üçüncü zorluk, İslam'ın kimliğindeki rolüdür. Hem Pakistan ŞİÖ üyesi hem de İran örgütün gözlemcileri arasında olduğundan ve Afganistan hem gözlemci ve ŞİÖ'nün tüm zirvelerinde yer aldığından, Orta Asya'nın İslami kimliği konusundaki tutumunu ılımlılaştırmak ve İslami grupları aşırılık yanlısı ya da teröristlerle eşitlemekten vazgeçmesi gerekmektedir (Antonenko, 2007).

ŞİÖ, politik ve ekonomik potansiyelinin ustaca gerçekleştirilmesiyle, çok kutuplu bir dünya kavramına tam olarak uyan güçlü bir uluslararası güç merkezi haline gelebilir. Ancak, bu örgüt Orta Asya'nın tüm sorunlarını çözmek için her derde deva değildir. Rusya, tarihsel olarak Çin dâhil olmak üzere tüm ŞİÖ üye ülkeleriyle, ŞİÖ içinde olduğundan çok daha yüksek verimlilikle gelişen stratejik ortaklık düzeyinde istikrarlı ikili siyasi ve ekonomik bağlar geliştirmiştir. Bu nedenle, ŞİÖ çerçevesinde çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi, ikili ilişkilerin zararına yapılmamalıdır. Ayrıca, Rusya ile örgütün diğer ülkeleri arasındaki ikili işbirliğinin geliştirilmesi, Orta Asya'daki çok taraflı işbirliğinin sistematik genişlemesi için temel olmalıdır. ŞİÖ'nün geliştirilmesi, büyük ölçüde, yeni-daha adil ve daha modern- uluslararası bir düzen oluşturulması sürecine küresel anlamda yardımcı olacaktır (Antonenko, 2007).

Bugün, ŞİÖ'nün ana faaliyetleri ortak güvenlik, istikrar, Orta Asya'nın ekonomik gelişimi, ortak terörizm önlemlerinin planlanması ve uygulanması, insani işbirliği ve ulusal yasaların uyumlaştırılmasıdır. Örgüt, bölgedeki siyasi gerginliğin azaltılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Aynı zamanda uluslararası arenada ciddi bir yapıcı güce dönüşmüş durumdadır. Bu, farklı uygarlık modelleri, sosyal sistemler ve ideolojilerle ülkelerin başarılı işbirliğine bir örnektir. Moğolistan, İran, Belarus ve Afganistan gibi farklı ülkelerden dolayı gözlemciler çemberinin genişlemesi “Şangay ruhu” ilkelerinin kendilerine çekiciliğinin bir kanıtıdır.

Rusya ile Çin arasındaki yakın işbirliği, ŞİÖ'nün başarılı bir şekilde geliştirilmesinde belirleyici bir faktör olmakla birlikte, katılımcı ülkelerin kendileri için ortak bir çaba göstermeden, her bir devletin bu sürece olumlu bir şekilde katılması mümkün değildir. Bununla birlikte, belirleyici rol hala Rusya ve Çin arasındaki işbirliğiyle oynanmaktadır. Bu ülkelerin konularına, rollerine, etkilerine ve başkalarıyla olan olumlu ilişkilerine göre belirlenmektedir. ŞİÖ'nün Asya'nın NATO'su olup/olmadığı sorusu sıkça dile getirilmektedir. Tüm yasal belgelere göre, ŞİÖ bir askeri-politik blok veya devletler birliği değildir. Tüm kararlar, ŞİÖ üye devletlerinin görüş birliği mekanizmasıyla alınmaktadır (Dovgan, 2012: 11-22).

ŞİÖ çok genç bir örgüt olmasına rağmen, şimdiye kadar çeşitli politika girişimleri ve anlaşmalarının uygulanmasına büyük önem vermiştir. Bu nedenle dış ilişkilerine fazla dikkat etmemiştir. Örgütün Sekreteryası hala küçük ve örgütün artan görevlerini üstlenebilecek kapasiteye sahip değildir. Bu, ŞİÖ'nün neden AB'nin ilişki kurma davetlerine cevap veremediğini açıklayabilmektedir. ŞİÖ kurumsal kapasitesini güçlendirmeye ve politika uygulamalarına odaklanmalıdır. Aksi takdirde sadece “konuşan bir dükkan” olarak algılanma riski taşımaktadır. Bununla birlikte, ŞİÖ gelecekteki gelişimi için de elzem bir dış ortamın gerekli olduğunu anlamalıdır. AB gibi dış oyuncularla ilişkileri geliştirmek için her fırsatı değerlendirmeli ve gerçekten kapsayıcı bir bölgesel örgüt haline gelmeye çalışmalıdır.

3. AB Açısından ŞİÖ'nin Orta Asya'daki Önemi

ŞİÖ, Orta Asya'nın ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynayabilir. Avrupa, Orta Asya'nın müreffeh ve güvenli hale gelmesini istemektedir. Bölge yanlış şekilde gelişirse, Avrupa orada bulunan terörist ağlardan, enerji kaynaklarını kesintiye uğratmaktan veya yasadışı göçmenlerin artan akışlarından kaynaklanan sorunlarla karşılaşabilir. Orta Asya ülkeleri için ŞİÖ, güçlü bölgesel ekonomik büyümeyi sağlamak için yararlı bir potansiyel araçtır. Bu, kurumun kendisi aracılığıyla veya üyeleri ve gözlemcileri arasında ikili olarak gerçekleşebilir. Kara ülkesi Orta Asya, Çin, Rusya, Hindistan ve İran gibi büyük komşularla işbirliği yapmadan limanlara ve büyük uluslararası ulaşım koridorlarına erişim sağlayamamaktadır. Diğer ekonomik yardım kaynakları – AB, ABD, Japonya veya Asya Kalkınma Banka – önemli fakat ikincil bir rol oynamaktadır. ŞİÖ nihayetinde serbest ticaret bölgesi oluşturulması ve malların, hizmetlerin ve teknolojilerin serbest dolaşımı için bir dizi kural da dahil olmak üzere iddialı ekonomik entegrasyon gündemini gerçekleştirmeyi başarır, güçlü bir AB-ŞİÖ ilişkisi Avrupalılara büyük yatırım fırsatlarını getirecektir (Antonenko, 2007).

ŞİÖ enerji konularında yetkinliğe sahip olduğundan, Avrupa'nın enerji güvenliği için önemlidir. ŞİÖ üyesi OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries), Rusya ve Kazakistan dışındaki en büyük küresel enerji üreticilerinden ikisinin yanı sıra, Çin ve Hindistan'ın en büyük potansiyel tüketicilerinden ikisini içermektedir. Bişkek'teki 2007 ŞİÖ zirvesinden bu yana ŞİÖ enerji kulübü oluşturma fikri tartışılmıştır. Her ne kadar uygulanmakta olsa da ve üyeler sıklıkla enerji kaynakları veya ulaşım yolları konusunda rekabet etmektedir. Ancak gelecekte ŞİÖ'nün, geniş enerji kaynaklarını kullanmak ve taşımak için daha işbirlikçi, çeşitlendirilmiş ve kapsayıcı bir strateji konusunda bir görüş birliği şekli bulması mümkündür. Avrupa, petrol ve gaz ithalatı için Rusya'ya bağımlı olmaya devam edecek ve gelecekte Avrasya enerji kaynakları konusunda Çin ile rekabet edebilir. Bu nedenle ŞİÖ ile AB arasında enerji güvenliği diyalogu, üyelerine iç enerji sektörlerinin şeffaflığı ve enerji tedarik rotalarının çeşitliliği gibi konuları tartışmak için bir forum sağlayabilir. İki kuruluş, Çin'den Avrupa'ya enerji transit yollarını içeren stratejik projeler geliştirmek için birlikte çalışabilir (Renard, 2013, Antonenko, 2007).

Rusya ve Çin AB için önemli ortaklardır. Elbette AB, Rusya ve Çin ile ikili ortaklıklara daha fazla önem verirken, ŞİÖ-AB diyalogu bu ikili ilişkileri güçlendirmeye yardımcı olabilir – özellikle Moskova ve Pekin ŞİÖ'yü dış politika önceliği olarak kabul ettiğinden. ŞİÖ, Çin'in küresel ve bölgesel bir güç olarak artan hırslarının bir işaretidir. Pekin için ŞİÖ, Çin'in barışçıl yükselişini yönetme aracıdır. Rusya, ŞİÖ'yü Sovyet sonrası Orta Asya'daki rolünü sürdürmenin ve Çin ve diğerlerinin etkilerini dengelemenin bir aracı olarak görmektedir. Rusya ve Çin AB'yi Orta Asya'da bir zorluk olarak görmemektedir. Bu nedenle, AB ve ŞİÖ, bölgede rakip olma yolunda değildir.

ŞİÖ, çoğu AB için önemli olan güvenlik sorunlarını ele almayı hedeflemektedir. AB ve ŞİÖ, terörist ağları bozmak için işbirliğine ortak ilgi duymaktadırlar. Her ikisi de Afganistan'ı istikrara kavuşturmak istemektedir (burada birçok AB ülkesi NATO'nun öncülüğünde görev yapmaktadır). ŞİÖ, Afganistan'da özel bir çalışma grubu kurmuştur, ancak bu henüz bir başarı elde etmedi. Muhtemelen, ŞİÖ bir gün, İran'ı – onun gözlemci devletlerinden biri olan – nükleer hedeflerini bırakma konusunda baskı yapmada rol oynayabilir. Güçlü bir AB-ŞİÖ diyalogu, ŞİÖ'yü bu baskıyı düşünmeye teşvik edebilir. Buna karşılık, AB ile ŞİÖ arasındaki düşmanlık, ikinci ülkedeki ülkeleri gaz zengini İran'la bağları derinleştirmeye teşvik edebilir ve böylece yaptırımların etkinliğini azaltabilir. Bu nedenle ŞİÖ jeo-strateji, ekonomi ve güvenlik nedenleriyle önemlidir.

4. Avrupa Birliği ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Orta Asya'daki Etkileşim Alanları

ŞİÖ'ye daha yakından benzeyen hükümetler arası organ muhtemelen Avrupa Birliği'dir. AB Orta Asya'daki rolünü güçlendirmek istiyorsa, yalnızca her bir ülke ile ayrı ayrı doğrudan ilişkiler kurmak değil, aynı zamanda ŞİÖ gibi önemli bölgesel örgütlerle de ilgilenmesi gerekmektedir. AB gibi, Şanghay grubunun üyeleri de ekonomik ve güvenlik işbirliğini vurgulamakta ve benzer şekilde geniş çapta ticaret ve enerji konularıyla ilgilenmektedir. Artık AB uluslararası güvenlikle de ilgilendiğine göre, Rusya'nın Batı'ya karşı mücadele politikaları için bir araç olarak ŞİÖ'yü kullanma girişimlerine karşı koyacak olan bu yeni örgütle işbirliği yapmak mantıklı olacaktır. Aynı zamanda yeni örgütün askeri birliğe dönüşmesini önleyecektir. Bunlar, AB'nin ŞİÖ ile ilişki kurmanın olumsuz nedenleri gibi görünebilir, ancak işbirliğini teşvik etmek için oldukça olumlu nedenler de vardır. Avrupa, Orta Asya'dan enerji tedarikine ihtiyaç duymakta ve Orta Asya da Avrupa yatırımına ihtiyaç duymaktadır. Karşılıklı çıkarların başka bir alanı Afganistan'daki güvenlidir. Şu anda, AB Afgan hükümetine maddi destek sağlamakta ve polis ve yargıçların eğitilmesine yardım etmektedir. ŞİÖ Afganistan ile bir temas grubu kurmuştur. Her iki taraf da daha fazlasını yapmak istemekte ve orada ayrı ayrı çalışmak yerine birlikte çalışarak daha büyük bir etki yaratabilirler. AB'nin parası vardır. ŞİÖ üyelerinin neredeyse tamamı Afganistan'a sınırdadır, eğitilmiş personele sahiptir ve bölgeyi doğrudan deneyimlemiştir (De Haas, 2008: 45).

Rusya'nın Orta Asya'daki varlığı ve bölgede Rusya'nın askeri-politik etkisi gittikçe artmakta, ayrıca Çin'in egemenliği ve ekonomik etkisi ile tamamlanmaktadır. Son yıllarda çok sayıda Avrasya ülkesinin gözlemci olduğu çok ciddi bir politik yapıya dönüşen ŞİÖ çerçevesinde, bölgenin kilit ülkeleriyle Rusya ve Çin arasındaki bağlar ve diyalog güçlenmektedir. Bütün bunlar, bu uluslararası yapının en üst düzeyde otoritesine tanıklık etmektedir. Bu nedenle Orta Asya'daki herhangi bir yeni AB stratejisi ŞİÖ ile çarpışmaktadır (Petrov, 2019).

ŞİÖ'nün Orta Asya'daki etkili çok taraflı kurum olarak ortaya çıkması durumunda, AB onunla çalışmaya hazır olmalıdır. Ancak şu ana kadar AB, ŞİÖ ile bir ilişki geliştirmedir.

Örgüte karşı net bir politikası yoktur. Bununla birlikte, ŞİÖ'nün artan önemi, diyalog ve angajmana dayalı yeni bir AB yaklaşımı için zorlayıcı bir gerekçe sunmaktadır. AB, ŞİÖ'ye yapıcı bir şekilde yaklaşır ve ilgilenirse, Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki kilit hedeflerini (yani güvenlik, istikrar ve gelişme) daha iyi anlayabilir. AB'nin ŞİÖ ile diyaloga girmesi AB'nin demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ilgili endişelerini artırmasını engellemeyecektir (Antonenko, 2007).

AB için büyük bir sorun haline gelen göç krizi, Ortadoğu toprakları ve Afganistan da dâhil olmak üzere diğer bazı ülkelerde ortaya çıkan silahlı çatışmaların sonucu olduğu açıktır. Avrupa'da var olan sorunları çözmek için, Brüksel'in ekonomik, politik ve insani şartların zor olduğu Orta Asya ve Afganistan'ın da dâhil olduğu farklı ülke ve bölgelere karşı daha aktif bir politika izlemesi gerekmektedir.

ŞİÖ'den AB'nin temel farkı AB'nin tamamen Avrupa ülkelerini birleştirmesidir, ancak bunlar birbirleriyle ilgilenen iki güçlü örgüttür. Dünya nüfusunun neredeyse yarısını birleştiren Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve dört Orta Asya ülkesini içeren ŞİÖ, güçlü bir bölgesel kulüp olan gerçek bir uluslararası güçtür. Örgütün üyeleri arasında nükleer silahlara sahip ülkeler, büyük petrol ve doğal gaz tedarikçileri ve diğer önemli kaynakların sahipleri vardır (bu ülkeler dünya GSYİH'sinin dörtte birini üretmektedirler).

ŞİÖ gözlemcilerinde İran, Afganistan, Belarus ve Moğolistan olması da önemlidir. Örgütün ağırlığı, ekonomi ve güvenlik alanındaki bölgesel sorunların çözümü için umutlar yaratmaktadır. AB'nin Orta Asya'da temel amaçlarından biri güvenli bölge yaratmaktır. Bölgeye yönelik strateji belgesinde (Council of the EU, 2007) Avrupalıların Orta Asya'da ŞİÖ dâhil tüm ilgili örgütlerle işbirliğine hazır olduğunu belirtmiştir. ŞİÖ'yü yaratma görevlerinden birinin Orta Asya'nın bir istikrarsız bölgeye dönüşmemesi ve kalıcı bir terörizm, dini aşırılıkçılık ve etnik ayrılıkçılığın yaşanmadığı bir bölge olduğu düşünülürse, AB ve ŞİÖ'nün yakın işbirliği için gerçek bir temeli vardır (Renard, 2013).

İşbirliği yapma istekliliğini kısıtlayan önemli bir faktör, ŞİÖ tarafından takip edilen Batı karşıtı politika rolünün görüşüdür. Bu bağlamda, birçok Batılı siyasetçi ve uzman, ŞİÖ'yü Avrupalılar ve Amerikalılar için potansiyel bir tehdit olarak görmeye meyilli olup, bazıları ŞİÖ ve AB, ŞİÖ ve NATO ile karşılaştırmaya çalışmaktadır. Ancak, ŞİÖ'nün statü bakımından NATO gibi bir askeri blok olmadığı sıkça dile getirilmektedir.

Sonuç

AB, ŞİÖ'nün Orta Asya'daki artan rolünün farkına varmalıdır. AB gibi gelişmekte olan uluslararası bir aktör ŞİÖ'yü görmezden gelemez ve ona yönelik net bir politika oluşturma ihtiyacı duyar. Bu sürecin devam ettiğine dair erken işaretler vardır. Avrupa Birliği Konseyi Siyasi ve Güvenlik Komitesi için hazırlanan AB iç raporları, ŞİÖ'nün öneminin arttığına dikkat çekmektedir ve AB'nin örgütle ilişkilerini güçlendirmesini savunmaktadır. Uzun bir

ekonomik entegrasyon deneyimi olan çok taraflı bir kurum olarak AB, ŞİÖ ile diyalogu teşvik etmeye yönelik inisiyatif alması için uygun bir konumdadır. ŞİÖ ülkeleri AB'yi stratejik bir aktör olarak görmese de Orta Asya'da bölgesel işbirliğini ve ekonomik kalkınmayı teşvik edebileceğini düşünmektedirler.

ŞİÖ ile diyalog AB'ye, Rusya ve Çin ile ilişkilerin derinleşmesi, Orta Asya'da ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi, bölgeden kaynaklanan yumuşak güvenlik tehditleriyle mücadele (örneğin uyuşturucu kaçakçılığı ve göç gibi) gibi temel hedeflerinin birçoğunun yerine getirilmesinde ve enerji güvenliğini arttırmada yardımcı olabilir.

Güvenlik konularında, AB ve ŞİÖ orada bulunan terörist ağlarla mücadelede ortak bir çıkarı paylaşmaktadır. Afganistan'daki NATO liderliğindeki misyona birçok Avrupa ülkesi katılmaktadır. Güçlü bir AB-ŞİÖ diyalogu Afganistan için uzun vadeli bir çözümün anahtarını tutabilir. ŞİÖ, Avrasya'nın kuzeyindeki bir istikrar aracı olarak, sınır isyanı tehditlerine, uyuşturucu kaçakçılığına, organize suç ve terörizm tehdidine karşı ideal bir ortaktır.

ŞİÖ, bazen "otokratlar ve diktatörler kulübü" olarak görülmektedir. Üye devletlerinin insan haklarını, demokrasiyi ve çevre sorunlarını ihmal etmesi aslında AB-ŞİÖ işbirliğinde bir sınırlamadır. Oysa Afganistan'daki savaş, NATO'nun bölgeye istikrar getirememesi, terörizm ve aşırılığın yeniden canlanması Orta Asya'daki güvenlik durumundan kaynaklanmaktadır. Yakın gelecekte, ŞİÖ Avrupalıları, özellikle de yasadışı göç ve uyuşturucu kaçakçılığına karşı mücadelenin yanı sıra bölgedeki insan haklarının korunması ve demokrasinin güçlendirilmesiyle mücadeleye daha fazla önem verirse, AB ile ŞİÖ arasındaki temasların gelişmesi olasıdır. Olumlu bir AB-ŞİÖ işbirliği bölgesel istikrar ve kalkınma üzerinde gerçek bir etki yaratabilir, daha fazla demokratik reformlar için iyi niyet yaratabilir. Aynı zamanda, AB'nin uzun vadeli bölgesel hırsını yerine getirebilir: yeni bir güç dengesi değil, yeni bir hukuk dünyası, barış ve güvenlik dünyasıdır.

Kaynakça

- Abdibaitova, Burulkan (2009), "Avrupa Birliği ve Kırgızistan İlişkilerinde Sorunlar ve Fırsatlar", *OAKA*, Cilt 4, No 8, s. 95-119.
- Antonenko, Oksana (2007), "The EU Should not Ignore the Shanghai Cooperation Organisation", *Policy Brief* (London: Centre for European Reform).
- Aris, Stephen (2009) "The Shanghai Cooperation Organisation: Tackling the three evils". A Regional Response to Non-Traditional Security Challenges or an Anti-Western Bloc? *Europe-Asia Studies*, 61(3), 457-82.

- Council of the EU, "European Union and Central Asia: Strategy for a New Partnership", (October 2007).
- Council of the EU, "Central Asia: Council adopts a new EU strategy for the region", (June 2019). <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/17/central-asia-council-adopts-a-new-eu-strategy-for-the-region/>, (Erişim tarihi 5.09.2019).
- De Haas, Marcel (2008), "Time for the EU and NATO to engage with the Shanghai Cooperation Organisation", *Europe's World*, p. 43-47.
- De Pedro, Nicol s (2009), "The EU in Central Asia: Incentives and Constraints for Greater Engagement", Esteban, Mario ve De Pedro Nicol s (der.), *Great Powers and Regional Integration in Central Asia*, (Madrid: Exlibris Ediciones S.L.), p. 113-137.
- Efegil, Ertan (2008), "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımından Stratejik İşbirliği Anlayışına Geçiş", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 8, No 16 (Mayıs), s. 65-82.
- Maduz, Linda (2018), "Flexibility by design: The Shanghai Cooperation Organisation and the future of Eurasian cooperation", *Center for Security Studies (CSS)*, ETH Zurich, p. 5-28.
- İsakov, Abdrasul (2019), "19. Şanghay İşbirliği Örgütü Zirvesi", *Ankasam*, <https://ankasam.org/19-sanghay-isbirliği-orgutu-zirvesi/>, (Erişim tarihi 05.08.2019).
- Matveeva, Anna (2006), "EU Stakes in Central Asia", *Chaillot Papers*, Institute for Security Studies, Paris, No 91, p. 7-95.
- Nesterov A. G., (2012), "Yevropeyskiy Soyuz i Shankhayskaya Organizatsiya Sotrudnichestva: problemy vzaimodeystviya v Tsentral'noy Azii", A. G. Nesterov, *Problemy mezhdunarodnogo sotrudnichestva v ramkakh SHOS: sbornik nauchnykh trudov*. Yekaterinburg: Institut ekonomiki UrO RAN, p. 231-236.
- Petrov, Andrey (2019), "Novaya strategiya ES v Tsentral'noy Azii natolknetsya na pozitsii ŞOS", *Ekonomika segodnya*, <https://rueconomics.ru/396977-novaya-strategiya-es-v-centralnoi-azii-natolknetsya-na-pozicii-shos>, (Erişim tarihi 2.08.2019).

- Renard, Thomas (2013), “Strategic Prudence: The European Union and the Shanghai Cooperation Organization”, *SCO's Role in Regional Stability and Prospects of its Expansion*, p. 38-52.
- Shaimergenov, T.T., Tusupbayeva, G.A., “Rol' mezhdunarodnykh struktur v obespechenii mezhdunarodnoy bezopasnosti v Tsentral'noy Azii: perspektivydylya SHOS i NATO”,
http://www.russianlife.nl/analitika/sbornik_shajmergenov_tusupbaeva_1.htm,
(Erişim tarihi 10.08.2019).
- Dovgan, E.F., (2012), “Istoriya razvitiya, status i osnovnyye napravleniya deyatelnosti SHOS”, Shankhayskaya organizatsiya sotrudnichestva i problemy bezopasnosti Yevrazii, A.A., Rozanova (der.), Tsentr izucheniya vneshney politiki i bezopasnosti, fakul'tet mezhdunarodnykh otnosheniy, BGU, Minsk / Almaty / Zheneva.
- Töre, Nahit (1996), “Avrupa Birliği ve Türk Cumhuriyetleri”, (İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları).
- “Turkmenistan gotov k partnerstvu s ŞOS v oblasti energopostavok”, *Orient*,
<https://orient.tm/turkmenistan-gotov-k-partnerstvu-s-shos-v-oblasti-energopostavok/>, (Erişim tarihi 10.11.2019).
- Yazgan, Hatice (2010), “Normatif Güç Kavramı ve Realpolitik arasında Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri”, *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, Cilt 7, No 1 (Mayıs), s.143–162.

KOPENHAG OKULU GÜVENLİKLEŞTİRME KURAMI BAĞLAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ: GÖÇÜN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİNE NEDEN OLAN SORUNLAR

İclal FIRAT

Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Metin AKSOY

Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Özet

Göç türlerinin çeşitliliği Göç tanımındaki farklılıklara neden olmuştur. Göç türleri, oluşum nedenlerine göre zorunlu ve gönüllü, gerçekleştirme biçimine göre düzenli ve düzensiz aynı zamanda mesafesine göre de iç ve dış göçler olarak ayrılmaktadır. Zorunlu göçler insanların, çatışma, doğal afetler, kıtlık, salgın hastalık, etnik baskılar ya da siyasi ve iktisadi nedenlerden dolayı topluca yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Bu göçler yirminci yüzyılla beraber sayıca önemli ölçüde artış göstermiştir.

Göç Avrupalılar tarafından tehdit ve güvensizlik unsuru olarak nitelendirilmektedir. Birçok siyasi, sosyo-ekonomik ve toplumsal sorunların kaynağı olarak görülmektedir. Bu nedenle ulusal hükümetler tarafından yapılan göç kontrol politikaları vatandaşları tehlikeden korumak amacıyla yapıldığı vurgulanarak, öngörülen uygulamalara meşruiyet kazandırılmaktadır. Avrupa Birliği'nde ise göç politikaları ulusal düzeye göre daha belirsiz ve karmaşıktır. AB'nin göçe ilişkin söylemleri de üye ülkelere göre farklılık göstermektedir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde yaşanan çatışmalar Avrupa'ya mülteci akınlarının olacağı düşüncesini doğurmuş ve önleyici politikaların uygulanmasını gerekli kılmıştır. Birlik içinde Avrupa'nın dış sınırlarını korumaya yönelik önlemler alınması ve göçün başka ülkelere kaydırılması gibi kararlar alınmıştır. Dış sınırları korumak için Birlik içinde bilgi toplama, kimlik tespiti ve acil önlemler alınması gibi uygulamaları beraberinde getirmiştir. Avrupa'da uygulanan bu politikalar göçün güvenlikleştirilmesinde çok aktörlü bir süreci de ortaya koymaktadır. Ulusal hükümetler, bireyler, ulus aşırı iletişim ağlarından oluşan yapılar ve medya bu sürece dahil olmuştur.

Avrupa'da yasa dışı göçmenlerin dahil olduğu suçların sonucunda göçün bir güvenlik unsuru olarak görülmesi yasal göçmenleri de olumsuz etkilemektedir. Yapılan güvenlikleştirme politikaları ile yasal göçmenlerin de üzerinde baskı kurulması gereken uyum sürecinin yaşanmamasına neden olarak 'biz ve onlar' anlayışının derinleşmesine sebep olmaktadır. Bu süreç kültürler arası çatışmaya neden olmakta ve birlikte devlet olma bilincine zarar vermektedir.

Avrupa ülkelerinde yaşanan kimi ekonomik ve toplumsal krizlerin göçmenlerle ilişkilendirilmesi nedeniyle göç konusu Avrupa Birliği üyelerince bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda, Birlik içinde göç konusu güvenlikleştirme kavramı çevresinde değerlendirilmiş ve göçmenlere yönelik yeni politikalar uygulanmıştır. Bu çalışma Göç Olgusu ve Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme kavramının incelenerek Avrupa Birliği içinde göçün güvenlikleştirilmesine neden olan etmenlerin ve alınan önlemlerin irdelenmesi amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kopenhag Okulu, Güvenlikleştirme, Göçün Güvenlikleştirilmesi, Avrupa Birliği

Giriş

Göç eylemi gerçekleştirilirken siyasi, toplumsal, etnik, ekonomik gibi birçok değişikliği beraberinde getirmektedir. Göç, bu çok yönlü değişim özelliği ile hedefe ulaşana kadar ve ulaşıldıktan sonra birçok etkilenmelere neden olmaktadır. Bu etkiler olumlu olabileceği gibi olumsuzlukları da içinde barındırmaktadır. Göç edilen topluma entegre olamama sorunun göç alan ülkeler için bir tehdit unsuru olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur. 21.yüzyılda dünya çapında yaşanan olumsuz nedenlerden dolayı göç sayılarında önemli bir artış yaşanmıştır. Büyük çaplı yer değiştirmeler, ülkeler açısından önemli bir tehdit unsuru olarak algılanmaya başlamış ve Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde ele alınıp farklı girdiler ile değerlendirilmesine neden olmuştur.

Yapılan göçlerin büyük bir kısmının refah düzeyi yüksek Avrupa ülkelerine karşı yapıyor olması bölge için önemli bir sorun haline gelmiştir. Aynı zamanda göçmenlerin suç teşkil eden faaliyetlerde bulunması Avrupa ülkeleri için tehdit unsuru olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Avrupa Birliği bünyesinde göç güvenlikleştirilerek güvenlik problemi haline getirilmiş ve denetim altına almaya çalışılmıştır.

1. Göçün Tanımı ve Göç Türleri

Göç kavramı Türkçe sözlüğe göre, “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” olarak tanımlanmıştır (TDK. 2019). Kemal Karpat'a göre göç, asıl yerinden ulaşılmak istenen yere harekettir. Lee ise göçü genel olarak kalıcı ya da yarı kalıcı yer değiştirmeler olarak tanımlanmıştır (Yalçın, 2004, s.11). İnsanlık tarihi kadar eski olan göç olgusu mekânsal bir değişikliğin yanında birey ve toplumun değerlerinin değişimi ve dönüşümüne de neden olmaktadır (Ekici, Tuncel, s. 10).

Göç, demografik, siyasi, ekonomik, psikolojik ve sosyolojik içerikleri içinde barındıran çok yönlü bir özelliğe sahiptir. Genel olarak göç, siyasi, ekonomik, ekolojik ya da bireysel nedenlerden kaynaklı, geriye dönüş veya sürekli yerleşim amacı olan, kısa vadeli olabileceği gibi orta veya uzun vadeli geriye dönüş ya da sürekli yerleşim amacı olan bir yer değiştirme hareketidir (Yalçın, s.3-13).

Göç tanımındaki çeşitlilik göç türlerinin de farklı tanımlanmasına neden olmuştur. Göç türleri, oluşum nedenlerine göre zorunlu ve gönüllü, gerçekleşme biçimine göre düzenli ve düzensiz aynı zamanda mesafesine göre de iç ve dış göçler olarak üçe ayrılmaktadır (Çetinkaya, 2018, s. 8). Zorunlu göçler insanların, çatışma, doğal afetler, kıtlık, salgın hastalık, etnik baskılar ya da siyasi ve iktisadi nedenlerden dolayı topluca yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Bu göçler yirminci yüzyıla beraber sayıca önemli ölçüde artış göstermiştir (Gülfer İhlamur Öner- Aslı Şirin Öner (Ed.), 2016, s.17). Buna karşın gönüllü göçler, göç etme kararını herhangi bir nedene bağlı olarak değil, kendi istekleri

doğrultusunda verirler. Bu göç sisteminde bireysel kararlar ön plana çıkarak, yaşanılan bölgeden sıkılma, macera arama, değişik kültürleri tanıma gibi nedenler etkili olabilmektedir (Yalçın, s.15). Düzenli göçler yasalara uygun olarak birey ve grupların vatandaşı oldukları ülkeden başka bir ülkeye girişlerini ve belli bir süre kaldıktan sonra ayrılışlarını ifade etmektedir (Çetinkaya, s.8). Düzensiz göçler ise buldukları ülkelere yasal izinle girmeme, yasal izinle girip giriş süresi dolmasına rağmen çıkış yapmama, yasal izine sahip olmadan giren ve çalışan veya çalışma iznini yenilemeyen kişiler olarak birçok farklı türde düzensizliği ifade etmektedir. Bu göç türü genel olarak 1980'li yıllarda artış göstermiştir (Öner, s.16). Bu göç türü yasal olmayan geçişi ifade ettiği için devletler açısından güvenlik tehdidi olarak görülmektedir (Çetinkaya, s.8). İç ve dış göç türleri ise ülke sınırları esasına göre belirlenmektedir. Bir ülke içinde bölge, kent, kasaba ve köy gibi yerler arasında yapılan nüfus hareketleridir. Bu göçler, kırdan kıra, kırdan kente, kentten kente ve kentten kıra şekilde görülebilmektedir (Yalçın, s.19). İç göçlerle ülke nüfusunda bir değişiklik olmamakla beraber bölgelerin nüfus yoğunluğu değişmektedir (Çetinkaya, s.8). Dış göçler de ülke sınırları dışına gerçekleştirilen belli bir süreliğine ya da devamlı kalmak suretiyle yapılan nüfus hareketleridir. Dış göçler ülkeler arası bağlantıyı da içinde barındıran ekonomik, siyasi, kültürel ve demografik bir süreci ifade etmektedir (Çetinkaya, s.9).

2. Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi

Kopenhag Okulu'nun temelleri 1985 yılında Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü ile Danimarka Parlamentosu tarafından atılmıştır (Ağır, 2013, s.44). Okulu, Buzan ve Waever başta olmak üzere, Jaap de Wilde, Marten Kelstrup, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tramer oluşturmaktadır (Baysal, Lüleci, 2011, s.70). Kopenhag Okulu, güvenlik kavramını, askeri-siyasi yaklaşımın dışına çıkararak göç, azınlık hakları, AIDS, terörizm, insan kaçakçılığı, kalkınma, demokrasi ve çevre gibi konuları ekleyip kuramı farklı alanlara ve farklı bölgelere uyarlamaktadır (Şemşit, 2010, s.70). Okul, uluslararası güvenlik çalışmalarına, güvenlikleştirme/güvenlik dışılaştırma teorisi, sektörel güvenlik yaklaşımı ve bölgesel güvenlik teorisi olarak üç temel katkı sağlamıştır (Baysal- Lüleci, s.70).

Güvenlik kavramı uluslararası ilişkiler literatüründe sıkça kullanılmaktadır. Bireylerin güvenliğinin yanında devletlerin ve devlet dışı aktörlerin de güvenlik sorunu olabilmektedir. Fakat uluslararası ilişkilerde sorun yaratan güvenlik değil güvensizlik algılamasıdır. Güvenlik herhangi bir yerden gelebilecek zarar, tehdit veya tehlikenin bulunmama halidir. Güvenlik kavramsal olarak ilk defa 1940'lı yıllarda Stratejik Çalışmalar başlığı ile inceleme konusu olmuştur. Sonrasında ise uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalı olarak çalışma alanına dönüşmüştür. Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde ele alan ilk kişi ise Arnold Wolfers'tir. Wolfers güvenliği, "nesnel anlamda edinilen değerlere yönelik tehdidin bulunmamasını, özel açıdan ise bu tür değerlere ilişkin saldırılara karşı duyulan korkunun yokluğu ölçen" bir kavram olarak ifade etmiştir (Çetinkaya, s.32-33).

Soğuk Savaş öncesinde güvenlik, askeri alanda kullanılarak sadece askeri alanlar çerçevesinde tanımlanmıştır. Soğuk Savaş dönemi ile de sert askeri güvenlik ve nükleer rekabet olarak devam etmiştir. Fakat bu dönemden sonra uluslararası ilişkiler yapısının değişmesiyle dönüşüme uğramıştır. Kavramın alanı genişletilerek güvenlik tehditleri konularına iklim değişikliği, salgın hastalıklar, çevre sorunları örgütlü suçlar, terörizm ve uluslararası göç gibi konular eklenmiştir (Şemşit, s.43).

Güvenlik kuramının dönüşmesinde Kopenhag Okulu önemli bir yer tutmaktadır. Kopenhag Okuluna göre güvenlik “varlığa kasteden tehditler karşısında yaşamını sürdürmek” olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda güvenliği “siyasi öncelik meydana getiren ve güç kullanımını haklı çıkaran, yürütme gücünü, gizlilik iddiasını ve diğer aşırı uçta önlemleri yoğunlaştıran” bir kavram olarak görmektedirler. Okula göre, güvenliğin bir konu için kullanılması, o konuyu politika gündeminin önceliği haline getirip, devletin bütün imkanlarıyla seferber olmasını gerektirecek kadar önemli bir durum algısı yaratmaktadır. Herhangi bir tehdidin varlığı ise o konu ile alakalı olağandışı önlemlerin alınması kararını meşru kılabilir (Şemşit, s. 45). Waever tarafından çerçevesi oluşturulan güvenikleştirme kavramı 1990’lı yıllarda uluslararası ilişkiler terminolojisine girmiştir. Kopenhag Okulu’nun sonraki çalışmaları ise bu yaklaşım üzerine kurulmuştur (Baysal-Lüleci, s.74).

Güvenlik kavramını Waever, söz-edim olarak tanımlamıştır. Güvenikleştirmeyi ise “bir konuyu hâlihazırda bir tehdit konumuna sokan sözel takdim” olarak ifade etmiştir. Güvenikleştirmeyi Kopenhag Okulu da “bir konunun politikanın belirlenmiş kurallarının dışına çıkarılması ve özel politik bir durum ya da politika üstü bir durum olarak çerçevesi şeklinde tanımlanmışlardır.

Güvenikleştirme ile bir konu tehdit olarak gösterilir ve bu konu diğer konular arasında mutlak öncelik kazanır. Eğer bu konu çözülemese başka hiçbir konunun bir önemi kalmayacağı algısı oluşturulur. Bunun sonucunda aktörlerin, olağanüstü araçlar kullanarak olağanüstü tedbirlerle sorunun çözüme kavuşturulması meşrulaştırılır. Buzan’a göre de başarılı bir güvenikleştirme için tehdit, ivedi/acil tedbir, olağan kuralların yıkılması ve hedef kitlenin konuyu bir güvenlik sorunu olarak kabul etmesidir (Baysal- Lüleci, s.76). Güvenikleştirmede öncelikli aktör devlettir. Devletin yanında, medya, sivil toplum örgütleri gibi aktörler de etkili olmaktadır fakat en etkili güvenikleştirme aktörleri politikacılar ve hükümetlerdir (Şemşit, s.49).

Geliştirilen birçok güvenlik kuramının aksine Kopenhag Okulu güvenliği pozitif bir değer olarak ele almamaktadır. Okula göre, güvenikleştirme uzak durulması gereken bir uygulamadır. Güvenikleştirmeyi, siyasetin başarısızlığı olarak tanımlayarak “daha az güvenlik, daha çok siyaset” sloganı ile hareket etmektedirler. Olağan konuların güvenikleştirilmesi devletin idari ve ekonomik yapısına zarar verebilmektedir. Bu nedenden dolayı Okul’un normatif duruşu güvenlik-dışılaştırmayı savunmaktadır (Şemşit,

s.49). Güvenlik-dışlaştırma, sorunların, olağanüstü alandan olağan kamu alanına taşınmasıdır. Konuları güvenlik sınırları içerisinde ele almak tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzden siyasi alanda tutmak daha iyi bir seçimdir. Sorunların çözümü için de daha kolay sonuçlar doğuracaktır. Güvenlik dışlaştırma Okul'un ideal hedefidir (Şemşit, s.53).

Kopenhag Okulu, insan topluluklarının güvenliğinin etkilendiği beş ana sektörü güvenlikleştirme alanına uyarlayarak kavrama önemli bir katkı sağlamıştır. Buradaki amaç askeri tehditlerin yanında siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik tehditlerinin de bir güvenlik kaynağı olduğunu ifade etmektedir (Miş, 2012, s.30).

Askeri güvenlik sektöründe, devletin içinde yer alan ayrılıkçı ve terörist hareketler ile dış tehditler, tehdit olarak algılanmaktadır. Kuvvete dayalı baskı ilişkilerine dayanan askeri güvenikte temel faktör devlettir (Çolak, 2017, s.19). Uluslararası sistemdeki aktörlerin bir diğer aktörün niyetine dair algıları, savunma ve saldırı kapasitelerinin etkinliği askeri güvenlik sektörünün temel unsurlarını oluşturmaktadır (Çolak, 2017).

Siyasi güvenlik, devletlerin örgütsel istikrarı, hükümet sistemleri ve onlara meşruiyet sağlayan ideolojileri içermektedir. Siyasi güvenikte tehdit unsuru devletin egemenliği veya ideolojisine yönelik olabilmektedir. Aynı zamanda tüm güvenlik alanlarının siyasi olduğu iddia edilerek siyasi güvenlik en geniş güvenlik alanı olarak ifade edilmiştir(Miş, 2012).

Ekonomik güvenlik, devletin refahını makul bir seviyede devam ettirebilmesi için kaynaklara ve pazarlara ulaşımını kapsamaktadır. Ekonomik güveniğin unsurlarını, küresel ekonomik sistem, ülke, uluslararası ekonomik/finansal kuruluşlar ve şirketlerin yanında bireyler ve toplumlar oluşturmaktadır. Güvenliğin sağlanması, global düzeyde malların, paranın, hizmetlerin ve insanların dolaşımındaki istikrardır. Tehdit unsuru ise var olan istikrarı bozmaya yönelik sorunlardır (Miş, 2012).

Toplumsal güvenlik, din, kültür, toplumsal kimlik ve geleneklerin korunması ve devam ettirilememesi ile ilgilidir (Miş, 2012). Göç, göçmenlerin entegrasyonu, dil ve kültür değişimi gibi konular güvenlik unsuru olarak görülmektedir. Toplum, kendisine karşı bir tehdit algısı hissederse 'biz' bilinci oluşturarak tepki göstermektedir (Miş, 2012).

Çevresel güvenlik, insan yaşamının ve faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için gezegenin biyosferinin korunmasına ilişkindir. Çevre güvenliği insanı, hayvan türlerinin devamlılığını, iklim değişikliğini enerji güvenliğinin yanında daha birçok konuyu içine alarak geniş bir tanımlama yapmaktadır (Miş, 2012).

Kopenhag Okulu'nun geliştirdiği bir diğer yaklaşım ise bölgesel güvenlik kompleksidir. Bölgesel güvenlik kompleksi, 1990'lı yıllarda geliştirilen güvenlik kavramını bölgesel

dinamikleri ile beraber incelemeyi hedefleyen bir yaklaşımdır (Miş, 2012). Temel düşüncesi, dünyada tüm devletler birbirine bağımlı haldedir fakat tehdit ve güvensizlikler coğrafi olarak yakın ülkelerden gelmektedir. Bu nedenle yakın ülkelerin bağımlılığı uzak ülkelerin bağımlılığından farklı olmaktadır. Güvenlik bağımlılığın yoğunlaştığı bölgesel kompleksler oluşturularak farklı politikalar uygulanmalıdır (Miş, 2012).

3. Avrupa Birliği Politikalarında Göçün Güvenikleştirilmesinin Nedenleri

Güvenikleştirme, sosyal, siyasal, çevresel ve ekonomi gibi birçok konunun güvenlik unsurları altında değerlendirildiği bir süreci ifade etmektedir. Göç de ulus ve ulusüstü nitelikte etkinliği olan toplumsal değişimleri içine alan bir olgudur. Göç aynı zamanda güvenikleştirmenin uygulandığı alanlardan bir tanesidir. 21. yüzyıl itibari ile göç ve güvenlik olguları yeni boyutlar kazanarak birlikte anılmaya başlamıştır (Şemşit, s. 137).

Göçü, Avrupa toplumları tehdit ve güvensizlik unsuru olarak nitelendirilmekte ve birçok sosyo-ekonomik ve toplumsal sorunların kaynağı olarak görülmektedir. Bu bakış açısı, yapılan göç kontrol politikalarını vatandaşları tehlikeden korumak amacıyla yapıldığını vurgulayarak meşru bir statü kazandırmaktadır. Avrupa Birliği'nde ise göç politikaları ulusal düzeye göre daha belirsiz ve karmaşıktır. AB'nin göçe ilişkin söylemleri de üye ülkelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin, Fransız Cumhurbaşkanı düzensiz göçe ilişkin AB ile birlikte hareket edilmesini savunurken, İtalya parlamentosu göçe karşı önlemler almaktadır. Bunun yanında AB, göçü bir bütün olarak tanımlayıp kaynak ülke ve hedef ülke açısından olumlu etkileri olduğunu ifade ederek ılımlı bir tavır sergilemiştir. Aynı zamanda AB'de güvenlik söylemlerindeki kitle, üye ülkelerin hedef kitlelerinden farklı olarak bürokratlar, uzmanlar ve siyasiler olabilmektedir. Bu nedenle hedef kitlenin farklı olması güvenikleştirme söylemlerini karmaşık hale getirmektedir. AB'de karar alan temel aktörler üye devlet ve hükümet başkanlarından oluşan AB konseyidir. Göçün güvenikleştirilmesi konusunda da yine üye ülkeler etkili olmaktadır. AB konseyi bildirimlerinde düzensiz göçün önlenmesi politikalarının görülmesindeki en önemli faktör yine AB üyeleridir (Şemşit, s.145-15-152).

Avrupa'da göç konusu 21. yüzyılda önemli bir güvenlik unsuru olarak görülmeye başlansa da Huysman'a göre, göçün kamu düzenine ve iç istikrara yönelik bir tehdit oluşturması 1980'lerde başlamıştır. Huysman, 14 Haziran 1985 tarihli Schengen Antlaşmasının uygulanmasına dair 1990 sözleşmesinin, göç ve sığınma konularını terörizm ve sınır aşan suçlara ilişkilendirildiğini ifade etmiştir. 1990 Konvansiyonu ile terörizmle bağlantılı olarak değerlendirilen göç unsuru, 11 Eylül olaylarının ardından göçe güvenlik eksenli yaklaşılması tezini meşrulaştırmıştır. Aynı zamanda 2004'te Madrid'te yaşanan saldırı, 2005'de Londra'nın bombalanması, Hollandalı yönetmen Theo Van Gogh'un öldürülmesi ve 2005 yılında Fransız banliyölerindeki isyanlar güvenikleştirmenin etki boyutunu arttırmıştır (Çetinkaya, s.79).

AB'nin 1999 yılında yaptığı Tampere Zirvesi'nde göçün güvenlik politikaları arasından çıkarılması ifade edilmiştir. Aynı zamanda Avrupa Komisyonu, AB konseyi ve parlamentosuna bir tebliğ göndererek, AB'nin geçmiş yıllarda uyguladığı 'sıfır göç' politikasının uygulanması için gerekçeler sunmuştur. Fakat 11 Eylül saldırılarının yaşanması ile uygulanamayan göç unsuru tekrardan güvenleştirme kapsamına alınmıştır. Saldırı sonrasında göç konusu terörizm, güvenlik konularıyla birlikte anılmıştır (Çetinkaya, s.79).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde yaşanan çatışmalar Avrupa'ya mülteci akınlarının olacağı düşüncesini doğurmuş ve önleyici politikalar uygulanmasını gerekli kılmıştır. Birlik içinde Avrupa'nın dış sınırlarını korumaya yönelik önlemler alınması ve göçün başka ülkelere kaydırılması gibi kararlar alınmıştır. Dış sınırları korumak için Birlik içinde bilgi toplama, kimlik tespiti ve acil önlemler alınması gibi uygulamaları beraberinde getirmiştir. Avrupa'da uygulan bu politikalar göçün güvenleştirilmesinde çok aktörlü bir süreci ortaya koymaktadır. Ulusal hükümetler, bireyler, ulusaşırı iletişim ağlarından oluşan yapılar ve medya bu sürece dahil olmuştur (Çetinkaya, s.81).

Göçün Avrupa'da güvenleştirilmesindeki bir diğer neden de Ortadoğu ülkelerinde yaşanan Arap Baharı sürecidir. Bu sürecin sonucunda AB ülkelerine yapılan göçler göçün güvenleştirilmesi kapsamının genişlemesine neden olmuştur. Göç, Avrupa'da ortadan kaldırılması gereken bir sorun olarak tanımlanmıştır. Siyasi partiler göç konusunu sürekli gündemde tutarak olağandışı yöntemlerini kabul ettirmeye çalışmışlardır (Çetinkaya, s.82).

Standart Euroborometre çalışmalarının 2016-2017 verilerine göre AB içerisinde birçok terör saldırıları meydana gelmiştir. 19 Aralık 2016 Almanya'da bir kamyon Breitscheidplatz'da Noel pazarına girmiş ve 12 kişinin ölümüne neden olmuştur. 3 Şubat 2017 tarihi Fransa'da bir grup askere saldırılmış bir asker yaralamıştır. İsveçte 7 Nisan 2017'de kaçırılan bir kamyon kalabalığın üstüne sürülerek beş kişinin ölümüne neden olmuştur. 22 Mayıs 2017 tarihinde Manchester'da bir konser çıkışında yapılan bombalı saldırı ile 22 kişi hayatını kaybetmiş ve 250 kişi yaralanmıştır. Londra Köprüsü ve Barough Market'te 3 Haziran 2017'de gerçekleşen saldırı ile 8 kişi hayatını kaybetmiştir. Yaşanan terör saldırılarının ardından 5 aday ülke ve 28 üye ülkede Mayıs 2017 tarihindeki araştırmaya göre terörizm, en önemli kaygı kaynağı olarak görülmektedir ve ikinci sırada da göç unsuru bulunmaktadır. Aynı çalışmanın sonbahar dönemindeki sonucunda göç ilk sıraya yükselmiş terörizm ise ikinci sıraya düşmüştür (Çetinkaya, s.83).

Avrupa'nın liberal değerlere sahip olması ve göçmenlerin bu değerleri için bir tehdit olarak görülmesi güvenleştirme sebeplerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Avrupa'nın modern çizgisi olarak düşünülen kıyafet özgürlüğü, kadın hakları, eşcinsel haklar ve din özgürlüğü gibi haklara göçmenlerin uyum sağlayamayacağı düşünülecek göçmenler bir tehdit unsuru olarak algılanmaktadır (Çetinkaya, s.83).

Avrupa’da yasa dışı göçmenlerin dahil olduğu suçların sonucunda göçün bir güvenlik unsuru olarak görülmesi yasal göçmenleri de olumsuz etkilemektedir. Yapılan güvenlikleştirme politikaları ile yasal göçmenlerin de üzerinde baskı kurulması gereken uyum sürecinin yaşanmamasına neden olarak ‘biz ve onlar’ anlayışının derinleşmesine sebep olmaktadır. Bu süreç kültürler arası çatışmaya neden olmakta ve birlikte devlet olma bilincine zarar vermektedir (Çetinkaya, s.79).

AB ülkelerine yaşanan göçler sonucunda göçmenlerin entegrasyonuna yönelik göçmenlerin ekonomik, sosyal gelir gibi faktörleri göz önünde bulundurarak çeşitli politikalar uygulanmıştır. Bu politikalar Asimilasyon Modeli, Çokkültürlü Model ve Dışlanma Modeli olarak kategorilendirilmiştir (Çetinkaya, s.79). Asimilasyon Modelinde, göçmenin göç gönderen ülkeye ait kimliğin geride bırakılması ve göç alan ülkeye sosyo-kültürel bağlamda tamamıyla entegre olması öngörülmüştür (Öner, s.19). Sonrasında uygulanan Çokkültürlü Modelde ise, devletin politika ve uygulamalarıyla göçmenlerin kendi dil, din ve kültürlerini kaybetmeden devam ettirebilmesi sağlanarak, göçmenlere yerli halkla eşit, ekonomik, sosyal ve politik haklar verilmektedir. En son uygulanan Dışlanma Modeli ile de bölge halkı göçmenleri, kendi ulusundan biri olarak kabul etmemektedir. Göçmenlerin, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik haklara sahip olmasına karşı çıkılarak haklarını sınırlama yoluna gitmişlerdir. Uygulanan bu modellerin dışında AB’nin göç politikalarında etkili olan diğer bir kavram ise ‘dışsallaştırma’ kavramıdır. Dışsallaştırma ile potansiyel göç amacına sahip kişiler ülke sınırlarının dışında tutulmaktadır (Çetinkaya, s.96) Birliğin dışsallaştırma politikasına Türkiye’de dahil edilerek AB’nin dışında tutulmuştur Şemşit, s.190). Birlik, geri kabul anlaşmaları ile de AB sınırları içinde yasadışı olarak bulunan kendi vatandaşlarını veya başka bir ülkeye gitmek için kendi topraklarına gelen yasadışı olarak geçen üçüncü ülke vatandaşlarını kabul etmesidir. Bu tür anlaşmalar Birliğin diğer ülkeler ile ilişkilerini olumlu yönde etkilemektedir (Çetinkaya, s.96).

Sonuç

Avrupa ülkelerinde göç konusu bir tehdit unsuru olarak algılanmış ve Avrupa Birliği kapsamında bütün üye ülkelerle beraber alınan tedbirlerle üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. 1985 Schengen Antlaşması ile terörizm ile beraber anılan göç unsuru 1999 yılında yapılan Tampere Zirvesinde güvenlik politikaları arasından çıkarılması gerektiği Avrupa Birliği üyeleri tarafından kararlaştırılmıştır. Fakat 11 Eylül saldırıların yaşanması ile bu düşünce askıda kalarak tekrar güvenlikleştirilme kapsamına dahil edilmiştir. Göçün güvenlikleştirilmesi için tehdidin sadece ülke içinde olması gerekmez. Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi ülkelerde yaşanan karışıklıklar nedeniyle AB üye ülkelere çok sayıda göç olacağı düşüncesi de bir güvenlikleştirme sebebi olarak görülmüş ve birçok önlemler alınmıştır. Ortadoğu ülkelerinde yaşanan Arap Baharı sürecinde göç, AB tarafından ortadan kaldırılması gereken bir sorun olarak görülmeye başlamıştır. 2016- 2017 yıllarında Avrupa’da birçok saldırı görülmüş ve suç

gerçekleştirilenlerin göçmenlerden oluşması göçün terörizmle beraber değerlendirilmesine neden olmuştur. Göçün güvenikleştirme nedenleri sadece yaşanan olumsuz olaylara bağlı kalmamıştır. Aynı zamanda göçmenlerin Avrupa'nın liberal düşünce anlayışına ayak uyduramayacağı düşünülerek bu düşüncelerin zarar göreceğine inanılmış ve bir güvenikleştirme unsuru olarak görülmüştür.

Kaynakça

- Ağır, B. S. (2013), Güvenlik Çalışmaları Alanında Kopenhag Okulu'nun Toplumsal Güvenlik Kavramsallaştırılması Çerçevesinde Bir Etnik Çatışma Örneği Olarak Kosova Sorunu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- Baysal B. ve Lülecı Ç. (2011), Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi, Güvenlik Stratejileri, file:///C:/Users/1/Desktop/g%C3%B6ç%20ve%20güvenlik/Kopenhag%20Okulu%20ve%20Güvenikleştirme%20Teorisi [%2399268] - 84601.pdf, Erişim Tarihi: 15.01.2019.
- Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c4830046622d8.94404375 (18.01.2019)
- Çetinkaya, S. (2018), AB Göç Politikalarının Güvenikleştirme Ekseninde İncelenmesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Çolak, F. S. (2017), Kopenhag Okulu Bağlamında Suriyelilerin Türkiye'ye Etkileri, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Ekici S. ve Tuncel G. (2015), Göç Ve İnsan, Birey Ve Toplum, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/307113>, Erişim Tarihi: 16.01.2019.
- Miş, N. (2012), Güvenikleştirme Teorisi Ve Türkiye'de Güvenikleştirme Siyaseti 1923-2003, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Sakarya.
- Öner, G. I. ve Öner, A. Ş. (2016), Küreselleşme Çağında Göç, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Şemşit, S. (2010), Avrupa Birliği Göç Politikasının Güvenlikleştirilmesi Ve Dışsallaştırılması: Türkiye'ye Yansımaları, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir.

Yalçın, C. (2004), Göç Sosyolojisi, Anı Yayınevi, Ankara.

AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİM SÖYLEMİ: GERİ KABUL ANLAŞMASI VE MEDENİYETLER İTTİFAKI ÖRNEĞİ

Fevzi KIRBAŞOĞLU¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özgür TÜFEKÇİ²

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Türk politika yapıcılar, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşabilmek için zamanın ruhunun doğru bir şekilde okunması gerektiğini düşünmüştür. Bu minval üzere, pek çok uluslararası örgütlenmenin ortağı haline gelen Türkiye, altı Batı Avrupa ülkesinin ortak ülkeler ve ortak değerler idealiyle kurduğu Avrupa Ekonomik Topluluğu'na da üye olabilmek için müracaat etmiş ve kısa bir süre sonra ortaklık anlaşması imzalamıştır. Akit taraflar arasındaki münasebetler milenyum kadar inişli-çıkışlı bir seyir izlemiş akabinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan belirsizliklerden ötürü meydana gelen mülteci ve göç buhranı çerçevesinde dizayn edilmiştir. Avrupalı uluslar, söz konusu bölgelerdeki istikrarsızlıklar nedeniyle ülkelerini terk ederek kıtalarına gelen mültecileri kendilerine yönelik bir tehdit olarak yorumlamış ve bu durumdan kurtulabilmek için Türkiye'den yardım talep etmiştir. İşte, düzensiz göçü önlemek amacıyla Avrupa Birliği ile Türkiye arasında hayata geçirilen bir takım uygulamalar ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak ilan edilmesinden kısa bir süre önce küresel terör ideolojisine karşı Avrupa Birliği üyesi olan İspanya ile müşterek çabalar içerisinde bulunması çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu minval üzere çalışmada, mülteci ve göç buhranı bağlamında, Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye yönelik geliştirdiği politikalarda ne tür değişim/değişimler yaşandığı analiz edilerek, Türkiye'nin Avrupa'da yaşanan buhranların hafifletilmesinde oynadığı proaktif rolün ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerle ortak faaliyetlerde bulunmasının Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakere sürecini kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı tetkik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, Göç, Geri Kabul Anlaşması, Medeniyetler İttifakı

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu sene-i devriye kutlamaları vesilesiyle verdiği Onuncu Yıl Nutku'nda, Türkiye'nin uygar ülkeler düzeyine ulaşabilmesi için geniş refah kaynaklarına sahip olması gerekliliğinden bahsederek, dönemin gerektirdiklerinin doğru şekilde idrak edilmesini talep etmiştir. Bu minval üzere birçok yapılanmanın kıymetli paydaşı haline gelen Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na da üye olabilmek için başvuruda bulunmuştur. Böylece Türkiye'nin müracaatıyla başlayan Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri, Ortalık Anlaşması'nın

¹ Fevzi KIRBAŞOĞLU, kirbasoglu1@gmail.com

² Özgür TÜFEKÇİ, ozgurtufekci@ktu.edu.tr

imzalanmasıyla hukuki bir altyapıya kavuşmuş ve Türkiye'nin katılım müzakerelerinin başlatılmasıyla ciddi bir boyut kazanmıştır.

Milenyumla beraber taraflar arasındaki ilişkileri etkileyen meselelerin başında mülteci ve göç krizi gelmiştir. Avrupalı devletler, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki belirsizliklerden ötürü ülkelerini terk ederek kıtalarına ulaşan mültecileri uluslarını hedef alan tehdit olarak hissetmiş ve bu faaliyetleri önleyebilmek için ana göç güzergahları üzerinde bulunan yükselen güç Türkiye ile yük paylaşım süreci başlatmak istemiştir. Şöyle ki Avrupalı yetkililer, illegal metotlarla Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşan mültecilerin veya Avrupa Birliği ülkelerinde yasadışı duruma düşen kişilerin iadesini konu alan anlaşma yapılmasını dilemiş ve karşılığında Türk vatandaşlarının Avrupa Birliği sınırları içerisinde vizesiz yolculuk edebilmesini öngören düzenlemeyi gündemine almıştır.

Biraz önce bahsedildiği üzere, Türkiye, küresel yönetimdeki rolü, kalkınma yardımları ve iktisadi büyüme hızı sayesinde yükselen güç olarak değerlendirilmiştir. Bu cihetle Türkiye, Avrupa Birliği üyelik görüşmelerine başlamadan önce İspanya ile Medeniyetler İttifakı'na sponsor olmuş ve toplumlar arasında karşılıklı saygının geliştirilmesi için çaba harcamıştır.

Tüm bu gelişmelerden hareketle, Avrupa Birliği'nin karşılaştığı meydan okumaları bertaraf edebilmek için Türkiye ile münasebet kurması ve bir Avrupa Birliği üyesi ile Türkiye'nin küresel terör ideolojisine karşı müşterek hareket etmesi çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu çerçevede ilk olarak, Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikalarının tarihsel arka planı keşfedilecektir. Ardından, Türkiye'nin mülteci akını karşısında Avrupa'ya yaptığı yardımların müzakere sürecinde katkı sağlayıp sağlamadığı tartışılacaktır. Son olarak, "Avrupa Birliği, Türkiye'nin Medeniyetler İttifakı'na verdiği desteği nasıl yorumlamıştır?" sorusunun cevabı aranacaktır.

1. Avrupa Birliği'nin Türkiye Politikasının Tarihsel Arka Planı

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda bir araya gelerek hem Avrupa'daki hasımlığı sona erdirmek hem de aralarında işbirliği çerçevesi oluşturmak amacıyla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'nü kurmuştur. Ancak AKÇT'yi kuran devletlerin kısa bir süre sonra iktisadi topluluk oluşturmaya karar vermesiyle birlikte bünyesine Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nü eklemiş ve Türkiye gibi çevre ülkelerin dikkatini çekmeyi başarmıştır (Bağcı, 2018: 18).

Yukarıda sözü geçen esaslar kıstasında Türkiye, altı Batı Avrupa devleti tarafından tesis edilen ekonomik bütünleşmeye ilgisiz kalamamış ve bu minvalde 1959 yılının Temmuz ayında üye olabilmek için AET'ye başvuruda bulunmuştur. Başvuruyu değerlendirmeye alan Bakanlar Konseyi, dört yıl devam eden müzakereler sonrasında Türkiye'nin müracaatını onaylamış ve ortaklık anlaşmasının gerçekleştirilmesini önermiştir. Böylece

Ankara Anlaşması olarak adlandırılan bu konvansiyon, 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmıştır (Kabaalioğlu, 1999: 111). Ankara Anlaşması taraflar arasında Hazırlık, Geçiş ve Nihai Dönemlerden oluşan üç etaplı entegrasyon modelini öngörmüştür. Bu cihetle Hazırlık Dönemi, anlaşmanın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihinde başlatılmış ve 3 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ile tamamlanmıştır. Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle birlikte Geçiş Dönemi'ne geçilmiş ve tarafların birbirlerine karşı sorumluluk üstlendikleri hususlar belirlenmiştir (Ceyhan, 1991: 117). Türkiye, söz konusu dönem içerisinde topluluğa üye olabilmek için müracaat etmiş ancak Türkiye'deki politik ve iktisadi durumun topluluk standartlarına erişemediğinden dolayı müzakerelerin başlatılması için uygun olmadığına kanaat getirilerek reddedilmiş ve Gümrük Birliği'nin tamamlanması için elzem görülen şartların hızlı bir şekilde yerine getirilmesi önerilmiştir. Gümrük Birliği, bu doğrultuda, 1 Ocak 1996'dan sonra uygulamaya konulmuş ve akabinde Nihai Dönem'e geçiş yapılmıştır (Commission Opinion On Turkey's Request For Accession to The Community (t.y.), http://www.mfa.gov.tr/commission-opinion-on-turkey_s-request-for-accession-to-the-community_-december-20_-1989.en.mfa).

Bu aksiyonların ardından Avrupa Birliği (AB) komisyonu, 13 Ekim 1999'da yayınladığı raporda Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmesine yönelik tavsiye kararını almış ve görüşmelerin başlatılması için Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini karşılaması gerektiğinin elzem olduğu belirtilmiş ve ilgili prosesin ilerleme raporlarıyla kontrol edileceği ifade edilmiştir (1999 Progress Report (t.y.), <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/1999.pdf>). Ardından, 10-11 Aralık 1999 tarihleri arasında Helsinki'de gerçekleşen AB Zirvesi'nde ülke liderleri Komisyon'un önerisini uygun bularak, Türkiye'yi aday ülke olarak ilan etmiş; 16-17 Aralık 2004 tarihleri arasında Brüksel'de gerçekleşen zirvede ise Türkiye'nin gereken kriterleri tamamladığını tespit ederek, katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmasını kararlaştırmıştır. Böylece, 2-3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da gerçekleşen toplantıda müzakere sürecinin ilkelerini ortaya koyan Müzakere Çerçeve Belgesi onaylanmış ve yine 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da gerçekleşen konferans ile Türkiye'nin katılım müzakereleri başlatılmıştır (Bağcı, 2018: 23).

2. Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Geri Kabul Anlaşması'nın Etkileri

Göç önceki dönemlerde Avrupa'dan Yeni Dünya'ya doğru yapılırken; İkinci Dünya Savaşı sonrasında, çeşitli coğrafyalardan Avrupa'ya yönelmiştir. Şöyle ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra nüfus yapıları defekte olan bazı Batı Avrupa ulusları iktisadi üretimlerine başlayıp ekonomilerini düzeltmek ve yeniden yapılanma sağlamak için ek iş ve işçi gücüne ihtiyaç duymuştur. Örneğin Almanya, bu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ülkesine misafir işçi davet etmiş ve 1973 yılına kadar toplamda yaklaşık iki buçuk milyon işçi Almanya'ya göç etmiştir. Avrupa'ya uzanan göç oranı, bu gelişmeler sonrasında çeşitli nedenlerle artış göstermiş ve göç veren devletlerdeki siyasi ve ekonomik krizler, iletişim

şebekeleri ile ulaşım teknolojisindeki gelişmeler ve Avrupa yaşam tarzının cazibesi göçü teşvik eden unsurlar arasında değerlendirilmiştir (Nas, 2015: 176).

2011 yılında başlayan ve günümüze kadar süre gelen Suriye İç Savaşı'nın ortaya çıkardığı ihtilaf, yaklaşık dokuz buçuk milyon Suriyeliyi gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışarısında zorunlu göçe maruz bırakarak, güvenli bölge arayışına mecbur kılmıştır. Ülkelerini terk etmeye zorlanan Suriyeli göçmenlerin büyük bir kısmı Türkiye'den Avrupa'ya geçmek isteyen kişilerden meydana gelmiş ve onların ilk destinasyonu Balkanlar, sonraki destinasyonu ise Orta ve Batı Avrupa ülkeleri olmuştur. Bu cihetle, 2010 yılına kadar kontrol edilebilir boyutlarda olan Avrupa'ya ulaşan göçmen sayısı bilhassa Esad rejiminin 2014 yılının sonlarından itibaren saldırılarını şiddetlendirmesi üzerine artmıştır (Orhan, 2014: 5-7).

Tablo 1: 2010-2017 Yılları Arasında Avrupa Hudutlarını Aşan Göçmenlerin Sayısal Verileri

	<u>Denizden Geçen Göçmenler (bin)</u>	<u>Karadan Geçen Göçmenler (bin)</u>	<u>Kara ve Denizden Geçen Göçmenler (bin)</u>	<u>Kara ve Denizden Geçen Suriye, Afganistan ve Irak Uyruklu Göçmenler (bin)</u>
<u>2010</u>	14	90	104	30,5
<u>2011</u>	71	70	141	26
<u>2012</u>	23	49	72	22
<u>2013</u>	60	47	107	35
<u>2014</u>	220	62	282	102
<u>2015</u>	1,033	788	1,822	962
<u>2016</u>	365	145	510	174
<u>2017</u>	176	28	205	37
<u>Toplam</u>	1,963	1,280	3,243	1,388

Kaynak: Migratory Map (t.y.), <https://frontex.europa.eu/along-eu-borders/migratory-map/>; Kırbaoğlu, 2019: 74

Tablo 1 incelendiğinde, Birliğin 2010 yılından itibaren Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşanan buhranlar sonucunda düzensiz göçmen akınıyla karşılaştığı tespit edilmiştir. Şöyle ki, 2010-2017 yıllarında Avrupa'ya üç milyondan fazla göçmenin ulaştığı görülmüştür.

Dahası, ilgili periyotta en dramatik artışın gerçekleştiği yıl 2015 olarak gözlemlenerek, bu tarihten sonra düşüş yaşadığı tetkik edilmiştir. Son olarak, Birliğe illegal şekillerde giriş yapan Suriye, Irak ve Afganistan uyruklu kişilerin, Avrupa'ya ulaşan göçmenlerin yaklaşık yüzde kırk üçünü oluşturduğu da analiz edilmiştir.

Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi, AB, Suriye Krizi'nin de etkisiyle beraber bölgesel dönüşüm prosesinde çeşitli göç güzergahlarını kullanarak kıtasına ulaşan üç milyon göçmeni konu etmiş ve böylece yakın geçmişteki en büyük mülteci krizini deneyimlemiştir (Kinglesy ve Harrison, 2015). Bu minvalde, 2010-2017 yıllarında çeşitli güzergahlar üzerinden Birlik topraklarına ulaşan göçmenlerin sayısal verileri aşağıda yer alan Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Avrupa Sınır ve Sahil Güvenliği Ajansı'na Göre Avrupa Hudutlarına Ulaşan Göç Yolları

	<u>Doğu Akdeniz Rotası</u>	<u>Batı Balkanlar Rotası</u>	<u>Orta Akdeniz Rotası</u>	<u>Diğer Rotalar</u>
<u>2010</u>	56	2,2	4,5	41,6
<u>2011</u>	57	4,7	65	15
<u>2012</u>	37	7	16	13,6
<u>2013</u>	25	20	40	17,8
<u>2014</u>	51	44	171	18
<u>2015</u>	885	764	154	19
<u>2016</u>	183	129	181	17
<u>2017</u>	42	12,1	119	32
<u>Toplam</u>	1,336	983	750,5	174

Kaynak: Migratory Routes (t.y.), <https://frontex.europa.eu/along-eu-borders/migratory-routes/eastern-mediterranean-route/>; Kırbaçoğlu, 2019: 75

Tablo 2 incelendiğinde, göçmenlerin Avrupa topraklarına ulaşabilmek için en yoğun şekilde kullandığı iki göç hattı, Türkiye'den Bulgaristan'a ve Yunanistan'a kara ve deniz geçişini ifade eden Doğu Akdeniz Rotası (DAR) ile Türkiye'nin Bulgaristan'la ve Yunanistan'la olan kara ve deniz sınırlarından, Batı Balkanlar'a ve Makedonya'ya, oradan da Macaristan'a uzanan Batı Balkan Rotası (BBR)'nin olduğu tespit edilmiştir (Eastern Mediterranean Route (13.12.2018), <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/migratory-pressures/eastern-mediterranean-route/>). DAR ve BBR'de transit ülke pozisyonunda olan Türkiye, Avrupa'nın karşılaştığı göçmen akınına hafifletmek için aktif bir mesuliyet

üstlenmiştir. Çünkü Avrupa, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu DAR ve BBR gibi türlü göçgüzergâhlarını kontrol altına alabildiği takdirde kıtasına yönelik yasadışı göçü durdurabileceğini düşünmüş ve krizden çıkış reçetesinin Türkiye'de olduğuna kanaat getirmiştir.

Bu anlatılanlardan hareketle, mülteci ve göç buhranı, Türkiye'nin katılım müzakerelerine başlamasının ardından Avrupa Birliği'nin mücadele verdiği sorunların ilk sıralarında yer alarak, AB-Türkiye ilişkileri üzerinde ciddi etkilere sahip olmuştur. Avrupalı uluslar, çeşitli sebeplerden ötürü ülkelerini terk ederek, daha gönençli bir hayat yaşayabilmek için kıtalarına ulaşmaya çalışan göçmenleri kendilerine yönelik bir tehdit olarak yorumlamış ve bu problemleri çözebilmek için en makul opsiyonun Türkiye ile geliştirdiği ilişkileri tekrar canlandırmak olduğunu kabul etmiştir. Bu minval üzere AB, karşılaştığı zorluklara başa çıkabilmek için Türkiye'nin yükselen gücünden yararlanmak istemiş ve böylece Türk vatandaşlarının Birlik sınırları içerisinde vizesiz şekilde seyahat edebilmesine olanak sağlayan Vize Muafiyeti Anlaşması'nı ajandasına eklemiş ve bu ifade edilenlerin gerçekleşebilmesi için de yasadışı metotlarla Türkiye'den Avrupa ülkelerine ya da Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye geçiş yapan mültecilerin ya da Birlik üyesi ülkelerde veya Türkiye'de bulunma ve ikamet etme şartlarını yerine getirmeyen kişilerin bazı usul ve şartlar dâhilinde iadesini öngören Geri Kabul Anlaşması (GKA)'nı onaylamasını talep etmiştir (EU-Turkey Readmission Agreement Signed and Visa Liberalization Dialogue Launched (16.12.2013), https://ec.europa.eu/home-affairs/what-is-new/news/news/2013/20131216_01_en). GKA, bu doğrultuda, 16 Aralık 2013'te AB ile Türkiye arasında parafe edilerek, 1 Ekim 2014 tarihine kadar her iki tarafta da yürürlüğe girmiştir. Sekiz bölüm, yirmi beş madde ve altı ekten oluşan anlaşmada, mültecilerle ilgili veri saklama prosedürleri, geri kabulün hangi şartlara göre sağlanacağı ve tarafların geri kabul hususundaki sorumlulukları ile geri iade edilecek kişilerin ulaşım masraflarının ve geçiş işlemlerinin hangi devlet tarafından karşılanacağı gibi hükümler üzerinde anlaşmaya varılmıştır (Readmission Agreement (t.y.), <https://www.avrupa.info.tr/en/readmission-agreement-6895>).

Akit taraflar arasında GKA görüşmeleri devam ederken, Türkiye, vatandaşlarının vizesiz bir şekilde Avrupa topraklarına giriş yapabilmesi için girişimde bulunmuştur. Türkiye'nin söz konusu girişimini değerlendiren yetkililer, vize serbestisinin ele alınabilmesi için GKA'nın yürürlüğe girmesini şart koşmuş ve AB Komisyonu'nca hazırlanacak olan Vize Serbestisi Yol Haritası (VSYH)'ndaki reformların yerine getirilmesini istemiştir (Şen ve Özkorul, 2016:111). Bu gelişmeler üzerine Türkiye, AB'nin sunmuş olduğu şartları kabul ederek, vatandaşlarının vize almaksızın Schengen bölgesinde kısa süreli (herhangi bir 180 günlük süre içerisinde 90 gün) seyahat edebilmelerini öngören süreci başlatmıştır. Böylece "Vize Serbestisi Diyalogu'na ilişkin Mutabakat Zaptı", GKA ile aynı günde imzalanmıştır. VSYH, Yasadışı göçmenlerin geri kabulüne ilişkin şartlar ile Belge Güvenliği, Göç Yönetimi, Kamu Düzeni ve Güvenlik ile Temel Haklara ilişkin koşullar olmak üzere iki ana başlıktan ve bir dizi gereksinimden meydana gelmiştir (First Meeting of The EU-

Turkey Visa Liberalization Dialogue Agreed Minutes (16.12.2013), https://www.ab.gov.tr/files/sib/19_agreed_minutes_ve_annotated_roadmap.pdf). Ancak Türkiye, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanmış olan yol haritasında söz konusu süreçlerle doğrudan ilgisi olmayan talepler saptamış ve bunlara karşı kendi beyan ve çekincelerinin yer aldığı Açıklamalı (Meşruhatlı) Yol Haritasını hazırlamayı gerekli görmüştür. Türkiye bu belgede, AB vize politikalarını Birliğe üye olma aşamasında onaylayacağını, VSYH’de adı geçen anlaşmalardan sadece vize serbestisi ve GKA ile bağlantılı olanlara taraf olacağını taahhüt ettiğine dair benzer görüşler yer almıştır (Vatandaşlarımızın Schengen Alanına Vizesiz Seyahati, Geri Kabul Anlaşması ve Göç Eylem Planı” (t.y.), <http://www.mfa.gov.tr/soru-cevap.tr.mfa>).

Türkiye’nin VSYH’de öngörülen kıstaslar çerçevesinde gelişme sağlayıp sağlamadığı, Avrupa Komisyonu’nun tarafından 20 Ekim 2014, 4 Mart 2016 ve 4 Mayıs 2016 tarihlerinde hazırlanan raporlarda değerlendirilmiştir. Komisyon raporlarında Türkiye’nin yaklaşık beş yüz gün içerisinde yetmiş iki kriterden altmışaltısını yerine getirdiğini, üçünü kısmen karşıladığını ve üçünü de karşılamadığını analiz etmiştir. Türkiye’nin kat etmiş olduğu bu mesafe Avrupa Komisyonu’nca müspet bir şekilde karşılanmış ve yerine getirilmeyen kriterlerin de zaman içerisinde tamamlanacağı öngörülmüştür. Bu çerçevede, Birliğin Türkiye’den umduğu beklentiler arasında GKA yükümlülüklerini üstlenmek, AB kurumlarıyla müşterek çalışmalara devam etmek/başlamak ve kişisel verilerin korunması için AB standartlarına uyum sağlamak yer almıştır (Turkey’s Visa Liberalisation Scorecard (01.05.2016), <https://www.esiweb.org/index.php?lang=fr&id=555&function=print>).

Avrupa Komisyonu’nun 4 Mayıs 2016 tarihinde yayınladığı rapordan on dört gün sonra vize muafiyeti prosesi için önem arz eden Üçüncü Türkiye-AB zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirvede, Türkiye üzerinden AB’ye gerçekleşen düzensiz göçü sonlandırmak için akit taraflar arasında yeni bir mutabakata varıldığı kamuoyu ile paylaşılmıştır (EU-Turkey Statement, 18 March 2016 (18.03.2016), <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/>). Komisyon, zirve sonrasında, Türk vatandaşlarına uygulanan vize uygulamasının sona erdirilmesi için VSYH’deki kriterlerin tamamlanmasını beklemeden AB Konseyi’ne ve Avrupa Parlamentosu’na tavsiye kararını açıklamış ve teklifini sunmuştur. Komisyon’un önerisini değerlendiren Avrupa Parlamentosu, Türkiye’nin tüm kriterleri yerine getirene kadar Komisyonu’nun teklifini oylamama kararı almış ve bu gelişmelerin etkisiyle Türk kamuoyu, GKA ve vize serbestisi sürecine şüpheyle yaklaşmıştır. Türk halkı artık süreç ilerledikçe GKA’nın sorumluluklarının ortaya çıkaracağı kazanımlara göre daha fazla olduğu avisini benimsemeye başlamış ve vize muafiyetinin sağlanması durumunda Türkiye’nin kazançlı çıkıp çıkmayacağını sorgular hale gelmiştir (Reçber, 2018: 248; Özdal ve Vardar, 2018: 269).

Söz konusu şüpheler etrafında, GKA’nın vize serbestisiyle birlikte birçok riski de içerisinde barındırdığı iddia edilmiştir. Bu çalışmalara göre dikkat edilmesi gereken

hususlardan birisi, GKA'nın yürürlüğe girmesiyle Birlik topraklarına illegal giriş yapan kişinin Türkiye'den geldiğini söylediği takdirde iadesinin Türkiye'ye mümkün kılınmış olmasıdır. Bu koşulda çok sayıda sığınmacının Türkiye'ye gelebileceği belirtilerek, Türkiye'yi birçok yönden zor durumda bırakabilecek etkiye sahip olabileceği belirtilmiştir. Bir diğer dikkat edilmesi gereken konu, Birliğe illegal şekilde girdiği belirlenen göçmenin Türkiye'den geçip geçmediği konusunda nasıl bir kanıt mekanizması çalıştırılacağıdır. Ülkesine dönmek istemeyen göçmen, Türkiye'den giriş yapmış olmasa da doğru olmayan söylemlerle Türkiye'ye gönderilmeyi talep edebilir ve bu durum Türkiye'nin göçmen ağırlama potansiyelinin sorgulanmasına yol açabilir. Dolayısıyla, Türkiye'nin sayıları milyonları bulan sığınmacıyı Avrupa'dan geri alması karşılığında sadece Schengen Bölgesi'ne giriş için vize kolaylığı elde etmesi fırsat maliyetinin Türkiye aleyhinde çalışacağına göstermiştir (Çetin, 2013).

Madalyonun diğer yüzüne bakıldığında, bazı AB kurum ve yetkilileri gerek göçmenlerin yaşamlarının emniyeti hususunda ve insan kaçakçılarıyla mücadele verilmesinde gerekse Avrupa hudutlarının illegal göçe karşı güvence altına alınmasında Türkiye ile geliştirmiş oldukları müşterek çabaların çok kıymetli olduğundan bahsederek, mülteci buhranının gün geçtikçe azaldığını belirtmiştir (European Agenda on Migration: Consolidating Progress Made (15.11.2017), http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4484_en.htm). Örneğin Avrupa Sınır ve Sahil Güvenliği Ajansı'na göre mülteci buhranının son dönemlerde düşük seviyelerde seyretmesinin en büyük nedenlerinden birisi Türkiye'yle anlaşmaya yapılmış olmasıdır. Ajansın hazırlamış olduğu rapora göre, 2016'da yaklaşık yarım milyar olan göçmen sayısı yüzde altmış oranında gerileyerek, yaklaşık iki yüz milyona düşmüş ve bunun DAR'dan kaynaklandığı tetkik edilmiştir (Sharp Decline in Illegal Migrants Entering EU in 2017: Frontex (21.02.2018), <http://www.hurriyetdailynews.com/sharp-decline-in-illegal-migrants-entering-eu-in-2017-frontex-127714>).

Tüm bu ifade edilenler neticesinde, Avrupa, özellikle 2013 yılından itibaren karşılaştığı göçmen akımını durdurabilmek için göç güzergahlarının kontrol altına alınması gerektiğini düşünmüş ve krizden çıkış yolunun Türkiye'de olduğuna kanaat getirmiştir. Bu minvalde, taraflar arasında bir süredir gündemde olan GKA çerçevesi yeniden canlandırılarak, 2014 yılında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu gelişmelere paralel olarak, Türkiye, vatandaşlarının Schengen Bölgesi'ne vizesiz şekilde seyahat edebilmesi için bir öneri getirmiş ve bu öneriyi değerlendiren yetkililer, Türkiye'nin bir dizi aşamadan teşkil olan yol haritasını takip etmesini istemiştir. Bunun üzerine Türkiye, vize muafiyetini elde edebilmek için bu yükümlülükleri yerine getirmeye çalışmış ancak yine de birkaç kriter üzerinde zorluklarla ve engellemelerle karşılaşınca sürecin uzamasına neden olmuş ve bu doğrultuda Türk halkı GKA ve vize muafiyeti prosesine kuşkuyla yaklaşmıştır. Ayrıca, GKA sayesinde Avrupa'ya yönelen göçmen akışının azaldığı seçilmiş ve bu sayede hayata geçen uygulamaların AB lehine çalıştığı görülmüştür (Kırbaçoğlu, 2019: 85).

Sonuç olarak, AB'nin Türkiye'ye karşı uygulamış olduğu politikalarda tek taraflı fayda gözetdiği ve göçmen akını durdurabilmek için Türkiye'ye bir takım sözler verdiği tespit edilmiştir. Ancak Türkiye üzerine düşen sorumlulukların büyük bir kısmını yerine getirmesine rağmen hala Schengen Bölgesi'ne vizesiz seyahat edebilmek için gereken süreci başlatamamıştır. Ayrıca AB-Türkiye müzakere sürecine bakıldığında ise GKA'nın sadece taraflar arasında üst düzey ziyaretlerin gerçekleştirilmesi ve birkaç fasıl başlığının müzakerelere açılması haricinde herhangi bir müspet gelişmeye aracı olmadığı da analiz edilmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin üstlenmiş olduğu bu yükümlülükler AB'ye üyelik sürecinde olumlu veya önemli bir adım atılmasında rol oynamamıştır.

3. Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Medeniyetler İttifakı Girişiminin Etkileri

İspanya'da 1996'dan 2004'e kadar geçen süre içerisinde iktidarda kalmayı başaran Halk Partisi, 14 Mart 2004 tarihinde gerçekleşen seçimlere yaklaşırken yönetimde bulunduğu süre boyunca elde ettiği bazı başarılarından dolayı rakiplerine kıyasla seçime önde girmiştir. Ancak seçimlerden üç gün önce Madrid'de meydana gelen terör saldırıları biraz önceki düşüncelerin yanlış olduğuna dair ilk sinyalleri vermiş ve İspanya dış politikasında değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2006: 133). Şöyle ki, 11 Mart'ta dört banliyö trenine yerleştirilen on bombanın infilak etmesi sonucunda 192 kişi yaşamını yitirirken, 1800'den fazla kişi yaralanmıştır. Saldırıların ardından İspanyol halkı, Halk Partisi'nin söylemlerinden tatmin olmamış ve 2004 genel seçimlerinde Luis R. Zapatero liderliğindeki Sosyalist Parti'yi iktidara taşımıştır (Scilino, 2004; Spain General Election (t.y.),

https://ipfs.io/ipfs/QmXoypizjW3WknFiJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXW06uco/wiki/Spanish_general_election%2C_2004.html). Zapatero, seçimi kazandıktan sonra, Irak Savaşı'nı felaket olarak nitelendirip, söz konusu bölgede görev yapan İspanyol askerlerinin geri çekileceğini belirterek, Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Birleşik Krallığı savaşı haklı gerekçelere dayandırabilmek için kamuoyuna yalan söylemekle suçlamıştır (Bal, 2006: 361; Simons, 2004).

İspanya'daki seçimlerin tamamlanmasının ardından Başbakan seçilen Zapatero, 17-28 Eylül 2004 tarihleri arasında gerçekleştirilen BM 59. Genel Kurulu toplantısına katılmış ve 21 Eylül'de katılımcılara hitap etmiştir. Tarih boyunca zorlu deneyimleri paylaşan bir devletin Başbakanı sıfatıyla konuşmasına başlayan Zapatero, Müslüman ve Batı dünyaları çerçevesinde Medeniyetler İttifakı (Mİ) teklifini tüm dünyaya sunmuştur. Ardından Türkiye, İspanya ile yapmış olduğu görüşmeler sonucunda, 13 Haziran 2005'te Mİ girişiminin eş sponsoru olarak katılmış ve iki gün sonra iki ülke Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'a bir teklif götürerek, Mİ girişimini Birleşmiş Milletler'e üye olan devletlere duyurmaya davet etmiştir. Annan, aldığı bu davete olumlu yanıt vererek, 14 Temmuz 2005 tarihinde yayınlamış olduğu bir bildiriyle Mİ girişimini başlattığını duyurmuştur. Bu minval üzere ilk Mİ toplantısı 2005 yılının Kasım ayında İspanya'nın Mallorca kentinde başlatılmış ve 2006 yılının Kasım ayına kadar sırasıyla Katar'ın başkenti

Doha’da, Senegal’in başkenti Dakar’da, Türkiye’nin İstanbul şehrinde ve ABD’nin New York eyaletinde olmak üzere toplam beş kez toplantı gerçekleştirilmiştir (Statement By The President of The Government of Spain, Mr. Jose Luis Rodriguez Zapatero, to The General Debate of The 59th Period of Sessions of The United Nations General Assembly (21.09.2004), <https://www.un.org/webcast/ga/59/statements/spaeng040921.pdf>).

Tablo 3: 2008-2016 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Medeniyetler İttifakı Forumları

<u>Zirvenin Gerçekleştirildiği Tarih</u>	<u>Zirveye Ev Sahipliği Yapan Ülke</u>	<u>Zirvenin Teması</u>
15-16 Ocak 2008	İspanya	-
15-16 Ocak 2008	İspanya	-
6-7 Nisan 2009	Türkiye	-
27-29 Mayıs 2010	Brezilya	Barış İnşa Eden Kültür Köprüleri İnşa Etmek
11-13 Aralık 2011	Katar	Kalkınmayı Kuvvetlendirmek İçin Kültürlerarası Diyalog
27-28 Şubat 2013	Avusturya	Çeşitlilik ve Diyalogda Mesuliyet Sahibi Liderlik
29-30 Ağustos 2014	Endonezya	Paylaşılan ve Müşterek Değerler İçin Çeşitliliği Kutlamak: Çeşitlilik İçerisindeki Bütünlük
25-27 Nisan 2016	Azerbaycan	Kucaklayıcı Topluluklarda Bir Arada Yaşamak: Bir Zorluk ve Bir Amaç

Kaynak: Global Forums (t.y.), <https://www.unaoc.org/global-forums/>

Tablo 4’te görüldüğü üzere, New York’ta gerçekleştirilen toplantıdan yaklaşık bir sene sonra Mİ’nin ilk uluslararası forumu Madrid’de gerçekleştirilmiştir. Birinci Mİ Forumu’nda ittifakın pratik ve somut işlere odaklanması gerektiği üzerinde durularak, medya, göç, eğitim ve gençlik öncelikli alanlar olarak tayin edilmiş ve bundan sonraki forumlarda tartışılan konuların önemli bir bölümünü bu dört alan oluşturmuştur (Global Forums-Madrid (t.y.), <https://www.unaoc.org/global-forums/madrid/>).

Türk kamuoyu, Türkiye’nin Mİ girişimine eş sponsor olduğunun açıklanmasından ardından canlılık yaşamış ve bazı basın yayın organları bu gelişmeleri “Dünya Meclisi’ne Türk Damgası” olarak değerlendirmiştir (Dünya Meclisi’ne Türk Damgası (19.07.2005),

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dunya-meclisi-ne-turk-damgasi-335862>). Ardından, Türkiye'nin Mİ'ye daha fazla katkıda bulunması gerektiğini belirten ve Türkiye için bir olanak olarak gören; Türkiye'nin Mİ sayesinde uluslararası sistemdeki etkinliğini arttıracığı yorumunu yapan ve Türkiye'nin Mİ'ye dahil olmasıyla İslam-Hristiyanlık özelinde sorumluluk aldığını söyleyen görüşler dile getirilmiştir (Balcı ve Miş, 2008: 393; Küçükcan, 2008).

Tüm bu ifade edilenler neticesinde, Mİ'nin, 2004 yılında Madrid'de meydana gelen saldırılar sonucunda hayata geçirildiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Şöyle ki İspanyol halkı, Madrid saldırılarından üç gün sonra gerçekleşen seçimlerde, Zapatero liderliğindeki Sosyalist Parti'yi iktidara taşımıştır. Zapatero, Başbakan olarak görevine başlamasının ardından 59. BM Genel Kurulu'nda yapmış olduğu konuşmasında, dünyanın çeşitli yerlerinde meydana gelen terör saldırılarının sonunu getirebilmek için medeniyetlerin birbirini daha iyi tanınması gerektiğini savlanmış ve bu minvalde toplumlar arasında saygı ve sevgi ortamının oluşabilmesi için Mİ önerisini getirmiştir. Bir AB üyesi olan İspanya'nın bu teklifini en ciddi şekilde değerlendiren ülkelerin başında Türkiye yer almış ve AB katılım müzakereleri sürecine adım atmadan önce Mİ'nin sponsoru olmuştur. Mİ 2016 yılına kadar, ikisi Türkiye'nin ev sahipliğinde gerçekleşen, yedi adet küresel forum ve beş adet toplantı gerçekleştirmiştir. Böylece Türkiye'nin hem bir AB üyesiyle ortak bir girişimi başlatması hem de birçok foruma ve toplantıya ev sahipliği yapması sebebiyle barış çalışmalarına önem verdiği hissedilmiştir. Bu cihetle, Türkiye'nin hem barış çalışmalarına hem de Mİ'ye verdiği bu değer birçok isim tarafından övgüyle zikredilmiştir. Örneğin Zapatero, 2017 yılında Uluslararası TRT World Forum'da yaptığı konuşmasında global barış ve istikrar için de Türkiye'nin ehemmiyetinden bahsederek, Türkiye'nin geleceğinin Doğu ve Batı arasındaki ilişkilerin geleceği anlamına geldiğini ifade etmiştir (Alam, 2017). Ayrıca Mİ Yüksek Temsilcisi'nin de Anadolu Ajansı'na vermiş olduğu bir demeçte, Türkiye'den, ittifakın sürdürülmesine kendini adanmış bir paydaş olarak bahsederek, ittifakın Türkiye olmadan hayatta kalamayacağını söylemiştir (Yüzbaşıoğlu ve Kazancı, 2019). Bu gelişmeler sonucunda, AB'nin kuruluş amacının Avrupa kıtasının barış ve istikrarını sağlamak olduğu düşünüldüğünde, Mİ'nin de bu görevin tüm sisteme yayılan genişletilmiş bir versiyonu olduğu düşünülmüş ve Türkiye'nin Mİ'ye yapmış olduğu yardımlar neticesinde AB-Türkiye ilişkilerinde olumlu gelişmelerin tecrübe edilmesine zemin hazırlayabileceği muhakeme edilmiştir. Ancak tüm bu fikir yürütmelere rağmen, Mİ, Türkiye'nin AB ile olan müzakere sürecinde herhangi bir somut adım atılmasında destek olmamıştır (Kırbaçoğlu, 2019: 92).

Sonuç

Türk politika yapıcılar, Mustafa Kemal Atatürk'ün vasiyetini yerine getirebilmek için geniş refah kaynaklarına sahip olmanın ehemmiyetini idrak etmiş ve bu cihetle ülkelerini gerçekleştirebilmek için birçok uluslararası yapılanmanın ya kurucu üyesi ya da ortağı olmuştur. Bu nedenler doğrultusunda Türkiye, iktisadi entegrasyon amacıyla Batı Avrupa

devletlerince kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na da ilgi göstermiş ve üye olabilmek için başvuruda bulunmuştur. Böylece taraflar arasındaki ilişkiler Türkiye'nin başvurusuyla başlamış ve ortaklık anlaşmasının imzalanmasıyla hukuki bir altyapıya kavuşmuştur.

Aktörler arasında yirmi birinci yüzyıla kadar inişli-çıkışlı bir seyir izleyen münasebetler, yirmi birinci yüzyıla beraber daha da karmaşıklaşmıştır. Şöyle ki, Avrupalı ulusların dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen buhranlar neticesinde kıtalarında mülteci akınıyla karşı karşıya gelmesi, akit taraflar arasındaki ilişkilerin hareketlenmesine sebep olmuştur. Avrupalı politika yapımcılar, göç güzergahları içerisinde yer alan ülkelerle anlaşma yapıldığı takdirde kıtalarına ulaşan göçmen sayısının azalacağını düşünerek, Türkiye ile mültecilerin iadesini konu alan anlaşma yapılmış ve karşılığında Türk vatandaşlarının Avrupa Birliği sınırları içerisinde vizesiz bir şekilde yolculuk edebilmesini öngören düzenlemeyi gündemine almıştır. Avrupa Birliği ile Türkiye arasında anlaşma yapılmasının ardından özellikle Avrupa Sınır ve Sahil Güvenliği Ajansı gibi resmi makamlar tarafından paylaşılan bilgilere göre 2017 yılına kadar Avrupa'ya ulaşan göçmen sayısının dramatik bir şekilde azaldığı tespit edilmiş ve bu durum diğer kaynaklar vasıtasıyla da doğrulanmıştır. Ancak madalyonun öteki yüzüne bakıldığında Türkiye'nin vize muafiyetini elde edebilmek için üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmeye çalışmış ancak yine de birkaç kriter üzerinde zorluklarla karşılaşınca Schengen Bölgesi'ne vizesiz seyahat edebilmek için gereken süreci başlatamadığı seçilmiştir. Dolayısıyla, AB ile Türkiye arasındaki müzakere süreci tetkik edildiğinde, anlaşmanın sadece taraflar arasında üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmesi ve birkaç fasıl başlığının müzakerelere açılması haricinde herhangi bir müspet gelişmeye aracı olmadığı analiz edilmiştir. Ayrıca Türkiye, 2004 yılında Madrid'de gerçekleştirilen saldırılar sonrasında hayata geçirilen Mİ'ye en ciddi desteği veren ülke olmuş ve birçok toplantıya ev sahipliği yapmıştır. Böylece Türkiye'nin hem bir AB üyesiyle ortak bir girişimi başlatması hem de birçok foruma ve toplantıya ev sahipliği yapması sebebiyle barış çalışmalarına özel bir hassasiyetinin olduğu anlaşılmıştır. Böylece Türkiye'nin hem bir AB üyesi bir ülkeyle müşterek girişimi başlatmasının hem de birçok toplantıya ev sahipliği yapmasının AB'nin kuruluş amacıyla örtüştüğünü hissettirmiş ve akit taraflar arasında müspet gelişmelerin tecrübe edilmesine zemin hazırlayabileceği düşünülmüş ancak tüm bu fikir yürütmelere rağmen, Mİ, Türkiye'nin AB ile olan müzakere sürecinde herhangi bir somut adımın atılmasında destek olmadığı analiz edilmiştir.

Kaynakça

Alam, Sorwar (2017), "Future of the Rest of the World Depends on Turkey", <https://www.aa.com.tr/en/europe/-future-of-the-rest-of-the-world-depends-on-turkey/942376> (01.09.2019).

- Bağcı, Hüseyin (2018), “Dönemlerle Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri”, İlhan Sağsen ve Mehmet Dalar (Ed.), Avrupa Birliği'nin Uluslararası İlişkileri ve Türkiye, 1.Baskı içinde (15-32), Orion Kitabevi, Ankara.
- Balcı, Ali ve Miş, Nebi (2008), “Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?”, Turkish Studies, 9(3), 387-406.
- Ceyhan, Ayşe (1991), Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü, 1. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Hanife (2013), “AB ile Geri Kabul Antlaşması Türkiye'yi Mülteci Deposu Yapar mı?”, <http://turksam.org/ab-ile-geri-kabul-antlasmasi-turkiye-yi-multeci-deposu-yapar-mi> (01.09.2019).
- Ekinci, M. Uğur (2016), Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize ab, 1. Baskı, SETA Yayınları, İstanbul.
- Kabaaloğlu, Haluk (1999), “Turkey and The European Union Converging or Drifting Apart?”, Marmara Journal of European Studies, 7(1-2), 109-165.
- Kırbaçoğlu, Fevzi (2019), Avrupa Birliği'nin Yükselen Güçlere Yönelik Politikası: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kinglesy, Patrick ve Graham-Harrison, Emma (19.09.2015), “UN Warns European Unity at Risk as Borders Close to Refugees”, <https://www.theguardian.com/world/2015/sep/19/refugees-croatia-hungary-borders-europe> (01.09.2019).
- Küçükcan, Talip (2008), “Medeniyetler Savaşı mı, İttifakı mı?”, <https://www.yenisafak.com/yerel/medeniyetler-savasi-mi-ittifaki-mi-94374> (01.09.2019).
- Nas, Çiğdem (2015), “Türkiye-AB İlişkilerinde Geri Kabul ve Vize Serbestisi”, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 23(2), 169-186.
- Official Website of Delagation of the European Union to Turkey (t.y.), “1999 Progress Report”, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/1999.pdf> (01.09.2019).

Official Website of Delegation of the EUR-Lex (t.y.), “Between the EU and Turkey on the Readmission of Persons Residing Without Authorisation”, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0507\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0507(01)&from=EN) (01.09.2019).

Official Website of European Commission (2013), “EU-Turkey Readmission Agreement Signed and Visa Liberalization Dialogue Launched”, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-is-new/news/news/2013/20131216_01_en (01.09.2019).

Official Website of European Commission (2017), “European Agenda on Migration: Consolidating Progress Made”, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-4484_en.htm (01.09.2019).

Official Website of European Council (2016), “EU-Turkey Statement, 18 March 2016”, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/> (01.09.2019).

Official Website of European Council (2018), “Eastern Mediterranean Route”, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/migratory-pressures/eastern-mediterranean-route/> (01.09.2019).

Official Website of Frontex (t.y.), “Migratory Map”, <https://frontex.europa.eu/along-eu-borders/migratory-map/> (01.09.2019).

Official Website of Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs (t.y.), “Commission Opinion On Turkey’s Request For Accession to The Community”, http://www.mfa.gov.tr/commission-opinion-on-turkey_s-request-for-accession-to-the-community_-december-20_-1989.en.mfa (01.09.2019).

Official Website of Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU Affairs (2013), “First Meeting of The EU-Turkey Visa Liberalization Dialogue Agreed Minutes”, https://www.ab.gov.tr/files/sib/19_agreed_minutes_ve_annotated_roadmap.pdf (01.09.2019).

Official Website of United Nations (2004), “Statement By The President of The Government of Spain, Mr. Jose Luis Rodriguez Zapatero, to The General Debate of

The 59th Period of Sessions of The United Nations General Assembly”,
<https://www.un.org/webcast/ga/59/statements/spaeng040921.pdf> (01.09.2019).

Official Website of United Nations Alliance of Civilizations (t.y.), “Global Forums-Madrid”, <https://www.unaoc.org/global-forums/madrid/> (01.09.2019).

Official Website of United Nations Alliance of Civilizations (t.y.), “The History of The UN Alliance of Civilizations Initiative, from Concept to Present Day”,
<https://www.unaoc.org/who-we-are/history/timeline/> (01.09.2019).

Orhan, Oytun (2014), “Suriye’ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler”, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No: 189, 7-58.

Özdal, Barış ve Vardar, Esra (2018), “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Göç Sorunu”, İlhan Sağsen ve Mehmet Dalar (Ed.), Avrupa Birliği’nin Uluslararası İlişkileri ve Türkiye, 1.Baskı *içinde* (251-276), Orion Kitabevi, Ankara.

Reçber, Kamuran (2018), “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Hukuki Bir Analiz”, İlhan Sağsen ve Mehmet Dalar (Ed.), Avrupa Birliği’nin Uluslararası İlişkileri ve Türkiye, 1.Baskı *içinde* (235-250), Orion Kitabevi, Ankara.

Sciolino, Elaine (2004), “Bombings in Madrid: The Attack; 10 Bombs Shatter Trains in Madrid, Killing 192”, <https://www.nytimes.com/2004/03/12/world/bombings-in-madrid-the-attack-10-bombs-shatter-trains-in-madrid-killing-192.html> (01.09.2019).

Simons, Marlise (2004), “Spanish Premier Orders Soldiers Home From Iraq”, <https://www.nytimes.com/2004/04/19/world/spanish-premier-orders-soldiers-home-from-iraq.html> (01.09.2019).

Şen, Yusuf Furkan ve Özkorul, Gözde (2016), “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Bir Eşik: Sığınmacı Krizi Bağlamında Bir Değerlendirme”, Göç Araştırmaları Dergisi, 2(2), 86-119.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Vatandaşlarımızın Schengen Alanına Vizesiz Seyahati, Geri Kabul Anlaşması ve Göç Eylem Planı” (t.y.), <http://www.mfa.gov.tr/soru-cevap.tr.mfa> (01.09.2019).

- URL, “Dünya Meclisi’ne Türk Damgası” (19.07.2005), <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dunya-meclisi-ne-turk-damgasi-335862> (01.09.2019).
- URL, “Sharp Decline in Illegal Migrants Entering EU in 2017: Frontex” (21.02.2018), <http://www.hurriyetdailynews.com/sharp-decline-in-illegal-migrants-entering-eu-in-2017-frontex-127714> (01.09.2019).
- URL, “Spain General Election” (t.y.), https://ipfs.io/ipfs/QmXoypizjW3WknFiJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/Spanish_general_election%2C_2004.html (01.09.2019).
- URL, “Turkey’s Visa Liberalisation Scorecard” (01.05.2016), <https://www.esiweb.org/index.php?lang=fr&id=555&function=print> (01.09.2019).
- Yılmaz, Ömer (2006), “İspanya Terörle Mücadele Tecrübesi: Medeniyetler İttifakı Olabilir mi? İspanya Örneği”, İhsan Bal (Ed.), TERÖRİZM, Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadele Ulusal ve Bölgesel Deneyimler, 1. Baskı *içinde* (119-158), Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yüzbaşıoğlu, Nazlı ve Kazancı, Handan (2019), “Spanish Envoy Hails Turkey on Alliance of Civilizations”, <https://www.aa.com.tr/en/europe/spanish-envoy-hails-turkey-on-alliance-of-civilizations/1384009> (01.09.2019).

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YUMUŞAK GÜÇ KRİZİ: UKRAYNA ÖRNEĞİ

Erol KALKAN¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Elifnur KILIÇ²

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş

Ukrayna krizi yakın zamanda yaşanmış ve küresel güçler arasında gerçekleşen bir kriz olarak uluslararası ilişkiler disiplinde oldukça dikkate değer bulunmuş ve çeşitli akademik çalışmalarda da gerek krizin gerekçeleri gerekse geleceğine yönelik ifadeler sıklıkla yer bulmuştur. AB ile Rusya'nın Ukrayna üzerinden yaşadığı bu kriz, iki küresel aktörün çatışmasını ifade eden güç-çıkarcı çatışmaları şeklinde realist ve neo-realist perspektiften literatürde çokça incelenmiştir ancak AB'nin bu kriz sürecinde izlediği Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve yumuşak gücünün kriz üzerindeki etkisiyle ilgili yeni kurumsalcılık yaklaşımlarıyla analiz içeren herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada Ukrayna krizine yönelik yapılan analizlerdeki bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada öncelikle AB ve Rusya için Ukrayna'nın önemine değinilecek daha sonra kriz süreci detaylarıyla açıklanacaktır. Çalışmada, Rusya'nın Ukrayna'yla olan tarihsel ve kültürel bağının Ukrayna krizindeki tavrının sertleşmesine sebep olduğunun ortaya konulması ve AB'nin de Rusya'nın sertleşen tavrına verdiği yumuşak güç kapsamındaki yanıtının başarısı sosyolojik kurumsalcılık perspektifiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Doğu Avrupa ülkelerinin bir bir Avrupa Birliği'ne dâhil olması bölgedeki Rusya'nın etkinliğini yitirmesine sebep olurken 2010'lu yıllarda yaşanan Ukrayna krizi, Rusya için yeni bir Doğu Avrupa korkusu haline gelmiştir. Nitekim Ukrayna'da yaşanan gelişmeler de Rusya'nın endişelerini artırmıştır. SSCB ile tarihsel bağları olan Ukrayna'nın Avrupa Birliği için istekli olması bu endişelerin temel kaynağını oluşturmuştur. AB'nin yürüttüğü Avrupa Komşuluk Politikası (European Neighbourhood Policy -AKP) bir çeşit yumuşak güç unsuru olarak Avrupa güvenliği noktasında geliştirilen ilişkiler aracılığıyla Avrupa'yı güvende tutarken AKP'ye dâhil olmayan Rusya için bu durum AB'nin Rusya sınırlarına dayanması anlamına gelmektedir.

¹ Erol KALKAN, erolkalkan@ktu.edu.tr

² Elifnur KILIÇ

Avrupa Birliği, üyelik sürecinde üye olmak isteyen ülkelere uyulması gereken kriterleriyle ve AKP gereğince yapılması gereken reformlarıyla sürece dâhil olan ülkeler üzerinde hem geniş bir etki alanına sahip olmakta hem de bu ülkelerde istikrarın sağlanmasına vesile olmaktadır. AB'nin yumuşak güç unsuru olan bu kriterler ve reformlar, AB'yi küresel bir aktör olarak bugünkü gücüne kavuştururken yaşanan kriz hem Rusya ile olan ilişkilerin ciddi anlamda zarar görmesine ve bu iki aktörün karşı karşıya gelmesine hem de Kırım'ın ilhakıyla Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne zarar veren ciddi bir dış politika sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. AB'yi cazip kılan yumuşak gücünün ve normlarının sorgulanmasına sebep olan kriz, iki aktör arasındaki ilişkileri Soğuk Savaş döneminden sonra ilk defa bu derece bozulmasına neden olmuştur. AB, Kırım'ı ilhak eden Rusya'ya ekonomik ve siyasi yaptırımları aracılığıyla yumuşak gücünü test ederken Rusya için kültürel bağlarının bulunduğu Kırım'ın ilhakı bölgede yaşayan Rus çoğunluğun hakları için bir anlamda garantör bir devlet gibi davranmak anlamına gelmiştir.

1. Teorik Çerçeve: Yeni Kurumsalcılık Teorileri

AB ülkelerinin bütünleşme sürecini açıklamakta sıkça başvurulan yeni kurumsalcılık teorileri Ukrayna krizinde oldukça önemli bir rol oynayan AB-Ukrayna ilişkilerinin açıklanması ve analiz edilmesi açısından söz konusu teorilere veri sunabileceği sebebiyle bu çalışmanın da kurumsal çerçevesini oluşturmaktadır bu bağlamda, çalışmanın bu kısmında teorik çerçevenin sunulması hedeflenmiştir. Öncelikle, eski kurumsalcılık (old institutionalism) 1. ve 2. Dünya Savaşı arasındaki dönemde uluslararası örgütler aracılığıyla barışı tesis etme çabasıyla kurumsallaşma yoluna giden uluslararası örgütleri açıklamakla ilişkiliyken ilerleyen zamanlarda uluslararası örgütlerin giderek çoğalması ve kurumsallaşmanın uluslararası alanda etkin roller oynamaya başlamasıyla birlikte sosyal bilimlerin içerisinde farklı alanlarda sıkça başvurulan bir teori olarak yeni kurumsalcılık; uluslararası ilişkiler disiplininde kurumların eylemleri ve bu kurumların oluşum sürecinin aktörler üzerindeki etkisini incelemek üzere meydana gelmiştir (Jönsson & Tallberg, 2019;3). Yeni kurumsalcılık teorisi, son dönemde uluslararası ilişkilerde –özellikle AB içerisinde- yoğunlaşan kurumsallaşmayı açıklamak üzere içerisinde birkaç yaklaşımı barındıran zengin bir bakış açısı sunmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar bu çalışmada aktörler arasında meydana gelen gelişmeleri açıklamada sıkça başvurulan; rasyonel seçim (veya rasyonel tercih rational choice), tarihsel (historical) ve sosyolojik (sociological) kurumsalcılık olarak üçe ayrılmaktadır. Söz konusu yaklaşımların merceğinden, Avrupa Birliği bu yaklaşımların uygulanma alanı olarak değerlendirildiğinde Rusya-Ukrayna-AB arasında yaşanan Ukrayna Krizinin AB'nin başarısızlığı açısından değerlendirildiği bu çalışmada, AB'nin kurumsal davranışını açıklayarak teoriye veri sunmak hedeflenmiştir.

Rasyonel seçim teorisi; Ukrayna Krizi özelinde hem AB'nin hem de Rusya'nın eylemlerinin açıklanması açısından bu çalışma kapsamında önemli görülmüştür. Rasyonel seçim teorisi; yeni kurumsalcılık teorilerinin, kurumların siyasal eylem ve bu eylemlerin sonuçları üzerinde etkili olduğu varsayımının ekonomi alanındaki hipotezlerden beslenen

bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır (Aspinwall & Schneider, 2000:3). Temelde rasyonel seçim teorisi adından da anlaşılabilceği üzere devletleri rasyonel kararlar alan, öncelikli motivasyonu kendi çıkarları olan ve fayda maksimizasyonunu amaçlayan aktörler olarak tanımlamaktadır (Lounsbury, 2019:6). Devletlerin söz konusu kararları uygulayan aktörler olarak görüldüğü bu yaklaşıma göre amir-ajan analiziyle kurumların işlevini açıklamak mümkündür. Buradaki amir-ajan analiziyle kast edilen amir ve ajan Avrupa Birliği özelinde düşünüldüğünde üye devletler ve kurumları ifade etmektedir Açıkmeşe, 2004:22). Amirler siyasi yetkiye sahip aktörler olarak yetki devriyle ajanları oluştururken ajanlardan beklediği amirlerin çıkarlarını savunmada, korumada ve gerçekleştirmede amirlere yardımcı bir rol oynamasıdır (Erdoğan, 2017:678). Çalışmanın kapsamı bakımından AB'nin Ukrayna ile krize sebebiyet veren ilişkilerindeki tutumunun Komşuluk Politikası dâhilinde değerlendirdiğimizde AB için AKP bir ajan olarak değerlendirilmiştir. AB, Ukrayna'yı bir komşu ülke olarak değerlendirirken bu değerlendirmesinin altında yatan sebebin kendi çıkarları olduğu dolayısıyla AKP kapsamında meydana gelen Ukrayna-AB yakınlaşmasının, ajanın oynadığı rolün bir sonucu olarak meydana geldiğini iddia etmek mümkündür.

O halde anlaşılmaktadır ki rasyonel aktörler olarak ifade edilen devletler çıkarları gereği ve bu çıkarlardan elde edecekleri kazançlar sebebiyle kurumları oluştururlar. Rasyonel tercih teorisinin bir diğer varsayımında da açıkça ifade edildiği üzere devletler fayda-maliyet analizi yaparak faydalarını maksimize ederken maliyetleri minimize ederek stratejik kararlar almaktadır (Sarı, 2017:21). Bu noktada İnşacılık (constructivism) yaklaşımıyla sıkça eleştirilen rasyonel seçim teorisi kimlik ve değerleri değil fayda maliyet analizini önceler ve eylemlerini bu analize göre şekillendirir. Ukrayna Krizi özelinde AB'yi stratejik kararlar alan bir amir olarak değerlendiren bu çalışmada, AB'nin tutumunun üyelik vadetmemesi ancak Ukrayna'yı komşu ülke olarak görerek ondan tamamen vazgeçilmemesi de bir stratejik karar olarak detayına çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecek olan bir fayda maliyet analizi sonucudur.

Rasyonel seçim teorisine göre kurumlar işlevsel rol oynayarak aktörlerin bir araya gelmesini ve onların çıkarlarını kolektif olarak gerçekleştirmesini kolaylaştırır. Fakat bunu yaparken kurumlar özerk hareket etmez bahsi geçen amir-ajan ilişkisi de dikkate alındığında kurumlar aktörlerin yetki devriyle sınırlıdır ve aktörler kurumsallaşmaya istekleri gereğince, bu kurumsallaşmanın kendilerine faydalı olacağını düşündükleri takdirde gönüllü olarak dâhil olur (Schimmelfennig & Sedelmeier 2002:509). Ukrayna krizi öncesi ve süresince Ukrayna'nın AB ile ilişkilerinde gösterdiği AB yanlısı tutum, tam üyelik istekliliği ve iradesi bu kurumsallaşmanın kendisi için arz ettiği fayda maksimizasyonu olarak değerlendirilmiştir. Ukrayna, AB'nin yanında var olmanın maliyetini faydasından düşük olarak analiz etmiştir. Nitekim AB'nin sahip olduğu yumuşak güç Ukrayna için açıkça cezbedici bir rol oynamıştır. Ukrayna Krizine değin gerçekleşen Ukrayna – AB ilişkileri rasyonel seçim teorisinin temel varsayımlarıyla açıklanabilmektedir. Benzer şekilde krizin derinleşmesine sebebiyet veren Kırım'ın İlhakı

Rusya açısından yine bu teorinin varsayımlarıyla açıklanabilecek nitelikte olduğu düşünülmüştür. Kırım'ın stratejik, coğrafi önemi Rusya açısından stratejik bir kararın sebebi olarak gözlemlenmiş bu doğrultuda değerli bulunup Rusya'nın çıkarlarını oluşturmuş ve nitekim Kırım'ın İlhak edilmesi Rusya açısından rasyonel bir karar olarak değerlendirilmiştir.

Tarihsel kurumsalcılığın varsayımlarına bakıldığında ise temel argüman olarak kurumların patika/yol bağımlılığı (path dependence) açıklamak gerekecektir. Tarihsel Kurumsalcı yaklaşıma göre; kurumlar meydana geldikleri andan itibaren izledikleri politikaların bu kurumların geleceğinde etkili olacağını ileri sürer. Söz konusu politikalara duyulan sadakat yol bağımlılığı ile ifade edilmektedir, buna göre; kurumlar kendi politikalarını belirleyip uygulamaya başladıklarından itibaren bu yol üzerinden ilerlemeye devam ederler ve bu politikada ciddi bir kırılma yaşanmadığı sürece söz konusu yol ile hayatlarına devam etmeye çalışır, bu konuda ısrarcı davranırlar. Söz konusu ciddi kırılmalar ise kritik kavşak kavramıyla açıklanmaktadır: Kritik kavşak; kurumların takip etmekte ısrarcı olduğu politikaların değişmesine sebep olan ve buna ihtiyaç duyulmasını sağlayan önemli gelişmelerdir (Arabacı, 2009:107). Ukrayna krizinin yönetilmesindeki AB'nin yumuşak güç başarısızlığını irdeleyen bu çalışmada sürecin Kırım'ın İlhakıyla sonuçlanana kadar AB'nin Ukrayna politikasında herhangi bir değişikliğe gitmemesi, Ukrayna halkının AB yanlısı gösterdiği iradeye rağmen AB'nin ilişkileri baştan beri komşuluk politikasıyla sınırlandırması ve bu çerçeveden çıkmaması bir yol bağımlılığı olarak değerlendirilmiştir. AB'nin Ukrayna politikasındaki başarısızlığı ise bir kritik kavşak olarak Kırım'ın ilhakının AB nezdinde yeterli, etkin ve başarılı bir değişikliğin yapılmaması olarak gözlemlenmiştir. Bu sebeple, Ukrayna krizinin tarihsel kurumsalcılık perspektifinden açıklanabileceği düşünülmüştür.

Politikaların tarihsel bir sürecin sonucu olarak geliştiği ve derinleştiğini savunan tarihsel kurumsalcı yaklaşıma göre yol bağımlılığı beklenmedik sonuçların gözlemlenmesine sebebiyet vermektedir. Ukrayna krizi özelinde AB – Ukrayna ilişkilerine bakıldığında AB'nin krizin böyle bir seviyeye tırmanabileceğine yönelik bir ön görüşünün olmadığı açıkça görülmektedir. Kırım'ın İlhakından sonra AB'nin ilhaka yönelik verdiği tepkinin değerlendirildiği bu çalışmada da görüleceği üzere AB gerekli tepkiyi göstermekte de başarısız olmuş, bu duruma hazırlıksız yakalanmıştır. Tarihsel kurumsalcılık, yol bağımlılığının bir sonucu olarak meydana gelebilecek Kırım'ın ilhaka gibi bir tepkinin gerçekleşmesinin AB tarafından ön görülememesinin gerekçeleri açısından açıklayıcı olmuştur.

Çalışmanın teorik arka planını oluşturan diğer bir yaklaşım olan sosyolojik kurumsalcılık ise rasyonel seçim teorisi ve tarihsel kurumsalcılığın üzerinde durmadığı sosyal değerlerin önemine değinmektedir. Bu bağlamda sosyolojik kurumsalcılık kurumların aktörlerin davranışları üzerindeki etkisini açıklamaya çalışır (Wu, 2009:107). Sosyolojik kurumsalcılık yaklaşımıyla “kültür” kurumların kuruluşunda ve varlıklarını sürdürmesinde

önemli bir etken olarak görülmüştür. Sosyolojik kurumsalcılık kurumların normlarının ve işleyişinin önemini ihmal etmezken aktörlerin eylem çerçevesini belirleyen moral değerlere de özellikle vurgu yapar bu bağlamda kolektif değerler kurumların karakterini ve yol haritasını oluşturur (Afşar, 2017:75). Bu yaklaşımla sıkça açıklanmaya çalışılan Avrupalılaşıma ve Avrupa değerleri gibi Avrupa'ya addedilen kimliksel değerlerin, AB'nin bir kurum olarak varlığını sürdürmesinde ve geleceğe yönelik kararlar almasında önemli bir rol oynadığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda Ukrayna krizini değerlendirirken Rusya'nın krize yönelik tavrını sosyolojik kurumsalcılıkla açıklamak mümkündür. Rusya'nın Putin dönemi eski Sovyet ülkeleri üzerinde etki kurmaya çalışan dış politikasından nasibini alan Ukrayna için Rusya ile var olan kültürel ve kimliksel bağları, Rusya'nın krizdeki tavrının sertleşmesinde temel etken olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde AB'nin bu krizdeki başarısızlığını da yine bu yaklaşımla açıklamak mümkündür: AB sahip olduğu yumuşak gücü nedeniyle Ukrayna için cazibe kaynağı olmuşsa da krizin Kırım'ın ilhakıyla sonuçlanması AB'nin yumuşak gücüne güvenirken aynı zamanda Rusya ile Ukrayna'nın ortak olan kimliğini – Slav kimliğini ihmal etmesinden kaynaklandığını iddia etmek mümkündür. Kurumların aktörlerin kimlikleri üzerindeki etkisi göz önüne alındığında Rusya açısından AB, Rusya'nın çıkarlarına bir tehdit kaynağı olarak değerlendirilmiş gözükmektedir. Rusya'nın dış politikada ulusal çıkarlarını gözetirken Ukrayna'yı sosyolojik kurumsalcılık perspektifinden değerlendirdiği ve dış politika eylemlerine yönelik kararlar alınırken Ukrayna'yla var olan tarihsel, kültürel ve kimliksel bağları dikkate değer bulduğunu, Ukrayna'nın sahip olduğu bu kimliğin Rusya'nın çıkarlarını oluşturduğunu iddia etmek mümkündür.

Benzer şekilde AB'nin Ukrayna krizi öncesi yaşanan gelişmelere Ukrayna halkından gördüğü AB yanlısı iradeye rağmen AKP'ye yönelik sadakati sosyolojik kurumsalcılık ile açıklanabilir. Sosyolojik kurumsalcılık ortak normatif değerlerin ortak kabulüyle kurumların işlevsellik kazandığını, kolektif bir kültür ile ortak kuralların oluşturulduğu ve yerine getirilmesi gereken kararların verildiğini iddia eder (Afşar, 2017:75). AB, Ukrayna'da yaşanan gelişmeler boyunca komşuluk politikası sürecinde politika kapsamında olan ülkelere beklediği normlara ve kurallara uygunluğu Ukrayna'dan da beklemiş, Ukrayna gösterdiği halk iradesine rağmen Avrupalı değerlere sahip bir ülke durumuna gelene değin süreci normal seyrinde sürdürülmesi nihai karar olarak gözlemlenmiştir. Bu durum Rusya'nın öngörülemez tavrına fırsat verirken dönem dönem Ukrayna halkında da AB süreci bir hayal kırıklığı haline gelmiştir.

Neticede bu çalışmada yeni kurumsalcılık teorileri, çok boyutlu incelenebilecek bir kriz olarak Ukrayna krizini değerlendirmekte faydalı bulunmuştur. Rasyonel seçim teorisi aktörlerin ayrı ayrı Ukrayna ile gerçekleştirmeye çalıştığı maksimum faydayı irdelemek açısından, her iki aktör için de Ukrayna'nın arz ettiği önemi açıklamakta faydalı bulunmuştur: AB açısından Komşuluk politikası ile gerçekleştirilmeye çalışılan ulusal çıkarlar Rusya açısından da krize yönelik verilen stratejik, krizi derinleştiren kararlarda açıkça görülmüştür. Bu bağlamda aktörlerin tutumunu ve yürüttükleri dış politikayı

anlamlandırmak açısından rasyonel seçim teorisi önemli bulunmuştur. Diğer taraftan Ukrayna ile Rusya'nın kültürel bağlarını ihmal etmenin mümkün olmadığı böyle bir çalışmada aktörlerin davranışlarını anlamlandırmada kültürel perspektiften bakmakta sosyolojik kurumsalcılıktan yararlanılmıştır. AB bir kurum olarak Ukrayna ile yürüttüğü kurumsal ilişkilerde sürece bağlılığı ve Kırım'ın ilhakinin ön görülememesini açıklamada tarihsel kurumsalcılık yardımcı olmuştur.

2. Ukrayna'nın Önemi Avrupa Birliği ve Rusya Federasyonu İçin Önemi

Bu çalışmada yeni kurumsalcılık çerçevesinde ele alınan Avrupa Birliği, sahip olduğu normatif değerlerle ortaya koyduğu kimlik neticesinde içerisinde ve çevresindeki aktörlerin davranışlarını etkileyecek normlar yardımıyla onların kimliklerini şekillendiren ve bu kimliklerle var olacak olan aktörlerin nasıl davranacağı hakkında beklentiler oluşturur (Jepperson, 1996:43). Kurallar, kurumlar ve politikalar AB içerisinde toplumsal inşa sürecinde araçsal bir varlık gösterirken aynı zamanda bu olguları kullanan AB, başkalarını kontrol etme kabiliyetini de elde eder (Ateş, 2008:223). Kendi içerisinde ortak bir Avrupalı kimliği inşa etmeyi amaçlamış olan AB, bu kimlik çerçevesinde eylemlerini belirleyip kurumlar oluşturarak uluslararası alanda varlık gösterirken sahip olduğu insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve barış gibi "Avrupa" değerleri olarak atfedilen normatif unsurlarla hem üye ülkeler üzerinde hem de diğer ülkeler üzerinde etkili olmuş ve bu aktörlerin ilgisini çekmeyi başarmıştır.

Nitekim üyelik sürecinde olan devletler için ortaya koyduğu bir takım kriterler, devletlerden uymasını beklediği normlar ve değerler bu devletlerin kendi içerisinde Avrupalı kimliğini oluşturmaya yönelikken aynı zamanda AB'yi bu devletler üzerinde etkin kılarak yumuşak güç unsurlarını kullanmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca oluşturulan ortak kimliğin aynı zamanda güvenlik anlamında da devletleri birbirine yakınlaştıracığı ve artık söz konusu devletlerin *biz* oldukları için AB'nin de temelini oluşturan *çatışmadan uzak kalma-sürdürülebilir barışı sağlamayı* beraberinde getirmesi ön görülmüştür. Bu kapsamda, 2004 yılı itibariyle yürütülen Avrupa Komşuluk Politikası ile AB; genişleyen sınırlarını korumayı ve komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı hedeflerken komşu ülkelerde gerçekleşen reformların da destekleyicisi olarak bu ülkelerde etkin bir rol oynamaya başlamıştır. 2007 yılı itibariyle Birliğe katılan Romanya ve Bulgaristan'la birlikte Polonya, Slovakya, Macaristan ve ardından da Romanya'nın komşusu olan Ukrayna, bu durumda AB'nin yakın komşularından biri olarak AKP çerçevesinde AB ile ilişkilerini 2009 yılında gerçekleştirilen Doğu Ortaklığı kapsamında artmıştır (Ermağan, 2016: 461). Bu noktada AB, rasyonel seçim teorisinin ortaya koyduğu üzere; Ukrayna ile ilişkilerini bir fayda maliyet analizine tabi tutarak Ukrayna'yı bir komşu ülke olarak görmeyi hedeflemiştir. Jeopolitik konumu, enerji kaynaklarının geçiş güzergâhı olması ve barındırdığı kimlikler ve kültür bağı gerekçesiyle Rusya için de büyük bir önem arz eden Ukrayna'nın AKP'ye dâhil olmasıyla; Rusya'nın, Ukrayna ile olan bağları için endişelerinin ciddi düzeye ulaşmaya başladığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Açıkmeşe, Sinem Akgül (2004), “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, *Uluslararası İlişkiler*, 1(1).
- Afşar, Önder A. (2017), “Rasyonel Kurumsalcılık ve Sosyolojik Kurumsalcılık Açısından Avrupalılaşıma Yaklaşımı”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17, 65-84.
- Aspinwall, Mark D. ve Schneider, Gerald (2000), “Same menu, separate tables: The institutionalist turn in political science and the study of European integration”, *European Journal of Political Research*, 38(2).
- Arabacı, Ahmet (2008), “Avrupa Birliği’nde Çıkar Temsilinin Gelişimi”, *Uluslararası İlişkiler*, 5(17), 73-103.
- Baharçipek, Abdulkadir ve Ağır, Osman (2015), “Kırım’ın Rusya Federasyonu’na Bağlanmasının Rusya’ya Komşu Ülkelere Olası Etkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 52, 29-47.
- Bayraklı, Enes (2014), “Avrupa Birliği’nin Ukrayna Kriziyle İmtihani”, *SETA Perspektif*, 40.
- Dumlupınar, Nihat (2017), “Avrupa Güvenliği Kapsamında Ukrayna Krizi”, *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, 20(4), 1-23.
- Erdoğan, Seven (2017), “Devletlerarası İşbirliğine Dair Alternatif Bir Yaklaşım: Amil-Vekil İlişkisi Kavramı ile Avrupa Birliğini Anlamak”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 677-684.
- Ermağan, İsmail (2016), “Avrupa Komşuluk Politikası – Rusya-Ukrayna Hattında Son Durum: Kıtasal Barış mı Küresel Gerilim mi?”, *Küresel Yönetişim, Güvenlik ve Aktörler:70. Yılında BM*, 459-475, Tasam Yayınları.
- Jepperson, Ronald L. vd. (1996), “Norms, Identity, and Culture in National Security”, Peter Katzenstein (der), *The Culture of National Security*, New York, Columbia University Press, s. 33-75
- Jönsson, Christer ve Tallberg, Jonas (2001), “Institutional Theory in International Relations”, [https://portal.research.lu.se/portal/en/publications/institutional-theory-in-international-relations\(c2f2bf5b-32c7-4a11-9f3f-5bf624ec62ef\).html](https://portal.research.lu.se/portal/en/publications/institutional-theory-in-international-relations(c2f2bf5b-32c7-4a11-9f3f-5bf624ec62ef).html) (12.10.2019).

- Lounsbury, Michael (2014), “Institutionalism: Old and New”, https://www.researchgate.net/publication/44077976_Institutionalism_old_and_new (26.10.2019).
- Özdemir, Haluk (2008), “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(3), 114-144.
- Sarı, Ömer Faruk (2016), Yeni Kurumsalcılık Çerçevesinde Enerji Topluluğu, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schimmelfennig, Frank ve Sedelmeier, Ulrich (2002), “Theorizing EU enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research”, Journal of European Public Policy, 9(4), 500–528.
- Sönmez, A. Sait vd. (2015), “Kırım sorunu bağlamında Rusya-Ukrayna İlişkilerinin Analizi”, International Journal of Social Sciences and Education Research, 1(3), 656-670.
- Şenay, Furkan ve Koçak, Muhammet (2014), “Avrasya’nın Jeopolitik Anahtarı Ukrayna Üzerinde Güç Mücadelesi”, SETA Analiz, 106, 1-33.
- Wilson, Andrew (2006), “Ukraine’s Orange Revolution, NGOs and the Role of the West”, Cambridge Review of International Affairs, 19(1), 21-32.
- Wu, Yuxin (2009), “New Institutionalism Politics: Integration of Old Institutionalism and Other Methodologies”, Asian Social Sciences, 5(9), 105-108.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DIŞ POLİTİKASI'NDA KİMLİK SORUNSALI

Ferda ÖZER¹

Kocaeli Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, AB Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

Özet

Avrupa Birliği'nin gücünün türü ve sahip olduğu gücü sağlayan etmenlerin neler olduğu tartışmalı olan bir alandır. Birliğin ulus devlet yapısı olmadığı gibi tam anlamıyla uluslararası örgüt veya rejimlerin yapısına da uymamaktadır. Bu farklılıkları dış politikasına da yansımaktadır. Sahip olduğu gücünü farklı dış politika araçları doğrultusunda değerlendirmektedir. Çalışmanın amacı Avrupa Birliği'nin dış politikasındaki kimliğini farklı güç unsurları üzerinden analiz etmeye dayanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Avrupa Birliği'nin sivil gücünün ne olduğu ve sivil gücünü destekleyen araçlar arasında ekonomik yardımlar; ekonomik yaptırımlar; insani yardımlar; ticaret, ortaklık ve işbirliği anlaşmaları; üyelik perspektifi; indirimler ve kota artışları incelenecektir. Daha sonrasında ise Avrupa Birliği'nin askeri güç niteliği taşıyıp taşımadığı değerlendirilecektir. Askeri güç kapsamında entegrasyon tarihi içerisinde Birliğin askeri güç olma yolundaki çabalarına ve önündeki engellere değinilecektir. Çalışmada son olarak Avrupa Birliği'nin normatif gücüne yer verilecektir. Bu kapsamda ilk olarak Ian Manners tarafından geliştirilen normatif teori incelenerek, Avrupa Birliği'nin dış politikasındaki kimliğine neden en uygun kimlik olduğu ortaya konacaktır. Normatif güç araçları arasında Birliğin genişleme politikasına ve en yeni politikası olan Avrupa Komşuluk Politikası'na yer verilecektir. Aynı zamanda çevre ile alakalı konularda Birliğin normatif gücüne değinilecektir. Çalışma kapsamında üç güç türü ve AB'ye uygunluğu araştırılacaktır.

Çalışmada ulaşılmaması planlanan nokta ise Avrupa Birliği'nin dış politikasındaki kimliğini en iyi tanımlayan unsurun normatif güç olduğu ve diğer güç unsurlarının normatif gücünü desteklemek amacıyla kullandığı araçlar olduğuna kanısına varmaktır. Manners'a göre Avrupa Birliği uluslararası ilişkilerde kurallar/ normlar koyan, bu normları şekillendirme ve değiştirme gücüne sahip olmaktadır. Bu güç sadece Birliğin üye ülkeleri için geçerli olmamakta, diğer ülkeler için de geçerli olmaktadır. Norm yaratma ve şekillendirme kabiliyeti sivil güç ve askeri güç araçları arasında da geçerli olmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, sivil güç araçları arasında ekonomik yardımlar ve yaptırımlar taraf ülkenin AB'nin normlarına yakınlığı ve uzaklığı ile ilişkili ödül veya ceza mekanizmalarıdır. Üyelik perspektifinde geçerli olan -siyasi kriterler, ekonomik kriterler ve Birlik Müktesabati'na uyumu içeren- Kopenhag Kriterleri Avrupa Birliği'nin doğrudan kendi benimsediği normlar olmakta ve bu normları Birliğe üye olmayı isteyen ülkenin karşılaması beklenmektedir. Aday ülke bu kriterleri karşıladığı takdirde üye olabilecektir. Bu doğrultuda ise Birlik itici güce sahiptir. Birliğin askeri gücü ise belirlediği değerlerin dışına çıkan ve yoğun insan hakları ihlali olan ülkelere karşı düzenlediği operasyonları kapsamaktadır. Birliğin askeri gücü konusu entegrasyon tarihi boyunca tartışmalı ve uzlaşmaya varılmayan bir alandır. Bunun en temel sebeplerden bir tanesi ise askeri güç alanında var olan ve çoğu üye ülkenin üyesi olduğu NATO'nun varlığıdır. Bu sebeple de askeri güç alanında Atlantikçi ve Avrupalı olmak üzere Birliğin içerisinde iki temel ayrım mevcuttur. Ayrıca Birliğin askeri gücü uluslararası arenada görünürliğini ve krizlere karşı müdahale etmesini sağlayacak mekanizmasının olmayışı ve üye devletlerin sert politika alanlarına dair yetki devrine sıcak bakmayı sebebiyle zayıf kalmıştır. Normatif güç araçları ise Avrupa Birliği'nin uluslararası ilişkilerde en etkili olduğu alandır. Genişleme politikası ve üyelik perspektifi sivil güç ile normatif gücün ortak kümesidir. Komşuluk Politikası içerisinde değerlendirilen ülkelerin Kopenhag Kriterleri benzerinde normları karşılaması beklenmekte ve bu normlar doğrultusunda Avrupa Birliği, politikaya dâhil olan ülkeye ödül mekanizması sağlamaktadır. Komşuluk Politikası ve genişleme politikası arasındaki en temel

¹ Ferda ÖZER, ferdaaozerr@gmail.com.

ayrım ise genişlemedeki gibi Birliğin adaylık vadinin olmayışıdır. Bu politikanın amacı, üyelik vaadi olmadan Birliğe en yakın bağlarla bağlanmasıdır. Çalışmanın kapsamı içerisinde literatür yer alan tartışmalara detaylı bir biçimde yer verilecek, normatif teori ile örüntülenererek ve Avrupa Birliği'nin dış politikadaki kimliğini en iyi tanımlayan unsurun normatif olup olmadığı anlaşılmasına çalışılacaktır.

***Anahtar Kelimeler:** Avrupa Birliği, dış politikada kimlik, sivil güç, askeri güç, normatif güç.*

Giriş

Avrupa Entegrasyonu ilk olarak ekonomik temeller üzerine şekillendirilmiş ve dış politika alanında 1990'lı yıllara kadar somut bir adım atılmamıştır. Üye devletlerin dış politika ve savunma alanlarında egemenlik konusunu stratejik olarak görmeleri sebebiyle Birliğe yetki devrine açık olmamışlardır. Ancak, 1990'lı yıllarda Soğuk Savaşın bitmesi; Avrupalı devletlerin hemen yakınındaki Balkanlarda yaşanan etnik çatışmalar, Körfez Savaşı gibi değişen uluslararası ilişkiler gündemi üye devletleri dış politika alanında birlik olmaya itmiştir. 1993 senesinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile dış politika alanının ne kadar Avrupalılaştığı ve kimliği hangi güç unsuru üzerinden kurguladığı günümüzde hala tartışılan konuların başında gelmektedir. Literatürde AB'nin dış politikadaki kimliğine dair farklı söylemler mevcuttur. Duchene tarafından sivil güç, Manners tarafından normatif güç, Nye tarafından yumuşak güç, Cebeci tarafından ideal güç, Grabbe tarafından dönüştürücü güç gibi tanımlar kullanmıştır. Çalışmada sivil güç ve normatif güç kimliklerine değinilmiştir. Bunun yanı sıra Birliğin askeri güç niteliği taşıyıp taşımadığı konusu entegrasyon tarihi çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın amacı Avrupa Birliği'nin dış politikasındaki kimliğini farklı güç unsurları üzerinden analiz etmeye dayanmaktadır.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde AB'nin dış politikadaki kimliği incelenmiş, bu kapsamda Avrupalılaştırma kavramı dış politika çerçevesinde incelenmiştir. İkinci bölümde ise Avrupa Birliği'nin dış politikasında kimlik arayışına yer verilmiştir. Bu kapsamda Birliğin dış politikasındaki sivil, askeri ve normatif güç unsurları araçları ile birlikte ele alınmıştır. Normatif güç kapsamında yer alan komşuluk politikası ve genişleme politikası detaylı bir biçimde incelenerek, AB'nin dış politikasını normatif kimlik üzerinden kurgulamasının ne derece mümkün olacağı tartışılmıştır.

1. Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Kimliği

Dış politikaya içerik olarak bakıldığında Cebeci'ye göre öncelikli olarak iç veya dış politika yaratma pratiği olarak görülmektedir. Bu bağlamda ise sınırların çizilmesi ve çizilen bu sınırların pekiştirilmesi ile ilişkilidir. Bu perspektiften bakıldığında dış politika, özü (vatandaş), ötekenden (yabancı) ayırmaktadır. Hansen dış politikanın kimlik temsillerine dayanmakta, fakat bununla beraber, kimliklerin dış politika biçimlenimleri aracılığıyla üretildiğini ve hatta tekrardan üretildiğini savunmaktadır. Bu görüş neticesinde dış politika ve kimlik arasında kurucu (belirleyici) ve performatif bir ilişki mevcuttur (Hansen, 2006: 10-1 Aktaran: Cebeci, 2015: 44). Campbell ise dış politikayı devletler

üzerinden tanımlamakla beraber özellikle inşa ettiği kimliklere dikkat çekmek üzere nesnelere “yabancı” olarak ele almakta ve dışlamaya yönelik tüm pratiklere de dış politika adını vermektedir (Campbell, 1998: 68-69 Aktaran: Cebeci, 2012: 565).

Uluslararası arenada Avrupa Birliği'nin (AB) nasıl bir güç olduğu ve gücünü oluşturan unsurların neler olduğuna dair tartışmalar mevcuttur. Ginsberg'e göre Avrupa Birliği tam bir ulus devlet olmamakla birlikte ne tam anlamıyla devlet dışı aktör ne de uluslararası örgüt ve rejimlerin sahip olduğu özellikleri taşımamaktadır (Ginsberg, 1999: 432 Aktaran: Aksoy ve Uğur, 2016: 214). AB sahip olduğu gücü farklı dış politika araçları doğrultusunda kullanmaktadır. AB'nin uluslararası politikasında normatif, sivil ve askeri dış politika araçları mevcuttur. Bu üç araç sayesinde uluslararası arenada aktif bir kimlik üstlenmeye çalışmaktadır (Aksoy ve Uğur, 2016: 214). Avrupa Birliği'nin uluslararası politikadaki kimliğinde bu üç unsurun da olmasına rağmen daha çok post-egemen ve post-modern aktör ve bunun yanı sıra en iyi pratikleri bünyesinde barındıran erdemli bir model ve normatif bir güç olduğuna dair vurgular söz konusudur (Cebeci, 2015: 44).

1.2. Dış Politikada Avrupalı Kimliği

Avrupalılaşma kavramı, Birlik kapsamında oluşturulan politikaların üye ülkeleri nasıl ve ne yönde etkilediğini ifade etmektedir. Avrupa entegrasyonu hakkında yapılan çalışmalar son dönemlerde Avrupalılaşma ve Avrupa kimliğinin oluşumu konularına yönelmiştir. Avrupalılaşma kavramı Birlik düzeyindeki kurumsal düzenlemelerin derinleşmesi için büyük öneme sahiptir. Avrupalılaşma kavramını sadece ulus devletlerin politikaları gibi resmi süreçler temelinde ele almak yeterli olmamakta; değerler, normlar ve inançlar gibi gayri resmî uygulama ve düzenlemeleri de incelemek gerekmektedir (Uğur, 2017: 197). Avrupa Birliği tarihsel süreç içerisinde yeni üye ülkelerin katılımıyla genişleme dalgaları yaşamış ve bununla alakalı olarak, Birliğin derinleşme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Kurucu antlaşmaların yeniden düzenlenmesi ve yeni anlaşmalar akdedilmesi yeterli olamamaktadır. Bunun en temel iki nedeni ise üye ülkelerin kendi kimliklerinden ve ulusallıklarından ödün vermek istemeleri ve üye ülke vatandaşlarının kendilerini Avrupalı olarak hissetmemeleridir (Kaygısız ve Ünal Sakallı, 2016: 703). Avrupalılaşma kavramı - Avrupa Entegrasyonu hakkında çalışan araştırmacılara göre- Birliğe dair normların, değerlerin ve ilkelerin ulus devletlerin politika yapımının bir parçası haline gelerek gerçekleşen uyum sürecidir (Bulmer ve Radaelli, 2004, s. 3; Börzel, 1999 s. 573-596; Featherstone ve Radaelli, 2003, s. 7; Uğur, 2017: 197). Avrupalılaşma bir başka türlü ise “AB'nin siyasal ve ekonomik yapılarının, ulusal politikalarının ve politika yapma sürecinin örgütsel mantığının bir parçası haline geldiği bir uyum süreci” olarak tanımlanmıştır (Uğur, 2017: 197).

Maastricht Antlaşması'nın oluşturulduğu Konferansta en hassas hususlardan biri ortak dış politika konusuydu. Çünkü, dış politika ve güvenlik politikası milli egemenliğin çekirdeğini oluşturmaktaydı ve üye devletlerin dış politika alanında farklı yönelimleri,

çıkarları ve gelenekleri bulunmaktaydı (Dinan, 2004: 313-314). Bunun beraberinde Maastricht Antlaşması ile dış politikada Avrupalılaştırma konusunda oldukça önemli adımlar atılmıştır. Antlaşma ile dış politika alanında Birliğin görünürlüğü ve yetki alanı genişlemiştir. Kurumsal yapının büyümesi ve Birliğe yetki devrinin artmasıyla üye ülkelerin milli dış politikalarında da ciddi farklılıklar oluşmaya başlamıştır (Uğur, 2017: 193).

1.2.1. Kurucu Antlaşmalar ve Dış Politika

Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP), Topluluk Antlaşmalarında 1993 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması öncesinde yer bulamamıştır. Bu dönemden önce ortak dış politika oluşturulması için belli başlı girişimlerde bulunulmuş olsa da dış politika alanı Birliğin tam anlamıyla uzlaşma sağlayamadığı sorunlu alanlardan biriydi. 1970 yılında dış politika alanında işbirliği amaçlayan Lüksemburg Zirvesi'nde yayınlanan Davignon Raporu'ndan sonra Avrupa Siyasi İşbirliği kurulmuş ve dış politika alanında üye devletler arasında eşgüdüm sağlanması amaçlanmıştır. Fakat bu girişim Topluluk organlarından tamamen bağımsız olması sebebiyle beklentileri karşılayamamıştır. 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile yasal bir çerçeve kazanmıştır. 1990'lı yıllara kadar ekonomik dev olarak görülen Avrupa Birliği politik anlamda ortak tutumda bulunmayı başaramamıştır (Bozkurt vd., 2013: 312). Bunun en temel nedeni ise üye devletlerin dış politika alanını kendi ulusal egemenliklerinin önemli bir parçası olarak görmeleri ve Birliğe bu hususta yetki devrine sıcak bakmamalarıdır (Ulan, 2012: 398). Bütün bu gelişmeler ise Avrupa Topluluğu'nun dış politikasında kimlik sorununa neden olmuştur. Topluluk kurumlarının dış politika alanında karar vermesi yetki aşımına girecektir. Oysa Topluluk gücünü ve yetkisini üye devletlerin bir araya gelerek uzlaşmaya vardıkları kurucu antlaşmalardan sağlamaktadır.

Soğuk Savaşın sonunda Doğu Bloğunun yıkılmasının ardından Topluluk ortak dış ve güvenlik politikası sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Topluluktan Birliğe doğru evrilen süreçte siyasi entegrasyon kaçınılmaz boyuta ulaşmıştır. Siyasi entegrasyonun en önemli adımı Birliği uluslararası politikada tek ses haline getirmektir. Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından ASİ'nin yerini daha kapsamlı işbirliği öngören ODGP almıştır. Dönemin uluslararası ilişkiler yapısına bakıldığında güvenlik sorununun da ön planda olduğunu görmek mümkündür. Bu sebeple Antlaşma'da sadece dış politikanın değil aynı zamanda güvenlik politikalarının eşgüdümünün de sağlanması amaçlanmıştır (Bozkurt vd., 2017: 313). ODGP, Maastricht Antlaşması ile oluşturulmuş, Antlaşma'nın getirdiği üç sütunlu yapının ikinci sütununda yer alarak hükümetlerarası boyutta yer almıştır. Kurucu Antlaşmalardan yola çıkılarak dış politika boyutunda Avrupalılaştırmaya bakılacak olursa, Maastricht Antlaşması kilit öneme sahip olmaktadır.

Amsterdam Antlaşması ile getirilen değişikliklerin en başında ODGP alanında karar alma mekanizmalarındaki değişiklikler meydana gelmiştir. Bunların ilki nitelikli oy çokluğu

karar alma mekanizmasıdır. Konsey’de dış politika sorunları hakkında daha önceden ortak eylem yapılması için oybirliği ile karar alınmaktaydı. Bir diğer önemli nokta ise yapıcı çekimserliktir. Üye ülkenin alınacak karar hususunda çekimser kalması, kararın alınmasına engel olmayacaktır (Bozkurt vd., 2013: 315). Bu düzenlemelerle Soğuk Savaşın bitmesinin ardından yaşanan bazı krizlerde Avrupa Birliği eyleme geçme noktasında zayıf kalmış, bu da dış politika alanında Birliğin görünürlüğünü zayıflatmıştır. Amsterdam Antlaşması ile getirilen bir diğer önemli yenilik ise yüksek temsilcilik makamıdır (Bozkurt vd., 2013: 315). Yapılan tüm bu değişikliklerle zayıf kalınan dış politika alanında güçlü bir AB yaratma isteği olduğu gözlemlenebilir.

Nice Antlaşması güçlendirilmiş işbirliği prosedüründe ODGP’yi içine alacak şekilde değiştirilmiştir. Ancak bu işbirliği prosedürünün uygulanması alanında ciddi kısıtlamalara gidilmiş ve özellikle güvenlik hususu ODGP’nin kapsamı dışında bırakılmıştır. Birliğin dolaylı yolda askeri kanadı olan Batı Avrupa Birliği (BAB), Avrupa Birliği’ne entegre edilmiştir (Bozkurt vd., 2013: 316). Bu sayede askeri alanda oldukça zayıf duran Avrupa Birliği’nin askeri kanadı kısmen de olsa güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Son kurucu antlaşma olan Lizbon Antlaşması ile Maastricht Antlaşması’nda getirilen üç sütunlu yapı ortadan kaldırılmış fakat ODGP hükümetlerarası boyutta olmaktan uzaklaşmamıştır. Antlaşma’nın dış politika hakkında getirdiği bir diğer önemli düzenleme ise ODGP Yüksek Temsilcisi ve Dış İlişkilerden sorumlu Komiserin yerine bu iki makamın Birlik Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi makamı altında birleştirilmesi olmuştur (Bozkurt vd., 2013: 316). Bu sayede Birlik dış politika alanında tek sesliliği kurgulamaya çalışmıştır.

2. Avrupa Birliği’nin Dış Politikası’nda Kimlik Arayışı

Günümüzdeki Avrupa Birliği’ne bakıldığında dış politikasındaki kimlik sorununun devam ettiği görülmektedir. Birliğin felsefi duruşuna bakıldığında ise “Ne tür bir Avrupa?”, “Ne tür bir Dünya?” gibi sorular mevcuttur. Bu sorulara ve Birliğin nasıl olmasına dair çeşitli cevaplar verilmiştir. Birliğin dış politikasındaki kimliğine dair literatür incelendiğinde farklı tanımlamalar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; Duchene dış politikada Avrupa Birliği’ni sivil güç olarak; Manners ve Sjusen ise normatif güç olarak ifade etmiştir. Nye Birliğin yumuşak güç olduğunu savunurken, Grabbe ise dönüştürücü güç olduğunu iddia etmiştir. Manuer ve Nicolaidis çatışmalı ticari güç olduğunu, Cebeci (2012: 572) ise ideal güç olduğunu savunmuştur (Dinç, 2011: 90-91). Çalışmanın bu bölümünde sivil güç, normatif güç ve askeri güç unsurlarına yer verilerek, hangi güç unsurlarına yakın olduğu anlaşılmasına çalışılacaktır.

2.1. Sivil Güç Olarak Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin ekonomik gücünü de kapsayan sivil gücü; uluslararası sistemde kendi çıkarlarını temsil eden ve askeri olmayan araçlar ve yöntemler kullanarak uygulaması ve sürdürmesidir (Aksoy ve Uğur, 2016: 215). Uzun bir süre boyunca üye ülkelerin tercihleri doğrultusunda Birliğin dış politikası sivil güç değerleri üzerinden şekillenmiştir. Bu doğrultuda Japonya gibi uluslararası ilişkilerde sivil güç enstrümanları kullanan ülkeler ile yakın ilişkiler kurulmuştur (Uğur, 2017: 203).

AB'nin dış politika geliştirme sürecine bakıldığında, Birliğin Avrupa kıtasının dışındaki problemlere de yönelmesiyle birlikte uluslararası başka aktörlerin izlediği yolu takip ederek, diğer bölgelerdeki yeraltı kaynakları ve global pazarlara açılma, demokratik açılımlarla AB algılamasında yer alan bölgesel ve uluslararası dış tehditlerin azaltılması gibi amaçlar olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Yukarı da belirtildiği gibi, AB ilk olarak kendi içerisinde ve bölgesinde varlığını güçlenerek sürdürmek ve bölgesel bir güç olma konumunu sürdürmek amacıyla küresel sorunlara da kayıtsız kalmadığı görülmektedir (Yılmaz ve Uğurlu, 2013: 83).

Duchene, Avrupa Birliği'ni (o dönemdeki adıyla Avrupa Topluluğu'nu) "ekonomik gücü yoğun ama askeri gücü sınırlı bir grup sivil ülkeler topluluğu" olarak ifade etmiştir (Duchene, 1973: 19 Aktaran: Aksoy ve Uğur, 2016: 215). Zaten Avrupa entegrasyonu fikrine bakıldığında uzun yıllar boyunca kendi aralarında savaşlar veren Avrupalı devletler, çeşitli teknokratlar ve düşünürler tarafından ortaya atılan Avrupa'da barışı tesis etme fikrinin askeri unsurları minimize ederek, sivil bir şekilde yürütülmesi istenmiştir. Birlik, entegrasyonda sert politika izleme yoluna gittiğinde ise özellikle Fransa tarafından olumsuz bir tepkiyle karşılaşmıştır. Fransa entegrasyonda sivil ve yumuşak politika alanlarında yetki devri hususunda cömertken, askeri konuları içeren sert politika unsurlarında ise cimri bir tutum sergilemektedir (Tezcan, 2016: 10).

Avrupa entegrasyonu fikrine bakıldığında da sivil güç unsurları bariz bir şekilde görülmektedir. İlk olarak 1951 yılında Paris Antlaşması ile beraber iki önemli adım atılmıştır. Birincisi Avrupa'da barışı inşa etmek için savaş ve silah sanayinin önemli girdilerinden olan kömür ve çelik maddelerinin üretilmesini ve kullanımını uluslar-üstü (supranasyonel) bir kurum olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na devretmiştir. İkinci önemli adımı ise bu antlaşma ile birlikte tercihli tarife düzenlemesi olarak geçen, taraf olan ülkeler arasındaki ticarete, taraf olmayan ülkelerle yapılan ticarete göre daha az ticaret engeli ile ticareti daha avantajlı duruma getirmeyi amaçlayan ekonomik entegrasyonun ilk aşamasını gerçekleştirmişlerdir (Bayraktutan, 2013: 13). Bu perspektiften bakıldığında Avrupa Birliği'nde sivil güç unsurlarının daha baskın olduğu görülmektedir.

Avrupa Birliği'nin uluslararası siyasetinde kullandığı "ticaret, ortaklık ve işbirliği antlaşmaları, üyelik perspektifi, insani yardımlar, indirimler ve kota artışları sivil araçlar

arasında en etkin olarak kullandıkları araçlardır.” Avrupa Birliği’nin üçüncü ülkelerle kurduğu ekonomik ve ticari ilişkilere bakıldığında, AB neredeyse her ülkeyle ticaret, ortaklık ve işbirliği antlaşmaları imzalamakta; Birlik dışındaki ülkelere AB piyasalarına kolaylıkla girebilmelerine, beraberinde finansal yardımlardan teknik yardımlara bilimsel desteklerden çevresel desteklere kadar AB’nin sağladığı imkânlardan yararlanma fırsatı sunmaktadır (Aksoy ve Uğur, 2016: 216).

Ekonomik güç unsurları arasında olan insani yardımlar da AB’nin etkili bir sivil güç aracıdır. İnsani yardım politikası kapsamında dünya çapında önde gelen organizasyonlardan olan Avrupa Birliği, Birliğin dışındaki ülkelerde meydana gelen doğal ve beşeri olağanüstü afetlerde ülkenin vatandaşlarının hayati gereksinimlerinin sağlanmasını amaçlamaktadır. AB’nin insani yardım hususunda etkili karar alabilmesi hızlandırılmış karar alma prosedürünün uygulanmasına bağlıdır. Bunlara örnek bağlamında, İnsani Yardım ve Sivil Koruma Genel Müdürlüğü (Humanitarian Aid and Civil Protection Directorate -ECHO) herhangi bir konsey veya komisyon kararına bağlı olmadan uluslararası krizlerde hızlı bir şekilde hareket etme yeteneğine sahiptir. ECHO, 3 milyon Euro’ya kadar olan insani yardıma ilişkin harcamalarda yetkiye sahip olarak, olaylara daha hızlı ve etkin müdahale edilmesine ve AB’nin görünürlüğünün artmasına yardımcı olmaktadır (Aksoy ve Uğur, 2016: 217).

Diğer sivil güç araçlarına kıyasla daha az etkin olan kalkınma politikası da sivil güç araçları arasında aktif olarak kullanılmaktadır. Kalkınma politikasını, ekonomik yardımlar ve ekonomik yaptırımlar kapsamaktadır. Bu politikanın diğerlerine göre daha pasif kalmasının temel sebebi ise, gelişmekte olan ülkelerin tamamına değil daha çok tarihsel bağları mevcut olan ülkelere uygulanmasıdır. Diğer yandan, Kopenhag Kriterleri arasında da geçen siyasi kriterler, ilişkilerin gelişmesine set çekmektedir. Birlik, insan haklarına ve azınlık haklarına saygılı olmayan, demokratik rejimi benimsememiş ülkelerle AB kalkınma politikası bağlamında işbirliği içerisine girmemektedir. Tarihsel bağları içeren bir diğer temel neden ise üye ülkelerin kalkınma politikası aracını kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendirmeleridir. Üye ülkeler tarihsel ve kültürel olarak kendilerine yakın olarak gördükleri ülkelerle ilişkilerini Avrupa Birliği çerçevesinde devam ettirmek istemektedirler (Aksoy ve Uğur, 2016: 217).

Sivil güç araçlarından sonucusu olan kısıtlayıcı önlem ve tedbirler ise; ekonomik ilişkilerinin askıya alınması, sağlanan fonların dondurulması gibi finansal yaptırımlar uygulanması, diplomatik ilişkilerde minimuma indirme ya da dondurulma kararının alınması, spor ile kültürel aktivitelerin boykot edilmesi ve uçuş yasağı gibi konularda yukarıda sayılan ilkeleri ihlal eden ülkeler üzerinde yaptırımları kapsamaktadır (Aksoy ve Uğur, 2016: 218).

Avrupa Birliği sivil güç olarak zaman zaman yetersiz kalabilmektedir. Ayrıca, üye ülkelerin bazılarının çıkarları doğrultusunda demokrasi ve insan hakları konularını göz ardı

edebilmektedir. Örneğin, Fransa'nın bilhassa eski Afrika kolonilerindeki baskıcı rejimlere vermiş olduğu destekler dikkate alındığı zaman, insan hakları ve demokrasi konularına tezat hareket ettiği düşünülmektedir. Brummer'e göre sivil gücün en etkili araç olarak kullanılabilmesinin mümkün olmadığı; yaptırımların temel sebebinin genelde tutarlılık arz etmemesi, AB'nin hangi ülkeye yaptırım uygulayacağına dair seçici davranması ve sonuncu olarak da muafiyetlerin keyfi olarak kullanılamaması olmak üzere üç temel sebebe dayanmaktadır (Brummer, 2009: 191-207 Aktaran: Aksoy ve Uğur, 2016: 218).

2.2. Avrupa Birliği'nin Askeri Gücü

Uluslararası ilişkilerde her devlet ve uluslararası örgütün tehdit anlayışı farklı olmakla birlikte güvenlik anlayışı değişik nitelikler arz edebilmektedir. Bu durum her aktörün uluslararası sistemde sahip olduğu ağırlığa, güç ve kapasite büyüklüğüne, içsel dinamiklerine, uluslararası sistemi algılama biçimine ve kendisine atfettiği role göre değişmektedir. Her aktör öncelikle kendi iç güvenlik sistemini kurmakta, sonra yakın çevresine ve küresel tehdit alanlarına yönelik güvenlik politikaları üretmektedir (Dedeoğlu, 2003: 12 Aktaran: Turan, 2010: 30).

Avrupa Birliği'nin askeri kaynağa ihtiyacı olup olmadığı entegrasyon tarihi boyunca sorgulanmıştır. Askeri kaynak ihtiyacı ve özellikle ortak bir dış politika oluşturma fikri, ulus devletlerin ana görevi olmasının yanı sıra varlığının da sebebi olarak görüldüğü için üye ülkeler tarafında Soğuk Savaş dönemi esnasında pek sıcak bakılmamıştır. Rene Pleven tarafından Pleven Planı ile ortaya atılan Avrupa Savunma Topluluğu (AST) kapsamında Avrupa'nın ortak savunması için birleşik bir Avrupa'nın siyasi kurumlarına bağlı bir Avrupa Ordusu oluşturulması tavsiye edilmiştir (Efe, 2010: 38-40). Askeri güç unsuru ilk olarak Avrupa Savunma Topluluğu ile gündeme geldiyse de Fransız meclisinde onaylanmayarak hayata geçememiştir. Bu da 1950'li yıllarda Avrupa Topluluğu'nun henüz sert politika alanında yetki devrine hazır olmadığını göstermektedir (Tezcan, 2016: 10). Ayrıca, Soğuk Savaş süresince Avrupa'nın savunma ve güvenliğinin NATO ve ABD tarafından koordine edilmesi, AB'nin askeri güce olan gereksinimini ikinci plana atmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından; SSCB'nin dağılması, Körfez Savaşı, Yugoslavya'nın dağılması, Avrupa entegrasyon tarihinde ilk defa savunma ve güvenlik konularının Avrupa düzeyinde ele alınması gerektiğini ortaya çıkarmıştır (Aksoy ve Uğur, 2016: 219). İstikrar ve barış olmadan tam anlamıyla kalkınmanın olmayacağına inanan Avrupalıların çatışma önleyici ve azaltıcı politikaları dış politikasında oldukça önemli yere sahiptir. Avrupa Güvenlik Stratejisi'nin ve pek çok resmi AB belgesinin özünü "barış, güvenlik ve kalkınma" üçlüsü oluşturmaktadır. Bahsi geçen bu üç unsur ise AB'nin dış politikasının da temel prensipleri arasındadır (Turan, 2010: 31).

1998'de gerçekleşen Fransız Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve İngiliz Başbakanı Tony Blair önderliğinde Saint Malo Zirvesi hem Avrupa entegrasyonu açısından hem de Avrupa Birliği'nin uluslararası ilişkilerdeki kimliği açısından dönüm noktası niteliğindedir.

Kurulduğu zamandan beri tabu olarak görülen güvenlik ve savunma konuları ve bütünleşmenin askeri yönünde mevcut olan kilitlenme; İngiltere'nin önderliğinde Atlantikçi yaklaşım ve Fransa'nın öncülüğünde Avrupalı yaklaşım bu zirvede sağlanan uzlaşma ile nihayete ermiştir (Kaya ve Sarıkamış Kaya, 2010: 284). Amsterdam Antlaşması ile başlayıp Saint Malo Zirvesi'yle devam eden askeri güç kimliği, Nice Antlaşması ile beraber Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası kapsamında şekillenmiştir. 1993 tarihli Maastricht Antlaşması'nda ikinci sütunu kapsayan Ortak Dış Güvenlik Politikasına güvenlik ve savunma konularının da dâhil edilmesi, beraberinde AB düzeyinde askeri kapasitenin geliştirilmesi adına uygun zeminin oluşturularak kurumsallaşmasına imkan tanımıştır (Aksoy ve Uğur, 2017: 219).

AB dış politikasının uluslararası arenada etkinliğini arttırmak için başlatılan askeri nitelikleri artırma fikrinin odak noktası kriz yönetimi, insani yardım ve müdahale, çatışma çözümü ve barış koruma gibi sivil güçlerini desteklemek adınadır (Aksoy ve Uğur, 2017: 219). Üye ülkeler askeri gücün kapasitesinin nasıl artırılması gerektiğine dair mutabakata varamamıştır. Fransa, AB'nin ABD gibi askeri gücü olması gerektiğini savunurken; İngiltere başta olmak üzere diğer ülkeler AB'nin sivil gücünü sağlamlaştırarak bir askeri güç olmasını desteklemektedirler (Krohn, 2009: 9-10 Aktaran: Aksoy ve Uğur, 2017: 219).

2000'li yıllarla birlikte askeri kapasitesini artıran AB, askeri amaçlı ilk operasyonu 2003 senesinde gerçekleştirmiştir. AB'nin gerçekleştirdiği otuzun üzerindeki askeri müdahalenin yirmiden fazlası askeri kapasitesinin sivil boyutunu kapsamaktayken, diğerleri askeri boyutunu oluşturmaktadır. Genellikle bir yıl ile sınırlı bu görevler; kriz yaşayan devletlerin polisi ve askeri birliklerini eğitmesi, sınır güvenliğinin sağlanması ve kontrolü, hukuk devleti ve sivil yönetimin güçlendirilmesi amaçlarını taşımaktadır (K. Smith, 2014: 60-63 Aktaran: Aksoy ve Uğur, 2017: 219-220).

Üye ülkeler Avrupa düzeyindeki askeri kapasitenin sınırlarını (insani görevler ve kurtarma görevlerini, barışı koruma görevleri, barış inşası da dâhil muharip güçleri içeren kriz yönetimi) (Kaya ve Sarıkamış Kaya, 2010: 289) unsurlarını içeren Petersberg Görevleri ile sınırlamış, ayrıca oluşturulacak askeri gücün NATO'ya, ulusal savunma ve güvenlik politikalarına rekabet niteliğinde olmamasına ve seçenek olmamasına özen göstermişlerdir. Askeri kapasiteleri de tamamen üye devletlerin kaynakları üzerine kurulmuş olup, Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa harici üye ülkelerin maddi açıdan da çok fazla destek sağlamamaları AB'nin askeri kapasitesini zayıf kılan unsurlardır (Aksoy ve Uğur, 2017: 220).

Askeri araçlarını içeren görevler, minimum riskle alınmakta ve bunun yanı sıra minimum personel görevlendirilerek gerçekleştirildiğinden başarılı olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, AB'nin Gürcistan'daki hukuk devleti ve sivil yönetimin güçlendirilmesi ile ilgili 2004 yılında gerçekleştirdiği EUJUST THEMIS operasyonunda on kişi görevlendirmiştir. 2007 yılında EUPOL Operasyonu Afganistan'daki polis örgütünün eğitilmesi amacını

taşıması ve bölgede herhangi sıcak bir çatışmanın içinde yer almayan üç yüz elli personel tarafından yürütülmüştür. Ayrıca Avrupa Birliği gerçekleştirdiği askeri operasyonları daima çok taraflı oluşumlarla yapmış ve genelde açıkça talep gelmesinden sonra mevcut krizlere müdahale amaçlı destekleyici, tamamlayıcı rol üstlenmesinin yanında Birleşmiş Milletler, NATO ya da Afrika Birliği gibi kuruluşların yerine kriz bölgesinde var olmuştur. Avrupa Birliği'nin askeri operasyonlarda başarılı sayılmasının üçüncü nedeni ise AB'nin bu araçları kullanırken gerçekçi ve de objektif sebeplere sahip olmasıdır (Aksoy ve Uğur, 2017: 221).

Son olarak üye ülkeler Lizbon Antlaşması'nda, askeri kapasitesinin perspektifini 'müşterek silahsızlanma operasyonları, çatışma önleme, barış koruma ve barışı sağlama' gibi konular ile kısıtlaması ile bir anlamda, Avrupa Birliği'nin klasik askeri güç olmasının önüne geçilmesini sağlamışlardır. Bunun beraberinde savunma ve güvenlik hususlarındaki aşamaların çalkantılı oluşu, üye ülkelerin kendi aralarında fikir birliğinin sağlanmasını güçleştirirken, öte yandan AB'nin krizlere müdahalesini gecikmesine neden olmaktadır. Bu durum ise diğer aktörler tarafından AB'nin uluslararası sistemde, oldukça iyi olan ekonomik gücüne rağmen, kayda değer bir aktör olmasının engellemektedir. Nitekim AB hakkında 'ekonomik olarak bir dev, siyasi olarak bir cüce ve askeri olarak bir kelebek' söylemi tam anlamıyla bu bahsi geçen sebeplerden dolayı ortaya çıkmaktadır (Aksoy ve Uğur, 2017: 222).

2.3. Normatif Güç Olarak Avrupa Birliği

Norm sözcüğünün sözlükteki anlamına bakıldığında "uyulması gereken kural, önceden belirlenmiş kalıp" anlamına gelmektedir. Normlar; emredici, yasaklayıcı ve sosyal davranışı düzenleyici ve sorumluluk doğurucu ve şekillendiricidir. Normatif kavramı ise "bir davranışın kalıplarını, standartlarını, tanımını yapan ve de olması gerekeni ortaya koyan"dır. Bu perspektiften bakıldığında uluslararası ilişkiler literatüründe normlar; aktör ile eylem arasında ortaya çıkan birçok soruya cevap verebilen ölçek haline gelmiştir (Vatandaş, 2018: 154). Normlar, aktör davranışı ile ilişki içerisinde olup eylemlerin belli prensipler çerçevesinde şekillendirilmesini sağlamaktadır (Vatandaş, 2018: 154).

Normatif teori istikrarlı dünya oluşturmak için moral değerlerinin oldukça önemli olduğu bir dünya politikası kavramını benimseyen idealist bir bakış açısına duyulan ihtiyacın bir ürünüdür. Değer temeline dayanan konular normativist teorinin çalışma alanını oluşturmaktadır. Empirik teoriler olana odaklanırken, normatif teoriler olması gereken veya olması istene odaklanmadır. (Arı, 2004: 113). Normatif güç kavramı ile açıklanmaya çalışılan ise "yükümlülükler, yetkiler, yaptırımlar, sorumluluklarla; neler yapılacağı, neler yapılabileceği ya da nelerin yapılması gerektiği üzerine karar verebilen güçtür" (Vatandaş, 2018: 155). Avrupa Birliği'nin ontolojik yapısı hakkındaki tartışmalar siyasi ve akademik ortamlarda kurulduğu günden bu yana gündemde yer almaktadır. AB, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa kıtasını yeniden barışçı olarak inşa etmek için ekonomik bir

birlik olarak kurulsun da zaman içerisinde siyasi, sosyal ve kültürel yönleri ağır basan siyasi bir yapı haline almıştır. Ontolojik yönüne dair tartışmalar olduğu gibi epistemolojik olarak da tartışmalar mevcuttur. Avrupa Birliği eğer bir güç ise nasıl güçtür? Avrupa Birliği'nin kendi söylemine bakıldığında dış politikada AB; barışa katkı sağlayan, insan hakları savunuculuğunu üstlenen, sorumlu bir komşu ve aynı zamanda kalkınma ortağı olan, küresel güvenliği sağlama için etkili bir güç, Birleşmiş Milletlerin ortağı, insani yardım ve krize müdahale desteği sağlayan, iklim değişikliğine dair eylem savunuculuğu yapan ve ticaret bloğu oluşturan ve son olarak da genişleyen Birliktir (Kaçar ve Öztürk, 2017: 360). Cebeci ise Avrupa Birliği'nin normatif güç kavramının yanı sıra Birliğin sivil ve dönüştürücü gücüne de vurgu yaparak, ideal güç kavramını ortaya atmıştır. Bunun dayanaklarından bir tanesi de dünya siyasetinde yarattığı pozitif zorlamadır (Cebeci, 2012: 572).

Avrupa Birliği'nin kurulduğu günden bu yana en temel amacına bakıldığında, kökenleri Immanuel Kant'a kadar uzanan Avrupa'da barışı tesis etme fikri yatmaktadır. Kriz temelli derinleşme ve genişleme hareketi olan Avrupa Birliği'nin, yaşadığı her krizin daha fazla derinleşme yaşayarak üstesinden gelmeye çalıştığı gözlemlenebilir (Vatandaş, 2018: 151). Avrupa Birliği, eylemleri ve söylemleriyle kendi iç siyasetinde olduğu kadar, uluslararası arenada da etkin bir güçtür. Ian Manners normatif gücün, uluslararası ilişkilerde norma uygun olanı şekillendirme ve değiştirme kabiliyeti olduğunu iddia etmiştir (Manners, 2002: 238 Aktaran Gökalp Kutlu ve Sıvar Yeniciler: 238). "Kurumsallık ve söylem aracılığıyla oluşturmaya çalıştığı etik ve normatif çerçeve dahilinde AB, askeri varlığın sert gücünü değil, norm ve değerlerin gücünden gelen yumuşak bir liderliği hedeflemiştir." Retorik düzeyde Avrupa Birliği etkili bir normatif güç olarak dururken Birliğin dış algılamaları ve pratikteki eylemleri ile normatif gücü örtüşmemektedir (Akça Ataç, 2012: 3). Bunun beraberinde AB'nin etkili bir normatif güç unsurları taşıdığı; aday ülkelerin üyelik statüsüne ulaşması için karşılması gereken Kopenhag Kriterleri ve 2007 yılında imzalanan Lizbon Antlaşması gibi belgelerde de açıkça gözlemlenebilmektedir. AB'de var olan güvenlik kültürü, askeri niteliği bulunmayan tepkilere ve ortak güvenlik eylemlerine duyulan ihtiyaca önem vermiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren açıkça görülecek şekilde, Avrupa Birliği uluslararası arenadaki kimliğini yumuşak güç kullanan normatif güç olarak ilan etmiştir (Çakır, 2016: 128). Üye ülkelerin uzun yıllardan beri savunma ve güvenlik konularına koyduğu çekinceler de hesaba katıldığında üye ülkelerin de AB'nin uluslararası sistemde normatif güç olarak kalmalarını istedikleri gözlemlenebilir (Aksoy ve Uğur, 2016: 222).

Üye ülkelerin AB'nin kurucu normları üzerinde uzlaşmaları ve AB'nin bu normları uluslararası siyasetinde kullanması konusunda hemfikir olmaları, bir dış politika aracı olarak normatif araçların daha tutarlı ve buna bağlı olarak diğer güç unsurlarına göre daha etkili olmasını sağlamaktadır (Krohn, 2009: 12-14 Aktaran: Aksoy ve Uğur, 2017: 222). Manners belli bir süreliğine veya birtakım olaylar sonucunda Avrupa Birliği'nin normatif bir güç olarak nitelendirilebileceğini savunmaktadır. (Kaçar ve Öztürk, 361).

2.3.1. Normatif Gücü'nün Araçları

Avrupa Birliği'nin en yeni dış politika aracı, Avrupa Komşuluk Politikası olarak belirlenmiştir. Avrupa Komşuluk Politikasındaki temel amaçları, ortak ülkelerin AB'ye yaklaşmasını sağlamak, AB'nin norm ve standartlarını içselleştirmesi şeklinde ele almak mümkündür (Özgündüz, 2012: 30).

AB'nin dış politikadaki diğer normatif araçlarına bakıldığında, sanayileşme ve çevreyi korumayı aynı anda öngören sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliğine ilişkin konular ve çevre politikalarında etkin rol üstlendiği görülmektedir. 1986'daki Tek Avrupa Senedi ile birlikte özellikle çevre ile ilgili konular Avrupa Birliği'nin müktesebatının ana politikalarından biri olmuştur. Temel amacı uluslararası sistemde barışı sağlamak olan Avrupa Birliği, normatif gücünü komşuluk politikası ve genişleme olmak üzere iki temel araç üzerinden kullanmaktadır (Gökcalp Kutlu ve Sıvar Yeniceler, 2018: 167).

2.3.2. Avrupa Birliği Genişleme Politikası

Normatif temeller üzerine kurulu olan Avrupa Birliği ilk genişleme dalgasını 1973 yılında gerçekleştirmiş ve Topluluğa İngiltere, İrlanda ve Danimarka katılmış ve Topluluğun Batı Genişlemesi yaşanmıştır (Samur, 2016: 213). Bu dönem zarfında da Kopenhag Kriterleri gibi sistematik olmamasına rağmen Topluluğa katılmanın temel kurulları Roma Antlaşması'nın 237. maddesinde "Her Avrupalı devlet Topluluğa katılmayı talep edebilir." bağlamında coğrafi kriteri sağlamakta ve ikinci olarak devletin yönetim biçiminin demokrasi olması gerekmektedir. Bu sebeple de ikinci ve üçüncü genişleme dalgasında Topluluğa üye olacak Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in yaptıkları ilk başvurular reddedilmiştir. Yunanistan'da 1961'de Atina Antlaşması ile resmen başlayan ilişkiler, 1967 yılında Albaylar Cuntası sebebiyle Topuluk tarafından dondurulmuştur. 1972 senesinde demokratik rejime tekrardan dönülmesinin ardından 1975 yılında tam üyelik için başvuran Yunanistan, 1981 yılında Topluluğa katılmıştır. İspanya ve Portekiz'in de diktatör rejimler tarafından yönetilmesi sebebiyle 1962 yılında yaptıkları ilk başvuru reddedilmiştir (İKV, ty). Önceki iki genişlemeye göre Avusturya, Finlandiya ve İsveç'i içeren dördüncü genişleme çok daha kolay ilerlemiştir. Bunun en temel sebebi ise demokratik rejimlerin sağlam olması ve ekonomik durumlarının da oldukça iyi olmasıdır. Bu üç ülke başvurularının ardından on sekiz ay gibi kısa bir sürede Birliğe üye olmuşlardır (Tezcan, 2012: 3).

1990'lı yıllarda Soğuk Savaş bitmiş ve Merkezi Doğu Avrupa Ülkeleri'nin (MDAÜ) komünist rejimden çıkıp çoğulcu rejimi ve serbest piyasa ekonomisini benimsemesi için çeşitli destekler sağlanmış ve bunun ilk kararını 1990 yılında Roma Zirvesi'nde almışlardır. Bu ülkelerin Topuluk dışında üçüncü bir yola yönelmesinin bölgede istikrarsızlık yaratacağı ve bu istikrarsızlığın kendilerini de olumsuz yönde etkileyeceğini düşündükleri için sıkı bir işbirliği planı devreye sokulmuştur. 1993 yılındaki Kopenhag Zirvesi ile

genişleme politikası normatif açıdan sistematik hale getirilmiştir. Kendi içerisinde ekonomik kriterler, siyasi kriterler ve Topluluk Müktesebatı'na Uyum olmak üzere üç başlıktan oluşan Kopenhag Kriterleri aday ülkeler bu kriterleri karşılaması doğrultusunda Birliğe üye olabileceklerdir (İKV, ty).

- Siyasi Kriterler: Hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan hakları ve azınlıkların korunması unsurlarını içeren istikrarlı bir yapı.

- Ekonomik Kriterler: İyi işleyen Pazar ekonomisi ve Topluluk içerisinde piyasa güçleri ile rekabet baskısıyla başa çıkabilecek kapasitede olması.

- AB Müktesebatı'na Uyum: "Siyasi, iktisadi ve parasal birliklerin amaçlarına uyulması dâhil olmak üzere, Avrupa Birliği mevzuatını üstlenebilme ve uygulayabilme kapasitesine sahip olmalıdır." (İKV, ty).

Birliğin karar verme ve normatif gücünün en fazla hissedildiği alanlardan biri genişleme politikasıdır. Çünkü aday ülkeler karşılıklılık ilkesi bağlamında Kopenhag Kriterleri'ni başarıyla sağladığı takdirde üye ülke statüsüne ulaşabilmektedir. Siyasi kriterler ilk başta sağlanması gereken ilkelere aittir. Aday ülke siyasi kriterlerin tamamını sağladığı takdirde üyelik için müzakere süreci başlatılabilmektedir. Bu kriterler aday ülke tarafından sağlanmadığı takdirde de ilişkilerin askıya alınması, dondurulması vb. yaptırımlarla da karşılaşılabilmektedir.

Kopenhag Kriterlerinin geçerli olduğu ilk genişleme 2004 yılında gerçekleşmiştir. Birliğe; Lüksemburg Grubu olarak kategorize edilen Macaristan, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Estonya ile Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsüne erişen Letonya, Litvanya, Slovenya, Malta dâhil olmuş; dördüncü genişlemenin ikinci aşaması Bulgaristan ve Romanya'nın 2007 yılındaki üyelikleriyle sonuçlanmıştır. Bu genişlemenin etkilerine bakılacak olursa, 2007 yılı itibarıyla en büyük genişleme dalgasının ardından AB'nin politikaları, yapısı ve projeksiyonu üzerine ciddi etkileri olmuştur. AB'nin yüzölçümü %23, nüfusu ise %20 oranında artış gösterirken, gayrisafi yurt içi hasılası (GSYİH) sadece %5 oranında artmıştır. Bununla beraber kişi başına düşen milli ise 3000 Euro azaldığı tahmin edilmektedir (Özgündüz, 2012: 32). Birliğe son olarak 2013 yılında Hırvatistan katılmıştır.

2.3.3. Avrupa Komşuluk Politikası

On ülkeyi kapsayan 2004 genişlemesinden sonra Avrupa Birliği'nin sınırları doğruya doğru genişlemiş ve komşuları değişmiştir. Bu sebepten dolayı da Birlik komşularıyla ilişkilerini geliştirerek sınırlarının güvenliğini sağlamak amacıyla 2003 senesinde Avrupa Komisyonu tarafından Daha Geniş Avrupa-Komşuluk: Güney ve Doğu Komşularıyla İlişkiler için Yeni Bir Çerçeve belgesi kapsamında Daha Geniş Avrupa Görev Gücü oluşturulmuştur. 2004

yılında ise Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi komşuluk politikasının temel belgesi olarak yayınlanmıştır (Akçay, 2009).

Avrupa Birliği'nin özellikle beşinci genişleme dalgalarının ardından denizden ve karadan birçok yeni komşu edinmiş ve az gelişmiş bölgelere komşu olmakla birlikte birçok açıdan istikrarsız bölgelerin yakınına ulaşmıştır. Uyuşturucu trafiği ve yasa dışı göç gibi tehditler bağlamında Birliğin yeni komşu ülkeleri, bekleme ya da geçiş ülkesi niteliği taşımaktadır. Beşinci genişlemenin ikinci aşamasını kapsayan Bulgaristan ve Romanya'nın üye ülke statüsü elde etmesinin ardından Ukrayna, Moldova ve Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan'ı kapsayan Güney Kafkasya Ülkeleri; Polonya'nın üyelik statüsünü elde etmesinin ardından Beyaz Rusya; Malta'nın Birliğe katılmasının ardından ise Akdeniz'e komşu olan ülkeler ile yakınlaşmıştır (Özgündüz, 2012: 32).

Birlik içerisinde genişleme yorgunluğunda ortaya çıkmış olan Avrupa Komşuluk Politikası, üyelik perspektifi sunulmayan ülkelerin dışlanmışlık duygusunun önüne geçilmesi ve Birliğin sınırları etrafında güvenli bir komşuluk alanı oluşturulmasını sağlamak için stratejik bir araçtır. AB'nin en yeni politikası olan Avrupa Komşuluk Politikasının temel amaçları arasında; edindiği tecrübelerini aktarmak ve ayrıca üyelik statüsü sağlanmadan bu ülkelerdeki reformları desteklemek sayılabilmektedir. Pozitif koşulluluk ilkesi oluşturularak her komşu ülkenin kendisinin hazırladığı Eylem Planına göre belirttiği öncelikleri sağladığı takdirde Avrupa Birliği tarafından ödüllendirilecektir. Ülkeden ülkeye göre farklılık gösteren bu öncelikler kapsamında Komşuluk Politikasının esnek bir politika olduğunun söylenmesi mümkündür (Özgündüz, 2012: 31-32).

Avrupa Birliği normatif araç olarak kullandığı komşuluk politikasında demokratik rejim, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelerin korunması ve geliştirilmesi için diyalog ve danışma mekanizması oluşturarak; AB'nin temelindeki normlar, standartlar ve değerleri bu ülkelere transfer etmekte, bu sayede de kıta olarak başardığı Avrupa'da barışın tesisi projesini dünya geneline yaymaya çalışmaktadır. Bu şekilde bu ülkelerde demokrasinin ve insan haklarının öncelik kazanmasında önemli rol üstlenmektedir. Bu kapsamda ve koşulluluk ilkesinin gerektirdiği gibi AB'nin ödüllendirme mekanizması şeklinde belirtilen bu norm ve değerlerin ihlal edilmesi hususunda AB bu ülkeler ile olan bütün diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerini askıya alarak bu ülkeleri cezalandırabilmektedir. Diğer bir yandan da üçüncü ülkelerde Birliğin kendi temel değerlerini oluşturan demokrasinin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarının gelişmesini sağlamak için, çeşitli uluslararası örgütlerle çeşitli kampanyalar düzenlemektedir (Aksoy ve Uğur, 2017: 222). Komşuluk Politikası ile ileri düzeyde bir işbirliği vaat edilerek bahsi geçen bu işbirliğinin düzeyi ortaklıktan öte, üyelikten geri olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda Avrupa Komşuluk Politikasının temel stratejisinin AB'li olmadan Avrupalı yapma ve Avrupalılaştırma olduğu söylenebilir (Rüşen, 2018: 82).

Komşuluk Politikasına dâhil olan ülkelerde işbirliği kapsamında ayrılan fonlar da büyük önem taşımaktadır. 2000 – 2006 arasındaki Doğu Avrupa ve Rusya'ya yönelik TACIS, Batı Balkan ülkelerine yönelik olan CARDS, Güney Akdeniz ülkelerine yönelik olan MEDA, Demokrasi ve İnsan Hakları Konusunda Avrupa Girişimi EIDHR gibi mali veya tematik işbirliği programları uygulanmaktadır. 2007 yılından itibaren ise bütün bu programlar Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı kapsamında tek bir çatı altında toplanmıştır (Akçay, 2009).

Avrupa Komşuluk Politikasına dâhil olan ülkeler ise Akdeniz ülkeleri kapsamında Cezayir, Ürdün, Mısır, İsrail, Fas, Libya, Suriye, Tunus, işgal altındaki Filistin toprakları; Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya ülkeleri arasında ise Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dır. Toplamda 16 ülkeyi kapsamına alan Avrupa Komşuluk Politikasına Rusya Federasyonu dâhil değildir (Rüşen, 2018: 81).

Harita-1: Avrupa Komşuluk Politikası Ülkeleri

Kaynak: European Commission, Eurobarometer, The EU's relations with its neighbours, A survey of attitudes in the European Union, September 2007, (Çevrimiçi); http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_285_sum_en.pdf, Eylül 2009 Aktaran: Özgündüz, 2012: 37).

Komşuluk Politikasını önemli kılan hususlardan biri de enerji arz ve güvenliği olmuştur. Politika kapsamında enerji üreticisi, tüketicisi ve taşıyıcısı ülkeler bir araya gelmektedir. Dünyadaki en büyük enerji ithalatçı ve tüketicilerinden olan Avrupa Birliği ülkeleri için, enerji güzergâhının güvenliğinin sağlanması ve ilgili kaynakların istikrarlı olarak Avrupa pazarına taşınması oldukça önemlidir. Bu perspektiften bakıldığında, enerji hususunda

Avrupa Komşuluk Politikası ile Avrupa Güvenlik Stratejisi iç içe geçmektedir. Fakat enerji konusunun AB'nin normatif gücünün önünde dezavantaj oluşturduğuna dair görüşler de mevcuttur (Özgündüz, 2012: 34).

Sonuç

Çalışmada ulaşılmaması planlanan nokta; Avrupa Birliği'nin dış politikasındaki kimliğini en iyi tanımlayan unsurun normatif güç olduğu ve diğer güç unsurlarının normatif gücünü desteklemek amacıyla kullandığı araçlar olduğu kanısına varmak olmuştur. Bu kapsamda ilk olarak Avrupa Birliği'nin dış politika oluşturma ve geliştirme süreçleri ele alınmıştır. Dış politikada Avrupalılaştırma hususu, Maastricht Antlaşması başta olmak üzere kurucu antlaşmalar doğrultusunda incelenmiştir. Avrupa Birliği ekonomik anlamda bir dev olarak tabir edilmekteyken siyasi bir küme olarak ifade edilmektedir. Dış politika alanında beklenen Avrupalılaştırma üye devletlerin isteksizlikleri sebebiyle yaşanmamıştır. Bunun beraberinde dış politikada kimlik sorunu meydana gelmiş, çeşitli kimlik söylemleri ortaya atılmıştır. Edinilen bulgular ışığında bu üç güç türünün Avrupa Birliği'ne uygunluğunun değerlendirilmesi gerekirse; AB'nin belirttiği gibi AB için en uygun kimliğin normatif kimlik olduğu görülmektedir. Ian Manners'ın normatif teori kapsamında savunduğu gibi uluslararası ilişkilerde değerler ve normlar önemli olmaktadır. Günümüzde, uluslararası sistemde Avrupa Birliği; ilkeler, normlar ve değerler geliştirmektedir. AB'nin özellikle 1990'lı yıllardan itibaren dünya siyasetinde yaşanan olayları tanımlamaya çalışan ve diğer ülkelere yumuşak güç vasıtasıyla müdahalede bulunan bir aktör olduğu anlaşılmaktadır. Diğer devletler de bu normlara uyma çabası içerisinde. Çalışmada ele alınan sivil güç ve askeri güç tartışmalarına bakıldığında kökeninde normatif kimliğini destekleme çabası olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akça Ataç, Cemile (2012). "AB'nin Normatif Kapasite Sorunu, Akdeniz için bir Birlik ve Türkiye" Ankara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 11 (1), 1-24.
- Akçay Alagöz, Emine (2009). Avrupa Komşuluk Politikası. <http://www.bilgesam.org/incele/800/-avrupa-komsuluk-politikasi/#. XPLEAIgzY2z/> 15.05.19.
- Aksoy, Metin ve Ömer Uğur (2016). "Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Aktörlüğüne Etki Eden Güç Unsurları: Sivil Güç, Askeri Güç ve Normatif Güç". Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 12 (1), 213-227.
- Bozkurt, Enver, Mehmet Özcan ve Arif Köktaş (2012). Avrupa Birliği Hukuku. Yetkin Yayınevi. Ankara.

- Cebeci, Münevver (2012). "European Foreign Policy Research Considered: Constructing an Ideal Power Europe through Theory" *Millennium: Journal of International Studies*, 40 (3), 563-583.
- Cebeci, Münevver (2015). "İdeal Güç Avrupa: Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri Üzerine Bir Çözümleme". *Marmara Journal of European Studies*, 23 (2), p41-57.
- Çakır, Armağan Emre (2016). AB – Türkiye İlişkilerinin 50 Yılı "Bir Sisifos Hikâyesi" (Çev. Ekin Ekinçi). BB101 Yayınları. Ankara.
- Dinan, Desmond (2008). *Avrupa Birliği Tarihi*. Çev: Hale Akay. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gökalp Kutlu, Ayşegül ve Zeynep Sıvar Yeniceler (2018). "Normatif Güç Olarak Avrupa Birliği" *Social Sciences Studies Journal*, 4 (18), 1605-1610.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (ty). AB Genişlemesi. <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281/05.06.19>.
- Kaçar, Fatmanur ve Kübra Öztürk (2017). "Avrupa Birliği'nin Normatif Gücü: Kavramsal Bir İnceleme" *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (28), 359-370.
- Kaya, Taylan Özgür ve Aslıgül Sarıkamış Kaya (2017). "Saint-Malo Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Uluslararası Kimliği: Bir Sivil Güçten Daha Fazlası Mı?" *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15 (29), 283-304.
- Kaygısız, Ümmühan ve Eda Ünal Sakallı (2016). "'Avrupalılık' Kimliğinin Derinleşme Sürecinde AB Şüphesizliği Paradoksu" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 701-709.
- Özgündüz, Samet (2012). *Bir Normatif Güç Uygulaması Olarak Avrupa Komşuluk Politikası: Güney Kafkasya Ülkeleri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Rüşen, Selim (2018). *Normatif Güç Bağlamında Avrupa Birliği'nin Mısır Politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Turan, Aslıhan (2010). "Avrupa Birliği Güvenlik Aktörü Olmaya Ne Kadar Yakın?" *Bilge Strateji*, 2 (3), 29-58.
- Ultan, Mehlika Özlem (2012). "Avrupa Birliği Dış Politikasında Kafkasya." *Uluslararası Kafkasya Kongresi 26-27 Nisan 2012, Bildiriler Kitabı*, 398-406.

- Uğur, Ömer (2017). “Ulusal Dış Politikaların Avrupalılaşması: Kavramsal Bir Tartışma.” Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/24, 193-214.
- Vatandaş, Selim (2018). “Avrupa Birliği’nin Normatif Gücü: İnsan Hakları ve Demokrasi İdeali Bağlamında Bir Analiz” Bilge Strateji. 10 (19). 149-176.
- Yılmaz, Sare ve Yücel Uğurlu (2013). “Bölgesel Güç Olarak Avrupa Birliği ve Dış Politika” Ankara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 12 (2), 81-104.

SOVYET TEHDİDİNİN TÜRKİYE’NİN İKTİSAT POLİTİKALARINDAKİ DÖNÜŞÜME ETKİSİ

Mehmet DİNÇASLAN¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Özet

Türkiye, iktisâdî hürriyetçi bir sistem içerisinde içsel ve dışsal gelişmelerin tesiriyle iktisat politikalarını güncelleme yönünde bir yol tâkip etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası oluşan ekonomik-politik iklim, yol değişikliği bağlamında öne çıkan bir zaman dilimi olarak tebâruz etmiştir. Çalışmanın konusu, söz konusu devrede beliren Sovyet tehdidi ile iktisat politikalarındaki dönüşüm arasındaki bağı ortaya koymaktır. Çalışmada, Sovyet tehdidini bir dışsal şok ve bağımsız değişken olarak ele alıp, esas alınan iktisat siyâsasının değişmesine ne derece etkide bulunduğu tahlili amaçlanmıştır. Bu devrede cereyân eden içsel gelişmeler tafsilâtıyla anlatılmamıştır. Neticede, Sovyet tehdidi Türkiye’yi ABD öncülüğündeki Batı Bloku’na yönelmiş ve bu kapsamda iktisâdî gelişmesini temin edebilmesi için gerekli olan kaynakların sağlanması noktasında, tarım-altyapı ağırlıklı bir iktisat politikasına sevk etmiştir.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Boğazlar Meselesi, Batı Bloku, Türkiye Ekonomisi, İktisadi Gelişme.

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD ve SSCB sivri uçlu ülkeler olarak öne çıkmıştır. Her iki ülke de dünya sathında nüfuz alanlarını tâyin etmek, genişletmek ve bu kapsamda koruma altına almayı arzulamışlardır. Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca büyük ölçüde tarafsızlığını muhâfaza etmiş, komşusu SSCB ile akdedilen 17 Aralık 1925 tarihli “Dostluk ve Saldırmazlık Paketi”na sâdik kalmaya özen göstermiştir. Diğer taraftan Türkiye, 1930 başlarında yöneldiği iktisâdî korumacılık ve bu doğrultuda tatbikata geçirdiği ithâl ikameci sanayileşme politikasıyla iktisâdî bağımsızlık yolunda önemli bir adım atmıştır. Şüphesiz ki söz konusu politikanın uygulamaya geçmesinde ülke içerisinde kalkınmaya ve sanayileşmeye duyulan özlemin etkisi önemli olsa da, dışsal şokların ve uluslararası konjonktürün mevzubahis politikanın benimsenmesine zemin hazırladığı ifade edilmelidir.

Nitekim bir dışsal şok olarak II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesinin, uygulanan iktisat politikaları ile hedeflenen kalkınma seviyesini sağlamada Türkiye’nin hızını yavaşlattığı âşikârdır. Yine bir dışsal şok olarak SSCB’nin Alman ilerleyişini durdurması ve akabinde Almanya’yı mağlûbiyete uğratması, SSCB’nin uluslararası ilişkiler bağlamında masada elini güçlendiren bir kazanımı olmuştur. Bu noktada nüfuz alanını genişletmek, dünya ekonomisinde ve siyâsetinde hedeflerine ulaşabilme yolunda başvurduğu yollardan birisi de “Boğazlar” ve Türkiye’nin “Kars ve Ardahan” vilâyetleri üzerinde hak talep etmesi

¹ Mehmet DİNÇASLAN, mehmetdincaslan@ktu.edu.tr

olmuştur. SSCB, 8 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihli notalarla Türkiye üzerindeki söz konusu hususlardaki niyetlerini açıkça beyan etmiştir. Başta Türkiye olmak üzere ABD ve İngiltere de bu taleplere karşı nota vermek suretiyle tepki göstermişlerdir.

Bu doğrultuda ABD, öncelikle Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye ve Yunanistan'a askerî yardımda bulunmayı taahhüt ederek tepkisini somutlaştırmıştır. Daha sonra Marshall Plânı çerçevesinde savaş sonrası tahribatı onarmak ve iktisâdî kalkınmalarını desteklemek hedefiyle Avrupa ülkelerine yardımda bulunarak SSCB'nin nüfûz sahasını genişletmesinin önüne geçmiştir. Türkiye, söz konusu gelişmelerin de tetiklemeyle tercihini Batı Bloku yönünde kullanmış ve bu kapsamda tâyin edilen hedefler doğrultusunda iktisat politikalarını güncellemiştir. Burada Türkiye'nin takındığı tutumun arka planında, gerek iktisâdî kalkınmanın sürdürülebilmesi gerekse de savunma sanayiinin güçlendirilmesi bağlamında yerli-yabancı finansmana ve teknik bilgiye duyulan ihtiyâcın da etkisi bulunduğu bilinmektedir. Nitekim bu nokta, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde hazırlanan kalkınma planlarına da yansımıştır.

Bu çalışmada, uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler ışığında, hususiyile Sovyet tehdidi karşısında, Türkiye'nin iktisat politikalarındaki dönüşüm değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, II. Dünya Savaşı sonrası konjonktürde Türkiye'nin iktisat politikalarındaki değişimin bir tür dışsal şok olan Sovyet notaları ışığında tahlil edilmesidir. Çalışmada içsel gelişmeler analiz dışı bırakılmış, zaman olarak da iktisat politikası dönüşümünün yansıdığı belgeler olan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı ve 1948 Türkiye İktisat Kongresi dikkate alınarak kısıtlama getirilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk-Rus ilişkileri, Boğazlar Meselesi temelinde Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan II. Dünya Savaşı sonrasına uzanan çizgide ana hatlarıyla özetlenmiştir. İkinci bölümde Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasına kadar izlediği iktisat politikası anlayışı açıklanmış ve değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise savaş sonrası kalkınma arzusunu sürdüren Türkiye'nin, değişen uluslararası konjonktür ve Sovyet tehdidi karşısında iktisat politikasındaki rota kırışı tahlil edilmiştir.

1. Türk-Rus İlişkilerine Genel Bir Bakış

Tarihte Türk-Rus ilişkileri ele alınmak istendiğinde zaman aralığını da belirli bir kıstasa göre sınırlamak kaçınılmaz bir husus olarak öne çıkmaktadır. Çalışmanın konusunu da Sovyet tehdidi temelinde Sovyet notaları olarak kısıtlayınca, Türk-Rus ilişkilerinde Türk tarafı için güvenlik tehdidi arz eden olaylar zincirini, başlangıç noktasından söz konusu notalara uzanan bir çizgi halinde îzah etmek gerekmektedir. Bu çizgiyi "Boğazlar Meselesi" ile başlatmak bir âdet haline gelmiştir.

Boğazlar Meselesi, İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçecek yabancı gemilerin hukukî çerçevede bağlı oldukları normları ve bu normlara diplomatik düzlemde uyulmadığı

veya uyulacak normlar noktasında uzlaşamadığı zamanlarda beliren sorunları aksettirmektedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının Osmanlı tarafı için ağır bir yenilgi ile neticelenmesi ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (21 Temmuz 1774), Rus tarafına ilk kez Karadeniz'e çıkma ve serbestçe ticaret yapma kazanımlarını getirmiştir. Bu antlaşma ile Rusya'nın dünyadaki güçler dengesinde artan etkisi tescillenmiş ve Boğazlar artık devletlerarası hukukun bir konusu haline gelmiştir (Beydilli, 1992: 266). Fakat Rus İmparatorluğu'nun Boğazlar'daki serbest ticaret kazanımı, akan zaman içerisinde savaş gemilerinin de geçişinin sağlanması bağlamında yeni bir arayışı da peşinde getirmiştir.

Burada Boğazlar Meselesi temelinde, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Sovyet Notalarına uzanan ilişkiler ağını tafsilâtıyla anlatmak yerine, bir tablo çerçevesinde özetlemenin çalışmanın sınırına muvâfik olacağı düşünülmüştür. Aşağıdaki Tablo 1'de Cumhuriyet dönemine kadar Boğazlar Meselesi etrafında cereyan eden gelişmeler gösterilmiştir.

Tablo 1. Boğazlar Meselesi (1774-1923)

Taraflar	Antlaşma	Açıklama
Osmanlı Devleti-Rusya	Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)	Rusya, Boğazlar'dan ticari geçiş hakkı elde etti. Fakat Boğazlar'dan yabancı savaş gemilerinin geçiş yasağı devam etmiştir.
Osmanlı Devleti-Rusya	İttifak Antlaşması (23 Aralık 1798)	Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine yapılan ittifak neticesinde Rus savaş gemileri "geçici olarak" (8 yıl) Boğazlar'dan serbestçe geçebilmektedir.
Osmanlı Devleti-İngiltere	Kal'a-i Sultâniyye Antlaşması (5 Ocak 1809)	Daha öncesinde Osmanlı iç hukukunun bir ilkesi olan Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalı olması durumu, artık devletlerarası hukukun bir konusu haline gelmiştir.
Osmanlı Devleti-Rusya	Akkirman Antlaşması (7 Ekim 1826)	Rusya'nın Karadeniz'de serbest ticaret hakkı ve Boğazlar'dan ticari amaçlarla geçişi teyit edilmiştir.
Osmanlı Devleti-Rusya	Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829)	Barış zamanında Boğazlar'dan ticari geçiş yanında, Karadeniz'in tüm yabancı devletlerin ticaret gemilerine açık hâle gelmesi söz konusu olmuştur.
Osmanlı Devleti-Rusya	Hünkâr İskeleyi Antlaşması (8 Temmuz 1833)	8 yıl vadeli olup, tehlike anında tarafların birbirine yardım etmesini içeren ve Rusya'ya Boğazlar'dan gelebilecek bir tehlikeye karşı, yabancı savaş gemilerinin geçmesini engelleyen bir nitelik

		taşımıştır. Hatta Rusya, antlaşmada üstü örtülü de olsa bir güvenlik tehdidi karşısında Boğazlar'ı savunma amaçlı kullanabilme da elde etmiştir.
Osmanlı Devleti-İngiltere-Fransa-Rusya-Avusturya ve Prusya	Londra Boğazlar Sözleşmesi (13 Temmuz 1841)	Boğazlar'ın, barış zamanında tüm yabancı savaş gemilerine kapalı tutulacağı ilkesi benimsenmiş, fakat Osmanlı Devleti artık Boğazlar'ı dilediği zaman ve yapacağı antlaşmalarla açması ve kapaması gibi bir bağımsız siyaset tâkip edemeyecektir.
Osmanlı Devleti-İngiltere-Fransa-Piyemonte-Rusya-Avusturya ve Prusya	Paris Antlaşması (30 Mart 1856)	Londra Boğazlar Sözleşmesi'ndeki hükümler aynen teyit edildi. Ayrıca hem barış hem de savaş zamanında Boğazlar'dan geçişe izin verme yetkisi Osmanlı Devleti'nin elinden alınmış, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarında tersane ve donanma bulundurmaları yasaklanmıştır.
Osmanlı Devleti-İngiltere-Fransa-Rusya-Avusturya-Almanya ve İtalya	Londra Antlaşması (13 Mart 1871)	Osmanlı Devleti'nin barış zamanında Boğazlar'ı kapalı tutma zorunluluğu kaldırılmıştır.
Osmanlı Devleti-İngiltere-Fransa-Rusya-Avusturya-Almanya ve İtalya	Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878)	Londra Antlaşması'nın Boğazlar konusunda hükümleri teyit edilmiştir.
Osmanlı Devleti-İtilâf Devletleri adına İngiltere	Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)	Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının açılması ile Karadeniz'e serbestçe geçilebilmesi ve Boğazlar'daki mevcut istihkâmların müttefiklerce işgâl edilmesi öngörülmüştür.
Osmanlı Devleti-İtilâf Devletleri (ABD ve SSCB hariç)	Sevr Antlaşması (20 Ağustos 1920)	Boğazlar, milletlerarası bir statüye konu olmuştur. Marmara dâhil olmak üzere Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçiş savaşta bayrak farkı dikkate alınmaksızın her türlü ticaret ve savaş gemilerine açık olacaktır. Boğazların her iki yakası silahsızlandırılacak ve Fransa, İngiltere ve İtalya burada asker bulundurabilecektir.

Kaynak: Beydilli, K. (1992), "Boğazlar Meselesi", TDV İslâm Ansiklopedisi (içinde), 6, s. 266-268'den istifade edilerek hazırlanmıştır.

Cumhuriyet dönemi (TBBM faaliyetleri de dâhil olmak üzere) Türkiye ve Sovyet Rusya arasında cereyan eden gelişmeleri de ana hatlarıyla özetlemek gerekmektedir. Bu

gelişmeler genel olarak Moskova Antlaşması, Lozan Antlaşması, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında ve sonlarında ifşâ edilen talepler şeklinde sıralanabilir.

Öncelikle TBMM hükümeti ile SSCB arasında 16 Mart 1921'de akdedilen "Moskova Antlaşması" ile II. Dünya Savaşı'na kadar uzayan çizgide Türk-Rus ilişkilerine barış ve istikrar getiren bir yola girilmiştir. Kars ve Ardahan Türkiye'de kalmış, Boğazlar Meselesi ise Karadeniz ülkelerinin de iştirak edeceği bir konferansta ele alınmak üzere tehir edilmiştir (Topal, 2018: 323).

SSCB, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması neticesinde 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın Boğazlar Meselesi ile ilgili kısmı için davet edilmiştir. Anlaşmada öne çıkan bazı noktalar bulunmaktadır. Buna göre her iki Boğaz'dan ve Marmara'dan savaş ve barış zamanında her türlü geçişin serbest olacağı öngörülmüş, söz konusu geçişin esasları ise ayrıca belirlenmiştir. Dikkat çeken bir diğer madde ise, barış zamanında devlet farkı gözetilmeksizin tüm savaş gemilerinin geçişinin serbest olmasıdır. Yine İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara'daki adalar askerden arındırılarak, ilgili bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'ne havâle edilmiştir (Beydilli, 1992: 268).

Lozan'da Boğazlar Meselesi ile ilgili çizilen çerçevenin Türkiye'nin millî güvenliği için yeterli bir kazanım olmadığı açıktır. Nitekim II. Dünya Savaşı'na doğru olan çizgide tâkip edilen başarılı dış politikanın da etkisiyle 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. SSCB'nin de taraf olduğu bu sözleşmeyle Türkiye, Boğazlar'ın güvenliğinin sağlanması noktasında sorumlu olarak hâkimiyetini pekiştirmiştir (Soysal, 2005: 275). Diğer taraftan söz konusu sözleşme, SSCB'nin çıkarlarını tatmin etmede yeterli görülmemiştir. Nitekim Rus savaş gemilerinin Boğazlar vâsıtasıyla hızlı bir biçimde yeniden konuşlandırılması imkânı sınırlanmıştır (Potshveriya, 2003: 92). Nitekim Ruslar, değişen konjonktüre göre Boğazlar hususundaki tutumunu yeniden gözden geçireceklerdir.

Bu noktada Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması'ndan beri sürdürülen barışçıl ilişkiler, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde tersine dönme yönünde emâreler vermiştir. Savaş başlarında ittifak görüşmelerinin yapıldığı Eylül-Ekim 1939'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde lehte düzenleme talep edilmiş, Kasım 1940'ta ise Dışişleri Bakanı Molotov ile Hitler arasında yapılan ittifak görüşmelerinde Boğazlar'ın kontrolünün kendilerine bırakılmasını istemişlerdir. Savaşın son iki yılında tertiplenen Tahran, Moskova, Yalta ve Postdam Konferanslarında müttefikleri İngiltere ve ABD'ye Boğazlar ile ilgili taleplerini kabûl ettirmeye çalışmışlardır (Köse, 2019: 1). Nitekim 4-11 Şubat 1945'te düzenlenen Yalta Konferansı'nda Stalin, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde yeni şartlar doğrultusunda Sovyet Rusya lehine birtakım tâdilât talep etmiştir. 17 Temmuz-2 Ağustos 1945'te tertiplenen Postdam Konferansı'nda ise Boğazlar'da üs talebini müttefiklerine açmıştır. Fakat bu noktada da bir uzlaşmaya varamamışlardır. Bu aşamada Ruslar,

Boğazlar ve diğer hususlardaki niyetlerini Türkiye'ye açıklama konusunda serbest kalmışlardır (Armaoğlu, 1958: 174, 178).

2. Türkiye'nin İktisat Politikalarına Genel Bir Bakış (1923-1945)

Asker-bürokrat kökenli bir aydın kesimi yansıtan Cumhuriyetin kurucu kadroları, Türkiye'nin iktisâdî hürriyetçi bir sistem içerisinde iktisâdî gelişmesini temin edecek itici güç olarak Türk-yerli burjuvazinin inşasını ve bunun güçlendirilmesini esas almıştır. Bu anlayışın bâriz bir şekle bürünmesi Şubat-Mart 1923'te İzmir'de tertiplenen "Türkiye İktisat Kongresi"nde görülmüştür. Kongre'de "yabancı sermaye"ye olan ihtiyaç, yerli gayrimüslimlerin "aracı" rolü yerilerek, Müslüman-Türk burjuvazinin öncelikli ortak girişimci olarak dikkate alınması gerektiği noktasında belirtilmiştir (Tezel, 2002: 137, 148, 150-151).

1923-1930 arasında özel girişime ağırlık vererek iktisâdî gelişme yolunda mesâfe katedilmeye çalışılmıştır. Bu anlayış, devletin bilinçli bir tercihi olup, devleti iktisâdî yaşamdan tecrit eden "jandarma devlet-sınırlı devlet" anlayışından da uzaktır. Lozan Antlaşması'nın kısıtlarının da geçerli olduğu bu dönemde, devlet özel sektörü tamamlayıcı ve kurumsal altyapıyı inşa edecek girişimlerde bulunmuştur. 1929 Büyük Buhranı'nın devreye girmesi ve özel sektörün beklenen atılımı gösterememesi, devleti iktisâdî liberalizm'den iktisâdî korumacılık çizgisine çekecek birtakım arayışlara sevk etmiştir. Nitekim 1933 yılında hazırlanan ve 1934'te tatbikâta geçen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ile 1936 yılında hazırlık çalışmalarına başlanan ve 1938 yılında uygulamaya geçen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) bu rota kırışın somut birer göstergesidir. Fakat buradaki politika tercihinin yeni bir sistem arayışının dışında olduğu belirtilmelidir. İktisâdî hürriyetçi bir sistem içerisinde yapılmak istenen, sâdece siyasa değişikliği olup devletçilik anlayışı ithâl ikameci bir sanayileşme politikasıyla bütünleşmiştir.

İBYSP, II. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle tamamlanamamıştır. Harp koşullarının yol açtığı dünya ticâretindeki darboğaz, sanayileşme için yeterli dış kaynağın temin edilememesi, kıt kaynakların savunma sektörüne aktarılması vb. hususlar, ekonomiyi yönetenleri kaçınılmaz olarak iç tedbirlere sevk etmiştir. Bu bağlamda Milli Korunma Kanunu (1940), Varlık Vergisi Kanunu (1942), Toprak Mahsulleri Vergisi (1943) ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945) ile bunalım aşılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber söz konusu uygulamalardan olumsuz etkilenen kesimler de olmuştur.

Savaş sonrası dönemde de sanayileşme planlarında kaydedilen ilerlemeler esas alınarak, "plan" hazırlıklarına başlanmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan ilk taslak plan, Ekim 1945'te Ekonomi Bakanlığı'nca diğer bakanlıklara dağıtılan "Geniş Plan Taslağı"dır. Mezkûr taslak, dönemin şartlarına göre iddialı bir görünüm arz etmiştir. Bu bağlamda İBYSP (1938)'nda uygulamaya geçemeyen projelerin çoğunu kapsamış, ithâl edilen tüm kalemlerin yurtiçinde üretilmesini hedefleyen bir çerçeve çizilmiştir. Bunların hayatı

geçirilmesi ancak büyük fonların (iç ve/veya dış) sağlanması ile söz konusu olabilirdi. Fakat taslak plan, hükümetçe görüşülüp karara bağlanmamıştır (Tezel, 2002: 316).

Geniş Plan Taslağı ve İvedili Sanayi Planı, hedefleri bakımından 1930'lerden itibaren süregelen sanayi planlarının en gelişmiş olup, yapısal olarak da onların bir uzantısıdır. Söz konusu planın hazırlanmasında Kadro Hareketi'nin iki önemli ismi olan Şevket Süreyya Aydemir ile İsmail Hüsrev Tökin etkili olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1981: 2-3). "1945 Geniş Plan Taslağı"; otomobil, kamyon, traktör, motor, motosiklet ve bisiklet üretimi ile geniş kapsamlı ve iddialı bir görünüm arz etmiştir. Nitekim Ekonomi Bakanlığı, "Geniş Plan Taslağı"nda yer alan projeler arasından Sümerbank ve Etibank'ça öncelikle uygulanması arzulanları seçerek bir "daraltılmış plan" hazırlamış ve bunu Haziran 1945'te Başbakanlığa sunmuştur. Bakanlar Kurulu 2 Ağustos 1945'te Sümerbank ve Etibank'ça 5 yıl içerisinde uygulanacak bu "İvedili Planı" kabul etmiştir. Fakat bunlar arasında Sümerbank'ça hayata geçirilecek olan bazı projeler üretim miktarı bağlamında yetersiz bulunarak "iktisâdilik" ilkesinin dışında kalması ve mâliyetlerin beklenilenin üzerinde çıkması, planda düzenlemeler yapılmasını elzem kılmıştır. Plan, 1946 yaz aylarında nihâi şeklini almıştır. Plan kapsamında azot, soda, karbon sülfürü, göztaş, çimento, kâğıt, yün, makine, demir-çelik, linyit, kömür, kükürt, bakır, gümüş, altın ve elektrik santralleri alanında yatırımların yapılması öngörülmüştür (Tezel, 2002: 318-321).

Bir başka deyişle savaş sonrası hazırlanan ilk kalkınma planında iki yatırım programı bulunmaktadır. Bunların ilki "geniş kapsamlı" ve uzun vadede hayata geçirilmesi söz konusu olan programdır. Bu programda tekstil, kâğıt ve selüloz, inşa malzemesi, kimya, makine mâdenî eşya ve malzeme sanayileri, mâdencilik ve elektrik santralleri yer almaktadır. İkinci programda ise geniş kapsamlı belirlenen ilk programdan Sümerbank ve Etibank kanalıyla derhâl tatbikata geçirilmesi düşünülen yatırım projeleri bulunmaktadır. Bu program "Beş Yıllık İvedili Sanayi Planı" olarak adlandırılmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2004: 386). Neticede bu hamleleri hayata geçirebilecek yeterli kaynakların bulun(a)madığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de Sanayi Planları ve Temel Özellikleri (1933-1947)

	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP)	1946 İvedili Sanayi Planı	1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı
İtici Sektör	Sanayi	Sanayi ve Enerji	Sanayi	Tarım, Enerji ve Ulaştırma
Kalkınma Anlayışı	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Planlamaya dayalı, korumacı, devletçi sanayileşme	Piyasa merkezli, dışa açık, liberal politikalar temelinde dünya ekonomisine eklemlenme

	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Uluslararası işbölümünün dışında sanayileşme hedefi	Tarım sektörü temelinde, uluslararası işbölümüne uygun uzmanlaşma
Finansman Türü	İç Finansman	İç Finansman	İç Finansman	İç ve Dış Finansman (Marshall Planı çerçevesinde finansman arayışı)
Temel Aktör	Devlet	Devlet	Devlet	Özel
Kapsadığı Dönem	1934-1938	1939-1943	1945-46	1948-1952
Plan Anlayışı	Kısmi/sektörel	Kısmi/sektörel, ancak BBSYP'na göre daha ayrıntılı	Kısmi/sektörel, ancak ilk iki plana göre daha kapsamlı, bir "iş planı" niteliğinde	Kısmi/sektörel ancak ilk üç plana göre daha kapsamlı, makro büyüklüklerle ilişkilendirilmiş, ancak makro plan değil

Kaynak: Eşiyok, B. Ali (2009), "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", Memleket Siyaset Yönetim, 4 (11), s. 88'den küçük değişikliklerle iktibas edilmiştir.

İktisâdi korumacılık çizgisinde tasarlanan planlar ve bu çizgiden geçici bir dönüşüm göstergesi olan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın* temel özellikleri Tablo 2'de gösterilmiştir. Eşiyok (2009: 88)'un hazırladığı bu tablo, içsel ve dışsal gelişmeler ışığında okunduğunda iktisat politikasındaki dönüşüm yerli yerine oturarak kavranacaktır.

3. Sovyet Notaları Ve Türkiye'nin İktisat Politikalarında Dönüşüm (1945-1948)

Tanzimât'tan itibaren Türkiye'nin küresel ekonomi ile kurduğu bağ, genel olarak öncelikle Avrupa'nın, sonrasında ise Batı dünyasının eğilimlerini izlemiştir. * 1930-1946 arasında dünya ile birlikte küresel sistemden kopuş göstermiştir. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı

* 1947-1953 arası, iktisâdi liberalizme rotanın yeniden kırıldığı bir devredir. Bununla birlikte Demokrat Parti, 1954-1960 döneminde kamu kesiminin ekonomideki ağırlığını artıran girişimlerde bulunmuş, 1960-1980 devresinde ise planlı kalkınma anlayışına geçilmiştir.

* Türkiye'yi Batı'ya (özellikle de ABD'ye) yaklaştıran nedenleri Gönülbol ve Ülman (1966: 147), üç ana başlıkta toplamıştır. Bunlardan ilki, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye yöneltilen Sovyet tehditleridir. İkincisi, iktisâdi kalkınmanın sağlanması yolunda ihtiyaç duyulan dış yardımlardır. Üçüncüsü ise Atatürk ile başlayan "Batılılaşma" çabaları olup, Atatürk'ten sonra gelen Türk yöneticileri bu anlayışı Batı ile sıkı ilişkiler kurmak olarak da tefsir etmişlerdir. Gönülbol ve Ülman (1966: 156) ise, Atatürk'ün Batılılaşma ile kastettiği hususun "ülke içerisinde" Batı yaşam standartlarına ulaşma ve üzerine çıkma olduğunu, bunun aksine "Batı'ya bağlanma" gibi bir anlayış olmadığını hatırlatmıştır.

sonrası konjonktürde söz konusu eğilim iki önemli dışsal gelişmenin kısıtlaması altında devâm etmiştir. Bunlardan ilki, savaş sonrası dünyanın en güçlü devleti olarak beliren ABD'nin uluslararası iktisâdî ilişkilere getirdiği dönüşümdür. Bu bağlamda devletlerle birebir ilişkiler kurma yerine, kurulan ve temel politikaları kendi çıkarları çizgisinde belirlenen uluslararası örgütler vasıtasıyla devletlerle münâsebet kurulması hedeflenmiştir. Böylelikle siyâsî bağımsızlıklarını kazanan az gelişmiş ülkelerin, bu arada Türkiye'nin de, bahis konusu örgütler kanalıyla denetime alınması öngörülmüştür. İkinci dışsal kısıt ise, savaşın gâliplerinden biri olan SSCB'nin dünya sathında iktisâdî, siyâsî ve askerî nüfûzunu artırmak üzere yayılmasını kısıtlamak için ABD'nin kendi kampını güçlendirmeyi hedeflemesidir (Kazgan, 2004: 77).

Söz konusu dışsal kısıtlar kapsamında Türkiye-SSCB ilişkileri, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye üzerinde taleplerini, karşılıklı bağlantı yoluyla çözüme serbest bırakılan Rusların istekleriyle gerginleşmiştir. Nitekim SSCB, Türkiye üzerindeki isteklerini 7 Haziran 1945'te Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği görevini sürdürmekte olan Selim Sarper'e bildirmişlerdir. Bunun öncesinde 19 Mart 1945'te Türkiye'ye verdikleri bir nota ile süresi 1945 Kasımında dolacak olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın günün şartları doğrultusunda yeniden düzenlenmesini, bu bağlamda anlaşmaya varabilmek için Türkiye'den birtakım isteklerin yerine getirilmesini talep etmişlerdir (Ülman, 1967: 148).

Mevzubahis istekler; 1921 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile Türkiye'ye verilen Kuzeydoğu Türkiye topraklarının (Kars ve Ardahan) iadesi ve bununla beraber Boğazlar rejimi ile ilgili düzenleme talebinden ibârettir. Türkiye, söz konusu istekleri kabul etmemiştir. Boğazlar Meselesi'nde ise 8 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihlerinde Türkiye'ye verilen notalar kanalıyla Montreux Sözleşmesi'nin temel maddeleri üzerinde birtakım öneriler dile getirilmiştir. SSCB, bu kapsamda Karadeniz ülkelerine ait savaş gemilerine geçiş serbestliği tanınmasını ve önceden tâyin edilmiş bâzı şartlar dışında Karadeniz'e kıyısı bulunmayan ülkelerin savaş gemilerinin geçişinin yasaklanmasını önermiştir. Diğer yandan SSCB, Boğazlar'da üs talep ederek Türkiye ile birlikte Boğazların müşterek savunmasının tesisini teklif etmiş, Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz ülkeleri dikkate alınarak belirlenmesini önermiştir. Verilen iki notaya da cevap öncelikle ABD ve İngiltere kanadından gelmiş, daha sonra Türkiye'de bu kervana katılmış, neticede üç ülke de Sovyet notalarının kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. (Potshveriya, 2003: 92-93).

II. Dünya Savaşı'nın son demleri ve akaibinde SSCB ile yaşanan siyâsî ilişkiler bu şekilde cereyân ederken, aynı dönemde ülke içerisinde de politik-ekonomik değişime kapı aralayacak birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu minvâlde ilk elde yönetici-asker-bürokrat kökenli kadro ile yerli tacirler, sanayiciler ve büyük arazi sâhipleri arasındaki siyâsî ittifak, değişen uluslararası konjonktür ile sarsılmıştır. Söz konusu soğukluğun 1930'lardan itibaren uygulanan devletçilik politikasından kaynaklandığı, kısmen doğru olmakla

beraber, ileri sürülse de asıl neden dışsal gelişmelerdir. Bununla birlikte hükümetin savaş yıllarındaki iktisat politikaları uygulamaları, yönetici kadronun varlıklı sınıflarla olan ilişkilerindeki kusurlarını ve başarısızlıklarını ortaya çıkarmıştır. Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi politikalar hükümetle varlıklı sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarını pekiştirmiştir. Fakat söz konusu politikalar, kısa bir süre içinde varlıklı sınıflar lehine düzeltilmiş veya kaldırılmıştır. Bu durum da siyâsî-yönetici kadronun varlıklı sınıfların toplumsal desteğine olan bağımlılığına işâret etmektedir. Gerek 1930'ların sanayileşme politikaları ve II. Dünya Savaşı'nın enflasyonist koşullarının sermaye birikimine kapı aralaması, gerekse de zenginleşen asker-bürokrat kadronun toplumun varlıklı kesimleriyle "içli dışlı" ilişkiler kurması, söz konusu varlıklı sınıfların toplumda artan ağırlığına işârettir (Tezel, 2002: 469-470).

Artan bu ağırlık, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan siyâsâl muhâlefete de zemin hazırlamıştır. Muhâlif kesimin itiraz ettikleri hususlardan birisi devletçi iktisat politikaları olmuş, bunun yerine özel girişim ve sermaye birikiminin önemi öne çıkarılmıştır. Nitekim hem değişen uluslararası konjonktür hem de mevzubahis içsel gelişmeler, CHP'nin kalkınma planlarındaki ağırlığı devletçilikten özel sektöre kaydırmasına neden olmuştur. Böylelikle sanayileşme sürecinde devleti birincil bir birikim ve işletme aracı olarak gören yaklaşım gözden düşmeye başlamıştır (Tezel, 2002: 470).

Bu doğrultuda 1945-1946 yıllarında Sovyet tehditleri karşısında Türkiye'nin dış siyâsî ilişkilerinde önemli değişiklikler meydana gelmiş, bu anlamda ABD ile askerî, siyâsî ve iktisâdî düzlemde yakın bağ kurulmuştur. Genel gizli oy esaslı parlamenter sisteme geçiş bu dönemde başlamıştır. Kısacası Türkiye'nin iç ve dış gelişmeler karşısında değişen dengesi, ekonomide devletin yaygınlığını ve ağırlığını daraltacak bir yönde yol almış, bu da uygulanacak iktisat politikalarına sirâyet etmiştir (Tezel, 2002: 322).

Sovyet tehdidinin sürdüğü bu devrede Türkiye, savaş sonrası dönemde ABD öncülüğünde teşekkül etmeye başlayan yeni uluslararası düzene dâhil olabilmek için, ekonomik düzlemde 7 Eylül 1946'daki devalüasyon kararıyla somut bir adım atmıştır. Buna göre resmi kur, 1\$=1,29TL iken 1\$=2,8TL olmuştur. Bu kararın alınmasında, 27 Eylül 1946'da Bretton Woods Anlaşması'na dâhil edilme konusunun ele alınacağı toplantı için olumlu bir intiba uyandırmanın tesiri bulunmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2004: 367-368).

Diğer taraftan 1945-1946 kalkınma planları ile gerekli dış finansman sağlanamayınca, bahis konusu planlarda yer alan ağır sanayi kalemleri çıkarılmış, bunun yerine iç ve dış çevrelerin desteğini alacak yeni bir plan hazırlama görevi 1947 Şubat ayı sonunda Kemal Süleyman Vaner'e verilmiştir. Mezkûr plan, hazırlayıcısı ve heyet başkanı "Vaner" olmasından ötürü "Vaner Planı" olarak da anılmıştır. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda ülke kalkınması için tarım sektörü esas alınmış, diğer sektörler tarımla bağlantılı olduğu nispette kapsama alınmıştır. 1948-1952 arasında tatbik edilecek olan planın amacı

tespit edilirken, Avrupa'nın "kendine gelmesine (recovery)" yardımcı olacak Marshall Planı'ndan yardım alma beklentisi etkili olmuştur. Bu doğrultuda zirâî kalkınma hedefinde mesafe katedilebilmesi için altyapı ve bilhassa ulaşım sisteminin gelişmesine önem atfedilmiştir. Yine özel girişimin önünün açılması yolunda bir anlayış benimsenmiştir (Tekeli ve İlkin, 1981: 7, 16).

Yapılagelmiş diğer planlardan farklı olarak Vaner Planı'nda, salt bir sektörel plan olmaktan kurtularak, ekonominin makro büyüklükleriyle ilişki kurulan geniş kapsamlı bir plan görünümü vardır. Planda öncelik verilen sektörler sırayla tarım, ulaştırma, büyük su işleri, enerji, demir-çelik, çimento, madenler ve sanayi'dir (Tekeli ve İlkin, 1981: 16-17). 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, tatbikata geçmemekle beraber, temel yönelimleri bağlamında Türkiye'nin savaş sonrası iktisat politikalarını şekillendiren bir belge niteliğini taşımaktadır (Eşiyok, 2009: 86).

Dönemin etkili kesimlerinde, yürürlükteki devletçiliğin tasfiyesi ve sermaye kıtlığının giderilmesinde yabancı sermayeye başvurma arzusu, Ahmet Hamdi Başar öncülüğünde kurulan İstanbul Tüccar Derneği'nin tertiplelediği 1948 Türkiye İktisat Kongresi ile somutlaşmıştır. Esâsında söz konusu kongredeki görüşlerle 1946'da ABD'nin Türkiye'ye yardım yapıp-yapmama kararını alması bağlamında Türkiye'ye gönderdiği M. W. Thornburg'un raporları örtüşmektedir. Yine kısa bir müddet sonra Türkiye'ye gelen Barker ve Hilts'in raporları da bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür. Buna göre ekonomide tarıma, ulaşımında karayollarına ağırlık verilmeli, devletçilik daraltılmalı, ağır sanayiden vazgeçilmeli ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi sağlanmalıdır (Kazgan, 2004: 81-82).

22-27 Kasım 1948'de İstanbul'da tamamen sivil inisiyatif ile düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde İstanbul Tüccar Derneği Genel Sekreteri "Ahmet Hamdi Başar", devletçiliğin Cumhuriyetin ilk dönemlerinde zaruretten doğduğuna, fakat iç ve dış konjonktürün devletçiliğe duyulan ihtiyacı ortadan kaldırdığına işaret etmiştir. Yine Başar, bizdeki devletçiliğin "kurucu devletçilik" anlayışı dışına taşarak "koruyucu devletçilik" uygulamasına büründüğünü, bu da hür bireyin ve teşebbüsün önüne geçerek yanlış bir düzlemde yol alındığına vurgu yapmıştır (Türkiye İktisat Kongresi, 1948).

İstanbul Bölgesi Sanayi Birliği adına konuşan Dr. Cudi Birtek ise, devletin teşvik, takviye, ıslah ve ikmâl edici rolüne önem atfetmiştir. Bu noktada devletin enerji, altyapı ve ulaştırma işlevlerine daha fazla ağırlık vermesinin verimli neticeler doğuracağına dikkat çekmiştir (Türkiye İktisat Kongresi, 1948).

1948 Türkiye İktisat Kongresi'nin devletçilik hakkındaki raporu ve kanaati de ilgi çekicidir. Buna göre iktisâdî sistem olarak devlet; özel mülkiyete dayanan, ferdin iktisâdî hürriyetlerini koruyan, özel girişimi temel alan, ekonomiye rehberlik eden ve sosyal adâlete önem veren bir iktisat politikasını tâkip etmelidir (Türkiye İktisat Kongresi, 1948). Bu anlayış, iktisâdî liberalizme rota kırışın bir tezâhürüdür. Devlet, işletmecilik olarak ancak

birinci dereceden kamu hizmetleri sayılan işlere ve asıl görevi olan ve iktisat politikasının işletmecilik dışında kalan inceleme, düzenleme ve denetim sahasına yönelmelidir. Zikredilen hizmetler dışında kalan zirâî, ticârî ve sînâî mâhiyetteki işlerden kademe kademe çekilmeli ve özellikle de serbest piyasadaki teşebbüsler karşısında hem rakip hem de denetleyici olarak bulunmamalıdır. Doğal tekel olan veya henüz özel teşebbüsçe ele alınamayacak bulunan bâzı işletmelere “rasyonel” işletilmesi kaydıyla devlet elinde bulunmasında bir mahzur görülmemiştir. Bu kısım işletmelere demiryolları, limanlar, PTT, radyo, eğitim-öğretim kurumları vs. örnek gösterilmiştir (Türkiye İktisat Kongresi, 1948: 385).

Böylelikle Türkiye'nin iktisat politikasındaki esaslı değişimin başta uluslararası ekonomi politik tarafından şekillendiği ve daha sonra içsel gelişmelerin de tetiklemesiyle iktisat, siyâset, savunma vb. gibi birçok alanda yeni bir yola girildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye, ABD öncülüğündeki Batı Bloku'na yönelmiş, bu kapsamda örgütlenmesi tasarlanan ve hayata geçirilen uluslararası kuruluşlara ve programlara katılma çabasında bulunmuş ve üye olmuştur. Bu bağlamda IMF, Uluslararası Para Sistemi-Bretton Woods Sistemi, IBRD, GATT ve NATO gibi kurumlara Türkiye üye olmayı arzulamış ve bunu gerçekleştirmiştir. Yine Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamına da dâhil edilmiştir (Kazgan, 2004: 78).

Diğer taraftan 30 Mayıs 1953'te ise Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine Sovyet Rusya'nın Boğazlar ile ilgili taleplerinden, Sovyet Ermenistan ve Sovyet Gürcistan hükümetlerinin Türkiye'den toprak talep etme girişimlerinden vazgeçtiğini ve bu vesileyle iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesini arzuladıklarını bildirmiştir (CA, 1953: 30-1-0-0, 61/376/17). Bununla birlikte Türkiye artık geri dönüşü kolay olmayan bir yola girmiş, bu yoldaki kararlılığını ABD ile imzaladığı ikili anlaşmalarla pekiştirmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinden itibaren üzerinde birtakım spekülasyonların sürdüğü Sovyet tehdidi ile yüzleşmiştir. Sıcak savaşa dönüşme ihtimâli hâlen tartışılabilen Sovyet notalarının etkisiyle Türkiye, siyâset, iktisat, savunma vd. alanlarda bir esaslı değişime yönelmiştir. Bu çalışmada Sovyet tehdidi bir dışsal şok ve tek bir bağımsız değişken olarak ele alınmış, iktisat politikasındaki dönüşüm buna göre değerlendirilmiştir. Çıkan netice yanıltıcı olmamalıdır. Sovyet tehdidi olmasa dahi, Türkiye'nin tâkip edeceği rota Tanzimat'tan buyana âşikârdır. Bu, Batı medeniyetidir. Batılılaşma, Batı'ya bağımlı olma gibi hususlar ayrıca tartışılması gereken mevzûlardır.

Türkiye, esasında II. Dünya Savaşı'nın neticesi az-çok belirginlik kazanmaya başladığında, BBYSP ve İBYSP ile kaydedilen başarılarla istinâden 1945-1946'da hazırladığı geniş kapsamlı kalkınma planlarıyla iktisâdî bağımsızlık yolundaki niyetini ortaya koymuştur.

Ne var ki, söz konusu planlar sanayileşme anlamında bir tür hüsnüniyetin tezâhürü olsa da, bunların finansmanının kolay olmadığı âşikârdır. Nitekim bunların hayata geçirilebilmesi için gerek beşerî gerekse de maddî anlamda yabancı sermayeye ihtiyaç bulunmaktadır. Yine ülke içerisinde vasıflı işçi, teknisyen ve mühendislerin de yetişmesi gerekmektedir. İlânihâye Soğuk Savaş konjonktüründe bu birikimi, “*ağır sanayi*” anlamında, Türkiye’ye taşıyacak devletlerin-kuruluşların bulunmadığı kuvvetle muhtemeldir.

Buna karşın Sovyet tehdidi karşısında dümenin ABD eksenine kırılışının kesinlik kazanması ile beraber kalkınma anlayışında da önemli değişiklikler olmuş, sanayileşme anlayışı karşılaştırmalı üstünlükler teorisi çerçevesinde tarım ağırlıklı şekillenmiştir. Bu kapsamda hazırlanan “1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı” da bir önceki plan gibi uygulamaya geçememiş, fakat sonraki dönemlerde tâkip edilecek olan kalkınma anlayışına bir örnek teşkil etmiştir. Ana hatlarıyla 1923-1945 arasında uluslararası konjonktürün de yol vermesiyle tâkip edilen “dış denge” ve “sanayileşme-kalkınma” hamleleri, II. Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünya siyâsetinin tesiriyle farklı bir anlayışa inkılâp etmiştir. Bu devrede Türkiye’nin dışışleri ve iktisat politikası, ABD öncülüğünde inşa edilen Batı Bloku kapsamında hangi düzleme oturacağı ve ne işlev göreceği noktasına endekslenmiştir.

Hâlihâzırda II. Dünya Savaşı’nın gâliplerinin şekillendirdiği ekonomi politiğin kurumsal düzleminde uluslararası ilişkiler kurulmaktadır. Bu düzlemde oynamalar, kırılmalıklar oldukça, farklı küresel ve bölgesel güçler belirledikçe Türkiye’nin Rusya, ABD, AB ve İslâm ülkeleri olan ilişkileri muhtelif boyutlarıyla tartışılmaya devâm edecektir. Söz konusu tartışmalarda Türkiye için odak noktası, belki de başlangıç noktası, Sovyet notaları ve Batı Bloku’na yönelişi olacaktır.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (1958), “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 13 (2), 139-179.
- Beydilli, K. (1992), “Boğazlar Meselesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi (içinde), 6, 266-269.
- Cumhuriyet Arşivi (CA), 30.05.1953, 30-1-0-0, 61/376/17.
- Eşiyok, B. Ali (2009), “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü”, Memleket Siyaset Yönetim, 4 (11), 86-131.
- Gönlübol, M. ve Ülman, A. H. (1966), “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 21 (1), 143-182.

- Kazgan, G. (2004), *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Köse, İ. (2019), "Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri: 1945-1946 Notaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi (Erken Görünüm)*.
- Potshveriya, B. M., (2003), "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler içinde (85-96)*, Der. Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Soysal, İ. (2005), "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (içinde)*, 30, 274-276.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1981), *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, 2. Basım, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi, Yayın No: 24.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2004), *Cumhuriyetin Harcı Cilt 2: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tezel, Y. S. (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Topal, C. (2018), "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Antlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4 (6), 313-330.
- Ülman, A. H. (1967), "NATO ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 22 (4), 143-167.
- 1948 Türkiye İktisat Kongresi (22-27 Kasım 1948), <http://ekutup.dpt.gov.tr/>¹

¹ DPT'nin eski sayfası adres olarak verilmiştir. Fakat DPT kapatılıp, yerine Kalkınma Bakanlığı ihdas edildiğinden söz konusu belgeye adresinden ulaşılamamaktadır.

BİR SOSYAL HAREKET OLARAK “ADİL TİCARET” VE ADİL TİCARET KAHVE SİSTEMİ

Ceren URCAN¹

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Bu çalışmada, serbest ticaret sistemine dâhil olmakta zorluk çeken ülke gruplarının genel bir problemi olan pazara dâhil olamama ve sistem dışında kalma sorunsalından yola çıkılarak buna karşı bir nevi sosyal hareket olarak gelişmiş olan ve sistemde pazar payı yüksek olan şirketlerin bile uygulamalarına dâhil ettiği “adil ticaret” kavramı, “kahve” örneği üzerinden incelenmektedir. Üreticilerin alternatifler benimsemek zorunda kaldığı bu sistem üretici ve şirketleri adeta ticari bir savaşın içine sürüklemektedir. Bu noktada küçük üreticiler büyük şirketlere karşı bir hareket başlatmışlardır. Çalışmanın adil ticaret anlayışının nasıl karşı bir hareket olarak ortaya çıktığını teorik temelleri ile anlatan ilk bölümünde, bireylerin ve küçük üreticilerin duyarlılığının hareketin etki alanını genişlettiği ve alternatif bir yol açtığı görülmüştür. Farkındalığın artması hem hareketin başlamasının önkoşuludur hem de sonuçlarından birisidir. Sosyal grupların devlete karşı değil birbirlerine karşı bir hareketi olan adil ticaret hareketi, pazara yöneliktir ve kalkınmayı amaçlamaktadır. Bu noktada büyük üreticilerin sisteme dâhil olması toplam faydayı artırmasından dolayı mühimken sistemi yönetmeye çalışma olasılıkları sebebiyle hareketin başarısı açısından bir tehlikedir. Çalışmanın adil ticaret hareketinin somut uygulamalarına yer verildiği ikinci kısmında esasen küçük üreticilerin marjinalleştirilmelerine duyarlı bir tepki olarak düşünülebilecek bu yaklaşımın, birçok büyük üretici ve şirkette de karşılık bulduğu görülmektedir. Tekstil sektöründe ve el ürünlerinde uygulanmaya başlanan bu yaklaşım daha sonrasında çay, kahve ve baharat gibi ürün gruplarına da yayılmıştır. Ürünlerin satışının farklı mecralarda gerçekleşmesi “eşitlikçi” ve “adil” olma vurgusu yapan adil ticaret savunucularının temelde salt kar amaçlı ticarete karşı olduklarını göstermektedir. Çalışmanın analiz kısmını oluşturan vaka olan “kahve” ise adil ticaret yaklaşımın gıda sektöründeki ilk adımıdır. Adil ticaretin en önemli prensiplerinden olan “sürdürülebilirlik”, belirtilen bu ürün için sağlanabilmekte ve uzun yıllardır başta Latin Amerika olmak üzere birçok bölgede adil ticaret kapsamında kahve üretimi ve satışı yapılmaktadır. Bilinçlenmeleri ile belirli bir duyarlılık seviyesine erişen tüketiciler ve üreticiler piyasanın birer parçası olarak hareketi sürdürülebilir kılacak ve hareketin başarıya ulaşmasını sağlayabileceklerdir.

Anahtar Kelimeler: Adil ticaret, Kahve, Sürdürülebilirlik, Duyarlılık

Giriş

Günümüzde çoğunlukla benimsenmiş olan ticaret şekli serbest ticarettir. Gelişmekte olan ve gelişmemiş bazı ülkelerin kapasiteleri doğrultusunda serbest ticaret sistemine dâhil olabilmeleri mümkün görünmemektedir. 1980’ler ile başlayan ve diğer sistemler arasında günümüzde en uygulanabilir olan sistem seçilmişken bu sistemin de görece zayıf olan aktörleri kendiliğinden sistem dışına itme şeklinde bir handikapı vardır. Bu noktada

¹ Ceren URCAN, ceren.urcan@hbv.edu.tr

özellikle küçük üreticiler ve işletmeciler pazara girebilme koşullarını sağlayamamakta ve dolayısıyla sistem dışında kalmaktadır.

Serbest ticaret sisteminin dışında kalmış üreticiler ve sistem içerisinde olup da bu konumunu korumaya çalışan üreticiler oldukça rekabetçi koşullarda çalışmak zorundadırlar. Ayakta kalabilmek ve ticaretlerini geliştirebilmek için alternatif yöntemler benimsemekte; kişilerin yediklerinden içtiklerinden düşüncelerine kadar aynı ürünleri pazarlamaya çalışan büyük ticari güçlere karşı bir hareket başlamıştır. Ticari sistem içerisindeki büyük aktörler gerektiği zaman küçüklere zarar vermekten kaçınmazken bu durum bir müddet ikili anlaşmalar, bölgesel işbirlikleri ve küçük çapta birtakım oluşumlar ile bertaraf edilmeye çalışılsa da sistemin revize edilmesi gerekliliği kendini her daim göstermektedir. Bilinçli ve duyarlı tüketiciler, küçük üreticiler ve onları zaman zaman destekleyen özel sektörden gelen tepkilerle alternatif ticaret sistemi arayışları ortaya çıkmıştır. Bu anlamda oluşan ilk sistemler o günlerin koşullarında bir nevi doğal bir şekilde oluşmuş olsa da günümüzde vardığı nokta olan “adil ticaret” oldukça bilinçli hamlelerin eseri olmuştur. Çalışmada adil ticaretin köklerinde barındırdığı bilinçli adımlar ve aşamalarla ele alınacak ve bir sosyal hareket olarak incelenecektir. Sistemi revize etme ihtiyacı ile başlanılan ve mümkün olduğunca en objektif şekilde uygulanmaya çalışılan bu sistemin ne anlama geldiği ve ilk girişimlerin hangi zamanlardan başladığı çalışmanın ilk kısmında ele alınacaktır. Bunu yaparken adil ticareti ekonomik anlamda bir ticaret sistemi olarak görmekten ziyade nasıl oluştuğuna, süreçlerine ve prensiplerine odaklanılarak ve hareketi ekonomik bir sosyal hareket olarak görmeye dikkat edilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında ise aslında yer yer ütöpik ve oldukça soyut olarak düşünülen adil ticaret sisteminin somut uygulamaları ele alınacaktır. Bu uygulamaların ilki ve adil ticaret markası ile piyasaya çıkması ise kahvedir. Bir adil ticaret ürünü olarak kahvenin, bu sistemde üretiminde karşılaştığı zorluklar ve hangi işbirliği şirketleri ile dağıtıldığı, üretildiği ortaya konacaktır. Networkler ile işleyen bir adil ticaret kahve sisteminden bahsetmek mümkündür. Bu sebeple incelenecek olan işbirlikleri bölge ayrımı yapmaksızın ele alınacaktır. İşbirliği ağları içerisinde bulunan herhangi bir güçlü işbirlikçi ülkeyi bölge ayrımı yaparak kısıtlamak hareketin doğasına engel teşkil edebilecek bir durumdur. Bu sebeple daha ziyade farklı bölgelerdeki işbirliği içindeki payı fazla olan aktörlere yer verilecektir.

1. Adil Ticaret Tanımı ve Kavramın Tarihsel Gelişimi

Çalışmanın ilk bölümünde adil ticaretin ne anlama geldiği belirtilecek ve tarihsel geçmişi ortaya konacaktır. Bu amaçla öncelikle kavramsal olarak adil ticaretin tanımı yapılmıştır. Bu bölümü iç içe geçmiş bir bölüm olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır; çünkü tarihsel süreç içerisinde adil ticaretin tanımlanması temelde aynı kalmış olsa da mevcut farklı uygulamaların hepsi alternatif ticaret yöntemleri olarak benimsenmiştir. Adil ticaret,

alternatif sistemlerin vardığı son nokta olarak belirtilmektedir. Bu sebeple tanımlamalar da dinamik bir hale gelmiş ve farklı kollara ayrılmıştır.

1.1. Adil Ticaret Tanımı

EFTA (Avrupa Adil Ticaret Birliği/ the European Fair Trade Association), IFAT (Uluslararası Alternatif Ticaret Birliği/ the International Federation for Alternative Trade), FLO (Uluslararası Adil Ticaret Tescil Kurumu/ the Fairtrade Labelling Organization International) ve NEWS (Avrupa İşletmeler Ağı/ the Network of European Shops)'i bünyesinde barındıran bir ağ olan FINE'a göre adil ticaret üreticilerin ve işçilerin haklarını koruyarak ticarete eşitliği sağlamayı amaçlayan bir harekettir. Adil ticaret kapsamında ortaya çıkmış olan kurumlar da tüketicilerin desteğini de arkalarına alarak üreticileri desteklemekte hem üreticiler hem de tüketiciler için farkındalığı artırmaktadır (Moore, 2004: 74). Bir diğer deyişle adil ticaret tüketicilerin karar alma mekanizmalarına etik prensipleri de dâhil etmeleri ile oluşan harekettir (Hira ve Ferrie, 2006: 107). Bir ticari ilişkide var olan bütün aktörlerin haklarını korumayı ve hatta en temel haklara sahip olması gereken üreticileri korumayı ilke edinen adil ticaret, zaman zaman serbest ticaret ve korumacılık arasında üçüncü bir yol olarak da tanımlanabilmektedir (Moore, 2004: 75).

Hareketi, amaçlarından bağımsız değerlendirmek pek olası olmamaktadır. Adil ticaret hareketinin belirlenmiş ve savunucuları tarafından kabul edilmiş on amacı mevcuttur: 1) Ekonomik açıdan dezavantajlı üreticiler için fırsatlar oluşturma, 2) Şeffaflığı ve hesap verilebilirliği sağlama, 3) Adil olan ticaret uygulamaları, 4) Adil bir fiyatlandırma, 5) Çocuk işgücü ve zorlama ile işgücü kullanmama, 6) Ayrımcılık yapmama ve cinsiyet eşitliği; kadının ekonomik alanda güçlenmesi ve örgütlenme özgürlüğünün benimsenmesi, 7) iyi çalışma koşulları sağlanması, 8) kapasite inşası, 9) adil ticareti geliştirme, 10) çevreye saygı (WFTO). Amaçlara bakıldığında şunu söylemek mümkündür: adil ticaret hareketi görece güçsüz olan üreticileri büyük üreticiler karşısında güçlendirmeye dayalı bir yaklaşımdır. Literatürde yapılan tanımlamaların çoğu, adil ticaretin amaçlarını hareketin çıkış noktası olarak ele almaktadır. Bu sebeple kavramın tanımı ile ilgili farklı görüşler mevcutken bu çalışmada vurgulanacak olan noktalar hareketi sosyal bir hareket kalıbına sokan özelliklerdir. Hareket, amaçları doğrultusunda kurumlar oluşturabilen ve dinamikleşen bir yapıya da sahiptir. Hem buldukları ülkelerde hem de uluslararası çapta oluşturulan bu kurumlar adil ticaret hareketinde önemli bir yere sahiptir.

1.2. Adil Ticaret Hareketinin Tarihi

Adil ticaret hareketi en bilinen şekilleriyle yaklaşık altmış yıllık bir geçmişe sahip olan ve uzun bir süreci de kapsamı öngörülen bir harekettir. Başlangıçta sosyal sorumluluk olarak başlayan ve sonrasında dayanışma ekonomisine doğru evrilen uzun ve farklı tempolarda bir süreç olarak da nitelendirilebilen adil ticaret, Güneyli adil ticareti benimseyen üreticiler tarafından da ivme kazanmış ve gittikçe güçlenmiştir. Sürecin bu

şekilde evrilmiş olması iki ana akım adil ticaret savunucularının olmasına yol açmıştır. İlk grup tarafından benimsenen sosyal hareket anlayışı Kuzey’i tüketici ve Güney’i üretici olarak kabul etmektedir. İkinci grup ise bu hareketi ulusal üreticilerin varlığı ile şekillenen bir hareket olarak ele almaktadır (Wilkinson, 2007: 220).

Adil ticaretin ilk defa nerede kullanıldığına dair farklı yaklaşımlar mevcuttur. Belirtilen tarihler içerisinde en eskiye dayanan görüş 19. yüzyılı adres göstermektedir. IFAT, 19.yy. İtalya ve İngiltere’inde mevcut kooperatifçilik hareketleri ile adil ticaretin bağımsız düşünülmeceğini vurgulamıştır. Bu hareketler üretim aşamasından ürünlerin dağıtımına kadar daha işbirlikçi bir ekonomi modeli istemektedirler. Bundan sonraki en yakın görüş 20.yy. ortalarına dayandırılmaktadır. Bu dönemde ABD, İngiltere ve Hollanda’da bulunan esnaflara kadar dayandıran bu görüş kaynağını sadece ticari olarak dayanışma sergileyen değil aynı zamanda kalkınmacı bir yaklaşım ile de temellenen bir adil ticaret hareketinden almaktadır. Hareket, temelde dünyanın birçok ülkesinde yerel girişimlerle alternatif bir ticari yol oluşturma amacıyla başlamıştır. Dezavantajlı durumda olan Güneyli üreticilerin pazara dâhil olabilmeleri güdüsüyle alternatif ticaret hareketleri zaman içerisinde dönüşerek yeni bir sisteme doğru evrilmiştir (Levi ve Linton, 2003: 415).

Adil ticaret hareketi özellikle 20.yy.’da kendi içinde de farklı şekiller almıştır. Alternatif ticaret şekilleri benimsemeye dayanan genel bir yaklaşımla hareket edildiğinden dolayı farklı ticaret şekilleri görebilmek de mümkündür. Alternatif modellerin ilki İkinci Dünya Savaşı sonrasında benimsenen “*bağış ticareti*”dir. Bu modelde çoğunlukla dini gerekçelerle hareket edilmektedir. Savaş sonrası dayanışmayı sağlayabilmek adına dini kuruluşlar ve NGO’lar tarafından küçük işletmelerde yapılan ürünlerden gelir elde edilmesi şekliyle gerçekleştirilmiştir (Gendron, Bisailon ve Rance, 2009: 65). 1960’lar ve 70’lerde devam eden bu *alternatif ticaret mekanizması* kapitalizme ve neo-emperyalizme karşıt olan aktivistler tarafından desteklenmiştir (Low ve Davenport, 2005; Gendron, Bisailon, Rance, 2009:65). Bu noktada kapitalist sistem hem algılanabilecek olan hem de gözlemlenmiş olan haksızlıklar yaratmıştır. Hareket de hem pratik anlamda hem de söylem bazında bu haksızlıklara bir çeşit karşı koyma biçimidir. “*Kalkınmacı ticaret*”te ise kalkınmamış ya da kalkınmakta olan ülkelerden alınan her malın o ülkenin kalkınması için büyük katkı sağlayabileceği fikri vardır. Ayrıca kalkınmakta olan ve koloni geçmişine sahip ülkelerin önceki hegemonları ile yapmış olduğu alışveriş ise yardım olarak değil de ticaret olarak nitelendirilmektedir. 1980’lerde Nikaragua kahvesi, alternatif ticarete bir konu olmuştur. “*Dayanışma ticareti*” adı verilen bu türde, kahveler alanında önde gelen ülkeler tarafından ithal edilmektedir. Bu tür daha çok siyasi ve ekonomik olarak dışlanmış olan Güney ülkelerinden ürünlerin ithal edilmesine dayanmaktadır. Kooperatif hareketleri, bağış ticareti, dayanışma ticareti, kalkınmacı ticaret alanları adil ticarete doğru giden yolda oluşmuş olan alternatif ticaret yollarıdır (Gendron, 2009:65). Alternatif ticaret modellerini içeren bu sistem 21.yy. başları ile birlikte “adil ticaret” olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşımlara bağlı olan herhangi bir ticari ilişki içerisine giren alıcılar aldıkları ürünlerin kime ne yönde faydasının olacağını farkında olan ve aldıkları ürünün

kalitesine bakmaksızın emsallerinden daha fazla fiyat ödemeye razı olmuş olan alıcılardır (Gendron, 2009:65).

1980'lerden itibaren çevresel meseleler ticaret için büyük önem taşımaya başlamıştır. Çevresel şartların da ticaret yapılacak ürünlerde aranması ise akımın “*çevresel ticaret*” olarak adlandırılabilen bir kısmının oluşmasına sebep olmuştur. Buna göre adil ticaret markası alacak ürünlerin belirli koşullar altında yetiştirilmesi ve üretilmesi gerekmektedir. Bu noktadan bakıldığında hareketin oluşumunda bilinçli tüketicilerin de payının olduğu görülmektedir. Etik değerlere önem veren tüketiciler aldıkları ürünlerin çevreye saygılı bir şekilde üretilmiş olması ve sosyal sorumluluk gözetilerek üretilmesi konusuna dikkat etmektedirler (Low and Darenport, 2006: 318).

Adil ticaretin 1988 yılında Hollanda’da “*Max Havelaar*” markasının kurulmasına dayandığını ileri süren bir görüş de mevcuttur. Burada sınırlı da olsa bazı etik değerler gözetilerek ticaret yapılmaktadır. O dönemde OXFAM’ın “*Ticareti adil yap*” çağrısı gibi çağrılarla ve projelerle toplumda bir farkındalık oluşturması da önemli bir husus olmuştur. Serbest ticarete oluşan eşitsizliklere ve serbest ticaretin oluşturduğu sorunlara karşı bilinç oluşturulmuştur. Adil ticarete var olması gereken etik prensipler çoğunlukla üretim sürecini kapsamaktadır. Bu yüzden tüketiciler neyi hangi fiyata aldıkları ile ilgilenmekle birlikte aldıkları ürünün hangi koşullar altında ortaya çıktığını da bilmelidir (Hira ve Ferrie, 2006: 108). Hareketin ortaya çıkışı ve yükselişi ile ilgili bazı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımları ise ayrı başlıklar halinde incelemek adil ticaret hareketinin kendi içerisindeki gelişimini anlamak adına da önem taşımaktadır.

1.2.1. Adaptasyon Süreci

Adaptasyon söylemine göre adil ticaret hareketi başlangıçta bir ticaret modeli olarak geleneksel ticaret içerisinde yerini almaktadır. Sonrasında ise tüketiciler tarafından üretimin artırılması talebi ile adil ticaret içerisindeki ürünlerin payı artmaktadır. Zamanla standartlaşan oluşumlar ve denetleme mekanizmaları ile de yürütülen bir hareket mevcut olsa da bu durum her zaman tüketicilerin kendi içerisinde sistematik olması, gerektiğinde boykotlar yapabilmesi ve sosyal medyayı yaygın bir şekilde kullanmalarıyla da desteklenmektedir (Low ve Davenport, 2002: 322). Bu bağlamda diğer bir söylem ise “asimilasyon”dur. Bu söyleme göre adil ticaret kar amaçlı ticaret arasına girecek; ancak bir niş olarak devam edecektir. Üçüncü söylem de “kendine mal etme” dir. Adil ticaretin dâhil olduğu grupta kar amaçlı çalışan firmalar tüketicilerin adil ticaretin tam olarak ne anlama geldiğini öğrenememesinden faydalanarak “adil ticaret” markası ve isminden yararlanmaktadır. Adaptasyon sürecinde bu aşamalardan geçen üreticiler nihai olarak sisteme dâhil olanlar ve olmayanlar olarak ayrılmaktadırlar. Bir nevi bu sistem için yeterli motivasyona sahip olanları sisteme dâhil eden ve olmayanları eleyen bu aşama mobilizasyon sürecidir. Adaptasyon süreci sonunda hareket için gerçek anlamda gönüllü olan ve başlangıca göre nicelikçe az bir grup kalacaktır (Turan, 2015).

1.2.2. Kurumsallaşma

Adil ticareti kurumsal hale getiren oluşumlar ve organlar aynı zamanda hareketin güçlenmesini ve yetki alanının genişlemesini sağlayan oluşumlardır. Güçlenme ile birlikte sadece adil ticaretin sunmuş olduğu bir hak kullanılmakla kalmayıp aynı zamanda alıcı ve satıcının da doğrudan anlaşmasını sağlayabilecek bir mekanizma oluşturulmuş olmaktadır (Moore, 2004: 82).

Hareketin kurumsallaşması ve sosyal bir hareket olma sıfatını değiştirmeye başlaması 21.yy. başları ile olmuştur. Adil ticaret hareketi sosyo-ekonomik hareketlerin en bilinenlerindedir. Böyle bir hareketin kurumsallaşması ise hem politik açıdan hem de ekonomik açılardan olmaktadır. Hareketin ekonomik anlamda kurumsallaşabilmesi demek ise hareketin çıkmasına neden olan sorunların çözümleriyle birlikte ekonomik sistemde yer kazanabilmeleri ile olmaktadır (Gendron, 2009: 64). Bu da adil ticaret sistemi içerisinde var olan işletmelerin artık herhangi bir ayrıma maruz kalmaksızın ticaret sisteminin bir parçası olabilmesinde yatmaktadır. “Sisteme entegre olmak” adı verilen bu durum aslında sosyal hareketin başlangıç amaçlarından birini ya da birkaçını gerçekleştirdiğinin göstergesi olmaktadır.

Hareketin kurumsallaşması sürecinde bu süreci zorlaştıran bazı etmenler oluşmuştur. Sertifikalama maliyetleri, kurumsal çıkarlar ve ürünleri farklılaştırma adına oluşan rekabet bu sürecin uzamasına neden olmuştur. FLO ve IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements) pilotluğunda gerçekleştirilen bir proje ile sertifika verebilecek kurumlar tanınmış ve kabul edilmiştir. Ayrıca ürünlerin de kendi içlerinde onları diğer ürünlerden ayıran özellikler barındırmaları gerekmektedir. Bu farklılaştırma çabaları da kurumsallaşma sürecini zorlaştırmaktadır (Wilkinson, 2007: 229).

1.2.3. Etiketleme

Adil ticaret markası aslında üreticiler için oldukça aşamalı olan bir sürecin sonunda ürün ile birlikte tüketiciye aktarılan net bir mesajdır: “sosyal etmenlere dikkat edilerek oluşturulmuş bu ürün üretici ve alıcı arasındaki uzun dönemli ilişkiye katkı sağlar, aracı aktörleri aradan çıkarır, çevreye duyarlı bir şekilde üretilmiştir, yüksek kalitelidir ve siz de bu ürün için oldukça uygun bir bedel ödemektesinizdir”. Adil ticaret terimimin tam olarak ne anlama geldiği henüz netliğe kavuşturulamamıştır. Bu sebeple hangi koşulları taşıyan ürünlerin de bu etiketlemeye dâhil olabileceği tartışma konusudur. Adil ticaret tanımlarının bir kısmında problem esas olarak küresel kapitalizmde ve adil ticaret yeni bir sistem yaratmaya çalışmaktadır. Daha reformcu adil ticaret tanımlaması ise mevcut ticaret yapılarının daha eşitlikçi hale getirilmeleri adına çalışmaktadır. Mevcut olan adil ticaret çoğunlukla Oxfam, Traidcraft, Twin Trading gibi alternatif ticari kurumlar tarafından yürütülmektedir. Bu kurumlar da şu kriterleri benimsemektedir: ürünün üretim giderlerini karşılayan bir fiyat, kalkınma projeleri için gerekli olan sosyal sigorta, küçük işletmecilerin

borca düşmemesi adına kısmi ödemelerin yapılması, uzun dönem üretim planı öngören anlaşmalar, üreticilerin demokratik işbirliklerinin parçası olması, sürdürülebilir çevresel kalkınma (Hira ve Ferrie, 2006:108). Uluslararası sertifikalama kuruluşu FLO ise dört temel sertifikalama kuruluşunun öncüsü olarak kurulmuştur. İngiltere'deki *OXFAM*, Belçika'daki *Magasins du Monde*, İspanya'daki *Intermon*, Fransa'daki *Artisans du Monde*, ABD'deki *Equal Exchange* arasından üst düzey bir organizasyon olarak kurulan FLO, yüksek fiyatlandırma, sertifikalama ve etiketleme, mikro kredi sağlama, teknik destekte bulunma ve adil ticaret kurumları lehine taraf tutma ile belirtilen kurumların adil ticaret markasına ve hareketine olan katkısını artırmaya çalışmaktadır (Odabaşı, 2007: 37). Etiketleme ve sertifikalama kriterleri genel olarak belirtilen kurumlar çerçevesinde belirlenmeye çalışılsa da bölgesel bazda bakıldığı zaman farklı uygulamaların da mevcut olduğu çalışmanın son kısmında belirtilecektir.

1.3. Sosyal Hareket Olarak Adil Ticaret

20.yy. sonlarına doğru sosyal hareketlerde bir çeşitlilik görülmüş olup aynı zamanda sosyal hareketlere karşı mevcut teorik yaklaşımlar da değişme göstermiştir. Temelde iki teorik yaklaşım mevcut olup bunlar kaynak mobilizasyonu teorisi ve yeni sosyal hareketler teorisidir. Kaynak mobilizasyon teorisine göre sosyal hareketler elde etmek istedikleri amaçlar karşı taraflar tarafından tanınan ve daha kurumsallaşmış olan hareketlerdir. Gendron'a göre adil ticaret hareketini kaynak mobilizasyon teorisi çerçevesinde açıkladığımız zaman bir sosyal eylem olarak adil ticaret kurumsal bir yapı içerisindeki özel çıkarları savunma anlamına gelecektir. Bununla birlikte Gendron adil ticaret hareketinin yeni sosyal hareket teorisi bağlamında değerlendirilmesinin daha uygun olacağını savunmaktadır. Sosyal hareketi alternatif bir sosyal projeye karşı kolektif bir kontrol olarak tanımlayan bu yaklaşım devlete değil sosyal sınıflara karşı birlikte hareket edildiğini öne sürmektedir (Gendron, 2009: 71). Hareketi yeni ekonomik sosyal hareketler içerisinde değerlendiren diğer bir isim ise Wilkinson'dır. Hareket, ticari birliklerden ziyade hükümet-dışı organizasyonlar ve iletişim ağları ile ilerleyen kolektif bir eylem niteliğindedir. Ayrıca hareketin talepleri doğrudan devlete ve hükümete değil pazara yöneliktir. Hareketin amaçları da çoğunlukla kalkınmayı sağlayıcı maddeler içermektedir. Küreselleşme karşıtı hareketler¹ içerisinde farklılık arz eden yönü ise ürünlerin geleneksel yöntemlerle dağıtım hususunda bir adaleti savunması olmuştur. Aynı zamanda amaçlara araç oluşturabilecek şekilde hazırlanan ürünlerin üretilme sürecine dâhil olan her türlü maliyet ürünün nihai fiyatına yansımakta ve bunu da belirleyebilmek adına adil bir fiyatlandırma sistemi oluşturulmaktadır (Wilkinson, 2007: 228). Walton'a göre adil ticarete bakış çok farklı açılardan irdelenebilmektedir. Adil ticaret, bir yandan küresel pazara adaleti getirebilecek bir güç olarak görülebilirken diğer yandan da kalkınmayı sağlayabilecek bir araç olarak

¹ Bu hareketler içerisinde organik ürünler, sürdürülebilirlik, hayvan hakları, bölgesel ve kültürel değerler veya biyoçeşitlilik gibi hareketler örnek gösterilebilir.

görülmektedir. Kalkınma ise hem ticari rekabete dâhil olabilecek güce erişme ile hem de üreticilerin haklarını koruyarak üretimin ve pazarın adil olmasını sağlayarak gerçekleşebilecektir. Post-endüstriyel toplumlardaki sosyal değişimlerin temelinde ekonomik gelişmeler önemli bir yer tutmaktadır. Daha verimli toplumlar oluşturabilmek adına hem insan kaynağından hem de sermaye kaynağından optimum düzeyde fayda elde edilmesi gerekmektedir.

Hareketin ortaya çıkış motivasyonları sosyal hareket teorileri bakımından incelenmesi gereken bir konudur. Adil ticaret hareketi, alternatif bir iş modeli sunan küresel hareket olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan ve öncesinde de kök salmış olan problemlerin de temelinde yatan “küreselleşme karşıtlığı” düşüncesinin bir kısım teorisyenler tarafından yaklaşık 500 yıl önceki kolonyal döneme dayandığı belirtilirken bir diğer görüş ise küreselleşme karşıtı hareketlerin 1994 yılında başladığı yönündedir. Bu tarihe atfedilen önemin nedeni ise NAFTA’nın gerekliliklerinin Meksika’da bir yasa olarak yürürlüğe konmasından ileri gelmektedir. Dönemin “küreselleşme karşıtı” olarak nitelendirilen hareketleri aynı zamanda kurumsallığa karşı hareketler, kapitalizm karşıtı hareketler, serbest ticaret karşıtı hareketler veya emperyalizm karşıtı hareketler olarak da nitelendirilmektedir. Bu hareketler temelde hayatın her alanının özelleştirilmesine tepki göstermektedir. Kamusal alanların yaratılması konusunda tepkinin oluşmuş olduğunu söylemek bu dönem için uygun olacaktır. Bu sebeple yola çıkan aktivistler ise herhangi bir harekete geçmek için devrim olmasını beklememekte ve hareketin kendisini oluşturmaktadırlar (Klein, 2001:81). Nitekim bu noktada şunu söylemek mümkündür; adil ticaret hareketini tam manasıyla küreselleşme karşıtı bir hareket olarak nitelendirmek doğru değildir. Küreselleşme karşıtı olan bir hareketin bünyesinde malların uluslararası sistemde dolaştığı ve bu dolaşımın da engellenmeye çalışılmadığı bir düzen içerisinde sürdürülmesi mümkün olmamaktadır. Bu hareket daha ziyade küreselleşmenin ekonomik anlamda getirdiği olumsuzluklardan üreticileri ve tüketicileri mümkün olduğunda uzak tutmak amacını gütmektedir. Bu harekete dâhil olan insanların büyük çoğunluğu kalkınmaya ya da ticarete karşı değildir. Asıl savunulan ve motive eden husus üreticilerin, özellikle küçük üreticilerin, kaynaklarını nasıl kullanacakları yönünde söz sahibi olmaları gerekliliğidir (Klein, 2001: 88). Bu hareketin, geleneksel ticarete eksik ya da hatalı görülen, üreticileri zor durumda bırakan yönlerini yenilemeye çalışan bir hareket olarak görülmesi aynı zamanda bu sürece dâhil olan aktivistleri de iki kutba bölmüştür: radikal- militan grup ve daha yumuşak, ticari amaçlar güden grup (Gendron, 2009: 63). Adil ticaret, herhangi bir tüketici ideolojisi ile uğraşmamaktadır. Daha ziyade Güneyli üreticiler tarafından başlatılan toplumcu bir hareket niteliği taşımaktadır (Low ve Davenport, 2006: 316). Murray ve Reynolds’e göre geleneksel sömürücü üretim ilişkilerini ve ticari ilişkileri dönüştürmek gibi politik bir amaçla birlikte iş dünyasının ekonomisini de içine alan bir modelden geliştirilerek küresel bir sosyal harekete dönüşmüştür (Murray ve Reynolds, 2000: 67). Adil ticaretin sosyal hareket olarak organize olması oldukça hızlı olmuştur. Üreticilerin rahatsızlığı bilinçli tüketicilerde karşılık bulmuş ve hareket

yayılmıştır. Bu bağlamda hareketi destekleyecek bir kitlenin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal hareketlerden bahsedebilmek için Gerlach ve Hire'a göre olması gereken en önemli iki özellik dağılmış gruplarda var olan bireylerin kendine hareket içinde yer bulabilmesi ve yüz yüze etkileşim yöntemidir (Turan, 2015). Adil ticaret örneğinde hareketin çok farklı coğrafyalarda ortaya çıkması ve ilerlemesi, bunu yaparken küçük üreticilerle tüketicilerin etkileşim halinde olması hareketin hızlı bir şekilde etki alanı bulmasına sebep olmuş ve salt bir sosyal hareket olarak geçirdiği süreci kısaltmıştır. Küçük üreticilerin marjinalleştirildiği ve üretim koşullarının elverişsiz olduğu koşullar sonrasında amaçlarında senkronize olmayı başaramış üreticiler ve tüketiciler sayesinde hareket ahlaki değerlere dayalı bir tabana sahip olmuştur. Bu bakımdan hareketin insan kaynağının uzun vadede yeterli olabileceğini söylemek mümkündür.

Bu sosyal hareketin diğer bir özelliği ise üretici ve tüketici arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlama çabasıdır. Nihai ürünün kalitesinin öneminin yanında asıl vurgulanan üretim yapılan çevre koşullarıdır. Nitekim koşulların iyi olması zaten doğrudan ürünü de kaliteli yapabilecektir. Geleneksel yaklaşımlarda tüketicinin isteklerine vurgu yapılırken bu yaklaşımda üretici ve tüketici arasındaki mesafe azaltılmıştır. Bu yakınlaşma ise yapılan düzenlemeler, şeffaflık ilkesinin uygulanması, bağımsız sertifikalama ve denetleme sistemlerinin varlığıyla sağlanmaktadır. Hareket bu bağlamda oldukça dinamiktir ve bu dinamizmini sağlayan üç kolu mevcuttur. İlki kişilerarası ilişkilere dayanan ticaret ve networklerle sağlanan güvendir. İkincisi ise resmi hale getirilmiş sertifikalama sistemlerdir. Üçüncüsü ise önde gelen firmalar ve hükümet tarafından belirtilen stratejilerin kabullenilmesidir (Wilkinson, 2007: 230). Hareket bu bağlamda kurumsallaşmaya doğru gidebilmektedir ve elde etmek istediklerini yönetmeliklerle, anlaşmalarla ve işbirlikleri ile kazanma eğilimine girmektedir. Adil ticaret hareketi örgütlenme seviyesi yüksek bir harekettir ve bunun sonucu olarak da uluslararası alanda etkin olabilecek kurumların varlığına sebep olmuştur. Hareketin farklı bölgelerde hemen hemen aynı amaçlarla devam eden varlığı kişisel bazda olmasa bile ülke bazında farklılaşmalara neden olmuştur. Adil ticaret hareketi denildiği zaman dünyanın farklı coğrafyalarında akla gelen bazı ülkeler vardır ve bu ülkeler gerektiğinde işbirliğine gidebilecek noktaya erişmişlerdir. Sistemin öncüsü sayılan bu ülkelerin varlığı sosyal hareketin sonunun ne olacağı noktasında ikilem yaratmıştır. Tam anlamıyla olmasa da çoğu amacında başarı elde etmiş hareket bir süre sonra sosyal hareket olmaktan çıkacaktır. Bu noktada hareketin başarıya uğradığı için tamamen ortadan kalkacağı öngörüsü adil ticaret hareketi için uygun olmayabilir. Öngörülebilecek iki ihtimalden söz etmek mümkündür: ilki, adil ticaret markası alanında başarılı olmuş ülkelerin daha farklı ittifaklara yönelip hareketin özünden sapabilme ihtimalidir. Bu noktada adil ticaret hareketi tamamen sona erip serbest ticaret sistemine yeniden entegre olma durumu söz konusu olabilir. İkinci olarak ise hareket kendini revize edebilir ve amaçlarını gözden geçirip yöntemlerini çeşitlendirebilir. Nitekim bu ihtimaller de günümüzde adil ticaretin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisidir. Adil ticaret, sosyal bir hareket olarak son aşamaya gelmiştir.

Adil ticareti sosyal bir hareket olarak değerlendirdiğimiz zaman hareketin kaynaklarını da incelemek gerekmektedir. Bu noktada kaynak açısından çeşitlilik görebilmek mümkündür. NAFTA'ya olan karşıtlığın devam ettiği Seattle, Prag, Washington, Davos, Porto Alegre, Quebec gibi şehirlerde oluşacak yeni hareketlerin koalisyonunun temeli görülmektedir. Bu koalisyon ise örgütlenmiş işçiler, çevreciler, çiftçiler ve tüketici gruplarından oluşmaktadır. Esasen harekete kaynak oluşturan ve sistemden rahatsız olan insan gücünün yanında diğer bir önemli kaynak da çok uluslu şirketlerdir (Klein, 2001: 86). Adil ticaret hareketini oluşturan dört temel gruptan söz etmek mümkündür. Bu gruplardan ilki ürünleri oluşmasını sağlayan üreticilerdir. Bu üreticiler gelişmekte olan veya Güneyli ülkelerin üreticileridir. İkinci grup ise alıcılarıdır. Alıcılar; ithalatçılar, araçlar şeklindeki aktörlerdir. Üçüncü olarak ise şemsiye kuruluşlar mevcuttur. Son olarak ise geleneksel ticari kurumlardan bahsetmek mümkündür. Belirtilmiş olan gruplar adil ticaretin endüstriyel tabanını oluşturan aktörlerdir (Moore, 2004: 76). Hareketin başlangıç aşamasında mevcut bazı eksiklikler ve yanlışlar bulunmaktadır. Sosyal hareketlerin temelinde genellikle olan hiyerarşik yapı, bu harekette daha karmaşık bir hal almıştır. Bu karmaşık yapı sebebiyle hareketin homojen olmadığını söylemek mümkündür. Ancak genel olarak “sosyal hareket” olarak adlandırılabilmesi için gerekli kaynaklar mevcuttur (Jaffee, Kloppenburg ve Monroy, 2004: 172). Kaynaklardaki artışın niceliğinin yanında niteliğinin de önemi adil ticaret örneği için büyüktür. Örneğin bu hareketin kaynağını oluşturan üreticilerin artması eğer bu üreticiler küçük üreticiler veya dışlanmış üreticiler olursa hareketin artan fayda ile ilerlemesine sebep olurken büyük üreticilerin katkısının fazla olması, hareketi azalan bir fayda mekanizmasına dönüştürecektir. Çünkü sisteme eklenen her büyük şirketin bir süre sonra salt kendi faydasını gözetme ve ticari güdülerle hareket etme potansiyeli yüksektir. Bununla birlikte hareket, yayılmasını sağlayabilecek bazı özelliklerden de yoksundur. Örneğin basın konferansları çok nadirdir ve hareket karizmatik bir liderden yoksundur (Klein, 2002: 87). Bu yüzden hareketin propagandasının belirli yollarla yapılması gerekmektedir. Sosyal evrim teorilerine göre hareket içerisindeki sosyal değişim uzun süren bir süreci kapsamaktadır (Turan, 2015). Bu nedenle hareketin propagandasının yapılması ileride kaynak sıkıntısı çekilmemesi adına büyük önem taşımaktadır.

2. Dünyada Adil Ticaret Kahve Ağları

Adil ticaret ürünlerinin satışı ile birlikte gerçekleştirilen uygulamalar temelde “network teorisi”ne dayanmaktadır. Bu bağlamda oluşturulmuş olan loblar birleştiği zaman networkleri oluşturmaktadır. Daha önce var olan ve adil ticaret ürünlerini hem üretmeye hem de tüketmeye hazır olan gruplar üzerinden yürütülen bir hareket söz konusudur. Bu yaklaşımın oluşturduğu tehlike ise Obershall'a göre hareketin parçalanmaya gidebilmesi ve bloklar arasında rekabetin oluşabilmesidir. Aynı ürün grubu için farklı bölgelerde oluşan rekabet sosyal ağlar oluşturularak ve iletişim halinde kalınarak azaltılmaya çalışılsa da bu durum uzun vadede adil ticaret için tehlike oluşturabilecek bir durumdur. Çalışmanın bu bölümünde adil ticaret ürün uygulamalarının kısaca gelişiminden söz edilecek ve bu ürünler arasında olan kahvenin uygulama içindeki yeri açıklanacaktır.

2.1. Adil Ticaret Uygulamaları

Hareketin sürecine bakıldığında başlangıçta tekstile ve el yapımı ürünlerine dayanan yelpaze sonrasında çay, kahve ve baharat gibi ürünlerle çeşitlenmiştir. Özellikle tekstil sektöründe Afrika kıtasından gelen etnik kıyafetler bu piyasadaki rekabeti artırmıştır. Bu ürünlerin satışı ise alternatif yollarla yapılmaktadır. Sağlıklı gıda dükkanları, kilise kurumları, kadın organizasyonları, öğrenci grupları ve siyasi gruplar, üyelik listeleri, yerel pazarlar ve çok yaygın olmasa da internet üzerinden sipariş ile ürünlerin satışı yapılmaktadır. 1970'ler ve 80'lerde işleyiş bu şekilde devam etmiştir ve tatmin edici bir seviyededir. 90'ların başına gelindiğinde ise satışlar azalmıştır (Low ve Davenport, 2006: 318).

1980'ler ve 1990'larda adil ticaret içerisinde sınıflandırılan ticari hareketler kendilerini eşitlikçi ve adil olarak ayırarak geleneksel ticarete alternatif olduklarını ortaya koymuşlardır. Bu duruşun nedeni ise bu dönemde sadece kar amacı güderek yapılan ticaretin fazla olmasıdır. Littrel ve Dickson'a göre 1980'lerde karşılaşılan en önemli zorluk yeni ticari aktörlerin ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte etnik detaylar taşıyan ürünlerin siparişlerinin artması da adil ticaret ürünlerin ayrıcalıklı tarafını zedelemiştir. Bu ekonomik koşullar altında alacağı ürünlerin kalitesine önem veren ve kaliteli malı alma eğilimi olan bir grup ortaya çıkmıştır. Adil ticaret hareketi ise bu noktada bir evrim geçirmiştir. Üç aşamadan oluşan bu evrim aslında hareketi de kurumsallaşmaya götüren yol olmuştur. Mevcut olan dünya mağazalarının profesyonelleştirilmesi, gıda endüstrisine yeni adil ticaret ürünlerinin eklenmesi ve adil ticaret markasının oluşturulmasıdır. Hareketin profesyonelleştirilmesi aşaması ürün yelpazesini ve satış alanlarını genişleterek sağlanmaya çalışılmıştır. Hareket genişledikçe siyasi arenada da etki alanı bulmak istemiştir. Siyasi alanda etki yaratmış olan en önemli adil ticaret oluşumları Uluslararası Alternatif Ticaret Federasyonu (IFAT)², Avrupa Adil Ticaret Birliği (EFTA) ve Avrupa Dünya Mağazaları Ağı (NEWS)'dir. Ürün yelpazesini geliştirme amacıyla 1980'lerde gıda endüstrisinden olan ürünler görülmeye başlanmıştır.

2.2. Bir Adil Ticaret Ürünü Olarak Kahve

Kahve, adil ticaret ürünü olarak farklı alanlarda incelenmesi gereken bir üründür. Kahvenin kendisinden başlayarak adil ticaret ağı içerisinde bulunduğu yere kadar incelenmesi gereken bazı konular mevcuttur.

² IFAT, 1989'a kadar kendi adıyla görev yaparken bu tarihten itibaren Dünya Adil Ticaret Kuruluşu (WFTO-World Fair Trade Organizaton) adını almıştır.

2.2.1. Adil Ticaret Hareketinde Kahvenin Önemi

Adil ticaret uygulamalarında kahvenin sektör halinde bu oluşuma dâhil edilmesi önemli bir dönemdir. Bu duruma atfedilen önemin ilk nedeni kahvenin ilk adil ticaret damgalı ürün olmasındandır. Ayrıca kahvelere adil ticaret markası verilmesi ticari hayatta rol alacak yeni aktörlerin ortaya çıkmasına da yeni girişimcilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Low ve Davenport, 2006; 320). Kahve uygulamalarında gösterilen göreceli başarı ve istikrar hareketin çıkış noktasının amacına yaklaştığını doğrular niteliktedir. Tarımsal ürünlerin ticareti ve dağıtımını tüm dünyaya hızlıca yayılırken aynı zamanda ülkelerin kalkınabilmesi amacı güden bu hareket üretimin yoğun olduğu Güney'i de bu çembere almayı başarabilmiştir. Ticaret ve finansal kaynaklar bakımından üstün olan Kuzey'in karşısında duran ve daha çok insan gücü ve üretim hammaddeleri ile belirgin özellik kazanan Güney arasındaki ticari bakımdan oluşan boşluk böylelikle kapatılmaya çalışılmaktadır. Adil ticaret ürünleri kalkınma amacıyla kullanıldığı sürece Kuzey'in aslında Güney'i sömürdüğü anlayışından uzaklaşacaktır (Raynolds, 2000; 299).

Kahve, adil ticaret hareketi adına oldukça önemli bir üründür (Taylor, Murray ve Raynolds, 2005: 201). Hareketin somut hale getirilmiş en önemli adımları başlangıçta bir ürün olarak kahve, kahve üreticileri ve kahve ihraç eden ülkeler temelinde şekillenmiştir. El yapımı ürünler Asya ve Afrika ülkeleri için önem kazanmışken söz konusu içecekler ve gıda olduğu zaman dikkat Latin Amerika bölgesine çekilmektedir (Wilkinson, 2007: 221). Kahve zaten hali hazırda siyasi dayanışmanın önemli bir aracı olarak görülmektedir. Üretici ve tüketici kuruluşlarını bir araya getirebilen ve adil ticaret markasının üretim lideri olan kahve bu bakımdan hareket içerisinde önemli yer edinmiş bir üründür (Raynolds, 2002: 42). Adalet, eşitlik ve güven gibi ahlaki değerler temelinde Kuzeyli tüketici ve Güneyli kahve üreticisi arasında bir bağlantı oluşturmuştur (Raynolds, 2002; Goodman, 2004: 910).

Kahve ile ilgili istatistiklere bakıldığı zaman markanın verildiği ilk tarih olan 1998 yılından günümüze kadar adil ticaret markası ile üretilen kahvenin miktarının sürekli arttığı ve diğer ürünlerden çok daha önce olduğu görülmektedir (Almanac, 2014: 6). 2017 yılının son güncel verilerine göre adil ticaret kahve ürününün en fazla üretildiği yer %86 oranla Latin Amerika ve Karayipler olmuştur. Adil ticaret kahve ürününün en çok üretildiği 6 ülke ise sırasıyla şu şekildedir: Peru, Honduras, Kolombiya, Brezilya, Nikaragua ve Meksika'dır. Meksika'dan sonra ise üretimde keskin bir şekilde düşüş görülmektedir. Toplamda 32 ülkede 582 kuruluş ile adil ticaret kahve ağı gittikçe genişlemektedir. Sayısal verilerde göze çarpan en önemli bilgi ise adil ticaret ürünlerinin %50'sini kahvenin oluşturduğu olmuştur. Nitekim 2016 yılından itibaren adil ticaret kahve kuruluşları artarken çiftçi sayısında ve ekilen alan genişliğinde azalma görülmektedir. Ancak verimlilik ve ürünün ticareti daha hızlı arttığından dolayı düşüşte olan değişkenler büyük etki yaratmamıştır (Fairtrade International, 2019).

Sektörel Problemler

Adil ticaret hareketinin içerisinde kahve sektörü için bazı problemler mevcuttur. En önemli problem sektörde arz fazlasının olmasıdır. Mevcut ürünleri satın alabilecek tüketici kitlesi hali hazırda yeterli olmamaktadır.³ Bu sebeple bazı adil ticaret markaları genişlemelerini durdurmaktadırlar (Hira ve Ferrie, 2006; 108). Bir diğer problem ise adil ticaret konusundaki farkındalığın artırılması gerekliliğidir. Mevcut farkındalığın düşük olması toplumlara yeterince bilgi verilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Adil ticaret kahve hareketi öncelikli olarak ABD ve Kanada’da yüksek talep görmüştür. Bu ülkelerdeki kahve tüketicilerinin büyük bir çoğunluğu adil ticaret hareketi konusunda bilgi sahibi bile değildirler. ABD’de yapılmış olan bazı araştırmalar ile birlikte de aslında bu durumla ilgili önemli engeller olduğu görülmektedir. Bu engeller sertifikalama, farkındalık ve erişilebilirlik olarak başlıklandırılmaktadır (Hira ve Ferrie, 2006: 110). Hangi ürüne adil ticaret markasının verilmesi gerektiğinin belirsizliği, kişilerin bu ürünlerden çoğunlukla haberinin olmaması ve insanların hemen her yerde ulaşabilecekleri şekilde ürünlerin satılıyor olmaması nedeniyle sıkıntılar yaşanabilmektedir.

2.2.2. Kahve İşbirliği Ağlarının İşleyişi

Ağların İç İşleyişi

Kahve, adil ticaret ürünlerinin gıda sektöründeki ilk adımıdır ve 40 yılı aşkın bir süredir adil ticaret etiketi ile yaygın bir şekilde üretilmekte ve satılmaktadır. Adil ticaret sertifikalı kahve üreticileri FLO’ya göre demokratik organizasyonlar içerisinde çalışmalı ve iç işleyişlerine dair raporlamaları yapmalıdırlar. Üyeler, yerel temsilciler seçerek kendilerini bu yolla temsil ettirmektedirler. Yönetimde bulunanlarla birlikte teknik elemanlar da işleyiş açısından büyük öneme sahiptirler. Ayrıca gruplar içinde ve arasında eğitimler gerçekleştirilmekte, liderlerin de yereli ziyaret etmesi gerekmektedir. Ayrıca yönetim anlamında bulunması gereken bir diğer özellik ise kooperatiflerin yeni üyelere açık olmasıdır (Taylor ve diğerleri, 2005: 203). Adil ticaret kahvesinin yönetim konusu oldukça tartışmalı bir hal almaktadır. Piyasadan etkilenen bu süreçle birlikte ayrıca siyasi ve sosyal ilişkilerden etkilenen, adil ticaret kahvesi pazarındaki herhangi bir değişikliğin siyasi ve sosyal ilişkileri etkilediği, koordinasyon ve denetlemedeki herhangi bir zorluğun oluşabileceği bir durum mevcuttur. Bu açılarından bakıldığında görünen istikrarsız ortam yönetişimi de etkilemektedir. Kahve işbirliklerinin yönetişimi bir açıdan bakıldığında pazarın koşullarını bağımlı haldedir. Adil ticaret kahve ürünü satın alacak olan ithalatçıların da dikkat etmeleri gereken bazı kriterler mevcuttur: 1) bir hasat döngüsü

³ Adil ticaret kahvesini alabilecek tüketici kitlesi normal bir kahveyi alabilecek kitleye göre daha dardır. Bunu belirleyen farklı etmenler de mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Linton, A., Liou, C.C. and Shaw, K.A.(2004). A Taste of Trade Justice: Marketing Global Social Responsibility via Fair Trade Coffee. *Globalizations*, 1(2), p.231.

içerisinde yapılan anlaşmalar dâhilinde sadece kahvenin yetiştiricisinden kahve alınacaktır. 2) ithalatçılar minimum fiyatı garanti edebilmelidir. 3) ithalatçılar ürünün %60'ını hemen ödeyebilmelidirler (Raynolds: 6).

Kriterler ve Denetleme

1999'da kurulan Adil Ticaret İnceleme Grubu, hareket ile ilgili eksikliklerin ve tıkanma noktalarının neler olduğunu saptamak ve ona göre bir yol haritası izleme amacıyla hareket etmektedir. Başlangıçtaki ürünler sıradan kalitede ve aslında farklılaşmamış olan ürünler idi. Kahve üreticileri dayanışma amaçlı kendi ürünlerinin satın alınmasını beklerken adil ticaret gündeme geldiğinde ürünün kalitesi de çok önemli bir unsur olmaya başlamıştır. Son yıllarda adil ticaret kahvesi için alınan eğitimlerin sayısı artmakta ve saha için gerekli teknolojik yatırımlar da yapılmaktadır. Ayrıca belirli aralıklarla kahve tadım yarışması yapılarak da sektörde kaydedilen ilerleme doğal yollarla test edilmektedir (Murray, Raynolds ve Taylor, 2006: 184).

Adil ticaret hareketi, kahve sektörü özelinde de düşünüldüğünde reformcu bir sosyal harekettir. Uzun vadede istenilen değişiklikler sınırlıdır. Değişimi isteyen kitle ise en küçük üreticiden özel şirketlere kadar oldukça geniş bir yelpazeyi içine almaktadır. Uzun sürecek olan bu süreç için üreticilerin bu fikre bağlılığı önem taşımaktadır (Turan, 2015). Bu sebeple önde gelen işbirlikçileri tarafından salt kahve krizinden etkilenmemek adına adil ticaret üretim sektörüne dâhil olmak isteyen ve daha ziyade kar amacı güden ve faydacı bir yaklaşım sergileyecek olanları sektörden elemek adına bazı kriterlerin sağlanması beklenmektedir. Beklenen kriterler şunlardır: işbirliği içerisinde gönüllü eylemler yapabilme, yönetime dâhil olma, güvenilir çiftçi olduğunu kanıtlama, daha önceki işlerindeki dürüstlüğü ve organik çiftçiliğe dönüşebilme durumu. Bunlar dikkate alınarak yeni üyelerin seçiminde daha titiz bir yaklaşım sergilenmektedir (Murray ve diğerleri, 2006: 185).

Fayda

Kahve üreticilerinin adil ticarete dâhil olmaya başladıktan sonraki faydalarına bakıldığı zaman şu tespitleri yapabilmek mümkündür. İşbirliklerine dâhil olan her yeni üyenin ve işbirliği alanının genişlemesinin normal bir adil ticaret kahvesi üreticisine olan maddi katkısı her zaman küçük miktarlarla sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte bazı üreticiler, Adil Ticaret tarafından üreticilere garanti edilen fiyatın da düşürülmesini teklif etmektedirler. Bu durum ise anlayışın doğasını bozabilecek ve adil ticareti geleneksel ticarete yaklaştırabilecek bir farklılıktır (Murray ve diğerleri, 2006: 185). Meksika'daki önemli işbirliklerinden birinin temsilcisi bununla birlikte şu açıklamayı yapma ihtiyacı hissetmiştir: adil ticaret oluşuma katılabilecek herhangi bir işbirliğinin süresi, daha az faydalanan grupların faydasını artırabilecek bir zaman dilimi içerisinde kısıtlanmalıdır. Böylelikle zaman bakımından getirilen kısıtlamanın verimi ve dolayısıyla faydayı

artırabileceği düşünülmüştür (Gonzalez, 2002: 32-33). İşbirliğine dâhil olan büyük firmaların varlığı da hareketin işleyişi adına tehdit oluşturabilmektedir. İşbirliği ağına dâhil olan her büyük şirket hareketin toplamına maddi olarak katkı sağlarken küçük üreticileri çoğu zaman göz ardı edip hareketin çıkış noktasının unutulmasına sebep olabilmektedir. Nitekim büyük şirketlere kahve yapabilmeleri adına fiziksel ortam da sağlandığı takdirde küçük üreticiler bu geleneksel döngünün içerisinde tekrar önemlerini yitireceklerdir. Esasen oldukça sistematik şekilde organize olmuş gruplar mevcuttur. Bu noktadan sonra asıl sorunsal adil ticaret kahve pazarının genişlemesi ve köklenmesi durumunda bundan sağlanabilecek faydanın sürdürülebilirliği ve bu durumun ne kadar gerekli olduğu noktasındadır. Yataylar arası eşit bir genişlemeden bahsedilmediği sürece bu sistem içerisinde var olan ve diğerlerinden maddi kaynaklar bakımından sıyrılan büyük ölçekteki işbirlikçiler hareketin doğasını bozmaya meyilli olacaktırlar. Büyük ölçekli firmaların ve işbirlikçilerinin kendi aralarında anlaşmalar yapması, hatta FLO'ya dâhil olmayanların da kendi kriterlerini belirleyip kendi aralarında bazı tarifelere gitmesi ve doğrudan pazarlamaya ve pazara yönelik girişimlerde bulunulması adil ticaret kahve sektörünün karşı karşıya olduğu tehlikenin göstergelerindendir.⁴

Kahve sektörünün büyük problemleri olarak yansıyan ve açıklanmış olan problemlerin temelinde organizasyonların gerçekten demokratik şekilde işleyip işlemediği yatmaktadır. Çünkü demokratik oluşumlarda bilgilendirme ve bilgi alabilme mekanizması gelişmiştir. Küçük üreticiler adil ticaretin bile ne olduğu konusunda tam olarak fikir sahibi değilken bu hareket adına daha fazlasını yapamamaktadırlar. Örneğin organik hareketler bile çiftçiler tarafından daha büyük destek görmekte ve somutlaşabilmektedir. Adil ticaret kavramı daha soyut kalmaktadır (Murray ve diğerleri, 2006: 188).

2.3. Dünya Geneline Adil Ticaret Kahve Ağları

İthal edilen ilk adil ticaret markalı kahve Guatamala'dan Hollanda'ya 1973 yılında olmuştur (Gendron ve diğerleri: 66). 1982 yılında birkaç küçük ölçekli kahve kavurma ve dağıtım şirketi bir araya gelerek Specialty Coffee Association of America (SCAA)'yı kurmuştur. Amaç yüksek kalitede gurme kahve üretimi ve bu üretimin devamlılığını sağlamak olmuştur. Küçük ölçekli üreticiler, dağıtıcılar, pazarlamacılar gibi birçok aracı da sistemde mevcuttur. Adil ticaretin kullanılması ise bu fikri ekarte etmiştir (Bacon, 2005: 500). Bu noktadan sonra adil ticaret kahve literatüründe etiketleme aşamasına vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda 1988 yılında Hollanda'da Max Havelaar⁵ markası oluşmuştur.

⁴ La Selva, Fransa, Meksika, İspanya ve ABD'de 18 dükkan açmış, CEPCO ve UCIRI Meksika'da dükkanlar açmış ve CEPCO çok-uluslu firmalarla (Van Weely, Hamburg Coffee Company, Exelco ve Royal Coffee) anlaşmalar imzalamıştır.

⁵ Hollanda'da kurulan Max Havelaar'ın Meksikalı bir grup kahve üreticisinin talebi üzerinde kurulduğu iddia edilmektedir. Meksika'nın bu talebinin nedeni Avrupa pazarına daha rahat girebilmesinin yanında aynı zamanda küçük üreticiler için yeni bir alan oluşturulması talebidir. Bkz: Jaffee et al., 2004, p.184.

Bunu takiben 1990'da Belçika'da; 1992'de İsviçre'de etiketleme çalışmaları devam etmiştir. İngiltere, İrlanda ve Kanada "Adil Ticaret" etiketini kullanmıştır. Avusturya, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Japonya, ABD ve Kanada ise "Transfair" etiketini kullanmışlardır. İsveç ise "Rattvisenmarkt" etiketini kullanmıştır. 1997 yılına gelindiğinde ise belirtilen ülkeler başta olmak üzere 17 ülkenin öncülüğünde Fair Labelling Organization (FLO) kurulmuştur. Günümüzde Avustralya, Yeni Zelanda ve Meksika'dan da ulusal girişimler bu oluşuma üye olmuşlardır (Gendron ve diğerleri, 2009: 66).

Avrupa'ya bakıldığında daha geniş çapta kabul görmüş bir adil ticaret hareketi ve uygulamaya eğilimin daha fazla olduğunu görmek mümkündür. Adil ticaret ürünlerinin pazardaki payları Avrupa'da oldukça yüksektir. Bunun sebebi ise Avrupa'daki aktivistlerin hareketi standartlara ulaştırabilmesi ve bu durumun yasalar ve düzenlemelerle karşılık bulabilmesidir. Ayrıca 2000'li yılların başında oluşan "deli dana" salgını da insanların etik uygulamalara ve standartlara olan ihtiyaçlarını artırmıştır. Avrupa'nın bir diğer avantajı ise özel sektörün de bu harekete destek vermesi ve bunu sadece finansör olarak değil harekete bizzat harekete fiziksel katılım sağlayarak yapmalarındır. Kuzey Amerika'ya bakıldığında ise büyük, çok uluslu bazı şirketleri görebilmek mümkündür. Ancak adil ticaret uygulamaları çoğu zaman meşru görülmemekte ve bu yüzden de pazar genişleyememektedir. Ancak yapılan bazı çalışmalara göre her ne kadar geniş bir pazar bulunmasa da bireyler adil ticaret ürünü olduğu takdirde normalde ödemiş olduklarından daha fazla fiyat ödemeye razı olmaktadır. Ayrıca Kanada'nın gurme kahve şirketlerinden biri olan "the Second Cup" adil ticaret prensiplerini benimseyenler bile ürünlerini sertifikalattırmayacaklarını açıklamıştır. Bu durum da henüz Amerika kıtasında adil ticaretin meşruiyetinin düşük olduğunu göstermektedir. Prensiplerin yayılması ve uygulanması için de özel sektör ve kamu sektörünün aktivistlerle işbirliği içerisinde çalışmaları gerekmektedir. Meşruiyetin henüz tam olarak yayılmamış olmasına karşın özellikle ABD ve Kanada'da hükümet ile de işbirliği çalışmaları yapılmaktadır (Hira ve Ferrie, 2006: 110-112).

Kahve pazarını kontrol eden güçlere baktığımız zaman şu isimleri görebilmekteyiz: kavrulmuş ve çözünebilir kahve pazarının %50'sini Nestle ve Philip Morris kontrol etmektedir. Sara Lee, Procter ve Gamble ve Tchibo'yu da dâhil ettiğimiz zaman toplamda pazarın üçte ikisini kontrol eden en büyük 5'i görebilmekteyiz. Ancak sonrasında kahve kavurucu küçük üreticilerin sayısı da artmış ve pazara yeni işbirlikçiler dâhil olmuşlardır (Taylor, 2005: 133). Adil ticaret alanında bu güçler hâkim iken bir yandan da sıradan kahveleri satan güçler de mevcuttur. Adil ticaret ile birlikte üreticinin kahvenin satılmasından elde ettiği gelir de artmaktadır. Bunu, perakendeci ve aracılardan elde ettiği payı düşürerek sağlamaktadır. Bu yöntemle üretilen ürünler nicelik bakımından çok fazla olmadığından dolayı nakliye maliyetleri de fazladır. Ürünlerin fiyatlarını artıran önemli etkenlerden biri de budur (Hira ve Ferrie, 2006: 114).

Kahve, bazı ticari mallar gibi talebi inelastik bir üründür. Kahve fiyatlarındaki aşırı yükseliş ya da düşüş talep üzerinde çok önemli değişiklikler yaratmayacaktır. Fakat kahve üretimin miktarlarındaki önemli farklılıklar sebebiyle kahve fiyatları istikrarsızdır. 1989 yılında Uluslararası Kahve Anlaşması da geçerliliğini yitirmiştir. Bu sebeple kahve fiyatlarını kontrol edebilecek bir mekanizma da kalmamıştır. Zaten düşük ilerleyen kahve fiyatları Vietnam'ın yükselmesiyle birlikte daha da düşmüştür. Dünyanın en büyük kahve üreticisi olan Brezilya'da bile kahve üretimi ve aynı zamanda fiyatları da düşmüştür. Kendi kahve pazarlarını bu durumdan kurtarabilmek adına bazı kahve üreticileri de markalama yoluna gitmişlerdir. Örneğin Kolombiya, "Juan Valdez" kampanyası ile kendi ülkesinin kahvesini diğer kahvelerden üstün tutmuştur. Ancak markalama çalışmalarının handikapı da markayı veren şirketin adının ön plana çıkarılması, kahvenin menşei olan ülkeye yeteri kadar vurgunun yapılmamasıdır. Zaten kahve pazarındaki temel problemi bu durum oluşturmaktadır. Kahvenin pazarlanabilmesi için gereken güç perakendeciler, tüccarlar ve kahveyi kavuranlardadır. Bunun dışında asıl üreticiler bu döngüde en güçsüz olan aktörlerdir (Hira ve Ferrie, 2006: 113). Adil ticaret uygulamalarının kahve ile yaygınlaştırılmaya başlanması ile birlikte bu oluşuma dâhil olan sıradan bir kahve üreticisinin gelirinin ne derecede arttığını ölçmek oldukça zor olmaktadır. Ancak elde edilmiş olan en net fayda ve bu sayede de gelir ise 2002 yılında kahve fiyatları için güvence edilen bir fiyatın belirlenmiş olmasıdır (Taylor ve diğerleri, 2005: 202). Bu sayede üreticiler neredeyse sıradan bir kahve üreticisinin gelirinin iki katı kadar gelir elde etmişlerdir. Ayrıca bu iletişim ağına dâhil olan üreticiler için kredi kolaylıkları da sağlanmaktadır. Nitekim kredi alabilmek için var olan prestijleri ve niş ürünler ile piyasada olmaları üreticilere bu anlamda bir fayda sağlamaktadır (Taylor ve diğerleri: 202). Adil ticaretin kahve üreticisi çiftçiler üzerinde dolaylı faydaları da mevcuttur. Fiyat konusunda kaygısı olmayan üreticiler daha istikrarlı dönemler geçirmektedirler. Fiyatlarla gelen bu istikrar üreticilerin kendi kapasitelerini artırmaları adına kaynak sağlamaktadır. Mendez'e göre de adil ticaret sertifikalama ve yönetme süreçleri kuruluşların yönetsel kapasitelerinin de gelişmesine olanak sağlamaktadır (Taylor ve diğerleri, 2005: 202).

Adil ticaret kahve sektörüne kahve krizi sırasında ilgi oldukça yoğun olmuştur. Pazara daha önce dâhil olan kahve üreticileri krizden zarar görmezken diğer üreticiler de bu dönemde ürünlerinin farklılıklarını vurgulamaya çalışarak adil ticaret sertifikasını ve etiketini almak için çaba sarf etmişlerdir. Ancak sistemin işleyişini çoğunlukla sisteme ilk dâhil olan aktörler yönlendirmektedir. Bu yönlendirme yeni dâhil olacakları zorlayacak türden değil aksine girişlerini teşvik edici yöndedir. Meksika bu bağlamda en önemli örnektir. Kendi içerisinde pazarlamayı sağlayan *Agromercados* adında bir kurum oluşturmuş olan Meksika *Cafe Fertil* adıyla organik ve adil ticaret kahvesi markasını oluşturmuştur (Jaffee ve diğerleri, 2004: 185). Meksika'da adil ticari üretim mevcut olan işbirlikleri ve işbirliği arayışı içinde olanlarla işlemektedir. Hem Meksika'da hem de dünyada öncü olan UCIRI, La Selva'nın sisteme dâhil olmasına yardım etmiştir. Aynı şekilde La Selva da Majomut'u desteklemiştir. Adil ticaretin bakış açısı bunu gerektirmektedir. Böyle bir ortamda ticari

rekabetten ziyade daha fazla üreticiyi tüketici ile buluşturmak daha önemli bir misyondur. Nitekim tüketiciler de tek bir tür ürünü her zaman kullanma eğiliminde olmamaktadırlar (Murray ve diğerleri, 2006: 185).

Sonuç

Adil ticaret hareketi serbest ticarete ve küreselleşmeye karşı oluşturulmuş alternatif ticaret arayışlarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hareketin kaynağını bir yandan küçük üreticiler ve bilinçli tüketiciler oluştururken diğer yandan da hareketi destekleyen özel sektör ve yer yer de kamu sektörü de hareketin kaynağı sayılabilir. Ekonomik bir sosyal hareket olarak ortaya çıkan bu hareketin temel amacı küçük üreticilerin marjinalleştirilip dışlanmasına karşı koyarak üretim koşullarının iyileştirmeye çalışmaktır. Bu açıdan bakıldığında hareketin temellerini 19. Yüzyıl Avrupa'sındaki kooperatifleşme hareketlerinde görebilmek mümkündür. Adil ticaret hareketi hiçbir dönemde savunucuları tarafından radikalleştirilmemiş, daha ziyade aracı bazı kurumlar ve işbirliği mekanizmaları oluşturularak hedefe doğru gidilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple hareket bazı sosyal hareketler gibi şiddet içermemektedir. 20. Yüzyıla gelindiğinde ise aynı düşünce yapısı ile çok daha farklı alanlara yayılan bir hareket karşımıza çıkmıştır. Ürünlerin çeşitlendirilmesi dönemi olarak da nitelendirilebilecek bu dönemde adil ticaret hareketi etki alanını genişletmiştir. Hem bölgeler çeşitlenmiş hem de ürünlerin sayısı artmıştır. Adil ticaret hareketinin kendi içerisindeki gelişimine bakıldığında ise adaptasyon, kurumsallaşma ve sertifikalama süreçlerinin olduğu görülmektedir.

Adil ticaret hareketi günümüzde yaygın bir şekilde görülebilse de bazı bölgelerde kapasite olmasına rağmen tam anlamıyla meşru görülmediği için uygulanmasından kaçınılmaktadır. Diğer bir yandan da farklı bölgeleri birbirine bağlayan ağlarla etkileşim içerisinde yürütülen bir kanadı da mevcuttur. Bütün bu oluşumlar için bir adil ticaret ürünü olan "kahve"nin önemi oldukça fazladır. Nitekim markalanan ilk ürün olarak kaydedilen kahve, kökenlerini daha çok Latin Amerika'da bulsa da markalanması Avrupa'da daha önce olmuştur. Ayrıca kıtalar arasında adil ticaret markalı ürünler üzerinden yapılan işbirliği de bu ağ sınırlandırmamak gerektiğini destekler niteliktedir. Her bölge kendi markasını kendisi oluşturmuş ve ürünlerini o adla tanıtmıştır.

Hareketin geçtiği süreçlere ve bugün geldiği noktaya bakıldığında şunları belirtmek yerinde olacaktır: hareket bir sosyal hareket olarak geçirmesi gereken aşamaları başarı ile tamamlamıştır. Yeni sosyal hareket teorisi çerçevesinde değerlendirmenin daha uygun olduğu bu hareket günümüze kadar başarılı ile aşamalarını tamamlamış olsa da networklerden oluşan işleyişi sebebiyle günümüzde amacından sapmak ve dağılmak tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Hareketin önündeki bir diğer tehlike ise başladığı yere dönme riskidir. Şöyle ki büyük ve çok uluslu şirketlerin harekete dâhil olması bir süre sonra ticaret sistemini tekrar güç savaşına haline getirebilecektir. Bu aşamada büyük üreticiler pazara hâkim olurken küçük üreticilerin dışlanma ihtimalleri artacaktır. Bununla birlikte

uzun vadede kaynak sıkıntısı çekmeyeceği yönünde belirtiler mevcuttur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki yukarıdaki ihtimallerden herhangi birinin gerçekleşmesi durumunda hareketin asıl kaynağı olan dışlanmış küçük üreticiler sistemden çıkmış olacaklardır. Sistemde küçük üretici gruplarının olmaması da hareketin ortaya çıkış amacını da kaldırmış olacaktır. Bunun yerine sadece etik değerler ve çevre koşulları gözetilerek üretimi yapıldığı bir ticaret sisteminin oluşması ihtimali ortaya çıkacaktır.

Adil ticaret uygulamalarına bakıldığı zaman ise kahvenin diğer ürünlerden farklı bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. İlk markalanan ürün olmasının etkisi oldukça fazladır; ancak kahvenin bir ürün olarak organik tarıma yakın duruşu da diğer ürünler arasından sıyrılabilmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca her bölge için değişen aromaları sebebiyle de ürünlerin farklılaştırılmasının nispeten kolay olduğu bir üründür. Aromaların çeşitliliği, ihracat rakamlarının yüksekliği ve gurme markaların varlığı sebebiyle adil ticaret ürünü olan kahve daha ziyade Latin Amerika bölgesinde yaygındır. Adil ticaret hareketinin en önemli unsurlarından birisi sürdürülebilir olmasıdır. Bunun sağlanabilmesi için ise uzun vadede adil ticaret ürünleri kullanacak olan kitlenin bilinçlenmesi ve hareketin özünü kavraması gerekmektedir.

Kaynakça

Almanac (2014). Fair Trade USA.

Aranda, J. and Morales, C. (2002). Poverty Alleviation through Participation in Fair Trade Coffee Networks: the Case of CEPCO. Oaxaca, Mexico.

Bacon, C. (2005). Confronting the Coffee Crisis: Can Fair Trade, Organic, and Specialty Coffees Reduce Small-Scale Farmer Vulnerability in Northern Nicaragua?. *World Development*, 30(33), pp.497-511.

Fairtrade International. (2019). Monitoring the Scope and Benefits of Fairtrade: Coffee. Bonn: Fairtrade International. Kasım 5, 2019 tarihinde https://files.fairtrade.net/publications/2019_Monitoring_Coffee_10thEd.pdf adresinden alındı.

Gendron, C., Bisailon, V. and Rance, A.I.(2009). The Institutionalization of Fair Trade: More than Just a Degraded Form of Social Action. *Journal of Business Ethics*, 86, pp.63-79.

Gonzalez, A.A.(2002). Evaluation of the current and potential poverty alleviation benefits of participation in the Fair Trade market: The case of Unión La Selva, Chiapas, Mexico. *Union of Societies of La Selva, Federation of Social Solidarity Societies*, pp.1-34.

- Goodman, J. (ed.). *Protest and Globalisation: Prospects for Transnational Solidarity*. Sydney: Pluto Press.
- Goodman, M.K.(2004). Reading fair trade: political ecological imaginary and the moral economy of fair trade foods. *Political Geography*, 23, pp.891-915.
- Hira, A. and Ferrie, J. (2006). Fair Trade: Three Key Challenges for Reaching the Mainstream. *Journal of Business Ethics*, 63, pp.107-118.
- İnternet: 10 Principles of Fair Trade. *WFTO*. Web: <http://www.wfto.com/fair-trade/10-principles-fair-trade>, Erişim Tarihi: 05.12.2015.
- Jaffee, D., Kloppenburg, J.R. and Monroy, M.B. (2004). Bringing the “Moral Charge” Home: Fair Trade within the North and within the South. *Rural Sociology*, 69(2),pp.169-196.
- Johnson, J. (2002). Consuming global justice: Fair Trade Shopping and Alternative Development içinde Goodman, J. (ed.). *Protest and Globalisation: Prospects for Transnational Solidarity*. Sydney: Pluto Press.
- Klein, N. (2001). Reclaiming the Commons. *New Left Review*, 9, pp.81-89.
- Kocken, M. (2003). Fifty Years of Fair Trade: A Brief History of the Fair Trade Movement.
- Le Velly, R. (2004). *Le commerce equitable: des échanges marchands contre le marché et dans le marché*. Unpublished thesis, Université de Nantes.
- Levi, M. and Linton, A. (2003). Fair Trade: A Cup at a Time?, *Politics & Society*, 31(3), pp.407-432.
- Linton, A., Liou, C.C. and Shaw, K.A. (2004). A Taste of Trade Justice: Marketing Global Social Responsibility via Fair Trade Coffee. *Globalizations*, 1(2), pp.223-246.
- Low, W. Ve Davenport, E. (2005). Postcards from the Edge: Maintaining the “Alternative” Character of Fair Trade. *Sustainable Development*, 13, pp.143-153.
- Low, W. Ve Davenport, E. (2006). Mainstreaming Fair Trade: Adoptioni Assimilationi Appropriation. *Journal of Strategic Marketing*, 14(4), pp.315-327.
- Moore, G. (2004). The Fair Trade Movement: parameters, issues and future research. *Journal of Business Ethics*, 53(1-2), pp.73-86.

- Murray, D.I. and Raynolds, L.T. (2000). Alternative Trade in Bananas: Obstacles and Opportunities for Progressive Social Change in the Global Economy. *Agriculture and Human Values*, 17(10), pp.65-74.
- Murray, D.L., Raynolds, L.T. and Taylor, P.L. (2006). The Future of Fair Trade Coffee: Dilemmas Facing Latin America's Small Scale Producers. *Development in Practice*, 16(2), pp.179-192.
- Odabaşı, Y. (2007). Adil Ticaret Uygulamaları ve Pazarlama İlişkisi. *Pazarlama Dünyası*, 6, ss.36-43.
- Raynolds, L. (2002). Forging new Consumer-Producer Links in Fair Trade Coffee Networks. *Sociologia Ruralis*, 42, pp.389-409.
- Raynolds, L. T. (2000). Re-embedding Global Agriculture: The International Organic and Fair Trade Movements. *Agriculture and Human Values*, No:17, pp.297-309.
- Renard, M.C.(2003). Fair Trade: Quality, Market and Conventions. *Journal of Rural Studies*, 19, pp.87-96.
- Taylor, P.L.(2005). In the Market But Not of It: Fair Trade Coffee and Forest Stewardship Council Certification as Market-Based Social Change. *World Development*, 33 (1), pp.129-147.
- Taylor, P.L., Murray, D.L. and Raynolds, L.T. (2005). Keeping Trade Fair: Governance Challenges in the Fair Trade Coffee Initiative. *Sustainable Development*, 13, pp.199-208.
- The Ethical Consumer Report. (2003). *Cooperative Bank*.
- Turan, K. (2015). Sosyal Hareketler Doktora Ders Notları, Gazi Üniversitesi.
- Veit, P. (1997). Commerce equitable entre l'Europe et le Tiers Monde.
- Wilkinson, J. (2007). Fair Trade: Dynamic and Dilemmas of a Market Oriented Global Social Movement. *J Consum Policy*, 30, pp.219-239.

DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON KEŞİFLERİ BAĞLAMINDA İSRAİL- LÜBNAN DENİZ YETKİ ALANI UYUŞMAZLIĞININ EKONOMİ-POLİTİĞİ

Zekiye Nazlı KANSU¹

Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Ekonomi Politikliği Anabilim Dalı

Özet

İsrail ve Lübnan, İsrail'in 1948'de kuruluşundan itibaren savaş halinde olan ve diplomatik bağları bulunmayan iki Ortadoğu ve Doğu Akdeniz ülkesidir. Son yıllarda, Doğu Akdeniz'de meydana gelen hidrokarbon keşifleri ve arama faaliyetleri kapsamında İsrail ve Lübnan, deniz yetki alanı bağlamında çatışma yaşamaktadır. Bir başka ifadeyle, iki ülke arasındaki çatışma ve savaş hali, enerji kaynakları bağlamında denizel alana da yansımıştır. Bu çalışmada, Lübnan ve İsrail'in ekonomi-politik atmosferine değinilerek, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşifleri ve arama faaliyetlerindeki rolü ortaya konulacaktır. Sonrasında, İsrail-Lübnan deniz yetki alanı çatışması ele alınarak, değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, İsrail, Lübnan, Deniz Yetki Alanı, Ekonomi-Politik

Giriş

Doğu Akdeniz'de son yıllarda meydana gelen hidrokarbon keşifleri, bölge ülkelerini, bölgesel dinamikleri ve küresel güçlerin Doğu Akdeniz'e ilişkin politikalarını ekonomi-politik, hukuki ve diplomatik açıdan dönüşüme uğratmaktadır. Doğu Akdeniz'de hidrokarbon keşifleri gerçekleştiren en önemli ülkelerinden birisi İsrail'dir. Önemli bir enerji ithalatçısı olan İsrail'in, GSMH'sinin önemli kısmı enerji ithalatına harcanmaktaydı. Ancak, meydana gelen hidrokarbon keşifleri ile birlikte bu sürecin değişime uğradığı görülmektedir.

İsrail'in en önemli iki sahası Tamar ve Leviathan 2000'lerle birlikte keşfedilmiştir. Henüz üretime geçmeyen Leviathan ile üretime başlayan Tamar, İsrail'e önemli ekonomik katkı sağlayacaktır.

Doğu Akdeniz keşiflerine ilişkin bir diğer önemli ülke ise Lübnan'dır. Lübnan'ın offshore (açık deniz) alanında henüz hidrokarbon keşifleri gerçekleşmemekle birlikte önemli rezerv potansiyeline sahip olduğu tahmin edilmektedir. 2010 yılında USGS'in ilan ettiği Levant Havzasında bulunan tahmini petrol ve doğal gaz miktarının bir kısmının da Lübnan'da yer aldığı öngörülmektedir. Lübnan'ın sahip olduğu ekonomik ve politik sorunlar, ülkenin hidrokarbon keşiflerine ilişkin süreçte diğer ülkelere kıyasla arkada kaldığını göstermektedir. Ancak son yıllarda, Lübnan, offshore (açık deniz) alanını 10 parselde ayırarak bu parsellerden 4 ve 9 numaralı olanları ihaleye çıkarmış ve bu parsellerde

¹ Zekiye Nazlı KANSU, zekiyenazlikansu@hotmail.com

hidrokarbon arama yetkisini TOTAL, ENI ve NOVATEK konsorsiyumuna vermiştir. Zaten genelde Doğu Akdeniz’de, uluslararası enerji şirketleri, konsorsiyumlar gerçekleştirerek girmektedirler. Bu kapsamda, Lübnan’da henüz hidrokarbon keşifleri gerçekleştirilmemekle birlikte arama çalışmalarının sürdüğü görülmektedir.

Sınır komşusu olan Lübnan ve İsrail’in, 1948’de İsrail’in kuruluşundan itibaren çatışma halinde olduğu bilinmektedir. Bu iki ülke birbirlerini tanımamaktadır ve hiçbir diplomatik bağa sahip değildir. İki ülkenin bugünkü mevcut sınırı ise 1980’lerde “de facto” olarak oluşturulmuştur.

Doğu Akdeniz’de meydana gelen hidrokarbon keşifleri ve hidrokarbonlara ilişkin arama faaliyetleri, İsrail ve Lübnan’ın deniz yetki alanlarında önemli bir çatışmaya neden olmuştur. Bu çatışma, Lübnan’ın 9. Parseli ihaleye çıkarması ile önemli bir boyuta gelmiştir. İsrail’in iddiası, 9. Parselin, İsrail karasuları içerisinde yer aldığıdır. Bu bağlamda, İsrail ile Lübnan arasında 854 km² ‘lik alanda deniz yetki alanı uyuşmazlığı bulunmaktadır. İsrail ve Lübnan’ın deniz yetki alanlarına ilişkin bir anlaşması bulunmamaktadır. İsrail-Lübnan, deniz yetki alanı çatışması nedeniyle Lübnan’ın hidrokarbon arama faaliyetlerini sekteye uğratmaktadır.

Uzun yıllar politik sorunlar ve iç savaşla mücadele eden Lübnan’ın siyasi atmosferi ve ekonomisi oldukça sorunludur. Lübnan, tıpkı İsrail gibi enerjiyi ithal eden bir Doğu Akdeniz ülkesidir ve enerji ithalatına harcanan gelir, ülke adına oldukça önemlidir. Bu açıdan, Lübnan’ın hidrokarbon keşifleri gerçekleştirebilmesi ve bu keşifleri iç talebini karşılamak üzere kullanması, ayrıca, en iyi ihtimalle ihraç edebilmesi Lübnan’ın ekonomi-politik atmosferine oldukça önemli katkı sağlayacaktır. İsrail-Lübnan deniz yetki çatışması kapsamında Hizbullah, İsrail’in doğal gaz sahalarını, kurmayı planladığı LNG tesislerini ve genel olarak güvenliğini tehdit etmektedir. İsrail ise Lübnan’ı, uluslararası şirketlerle birlikte yürüteceği hidrokarbon arama faaliyetlerine izin vermemekle tehdit etmektedir.

Bu çalışmada, Doğu Akdeniz hidrokarbon keşiflerinin İsrail-Lübnan deniz yetki alanı çatışması bağlamında ekonomi-politiği ele alınmaktadır. Çatışmasının çözümü adına Uluslararası Adalet Divanı, Hakemlik Yolu ya da Diplomasi seçenekleri ele alınmaktadır. Aynı zamanda, İsrail ve Lübnan hidrokarbon keşifleri ve arama faaliyetleri ile İsrail-Lübnan deniz yetki alanı çatışmasının ekonomi-politiği analiz edilerek öngörülerde bulunmaktadır. Bu çalışma ekonomi-politik çerçevede ele alınmaktadır.

1. Lübnan ve İsrail’in Ekonomi-Politik Atmosferi

Konuyu anlayabilmek adına öncelikle Lübnan ve İsrail’in ekonomik ve politik atmosferinin genel hatlarıyla değerlendirilmesi gerekmektedir.

Lübnan ve İsrail, enerjiyi ithal eden ve enerji ithalatına önemli harcamalar yapan iki ülkedir. İsrail'in ekonomisi Lübnan'a göre çok daha iyi dinamiklere sahiptir. Ancak özellikle son yaşanan protestolarda da görüldüğü üzere Lübnan'ın ekonomisi oldukça zayıftır. Lübnan, hidrokarbon keşifleri gerçekleştirirse enerji ithalatçısı konumundan ihracatçısı konumuna geçebilecek ve bu sayede önemli ekonomik kazanımlar elde edecektir. Ayrıca ülke, yüksek miktarda olan dış borçlarını ödemek adına ise büyük fırsat sahibi olacaktır.

İsrail'in ekonomisi bölge ülkelerine kıyasla oldukça iyi bir dinamiğe sahiptir. Ancak ülke, enerji ithalatına önemli harcamalar yapmaktadır. Özellikle yüksek miktarda doğal gaz ithalatçısı olan İsrail, gerçekleştirdiği keşiflerle kendine yeterli konuma gelerek doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır.

Keşifler, bu iki ülke için enerji güvenliği ve ekonomik kalkınma adına oldukça önemlidir. Genel olarak, iki ülke de doğal gaz petrol ithalatı yapan enerjide dışa bağımlı ve enerji ithalatçısı ülkelerdir. Örneğin, Mısır'dan doğal gaz ithal eden İsrail, kesintilerden oldukça olumsuz etkilenmiştir. Ancak, son gelişmelerle bu durumun değiştiği görülmektedir.

Lübnan ve İsrail önemli enerji ithalatçısı ve bu durumdan olumsuz etkilenen iki ülke olarak enerji arz güvenliği sorunları ile mücadele etmektedirler. İsrail doğal gaz kesintileri yaşamakta ve Lübnan'da bu durumdan etkilenmektedir. Bu iki ülke için keşifler önemli ekonomik imkanlar ve enerji arz güvenliği sağlanması anlamına gelmektedir.

Lübnan'ın, İsrail'e kıyasla petrol ve doğal gaz üretimi gerçekleştirmeyerek enerji kullanımında yoğun bir biçimde ithalata bağımlı olduğu görülmektedir. Lübnan, doğal gaz ithalatını Mısır'dan; petrol ithalatını ise Suriye'den karşılamaktaydı. Enerji ithalatına olan bağımlılığı ile Lübnan, uzun yıllar büyük elektrik kesintileri yaşamıştır. Bu yüzden nedenle Lübnan'ın hem ekonomik hem siyasi açıdan gerçekleştireceği hidrokarbon keşifleri oldukça önemlidir.

İsrail ve Lübnan, aralarındaki çatışmayı çözebilir ve hidrokarbon keşiflerini geliştirebilirse enerji kesintilerine dayanıklı ve güçlü hale gelecek; ekonomik ve sosyal kalkınma sağlayabileceklerdir.

Lübnan'da yaşanan son hareketlerle de görülmektedir ki Lübnan'ın politik ve ekonomik atmosferi stabil değildir. Ülkenin, 70'li yıllarda yaşamaya başladığı iç savaş, Müslüman-Hristiyan nüfusa sahip heterojen demografik yapısı, Ortadoğu ülkesi olması nedeni ile Filistin Sorunu gibi siyasi açmazlardan doğrudan etkilenmesi; buna ek olarak oldukça olumsuz ve dışa bağımlı ekonomik yapısı ile istikrardan oldukça uzaktır.

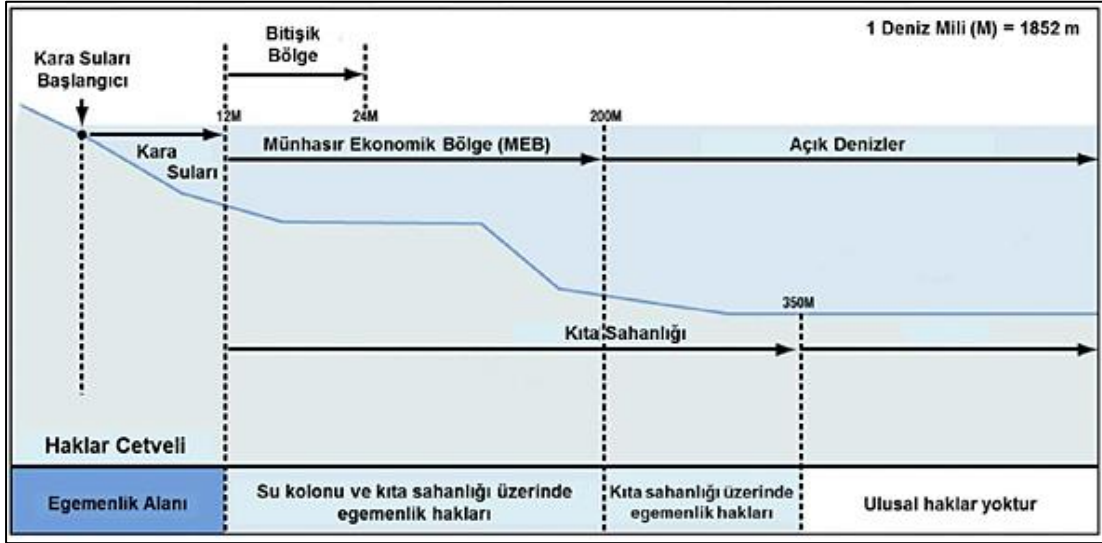
Lübnan ve İsrail arasındaki deniz yetki alanı anlaşmazlığının ele alınabilmesi için öncelikle deniz yetki alanları ve çatışmanın ana unsuru olan Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) kavramının açıklanması gerekmektedir.

2. Deniz Yetki Alanları

“Deniz Yetki Alanları”, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nde (1982 UNCLOS/BMDHS) belirtilmektedir. Deniz Yetki Alanları, “İç Sular”, “Karasuları”, “Bitişik Bölge”, “Münhasır Ekonomik Bölge”, “Kıta Sahaneliği” ve “Açık Denizler”den meydana gelmektedir.

Şekil 1’de Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne Göre Deniz Yetki Alanları verilmektedir.

Şekil 1: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne Göre Deniz Yetki Alanları

Kaynak: Tayfun Arslan, “Avrupa Birliği’nin Enerjide Rusya’ya Bağımlılığı Sorunsalında; Türkiye ve Doğu Akdeniz”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi SBE, 1989), s.102.

3. Münhasır Ekonomik Bölge

Lübnan ve İsrail’in deniz yetki alanında meydana gelen çatışma Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşmazlığına dayanmaktadır. Bu nedenle Münhasır Ekonomik Bölge kavramı detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

“Münhasır Ekonomik Bölge”, devletin deniz ülkesi, iç sular ve karasularından oluşmaktadır. Karasularının iç sınırı, iç sular rejiminin geçerli olduğu deniz alanı ile

karasular rejiminin geçerli olduğu deniz alanını ayıran sınırdır. Münhasır Ekonomik Bölge, kıyı devletine karasuları esas hattından başlayarak 200 mil genişlikteki deniz alanında kalan su tabakası ile deniz yatağı ve onun toprak altında münhasır ekonomik haklar ve yetkiler tanıyan denizalanıdır. Kıyı devleti, 200 mile kadar varan MEB’de su yüzeyi, toprak altı ve üstü, canlı ve cansız doğal kaynakların araştırılması, muhafazası, işletilmesi, korunması ve idaresine ilişkin haklara ve yetkilere sahiptir. MEB kavramında, devletin egemenlik yetki ve hakları söz konusudur, ülkenin parçası sayılmaz.

1982 BMDHS, kıyı devletinin MEB içinde bir kısmı ekonomik amaçlı, bir kısmı yasama ve yargılama yetkilerini içeren egemen haklarını düzenlemektedir. Ancak sözleşme, üçüncü devletlere de bu denizalanı üzerinde bazı haklar tanımaktadır. Ekonomik amaçlı faaliyetler ise üçüncü devletlerin münhasır ekonomik bölgedeki haklarına zarar vermemelidir. (Kuran, 2015, s.244-245) 1982 BMDHS’ne göre, üçüncü devletler, kıyı devletinin hak ve yükümlülüklerine saygılı ve kanun ile düzenlemeleriyle uyumlu olarak serbestçe seyrüsefer, deniz üzerinden uçuş ve deniz altına kablo ve boru döşeme hakkına sahiptir.

Kıyıları karşı karşıya ve yan yana devletler arasında münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması konusunda, kıta sahanlığı sınırlandırılması için geçerli olan “Hakkaniyet İlkesi” kabul edilmiştir. Buna göre, MEB sınırlandırması, anlaşma yoluyla ve uluslararası hukuka uygun olarak hakça bir sonuca varacak şekilde yapılacaktır. (Kuran, 2015, s.254-258)

Kıyı devletinin MEB içerisindeki doğal kaynaklar üzerindeki hakkı; canlı doğal kaynaklar ve madenler ile diğer cansız doğal kaynaklar olmak üzere iki biçimdedir. İdari yetkiye bakıldığında, BMDHS’nin 56. ve 60. maddelerine göre kıyı devleti MEB’de her türlü yapay ada, araç ve gerecin yerleştirilmesi ve kullanılması konusunda tek yetkilidir. Madde, belirsizdir ve yoruma açık bir düzenlemeye sahiptir. Bu nedenle, büyük anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. MEB’i devletler ilan eder; kıta sahanlığında ise ilan, koşula bağlı olmaksızın kendiliğinden hak sahibi olunmaktadır. (Kaya, 2016, s.34-37) Bir kıyı devleti, BMDHS’ne taraf olmasa da MEB ilanı gerçekleştirebilmektedir.

BMDHS’nun aşağıda belirtilen maddeleri MEB kavramı ve Doğu Akdeniz deniz yetki alanı uyuşmazlığına ilişkin oldukça önemlidir. MEB, BMDHS’de şu şekilde tanımlanmaktadır; “MEB karasularının ötesinde ve bu sulara bitişik bir bölge olup sözleşmede 55.-77. maddeler arasında düzenlenmiş özel rejime tabi olan ve bu rejim gereği kıyı devletinin hakları ve yetkileri ile diğer devletlerin hakları ve serbestlikleri bu sözleşmenin ilgili maddeleri ile düzenlenmiş olan bölgedir.”

1982 BMDHS’nin, “Münhasır Ekonomik Bölgede Kıyı Devletinin Hakları, Yetkisi ve Yükümlülükleri” başlıklı 56.Maddesine göre kıyı devleti, münhasır ekonomik bölgede tanımlanmaktadır. BMDHS’nin 56. Maddesinin 2. bendine göre, MEB’deki kıyıda

devletlerin, deniz yatağı üzerindeki sulara, deniz yataklarında ve bunların toprak altında, canlı ve cansız doğal kaynaklarının araştırılması, işletilmesi, muhafazası ve yönetimi konuları ile; aynı şekilde sudan, akıntılardan ve rüzgarlardan enerji üretimi gibi, bölgenin ekonomik amaçlarla araştırılmasına ve işletilmesine yönelik diğer faaliyetlere ilişkin egemen haklar yer almaktadır. BMDHS'nin, 56.2. maddesine göre, "Münhasır ekonomik bölgede, sahildevlet, söz konusu Sözleşme uyarınca haklarını kullanırken ve yükümlülüklerini yerine getirirken, diğer devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini gerektiği şekilde göz önünde bulunduracak ve bahsi geçen sözleşme hükümleriyle bağdaşacak biçimde hareket edecektir" biçiminde ifade edilmektedir.

Madde 57'de ise MEB'in, karasularının genişliğinin ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 deniz milinin ötesine geçmeyeceği belirtilmektedir.

Madde 59'da kıyı devletinin çıkarları ile herhangi bir devletin çıkarlarının çatışması halinde bu uyuşmazlığın, hakkaniyet ilkesi çerçevesinde ve tüm ilgili koşulların dikkate alınması suretiyle uluslararası toplumun çıkarına göre ve tarafların tek tek menfaatine göre çözümleneceği belirtilmektedir. (United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982) 1982 BMDHS kıyı devletinin diğer devlet ve devletlerle ihtilafa düşmesi durumunda, ihtilafın hangi kriterlere göre çözüleceğini düzenlemektedir. Bu maddenin de diğer MEB rejimiyle ilgili diğer kavramlar gibi yoruma açık ve sübjektif olduğu görülmektedir. Özellikle hakkaniyet ilkesinin belirlenmesi, zaman ve şartlara bağlı olmaktadır. MEB ile ilgili ihtilafların hakkaniyet ilkesine göre belirlenmesi konusu muğlak kalmaktadır. (Kuran, 2015, s.253)

BMDHS'nin, "Kıyıları Bitişik ve Karşı Karşıya Bulunan Devletler Arasında MEB Sınırlandırması" başlıklı 74. maddesinde, komşu devletler arasında MEB sınırlandırması, hakkaniyete uygun bir çözüme ulaşmak için UAD Statüsünün 38. maddesinde belirtildiği gibi hukuka uygun olarak bir anlaşma ile yapılacaktır. Anlaşmaya varılamazsa "Uyuşmazlıkların Çözümü" başlıklı usullere başvurulacaktır.

BMDHS'nin, 75. maddesinde ise "Deniz haritaları ve coğrafi koordinatlara ilişkin listeler" başlığına göre, MEB'in sınırlandırma çizgileri uygun ölçekli deniz haritalarında gösterilecektir.

BMDHS'nin, 77. maddesinde, sahildevlet kıta sahanlığında araştırmalar yapabilir ve doğal kaynakları işletebilir. Ancak, başka sahildevlet söz konusu sahildevletinin iznini almadan bu faaliyetleri yürütemez. MEB, BMDHS'de genel olarak bu maddelerle tanımlanmakla birlikte birçok boşluk ve belirsizliğe de neden olmaktadır.

Kısaca, İsrail ve Lübnan'ın deniz yetki alanı uygulamaları ele alınmaktadır.

4. İsrail'in Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

İsrail, 1990'da karasularının 12 mil olduğunu belirten ve derinliğin işletmeye izin verdiği deniz üstü ve toprak alanlarını da içeren bir kıta sahanlığı olduğunu bildiren yasayı kabul etmiş ve BM'ye bildirerek yürürlüğe koymuştur. (United Nations Oceans and Law of the Sea, Territorial Waters Law, 5717/1956, 1990) Koordinatları ise bu bildiriye belirtilmektedir. (United Nations Oceans and Law of the Sea, List of Geographical Coordinates for the Delimitation of the Northern Limit of the Territorial Sea and Exclusive Economic Zone of the State of Israel in WGS84, 2011)

İsrail, GKRY ile MEB sınırlandırma anlaşması imzalamıştır. (United Nations Oceans and Law of the Sea, Agreement Between The Government Of The State Of Israel And The Government Of The Republic Of Cyprus On The Delimitation Of The Exclusive Economic Zone, 2010) İsrail ortay hat kuralını dikkate alarak GKRY dışında hiçbir ülke ile anlaşma gerçekleşmeden, MEB koordinatlarını gösteren listeyi BM'ye sunarak ilan etmiştir. İsrail, GKRY ile ortak proje faaliyetleri üzerinde çalışmaktadırlar. (Bilgesam, 2013, s.9)

5. Lübnan'ın Deniz Yetki Alanı Uygulamaları

Lübnan, 2010'da GKRY ile MEB sınırlandırma anlaşması gerçekleştirmiştir. Karasularını ise 1983 yılında çıkardığı yasa ile belirlemiştir. (United Nations Oceans and Law of the Sea, Legislative Decree No. 138 Concerning Territorial Waters and Sea Areas, 1983) Lübnan'ın karasuları genişliği, 12 mildir. MEB'ini ise 2011'de belirlemiştir. (United Nations Oceans and Law of the Sea, Decree No. 6433 Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon, 2011)

Lübnan'ın doğal gaz ve petrol arama faaliyetleri, 2005 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır zira uzun yıllar iç savaş, istikrarsızlık, İsrail'in işgali nedeniyle bu faaliyetlerden uzak kalan Lübnan, sürece GKRY ile imzaladığı MEB anlaşması ile dahil olmuştur. (Kaya, 2016, s.166) Lübnan, arama sahalarını 10 blok olarak belirlemiştir. (Kaya, 2016, s.169) Lübnan, açık denizlerde enerji arama faaliyetleri yapmayı planlamaktadır ancak siyasi istikrarsızlık ve savaş atmosferi süreci olumsuz etkilemektedir. (Bilgesam, 2013, s.11-12)

Lübnan, İsrail ve GKRY'nin 2011'de gerçekleştirdiği MEB anlaşmasına karşı çıkarak BM'ye nota vermiştir. (United Nations Oceans and Law of the Sea, Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon, 2011) Lübnan, 2017'de belirlediği, 8., 9., ve 10. bloklarında, arama faaliyetlerine başlama kararı almıştır. Ancak bu duruma, İsrail tarafından şiddetle karşı çıkılmış ve Lübnan hükümeti tehdit edilmiştir. Bunun üzerine, Lübnan, BM'ye, İsrail'in tutumunu bildiren ve kendi MEB'i içerisinde arama yapma hakkı bulunduğuna ilişkin nota vermiştir. Bu nota içerisinde, Lübnan, GKRY ve İsrail MEB anlaşmasına itirazda bulunduğunu bir kez daha belirtmiştir.

Lübnan, kendi MEB'i içerisinde egemen haklara ve yetki alanına sahiptir. Ülkenin kendi doğal kaynakları üzerinde arama, çıkarma ve işletme hakları bulunmaktadır. İsrail, Lübnan'ın karasularının bir kısmını ihlal etmektedir. Lübnan, BM'ye verdiği notada, durumu belirterek İsrail'in tehditlerinin Uluslararası Hukuk ve BMDHS'ye göre değerlendirilmesini ve durdurulmasını istemektedir. (United Nations Oceans and Law of the Sea, *Communications*, 2017)

6. Lübnan ve İsrail Deniz Yetki Alanı Uyuşmazlığı

İsrail ve Lübnan, diplomatik bağı bulunmayan iki ülkedir. İki ülkenin çatışması, 1948'de İsrail'in kuruluşundan itibaren devam etmektedir. (Whilden, 2014, s.932) Birbirlerini devlet olarak tanımayan Lübnan ve İsrail'in, deniz yetki alanlarında da uyuşmazlık bulunmaktadır. Ayrıca 1980'lerle birlikte, İsrail-Lübnan sınırı, "de Facto" olarak oluşturulmuştur. Bugün de aynı sınır korunmaktadır. (Fattouh ve el-Katiri, 2015, s.13)

Doğu Akdeniz'de meydana gelen hidrokarbon keşifleri ve arama faaliyetleri kapsamında iki ülke arasında anlaşmazlık meydana gelmiştir. Zira, birbirini diplomatik alanda tanımayan iki ülkenin deniz yetki alanlarında bir sınırlandırma anlaşması da mevcut değildir. Bir başka ifadeyle, Lübnan ve İsrail'in hem kara hem de deniz sınırı mevcut değildir. Bu çatışma doğrudan Doğu Akdeniz hidrokarbon faaliyetleri süreci ile hızlı bir biçimde artmıştır.

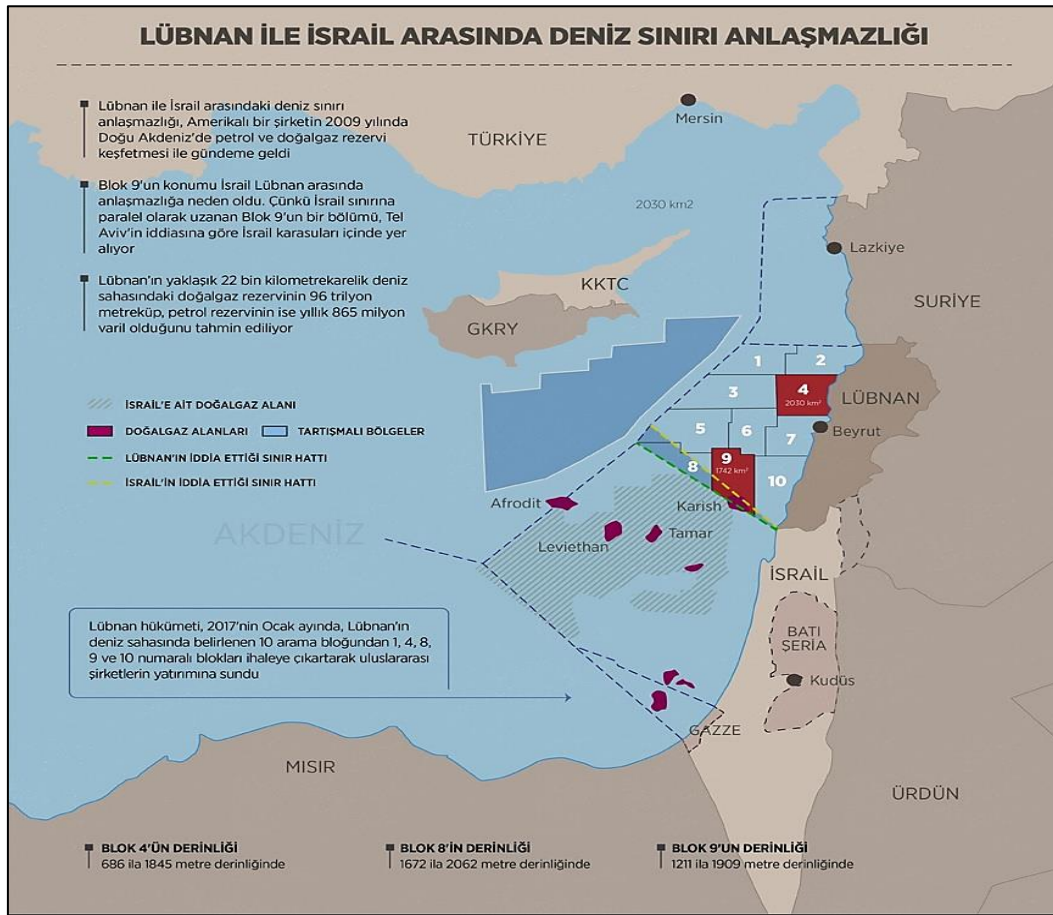
İki ülke arasında, 854 km²'lik alanda, deniz yetki alanı uyuşmazlığı bulunmaktadır. (Joaquin, 2017) Bu çatışmalı bölgede, arama gerçekleştirilmemektedir. (Scovazzi, 2012, s.9) İsrail, Lübnan'ın ihaleye çıktığı bloklarda yapmayı planladığı arama faaliyetlerini tehdit etmektedir, Hizbullah ise İsrail'i ve açık deniz (offshore) faaliyetlerini engellemek, kaynaklarına el koymak ve tesislerini vurmakla tehdit etmektedir. Buna karşın, "İsrail Silahlı Kuvvetleri", ülkenin doğal gaz sahalarını, Lübnan ve Hizbullah'ın tehdidine karşı korumaktadır. (Whilden, 2014, s.942)

Netanyahu, bu durum karşısında, bütün güçleriyle uluslararası hukuk çerçevesinde İsrail olarak haklarını koruyacaklarını ilan etmiştir. Lübnan'da buna karşın, egemenlik ve ekonomik haklarını, karasularında ve MEB'de kullanacağını, bu haklarını koruyacağını ve çatışmalı bölgede doğal gaz arama çalışmalarına devam edeceğini bildirmektedir. Lübnan, yapacağı doğal gaz keşifleri ile ülke ekonomisine ve GSMH'sine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu nedenle, Lübnan'ın hidrokarbon arama faaliyetleri ülke adına oldukça önemlidir. (Khashan, 2014, s.170)

ABD, İsrail ve Lübnan arasındaki bu anlaşmazlığın çözümü adına, arabuluculuk görevi üstlenmektedir. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya ihracatı için planlanan boru hatlarından birisi İsrail'den Türkiye'ye yapılması planlanmıştır. Bahsi geçen proje gerçekleştiğinde, Lübnan transit ülke olarak gelir elde edecektir. Ayrıca, ülkenin doğal gaz

tahmini rezervleri kanıtlandığında ekonomisine katkı sağlayacağı açıktır. Lübnan'da BM Barış Gücünün görev yapması ülkenin siyasi atmosferi açısından önemlidir. BM Barış Gücü, Güney Lübnan'da güvenlik adına garantör konumundadır. (Maksad ve Sez nec, 2017)

Şekil 2: Lübnan ve İsrail'in Deniz Yetki Uyuşmazlığı

Kaynak:Muhammed Ali Akman ve Furkan Güldemir, "Lübnan ile İsrail arasında Deniz Sınırı Anlaşmazlığı", *Anadolu Ajansı*, 10 Şubat 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-ile-israil-arasinda-deniz-siniri-anlasmazligi/1059490> (1 Haziran 2019)

Yukarıdaki şekilde Lübnan ve İsrail'in deniz yetki alanı uyuşmazlığı gösterilmektedir. Lübnan ve İsrail, enerji talebini, enerji ithalatı gerçekleştirerek karşılayan komşu iki ülkedir. Doğu Akdeniz doğal gaz kaynakları, bu iki ülkenin enerji ve ulusal güvenliği açısından önem arz etmektedir. Bölge, ekonomik ve siyasi açıdan istikrarsızdır. Potansiyel enerji kaynaklarının keşif sürecinin devam etmesi gerekmektedir. Bunun için uluslararası hukukun kullanılmasına ihtiyaç vardır. İsrail ve Lübnan'ın deniz yetki alanı anlaşmazlığı, "BMDHS" ve "Uluslararası Deniz Hukuku" kapsamında çözülebilir. Lübnan, BMDHS'ye tarafken; İsrail bu sözleşmeye taraf değildir. (Whilden, 2014, s.929-930) Deniz yetki uyuşmazlıkları, diplomasi ve anlaşma ile; hakemlik yolu ile ya da UAD yani yargı yolu ile çözülebilir. İsrail ve Lübnan yaptığı açıklamalarda, sadece hukuka değil uluslararası deniz hukukuna bağlı kalınarak sorunun çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.

İsrail'in bölge ülkeleri ile gerçekleştirdiği MEB anlaşmaları iki ülke arasındaki gerilimi arttırmıştır. Lübnan BMDHS'ne taraftır, İsrail ise bu sözleşmeye taraf değildir. Lübnan'ın 2010'da ilan ettiği deniz yetki alanının İsrail'e taşıdığı iddia edilmektedir. Kıbrıs ve İsrail 2010'da deniz yetki alanı anlaşması yapmıştır. Ancak bunun üzerine Lübnan, BM'e nota vermiştir. Lübnan, MEB'inin bir kısmının işgal edildiğini belirtmektedir. Lübnan ve İsrail arasında ise MEB anlaşması bulunmamaktadır. Lübnan'a göre bu sularda İsrail, Lübnan'ın egemenlik haklarını ihlal etmektedir.

İsrail ve Lübnan arasındaki bu anlaşmazlık keşiflerin gerçekleşmesi ile birlikte MEB sınırlandırılmasına gidilmesi ile ortaya çıkmıştır. İki ülke de aynı alanda MEB ilan etmekte ve belli bir karede çatışma meydana gelmektedir. Önemli sorunlar temelde Lübnan-Kıbrıs (2007); İsrail-Kıbrıs (2010) olarak gerçekleştirmiştir. Bundan sonra da sorunlar daha da tırmanmıştır.

İsrail ve Lübnan arasında kara sınırı ve aynı zamanda deniz sınırında anlaşma bulunmamaktadır. Ancak Lübnan'ın Filistin ile anlaşması mevcuttur. İsrail ve Lübnan'ın karşılıklı MEB anlaşmasının yokluğu, sorunun ana nedenini oluşturmaktadır. (Gosh ve Leal-Arcas, 2013, s.1-10)

İki tarafta, sorunun çözümü adına BM'den yardım almaktadır. Lübnan, İsrail'i kendi deniz yetki alanı içerisinde arama yaparak deniz yetki alanını ihlal etmesi gerekçesi ile BM'ye nota vermiştir. İsrail de buna karşın, 2011'de BM'ye gönderdiği mektup ile Doğu Akdeniz'de, kendi bölgesiyle, Lübnan açık denizi, arasında sınır olarak gördüğü noktaları tanımlamıştır. (Lakes, 2015, s.42)

İki ülke kendi belirledikleri MEB sınırlarını BM'ye bildirmişlerdir. Bunun yanında çatışma dâhilinde BM nezdinde karşılıklı ve sürekli bir biçimde nota vermeye devam etmektedirler.

Lübnanlı politikacılar, duruma şiddetle karşı çıkarken, İsrail tarafı, doğal gaz sahalarını her şart ve koşulda santimine kadar koruyacaklarını bildirmişlerdir. Bu anlaşmazlık, aynı

zamanda Lübnan'ın hidrokarbon keşif çalışmalarını da olumsuz etkilemektedir. Uzun yıllardır savaş halinde olan Lübnan ve İsrail'in deniz yetki alanlarına ilişkin anlaşması yoktur. İki ülkenin resmi kara sınırı da bulunmamaktadır. Lübnan, Leviathan sahasının, İsrail MEB'i içinde bulunduğunu doğrulamakta ancak sahanın uzantısının Lübnan MEB'ini geçtiğini iddia etmektedir. İsrail, kendince oluşturduğu bir deniz yetki alanı belirlemiş ancak Lübnan bu alanı kendi MEB'inin İsrail'e dahil edilmesi nedeniyle reddetmiştir.

Lübnan, elde edeceği petrol ve doğal gaz rezervlerinden ülkenin ekonomisini düzeltebilir ve borçlarını kapatabilir. (Ağdemir, 2015, s.144-149) Bu nedenle, çatışmanın sonlanması oldukça önemlidir. Ayrıca, planlandığı üzere, İsrail doğal gazının Suriye ya da Lübnan sularından ya da karasından inşa edilecek bir boru hattı ile taşınması, savaş ve siyasi konjonktür nedeni ile oldukça zor görünmektedir. (Arbell, Boersma, Kirişçi ve Natan Sachs, 2013)

Lübnan 2 sene süren regülasyon çalışmalarından sonra 2010'da enerji piyasalarını düzenlemek adına yasa çıkartmıştır. (Blanche, 2013, s.33-36) Lübnan Başbakanı Said Hariri, çözümün adil bir şekilde yapılmasını istediklerini, iki ülkenin de hak ettiği kaynağı alması gerektiğini belirtmiştir. (MESP, 2018)

İsrail, Doğu Akdeniz hidrokarbon faaliyetleri bağlamında önemli doğal gaz kaynakları keşfetmiştir. Buna karşın Lübnan, içinde bulunduğu ekonomi-politik atmosfer nedeniyle henüz deniz yetki alanlarını 9 parsele ayırmıştır. Lübnan, bu bloklardan yalnızca 2 tanesini ENI-TOTAL ve NOVATEK konsorsiyumlarına ruhsatlandırmıştır ve henüz keşif gerçekleştirememiştir.

Sonuç

İsrail ve Lübnan'ın keşif faaliyetleri ele alındığında İsrail'in ekonomisi ve enerjide kendine yeterli olmasına adına önemli hidrokarbon keşifleri gerçekleştirdiği; buna karşın Lübnan'ın hidrokarbon arama faaliyetlerinin devam ettiği ve henüz bir keşif gerçekleştirmediği görülmektedir.

İsrail ve Lübnan'ın 1948'den itibaren savaş halinde olması nedeniyle iki ülkenin kara ve deniz sınırı kesin bir biçimde belirlenmemiştir. Bu durum, Doğu Akdeniz hidrokarbon gelişmeleri ekseninde önemli bir deniz yetki alanı sorununa dönüşerek, iki ülkenin denizel alanda çatışma yaşamasına neden olmuştur.

İsrail ve Lübnan'ın deniz yetki alanı anlaşmazlığı, "BMDHS" ve "Uluslararası Deniz Hukuku" kapsamında çözülebilir. Lübnan, BMDHS'ye tarafken; İsrail bu sözleşmeye taraf değildir. (Whilden, 2014, s.929-930) Deniz yetki uyuşmazlıkları, diplomasi ve anlaşma ile; hakemlik yolu ile ya da UAD yani yargı yolu ile çözülebilir. İsrail ve Lübnan yaptığı

açıklamalarda, sadece hukuka değil uluslararası deniz hukukuna bağlı kalınarak sorunun çözülmesi gerektiğini belirtmiştir.

Lübnan-İsrail anlaşmazlığının kısa vadede çözümü zor görünmektedir. Tarafların, diplomasi ile müzakere masasında sorunu çözmeleri gerekmektedir. Askeri gerginlik ve sert üsluptan uzak durulmalıdır. BM gibi uluslararası organizasyonların ya da üçüncü tarafların arabuluculuğu ile veya uluslararası hukuk bağlamında, sorunun çözülmesi gerekmektedir.

İsrail adına Hizbullah tehdidi oldukça önemlidir. İki ülke birbirini sürekli tehdit ederken, Hizbullah, İsrail'i; Netanyahu ise Lübnan'ı tehdit etmektedir. Bu durumun askeri bir gerilime neden olması da muhtemeldir. Bu durum 2006 Hizbullah-İsrail Savaşı gibi bir savaşa da neden olabilir çünkü politik gerilim artmaktadır. Bu nedenle bölgenin ekonomik ve siyasi atmosferi göz önüne alındığında en iyi çözüm yolunun diplomasi olduğu görülmektedir.

İsrail ve Lübnan arasındaki tartışmalı alan küçük olmakla birlikte önemli doğal gaz rezervlerine sahip olabileceği de göz ardı edilmemelidir. İki ülkenin arasındaki diplomatik anlaşmazlığının ve deniz yetki alanı çatışmasının kısa ve orta vadede çözümden uzak olduğu öngörülmektedir.

Kaynakça

Abu Gosh, E., & Leal-Arcas, R. (2013). *Gas and Oil Explorations in the Levant Basin: The Case of Lebanon and Israel*. *Oil, Gas & Energy Law Intelligence*, 11(3).

Ağdemir, A. M. (2015). *Israel and the Gas Resources of the Levant Basin*. *Middle Eastern Studies/Ortadoğu Etütleri*, 6(2).

Arbell, D., Boersma T., Kirişçi, K. ve Sachs, N. (2013). "Politics Trump Economics in the Complex Game of Eastern Mediterranean Hydrocarbons Friday", Brookings.

Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye. (2013) *Bilgesam*. İstanbul. http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/3-2-2014011746dogu_akdeniz.pdf (1 Haziran 2019)

Bilgesam. Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye. İstanbul, 2013. http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/3-2-2014011746dogu_akdeniz.pdf (1 Haziran 2019)

Blanche, E. (2013). *Gas Mania in the Med*. Middle East.

- Fattouh, B. ve Laura E. (2015). *Lebanon: The Next Eastern Mediterranean Gas Producer?*. Foreign and Security Policy Paper Series. Washington DC : The German Marshall Fund of the United States.
- Joaquin, M. (31 Mart 2017). Israel-Lebanon Maritime Dispute Explained. *Al Jazeera*. <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2017/03/israel-lebanon-maritime-dispute-explained-170327074710548.html> (1 Haziran 2019)
- Kaya, İ.S. (2016) *Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları*. Ankara : Adalet Yayınevi. 2. Baskı.
- Khashan, H. (2014). The Energy Factor in Eastern Mediterranean Relations. *Études helléniques/Hellenic Studies*. 22(2), 159-177.
- Kuran, S. (2015) *Uluslararası Deniz Hukuku*. İstanbul : Beta Yayınları.
- Lakes, G. (2015). Global Energy Debates and the East Mediterranean. *PRIO Center*. Nicosia.
- Maksad, F. ve Seznec J. (19 Mayıs 2017). Pipeline Diplomacy in the Eastern Mediterranean. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/pipeline-diplomacy-in-the-eastern-mediterranean> (1 Haziran 2019)
- Middle East Strategic Perspectives (MESP). (5 Mart 2018). *The Maritime Border Dispute Between Lebanon and Israel Explained*. <https://www.mesp.me/2018/03/05/maritime-border-dispute-lebanon-israel-explained/> (1 Haziran 2019)
- Akman, M.A. ve Güldemir, F. (10 Şubat 2018). Lübnan ile İsrail arasında Deniz Sınırı Anlaşmazlığı, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-ile-israil-arasinda-deniz-siniri-anlasmazligi/1059490> (1 Haziran 2019)
- Scovazzi, T. (2012). Maritime Boundaries in the Eastern Mediterranean Sea. *Policy Brief*. Washington: German Marshall Fund of the United States.
- Arslan, T. (1989). Avrupa Birliği'nin Enerjide Rusya'ya Bağımlılığı Sorunsalında; Türkiye ve Doğu Akdeniz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi SBE. Ankara.
- United Nations General Assembly. (10 Aralık 1982). *United Nations Convention on the Law of the Sea*. https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (1 Haziran 2019)

- United Nations Oceans and Law of the Sea. (17 Aralık 2010). *Agreement Between The Government Of The State Of Israel And The Government Of The Republic Of Cyprus On The Delimitation Of The Exclusive Economic Zone*. <https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002802d12b7> (1 Haziran 2019)
- United Nations Oceans and Law of the Sea. *Decree No. 6433 Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon*. https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/lbn_2011decree6433.pdf (1 Haziran 2019)
- United Nations Oceans and Law of the Sea. *Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon*. http://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/lbn_re_isr_listofcoordinates_e.pdf (1 Haziran 2019)
- United Nations Oceans and Law of the Sea. *Delineation of the Boundaries of the Exclusive Economic Zone Of Lebanon*. http://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/lbn_re_isr_listofcoordinates_e.pdf (1 Haziran 2019)
- United Nations Oceans and Law of the Sea. (7 Eylül 1983). *Legislative Decree No. 138 Concerning Territorial Waters and Sea Areas*, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/LBN_1983_Decree.pdf (1 Haziran 2019)
- United Nations Oceans and Law of the Sea. *List of Geographical Coordinates for the Delimitation of the Northern Limit of the Territorial Sea and Exclusive Economic Zone of the State of Israel in WGS84*. https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/isr_eez_northernlimit2011.pdf (1 Haziran 2019)
- United Nations Oceans and Law of the Sea. (5 Şubat 1990). *Territorial Waters Law, 5717/1956, as amended by the Territorial Waters (Amendment) Law, 5750-1990*, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/ISR_1990_AmendedLaw.pdf (1 Haziran 2019)
- Whilden, B. E. (2013). Navigating the Conflict over Natural Gas Reserves in the Levant Basin of the Mediterranean Sea. *NCJ Int'l L. & Com. Reg.*, 39, 927.

KÜRESEL POPÜLİZMİN YÜKSELİŞİ: SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK FAKTÖRLERİN ETKİSİ ÜZERİNE SAYISAL BİR ANALİZ

Alper Tolga BULUT¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Nurhan HACIOĞLU²

Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Popülist özellik gösteren siyasi aktörlerin dünya siyasi tarihinde yeni bir olgu olduğunu ileri sürmek yanlış olacaktır. Ancak özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte popülizmin yeni bir boyut kazanarak belirgin hale geldiği görülmektedir. 21. yüzyılın başları itibariyle popülizmin artık dünya siyasi hayatında radikal bir durum olarak görülmekten çıkarak normalleştiği görülmektedir. Bu bağlamda popülist partilerin artık yeni bir parti ailesi olarak siyasi hayatta yer bulduklarını ve ana akım partiler haline geldiğini savunmaktadır. Bu yeni parti ailesi arasında ülkeden ülkeye göre değişen “biz” ve “onlar” kavramları olabilmekle birlikte iki ülkenin popülist partileri arasında fikir ve söylemsel farklılıklar görülmektedir. Bu çalışma küresel popülizmin yükselişindeki siyasi ve sosyoekonomik faktörleri araştırmaktadır. Bu bağlamda çalışma özellikle populizm ile kliyentalizm arasında ilişkiyi incelemekte ve popülist politikaların kliyentalist mobilizasyon stratejileri ile büyük ölçüde uyuştuğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Kliyentalizm, Göç, Milli Gelir, Mutsuzluk Endeksi

Giriş

Popülizm ile ilgili yapılan çalışmalarda gün geçtikçe artış görülmesine rağmen kavramın herkes tarafından kabul gören bir tanımı hala mevcut değildir. Bu durum şüphesiz popülizmin doğasından kaynaklanmaktadır. Popülizm doğası gereği ortaya çıktığı yerdeki mevcut düzen eleştirisini (elit karşıtı) halka hitap aracılığıyla yapmaktadır. Popülizmin bu doğası, kavramın yaygın olarak üç farklı tanım etrafında şekillenmesine neden olmaktadır. Kavram; siyasi organizasyon stili, siyasi iletişim stili veya “zayıf-merkezli” ideoloji olarak tanımlanmaktadır. Bu üç tanım öz itibariyle birbiriyle çelişmeyerek kavramın iki temel elementi olarak “halk” ve “elitler”i kabul etmektedir. Tanımlara farklılık katan nokta popülist parti ve liderleri popülist kılan temel nedenin ne olduğu konusunda fikir birliğinin olmaması ve popülist aktörlerin dünyanın farklı yerlerinde farklı özellikler göstermesi dolayısıyla tanımların bu duruma bağlı olarak farklılık içermesidir (Mudde, 2004).

¹ Alper Tolga BULUT, atbulut@ktu.edu.tr

² Nurhan HACIOĞLU, nurhanhacioglu@icloud.com

Batı Avrupa'ya 1900'lerin ikinci yarısında yapılan işçi göçleri ilerleyen yıllarda popülist hareketlerin ortaya çıkmasının bir nedenini oluşturmuştur. Bu bağlamda Avrupa'da popülist parti ve liderlerin temel argümanları göçmenlerin ülkeye getirdikleri sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlardan oluşmaktadır. Bu doğrultuda Avrupa'da popülist partiler göçmenlerin Avrupa kültürüne uyum sağlayamadıklarını bu yüzden sosyal yapıyı bozarak yerli kültüre zarar verdiklerini öne sürmektedirler. Göçmenlerin genel olarak Müslüman topluluklardan oluşuyor olması özellikle 11 Eylül sonrası Batı toplumunda artan islamofobiyle birlikte popülist söylemlerin sertlik kazanmasına neden olmuştur (Kessel, 2011). Avrupalı popülist partilerin bir diğer argümanı göçmenlerin nüfus artışının yerli halka göre fazla olmasından dolayı Avrupa'nın nüfus dağılımının olumsuz yönde etkileneceği ve Avrupa'nın giderek Avrupa kültüründen uzaklaşacağıdır. Bununla beraber göçmenlerin Avrupa ülkelerine yerleşerek aile üyelerinin burada yaşamaya devam etmeleri yerli halkın iş bulma imkânını olumsuz yönde etkilemektedir (Lloyd, 2003). Öne sürdükleri bütün bu nedenler doğrultusunda Avrupa'daki popülist partiler "biz/halk" algılarını Avrupa'nın yerli, aynı dili konuşan aynı çıkarları paylaşan insanları ekseninde oluşturmakta "ötekiler" algısını ise halkın bu yapısını tehdit eden "tehlikeli ötekiler" etrafında şekillendirmektedir. Bu ortak noktalar ile birlikte bazı popülist partilerin Yahudi düşmanlığı, etnik ve dini ayrımlar üzerinden popülist söylemlerini gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Görülmektedir ki popülizm 21.yüzyılda dünya genelinde siyasetin normal bir unsuru haline gelmiştir. Popülizmin yükselişinde siyasal nedenlerin yanı sıra ülkelerin sosyal ve ekonomik durumları da etkili olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı küresel boyutta giderek artan popülist söylemin nedenlerini ortaya koymaktır. Çalışmada popülizmin sosyal, siyasal ve ekonomik faktörleri gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH), mutsuzluk indeksi (enfilyasyon + işsizlik oranı), ülkenin aldığı göç ve kliyentalizm olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada belirlenen sosyal, ekonomik ve siyasal faktörler ile popülizm arasındaki ilişki popülizmin küresel yükselişi çerçevesinde tartışılmıştır.

1. Popülizmin Tanımına Dair Farklı Yaklaşımlar

Popülizm hakkında yapılan çalışmaların çoğu kavramın tanımlanmasının zorluğunu belirterek başlamakta ve popülizm o çalışmada kullanılan teorik çerçeve temelinde tanımlanmaktadır. Bu çalışma benzer bir yol izleyerek önce kavramın tanımının yapılmasına dair zorlukların altını çizmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde yaygın olarak kullanılan popülizm tanımlarına ve bunlar arasındaki farklara yer verilecek ve popülizm Canovan (1999), Jagers ve Walgrave (2007) gibi akademisyenlerin tanımladığı şekilde "siyasi iletişim stili" olarak kabul edilecektir. Bu noktada, popülizmin "siyasi iletişim stili" olarak kabulünün diğer tanımlarını reddetmek anlamı taşımadığını belirtmek gerekir. Bununla beraber, çalışmanın amacına uygun olarak popülizmin siyasi iletişim stili olarak kabulü popülizmi ölçülebilir hale getirmektedir.

Öncelikle popülizmin tanımının neden çeşitlilik gösterdiğine değinilmesi gerekmektedir. Kavramın literatürde açık bir tanımının olmamasının iki temel nedeninden bahsedilebilir. Birincisi, akademisyenler arasında hangi siyasi fenomenin popülizm kapsamına girdiği konusunda sağlanan fikir birliğinin, bu siyasi fenomenleri popülist kılan özelliğinin ne olduğu noktasında sağlanamamış olmasıdır. Siyasi fenomenin popülist özellik göstermesini farklı nedenlere bağlayan akademisyenler farklı popülizm tanımları kullanmışlardır. İkinci nedeni ise, Canovan'ın da iddia ettiği gibi, popülizmin ortaya çıktığı yere ve zamana göre değişkenlik gösteriyor oluşudur (Canovan, 1999). Bu bağlamda popülizm, liberalizm veya milliyetçilik ideolojilerde olduğu gibi belirli sınırları olan ve dünyanın neresinde ortaya çıkarsa çıksın ilke ve fikirleri benzer olan bir kavram değildir. Popülizm ortaya çıktığı yerdeki mevcut düzen ne ise ona karşı bir söylem geliştirmekte, bu durum ise kavramın genel bir tanımının yapılmasını engellemektedir. Canovan (1999), popülizmi bu nedenle “muğlak bir terim” olarak ifade ederken Pauwles (2011) popülizmi belirsiz, hilekâr ve çoğunlukla kullanıldığını yere göre değişkenlik gösteren bir terim olarak tanımlamaktadır. Bunlara ek olarak, Jagers ve Walgrave (2007) ise popülizmin çoğu zaman muğlak ve belirsiz bir konsepte sahip olduğunu vurgulamışlardır.

Canovan (2005: 77)'a göre popülizmin tanımlanmasıyla ilgili kafa karışıklığının nedenlerinden biri sıradan insanların oylarının mevcut sistem karşısı söylemlerle kazanılmak istenmesi, diğeri ise siyasette yaygın olarak kullanılan taktiksel söylem olarak “tüm halka hitap” şeklini içeriyor olmasıdır. Francisco Panizza (2005: 1) ise, popülizmin demokrasi gibi diğeri tartışmalı kavramların aksine politik aktörlerin gönüllü olarak kabullendiği bir terim olmaktan ziyade analitik çalışmalarda bir atıf olarak kullanılabilir hale gelmesinin popülizm kavramı ve kimin popülist olduğu hakkında fikir birliğinin sağlanamamasının temel nedeni olarak göstermektedir.

Popülizmin genel olarak üç farklı tanımı mevcuttur; politik organizasyon, politik iletişim stili veya “zayıf-merkezli” ideoloji (söylem, bir fikir dizisi). Politik organizasyon tanımı popülizmi halkın güçlü bir lider etrafında birleşmesi olarak kabul ederek genelde karizmatik lider hipotezine odaklanmaktadır. Taggart popülizmi bu şekilde tanımlayanlardan biridir. Taggart (1995: 41)'a göre popülizm, karizmatik liderler etrafında hiyerarşik yapıyla şekillenen “özel bir organizasyon tipidir”. Ancak Taggart'a göre karizmatik liderlik popülist partilerin karakteristik özelliği değildir. Hiyerarşik yapı veya karizmatik lider olmadan da varlık gösteren popülist partiler mevcuttur.

Popülizmi “zayıf-merkezli” ideoloji olarak görenler popülizmin bir fikir dizisi veya bir söylem olduğunu ileri sürmektedirler (Albertazzi ve McDonnell, 2008; Hawkins, 2010, 2009; Mudde, 2007, 2004; Stanley, 2008). Bu düşünürler popülizmi zayıf-merkezli ideoloji olarak görerek güçlü-ideolojilerden (liberalizm, milliyetçilik gibi) farklı olarak her şeyi kapsayıcı dünya görüşü sunmadığını ve sadece halkla elitler arasındaki ilişkiye odaklandığını öne sürmektedirler. Bu doğrultuda Mudde popülizmi “toplumu homojen kesim (“temiz insanlar”) ve düşman kesim (“yozlaşmış elitler”) şekilde keskin bir biçimde

iki gruba bölen ve siyasetin halkın genel isteklerinin (milli iradenin) bir ifadesi olarak gören ideoloji” şeklinde tanımlamaktadır (Mudde, 2004: 543). Bu bağlamda popülizm bu iki düşman grup arasındaki ilişkiyle alakalıdır (Laclau, 2005).

Popülizmi bir ideoloji olarak kabul eden Albertazzi ve McDonnell’in kavrama ilişkin tanımları “erdemli ve homojen insanları (halkı), genel egemenliğinden, doğrularından, değerlerinden, kimliklerinden yoksun bırakan veya bırakacak olan elitler ve “tehlikeli ötekilerle” karşı karşıya getiren ideoloji” şeklindedir (Albertazzi ve McDonnell, 2008: 3). Popülizmi zayıf-merkezli bir ideoloji olarak kabul edenler, onun ortaya çıktığı zamana ve yere göre değişkenlik göstermesinin ve bu bağlamda farklı popülizm tanımlarının oluşmasının nedenini kavramın doğası gereği diğer ideolojilerle birleşip karışmaya eğilimli olmasıyla açıklamaktadır (Mudde, 2004; Canovan, 1999). Mudde’a göre başka ideolojilerle rahatça karışan popülizmin bu bağlamda farklı kullanımlara açık oluşu popülist olmayan söylemlerin de popülizm ile karıştırılmasına neden olmaktadır (Mudde, 2004).

Popülizmi “zayıf-merkezli ideoloji” olarak tanımlayan akademisyenlere göre popülizmin sadece yerleşik düzenin halka hitap yoluyla eleştirilmesi olarak kabul edilmesi diğer ideolojilerle karıştırılmasına yol açabilmektedir. Örneğin sosyalistler de halka hitap ederek yerleşik düzeni eleştirmektedirler. Mudde (2004: 547) bu noktada, sosyalizm ile popülizm arasındaki farkı şöyle anlatmaktadır:

Popülistler halkın kendisini değil siyasal sistemdeki statüsünü değiştirmek istemektedirler. Popülistler “ezilmiş halkın” adına konuştuklarını iddia ederler ve onların bu durumun farkına varmalarını ve bu doğrultuda mevcut “kötü” durumdan kurtulmalarını amaçlamaktadırlar. Ancak, halkın değerlerini veya yaşam biçimini değiştirmeyi amaçlamamaktadırlar. Bu durum sosyalistlerle popülistler arasındaki temel farktır. Sosyalistler işçileri tekrar eğiterek, “yanlış bilinçlerinden” onları kurtarmayı amaçlamaktadırlar. Diğer yandan popülistler için ise, sıklıkla atıfta buldukları halkın bilinci ortak özelliktir ve politikalarının temelini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte her ideoloji kendi konseptini oluşturmaktadır. Örneğin liberallerin temel endişeleri serbest piyasa ve sermaye gibi konular olup bunlar hakkında söylem ve politikalar geliştirmektedirler. Popülistler ise “sessiz çoğunluk” adına konuştuklarını ifade ederek, yozlaşmış ve kaba elitlerden, bu elitlerin “sessiz halkın” çıkarlarını nasıl göz ardı ettiğinden bahsetmektedirler. Bu noktada, Pauwels (2011)’a göre muhatabını “halk” olarak seçen ve kendilerinin de o gruptan olduğunu ileri süren popülistlerin “halkın” dilini kullanmaları doğaldır.

Mudde (2004), günümüz popülist aktörlerinin her zaman popülist bir söylem kullanmadığına vurgu yapmaktadır. Ona göre popülist sayılamayacak liberal

demokrasilerin plüralist söylemleri sıklıkla popülist söylem ile karıştırılmaktadır. Mudde (2004)'a göre popülizm batı demokrasilerinde “zeitgeist” (genel durum) halini almış ve diğer partiler tarafından da kullanılır hale gelmiştir. Başka bir deyişle popülist söylem artık yaygınlaşarak tüm partiler tarafından kullanılan bir hal almıştır. Popülizmin “zeitgeist” hale gelmesini akademisyenler farklı gerekçelerle açıklama yoluna gitmişlerdir. Bazıları bu durumu politikanın kişileştirilmesi, bazıları demokrasinin kullanımının artmasıyla bazıları ise azınlıklara karşı daha az tolerans gösteriliyor oluşuyla açıklamaktadır (Pauwels, 2011).

Pauwels (2011)'e göre, yapılan popülizm tanımlarının birbirinden çok farklı olduğu algısı gerçeği yansıtmamaktadır. Örneğin, popülizmin zayıf-merkezli ideoloji olarak kabul edilmesi onun “siyasi iletişim stili” olma özelliği ile çelişmemektedir. Mudde (2004), popülizmi “özel bir organizasyon tipi” veya “özel bir politik stil” olarak tanımlamanın yanlış olmasını kendi tanımıyla çelişiyor olma durumundan daha kapsamlı bir nedene bağlamaktadır. Ona göre buradaki yanlışlığın sebebi, “özel bir organizasyon tipi” veya “özel bir politik stil” şeklindeki tanımlamanın popülizmi tanımlamada yetersiz kalmasıdır. Mudde (2004)'a göre bunlar sadece popülizmin birer bileşenidir; tanımı yapmayı kolaylaştırır, ancak tek başlarına tanımı gerçekleştirmekte yetersizdirler.

Popülizmin üçüncü tanımı olarak benimsenen “siyasi iletişim stili” olarak kavramı tanımlayanlar ise, popülizmin siyasetçilerin kullandığı basit, direkt dil olduğunu savunmaktadırlar (Canovan, 1999; Jagers ve Walgrave, 2007; Rooduijn, 2009a, 2009b). Bu bağlamda popülizm, bir ideoloji olmaktan çok bir stil olarak görülmektedir (Canovan, 1981; Knight, 1998; De La Torre 2000; Laclau, 2005). Bununla beraber Canovan popülizmi şöyle tanımlamaktadır: “rejimin yerleşik yapılarına, dominant fikir ve değerlerine karşı halka hitap”. Canovan'a göre popülist hitap sıradan vatandaşa yönelik olması bakımından demokratiktir (Canovan, 1999: 2). “Güvenilmez politikacılardan ve bürokratik jargondan” yararlanan popülistler, kendilerinin sade ve doğrudan hitap şekliyle övünmektedirler. Mevcut sistemin ana siyasi aktörlerinin popülist taktikleri kullanmasıyla suçlandığı durumlarda, bu duruma en önemli kanıt olarak siyasi iletişimlerini bu doğrultuda, sade ve doğrudan bir dil ile kurmaları gösterilmektedir (Canovan, 1999: 5). Ancak Canovan'a göre bir siyasetçinin popülist sayılabilmesi için kullanılan dilin sade ve doğrudan olması yeterli değildir. Bunlara ek olarak bir siyasetçinin “siyasi bir analiz ve buna basit ve direkt çözüm önermesi” gerekmektedir (Canovan, 1999: 6). Bununla beraber Canovan (1981) popülizmi diğer sistem eleştirisi yapan ideolojilerden ayıran özelliğinin anti-elit söylemlerle bu eleştiriyi gerçekleştirmesi olduğunu vurgulamıştır.

Canovan'ın düşüncelerinden yola çıkarak Jagers ve Walgrave popülizmi “halkla özdeşleşmiş ve halka hitap eden ve onlar adına konuştuğunu iddia eden bir iletişim biçimi (...) daha da önemlisi, popülizm sıradan insanlara olan yakınlık gösterisi” olarak tanımlamaktadırlar (Jagers ve Walgrave, 2007: 322). Canovan, Albertazzi ve McDonnell'in tanımladığı gibi Jagers ve Walgrave de popülizmin genelde “demagoji” ve “geniş kapsamlı politika” olarak tanımlandığına vurgu yapmaktadırlar (Köroğlu, 2016: 15).

Bu “geniş kapsamlı politika” konsepti sayesinde popülizm hem sağ siyasetçiler hem de sol siyasetçiler tarafından kullanılabilir. Mudde (2004) popülizmin hem sağ hem sol partiler tarafından kullanılabilir oluşunu zayıf-merkezli ideoloji olmasıyla açıklamaktadır. Ona göre popülizmin “zayıf-merkezli” ideoloji olması ortaya çıktığı yerde sol veya sağ ideolojilerle birleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Genelde sağ partiler tarafından kullanılan popülizmin sol partilerin tarafından da kullanıldığına örnekler vardır.

Bazı akademisyenler popülist söylem ile sağ ideoloji arasında doğal bir bağ olduğunu ileri sürmektedirler. Heinisch (2003: 93) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Bu akademisyenler sağ ideoloji ile popülizm arasında, ikincisinin toplumun belirli bir sınıfını dışlayıcı bireysel mesajlar vermesi nedeniyle, doğal bir bağ olduğunu ileri sürmektedir. Bu “dışlanan” sınıf özel imtiyazlara sahip elitler, özel ihtiyaçlara sahip belirli bir grup veya sosyal ve ekonomik dezavantajlara sahip grup (ırk, azınlık veya cinsiyet temelli) olabilir. Daha geniş kapsamlı bir genelleme yapacak olursak, popülizm direkt olarak sol ideolojiyle bağlantılı olan evrensel ve insancıl geleneğe karşıdır ve böylece solidarizmin tüm zorunlu formlarına karşı çıkma eğilimindedir.

Popülizm gibi “muğlak” bir kavrama açıklık getirmek isteyen akademisyenler bu amaca ulaşmak için kavramın temel bileşenlerini açıklama yöntemini kullanmışlardır. Bu bağlamda, yapılan tüm popülizm tanımlarında ortak iki unsur ön plana çıkmaktadır: “halk” ve “elitler”. Popülizmle ilgili çalışmaların çoğu önce “halk” daha sonra “elitler” bileşenini açıklama yoluna gitmiştir. Taggart (2003)’a göre popülizmin tam olarak anlaşılması “halk” kavramının anlaşılmasına bağlıdır. Benzer düşüncüyü taşıyan Mudde popülizmin temel elementinin “halk” olduğunu savunmaktadır. Bununla beraber, popülizm kavramını muğlak olarak tanımlamayan Mudde (2004) “muğlak” sıfatını popülizm için değil, “halk” kavramı için kullanmaktadır. “Halk” kavramının kabul edilen muğlaklığı karşısında, popülist aktörler tarafından “halk”ın düşmanı olarak gösterdikleri “elitler” daha belirgin çizgiler taşımaktadır.

Popülistlere göre toplum siyah ve beyaz gibi keskin çizgilerle ayrılan ve birbirine hiçbir şekilde karışmayan “iyiler” ve “kötüler” şeklinde iki gruptan oluşmaktadır. Rooduijn (2013: 5) popülistlerin bu iki gruba bakış açılarını “İyi taraf milli irade anlamına gelirken kötü taraf elitlerle özdeşleştirilmiştir” şeklinde ifade etmektedir. Bu bağlamda popülistler söylem ve politikalarını meşrulaştırmak adına halkın bu “iyi” kesimiyle kendilerini özdeşleştirmekte ve “kötü” kesimi ötekileştirerek eylemlerini “halk”ın refah ve düzenini sağlamak adına yaptıklarını ileri sürmektedirler.

“Halk” popülist aktörlere göre toplumun ortak değer, kültür ve çıkar paylaşan monolitik, iyi insanlardan oluşan homojen kesimdir. Albertazzi ve McDonnell halkı şöyle tanımlamaktadırlar: “Halk insanların kendilerini “güvende” ve “rahat” hissettikleri, doğal

bir güvenin olduğu topluluktur” (Albertazzi ve McDonnell, 2008: 5). Popülistler “halk”ı genellikle “sessiz çoğunluk” olarak tanımlamaktadırlar. Buna göre, bu sessiz çoğunluk vergilerini ödeyen, yasalara saygılı, ülkenin ekonomik kalkınmasına faydası olan ama siyasette “yozlaşmış elitler” yüzünden etkisiz hale getirilen insanlardır (Pauwels, 2011).

“Elitler” ise toplumun halkla aynı çıkarları taşımayan grubudur. Ancak, toplumun bu kesimi “halk” ile sadece aynı çıkarları taşımamakla kalmaz, bunlar aynı zamanda “kötüdürler”. Popülistler tarafından dışlanan bu “elit” grup, popülizmin ortaya çıktığı yere göre değişiklik göstererek siyasi, ekonomik, akademik dünyadaki veya medyadaki elitlerden oluşabilir. “Halk”tan dışlanan bu grup kendi içinde homojenlik göstermektedir. Bu grup uzlaşmaz, yozlaşmış ve “sıradan insan” ile aynı değerleri taşımayan insanlardan oluşmaktadır (Pauwels, 2011). Popülist aktörlere göre bu elitler halka karşı örgütlenmişlerdir ve bu yüzden halkın elitlerle ortak bir paydada buluşması imkansızdır (Pauwels, 2011).

Pauwels (2011) ve Lloyd (2003) gibi bazı akademisyenler “elitler” olarak toplumdan dışlanan grubun içinde göçmenleri de sayarken Albertazzi ve McDonnell (2008) “elitler ve tehlikeli ötekiler” ayrımını yapmaktadır. Elitler olarak toplumdan dışlanan grup genelde toplumla dinsel veya etnik kimliği paylaşan ancak yüksek eğitilmiş, kendi dünyalarında yaşayan, halkla ortak çıkarları olmadığı gibi toplumun saflığını da bozan kesim olarak tasvir edilmektedir. “Tehlikeli ötekiler” ise genelde göçmenleri kapsamaktadır. Batı Avrupa’da 1970 sonrası ortaya çıkan yeni-sağ popülizminin toplumdan ötekileştirdiği kısım “tehlikeli ötekiler”dir ve genel olarak göçmenleri kapsamaktadır. Popülistler söylemlerde göçmenlerin yerli kültüre karşı sosyal ve ekonomik tehlike arz ettikleri sıklıkla öne sürmektedirler.

Her ne kadar, popülizmin kimi “düşman” olarak gördüğü hakkında akademisyenler arasında fikir birliğine ulaşılmış olsa da, “halk”ın hangi grubu kastettiği konusunda görüş ayrılıkları vardır. Bu bakımdan “halk” kavramı belirsizlik içermektedir. Bu konudaki görüşleri iki ana başlıkta toplamak mümkündür. Birinci gruba göre, “halk” popülist lider ve partilerin kullandığı söylemsel bir araçtan fazlası değildir. Gerçek bir grubu kastetmemektedir. İkinci gruba göre ise “halk” kavramı toplumun içindeki sınıf ayrılıklarını ortaya koymaktadır. Buna göre popülistler halk içinde var olan belirli bir gruptan bahsetmektedirler.

Yukarıda ifade edilen birinci grup düşüncüyü paylaşan akademisyenlerden biri Reinhard Heinisch’dir. Heinisch (2010: 92)’e göre “halk” toplumun belirli bir kesiminden bahsetmemektedir. Ona göre, “halk” terimi bilerek muğlak bırakılmıştır. Böylece popülistler farklı seçmen kitlelerinin kendilerini popülist parti ile özdeşleştirebilmelerine olanak sağlamaktadırlar. Örneğin aziz vatandaşlar, üretken gençler, çalışkan işçiler gibi farklı seçmen gruplarına yönelik söylem geliştirebilmektedirler.

Taggart (2000) ise “halk” kavramına alternatif olarak “the heartland” (toplumun merkezi) terimini sunmaktadır. Taggart (2000)’a göre, popülist aktörlerin söylemlerinde vurguladıkları özelliklere sahip toplumun belirli bir kesimi yoktur bu yüzden “halk” kavramı iddia edildiği gibi toplumun tümünü veya belli bir kesimini kapsamamaktadır. Taggart’a göre “the heartland” popülistlerin hayal gücünde var olan erdemli ve bölünmez bir popülasyonun yaşadığı bir yerdir (Taggart, 2000). Taggart’ın “the heartland” kavramı yukarıda bahsedilen birinci grubun düşüncesiyle paraleldir. Buna göre, “halk” kavramı bütün halkı kapsamamakta ve söylemsel bir araç olarak kullanılan “hayali bir toplum” u ifade etmektedir. Taggart “halk” kavramına alternatif olarak getirdiği “the heartland” tanımında popülistlerin “halk” olarak bahsettikleri grubun çok özel, ahlaklı ve erdemli bir toplum olduğunu bu yüzden gerçek olmaktan ziyade bir mit olabileceğini vurgulamaktadır. Ancak Taggart “halk” kavramının ana sorunu olarak görülen “belirsizliğine” açıklık getirmemiştir. Bu belirsizliğin neden olduğu durumu Mudde (2004: 546) şöyle dile getirmektedir: “Kavramın belirsizliği, aynı ülkede bile kavramı kullanan popülistten popüliste değişkenlik içermesine neden olmaktadır”. Diğer bir deyişle, her popülist söylem kullandığı yere göre değişkenlik göstererek kendi “halk”ını yaratmakta ve bu durum halk kavramının belirsizliğine neden olmaktadır.

Bununla beraber, popülistlerin ortaya çıktığı topluma göre değişkenlik gösteren “halk” kavramının genel özelliği popülistlerin bu grupla kendilerini özdeşleştirmiş olmalarıdır. Popülist aktörler kendilerini “halk”tan görmektedirler. Onlara göre erdemli, iyi ve homojen çıkarlardan oluşan toplumun bir kesimi olan “halk”, elitler ve ötekiler tarafından bozularak artık bu özelliğini kaybetmiştir (Albertazzi ve McDonnell, 2008). Popülistler halka sahip oldukları bu iyi özellikleri hatırlatarak mevcut kötü durumun sorumlusu olarak yozlaşmış elitleri göstermektedirler. Bu düşünceye göre halkın düşmanı dışarıda değil, halkın çıkarlarını paylaşmadığı gibi bu çıkarları göz ardı eden elitlerdir.

“Halk” kavramının belirsizliğine karşı akademisyenler hangi siyasi aktörlerin popülist özellik gösterdiği, neye karşı oldukları ve ne amaçladıkları konusunda hem fikirdirler. Popülistler kendilerini gerçek demokrat olarak tanımlayarak demokrasinin halka vadettiği egemenlik anlayışını halktan aldıklarını ileri sürdükleri yozlaşmış elitlere karşı çıkmaktadırlar. (Canovan, 1999). Popülist aktörlere göre mevcut elitler tüm halkın değil sadece belirli kesimin çıkarlarını temsil etmektedir. Bu bağlamda popülistler elitler tarafından görmezden gelinen halkın “gerçek” sesi olduklarını ileri sürerek söylem ve politikalarına meşruluk sağlamaktadırlar. Her zaman milli iradeyi temsil ettiklerini öne süren popülistler halka “elitler” ve “tehlikeli ötekiler” yüzünden kaybettikleri egemenliği geri vereceklerini ve toplumu “eskiden olduğu gibi” bu “kötü” elitlerden arındırarak sistemdeki çatlakları düzelteceklerini ileri sürmektedirler.

Popülist partiler, siyasal sistemdeki partilerin ve demokrasinin milli iradenin bir yansıması olması gerekirken, mevcut durumun bu görüntüden çok uzak olduğunu ileri sürerek ana akım partilerini ve yerleşik kurumları eleştirmektedirler. Bununla beraber siyasi partiler

arasında meydana gelen tartışmalarda karşı tarafın söylemlerini çürütmek için partiyi popülist olarak nitelendirdikleri görülmektedir.

2. Analiz

Bu çalışmanın temel argümanı ise populist ve klientalist normların bir biriyle önemli benzerlikler taşıdığı ve bu nedenle de populist siyasal partiler ve klientalist politikaların başarılı bir şekilde birleştirilebileceğidir. Bu bağlamda çalışmamız global anlamda populizm-klientelizm ilişkisini analiz etmek için 85 ülkeyi içeren ve 34 yıllık bir süreci kapsayan ampirik bir analiz ortaya koymaktadır. Çalışmada Varieties of Democracy (V-dem) datasetinin son versiyonu kullanılmıştır. Populist partiler ile alakalı veriler Kenny (2019) dan alınmıştır. Böylelikle dataseti 85 ülke ve 34 yıllık bir periyodu içermektedir. Metod olarak Panel Zaman Serileri Analizi kullanılmıştır. (random effects).

- Bağımlı Değişken: Ülkedeki Klientalizm seviyesi (V-dem).
- Ana bağımsız değişken: Populist parti (Kenny 2019).
- Kontrol Değişkenleri: GDP, Polity Skoru (demokrasi seviyesi), Kamu sektörü yolsuzluk seviyesi.

Tablo 1: Klientalizmin Populizme Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Model I
Clientelism _{i-1}	0.96*** (0.005)
Populist Parti	0.01** (0.003)
GDP(log)	-0.00 (0.001)
Polity Skoru	-0.00 (0.000)
Kamu Sektörü Yolsuzluk	0.03*** (0.004)
Constant	0.02 (0.011)
N	2,720
Ülke Sayısı	85

Standard errors in parentheses
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Sonuç ve Değerlendirme

1900'lerin ikinci yarısından sonra dünyada giderek güçlenen popülist partiler 2000'lerin başı itibarıyla yaygınlaşarak dünya siyasetinin normal bir unsuru haline gelmiştir. Diğer bir deyişle popülizm dünya siyasetinde popüler hale gelmiştir. 1900'lerin ikinci yarısında sayıları az olan popülist siyasi aktörler bugün hemen hemen her ülkede mevcuttur. Bu durumun en büyük etkeni popülist siyasi aktörlerin kullandıkları sade ve direkt dildir (Canovan, 1999). Popülist siyasi aktörler seçmenle aralarındaki bağı kuvvetlendirip oy kitlesini genişletmek amacıyla halkla doğrudan ilişkiler kurma yoluna gitmektedir. Mudde (2012) bu durumu kitle iletişim araçlarının yaygın hale gelmesiyle açıklamaktadır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sonucu siyasi aktörlerin halkla doğrudan iletişime geçebilecekleri kanallar artmıştır. Bununla beraber siyasi aktörlerin kullandıkları bu sade ve direkt dil bir siyasi aktörü popülist olarak nitelendirmek için yeterli olmasa da popülist söylemin temel bileşeni olan "halka hitap" kriterini yerine getirmektedir. Bununla birlikte bir siyasi aktörün popülist olarak nitelendirilebilmesi için ayrıca o aktörün düzen karşıtı söylemleri sıklıkla kullanması gerekmektedir.

Popülizm ve klientalizme ilişkin literatürlere bakıldığında, popülizmin söylemsel olarak oluşturduğu biz ve yozlaşmış elitler (ötekiler) algısının klientalizmin biz ve ötekiler algısıyla örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı popülizm ile klientalizm arasındaki olası pozitif ilişkinin ortaya konulmasıdır. Literatürde ise popülizm ve klientalizmin birlikte ele alındığı çalışmaların neredeyse yok denecek kadar az olduğu dikkatleri çekmektedir. Buna karşın, D. Kenny (2017)'nin çalışması popülizm ve klientalizm arasındaki ilişkiyi ele alarak konuyu dikkat çekici hale getirmiştir. Nitekim, D. Kenny (2017) çalışmasında klientalizm ile popülizm arasındaki negatif bir ilişki olduğunu vurgulamış ve populist partilerin klientalist partilerin güc kaybetmesiyle etkinliklerini arttırdıklarını öne sürmüştür.

Bu çalışmanın temel argümanı ise populist ve klientalist normların bir biriyle önemli benzerlikler taşıdığı ve bu nedenle de populist siyasal partiler ve klientalist politikaların başarılı bir şekilde birleştirilebileceğidir. Analiz sonucunda elde edilen veriler kliyentelist mobilizasyon stratejilerinin populist yönetim tarzına olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Albertazzi, Daniele ve McDonnell (2008), *Twenty-First Century Populism*, Palgrave Macmillan, London.

Canovan, Margaret (1981), *Populism*, London Junction, London.

- _____ (1999), "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies*, 47(1), 2-16.
- _____ (2005), *The People*, Polity Press, Cambridge.
- De La Torre, Carlos (2000), *Populist Seduction in Latin America*, Ohio University Press, Athens.
- Hawkins, Kirk A. (2009), "Is Chávez Populist? Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective", *Comparative Political Studies*, 42(8), 1040-1067.
- _____ (2010), *Venezuela's Chavisma and Populism in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York.
- Heinisch, Reinhard (2003), "Success in Opposition-Failure in Government: Explaining the Performance of Right-Wing Populist Parties in Public Office", *West European Politics*, 26(3), 91-130.
- Jagers, Jan ve Walgrave, Stefaan (2007), "Populism as Political Communication Style: an Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium", *European Journal of Political Research*, 46: 319-345.
- Kessel, Stijn Van (2011), "Explaining the Electoral Performance of Populist Parties: The Netherlands as a Case Study", *Perspectives on European Politics and Society*, 12(1), 68-88.
- Knight, Alan (1998), "Populism and Neo-Populism in Latin America, Especially Mexico", *Journal of Latin American Studies*, 30(2), 223-248.
- Laclau, Ernesto (2005), *On Populist Reason*, Verso, London.
- Lloyd, John (2003), "The Closing of the European Gates? The New Parties of Europe", *The Political Quarterly*, The Political Quarterly Publishing, Oxford.
- Mudde, Cass (2004), "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.
- _____ (2007), "Populist Radical Right Parties in Europe", Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (2012), "Three Decades of Populist Radical Right Parties in Western Europe: So What?", *European Journal of Political Research*, Published by Blackwell, 1-19.

Pauwels, Teun (2011), "Measuring Populism: A Quantitative Text Analysis of Party Literature in Belgium", *Journal of Elections*, 21(1), 97-119.

Rooduijn, Matthijs (2009a, May 28-29), "The Concept of Populism in Comparative Research. A double Operationalization Strategy of Generalization and Particularization", Paper Presented at the politicologenetmaal, Nijmegen.

_____ (2009b, September 10-12), "A Populist Zeitgesit? Populist Parties and Mainstream Parties in the Netherlands and the United Kingdom", Paper Presented at the ECPR General Conference, Postdam.

_____ (2013), *A Populist Zeitgeist? The Impact of Populism on Parties, Media and the Public in Western Europe*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Amsterdam.

Stanley, Ben (2008), "The Thin Ideology of Populism", *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95-110.

Taggart, Paul (1995), "New Populist Parties in Western Europe", *West European Politics*, 18(1), 34-51.

_____ (2000), *Populism*, Open University Press, London.

_____ (2003, March 27-29), "The Populist Turn in the Politics of the New Europe", Paper Presented in the 8th Biannual International Conference of the European Union Studies Association. Nashville.

RADİKAL DİNİ TERÖR İÇİN VERİMLİ VAHA IRAK: DAEŞ ÖRNEĞİ

Selim KURT¹

Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Radikal dini temelli terörün ortaya çıkışı büyük ölçüde Sovyetlerin Afganistan'ı işgaliyle ilişkilendirilmektedir. Bu mücadelede yer alan mücahitler ile yabancı savaşçılar cihatçı bir kuşağın yetişmesini sağlayarak radikal dini terör örgütlerinin insan kaynağını teşkil etmiştir. Bu örgütlerden şüphesiz en önemlilerinden biri olan DAEŞ'in kurucusu olan Ebu Musab ez-Zerkavi Afganistan'ın Amerikan güçlerince işgalini takiben Irak'a geldiğinde mücadelesi için uygun bir ortam bulmuştur. Bunun iki nedeni bulunmakta olup, bunlardan ilki Saddam rejimi altında belirgin hale gelen ülkedeki mezhep (Sünni-Şii) ayrılığının ABD işgal yönetimi tarafından daha da şiddetlenmesidir. İkincisi ise, bilinenin aksine Baas rejiminin laik görünümüne karşın, özellikle Birinci Körfez Savaşı sonrası bizzat Saddam Hüseyin tarafından başlatılan seçkin sınıfın Baasçı ideolojisiyle İslamcılığı birleştirmeyi hedefleyen "İslami İnanç Kampanyası"dır. Böyle bir ortamda Şii düşmanlığına daha fazla vurgu yaparak ezilen Sünni azınlığın desteğini alan Zerkavi, savaş sonrasında ABD tarafından kurulan yapıda Saddam taraftarı Sünni Baasçıların dışlanmasına dayanan mevcut ortamdan da faydalanarak mücadelesi için eğitimli asker kaynağını da elde etmiştir.

Anahtar Kelimeler: DAEŞ, Irak, Ebu Musab ez-Zerkavi, Radikal Dini Terör, Terörizm.

Giriş

Terörizm her çağda var olmuştur ve var olmaya da devam edecektir. Ancak tarihsel süreç içerisinde arka planında yatan motivasyon kaynağının değişiklik gösterdiği görülmektedir. Terörizmin arka planındaki motivasyonu anlamaya yönelik olarak alanda en çok kabul gören bakış açılarından biri ise hiç şüphesiz David C. Rapoport'un "Dalga Teorisi" olarak adlandırılan teorik perspektifidir. Bu teoriye göre günümüzdeki terör dalgası "Dini Dalga" olarak nitelendirilmektedir.

Bu dalganın ise büyük ölçüde 1979 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Afganistan'ı işgali üzerine ülkede patlak veren direniş hareketine dayandırıldığı görülmektedir. Bu işgal üzerine Afganistan'daki Sovyet etkisini dengelemek ve uygulamaya koyduğu "Yeşil Kuşak" projesi çerçevesinde Sovyetleri İslami bir kuşakla çevreleyerek sınırlandırmak ve yayılmasını önlemek gibi amaçlarla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de bu işgal hareketine destek vermiştir. Afganistan'da Sovyetlere karşı mücadele veren savaşçılar olan mücahitlerin yanında savaşmak için dünyanın pek çok ülkesinden Müslüman ülkeye akın etmiştir. Günümüzün en tehlikeli terör örgütlerinden biri olarak kabul edilen Irak Şam İslam Devleti'nin (DAEŞ) temellerini atan Ebu Musab ez-Zerkavi de bu amaçla Afganistan'a gelen savaşçılardan biridir. Ancak burada El-Kaide

¹ Selim Kurt, selim.kurt@giresun.edu.tr

lideri Usame bin-Ladin ile gerçekleştirdiği bir görüşmede El-Kaide üyeliği için bile yetersiz görülen Zerkavi'nin DAESH gibi bir örgütün kuruculuğuna nasıl öncülük ettiğinin anlaşılabilmesi için esasen Afganistan'dan sonra geldiği Irak'taki koşullara göz atmakta fayda vardır.

Zerkavi'nin Irak'a geldiğinde karşılaştığı koşulların böyle bir örgütün temellerinin atılmasında kolaylaştırıcı bir rol oynadığı söylenebilir. Böyle bir ortamın oluşmasına etki eden çok sayıda faktör sayılabilecekse de, hiç şüphesiz bunlar arasından ikisinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki Saddam'ın özellikle Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra ülkedeki desteğini artırmak için uygulamaya koyduğu İslami İnanç Kampanyası'nın Irak toplumunun dini hassasiyetlerini artırarak, ülkedeki radikal terör örgütlerine olan desteği ve katılımı teşvik etmesidir. İkincisi ise ülkedeki Sünni-Şii ayrılığına dayanan mezhepsel çatışmadır. Özellikle ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından ülkenin idaresi için hayata geçirdiği Koalisyon Geçici Otoritesi'nin uygulamaya koyduğu Baas'tan Arındırma Kampanyası ile Irak Ordusu ile güvenlik güçlerinin tasfiye edilmesine ilişkin kararlar aralarında çok sayıda Sünni'nin de yer aldığı asker ve sivil görevlilerin gelecekte herhangi bir iş ya da kariyer umudu olmaksızın sokağa atılmasına neden olarak ülkede geçmişte eskilere dayanan mezhepsel çatışmanın daha da şiddetlenmesine neden olmuştur.

Bu çerçevede bu çalışmada DAESH'in ortaya çıkışında Irak'taki kolaylaştırıcı ortamın etkisi, özellikle İslami İnanç Kampanyası ile ülkedeki Sünni-Şii gerilime dayanan mezhepsel çatışma çerçevesinde değerlendirmeye çalışılmıştır. Bunun için öncelikle terörizmin ne olduğu tanımlanmış, ardından kısaca DAESH terör örgütünün tarihsel süreçteki gelişimine değinilmiş ve nihai olarak da Irak'taki ortamın DAESH'in ortaya çıkışına etkisi yukarıda belirtilen iki nokta üzerinden ele alınarak incelenmiştir.

1. Terörizm Nedir?

Terörizmin nedenleri ele alındığında, terörün büyük ölçüde insanların zihninde başladığı sonucuna ulaşılabilir. Esasen terör zihinlerde yaşar ve olgunlaşır, bunun nedeni ise insanın bu hususa ilişkin tecrübesinin terör hissiyatına dayanmasıdır. Her bir terörist şiddet olayının ardında eylemciyi motive eden derinden bağlanmış bir inanç sistemi vardır. Bu tür sistemler özünde hoşgörüsüzlük ile tanımlanan aşırılıkçı sistemlerdir. Karşıt çıkarılara ve farklı fikirlere karşı hoşgörüsüzlükle karakterize edilen aşırılıkçılık, terörist davranışlar için en önemli harekete geçme ve motivasyon kaynağıdır. Terörist olmak için sınırı aşan aşırılık yanlıları, şiddet eylemlerini mantıklı ve haklı kılmak için her zaman uluslar, insanlar, dinler veya diğer çıkarılara yönelik asil dayanaklar geliştirirler. Pek çok çalışma, taktikleri, normatif olarak çağrıştırdığı mana ve amaçları tarihsel süreçte dönüşen terörizm adını verdiğimiz faaliyetin tarihsel olarak koşullandığını göstermektedir. Bu nedenle terörün araçsallaştırılmasının tarih ötesi insan gerçekliğine dayanan bir faaliyet ve uygulama olduğu söylenebilir (Booth ve Dunne, s. 2012, 18. ve Martin, 2013, s. 28).

Diğer taraftan terörizmin tanımlanması hususu sosyal bilimlerin en tartışmalı konularından biridir. Terörizmi gerilla savaşı, suç veya çılgın seri katillerden ayırt etme probleminin yanı sıra “birinin teröristi, diğerinin özgürlük savaşçısıdır” şeklinde genel olarak bilinen ifade, “terörizm” sınıflandırılmak istediğinde moral bir yargıda bulunulabilmesi problemini de ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle halen terörizme ilişkin yaygın bir şekilde kabul edilmiş bir tanım bulunmamaktadır. Walter Laqueur gibi bazı yazarlar “hem terörizmin kapsamlı bir tanımının bulunmadığını hem de yakın bir gelecekte de bulunmamasının mümkün olmadığını” iddia etmektedirler. Diğer taraftan Jeffrey Simon, terörizmin tüm dünyada kullanımda olan en az 212 farklı tanımının olduğunu ifade etmekte ve bunlardan 90’ının hükümetler ve diğer kurumlar tarafından kullanıldığına işaret etmektedir (Spencer, 2006, ss. 2-3).

Terörizm kelimesi Latince kökenlidir. Latince “terrere” kelimesinden gelen sözcüğün anlamı “korkudan titreme” veya “titremeye sebep olma”dır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde “yıldırı” şeklinde ifade olunan kelime, Fransızca Petit Rebert sözlüğünde “bir toplumda bir grubun, halkın direnişini kırmak için yarattığı ortak korku” olarak tanımlanmaktadır (Yayla, 1990, s. 335. ve Türk Dil Kurumu, t.y.).

Zaman içinde terörizmin diğer anlamlarının önüne, “siyasi bir amaçla” yapılıyor olmak da eklenmiş, yani siyasi bir amaçla hareket etme ve dehşete düşürme, korku salma terör eyleminin temel unsurları haline gelmiştir (Gençtürk, 2012, s. 3). Esasen siyasi amaçla yapılan eylemler tarihi, siyasi bir otoritenin ortaya çıkışıyla ilişkilendirilmekte olup, iktidarın tek bir kişinin eline geçmesi ve bu kişinin ortadan kaldırılmasının siyasi değişime yön verebilmenin en seri ve basit yolu olduğunun keşfedilmesine dayanmaktadır. Bu şekildeki eylemler genellikle ya şahsi ya da hizbi sebeplerden veya taht kavgaları hüviyetinde vuku bulmuşlardır. Bu çerçevede gerçekleştirilen eylemlerin mağdurları kimi zaman bir zorba, kimi zaman da bir haydut olsa da, onu öldürmek bir cinayet olarak değil bir fazilet olarak görülmüş ve bu eylemleri bir fazilete dönüştürecek ideolojik meşruiyet kazandırma çabaları genellikle siyaset ve din bağlamında gerçekleştirilmiştir (Lewis, 2018, ss. 194-195).

Bu çerçevede, çok genel bir bakış açısından, terörizm bireylerin veya ulus-altı grupların şiddeti, terör eylemlerinin kurbanlarının ötesinde daha büyük bir dinleyici kitlesinin gözünü korkutmak suretiyle politik veya sosyal bir amaç elde etmek için önceden tasarlanmış kullanımı ya da kullanma tehdidinde bulunmasıdır (Sandler, 2011, s. 280).

Terörizmi milattan öncesine götürerek bugünkü Filistin topraklarında faaliyet göstermiş bulunan Yahudi kökenli Scari örgütü ile özdeşleştirilenler olduğu gibi Hasan Sabbah’ın Haşhaşin’lerini ilk örgütlü terör hareketi olarak gösteren uzmanlar da bulunmaktadır. Ayrıca terörizmi anarşizmle özdeşleştirerek günümüz eylemlerine referans olarak 18’nci yüzyılda Çarlık Rusya’sında ortaya çıkan Narodnoya Volya’yı verenler bulunsun da (Çitlioğlu ve Dedemen, 2014, s. 26), terör kelimesinin, bugünkü anlamında ilk defa

Fransa’da, Fransız Devrimi’nden sonra kullanıldığı kabul edilmektedir (Yayla, 1990, s. 335).

Bu çerçevede terör kelimesinin Batı’nın kelime dağarcığına Fransız ihtilalcilerinin iç düşmanlarına yönelik 1793 ve 1794 yıllarındaki eylemleri dolayısıyla girdiği söylenebilir. Kelime doğrudan idam şeklinde tezahür eden hükümet baskısına göndermede bulunmaktadır. Terör iktidarı döneminde yaklaşık 17.000 yasal idam gerçekleşmiş ve 23.000 civarında da yasadışı idam vakası vuku bulmuştur. Bazı uzmanlar 1793-1795 yılları arasındaki son derece kanlı Vendee Sivil Savaşı’nı da Terör İktidarı’nın bir sonucu olarak görmekte olup, bu savaşın da dahil edilmesi halinde yasal araçlarla öldürülenlerin sayısının 200.000 dolaylarına ulaştığı söylenmektedir (Tilly, 2004, s. 9).

Fransız İhtilali uzmanları, radikal devrimci gücün etkili olduğu iki yılda orijinal Terör İktidarı’nı Fransız muhaliflere yönelik devletin organize ettiği veya devlet destekli bir şiddet olarak değerlendirmektedirler. Ancak Fransız İhtilali’nden bu yana terör kelimesinin anlamı da genişlemiştir. Halen terör hususunda çalışan uzmanlar terörü vatandaşların gözünü korkutmaya yönelik bir yıldırma politikası olarak görmeye devam etmektedirler. Ancak uzmanlar terör terimini, tıpkı Basklı ayrılıkçıların, İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu’nun ve Sri Lanka’daki Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları gibi yerel muhaliflerin hükümet hedeflerine yönelik gizli saldırılarına işaret etmek için de kullanmaktadırlar. Zaman zaman etnik temizlik ve soykırım gibi uygulamalar da terör yakıştırmasına maruz kalmaya başlamıştır. Bu nedenle terim günümüzde çok çeşitli insan gaddarlıklarını tanımlamak için kullanılır hale gelmiştir (Tilly, 2004, s. 9).

2. DAES

Gerçekleştirdiği kanlı eylemler ve Irak ve Suriye’de ele geçirdiği topraklarla adını özellikle 2014 yılı içerisinde sıkça duyuran Irak ve Şam İslam Devleti (DAES), ilk olarak 1999 yılında Ebu Musab ez-Zerkavi tarafından Afganistan’da, Tevhid ve Cihad Örgütü olarak kurulmuş, 2001 yılında Irak’ın kuzeyine gelmiş ve ABD güçlerine karşı savaşmıştır (Erdoğan ve Deligöz, 2015, s. 6).

2003 yılında Irak’ın ABD tarafından işgalinin ardından Irak’ta kök salmaya başlayan DAES, esasen SSCB’nin Afganistan’ı işgali ile ortaya çıkan cihatçı terörün bir devamı niteliğindedir. Diğer taraftan örgütün karar verme yetkisine sahip üst düzey isimlerinin çoğu Saddam Hüseyin’in askeri veya güvenlik güçlerinde görev almışlardır. Bir bakıma bu seküler Baasçılığın İslami köktencilik kisvesi altında Irak’a geri dönmesidir (Weiss ve Hassan, 2016, s. 25).

Örgüt, 2004 yılında El-Kaide ile bağlantılı hale gelerek Irak El-Kaidesi ismini almıştır. Zerkavi yayınladığı bir video ile El-Kaide’ye biat ettiğini açıklamış ve bu biat açıklaması Tevhid ve Cihad Örgütü’nün adının “İki Nehir Arasında El-Kaide Örgütü” olarak

değişmesiyle sonuçlanmıştır. Sonuç olarak Zerkavi'nin örgütü El-Kaide'nin müttefiki veya kısmen iştiraki olarak girdiği Irak'ta bir yıl süren savaşın ardından tamamen bin Ladin'in saha komutanına dönüşmüştür (Weiss ve Hassan, 2016, s. 37). 12 Haziran 2006'da Zerkavi'nin ölmesi sonucu, liderliğe el-Muhacir getirilmiş, Ekim 2006'da ise Irak İslam Devleti kurularak liderliğe Ebu Ömer el-Bağdadi getirilmiştir. 2007 yılından itibaren, ABD'nin etkisi ile gücünü kaybetmeye başlamış ve 2010 yılında el-Mısri ve el-Bağdadi'nin öldürülmesi nedeniyle, liderlik Ebu Bekir el-Bağdadi'ye geçmiştir (Erdoğan ve Deligöz, 2015, s. 6).

2011 yılında Arap Baharı protestolarının ardından Suriye'de başlayan iç savaş, daha sonra 2012'de kanlı bir uluslararası savaşa dönüşmüş ve DAES bu savaş sırasında Nisan 2013'te varlığını ilan etmiştir. DAES'in temel ilkesi Suriye, Irak ve diğer Doğu Akdeniz ülkelerinin sınırlarını tanımayıp, bu sınırları aşan sözde-Halifelik (İslam Devleti) yeniden kurma amacını gerçekleştirmeye yönelik bir savaş yürütmektedir. Bu doktrin, özellikle El-Kaide lideri Eymen ez-Zevahiri operasyonlarını yalnızca Suriye ile sınırlandırmayı kabul etmeyen DAES'i reddettiğinde, DAES ile El-Kaide liderliklerini, karşı karşıya getirmiştir (Martin, 2013, s. 190). Haziran 2014'te başlayan saldırı sonucunda Irak'ın bir milyonluk nüfusuyla ikinci büyük şehri olan Musul'un alınmasıyla DAES'in bölgedeki etkisi ve dünyadaki bilinirliği en üst seviyeye çıkmış ve bu olaydan kısa bir süre sonra, 29 Haziran 2014 tarihinde ise Ebu Bekir el-Bağdadi kendini halife olarak ilan ederken aynı zamanda İslam Devleti'nin kurulduğunu da tüm dünyaya duyurmuştur (Chaliand, 2016, ss. 599-600).

Artan DAES tehdidine karşı Eylül 2014'te 79 ülkenin katılımıyla örgütle mücadele için bir "Küresel Koalisyon" kurulmuş olup, söz konusu koalisyon üyeleri DAES'i geriletme ve en nihayetinde de yok etme taahhüdü altına girmişlerdir (Global Coalition, t.y.). Koalisyon güçlerinin üç yıllık mücadelesi sonucunda, 2017 yılının Kasım ayında DAES'in elindeki Suriye'nin Abu Kamal şehrinin ele geçirilmesinin yanı sıra Irak'taki Qaim ve Rawa gibi bölgelerde Irak güvenlik güçlerinin örgüte karşı elde ettiği başarılar DAES tarafından ilan edilen sözde İslam Devleti halifeliğinin çöküşüne de işaret etmektedir. Irak-Suriye sınırındaki bu şehirlerin kaybedilmesiyle birlikte, örgüt her iki ülkede de kalabalık merkezlerin kontrolünü yitirmiştir. Bu durum örgütün, büyük bir toprak parçasını kontrol ettiği, yerel işletmelerden rutin bir şekilde vergi topladığı, bölgenin doğal kaynaklarını istismar ettiği ve her iki ülkede de büyük bir nüfusu yönettiği sadece üç yıl önceki popüler olduğu dönemden büyük bir dönüşü temsil etmektedir. Ancak örgüt geçmişte ne kadar esnek olduğunu ve bulunduğu ortama nasıl kolaylıkla uyum sağlayabildiğini göstermiştir. Bu nedenle, DAES'in gelecekte de çeşitli hareket tarzlarının bir karışımını benimseyerek, kendi markasını canlı tutmak için çalışacağı söylenebilir (Dempsey, 2017).

3. DAEŞ'in Irak'ta Kök Salmasını Kolaylaştıran Etmenler

Küresel cihattan etkilenen ve buna katılmak için Afganistan'a giden DAES'in kurucusu Ebu Musab ez-Zerkavi, Taliban'ın fiili başkenti olan Kandahar'da dönemin küresel cihat hususundaki en bilindik ismi olan Usame bin Ladin ile gerçekleştirdiği görüşmede hem Ladin hem de örgütün ikinci adamı ez-Zevahiri tarafından El-Kaide üyeliği için dahi yeterli görülmemiştir (Weiss and Hassan, 2016, s. 13). Ancak Zerkavi, 2001 yılında Amerika'nın Afganistan'ı işgali üzerine, Irak'a geçmiş ve orada ileride İslam Devleti'ne dönüşecek olan DAES'in temellerini atmayı başarmıştır.

El-Kaide üyeliği için bile yetersiz görülen Zerkavi'nin bu başarısının altında Irak'a geldiğinde karşısına çıkan mevcut konjonktürün çok önemli bir rolünün olduğu söylenebilir. Özellikle iki hususun DAES'in Irak'ta alan kazanmasında ve hızlı bir şekilde genişlemesinde rol oynadığı söylenebilir. Bunlardan ilki Saddam tarafından Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra uygulamaya konulan "İslami İnanç Kampanyası"nın özellikle ülkedeki Sünnilerde yarattığı dinsel hassasiyetin, bu kitlelerin önce El-Kaide'ye sonra da DAES'e sempatiyle bakmasına neden olmasıdır. İkincisi ise 2003 yılında Irak'ın Amerika tarafından işgali sonrasında işgal yönetimi tarafından atılan adımların ülkedeki Sünni-Şii ayrılığını daha da tetikleyerek, DAES'in mezhep ayrılıkçılığı üzerinden alan kazanmasının önünü açmasıdır.

3.1. İslami İnanç Kampanyası

Saddam'ın Baasçı rejimi her ne kadar "seküler" olarak bilinse de bunun tam manasıyla böyle olduğunu söylemek çok da mümkün değildir (Weiss ve Hassan, 2016, s. 25). Saddam'ın İslamlaştırma politikası ile mezhepçi politikaları DAES'in ortaya çıkmasını sağlayan nedenler arasında yer almaktadır. Bu çerçevede Saddam'ın hayata geçirdiği ve 1993 ile 2003 yılları arasında devam eden İslami İnanç Kampanyası'nın rejimin İslami unsurlarını ön plana çıkardığı söylenebilir. Bu bağlamda Saddam'ın siyasete, eğitime, kültüre ve Irak'ın yasal sistemine ağır dozda din enjekte ettiği iddia edilmektedir. Bu nedenle, İnanç Kampanyası'nın İslamlaştırma kampanyasının özü olduğu ve DAES'in radikal İslam'ına katkıda bulunduğu öngörülmektedir (Baram, 2016a).

Diğer taraftan, Baas rejiminin İslam ile bağlantısı esasen uzun bir geçmişe dayanmaktadır. 1960'lı yılların sonu ile 1970'li yıllarda da Baasçılıkla resmi Irak hükümetinin politikalarında bazı İslami elementlere rastlanmaktadır. Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden bir ay sonra duyurulan Eylül 1968 tarihli ilk Baasçı Anayasa, İslam'a yönelik pek çok referans içermektedir. Saddam ve yakınındaki genç Baasçılar tarafından kaleme alınan ve ilkinin yerini alan Temmuz 1970 tarihli ikinci Anayasa'da ise İslam ve din tabirleri tümüyle çıkarılmıştır. Bu durumun tek istisnası ise belgede İslam'ın halen "devlet

dini” olarak tanımlanmasıdır. Bu tabir geniş çaplı protestolardan korkulduğu için çıkarılmamıştır. Bu seküler ikinci Anayasa, 2003 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Saddam bu belgeyi çok fazla dikkate almasa da, yapılacak herhangi bir değişiklik Baas Partisi tarafından dini partilere karşı bir yenilgi olarak görüleceğinden, söz konusu anayasada 1990’lı yıllara kadar herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Anayasal olarak partinin ana inanç ilkesi seküler Pan-Arabizm olduğundan, böyle bir değişiklik ihanet olarak yorumlanacağından, Saddam bu durumun yaratacağı tepkileri göze almak istememiştir. Saddam 1977 yılında Şeriat’ın geçmişte kaldığını; “Mevcut sosyal problemler şeriatın kurallarının geçerli olduğu İslam’ın erken zamanlarındaki problemlerinden son derece farklıdır. Bu kurallar günümüzdeki yaşantının kuralları olamaz” sözleriyle belirtse de, 1990’lı yıllarda tam bir u-dönüşü yapmıştır (Baram, 2016b).

Daha 1986 yılında popülerlik kazanmak için “Irak’ta çoktan hız kazanmış olan artan dindarlık vagonuna atılmanın” gerekli olduğunu kendisi de kabul etmeye başlamıştır (Baram, 2016a). Bu çerçevede Saddam 1991 yılında Körfez Savaşı yenilgisinin yarattığı olumsuz ortamı da telafi etmek için ülke içerisinde İslam’ı desteklemiş ve dindar bir imaj yaratmıştır (Nazir, 2006, s. 52). Bu İslamcılık anlayışının bir yansıması olarak Saddam seçkin sınıfın Baasçı ideolojisiyle İslamcılığı birleştiren İslami İnanç Kampanyası’nı başlatmıştır (Weiss ve Hassan, 2016, s. 26). Bu çerçevede Saddam’ın İkinci Körfez Savaşı’ndan önce bir karşı devrim hamlesi olarak İslam’ı kullandığı söylenebilir. Böylelikle Birinci Körfez Savaşı’ndan sonra, İran’daki mollalar gibi yabancı köktenci muhaliflerin yanı sıra aynı zamanda içerideki İslamcı yakın düşman temelinde egemenliğine yönelebilecek tehditlere karşı da rejimini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede dini motifleri ön plana çıkarmaya başlayan Saddam rejimi, Irak bayrağına “Allahu ekber” ifadesini ekletmiş, çoğu şeriat kanunlarına dayanan acımasız cezalandırma yöntemlerini uygulamaya koymuş ve rejimini İslamileştirmiştir (Weiss ve Hassan, 2016, s. 25). Bu çerçevede yeni camiler ile sadece İslami teolojinin Sünni versiyonun anlatıldığı Saddam Üniversitesi adında bir teolojik üniversite de inşa ettirmiş ve pek çok dans kulübü, gazino ve bar da kapatılmıştır. On iki İslam bilgini de Irak Parlamentosu’na dahil edilmiştir (Nazir, 2006, s. 52).

İslami İnanç Kampanyası çerçevesinde Saddam, İslami cemaatlere ve okullara “kendini adanmış” Baasçıları göndermiş ve böylelikle bir yandan camilerde yer edinirken diğer yandan da onların kendisine sadık kalacaklarına inanmıştır. Böylelikle rejim ülkedeki İslami hareketi bu şekilde izlemeyi veya manipüle edebilmeyi hedeflemiştir. Ancak uygulamada tam tersi gerçekleşmiş ve camilere gönderilen görevlilerin birçoğu Baasçılığa o derece derinden bağlı olmadıkları için cihat öğretileriyle karşılaştıkları zaman, birçoğu Saddam’a olduğundan daha çok Cihatçılığa sadık hale gelmişlerdir. Bu çerçevede bu kişiler hem İnanç Kampanyası’nın aşılması beklenen mutlak ideolojiye hem de rejimin kendisine karşı gelmişlerdir. Hatta bu “Cihatçı-Baasçı”ların bazıları, Amerikan himayesindeki yeni Irak hükümetinde elde ettikleri görevlerini devam ettirirken, anti-Amerikancı terörist olarak çalışmalarını da sürdürmüşlerdir (Weiss ve Hassan, 2016, s. 26).

Bu çerçevede Saddam, İslami İnanç Kampanyası'yla İslam'ı şiddetle bağlantılandırarak, ülkede böyle bir gelenek bulunmamasına karşın, geniş çaplı bir İslami eğitim empoze ederek ve fiili olarak partisinin seküler kurumlarını tasfiye ederek, Iraklı Sünnilerin 2003 yılındaki Amerikan işgalinden sonra El-Kaide'ye ve nihayetinde de DAES'e yakınlık duymasına sebebiyet vermiştir (Baram, 2016a).

3.2. Sünni-Şii Ayrılığın Dayanan Mezhepsel Çatışma

Bölgedeki ve özellikle de Irak'taki Şiiiler ile Sünniler arasındaki anlaşmazlığa göndermede bulunan mezhep çatışması ise, DAES'in ortaya çıkışının ve güçlenmesinin bir diğer önemli nedenidir (Yosufi, 2016, s. 102). Modern Irak devleti 1920 yılında kurulduğunda Irak halkı kendini sıklıkla Sünni ya da Şii olarak tanımlamamaktaydı. Pek çok durumda, özellikle köylerde ve kırsal kesimde, bağlılıkları daha çok kendi kabilelerine, klanlarına ya da köylerineydi. Şiiiler çoğunluğu oluşturmalarına karşın sıkı bir şekilde bir birine bağlı bir topluluk değillerdi. Bununla birlikte zaman içinde çeşitli Şii gruplar devlete muhalefet etmeye başlamışlardır. Bu muhalefetin çeşitli nedenleri bulunmakta olup, bunlardan ilki çoğunluk olmalarına rağmen Irak tarihinin ekseriyetinde politik olarak yeterince temsil edilmemiş olmalarıdır. İkinci neden, Şii toplumunun ekonomik durumunun kötülüğüdür. Üçüncü neden ise kültürel saldırıdır. Modern Irak devletinin kuruluşunu takiben, toplumsal birliğin merkezi olarak seküler trendler ve etnik ve dilsel değerlere dayalı olan Arap milliyetçili İslam'ın yerini almıştır. Ancak bu durum Sünni ve Şii tutucular tarafından kabul görmemiştir (Nazir, 2006, ss. 54-55).

Saddam Hüseyin'in iktidarı döneminde, etrafındaki ayrıcalıklı kesimin mezhepsel bir görünüm arz etmekten daha çok kabilevi mülahazalarla hareket ettiklerini söylemek daha doğrudur. İran-İrak Savaşı, Saddam tarafından Şii karşıtı bir çatışmadan daha ziyade İran karşıtı bir kampanya olarak sunulmuştur. Sekiz yıllık savaş süresince, Saddam mezhepsel bir retorik kullanmaktan ziyade, İranlıları aşağılayan etnik bir söylemde bulunmuş ve hem Sünni Arap dünyasının desteğini kazanmak hem de Iraklı Şiiilerin ülkeye sadık kalmalarını sağlamak için Arap milliyetçiliğini ön plana çıkaran bir retorik kullanmıştır. Buna karşılık Iraklı Şiiiler açık bir şekilde düşmanın yanında yer almışlar ve Saddam tarafından potansiyel hainler olarak görülmüşlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak iki ülke arasındaki savaş sadece İran ile Arap dünyası arasındaki ilişkileri değil, Irak'ın içerisindeki mezhepsel ilişkileri de etkilemiştir. İran-İrak Savaşı ile özellikle 1991 yılındaki Körfez Savaşı'ndan sonra, Saddam'ın iktidarında Arap milliyetçisi bir retorikten İslami milliyetçiliğe doğru bir kayma meydana gelmiştir (Luomi, 2008, ss. 9-10).

Diğer taraftan Şii toplumu, Şii olmayan elementler ülkedeki politik ve sosyal görüşleri oluşturmaya devam ettiği için hayal kırıklığına uğramıştır. Şii toplumunun politik haklarının sürekli olarak reddi, anılan toplulukta bir kızgınlık yaratmış ve bu kızgınlık 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra Amerika'nın da desteğiyle Saddam rejimine karşı isyana dönüşmüştür. Ancak Saddam'ın Şiiilere yönelik pervasız zulmü, onları takip eden süreçte

daha fazla izolasyona itmiştir. Buna rağmen bu dönemde Irak'taki mezhepçi politikalar çok da aleni değildir. Politik mezhepçilik, özellikle Saddam'ın devrilmesinin ardından her bir grup yeni belirginleşmeye başlayan sistemdeki konumunu güçlendirmek için mücadeleye giriştiğinden daha belirgin bir hal almaya başlamıştır. Bu yüzyılda ilk defa Şii liderler agresif bir şekilde politik arenaya giriş yapmışlardır. Irak'taki Şiiiler, İran modelini temel alan bir İslam Devleti'nin kuruluşu yönünde eğilim göstermeseler de Şii din adamları, topluluk içerisinde belirleyici bir konuma gelmiştir (Nazir, 2006, s. 55).

Irak'taki Amerikan işgali ve Saddam'ın düşüşü ülkedeki politik dengeyi değiştirmiştir. İşgal sonrası Irak'ta devlet inşa süreci için en kritik olan dönem 2003-2006 yılları arasındaki periyottur. Bu dönemde yaşanan "pastadan pay alma mücadelesi" devletteki pozisyonların ve kaynakların topluluk hatları boyunca dağıtılmasını sağlamıştır. Ancak devlet büyük ölçüde Şii-Kürt uzlaşısının bir ürünü olarak şekillenmiş ve sistemde Sünnilere çok az yer verilmiştir. Iraklı Şiiiler ile Kürtlerin her biri yeni devlette etkili bir şekilde faaliyet gösterecek politik partilere sahipken, Sünniler güçlü siyasi partilere ya da kurumlara sahip olmadıklarından devlet inşa sürecinden tamamen dışlanmışlardır. Sünnilerin devletin şekillenmesinde rol alma hususundaki inanç kayıplarının göstergelerinden biri de 2005 seçimlerine katılım hususunda gösterdikleri isteksizliktir. Bu nedenle, bu durum Sünnilerin direnişçilere katılması ve Şii ağırlıklı hükümet ile onun yabancı destekçilerine karşı savaşması için motive edici bir faktör olmuştur (Mansour, 2017, s. 3).

İşgalin ilk yıllarında Irak'ta Amerika tarafından kurulan Koalisyon Geçici Otoritesi'nin aldığı bazı kararlar kalpleri ve zihinleri kazanmak ve halkı destelemek yerine zarar verici ve tersine isyanı güçlendirici bir etki yapmıştır. Hayata etki eden, isyana benzin döken ve etkisini halen daha sürdüren en talihsiz ve sorunlu iki politik karar Irak toplumunu "Baas'tan arındırma kampanyası" ile Irak güvenlik güçlerinin dağıtılmasıdır. Kararlardan ilkinde göre Baas Partisi üyeleri görevlerinden atılmış ve gelecekte de devlet görevlerinde yer almaları yasaklanmıştır. İlave olarak bakanlıklarda ya da üniversiteler ve hastaneler gibi diğer hükümet kurumlarında görev yapan şahıslar mülakata tabi tutulmuş ve Baas Partisi ile bağlantısı tespit edilenler görevlerinden uzaklaştırılmışlardır (Yosufi, 2016, s. 96).

Koalisyon Geçici Otoritesi'nin 23 Mayıs 2003'te yayımlanan ikinci direktifi Irak ordusunu ve diğer güvenlik kurumlarını dağıtmış ve eski rejim tarafından verilen herhangi bir askeri veya diğer rütbeyi, unvanı veya statüyü iptal etmiştir. Bu direktif 230.000 Irak eski askeri personelini, gelecekte herhangi bir iş ya da kariyer umudu olmaksızın sokağa atmıştır. Bu durumdaki iyi eğitilmiş ve silahlı pek çok asker DAES ya da diğer isyancı gruplar tarafından yürütülen direniş hareketine katılmışlardır. O zamandan beri Baasçılar ve diğer eski askeri görevliler isyanın belkemiğini teşkil etmektedirler. 2006 yılında Irak eski ordusunun 200 generalinden 99'unun direnişte aktif görev aldığı tahmin edilmektedir. Ebu Bekir el-Bağdadi DAES'in liderliğini devir aldığı anda, zayıflayan direniş hareketini yeniden

canlandırmak için 2010 yılında eski Baasçılar ile ordu yetkililerini örgüte kazandırmak için agresif bir kampanya başlatmıştır. Örneğin, El-Kaide'nin 42 üst düzey yöneticisinden 34'ü kısa sürede öldürüldüğünde, Bağdadi söz konusu boşluğu eski Baasçılar ve askeri görevlilerle doldurmuştur (Yosufi, 2016, s. 97).

Diğer taraftan Baas'tan arındırma komisyonu faaliyetlerine devam etmiş ve 2010 yılındaki parlamento seçimlerinde pek çok önemli Sünni liderin diskalifiye edilmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Başbakan Maliki 2011 gibi geç bir tarihte bile çok sayıda kişiyi Baasçı oldukları iddiasıyla tutuklatmıştır (Yosufi, 2016, ss. 97-98). Atılan bu adımların tamamı Baas Partisi üyeleri ile üst kademe yöneticilerinin önemli bir kısmını oluşturan Irak Sünni toplumunu hedef almakta ve onlara karşılık vermekten başka seçenek bırakmamaktadır (Yosufi, 2016, s. 96).

Zerkavi ise Irak'ın politik dönüşümünde yeni başlamakta olmasına rağmen gerçek bir problem teşkil eden devlet kurumlarının yavaşça şovenist Şii politikacılar tarafından ele geçirilmesi sürecini de istismar etmekten geri durmamıştır. Saddam rejiminin devrilmesiyle, Irak Ordusu'nun dağılması ve Baas rejiminden arındırma programının hayata geçirilmesi sonucunda Sünni topluluk İran destekli Şii muhaliflerin insafına terk edildiklerini düşünmeye başlamıştır. Zerkavi ise ülkedeki bu mezhepçi ayrılığı güçlendirmeye ve Sünnileri direnişe çekmeye çalışmıştır (Yosufi, 2016, ss. 105-106).

Zerkavi'nin reçetesi açıktır, "Şii'leri hedefleyerek onları dini, politik ve askeri yoğunlukta oldukları yerlerde vurmak, böylece Sünnileri içlerindeki hincin hayvani dışlarını göstermek için provoke ederek, bir iç savaş başlatmak." Zerkavi, "Eğer onları mezhepsel bir savaşın ortasına çekmeyi başararsak, yaklaşan tehlikenin farkına varacakları için, aralarındaki gafil Sünnileri uyandırmak mümkün olacak." demiştir. DAES, Suriye ve Irak'taki güncel savaşın resmi propagandasında, tam olarak bu mezhepçi-varoluşçu dili kullanmıştır. Şii'leri hedef alarak tepki vermelerini sağlamak, böylece Sünnileri DAES'in koruyucu kollarına doğru itmek temel strateji olarak belirlenmiştir (Weiss ve Hassan, 2016, s. 32).

Irak'taki direniş Aralık 2005 seçimlerinin ardından gerek boyut gerekse karmaşıklık açısından büyümüş ve seçimleri takiben bu direniş mezhepsel bir çatışmaya dönüşmüştür (Nazir, 2006, s. 61). 2006 yılına gelindiğinde ise Irak pervasız ve son derece vahşi bir mezhepsel çatışmanın ortasında kalmıştır. Şii'ler için kutsal olan Samarra Türbesi'nin bombalanması mezhepsel şiddette eşi görülmemiş bir artışa neden olmuştur. Şii militanlar türbenin bombalanmasına tepki olarak Sünnilerin ikamet ettiği yerlerde yüzlerce insanı öldürmüşler, buna karşılık olarak da Sünni aşırılıkçıları intihar bombalamalarıyla Şii'leri hedef almışlardır. Kitle halinde ölümler ve adam kaçırma eylemlerinin yaşandığı bu günlerde, cansız bedenler sokaklara atılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda 2006 yılındaki ölü sayısı 34.000'e ulaşmıştır. 2006 yılının sonuna doğru Sünni toplumu iyice köşeye sıkıştırılmış, bu nedenle de Şii militanların elinden gelecek olan vahşi ölüme karşı tek koruyucu ve kurtarıcının El-Kaide ile diğer Sünni aşırılıkçı gruplar olduğuna inanmaya

başlamışlardır (Yosufi, 2016, s. 106). Mezhepsel şiddetin zirveyi ulaştığı bir noktada, ülkedeki aşırılıkçı teröre (ve özellikle El-Kaide'ye karşı) Sahwa veya Sünnilerin Uyanış Hareketi adı verilen bir başkaldırı ortaya çıkmıştır. Her ikisinin de stratejik amacı Irak halkını korumak ve altta yatan mezhepsel güvenlik ikilemi ile mücadele etmektir. Bu kampanya sayesinde Amerikan ordusu tarafından silahlandırılan ve finanse edilen Iraklı kabilelerin bir koalisyonu, Sünni topluluklara güvenlik sağlamıştır. Böylelikle Şii militanlara karşı El-Kaide'ye dayanma zorunlulukları ortadan kalktığı için Sünni kabileler El-Kaide'ye yüz çevirmeye başlamış, bu ise yaşanan şiddette önemli bir düşüşe ve direnişin zayıflamasına neden olmuştur (Yosufi, 2016, ss. 106-107).

Bununla birlikte Amerikan birlikleri ülkeyi terk edip, Uyanış Hareketi Irak hükümeti tarafından iptal edildiğinde, mezhepsel güvenlik ikilemi daha da şiddetlenmiş ve bu durum Sünnileri bir kez daha DAEŞ'e itmiştir. Ebu Bekir el-Bağdadi bir taraftan Zerkavi tarafından kullanılan mezhepsel güvenlik ikilemini provoke etme stratejisini kullanırken bir taraftan da kendisini Irak ve Suriye'deki Sünnilerin koruyucusu ve savunucusu olarak takdim etmiştir. DAEŞ, Iraklı sivillerin yanı sıra güvenlik güçlerini de mezhepsel bir temelde katletmeye devam etmiştir. 2014 yılının Haziran ayında Musul'un ele geçirilmesinin ardından 1.700 Şii askeri infaz etmiştir. Benzer şekilde Tikrit'in ele geçirilmesinin ardından DAEŞ militanları ele geçirilen askerleri Sünniler ve Şiiler olarak iki gruba ayırmış ve Şiilerin tamamını öldürmüştür. Elbette ki tüm bu faktörler bölgedeki ve ülkedeki mezhepsel çatışmaları daha da konsolide etmiştir (Ali, 2015, s. 42. ve Yosufi, 2016, s. 107).

Diğer taraftan ülkedeki politik durumun da mezhepsel gerilimi tetiklediği söylenebilir. 2003 yılında Saddam rejiminin devrilmesinin ardından 24 milyonluk ülke nüfusunun %60-65'ini meydana getiren Şiiler hükümette hakim bir rol oynamaya başlamışlar ve bir Şii olan Nuri el-Maliki Nisan 2006'da Başbakan olarak atanmıştır. Ancak Maliki, Başbakanlık pozisyonunun yeterli gücü ve gerekli kurumsal altyapısı bulunmadığı için hükümet etmede zorlanmıştır. Bununla birlikte Maliki iktidarı kısa süre içerisinde otoriter bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Sünnilerin çoğunlukta olduğu bölgeler, Şiilerin başını çektiği otoriter bir hükümetin yükselişinden endişe duymuş, Maliki'nin yönetimi altında Irak'ın Sünni azınlığı marjinalize edilmiş ve ülkedeki mezhepsel şiddet daha da artmıştır. Hatta Irak'taki Amerikan varlığı ve etkisi geriledikçe, Maliki hükümeti daha da mezhepsel bir politika gütmeye başlamıştır (Haven, 2015, s. 3).

Maliki'nin seçimleri göz önünde bulundurarak Şii topluluk içerisindeki desteğini güçlendirmek için mezhep kartını oynamasının sonuçlarının ülke için yıkıcı olduğunu söylemek mümkündür. 2010 yılındaki parlamento seçimlerinde Maliki rakibi İyad Allavi'nin bloğundan sadece iki sandalye fazla kazanabilmiştir. Yine de Maliki İran'ın desteği ve müdahalesiyle hükümeti idare etmeye çalışmıştır. Bu andan itibaren, Maliki daha da mezhepçi bir politika gütmeye başlamıştır. 2011 yılının Aralık ayında, terörizm suçlamasıyla iki üst düzey Sünni liderin (Maliye Bakanı Rafi Al-Issawi ile Irak Devlet

Başkanı Yardımcısı Tariq al-Hashimi) tutuklanmasını emretmiştir. Hashimi, Bölgesel Kürt Yönetimi'ne kaçmış ve hakkında gıyabi idam kararı verilmiştir. Maliki tarafından uygulanan bu ve diğer mezhepçi politikalar, ülkenin Sünnilerin çoğunlukta olduğu bölgelerinde gösterilere neden olmuştur. 2013 yılının Nisan ayında Kerkük'ün batısındaki Hawijah'daki bir kampa saldıran Irak Ordusu 50'den fazla masum Sünni'nin ölümüne sebebiyet vermiştir. Bu olayın yanı sıra diğer temelde yatan şikayetler protestoların isyana dönüşmesine ve şiddet eylemlerinin Irak'ın geneline yayılmasına neden olarak, Şii bölgelerinde El-Kaide tarzı saldırılara, Sünni camilerine yönelik de şiddet eylemlerine yol açmıştır (Yosufi, 2016, s. 108). Bu çerçevede özellikle 2009 yılındaki bölgesel ve 2010 yılındaki federal seçimlerin ardından Irak devlet kurumlarının kontrolü hususunda çeşitli aktörler arasındaki mücadelenin, bu kurumları güçlendirmekten ziyade daha da zayıflattığı, bunun ise 2008 yılında yenilgiye uğratarak, yer altına çekilmeye zorlanan DAEŞ ile devletin mücadele etme kapasitesini ciddi oranda azalttığı söylenebilir (Mansour, 2017, s. 3).

Maliki'nin bir Sünni karşı devrimi etrafına bina edilen korku tellallığı yapan mezhepsel politik kampanyası 2014 seçimlerini kazanmasına yardım etse de, el-Bağdadi'ye de yardımcı olmuştur. Geniş çaplı Sünni protestolarının başlamasını takip eden ve Maliki'nin herhangi bir taviz vermeyi reddettiği bir yıldan biraz fazla olan süreçte DAEŞ Bağdat'ın varoşlarına kadar ilerlemiştir. Ve 2014 yılının Haziran ayında yerel Sünnilerin de yardımıyla DAEŞ Sünnilerin çoğunlukta olduğu iller olan Nineveh, Salahuddin ve Diyala'nın bir kısmını ele geçirmiş ve Halifelikliğini ilan etmiştir (Yosufi, 2016, s. 108).

Bölgedeki ve Irak'taki bu mezhepsel ayrılıktan DAEŞ'in iki şekilde yararlandığı söylenebilir. Öncelikle bu ayrılık, DAEŞ'ten doğrudan ve dolaylı olarak yararlanan isyancı gruplar için cömert fonların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca Sünni kabilelerin DAEŞ'e verdikleri mezhepsel destek, DAEŞ'i Irak ve Suriye hükümetlerine karşı da güçlendirmiştir (Yosufi, 2016, s. 104).

DAEŞ açık bir şekilde sadece Irak'taki Şii merkezli devlet inşasına karşı bir itirazı temsil etmemektedir, aynı zamanda Irak ulus-devletine karşı da bir reddiyedir. DAEŞ'in yükselişi ve 2014 yılının yazında Musul ile Irak'taki Sünnilerin çoğunlukta olduğu bölgelerin pek çoğunu işgali Sünni politik aktörler ile DAEŞ karşıtı Sünni direnişçi grupların görünürlüğünü azaltmıştır. Bu süratle de 2003 sonrası devletin Şii merkezli görünümüne vurgu yaparak, daha az aşırılıkçı olan DAEŞ karşıtı Sünni reddiyesinin dışı vurumunun varlığını ve etkinliğini sınırlandırdığı da söylenebilir (Haddad, 2016, ss. 17-18).

Bu çerçevede Irak'taki mezhepsel çatışmanın DAEŞ'in yükselişine ve güçlenmesine etkisini birkaç noktada toplamak mümkündür. Öncelikle İran'daki İslam devriminin ardından bölgedeki mezhepsel güvenlik ikilemi Suudi Arabistan'ın Selefi/Vahhabi anlayışın yaygınlaşmasına kaynak sağlama kararını teşvik etmiştir. Bu anlayış aşırılıkçı gruplara ilham verdiği gibi, DAEŞ'in entelektüel temellerini de yaratmıştır. İkinci olarak

Saddam'ın devrilmesi mezhepsel güvenlik ikilemini daha da artırmış ve Suudi Arabistan ve müttefiklerinin Sünni direnişçi grupları, bölgedeki Şiiilerle güç dengesini sağlamak için desteklemesine neden olmuştur. Son olarak Başbakan Maliki'nin mezhepçi politikaları ile Sünni toplumunun iktidardan uzaklaştırılması, onların DAES'i desteklemesine sebebiyet vererek örgütün Irak'taki Sünni yoğunluklu bölgeleri ele geçirmesini ve en nihayetinde de Halifelik ilan etmesini sağlamıştır (Yosufi, 2016, s. 109).

Esasen Irak'ta Şiiilerin politik iktidarı gerçeği, yakın gelecekte tersine döndürebilir değildir. Ülkedeki Sünniler ve diğer aktörler için bu iktidarın nahoş uygulamaları, söz konusu aktörlerin tamamının devleti boykot ederek devletten çekilmesine, silahlı mücadeleye girişmesine ya da alternatif olarak onları Irak'ın politik hayatında daha ufak bir rolü kabullenmeye itebilir. Bu nedenle mezhepsel körlük yaşayan Irak devletindeki vatandaşlık hayali bir süre daha bir hayal olarak kalmaya devam edecek gibi görünmektedir. Bu ise Şii iktidarından ve onun uygulamalarından huzursuz olan başta Sünniler olarak olmak üzere, muhalif grupların DAES benzeri örgütlere katılımını ve desteğini teşvik edebilir (Haddad, 2016, s. 19).

Sonuç

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve özellikle de 11 Eylül saldırıları radikal dini temelli yeni bir terör dalgasının yükselişine işaret etmektedir. Artık neredeyse tüm dünya devletleri ve uluslararası örgütler, uluslararası güvenliğe yönelik en önemli tehdit olarak uluslararası terörü görmektedirler.

Günümüzdeki radikal dini terörün temelleri ise büyük ölçüde SSCB'nin Afganistan'ı işgali üzerine başlayan Amerikan destekli direniş hareketine dayandırılmaktadır. Afganistan'dan Sovyet güçlerini atmak için mücadele veren Afgan savaşçılara dünyanın her yerinden gelen savaşçılar da katılmış ve burada bir taraftan Sovyet birliklerine karşı mücadele verirken diğer taraftan da ideolojik bir dönüşüm geçirmişlerdir. Bu dönüşüm hem cihatçı kuşağın öncü örgütü olarak El-Kaide'nin ortaya çıkmasını sağlamış hem de günümüzde varlığını sürdüren radikal dini terör örgütlerinin önemli ölçüde temellerini atmıştır.

Bu örgütlerin en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz DAES'tir. DAES'in kurucusu olan Ebu Musab ez-Zerkavi'de Afganistan'a giden kuşağın bir temsilcisidir. Ancak Usama bin Ladin ile Kandahar'da bir görüşme gerçekleştiren Zerkavi, o dönemde Ladin tarafından El-Kaide üyeliği için dahi yetersiz görülmüştür. Ancak Afganistan'dan ayrılmasını takiben Irak'a geldiğinde karşılaştığı ortam, Irak ve Suriye'nin bazı topraklarını da içeren ve İslam Devleti adı verilecek olan bir devletin kurulmasına giden süreci tetiklemiştir.

Esasen Irak'ta Zerkavi'nin işini kolaylaştıran çok sayıda etmen sayılabilirse de, bunlardan özellikle ikisi ön plana çıkmaktadır. Bu etmenlerden ilki özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra Saddam'ın bir yandan İran gibi dış faktörlerin ülkedeki etkisini dengelemek diğer

yandan da büyük ölçüde dini hassasiyetlere sahip olan halkı yanına çekmek için başlattığı İslami İnanç Kampanyası'dır. Bu çerçevede kendi adamlarını ülkedeki cemaatlara ve camilere göndererek, buradaki İslami akımları kontrol etmek ve yönlendirmek isteyen Saddam'ın düşüncelerinin aksine gönderdiği kişiler İslami düşüncelere daha meyilli hale gelmeye başlamışlardır. Diğer taraftan bu kampanya çerçevesinde toplumsal düzeyde attığı adımlar ise toplumdaki dini hassasiyetleri daha da artırmıştır. Böylece gerek yönetim seviyesinde gerekse toplumsal seviyede DAES'in propagandasına daha açık bir kitle meydana gelmiştir.

İkinci etmen ise ülkede kökleri çok eskilere dayanan Sünni-Şii çatışmasında vücut bulan mezhepsel ayrılıktır. Şiiiler ülkede çoğunluğu oluştursalar da, kendisi de Sünni olan Saddam Sünni ağırlıklı bir yönetim teşkil ederek, Şiiileri yönetimden dışlamıştır. Bu durum 2003 yılında Irak'ın Amerika tarafından işgaline kadar devam etmiştir. İşgali takiben bu kez Şiiiler yönetime el koymuş ve Amerikan işgal yönetimi tarafından çıkarılan kanunlar çerçevesinde başlatılan Baas rejiminden arındırma kampanyası nedeniyle pek çok Sünni üst düzey devlet görevlisi geri dönüşü mümkün olmamak üzere görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Çıkarılan bir başka kanunla da Irak Ordusu tamamen tasfiye edilmiş ve bu da yine üst düzey Sünni komutanların tamamının işsiz kalmasına neden olmuştur. Bu insanlar ise gerek işsiz kalmaları gerekse tehdit algıladıkları mevcut Şii yönetime karşı kendilerini sadece DAES'in savunabileceğini düşünmeleri nedeniyle, örgüte katılım göstermişlerdir.

Böylelikle DAES, Irak'a geldiğinde dini hassasiyeti yüksek ve uygulanan mezhepçi politikalar sonucunda dışlanmış büyük bir kitleyle karşılaşmış ve yetmiş insan kaynağı ihtiyacını büyük ölçüde bu kitleden karşılayarak hem Irak'ta hem de Suriye'de alan kazanmayı başarmıştır.

Kaynakça

- Ali, O. (2015). Post -ISIL Iraq: national challenges and opportunities. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 2 (2), 37-58.
- Baram, A. (2016a). Saddam's ISIS: tracing the roots of the caliphate. Foreign Affairs. Erişim Tarihi: 26.02.2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iraq/2016-04-08/saddams-isis>.
- Baram, A. (2016b). Saddam and the rise of ISIS: The Faith Campaign's Long Aftermath. Erişim Tarihi: 28.02.2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iraq/2016-06-05/saddam-and-rise-isis>.
- Booth, K., Dunne T. (2012). Terror in our time. New York: Routledge.

- Chaliand, G. (2016). DAES Döneminde Cihatçılık. (çev. Bülent Tanatar), Gerard Chaliand - Arnaud Blin, eds., Terörizmin tarihi: antikçağdan DAES'e (ss. 599-611), İstanbul: Nora Kitap.
- Çitlioğlu, E., Dedemen, F. (2014, Kasım). Terörizmi anlamak. Güvenlik Bilimleri Dergisi, Cilt 3 (2), 25-39.
- Dempsey M. P. (2017). The caliphate is destroyed, but the Islamic State lives on. Foreign Policy. Erişim tarihi: 07.03.2019, <https://foreignpolicy.com/2017/11/22/the-caliphate-is-destroyed-but-the-islamic-state-lives-on/>.
- Erdoğan, Ş., Deligöz, E. (2015, Mayıs). Irak Şam İslam Devleti (DAES): gücü ve geleceği. Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt 14 (1), 5-37.
- Gençtürk, T. (2012, Şubat). Terör Kavramı ve Uluslararası Terörizme Farklı Yaklaşımlar. Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://sam.baskent.edu.tr/makaleler/tgencturk/TerorUluslararası.pdf>.
- Global Coalition. (t.y.). 79 partners united in defeating DAESH. Erişim Tarihi: 05.03.2019, <http://theglobalcoalition.org/en/home/>.
- Haddad, F. (2016). Shia-centric state-building and Sunni rejection in post 2003 Iraq. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Haven, J. (2015). Religious extremism and sectarian violence: the rise of ISIS, Ex-Patt Magazine, Cilt 3 (2), 3-5.
- Lewis, B. (2018). Haşhaşiler: İslam'da radikal bir tarikat. (çev. Kemal Sarısözen). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Luomi, M. (2008). Sectarian identities or geopolitics?: the regional shia-sunni divide in the Middle East. Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs.
- Mansour, R. (2017). Iraq after the fall of ISIS: the struggle for the states. London: The Royal Institute of International Affairs.
- Martin, G. (2013). Terörizm: kavramlar ve kuramlar. (çev. İhsan Çapçioğlu ve Bahadır Metin). Ankara: Adres Yayınları.
- Nazir, M. (2006, Temmuz). Democracy, Islam and insurgency in Iraq. Pakistan Horizon, Cilt 59 (3), 47-65.

- Sandler, T. (2011, Mayıs). New frontiers of terrorism research: an introduction, *Journal of Peace Research*. Cilt 48 (3), 279-286.
- Spencer, A. (2006, Ocak). Questioning the concept of 'new terrorism'. *Peace Conflict & Development*, Cilt 8, 1-33.
- Tilly, C. (2004, Mart). *Terror, Terrorism, Terrorists. Theories of Terrorism: A Symposium, Proceedings*, Washington: American Sociological Association.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (t.y.). Terör. Erişim Tarihi: 05.03.2019, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts.
- Weiss, M., Hassan, H. (2016). *IŞİD Terör Ordusunun İçyüzü*. (çev. Emine Arzu Kayhan). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Yayla, A. (1990). Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 4 (1), 335-385.
- Yosufi, A. B. (2016). The rise and consolidation of Islamic State: external intervention and sectarian conflict. *Connections*, Cilt 15 (4), 91-110.

BİRLEŞİK KRALLIK'TA AVRUPA ŞÜPHECİLİĞİ: UKIP VE MUHAFAZAKAR PARTİ

Kübra ÇAĞLAR HEKİMOĞLU¹

Atatürk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Avrupa'da yüzyıllarca süren kanlı savaşlara son veren ve kıtada ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan istikrarı sağlayan tarihin en büyük çağdaşlaşma projelerinden biri olarak kabul edilen Avrupa Birliği (AB), çoğu ülke tarafından büyük bir memnuniyetle desteklenmiştir. Ancak Birliği destekleyen kesim olduğu kadar AB'ye karşı olan ve onu sert bir şekilde eleştiren kesim de bulunmaktadır. AB'ye olan bu karşıt duruş, literatürde Avrupa Şüpheciliği (Euroscepticism) olarak adlandırılmaktadır. Avrupa şüpheciliği en genel anlamda Avrupa bütünleşme sürecine kısmen veya bütünüyle muhalif olma durumu olarak açıklanabilir. Şüphecilik, Birliği daha ileri bir bütünleşmeye doğru götürecek her türlü kurumsallaşma ve anayasal adımlara olan karşıtlık veya en üst seviye olarak değerlendirilebilecek Avrupa bütünleşmesi düşüncesine temelden karşı çıkma tutumudur. Euroscepticism, özellikle 1990'lardan itibaren literatürde kendisine yer edinmeye başlamış ve euroscepticizmin en fazla görüldüğü alan siyasi partiler olmuştur. Bu noktada, güçlü bir euroscepticism geleneğine sahip olan Birleşik Krallık'ın AB ile ilişkileri inişli çıkışlı olmuştur. Ülkelerde siyasi partiler temelinde incelenen Euroscepticism, literatürdeki en bilinen sınıflandırma olan Paul Taggart ve Aleks Szczerbiak'ın "yumuşak" ve "sert" şüphecilik şeklindeki ikili ayrımıdır. Sert euroscepticism ve yumuşak euroscepticism sınıflandırması, Avrupa'daki siyasi partilerin, AB siyasetinin tanımlanmasında belirleyici olarak kullanılmıştır. Birleşik Krallık'taki siyasi partiler arasında sert ve yumuşak euroscepticism bağlamında öne çıkan iki parti Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP) ve Muhafazakar Parti'dir. Bu bağlamda, çalışmada euroscepticism literatürünün en önemli ülkesi olarak kabul edilen Birleşik Krallık'taki sert eurosceptic parti olan UKIP ve yumuşak eurosceptic Muhafazakar Parti örnekleri incelenecektir. Çalışmanın amacı, UKIP ve Muhafazakar Parti'nin AB'ye karşı tutumunu değerlendirerek, bu iki parti temelinde yapılan incelemede Birleşik Krallık'ta hem sert hem de yumuşak euroscepticizmin güçlü olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Krallık, Avrupa Şüpheciliği, Avrupa Birliği, Muhafazakar Parti, UKIP.

Giriş

Genel olarak AB kurumlarına, işleyişine ve politikalarına bir kısmıyla veya bütünüyle karşıt tavır sergilemek şeklinde ifade edilen ve akademik literatüre giren Avrupa şüpheciliği son zamanlarda adından oldukça sık olarak söz ettirmeye başlamıştır. AB projesinden memnun olan, onu özümseyen ve destekleyen kesimler olduğu kadar AB'yi eleştiren, ona karşı olan kesimler de bulunmaktadır. Genel anlamda, AB'ye karşı olumsuz bakışı yansıtan Avrupa şüpheciliği kavramı, bütünleşmenin siyasi niteliğinin arttığı ve federalleşme yolunda adımların

¹ Kübra Çağlar HEKİMOĞLU, kubra.caglar@atauni.edu.tr

atılmaya başlandığı 1990'lı yıllarda siyaset bilimi terminolojisine girmiştir (Eрмаğan, 2012; Aras, 2015). Egemenliğin AB kurumlarına aktarılması, Avrupalılık düşüncesinin ulusal bilinci ve kimliği yok edeceği, Euro bölgesi sorunlarının üye ülkeleri olumsuz etkileyeceği ve bütünleşmenin en nihayetinde bir federasyona varacağı düşüncesi şüphecilik siyasetinin beslediği temel düşünceler/varsayımlardır. Son yıllarda Avrupa ülkelerinde etkili olan popülist siyasetle adından daha çok bahsettiren euroscepticism, Avrupa'daki aşırı sağ partilerin politikalarında ve seçim ajandalarında yerini almıştır. Bu bağlamda, Birleşik Krallık'ın 1950'li yıllardaki bütünleşme sürecine olan uzak tutumu üyelik sonrasında ise opt-out (dışarda kalma) mekanizmalarıyla Birliğin en önemli politikalarına katılmaması ve AB ile sorunlu, inişli çıkışlı ilişkiler yaşaması Birleşik Krallık'ın euroscepticismin en önde gelen ülkesi şeklinde anılmasına sebep olmuştur. Ülkelerde daha çok siyasi partiler üzerinden incelenen euroscepticism, Avrupa'daki siyasi partilerin AB'ye yönelik tutumlarının, yaklaşımlarının ve politikalarının ifade edilmesinde kullanılmaktadır (Aras, 2015; Connelly, 2015). Çalışmada, euroscepticism literatüründe en çok kabul görmüş sınıflandırma olan Paul Taggart ve Aleks Szczerbiak'ın "yumuşak" ve "sert" şüphecilik şeklindeki ikili ayrımından hareketle Birleşik Krallık'taki yumuşak eurosceptic Muhafazakar Parti ve sert eurosceptic Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP) incelenecektir. Bu iki partinin seçilmesinin nedeni, ülkede öne çıkan ve başarılı seçim sonuçlarına sahip partiler olmasıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Birleşik Krallık'taki Muhafazakar Parti ve UKIP'in AB'ye yönelik bakış açısını ve tutumunu değerlendirmektir.

1. Avrupa Şüpheciliği Kavramına Bakış

Avrupa'da uzun yıllar süren kanlı savaşları sona erdiren kıtada barış, huzur, istikrar ve ekonomik kalkınma için inşa edilen AB oluşumu birçok ülke ve Avrupalı kitleler tarafından desteklenmiştir. Ancak AB projesinden hoşnut olan kesimler kadar onu desteklemeyen ve eleştiren kesimler de bulunmaktadır. Avrupa bütünleşmesine olan bu karşıt tavır literatürde Avrupa şüpheciliği olarak adlandırılmaktadır (Gülmez, 2015: 95-96).

1950'li yıllarda kömür ve çelik üretiminin üst bir otoriteye devredilmesi ile başlayan, ekonomik entegrasyon ile yola çıkan Avrupa bütünleşmesi, zaman içerisinde çeşitli kurumsal değişiklikler geçirmiştir. AB'nin kurumsallaşması, derinleşmesi, daha ileri bir bütünleşmeye doğru gitmesi, anayasal çalışmaları, politikaları genel anlamda desteklense ve olumlu bir imaja sahip olsa da atılan bu

adımlara ve gelişmelere şüpheyile yaklaşanlar da olmuştur (Taggart and Szczerbiak, 2002). Avrupa bütünleşmesini kısmen veya bütünüyle onamama durumu olarak adlandırılan Avrupa şüpheciliği, 1985'te bir gazetecilik terimi olarak ortaya çıkmış olup 1990'lı yıllarda siyasi bütünleşme doğrultusunda adımların hızla ilerlemesiyle birlikte AB'ye yönelik eleştirileri ve karşıtlıkları ifade etmek için kullanılmıştır (Tarnavsky, 2017).

Avrupa bütünleşmesine eleştirel, şüpheci yaklaşan kesimler çeşitli zamanlarda farklı konularla gündem yaratarak kendilerini ifade etmişlerdir. Egemenlik yetkisinin üst bir otoriteye devredilerek ulus-devlet kavramının geride kalacağı, Avrupa kıtasında çalışan göçmenlerin işsizliği arttıracacağı kaygısı, finansal kriz, bütünleşmenin en nihayetinde federasyon halini alacağı şeklindeki düşünceler, yeni bir Avrupalılık kimliği ile milli değerlerin yok olacağı endişesi şüphecilik siyasetini izleyenlerin ortaya koydukları iddialardır (Cerrah, 2018).

2008 yılında ABD'de başlayan ekonomik krizin Avrupa kıtasında da kendisini hissettirmesiyle Avrupa ülkelerinin yaşadığı ekonomik zorluklar, yabancı ve göçmen karşıtı protestolar ve popülist akım, Avrupa şüpheciliğinin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Avrupa şüpheciliği üye ülkelerde daha çok siyasi partiler üzerinden incelenmiş ve AB'ye yönelik olumlu veya olumsuz eleştiriler getirmek zamanla siyasi partilerin politikalarının bir parçası haline gelmiştir. Günümüze kadar Avrupa şüpheciliğine dair çeşitli tipolojiler geliştirildiyse de bu konuda öncü olmuş ve literatürde en çok kullanılan Paul Taggart ve Aleks Szczerbiak'ın yumuşak ve sert şeklinde yaptığı ayırım olmuştur. Sert Avrupa şüpheciliği, Avrupa bütünleşmesini tümüyle reddetmeyi ve AB üyesi olarak kalmaya karşı çıkmayı ifade etmektedir. Yumuşak Avrupa şüpheciliği ise, AB'yi bütünüyle reddetmemekle birlikte, Birlik'in bazı politikalarını uygun bulmamayı yani koşullu muhaliflik durumunu ifade etmektedir (Aras, 2015).

2. Birleşik Krallık'ta Avrupa Şüpheciliği

Birleşik Krallık'taki Avrupa şüpheciliğine bakıldığında diğer ülkelere nazaran farklı bir durum ön plana çıkmaktadır. Şöyle ki, Avrupa bütünleşmesine dair somut adımların atılmaya başlandığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra, dönemin Birleşik Krallık başbakanı Winston Churchill bu bütünleşmeyi destekleyen Avrupa bütünleşmesinin öncü kişilerinden birisi olmuştur. Ancak Churchill Avrupa bütünleşmesinin mimarlarından biri olsa da kendi ülkesinin bu bütünleşme içerisinde olmasını istememiştir. O dönem açısından bakıldığında

Churchill'in bu konuda haklı sebeplerinin olduğu söylenebilir (Soytürk, 2017). Öncelikle Birleşik Krallık'ın, kıta Avrupası ülkeleri kadar savaş tahribatı yaşamaması ve coğrafyanın ona sunduğu büyük avantaj dikkat çekmektedir. Manş Denizi'yle birlikte Kıta Avrupası'ndan ayrılan Birleşik Krallık, bir ada ülkesidir ve aynı zamanda özgün bir ada kültürü imajına sahiptir. Sahip olduğu bu avantajlı konum sayesinde, savaş sırası ve sonrası Kıta Avrupası ülkelerinin yaşadığı açlık, kıtlık ve ekonomik çöküntü halini yaşamamıştır. O yüzden de o dönem için zayıf bir Avrupa ile vakit kaybetmek istemeyen Birleşik Krallık yöneticileri, Avrupalılar kendi yoluna gitsin biz de kendi yolumuza bakalım şeklinde düşünerek Avrupa bütünleşmesinin dışında kalmak istemiştir (Saygın ve Ultan, 2016; Soytürk, 2017).

Birleşik Krallık'ın Avrupa bütünleşmesinin ilk aşaması olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na (AKÇT) dahil olmak istememesi, ülkede Avrupa şüphesizliğinin aslında bütünleşmenin başından beri var olduğu düşüncesini doğurmaktadır. O yıllarda kendisini dünyanın önemli bir gücü olarak görmesi nedeniyle AKÇT'ye üye olmamış ve İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ile olan ilişkilerine öncelik atfetmiştir. Commonwealth ülkeleri Birleşik Krallık için siyasi ve ticari olarak çok büyük önem arz etmiş, hal böyle olunca o topluluktaki çıkarlarından vazgeçmek o dönemde Birleşik Krallık için düşünülecek bir şey olmamıştır. Ayrıca ABD ile olan özel/yakın ilişkileri Avrupa bütünleşmesinin dışında kalmasında diğer bir önemli faktör olmuştur (Samur, 2016).

Avrupa bütünleşmesinin AKÇT'den sonraki adımı olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 1957'de Paris Antlaşması imzalanarak hayata geçirilmiştir. Birleşik Krallık'a göre AET'nin başarılı olma şansı düşüktü, çünkü savaştan çıkan Avrupa ülkelerinin ekonomik durumları pek de parlak sayılmazdı. AET'ye ilk yıllarında mesafeli duran Birleşik Krallık, ulusüstü bütünleşmenin olmadığı yalnızca üye ülkeler arasında serbest ticareti kapsayan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşumunda (EFTA) öncü rol oynamıştır. Birleşik Krallık'ın başını çektiği yedi Avrupa ülkesinin bir araya gelmesiyle oluşturulan EFTA, AET'ye karşı rakip olarak düşünülmüşse de AET ile boy ölçüşmesi mümkün olmamıştır. Kıta Avrupası ülkeleri 1950'li yıllarda AB yolculuğuna çıktığında Birleşik Krallık bu yolculuğun uzağında kalmayı tercih etmiş, Avrupa kıtasını uzaktan takip etmiştir (Aras ve Günar, 2018).

Ancak 1960'lı yıllara gelindiğinde AET üyelerinin ekonomilerinin hızlı bir toparlanışa geçmesiyle Birleşik Krallık'ın AET'ye olan bakış açısı değişmiştir. Birleşik Krallık'ın EFTA teşebbüsü de başarısız olunca 1963'te üyelik için AET'nin kapısını çalmıştır. Birleşik Krallık'ın AET üyeliğinin Fransa devlet başkanı Charles De Gaulle tarafından engellenmesiyle 1967'de tekrar başvuran Birleşik Krallık yine aynı muameleye maruz kalmıştır. Ancak daha sonrasında Fransa devlet başkanı De Gaulle istifa edince AET'nin kapıları Birleşik Krallık'a aralanmıştır. Sonuç olarak, Birleşik Krallık 1973'te Avrupa Topluluğu'na (AT) üye olsa da Avrupa'ya olan şüpheci, soğuk, mesafeli tavrını sürdürmeye devam etmiş ve 2016 yılında da Birlik'ten ayrılma talebinde bulunmuştur. Birleşik Krallık'taki euroscepticism başlangıçta Avrupa bütünleşmesi yolunda atılan ilk adım olan AET oluşumuna katılmamak daha sonrasında ise AB üyeliğinin sona erdirilmesi talebi şeklinde bir gelişme kaydetmiştir. Bu bağlamda, ülkedeki euroscepticismin hem kalıcı olduğu hem de zamanla yoğunlaşıp derinleştiği görülmektedir (Mengiler, 2017).

3. Birleşik Krallık'ta Avrupa Şüpheciliğinin Siyasi Partiler Üzerinden İncelenmesi

3.1. Muhafazakar Parti

Avrupa şüpheciliği, 1980'li yıllarda Birleşik Krallık'ın AB ile ilişkilerinden dolayı ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu yıllarda Birleşik Krallık'ta iktidarda olan Muhafazakar Parti'nin AB'yle yaşadığı sorunlar ve bütünleşmeye getirdiği eleştiriler, onun zamanla eurosceptic bir parti olarak adlandırılmasına zemin hazırlamıştır (Aras, 2015).

Muhafazakar Parti'nin AB'ye yönelik izlediği politikalara, AB ile ilişkilerine bakıldığında Avrupa hoşnutluğundan Birlik ile ilişkileri sorgulayan ve ilişkilere nokta koyma aşamasının kaydedildiği bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Birlik ile resmi ilişkiler 1973'te Muhafazakar Parti zamanında başlamış ve günümüze kadar ilişkiler inişli çıkışlı, karmaşık bir yapıda devam etmiştir. Birliğe üyelik öncesine gidildiğinde, 1950'li yıllarda Avrupa bütünleşmesinin ilk adımları atıldığında Muhafazakar Parti'den Winston Churchill yönetimi Avrupa bütünleşmesini desteklediğini fakat Birleşik Krallık'ın bu oluşum içerisinde yer almaması gerektiğini ifade etmiştir (Soytürk, 2017; Saygın ve Ultan, 2016). Muhafazakar Parti'nin Avrupa bütünleşmesini destekleyen fakat kendi ülkesi için uygun bulmayan tavrı, zamanla değişime uğramıştır. Bütünleşmenin ilk yıllarında

Birleşik Krallık'ın ada ülkesi olmasından kaynaklanan özgün konumu ve Commonwealth ülkelerinden elde ettiği kazanç ağır basarken ilerleyen yıllarda Birlik'in ekonomik olarak önemli ilerlemeler kaydetmesi ve kara Avrupa'sındaki gelişmelerden haberdar olmak istemesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda 1961'deki ilk AET başvurusu Muhafazakar Parti iktidarlığında yapılmış, 1973'teki üyelik yine Muhafazakar Parti'den Edward Heath döneminde gerçekleşmiştir (Samur, 2016).

Avrupa Topluluğu ile sorunlu ilişkiler 1979 yılında Muhafazakar Parti'den Birleşik Krallık tarihinin ilk kadın başbakanı olarak göreve gelen Margaret Thatcher ile başlamıştır. İlk kez Thatcher döneminde İngiliz basınında ifade edilen euroscepticism kavramı, 1990'lı yıllarda siyasi partilerin AB'ye yönelik izlediği stratejileri belirtmek için kullanılmıştır. Muhafazakar Parti euroscepticisi, entegrasyon sürecinin siyasi kimlik kazanmasına karşıt duruş sergileme, egemenlik yetkilerinin Brüksel'e devredilmesine ve derinleşme çabalarına tepki olarak ifade edilmektedir (Dorey, 2017). Thatcher döneminde Topluluk ile ilişkilerde Ortak Tarım Politikası gündemi bir hayli meşgul etmiştir. Bu bağlamda, Birleşik Krallık'ın Topluluk bütçesine yaptığı katkının azaltılmasını talep eden Thatcher, bu konuyu 1980 yılında yapılan Avrupa Konseyi Dublin Zirvesi'nde dile getirmiştir. Topluluk bütçesinin yarısından fazlasının Birleşik Krallık açısından diğer üye devletler kadar önem teşkil etmeyen tarım sektörüne ayrılması ve diğer üye devletlerin bundan daha fazla yarar elde etmesi Thatcher iktidarını oldukça rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığını Dublin Zirvesi'nde belirten Thatcher bu konuda Birleşik Krallık için revizyon istemiştir. Thatcher'ın bu girişimi 1984 yılında gerçekleştirilen Fontainebleau Zirvesi'nde sonuç vermiş, dönemin 10 üye devleti Birleşik Krallık'ın talebini olumlu değerlendirmiş ve Birleşik Krallık'ın Topluluk bütçesine yaptığı katkıda indirimine gidilmesine onay vermiştir (Doğan, 2002: 20-21).

1987 yılında yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi ile birlikte serbest dolaşımın önündeki tüm engeller kaldırılmış, ekonomik birlikteliğin yanı sıra siyasi bütünleşme yolunda da önemli bir adım atılmıştır. Tek Avrupa Senedi ile birlikte siyasi bütünleşme adımlarının giderek hızlanması Thatcher Birleşik Krallık'ını oldukça rahatsız etmiştir. 1988 yılında Belçika'nın Bruges şehrindeki Avrupa Koleji'nde tarihe "The Bruges Speech" olarak geçen ünlü konuşmasını yapan Thatcher, ulusal kültür ve değerlerden uzaklaşıp yetkilerin ulusüstü kurumlara aktarılmasına ve daha ileri siyasi bütünleşme fikrine karşı çıkmıştır. Thatcher'ın Bruges konuşması Birleşik Krallık siyasetinde Avrupa şüpheciliği bağlamında

değerlendirilmiş ve geniş kitlelere yayılarak büyük yankı uyandırmıştır (Yıldız ve diğerleri, 2018).

Thatcher dönemine damga vuran gelişmelerden biri de dönemin Avrupa Komisyonu başkanı Jacques Delors'ın öncülüğünde bir komite oluşturularak 1985-1988 yılları arasında hazırlanan Delors Raporu idi. Rapora göre, tam ekonomik bütünleşmenin gerçekleşmesi için ortak para birimine geçişi sağlayacak bir program hazırlanacaktı. Ayrıca, Delors Raporu parasal birliğin gerçekleştirilmesini kontrol eden ve üye ülkelerin para politikalarını yöneten bağımsız bir Avrupa Merkez Bankası kurulmasını öngörüyordu. Thatcher, ekonomik ve parasal birliğe geçişi sağlayacak Delors Raporu'ndan duyduğu rahatsızlığı ve ortak para birimine geçişe sıcak bakmadığını her fırsatta dile getirmiş bu konuda komisyon başkanı Jacques Delors ile de karşı karşıya gelmiştir. Egemenliğin, gücün ve bağımsızlığın en önemli simgelerinden biri olan ulusal para birimi sterlinden vazgeçilmesi Thatcher ve Birleşik Krallık için düşünülebilecek bir şey değildi (Şahin, 2019).

Schengen Antlaşması'yla Topluluğa üye ülkelerdeki iç sınır kontrollerinin kaldırılmasına sert tepki veren Thatcher, uyuşturucu kaçakçılarının, terör faaliyetlerinin ve kaçak işçilerin serbest dolaşımı engellenemediği sürece ulusal sınırların kaldırılmaması gerektiğini dile getirmiştir. On bir yıllık radikal politikaları ile hem Birleşik Krallık hem de dünya siyasetine yön veren önemli politik figür olmayı başaran Margaret Thatcher'ın görevi boyunca takip ettiği politikalar "Thatcherizm" olarak adlandırılmıştır (Aras, 2015). Doğru bildiğinden şaşmayan ve taviz vermeyen duruşu ile bir Sovyet gazetesi tarafından "Demir Leydi" olarak adlandırılan Thatcher 2002 yılında yayınlanan "Devlet Sanatı: Değişen Dünya İçin Stratejiler" isimli kitabında dünyadaki birçok sorunun temelinde Avrupa Birliği olduğundan bahsetmiştir. Kitabında Avrupa Birliği için modern dünyanın en büyük aptallığı yakıştırmasında bulunan Thatcher, ülkesinin Avrupa Birliği'nden çekilmeye başlaması gerektiğini de ifade etmiştir. Oldukça keskin ve sert bir Avrupa politikası izlemesi Muhafazakar Parti içerisinde protestolara yol açmış ve Demir Leydi 1990 yılında partisinden istifa etmek zorunda kalmıştır (Doğan, 2002).

Thatcher gibi güçlü bir liderin ardından 1990 yılında başbakanlık koltuğuna oturan John Major, Birleşik Krallık'ı Avrupa Topluluğu'nun kalbinde görmek istediğini söyleyerek Topluluk ile olan ilişkilere özel önem atfetmiştir. Bu dönemde Topluluğa karşı pozitif bir siyaset izlenmiş ve Major Topluluk ile

ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir (Yıldız ve diğerleri, 2018: 78-80). Ancak 1990'lı yıllarda Maastricht Antlaşması ile yapılan hukuksal düzenlemeler ve daha ileri bir siyasi bütünleşme adımları Major hükümetini de Topluluğa karşı temkinli yaklaşıma itmiştir. Maastricht Antlaşması'nın imzalanmasıyla Avrupa Birliği (AB) adını alan bütünleşme, birçok yeniliği beraberinde getirmiş ve Birleşik Krallık'ta da federal Avrupa endişeleri baş göstermiştir. Her ne kadar Maastricht Anlaşması Major tarafından imzalanırsa da Ekonomik ve Parasal Birliğin son aşaması ile Sosyal Şart bölümlerine çekince koyularak imtiyaz elde edilmiştir (Bostancı, 2016).

1997 yılıyla ülkedeki Muhafazakar Parti iktidarlığına bir süre ara verilmiş ve Birleşik Krallık siyasetinde on üç yıl sürecek olan İşçi Partisi dönemi başlamıştır. Ancak bu dönemden sonra 2010 yılında başbakanlık görevine Muhafazakar Parti'den David Cameron gelmiştir. Cameron döneminde şüphecilik siyasetinin güçlendiği hatta daha ileri boyuta taşındığı ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Muhafazakar Parti'nin AB'ye yönelik izlediği ana tutum, olumsuz ve mesafeli bir tavır ve AB'yi sorgulamak olmuştur. Bu bağlamda Başbakan Cameron'un 2013'teki konuşması Birleşik Krallık'ın Avrupa siyasetinde dönüm noktası olmuş ve ciddi sonuçlar doğurmuştur. 2015 genel seçimlerinde Muhafazakar Parti'nin galip gelmesi halinde, AB üyeliğini halk oylamasına sunacağını ifade eden Cameron bu konuşmasında Birleşik Krallık'ın AB ile yaşadığı sorunlu alanları dile getirmiş, AB'nin bu konularda iyileştirmeler yapması halinde yeni bir Avrupa ile yola devam edilebileceğinden bahsetmiştir. Egemenlik, göçmenlik, Euro bölgesi sorunları, ekonomik yönetim ve AB'nin rekabet politikaları hususunda reform talep edilmiş, bu değişiklikler sonrasında AB üyeliğinin 2017 yılında referanduma götürüleceği belirtilmiştir (Vasılopolou, 2016; Taggart and Szczerbiak, 2018).

2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ciddi oranda oy alan UKIP, ülkenin en köklü iki partisi olan Muhafazakar Parti ve İşçi Partisi'ni geride bırakmayı başarmıştır. Başbakan Cameron UKIP'in başarısı ve yükselişini kontrol altında tutmak adına AB üyeliğini tartışmaya açma kozunu kullanarak oyların aşırı sağ partilere gitmesini engellemeye çalışmıştır. UKIP seçmenini kendi tarafına çekmek ve Muhafazakar Parti tabanını kaybetmemek için 23 Haziran 2016'da AB'de kalalım mı yoksa ayrılalım mı sorusuyla Brexit referandumu gerçekleştirilmiştir. Birleşik Krallık halkının %51,9 oy oranıyla AB'den ayrılalım yönünde tutum sergilemesiyle AB tarihinde bir ilk yaşanmış ve Lizbon Antlaşması'nın getirdiği ayrılma mekanizmasıyla Brexit süreci başlamıştır (Aras

ve Günar, 2018). Brexit sürecine kadar Muhafazakar Parti'nin AB'ye yönelik politikaları, eleştirmek, sorgulamak ve bazı politikalarına karşıt duruş sergilemek şeklindeyken 2016 yılında yapılan referandumda halkın iradesi Birlik üyeliğini sona erdirmek şeklinde olmuştur. Muhafazakar Parti'nin AB'de kalmak veya AB'den ayrılmak seçeneği sunduğu referandum, partinin Avrupa şüpheciliğinden Avrupa karşıtlığına kaydığını, yumuşak euroscepticismden de sert euroscepticisme doğru geçiş yaptığını gözler önüne sermektedir (Pirro and et al., 2018)

3.2. Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP)

1993 yılında Alan Sked tarafından kurulan Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'nin temel amacı, Birleşik Krallık'ın AB üyeliğinin sona erdirilmesi için faaliyet göstermek olmuştur (Atikkan, 2014). 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği adını alan kurum siyasi entegrasyonda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Avrupa Toplulukları, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Adalet ve İçişlerinde İşbirliği ile oluşturulan üç sütunlu yapı ile temellendirilen AB'nin siyasi bütünleşmesine hız kazandırılmak istenmiştir (Piker, 2019; Keskin, 2016). Maastricht Antlaşması'nın onaylanması sürecinde bütünleşmenin derinleşmeye başlamasıyla AB karşıtı olarak kurulan UKIP, Birleşik Krallık siyasetinde sert eurosceptic bir parti olarak yerini almıştır (Bostancı, 2016).

Parti kurulduğu ilk yıllarda pek başarı sağlayamasa da, 2009 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde sesini duyurmaya başlamış, AB karşıtı kesimlerden destek görmüştür. 2014 yılındaki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde %26,6 oranında oy alan Nigel Farage liderliğindeki UKIP büyük bir yükseliş yakalayarak ülke siyasetinde etkin bir aktör olmuştur (Atikkan, 2014). UKIP'in ülke içinde yapılan ulusal genel seçimlerde düşük oranlarda oy alması ve başarısız olmasında Birleşik Krallık seçim sisteminin -Dar Bölge Çoğunluk Esası- etkisi fazladır. Ulusal seçimlerde merkez, ana ve köklü partilerin dışında aşırı sağ partilerin başarı elde etmesine izin vermeyen Birleşik Krallık seçim sisteminde kendisine pek fazla yer bulamayan UKIP, Avrupa Parlamentosu seçimlerini değerlendirerek bir çıkış yakalamayı başarmıştır (McDonnell and Werner, 2019).

Bağımsızlık Partisi temelinde yürütülen söylem ve politikalara bakıldığında, AB'nin kurumsal yapısı ve işleyişine dair sorunları sık sık dile getirdiği ve ülkelerinde uygulanan kararların Brüksel'deki köhneleşmiş bürokratik yapı tarafından alındığı için örgütün demokratik olmadığını iddia etmektedirler. Ayrıca

egemenliğin yetki devriyle AB kurumlarına aktarılmasını kendi egemenliğine ve parlamentosuna tehdit olarak algılayan UKIP, ülkesi için kontrolün geri alınmasını istemektedir. Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlerin ülkede işsizliği arttırdığı ve Britanya kimliğine zarar verdiği şeklinde söylemlerde bulunan UKIP ülkedeki göçmen sayısının azalması gerektiğini her platformda dile getirmektedir (Evans and Mellon, 2019).

Sert eurosceptic bir parti olan UKIP, Euro bölgesinde yaşanan problemleri ve göçmen karşıtı politikaları kullanarak 2014 Avrupa Parlamentosu seçim sürecinde başarılı bir kampanya yürütmüştür. UKIP, AB'nin son yıllarda yaşadığı çoklu krizleri kullanarak ülkenin güneyinde Muhafazakar Parti'nin, kuzeyinde ise İşçi Partisi'nin oylarına göz dikmiştir. AB'nin yapısal ve son dönemlerde karşılaştığı sorunları dile getirerek 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde birinci sıraya oturan parti, ülkenin Brexit referandumuna gitmesinde oldukça etkili olmuştur. UKIP'ın yükselişinden endişe duyan Muhafazakar Parti lideri Cameron, aşırı sağ partideki oyları kendi tabanına çekmek için AB üyeliğini müzakereye açmıştır. 2016 yılında AB üyeliğinin halk oylamasına sunulmasında ve bu oylamadan çıkan kararın Birlik'ten ayrılalım şeklinde olmasında UKIP'ın kampanya ve politikalarının etkisi oldukça fazladır (Hayton, 2016).

Sonuç ve Değerlendirme

Avrupa kıtasına barış, refah ve istikrar getirmek için planlanan ve aynı zamanda ekonomik ve siyasi alanda bütünleşmeyi hedef alan AB idealine olumsuz bakış açısını ifade eden euroscepticism kavramı, Birleşik Krallık'ın AB ile ilişkilerinden doğmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa uluslarını ortak bir çatı altında hareket etmeye çağıran Birleşik Krallık, Commonwealth ülkeleri ve Atlantik'le olan yakın ilişkileri gibi sebeplerden dolayı bütünleşme sürecinin dışında kalmıştır. Avrupa'daki gelişmeleri bir süre boyunca dışardan izleyen Birleşik Krallık'ın kıta Avrupası ülkelerinin kendilerini kısa süre içerisinde toparlamaları dikkatini çekmiş ve 1973'te AB'ye üye olmuştur. Bütünleşmeye en başından beri olan tereddütlü yaklaşımını üye olduktan sonra da gideremeyen Birleşik Krallık'ın AB ile ilişkileri karmaşık bir seyir izlemiştir. Bu noktada Birleşik Krallık'ın AB'ye yönelik politikaları euroscepticism kavramını ortaya çıkarmış daha sonrasında da bu kavram siyaset bilimi terminolojisinde kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmada, Birleşik Krallık'taki euroscepticismin etkinliği iki parti üzerinden literatürde yaygın şekilde kullanılan ve en çok kabul görmüş Taggart ve Szczerbiak'ın sert ve yumuşak euroscepticism tipolojisi kullanılarak incelenmiştir.

Bu noktadan hareketle, sert ve yumuşak euroscepticism bağlamında Birleşik Krallık siyasetinde önde gelen ve başarılı oy oranlarına sahip iki parti olan Muhafazakar Parti ve UKIP'in AB'ye ilişkin politikaları, tutumları sorgulanmıştır. Bu iki parti üzerinden yapılan incelemede görüldüğü üzere Birleşik Krallık'ta hem sert hem de yumuşak euroscepticismin etkin olduğu ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Aras, İ. (2015). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Euroseptisizm, Siyasi Partilere Bakış*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Aras, İ. ve Günar, A. (2018). Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 6(2), 90-110.
- Atikkan, Z. (2014). *Avrupa Benim, Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bostancı, E. (2016). Birleşik Krallık Siyasi Parti Programlarında AB Politikaları. *EURO Politika*. Sayı:2, 86-93.
- Cerrah, U. (2018). *Avrupa Birliği'nin Yeniden İnşası, Avrupalılık Kimliği Tartışmaları ve Avrupa Birliği'nin Geleceği*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Connelly, R.İ. (2015). Avrupa Şüpheliği ve Türkiye: Nasıl Bir Avrupa?. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 23(2), 59-78.
- Doğan, N. (2002). Dış Politika-İç Politika Etkileşimi Açısından Avrupa Bütünleşmesi: İngiltere Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Sayı:19, 17-34.
- Dorey, P. (2017). Towards Exit from the EU: The Conservative Party's Increasing Euroscepticism since the 1980s. *Politics and Governance*. 5(2), 27-40.
- Ermağan, İ. (2012). Avrupa Birliği Entegrasyonunda Şüphelilik. *Girişim ve Kalkınma Dergisi*. 7(2), 145-168.
- Evans, G. and Mellon J. (2019). Immigration, Euroscepticism, and the Rise and Fall of UKIP. *Party Politics*. 25(1),76-87.

- Gülmez, S.B. (2015). Avrupa Şüphçiliği. Cengiz Dinç (Ed.), *Avrupa ve Avrupa Birliği, Teori, Güncel İç Gelişmeler ve Dış İlişkiler*. (1. Baskı) içinde (ss.95-116). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Hayton, R. (2016). The UK Independence Party and the Politics of Englishness. *Political Studies Review*. 14(3), 400-410.
- Keskin, M.H. (2016). *Mitos'tan Lizbon'a Avrupa Birliği El Kitabı*. 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- McDonnell, D. and Werner, A. (2019), Differently Eurosceptic: Radical Right Populist Parties and Their Supporters. *Journal of European Public Policy*. 26(12), 1761-1778.
- Mengiler, Ö. (2017). *Brexit'in Düşündürdüğüleri*. 1. Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Piker, M. B. (2019). *Brexit Sonrası Yeni Avrupa Birliği Düzeni ve Türkiye'ye Etkisi*. 1. Baskı. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Pirro, A. LP., Taggart, P. and Kessel, S.V. (2018). The Populist Politics of Euroscepticism in Times of Crisis: Comparative Conclusions. *Politics*. 38(3), 378-390.
- Samur, H. (2016). Birleşik Krallık-Avrupa Birliği İlişkileri. Ercüment Tezcan ve İlhan Aras (Ed.), *Avrupa Birliği ve Üye Devletler, AB15 Üzerine Bir İnceleme*. (1. Baskı) içinde (ss.213-260), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Saygın, D. ve Ultan, M. Ö. (2016). Ekonomi ve Siyaset Bağlamında İngiltere-Avrupa Birliği İlişkileri: Tarihsel Bir Analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 12(23), 71-102.
- Soytürk, M. (2017). Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği ile İlişkisi ve Brexit. *The Journal of International Scientific Researches*. 2(4), 72-82.
- Şahin, K. (2019). *Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa Birliği*, 1. Baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Taggart, P. and Szczerbiak A. (2002). The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States. *Sussex European Institute*.

- Taggart, P. and Szczerbiak A. (2018). Putting Brexit into Perspective: the effect of the Eurozone and Migration Crises and Brexit on Euroscepticism in European States. *Journal of European Public Policy*. 25(8), 1194-1214.
- Tarnavskyı, O. (2017). Proponents of Euroscepticism in the United Kingdom from 1950 to 2017. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. 4(17), 39-57.
- Vasilopoulou, S. (2016). UK Euroscepticism and the Brexit Referendum. *The Political Quarterly*. 87(2), 219-227.
- Yıldız, U. B., Kocamaz, S. ve Mercan, S. (2018). *Britanya ve Avrupa Bütünleşmesi, Winston Churchill'den Brexit'e*. 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

GÜNÜMÜZ GELİŞMELERİ İŞİĞİNDA ULUSLARARASI SİSTEMDE KUTUPLULUK TARTIŞMALARI: SURIYE ÖRNEĞİ

İsmail KÖSE¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Ömer ÇOLAK²

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Temel olarak devlet merkezli bir nitelik taşıyan uluslararası sistem kavramı, devletlerin güçlerini maksimize etme çabalarına paralel olarak şekillenmiş ve şekillenmektedir. Bu çerçevede sistem analizi, en genel anlamda, uluslararası siyasal sistemdeki belirli bir güç dağılım biçiminin, sistemde yer alan devletlerin dış politikaları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Uluslararası ilişkiler tarihinin son yüzyıl boyunca gelişimini dikkate alacak olursak, uluslararası krizler veya küresel ölçekli savaşlar sistemin yapısı üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahiptir. 1. ve 2. Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım, insani felaketlerin yanı sıra sistem üzerindeki güç dağılımını da değiştirmiştir. 2. Dünya Savaşı'na dek çok kutuplu bir dünya düzeninden bahsedilirken, savaşın ardından iki büyük gücün arasında paylaşılan iki kutuplu bir düzen ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde bu evre de güç politikalarının ve uluslararası krizlerin getirdiği dayatmalar ile son bulmuş ve yerini tek büyük gücün hegemonyasına bırakmıştır. İki kutuplu uluslararası sistemin hüküm sürdüğü dönem, diğer adıyla Soğuk Savaş döneminin ardından günümüz uluslararası sistemin yapısına yönelik tartışmalar yoğun bir şekilde devam etmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte tek kutuplu bir uluslararası sistemin ortaya çıktığı gerçeği genel kabul görmektedir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren sistemin çok kutuplu bir yapıya evrildiği, sistemin mevcut yapısının çok kutuplu olduğu ve sistemin hali hazırda tek kutuplu yapısını sürdürdüğüne yönelik tartışmalar ortaya çıkan uluslararası gelişmeler çerçevesinde tartışma konusu olmaktadır. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından ortaya çıkan gelişmeler sistemin yapısını tartışmaya açmaktadır. Şüphesiz bu tartışmalar, sistemin yükselen güçlerinin ya da potansiyel güç kutuplarının dış politika hamlelerinin ve sistemin tek kutbu olan hegemonik gücün kontrolü dışındaki gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. 2010'da Kuzey Afrika ve Orta Doğu coğrafyasında başlayan halk hareketlerinin zamanla bir iç savaşa sürüklenmesi hem bölgesel hem de küresel güçlerin bu kriz üzerinden karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Suriye'de yaşanan kriz hem insani hem de güç politikaları boyutuyla etki yaratmaktadır. Hali hazırda devam etmekte olan kriz, bölge üzerindeki güç politikalarının, güç boşluklarının ve nüfuz rekabetlerinin odağı olmasıyla uluslararası sistemin dönüşümünün bir yansımasını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Sistem, Orta Doğu, Arap Baharı, Suriye, Yükselen Güçler

Giriş

Çoğu zaman ele alındığı çerçevede, uluslararası sistem kavramı, temel olarak devlet merkezli bir nitelik taşımaktadır. Bu çerçevede sistem analizi, en genel anlamda, uluslararası siyasal sistemdeki belirli bir güç dağılım biçiminin, sistemde yer alan ülkelerin

¹ İsmail KÖSE, ismailkosetr@ktu.edu.tr

² Ömer ÇOLAK, omercolak2@gmail.com

dış politikaları üzerindeki etkilerini incelemektedir (Sönmezoğlu, 2005, s.662). Kenneth Waltz'a (2008) göre, devletlerin davranışları, etkileşim modelleri ve etkileşimlerinin neden olduğu sonuçlar, devletlerin iç bileşimindeki derin değişimlere rağmen yüzyıllar boyunca defalarca tekrar etmiştir (s.4). Uluslararası sistemde devletin ana aktör olarak kabul edildiği bu tanımlamalar çerçevesinde yapılan sistem tipolojilerinde, modern anlamda uluslararası sistemi kutupluluk şablonu ile açıklayan yaklaşımlar en yaygın kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle, kutupluluk, uluslararası sistemde bir aktörün kutup olarak değerlendirilebilmesi bağlamında, devletlerin gücü tarafından ulaşılabilecek kapasiteye ilişkin bir eşik değerini işaret etmektedir (Tomja, 2014, s.57-58). Morton A. Kaplan'a (1957) göre, uluslararası sistemler altı alternatif model öngörmektedir. Bu modeller, güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve birim-veto sistemidir (s.685). Bu sınıflandırma bağlamında, uluslararası sistemin yapısı, bünyesinde barındırdığı kutupların sayısına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Her bir kutup, en kabul gören anlamında, bir devleti temsil etmektedir. Bir devletin güç kazanımı veya diğer devletlerin güç kaybı, bu devletin bir kutup sayılıp sayılmaması açısından birincil faktördür. Bunun yanı sıra bir devletin diğer devletleri veya sistemin devlet dışı diğer aktörlerini etkileyebilme kapasitesi de göz ardı edilemeyecek bir faktördür. Kaplan'ın da uluslararası sistem sınıflandırması baz alınarak, en geniş çerçevede, uluslararası sistemi üç ana başlık altında inceleyebiliriz.

Bunlardan ilki çok kutuplu sistem veya güç dengesi sistemidir. Çok kutuplu sistemde, aktörlerden hiçbiri uluslararası politikaya tek başına hâkim olabilecek durumda değildir. Dengeyi temsil eden büyük devletler, hiç olmazsa görünüşte, birbirlerine yakın sayılabilecek güçtedirler. Sistem heterojendir (Ergin, 1975, s.143). Bunun yanı sıra, çok kutuplu sistemin var olabilmesi için, birbirleri ile belirli bir ilişki içerisinde bulunan devletlerden meydana gelen bir devletler sisteminin varlığı gerekmektedir. Sistemde devlet-dışı aktörlerin varlığından da söz edilmekle beraber, bu durum sonucu pek değiştirmemektedir (Sönmezoğlu, 2005, s.694-695). Bir diğer sistem türü olan iki kutuplu sistem, birçok yönüyle çok kutuplu sistemden ayrılmaktadır. Bu tür sistemlerin en büyük özelliği devletlerin iki blok etrafında yoğunlaşmış olmalarıdır. İki kutuplu sistem gevşek ve sıkı iki kutuplu sistemler olarak iki kategoride incelenmektedir. Sıkı iki kutuplu sistemde aktör sayısı daha azdır ve bütün aktörler bloklardan birine üyedir ya da taraftardır. Bu tür sistemlerde blokların dışında kalabilmiş aktörler yoktur. Ayrıca bu tür sistemlerde bütün devletlerin üye oldukları uluslararası örgütler ya yoktur ya da önemli bir etkileri görülmediği için yok sayılmaktadırlar. Gevşek iki kutuplu sistemlerin en büyük özelliği ise blokların hiyerarşik yapısının daha zayıf olmasıdır. Bu tür sistemlerde iki blok dışında bunlara katılmayan ve tarafsız politikalar izleyebilen devletler de vardır. Ayrıca bu tür sistemlerin bir başka özelliği, sistemde hemen hemen bütün devletlerin üye olduğu uluslararası örgütlerin bulunmasıdır (Arı, 2006, s.163-164). Son olarak tek kutuplu uluslararası sistem türü karşımıza çıkmaktadır. Tek kutupluluk, materyal imkanların dağılımından ziyade, nüfuz derecesini ve politik ilişkileri ilgilendiren hegemonya ve

imparatorluk terimlerinden ayırt edilmelidir. Uluslararası İlişkiler uzmanları, devletlerin amaçlarına ulaşmak için kullanabilecekleri imkân ve kaynakların paylaşımını büyük ölçüde kontrol eden ve nüfus ve toprak boyutu, kaynak donanımı, ekonomik kapasite, askeri güç ve örgütsel ve kurumsal yetkinlik olarak tanımlanan konvansiyonel devlet imkanlarının tamamlayıcı unsurlarında sıvrılan bir devleti, bir kutup olarak tanımlamaktadırlar (Ikenberry vd., 2009, s.4). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin süper güç statüsünden uzaklaşması ile birlikte, büyük güçlerin güvenlik politikalarını neredeyse yarım asırdır savunan iki kutuplu sistem ortadan kalkmış ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) sistemde kalan tek süper güç olmuştur. Uzmanlar, emsalsiz bir güce erişen ABD'nin sistemdeki pozisyonu tek kutuplu olarak tanımlamışlardır (Wohlforth, 1999, s.5). Hatta bu konumu nedeniyle ABD'nin uluslararası sistemde imparatorluk kurma noktasına geldiği bile iddia edilmiştir. İki kutuplu dünyadaki ideolojik eksenlerden biri çökmüş, böylece diğer ideolojik tercih tarihsel süreçte zaferini ilan etmiştir (Ateş, 2016, s.438).

1. Günümüz Uluslararası Sisteminin Yapısına Yönelik Tartışmalar ve Yükselen Güçler

Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası sistemini çok kutuplu olarak nitelendiren ve ABD, Çin, Almanya, Japonya ve Rusya'yı birer kutup olarak adlandıran John Rourke, uluslararası sistemin devlet merkezli olacağını, Birleşmiş Milletler (BM)'nin daha bağımsız hareket edeceğini, bölgesel kutupların ortaya çıkacağını, ittifak ilişkilerinin geçişken olacağını ve eski düşmanlıkların zaman içerisinde kurulacak karşılıklı ilişkiler sayesinde ortadan kalkacağını düşünmektedir. Bruce Russett, Harvey Starr ve David Kinsella, kutup olması muhtemel devletlerin güçlerini analiz etmişlerdir. Bu yazarlara göre, nükleer askeri yapısı ve kalabalık nüfusu ile Çin, güçlü ekonomileri, artan savunma harcamaları ile Avrupa Birliği (AB) ve Japonya ve enerji kaynakları ve silah sanayisi ile Rusya geleceğin kutupları olabileceklerdir. Güçlü askeri yapısından ötürü ve küresel politikalar gütmesi nedeniyle, ABD'nin hegemon bir güç olduğunu iddia etseler de Amerikalı yazarlar, ABD'nin bu konumunu sürdürmeyeceği görüşünde olmuşlardır. Çünkü ABD'nin ekonomisi, mevcut politikaları sürdürmek için gerekli desteği uzun vadede veremeyecekti ve aynı zamanda ABD kendi iradesini diğer devletlere kabul ettirmekte zorlanacaktı (Efegil, Musaoğlu, 2009, s.7).

John G. Ikenberry, David Wilkinson ve Christopher Layne gibi realist düşünceye sahip Amerikalı düşünürler, Soğuk Savaşın bitiminin hemen ardından, ABD'nin egemen bir güç olarak ortaya çıktığını belirterek, uluslararası sistemin tek kutuplu bir yapıya büründüğünü öne sürmüşlerdir. Bu düşünürlere göre, ABD'nin karşısında dengeleyici bir gücün veya güçlerin (Çin, Rusya, Almanya, Fransa, Japonya ve İngiltere gibi) yer alması mümkün değildi. Çünkü ABD, dengelenmesi mümkün olmayan askeri, ekonomik ve siyasi güce sahipti ve çeşitli iç sorunları (işsizlik, yolsuzluk gibi) olan mevcut rakiplerinin ise, ABD'nin güç kapasitesini dengeleyecek bir kapasiteye ulaşmaları da mümkün değildi (Efegil, Musaoğlu, 2009, s.5).

Tek kutupluluğu savunan düşünürlerin, bu tezlerini doğrulayacak birçok etken bulunmaktadır. Her ne kadar 1980’li yıllarda Soğuk Savaş’ın gergin ortamı söz konusu olmamasına rağmen, sistem hala iki kutuplu idi ve ABD ve SSCB dışında kalan diğer devletler sistemin bir kutbu olabilecek bir pozisyonda değildi. Bu durum 1991’de SSCB’nin dağılması ile birlikte değişmemiştir. Yani SSCB iki kutuplu sistemin kutuplarından biri olarak sistemin dışında kalırken, yerini doldurabilecek güç veya güçler olmadığı için uluslararası sistemin tek süper gücü olarak ABD hegemon bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Soğuk Savaş’ın hemen ardından ABD’yi dengeleme potansiyeline sahip diğer güçlerin de ABD karşısında denge unsuru olabilecek bir koalisyon kurmalarını gerektirecek bir politik zemin de yoktu. Bu bağlamda Soğuk Savaş’ın hemen ardından ortaya çıkan tablonun tek kutuplu bir sistemi çağrıştırdığını söylemek mümkündür.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin yapısına ilişkin esas tartışmalar, Soğuk Savaş’ın hemen ardından ortaya çıkan tablodan ziyade, günümüzdeki uluslararası güç dağılımının geldiği nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktada günümüz uluslararası sisteminde potansiyel bir güç kutbu olmaya aday devletler üzerine kısa bir analiz yapmakta fayda vardır. SSCB’nin dağılmasının ardından onun mirasçısı konumunda olan Rusya, uzun bir süre uluslararası krizlerde etkin bir rol oynayamamıştır. Hem bir toparlanma süreci içinde olması hem de Boris Yeltsin’in ılımlı bir politik kişiliğe sahip olması bu durumun gerçekleşmesinde etkin rol oynamıştır. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Rusya, Vladimir Putin’in iktidara gelmesi ve enerji kaynaklarının yönetiminin de etkili bir şekilde kullanılması ile birlikte önemli bir ekonomik kalkınma hamlesi gerçekleştirmiştir. Ekonomik kalkınmanın politikaya da yansması sonucunda, Rusya uluslararası ortamda tekrar söz sahibi olmaya başlamıştır. Rusya’nın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)’de sahip olduğu veto gücü, uluslararası sorunlarda Rusya’nın elini güçlendiren önemli bir diplomatik silah olarak SSCB’den devraldığı en önemli mirastır. Rusya’nın uluslararası sistemde yeni bir güç olarak ortaya çıkışının belirtileri Putin’in iktidara gelmesiyle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Batı’nın kendi arka bahçesine girişini engelleme düşüncesini pratiğe dökmeye karar veren Rusya, dış politika hamlelerini “Yakın Çevre Politikası” olarak tanımlanan stratejiye göre yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede özellikle Gürcistan ve Ukrayna üzerinde gerçekleştirilen politik hamleler, Rusya’nın uluslararası sistemin yapısındaki yerini sorgulatacak nitelikte sonuçlar doğurmuştur. 2003 öncesi Gürcistan’da Rusya yanlısı bir yönetim, “Gül Devrimi”nin bir sonucu olarak Batı yanlısı ve Rusya karşıtı bir yönetim ile yer değiştirmiştir. Rusya, Gürcistan’ın bağımsızlığından beri başını ağrıtan Abhazya ve Güney Osetya Bölgeleri’ni kullanarak, bu bölgelerin fiilen Gürcistan’dan ayrılması ile neticelenen askeri bir müdahalede bulunmuştur (Tüysüzoğlu, 2011, s.64-65). Benzer şekilde Ukrayna’da Rusya yanlısı bir yönetime karşı gerçekleştirilen “Turuncu Devrim”in ardından yaşanan gelişmeler benzer sonuçları doğurmuştur. 2010 seçimleri ile birlikte Ukrayna’da iktidarı ele geçiren Rusya yanlısı yönetim’e karşı “Turuncu Devrim”in ikinci dalgası gerçekleşmiştir. Bu gelişmenin

akabinde, gerilim Kırım'a da sıçramış ve Kırım'da bağımsızlık için referandum yapılması ve Kırım'ın 2014'te Rusya'ya bağlanması ile neticelenmiştir. Arap Baharı olarak anılan toplumsal hareketlerin günümüzde Suriye'de tarihin en büyük uluslararası krizine dönüşmesi sürecinde de Rusya oldukça aktif bir rol oynamıştır. Ukrayna, Gürcistan ve Suriye örnekleri, Rusya'nın uluslararası sistemin bir kutbu olarak yeniden sisteme dahil olacağını en büyük göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün Rusya'nın; yaklaşık 142 milyon nüfusu, 1 milyon aktif askeri personeli, 44 milyar dolar savunma bütçesi ve kanıtlanmış 80 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır (Global Firepower, 2019). Bunun yanı sıra zengin doğalgaz kaynakları ile Avrupa'nın enerji bağımlılığındaki en önemli aktör olan Rusya, Ukrayna örneğinde de görüldüğü üzere, gerektiğinde bunu bir koz olarak kullanabilmektedir. Günümüz uluslararası sistemin yapısını belirleyen en temel faktörlerden biri olan, İkinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin BMGK'de elde ettiği, veto hakkı ile Rusya elinde bulundurduğu bu avantajları daha etkin bir şekilde kullanabilmektedir.

Asya'yı potansiyel olarak siyasi bir volkan olarak tanımlayan Zbigniew Brzezinski'ye (2005) göre, nükleer silahlara ve büyük bir ordu gücüne sahip olan Çin, bölgedeki baskın askeri güçlerden biridir. 1995 yılında Uluslararası Stratejik Araştırmaları Enstitüsü'ne göre; Güneydoğu Asya, Avrupa ve Orta Asya'yı geçerek en büyük silah ithalatçısı olmuştur. Güney Çin Denizi'ndeki Paracel ve Spratly Adaları, potansiyel enerji kaynaklarına ulaşım ve Çin emperyalist bakış açısıyla Güney Çin Denizi'ni kendi yasal bölgesi olarak görmesi, Çin ve Güneydoğu Asya devletleri arasında çatışmalara sebep olma riski taşımaktadır. Japonya ile aralarında tarihi bölgesel üstünlük rekabeti çerçevesinde, Çin ayrıca Senkaku Adaları için Japonya ile çekişmektedir (s.214-215). Bölgesinden oldukça uzak noktalarda politikalar yürütme çabası içinde olan Çin, Suriye krizine dolaylı bir şekilde dahil olması ve Afrika'ya yönelik yoğun bir yatırım politikaları geliştirmesi ile küresel arzularını şimdiden açığa çıkarmaktadır. Hızla büyüyen ekonomisi ile Çin günümüzde bütçe fazlası veren nadir ülkelerden biridir. Goldman Sachs'ın bir çalışmasında, çok ciddi bir siyasi ve ekonomik bunalım veya doğal felaket çıkmaması ve büyümenin sürdürülebilir kılınması durumunda, Çin'in 2050'de 44 trilyon dolarlık gayri safi milli hasıla büyüklüğüne ulaşacağı öngörülmektedir (Örmeci, 2013, s.3). Bugün Çin'in; yaklaşık 1,4 milyar nüfusu, 2 milyon aktif askeri personeli, 224 milyar dolar savunma bütçesi ve her ne kadar enerji anlamında dışa bağımlı olsa da kanıtlanmış 25 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır (Global Firepower, 2019). Bunun yanı sıra nükleer bir güç olan Çin, Rusya için ortaya koyduğumuz veto gücünü de elinde bulundurmaktadır.

Günümüz uluslararası sistemin yapısına ilişkin tartışmalarda, AB'nin bir güç kutbu olup olmadığı ayrıca tartışılmaktadır. AB'nin askeri bir güce gereksinimi olup olmadığı sorusu/sorunu Avrupa bütünleşme tarihinin en uzun ve en çok tartışma yaratan konularından birini oluşturmuştur. Soğuk Savaş boyunca Avrupa'nın savunma ve güvenliğinin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve dolayısıyla ABD tarafından

koordine edilmesi AB'nin askeri güce olan ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Uluslararası sistemde AB dış politikasının etkinliği artırmak adına başlatılan askeri kabiliyetlerin geliştirilmesinin temel odak noktası insani ve kurtarma görevleri, kriz yönetimi, barışı koruma ve çatışma engelleme görevleri şeklinde olan bir askeri gücün oluşumuna izin vermektedir. Soğuk Savaş sonrasında AB'nin askeri konularda yeterli olmadığını görülmesinden sonra, AB'nin uluslararası ilişkilerdeki aktörlüğünü güçlendirecek ve diğer aktörler tarafından dikkate alınan bir aktör olmasını sağlayacak araçlara ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda, aslında AB'nin en başından beri sahip olduğu en temel ilkeler ve değerler dış politika alanında ön plana çıkmaya başlamıştır. Nitekim AB, dış politika alanında bu norm ve değerler ile diğer ulusal ve uluslararası aktörleri etkileyerek, sahip olduğu değerleri bu aktörlere transfer ederek etkili uluslararası bir aktör olmayı amaçlamıştır (Aksoy, Uğur, 2016, s.219-222). Bunun yanı sıra, her ne kadar AB'nin en önemli amaçlarından biri bir federasyon yapısı altında bütünleşmek olsa da yaşanan gelişmelerin bu amaca hizmet etmediğini söyleyebiliriz. Yakın dönemde İngiltere'nin AB'nden çıkma kararını referanduma taşıması ve bu kararın kabul edilmesi, benzer şekilde İtalya'nın ayrılık amacıyla referanduma başvurması, Avrupa'da milliyetçi cephenin yeniden yükselmeye başlaması ve son olarak yukarıda bahsedildiği üzere AB'nin doğrudan müdahaleye yönelik bir silahlı gücünün bulunmaması AB'nin geleceği ile ilgili soru işaretleri oluşturmaktadır. AB'nin her anlamda üzerine oldukça tartışılan bütünleşmeyi sağladığında ortaya çıkan veriler ilgi çekicidir. Bu bağlamda, İngiltere'yi dışarıda bırakacak olursak, bugün AB'nin; yaklaşık olarak 450 milyon nüfusu, 1,3 milyon aktif askeri personeli, 190 milyar dolar savunma bütçesi ve 6,4 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır (Global Firepower, 2019). AB ile ilgili bu durum söz konusu iken, Almanya dünyanın en büyük dördüncü ekonomisi ve AB'nin ekonomik lokomotifidir (Jiang, 2011, s.3). Bunun yanı sıra Almanya, BM bütçesine en çok katkıda bulunan dördüncü devlettir (Fitzgerald, 2000, s.342). Güçlü ekonomisiyle oluşabilecek çok kutuplu bir yapının kutuplarından biri olmak için en önemli adaylardan olan Almanya'nın en önemli engeli, askeri gücünün sınırlandırılmasıdır. Almanya'nın yaşanan iki dünya savaşında başrol olarak yer alması ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından denetim altında tutulması, Almanya için kısıtlayıcı bir durum teşkil etmektedir. Bugün Almanya'nın; yaklaşık olarak 80 milyon nüfusu, 180 bin aktif askeri personeli, 49 milyar dolar savunma bütçesi ve enerji anlamında dışa bağımlı olmakla birlikte kanıtlanmış 145 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır (Global Firepower, 2019). Bu bağlamda Almanya, AB'nin politikalarını belirleme noktasında en etkin üye olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar AB'de kalması veya AB'den ayrılması yılan hikayesine dönen İngiltere'de uluslararası sistemin önemli aktörlerinden biridir. Bugün İngiltere'nin; yaklaşık olarak 65 milyon nüfusu, 150 bin aktif askeri personeli, 47 milyar dolar savunma bütçesi ve 2,5 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır (Global Firepower, 2019).

Tıpkı Almanya gibi, Japonya da önemli bir ekonomik güçtür. Almanya örneğindeki kısıtlayıcı askeri güç durumu, Japonya için de geçerli olmakla birlikte, özellikle

günümüzde ABD'nin pasifik bölgesinde Çin'i çevreleme politikaları bağlamında Japonya'nın askeri harcamalara ayırdığı kaynak dikkat çekici bir şekilde artmaktadır. Japonya dünyanın en büyük üçüncü ekonomisine sahiptir ve BM bütçesine en çok katkıda bulunan ikinci devlettir (Jiang, 2011, s.3, Fitzgerald, 2000, s.342). Bugün Japonya'nın; yaklaşık olarak 126 milyon nüfusu, 247 bin aktif askeri personeli, 47 milyar dolar savunma bütçesi ve bir enerji bağımlısı devlet olarak kanıtlanmış 44 milyon varil petrol rezervi bulunmaktadır (Global Firepower, 2019).

Dünyanın en büyük yedinci kara parçasına, en kalabalık ikinci nüfusuna, en büyük üçüncü ordusuna ve satın alma paritesine göre en büyük üçüncü ekonomisine sahip olan Hindistan aynı zamanda evrensel olarak tanınan dünyanın en büyük demokrasisi olarak bilinmektedir (Tripathi, 2011, s.58). Politik olarak Hindistan kendini nükleer bir güç olarak tanımlamakla beraber, belirtmekte fayda var ki, komşusu Pakistan'ın aksine nükleer silahların yayılmasının kaynağı olmamıştır (Bava, 2007, s.2). Bugün Hindistan'ın; 1,3 milyar nüfusu, 1,3 milyon eğitilmiş askeri, 55 milyar dolar savunma bütçesi ve enerji konusunda dışa bağımlı olmakla birlikte 5 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır (Global Firepower, 2019). Asya'nın stratejik görünümü çerçevesinde Hindistan'ın pozisyonu belirsizliğini korumaktadır. Oldukça açık bir şekilde alt kıtasında önde gelen bir askeri güç olan Hindistan, üstün bir güç olarak görülmemektedir (Mitra, 2002, s.9).

Hegemonik dünya düzeni hem devletleri hem de o devletlerin yer aldığı toplumsal yapının iç dinamiklerini ihtiva eder. Bundan dolayı, R. W. Cox'a göre hegemonya devlet-sivil toplum karşılıklı ilişkilerinin bir uzantısı olarak kurulmuş dünya düzenini, diğer bir deyişle kapitalist üretim tarzının uluslararasılaştırılması sürecine anlam verir. Böylece hegemonya, dünya düzeni, toplumsal güçler ve devletler arasında "bir eklemlenme noktası" olarak tanımlanır (Keyman, 2004, s.246). Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistemde yeni bir kurumsallaşmaya gidilmemiş, eski uluslararası kurumlar devam etmiştir. Bu çerçevede ABD sarsılan hegemonyasını 1990'larda yeniden güçlendirirken, Batı ülkelerinin yanı sıra Rusya ve Doğu Avrupa seçkinlerinin de rızasını alarak daha geniş bir hegemonya oluşturmaya yönelmiştir. ABD liderliğinde Batı merkezli olarak geliştirilen serbest piyasa ve demokrasi normları Rusya ve Doğu Avrupa'yı da kapsayacak şekilde genişletilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, 1970'lerde sarsılan ABD hegemonyasını tekrar canlandırma anlayışı Soğuk Savaş sonrası düzen girişimlerinde etkili olmuştur. Globalleşme sürecini destekleyen ABD, bu süreçten aslan payını almaya yönelmiş ve uluslararası sistemde liderlik ve kurumsallaşmaya damgasını vurarak, hegemonyasını tekrar şekillendirmeye girişmiştir (Eralp, 2005, s.179). Brzezinski'ye göre (2005), ABD küresel gücü belirleyen dört alanda üstün konumdadır. Askeri olarak, eşi olmayan bir küresel erişime hâkimdir. Ekonomik olarak, her ne kadar bazı rakipleri olsa da küresel büyümenin lokomotifine olmaya devam etmektedir. Teknolojik olarak, yeniliğin tüm ultramodern alanlarında önderliği elinde tutmaktadır. Son olarak kültürel olarak, bazı aşırılıklara rağmen özellikle dünya gençleri arasında rakipsiz bir cazibeye sahiptir. Tüm bunlar ABD'ye başka hiçbir devletin yaklaşmadığı siyasi bir nüfuz sağlamaktadır ve

ABD'yi tek kapsamlı süper güç yapan bu dördünün birleşimidir (s.43). Brzezinski'nin sıraladığı kriterlerin yanı sıra, günümüzde dünyanın her noktasında aynı anda çıkarlara sahip ve bu çıkarlar adına politikalar geliştiren tek aktör ABD'dir. Her ne kadar kısmen karşılıklı bir bağımlılığa dayanan bir ekonomik yapıya sahip olsa da ekonomik gücünü destekleyen askeri gücünü hesaba kattığımızda ABD'nin uluslararası sistemin en belirleyici aktörü olma unvanını taşıdığına şüphe yoktur. Bunun yanı sıra, hatırı sayılır enerji kaynaklarının dolaylı kontrolünü elinde tutması da ABD'nin bu unvanını desteklemektedir. Günümüzde askeri anlamda en kapsamlı askeri gücü elinde bulunduran ABD'nin; yaklaşık olarak 330 milyon nüfusu, 1,2 milyon aktif askeri personeli, 716 milyar dolar savunma bütçesi ve 36 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır (Global Firepower, 2019).

2. Arap Baharı ve Suriye Krizi

Suriye uzun yıllar boyunca, özellikle de yoğun ideolojik rekabet döneminde, Arap siyasetinin önderi olmuştur. Bu durum, geleneksel Arap gücünün merkezleri olan Mısır ve Irak arasındaki stratejik konumunun ve Arap milliyetçiliğinin merkezi olduğu algısının bir sonucudur (Ayoob, 2012, s.84). Suriye'ye özgü politik özellikleri; Nusayri azınlığına dayanan sert devlet yapısı, devam eden ABD ve İsrail karşıtı politikalar, Rusya ve İran ile yakın ilişkiler ve Lübnan üzerindeki derin etkiler olarak sıralayabiliriz (Demir, Rijnoveanu, 2013, s.57). 2010 verilerine göre; yaklaşık 20 milyon nüfusa sahip olan Suriye'de etnik açıdan nüfusun yüzde 90'ını Araplar oluşturmaktadır. Resmi dilin Arapça olduğu ülkede Kürtçe ve Ermenice diğer yaygın dilleri oluşturmaktadır. Dini açıdan ise nüfusun yüzde 75'ini Sünni Müslümanlar ve yüzde 15'ini Şiiiler, Nusayriler, Museviler ve diğer inançlar meydana getirmektedir (Deniz, 2013, s.318).

2010 yılının sonlarında Tunus'ta başlayan toplumsal hareketler, 2011 yılında diğer bölge ülkelerine de sıçrayarak yayılmıştır. Uluslararası toplumun "Arap Baharı" olarak tanımladıkları bu toplumsal hareketler Tunus, Cezayir, Ürdün ve Mısır gibi birçok Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesini etkilemiştir. Arap Baharı'ndan etkilenen birçok bölge ülkesinde, toplumsal hareketler ya meyvesini vermiş ya da bir şekilde son bulmuştur. Arap Baharı'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki dönüştürücü etkisi bölgenin yakın tarihinde bir dönüm noktasını simgelemektedir. Geçmişe bakıldığında, Arap Baharı, devlet elitlerinin Arap toplumları üzerindeki tutumunu kırmak için gerçekleştirilen bir girişimi yansıtmaktadır. Başlangıçtaki yüksek umutlara rağmen, Tunus için siyasi dönüşüm başarıya ulaşamamıştır. Sonuç olarak Libya ve Yemen gibi zayıf devlet kurumlarına sahip ülkeler başarısız devletlere dönüşmüşlerdir. Mısır ve Tunus gibi güçlü ve yarı bağımsız kurumlara sahip ülkeler kendi hükümetlerini etkin bir şekilde yönetiminden uzaklaştırabilmiş fakat devlet kurumlarının gücünü sürdürdüğü görülmüştür (Aras, Yorulmazlar, 2016, s.2262).

Diğer bölge ülkeleri gibi Suriye’de bu toplumsal hareketlerden nasibini almış ve Mart 2011’da Der’a şehrinde başlayan ayaklanmalar rejim güçleri ve muhalifler arasında çatışmaya dönüşmüş (Reuters, 2011) ve bu çatışmalar birçok aktörün dâhil olmasıyla günümüzde hala sürmektedir. Suriye’de Arap Baharı’nın çıkış noktası ülke yönetimini elinde tutan Baas Partisi’ne karşı olarak şekillenmiştir. Suriye’de Baas Partisi’nin ilk defa iktidar koltuğuna oturması 1963 yılında gerçekleşmiştir. 1970 yılında parti içinde milliyetçi grubun temsilcisi olan Hafız Esad iktidarı ele geçirerek uzun soluklu bir iktidar döneminin temellerini atmıştır. Suriye’de yönetimin dar ve seçkin bir grubun eline geçmesi ile birlikte Rejim giderek aile ve mezhep bağlarına odaklı politikalar izlemeye başlamıştır. Suriye’de nüfusun yüzde 10’undan biraz daha fazlasını temsil eden Esad ailesi mezhepçi bir politikayla Nusayrileri ülke yönetiminde hâkim konuma taşımıştır. Suriye yönetiminin kendi düzeninde uyguladığı şiddet içerikli ve gayri hukuki politikalar Suriye’de Sünniler ekseninde Müslüman Kardeşler muhalefetinin ayaklanma ve isyan kültürünü temellendirmiştir (Çağ, Eker, 2013, s.65-67).

Başlangıçta Arap Baharı’nın bir devamı olarak görülen protesto gösterileri, Beşar Esad’ın istifasını ve 1963 yılından beri ülke yönetiminde bulunan Baas Partisi’nin iktidarı bırakmasını talep etmiş ve Nisan 2011’de ülke geneline yayılan şiddet, Suriye’de bir iç savaşa yol açmıştır. Suriye Ordusu, uzun süre Der’a, Halep, Hama ve Humus gibi birçok şehri kuşatma altında tutmaya devam ederken muhalifler ise Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), (sonradan Suriye Milli Ordusu (SMO) olarak adlandırılmıştır.), başta olmak üzere birçok silahlı grup altında silahlı mücadeleye yönelmiştir (Topal, 2015, s.118-119).

Suriye’de neredeyse son altı yıldır devam eden iç savaşta birbiri ile savaşan tarafların sayıları artarken, kimin kiminle savaştığı da kimi zaman kafaları karıştırmaktadır. Çünkü Suriyeli farklı muhalif gruplar hem birbirleri ile hem de Esad Rejimi’ne karşı savaşmaktadır. Muhalif grupların ortak düşmanı Esad Rejimi olsa da farklı ideolojileri benimseyen grupların çıkarları ve hedefleri muhalif grupları da birbirine düşürmektedir. Bunun yanı sıra Suriye’de yaşanan krizin yanı sıra bölgedeki bağımlı ve bağımsız gelişmeler krizin seyrini oldukça değiştirmiş ve Suriye krizindeki aktörlerin de politikalarını şekillendirmiştir.

Suriye’de Esad ailesinin kontrolünün hayati kaynağı Suriye askeri gücü ve Suriye askeri istihbarat servisi olan “El-Muhaberat” olmuştur. Lübnan Şii hareketi olarak bilinen Hizbullah güçleri de Suriye’de savaşan taraflardan biridir. Suriye Hizbullah için bölgede tutunulacak bir dal olarak görülmektedir. Hizbullah özellikle İran’ın da desteğiyle hükümet yanlısı bir politika izlemekte ve Sünni ayrılıkçılara karşı bir mücadele vermektedir. Bunun yanı sıra İran tarafından desteklenen yabancı Şii militanlar da Hizbullah’a destek vermektedir. Arap dünyasında Suriye’nin ana müttefiki olan İran için, özellikle Suudi Arabistan’la giriştiği bölgesel mücadelede Suriye hayati bir öneme sahiptir. İran için hem ekonomik hem askeri ve hem de kültürel bağlara sahip olduğu Suriye’ye yönelik geliştirdiği politikalar, bölgedeki sorunlu ilişkilere sahip olduğu diğer bir aktör olan İsrail

bağlamında da değer kazanmaktadır. Suriye’de Esad Rejimi’nin belki de en önemli müttefiki Rusya’dır. Moskova, özellikle BMGK’de sahip olduğu veto yetkisi ile, Suriye’ye bir güvenlik şemsiyesi sağlamaktadır. Moskova açısından, Suriye’nin önemi her şeyden önce Akdeniz kıyısındaki askeri üslerini korumakla ilgilidir (Laub, 2019).

Suriye’de muhalif gruplar rejime karşı ulusal bir alternatif ortaya çıkarmayı amaçlamaktadırlar. Muhalif kanadı oluşturan Sünni gruplar ağırlıklı olarak, özellikler ABD tarafından, “ılımlı” ve “aşırılık yanlısı” olarak sınıflandırılmaktadırlar. En önemli muhalif gruplardan biri olan SMO, demokratik ve çoğulcu bir çizgiyi takip etmektedir. Suriye’de devam etmekte olan iç savaşın taraflarından biri olan SMO, bölgede en ciddi desteği Türkiye’den görmektedir. Birçok İslamcı militan, SMO’nun demokratik ve çoğulcu bir Suriye talebini reddetmektedir. Bu gruplar devleti ve toplumu İslam’ın temel prensiplerine göre yeniden düzenleme amacı gütmektedirler. El Kaide ve Irak-Şam İslam Devleti’nden (İŞİD) farklı olarak, bu gruplar ulus ötesi tutkularının olmadığı iddiasındadırlar. Bu grupların en önde gelenleri Ahrar El Şam ve Ceyş El İslam’dır. Bu gruplardan özellikle Ceyş El İslam Suudi Arabistan tarafından desteklenmektedir. Ahrar El Şam’ın ise El Kaide’nin bir uzantısı olarak görülen ve El Nusra cephesi olarak bilinen Fetih El Şam ile yakın ilişkileri bulunmaktadır (Laub, 2019).

Suriye’deki gelişmelere paralel olarak, bölgede ortaya çıkan güç boşluğundan yararlanarak Irak ve Suriye’de önemli bir toprak kontrolünü ele geçiren İŞİD ise neredeyse çatışan tüm taraflarla çatışma halindedir. İlk olarak Irak’taki etkinliğini kaybeden İŞİD, Suriye’de ilk olarak rejim güçlerinin ve ABD liderliğindeki koalisyon hava saldırıları destekli Kürt Halk Savunma Birlikleri’nin (YPG) saldırılarının ve daha sonra Türkiye’nin başlatmış olduğu Fırat Kalkanı Operasyonunun sonucunda önemli kayıplar vermiştir. Suriye’de ortaya çıkan krizde rejime yönelik doğrudan çatışmak yerine, Suriye’nin kuzeyindeki Kürt kantonlarında ayrılıkçı bir politika takip eden Kürt Demokratik Birlik Partisi (PYD), sahada silahlı gücü olan YPG ile mücadele vermektedir. Özellikle İŞİD’e karşı mücadele amacıyla ABD tarafından desteklenmektedir. ABD ile olan iş birliği çerçevesinde Suriye’nin kuzey bölgesinde İŞİD’i püskürten Kürt gruplar, güney sınırı açısından Türkiye tarafından tehdit olarak görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Operasyonu kapsamında, Türkiye ve Kürt gruplar Suriye iç savaşında çatışan taraflar olarak ortaya çıkmaktadır (Deutsche Welle, 2016, Humud vd., 2017, s.38-41, Laub, 2019). Suriye’de yaşanan iç savaş ülke içinde bir savaş olarak kalmamış, aynı zamanda bölgede, Avrupa’da ve dünyada da etkili olmuştur. İç savaşta bir veya daha fazla gruplaşmayı destekleyen ABD, Rusya ve AB gibi büyük güçlerin katılımı, savaşı sona erdirme sürecini zorlaştırmış ve aynı zamanda barışçıl bir çözüm yolunun bulunmasını da zorlaştırmaya devam etmektedir (Habets, 2016, s.78).

Suriye’de yaşanan iç savaş İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana dünyanın en büyük insani krizini tetiklemiştir. Ağustos 2019 itibarıyla, Suriye’de 6,2 milyon insan yerinden edilmiş ve 11,7 milyon insan insani yardıma ihtiyaç duymaktadır. Buna ek olarak siviller

çatışmaların birincil mağduru olmaya devam etmektedir. Suriye halkının mağduriyeti sadece ülkenin iç problemi olarak gelişmemiştir. Ağustos 2019 itibariyle, Türkiye’de yaklaşık olarak 3,6 milyon, Lübnan’da yaklaşık olarak 1 milyon, Ürdün’de yaklaşık olarak 655 bin, Irak’ta yaklaşık olarak 250 bin ve Mısır ve Kuzey Afrika’da yaklaşık olarak 130 bin Suriyeli mülteci yaşamaktadır (ECHO Factsheet, 2019, s.1-2).

3. Büyük Güçler ve Suriye Krizi

Suriye'deki olaylar ve bu olayların bölgeye ve Avrupa'ya yayılma etkileri, uluslararası toplumun bir kez daha Orta Doğu'ya odaklanmasına neden olmuştur. Bölgesel aktörlerin, terör örgütlerinin yükselen güçlerinin, mülteci krizinin, ABD, Rusya ve diğer büyük güçlerin katılımının kaotik kuşatması, Suriye'deki çatışmaları son zamanlardaki en dramatik olaylardan biri haline getirmiştir. Aslında, Suriye baharı Washington ve Moskova arasında yenilenmiş bir meydan okumanın katalizörü haline gelmiş ve 1960'lı yılların başlarından bu yana görülmeyen bir kutuplaşmaya neden olmaktadır. Tartışmaya açık bir şekilde, sözde IŞİD tehdidi herkesi bir araya getirirken, bölgedeki jeopolitik ABD'nin Esad'ı devirmeye çalışması ve Rusya'nın onu koruması çerçevesinde bir uluslararası rekabete neden olmaktadır. Bu bağlamda, Rusya Başbakanı Dmitry Medvedev'in bu olayları “yeni bir Soğuk Savaş” olarak nitelendirmesi şaşırtıcı olmamaktadır (Perra, 2016, s.364).

Rusya'nın Arap Baharı politikasının oluşumunda, ülke bazında farklılaşan bölgesel çıkarlar oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim Moskova, sınırlı ilişkilere sahip olduğu Tunus, Mısır, Bahreyn ve Yemen'deki ayaklanmalar sürecinde geri planda durmayı tercih ederken, önemli siyasi, askeri ve ekonomik bağlarının bulunduğu Suriye'de çok daha aktif bir politika izlemiştir. Suriye pek çok bakımdan Rusya'nın bölgedeki en önemli ortağı olarak görülmektedir. Suriye, silah ve enerji alanında da Rusya için önemli bir pazardır. Nitekim 2009 yılı itibariyle Rus şirketlerinin Suriye'deki yatırımlarının tutarının, 19 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir. Sadece 2005-2010 döneminde Rusya'nın Suriye'ye yaklaşık üç milyar dolar tutarında silah sattığı iddia edilmektedir. Suriye'nin Rusya'nın Orta Doğu'daki bölgesel çıkarları açısından öne çıkmasının bir başka nedeni de Tartus'ta bulunan, Rus ikmal ve bakım üssüdür. 1971'den beri faaliyette olan bu üs, hali hazırda Rusya'nın eski Sovyet coğrafyası dışındaki tek deniz üssü olma özelliğini korumaktadır. Tüm bu unsurlar, Suriye'yi Rusya'nın Orta Doğu ve Akdeniz'deki jeopolitik çıkarlarının merkezine yerleştirmektedir (Erşen, 2014, s.80). Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, Soğuk Savaş'ın ardından Rusya'nın uluslararası sistemde yeni bir güç olarak ortaya çıktığını gösteren gelişmelerin son halkası Suriye'de izlediği politikalar olmuştur. Suriye'de Esad Rejimi'ne karşı başlayan toplumsal hareketlerin bölgesel bir çatışmaya dönüşmesi, büyük güçlerin dikkatlerini Suriye üzerine çekmiştir. Arap Baharı sürecinde gelişmeleri arka plandan takip eden ABD, her ne kadar doğrudan çatışmalara taraf olmasa da Suriye'de Esad Rejimi'nin karşısında açık bir duruş göstermiştir. Suriye'de krizin ortaya çıktığı 2011 yılında, ilk cepheleşme BMGK düzeyinde gerçekleşmiş ve Rusya ve Çin Suriye'deki krize

yönelik tasarımı veto etmişlerdir. Rusya Suriye’de yaşanan krizin çözümüne yönelik, Beşar Esad’ın görevden ayrılması isteğine şiddetle karşı çıkmış, Suriye’ye getirilecek kalıcı barışın ancak anayasal yollardan olacağını vurgulamıştır (Önal, Mehmetoğlu, 2014, s.92). Suriye’de muhaliflerin Esad’sız bir çözüm beklentilerinin Rusya engeline takılması çatışmaların devam etmesine ve krizin tırmanmasına neden olmuştur. 2019 Ekim ayı itibariyle, Rusya BMGK’deki veto kartını 13 defa kullanmıştır. Rusya’nın Akdeniz’e kıyısı bulunan tek limanı ve askeri üssünün Suriye’de olması, Rusya’nın hayati çıkarları açısından hem Suriye’nin önemini gözler önüne sermekte, hem de BMGK’de veto gücüne başvurmasını Suriye’de uyguladığı politikalar açısından anlaşılır kılmaktadır.

2011 yılında BMGK’de Suriye’ye yönelik tasarının veto edilmesinde Rusya ile birlikte hareket eden Çin’in, Suriye politikası yükselen bir küresel güç hamlesi olarak değerlendirilebilir. Aslında Çin, geleneksel olarak Orta Doğu’yu “büyük güçler için bir mezarlık” olarak görmekte ve Çin için bölge yabancı ve anlaşılabilir olarak tanımlanmaktadır. Çin’in Orta Doğu’nun karmaşıklıklarına uzak durma isteği genel itibariyle kabul edilebilir (Evron, 2013, s.79). Aynı zamanda Çin’in Suriye’deki ekonomik çıkarları, Suriye’de yaşanan gelişmeler karşısında Çin’in Esad Rejimi’ni destekleyen politikalar izlemesi sonucunu doğurmuştur. 2019 Ekim ayı itibariyle, Çin BMGK’deki veto kartını yedi defa kullanmıştır. Rusya’nın pozisyonu, Çin’in Suriye’deki ayaklanmalara ilişkin hesaplamalarında ve çıkarlarında önemli bir faktördür. Çin, hamlelerinin maliyetlerini en aza indirmeyi amaçlamakta ve BMGK’de izole edilmesinin kesinlikle kaçınılması gereken bir durum olduğunu düşünmektedir. Çin, BMGK’de onaylamadığı bir kararda, sıklıkla çekimser kalmasına rağmen, eğer kararı Rusya destekliyorsa veto kartını kullanmada çok daha az istekli davranmaktadır. Çin’in Suriye meselesindeki vetosu veya vetoları, Çin’in olağan muhafazakâr ve pragmatik dış politika anlayışından bir ayrılışı işaret etmektedir. Bu durum aynı zamanda hem Çin’in değişmekte olan Orta Doğu üzerindeki nüfuzunu kaybetme endişesini hem de Esad’ın iktidarda kalacağı inancını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Rusya ve Çin, ABD’yi sınırlamak ve dengelemek, ABD’nin çözümlerini Orta Doğu sorunlarına dayatma yeteneğini en aza indirmek için stratejik bir anlayışa ulaşmış gibi görünmektedirler (Chaziza, 2013, s.78-79).

Güvenlik endişesi açısından, bölgeden herhangi bir tehdit algılamadığı aşikâr olan Çin’in Suriye’deki krize kayıtsız kalmaması durumu, AB’nin krize yönelik ilgisini oldukça anlaşılır kılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa tarihsel süreçte her zaman Orta Doğu’ya ilgi duymuştur. AB’nin Orta Doğu’daki krizlere kayıtsız kalamamasının en önemli sebeplerinden biri, Avrupa’nın yakınında ortaya çıkacak bir krizin Avrupa’daki güvenlik ortamına zarar vermesi ihtimali olmuştur. Suriye Krizi de AB tarafından hem güvenlik hem de insani boyutu olan bir kriz olarak görülmüş ve bu nedenle de AB’nin bu krize müdahil olması zorunlu bir hal almıştır (Erdoğan, 2015, s.17). Şüphesiz Suriye’deki kriz birçok aktörün çıkarlarının kesiştiği bir hal almıştır. AB’nin de henüz sonucu kestirilemeyen Suriye İç Savaşı’nda, aktif olabildiği ölçüde, kazanımları veya kayıpları olacaktır. Bununla birlikte, AB’nin Suriye politikasında en öne çıkan politik hamlesi,

Suriye'den Avrupa ülkelerine göç etmek isteyen toplulukların ortaya çıkardığı mülteci dalgasına karşı Türkiye ile giriştiği pazarlıktır. Suriye'de devam etmekte olan iç savaşın yarattığı mülteci sorununa yönelik Türkiye ile pazarlıklarında AB'nin maddi destek ve vizelerin kaldırılması kartlarını ileri sürmesi, AB'nin Suriye'deki gelişmeleri bir güvenlik tehdidi olarak algıladığının bir kanıtı olarak gösterilebilir. Buna karşılık, Suriye Krizi'ne yönelik AB'nin üst düzey çıkarlarını korumaya yönelik bir politika yürüttüğünü söylemek de mümkün değildir. AB'nin Suriye'deki gelişmeler karşısında, kendi iç istikrarını korumaya yönelmesinin dışında, uluslararası bir politika üretmemesi veya üretmemesi, AB'nin olası çok kutuplu bir sistemin kutuplarından biri olmasından çok uzak olduğunu göstermektedir.

ABD'nin Suriye'deki gelişmelere yönelik yaklaşımının belirlenmesinde Esad yönetiminin İran ile olan ilişkilerinin Suriye'yi İran nüfuzuna itmesi ön plana çıkmaktadır. Bu iki devletin oluşturacağı siyasi ortaklık, bölgede varlığı her zaman için sıkıntılı olan İsrail'in güvenliği açısından risk oluşturmaktadır. ABD'nin Suriye krizine bu denli dâhil olmasının bir diğer öncelikli nedeni ise, Rusya'nın bölgede hâkim olacağı düşüncesi ile şekillenmektedir. Bu nedenlerle bölgede varlığını sürekli hissettirmek isteyen ABD, Suriye konusunda etkin olmaktadır. ABD'nin krize yönelik politikası genel itibarıyla iki aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak Suriye'de Esad yönetimine karşı başlatılan muhalif hareketlere yönelik ABD desteği, doğrudan Suriye yönetimine karşı şekillenmiştir. Özellikle 2014'den itibaren ise ABD'nin Suriye politikasında önceliği IŞİD'le mücadele kapsamında yoğunlaşmış ve Suriye'deki Kürt grupları destekleme bağlamına kaymıştır. Krizin ilk evrelerinde Esad Rejimi'nin mutabakat yoluyla değişimine yönelik politika izleyen ABD, bu bağlamda uluslararası toplum nezdinde girişimlerde bulunmuştur. ABD'nin öncülüğünde toplanan Cenevre Konferansları ve Türkiye'de toplanan "Suriye'nin Dostları" Konferansları aracılığıyla ABD Suriye'de rejim değişikliğinin sancısız bir şekilde gerçekleşmesini amaçlamıştır. Suriye'de krizin silahlı mücadeleye evrilmesi ile birlikte, SMO'ya silah desteği sağlayan ABD'nin rejim değişikliğini temel alan politikaları, Irak'ta ortaya çıkan ve Suriye'de de hızla ilerleyen IŞİD'in yükselişi ile değişim göstermiştir. IŞİD güçlerinin hem Irak hem de Suriye'de elde ettiği kazanımlar, ABD'yi bölgedeki Kürt gruplara desteklemeye yöneltmiştir. ABD tarafından oluşturulan IŞİD'le mücadele kapsamında "Koalisyon Güçleri", saha da IŞİD ile mücadele eden özellikle Kürt ve Arap milislerin hava harekâtlarıyla desteklenmesini sağlamıştır. ABD'nin desteklediği Kürt gruplardan özellikle YPG, IŞİD'in Suriye'nin kuzeyinden çekilmesinin ardından önemli kazanımlar elde etmişler ve bu bölgede kalıcı bir yapılanma politikaları izlemeye başlamışlardır. Belki de Suriye'deki devam etmekte olan krizin dönüm noktası ABD'nin Türkiye'nin terör örgütü olarak gördüğü YPG'ye verdiği desteğin ardından Türkiye'nin Suriye'ye yönelik politikalarındaki dönüşüm olarak gösterilebilir. Suriye'deki krizin çözümüne yönelik ABD ile birlikte hareket eden Türkiye, çözüm ortağı olarak Rusya ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bu durum, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birinin Rusya ile stratejik ilişkiler kurması noktasında önemlidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Suriye krizinin Amerikan dış politikası üzerindeki belirleyici olan anlamı büyük ölçekte küresel bir anlam ifade etmektedir. Amerikan dış politikasının Suriye özelinde belirlediği politikalar, ABD'nin bölgeden çekilmesi durumunda Rusya'nın bölgeye hâkim olacağı kaygısı ile şekillenmektedir. Bu durum klasik dış politikayı savunan uzmanlar açısından oldukça rahatsız edici bir durumdur. Uluslararası sistemin kutuplarından birine Orta Doğu politikalarını şekillendirici bir alanın bırakılması sistemde yer alan aktörlerin, sistem üzerinde dengenin sağlanması veya dengenin bozulması açısından, bir adım atması sonucunu doğuracak bir gelişmeyi işaret edecektir. AB, Çin ve Rusya gibi aktörlerin uluslararası sisteme egemen olmak bağlamında politikalar güttüklerini belirtmek oldukça zordur. Suriye'de yaşanan krizde ve diğer bölgesel krizlerde bu aktörlerin öncelikli yaklaşımları bölgesel tehdit algılamaları ve çıkarları çerçevesinde şekillenmektedir. Diğer taraftan yükselen güçler olarak tanımladığımız bu aktörlerin Suriye'de yaşanan kriz üzerinden ABD'yi dengeleyici bir rol üstlendikleri de ifade edilebilir. Sistemin yükselen güçlerinin yanı sıra bölgesel güçlerin de kısmen özerk politikalar izlemesi, krizin bir diğer boyutunu yansıtmaktadır. Özellikle İran ve Türkiye'nin hem güvenlik hem de stratejik olarak uyguladıkları veya uygulama girişimi içinde oldukları politikalar, sistemin belirleyici veya belirleme potansiyeline sahip aktörlerini etkilemektedir. Bu durum aynı zamanda Suriye'deki krizin çok boyutlu bir hal almasına neden olmaktadır. Tüm bunların yanı sıra, Suriye sınırlarında etkili olan ve sahada belirleyici konumlarını sürdüren devlet dışı aktörler ile ilgili devlet merkezli olarak tanımladığımız uluslararası sistemin bu aktörleri dikkate almayan yaklaşımlarla incelenmesinin de zorlaştığını söylemek mümkündür.

Her ne kadar uluslararası sistemin uluslararası krizlerin dayatmaları ile bir dönüşüm sürecinde olduğu iddia edilse de Suriye iç savaşının tek belirleyici faktör olmaktan ziyade bu dönüşümü sağlayan halkalardan biri olduğunu belirtmekte fayda olacaktır. Bu bağlamda, Amerikan Ulusal İstihbarat Konseyi'nin 2004'te hazırladığı raporda tek kutuplu dünya düzeni benimsenmiştir. Özellikle ABD'nin Irak ve Afganistan'da askeri ve ekonomik güç kaybına uğraması, tek kutuplu sistemin sürdürülebilirliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Konsey'in 2008'de hazırladığı rapor da bunu ortaya koymaktadır. Yine 2007'de Vladimir Putin'in Münih Güvenlik Zirvesi'nde yapmış olduğu konuşma da buna paralel olması bağlamında dikkat çekicidir. Tüm gelişmeler ışığında sistemin tek kutupluluktan çok kutupluluğa evrildiği ifade edilebilir. Ortaya çıkan veya çıkmakta olan güç dengesinde ABD'nin "dengenin dengeleyicisi" rolünü üstlenmesi beklenebilir. Sistemin diğer kutupları olarak ilk aşamada Almanya, Çin, Japonya ve Rusya sayılabilir.

Kaynakça

- Aksoy, M., & Uğur, Ö. (2016). Avrupa Birliği'nin dış politikadaki aktörlüğüne etki eden güç unsurları: sivil güç, askeri güç ve normatif güç. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 213-227.
- Aras, B., & Yorulmazlar, E. (2016). State, region and order: geopolitics of the Arab Spring. *Third World Quarterly*, 37(12), 2259-2273.
- Arı, T. (2006). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (6. b.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ateş, D. (2016). Uluslararası sistem. K. Şaban, & A. Balcı içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (5. b., s. 431-441). İstanbul: Küre Yayınları.
- Ayoob, M. (2012). The Arab Spring: its geostrategic signifiante. *Middle East Policy*, 19(3), 84-97.
- Bava, U. S. (2007). India's role in the emerging world order. *New Powers for Global Change?* (s. 1-7). New Delhi: Friedric Ebert Stiftung.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeopolitik Gereklilikleri*. (Y. Türedi, Çev.) İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Çağ, G., & Eker, S. (2013). Ortadoğu'da Baas rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 57-72.
- Chaziza, M. (2013). The Arab Spring: implications for Chinese policy. *Middle East Review of International Affairs*, 17(2), 73-83.
- Demir, S., & Rijnoveanu, C. (2013). The impact of the Syria crisis on the global and regional political dynamics. *Journal of Turkish World Studies*, 13(1), 55-77.
- Deniz, T. (2013). Suriye'nin durumu, ABD-Rusya ve Türkiye'nin tutumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*(27), 314-332.
- Deutsche Welle*. (2016). Ocak 18, 2017 tarihinde Suriye'de kim kiminle savaşıyor?: <http://www.dw.com/tr/suriyede-kim-kiminle-sava%C5%9F%C4%B1yor/a-19496018> adresinden alınmıştır.
- ECHO Factsheet. (2019). *Syria*. European Commission: https://ec.europa.eu/echo/where/middle-east/syria_en adresinden alınmıştır.
- Efegil, E., & Musaoğlu, N. (2009). Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası sisteminin yapısına ilişkin görüşler üzerine bir eleştiri. *Akademik Bakış*, 2(4), 1-24.

- Eralp, A. (2005). Hegemonya. A. Eralp içinde, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (1. b., s. 155-181). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, S. (2015). Bir dış politika aktörü olarak Avrupa ve Birliği ve Suriye krizi. *Ortadoğu Analiz*, 7(66), 14-17.
- Ergin, F. (1974). *Uluslararası Politika Stratejileri* (1. b.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Erşen, E. (2014). Rusya'nın Arap Baharı politikası. *Ortadoğu Analiz*, 6(61), 78-81.
- Evron, Y. (2013). Chinese involvement in the Middle East: the Libyan and Syrian crises. *Strategic Assessment*, 16(3), 73-91.
- Fitzgerald, A. (2000). Security Council reform: creating a more representative body of the entire UN membership. *Peace International Law Review*, 12(2), 319-365.
- Global Firepower*. (2019). <http://www.globalfirepower.com/> adresinden alınmıştır.
- Habets, I. (2016). Obstacles to a Syrian peace: the interference of interests. *European View*(15), 77-85.
- Humud, C. E., Blanchard, C. M., & Nikitin, M. B. (2017). *Armed conflict in Syria: overview and U.S. response*. RL33487: Congressional Research Service.
- Ikenberry, J. G., Mastanduno, M., & Wohlforth, W. C. (2009). Unipolarity, state behavior, and systemic consequences. *World Politics*, 61(1), 1-27.
- Jiang, S. (2011). UN Security Council reform. *Issue Brief for the GA sixth committee: legal* (s. 1-5). Old Dominion University Model .
- Kaplan, M. A. (1957). Balance of power, bipolarity and other models of international systems. *The American Political Science Review*, 51(3), 684-695.
- Keyman, E. F. (2004). Eleştirel düşünce: iletişim, hegemonya, kimlik/fark. A. Eralp içinde, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (7.b., s. 227- 260). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laub, Z. (2019). Who's Who in Syria's Civil War, Council on Foreign Relations: <https://www.cfr.org/background/whos-who-syrias-civil-war> adresinden alınmıştır.
- Mitra, S. K. (2002). Emerging major powers and the international system: significance of the indian view. *RAAF Aerospace Conference* (s. 1-35). Canberra: Heidelberg Papers in South Asian and Comparative Politics.

- Önal, B., & Mehmetoğlu, D. (2014). Putin Rusyası'nın Orta Doğu politikasında Suriye'nin yeri ve önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 107(211), 79-98.
- Örmeci, O. (2013). 21. yüzyılda ABD-Çin rekabeti. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(29), 1-14.
- Perra, A. (2016). From the Arab Spring to the Damascus winter: the United States, Russia, and the new cold war. *Contemporary Review of the Middle East*, 3(4), 363-386.
- Reuters. (2011). Ocak 15, 2017 tarihinde Syria protests spread, authorities pull back: <http://www.reuters.com/article/us-syria-idUSTRE72K4CD20110321> adresinden alınmıştır.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (Genişletilmiş 4. b.). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tomja, A. (2014). Polarity and international system consequenced. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 1(1), 57-61.
- Topal, C. (2015). Suriye iç savaşı ve uluslararası düzen. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(9), 117-122.
- Tripathi, A. (2011). Prospects of India becoming a global power. *Indian Foreign Affairs Journal*, 6(1), 58-69.
- Tüysüzoğlu, G. (2011). Rusya arka bahçesini temizliyor. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(2), 55-69.
- Waltz, K. (2008, Bahar). Uluslararası politikanın değişen yapısı. (B. Yavuz, Dü.) *Uluslararası İlişkiler*, 5(17), 3-44.
- Wohlforth, W. C. (1999). The stability of a unipolar world. *International Security*, 24(1), 5-41.

YÜKSELEN GÜÇLER MİTİ: BREZİLYA ÖRNEĞİ

Ege DEMİREL¹

Kırıkkale Üniversitesi, S.B.E., Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Son dönemde hem birçok bilim insanı hem de birçok ekonomist tarafından yükselen güçler hakkında çeşitli çalışmaların ve araştırmaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmalar ve araştırmalar incelendiğinde; yükselen güçler hakkında bazı genel tespitlere ulaşılmaktadır. Bu anlamda yükselen güçler terimi ekonomi alanında belirli bir etkinlik düzeyine ulaşan ve sisteme dair reformist ve revizyonist beklentiler içerisinde olan devletler için kullanılmaktadır. Fakat yükselen güç kavramının gücün tüm unsurlarını içermeden sadece ekonomi odaklı bir şekilde analiz edildiği görülmektedir. Bu ise; kavram hakkında yanlış ve yanıltıcı sonuçlara ulaşılmasına neden olmaktadır. Ayrıca yükselen güçler içerisinde birbiriyle pek çok özellik ve durum açısından ayrılan ülkeler bulunmaktadır. Örneğin; Çin ve Brezilya gibi iki ülkenin bu tip bir sınıflandırma içerisinde yer alması sorunlu bir duruma işaret etmektedir. Bu açıdan kavramın daha derin ve bütüncül bir analizle sorgulanması gerekmektedir. Bu çalışmada söz konusu sorgulama teorik bağlamda Emperyalizm Teorisi ve Dünya Sistemleri Yaklaşımı ışığında yapılacaktır. Ayrıca kavram genel olarak yükselen güçler hakkındaki argümanlar ekseninde ve özel olarak da Brezilya örneği özelinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Brezilya, Yükselen Güçler, Yarı Çevre Ülkeler, Dünya Sistemleri Yaklaşımı, Emperyalizm.

Giriş

Yükselen güçler kavramı son dönemde sıkça üzerinde durulan ve pek çok araştırmada ele alınan bir kavram olarak sosyal bilimler literatüründe önemli bir yer teşkil etmeye başlamıştır. Yükselen güç kavramı; özellikle belirli ekonomik göstergeler dikkate alınarak bazı devletlerin uluslararası alanda artan önemlerini ve ağırlıklarını vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır. Genel bir tanım ekseninde yükselen güç kavramı şu şekilde ifade edilebilir: Sanayi, teknoloji, ticaret gibi bazı alanlar açısından atılım yapan ve uluslararası politikada da söz konusu ekonomik etkinliklerinden yararlanarak öne çıkmaya başlayan ülkeler yükselen güç olarak tanımlanmaktadır. Bu genel tanım çerçevesinde farklı perspektifler ve farklı değerlendirme ölçütlerine göre birçok ülkenin yükselen güç olarak nitelendirilmesi mümkündür. Bu ise; kavramın belirsizliğine ve karmaşıklığına işaret etmektedir. Ancak yine de genel olarak literatüre bakıldığında; yükselen güç kavramı ile BRIC-S ülkelerinin kastedildiği görülmektedir.

Diğer taraftan; kavramın ağırlıklı olarak ekonomi ikincil düzeyde de uluslararası politika ölçeğinde yapılan değerlendirmeler ile şekillendiği söylenebilir. Bu durum örneğin; gücün önemli unsurlarından birisi olan askeri kapasitenin ve yeteneğin kavram açısından yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki; güç

¹ Ege DEMİREL, egedemirel5@gmail.com

kavramı bütüncül bir analizle ele alınmalıdır. Bu açıdan yükselen güç kavramının, anlamsal açıdan taşıdığı belirsizliği ve güç unsurlarının tam ve bütüncül bir şekilde değerlendirilememesi gibi sorunları dikkate alınarak kavramsal açıdan sorgulanması gerekmektedir. Bu bağlamda, Emperyalizm Teorisi ve Dünya Sistemleri Yaklaşımı önemli ve iyi bir teorik araç imkânı sunmaktadır. Öte yandan, yükselen güçler konusunda pek çok araştırmacı genellikle BRIC-S ülkelerini incelemektedir. Bu nedenle çalışmada yükselen güçler kavramı BRIC-S grubu ülkeleri özelinde incelenmiştir. Fakat genel olarak yükselen güçlere ve BRIC-S grubuna atıf yapılsa da odak noktası olarak ana örnek olay bağlamında Brezilya'nın genel durumu ele alınacaktır.

Analiz yöntemi olarak ise; çalışmada ağırlıklı olarak nitel yöntem kullanılmıştır. Fakat gerekli görülen bazı yerlerde nicel verilere de başvurulmuştur. Çalışmanın amacı, yükselen güç kavramının çalışmada ortaya konulduğu üzere kavramsal açıdan sorunlu bir yapıya sahip olduğunu ve kavramın gerek sistemik düzeyde gerekse uluslararası ilişkiler ölçeğinde uygun bir kavramsal araç olmadığını tespit etmektir.

1. Yükselen Güçler Kavramı

Yükselen güçler kavramına ilişkin çeşitli tanımlamalar ve analizlere geçmeden önce ilk olarak; kavramın ortaya çıkışı itibariyle bir Wall Street jargonu olarak gündeme geldiğini belirtmek gerekir. Bu kapsamda, başlangıçta bu kavramın IMF, Dünya Bankası ve diğer çok uluslu örgütler tarafından herhangi bir sistematik tanımlama ölçütü olmadan gelişmekte olan ülkeler kavramı ile aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar yükselen kelimesi ile gelişmekte olan söz öbeği arasında çok fazla bir anlam farklılığı olmadığı iddia edilebilirse de bu terimlerin kullanım bakımından farklı anlamlara sahip oldukları ortaya çıkmaktadır (Fonseca, Paes ve Cunha: 2016: 47). Yani yükselen güç ibaresi ve gelişmekte olan ülkeler ibaresi gerek literatür açısından gerekse günlük siyaset ve borsa terminolojisi açısından çok açık bir şekilde farklı anlamlara gelmektedir.

Bu bakımdan denilebilir ki; söz konusu kavramsal çerçeve bazı spesifik özellikler temelinde ortaya çıkmıştır. Yükselen güç terimi ile maddi ve düşünsel bağlamda belirli bir davranış kalıbı nitelendirilmeye çalışılmaktadır. Bu davranış kalıbı ise; uluslararası düzeyde reformist ya da revizyonist bir eylem performansı şeklinde ele alınmaktadır. Diğer yandan, orta güçteki devletler konusundaki literatüre bakıldığında da benzer durumlarla karşılaşıldığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle, benzer kurumsal aktivizme ve düşünsel temellere rastlandığı görülmektedir. Ayrıca yükselen güçler açısından belirtilmesi gereken bir başka nokta ise; kaynaklar üzerinde kontrol kurulmasıyla birlikte dış ilişkilerdeki otonom kabiliyetlerde ya da kapasitede bir gelişme olduğu meselesidir. Bu gelişme, yükselen güçlerin kurumsal aktivizm düzeyinde kurdukları etkinlik ve sistemik düzeydeki hedefleri ve politikaları bağlamında gözlemlenebilmektedir (Fonseca ve diğerleri, 2016: 61).

Yukarıda değinilen reformizm ya da revizyonizm olguları açısından yükselen güçlerin nasıl konumlandıklarını tespit etmek için bazı önemli noktalara değinmek gerekmektedir. Bu kapsamda, reformdan bahsederken; mevcut sistemde küresel yönetimde rolü olan kurumların tasarımı kastedilmektedir ya da prosedürler hakkında bir tahayyülün ortaya konularak var olan kurumsal yapılar temelinde bir değişiklik talebi söz konusudur. Reformist bir girişime somut bir örnek vermek gerekirse; BM Güvenlik Konseyi'ne yönelik bir daimi üyelik beklentisi bu çerçevede ele alınabilir. Buna karşın revizyonizm ise; yönetim yapılarında reformu içeren daha kapsamlı bir girişim olarak nitelendirilebilir. Çünkü burada sadece kurumsal ya da yapısal mekanizmalar temelinde bir reform girişimi ile sınırlı bir vizyondan bahsedilemez aynı zamanda sistemin temel ilkeleri bakımından da bir değişim talebi vardır. Uluslararası ilişkiler literatürüne bakıldığında ise; revizyonizmin yeni bir düzen yaratma olgusuyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Mares ve Trinkunas bu noktada, ayrıca bazı devletleri göz önüne alarak revizyonist devletler için devrimci güç tanımının da yapılabileceğini ileri sürmektedirler. Bu perspektiften, revizyonizm kapsamında açıklanan unsurlar temelinde Napolyon Fransa'sı, Nazi Almanya'sı ve SSCB gibi devletler incelenebilir (Mares ve Trinkunas, 2016: 6).

Burada ayrıca sistemin ya da düzenin temel ilkeleri konusunda bazı gerekli açıklamaların sunulması elzemdir. Zira reformizmin ya da revizyonizmin sorgulanabilmesi için hangi temel ilkelerden söz edildiği bilinmelidir. Bu temel ilkeler, sistem açısından hangi davranış kalıplarının uygun olup olmadığı konusunda bir değerlendirme ölçütü işlevi görmektedirler. Doğal olarak hangi davranışların sistemin başat güçleri tarafından cezalandırılacağı meselesi de bu ilkeler ışığında belirlenmektedir. Söz konusu ilkeler bazı aktörler tarafından kabul görmektedir. Fakat bazı aktörler ise; sisteme karşı bir meydan okumada bulunmasalar bile bu ilkeleri benimsemeyebilirler. Ancak temel ilkeler benimsenirse dahi, sisteme karşı çıkmanın fayda-maliyet analizi yapıldığında; mevcut düzenin çıkarlarla uyumlu olduğu tespit edilirse ya da genel olarak sistemden kazançlı olduğu düşünülüyorsa sisteme itaat edilebileceğini söylemek mümkündür. Bu noktada mevcut uluslararası sistemin temel ilkelerini incelemek yerinde bir bakış açısı olacaktır (Mares ve Trinkunas, 2016: 6).

Mevcut uluslararası sistemin dört temel ilke etrafında şekillendiği görülmektedir. Birincisi; modern uluslararası sistemin başlangıç noktası şeklinde nitelendirilen Westphalia Barışı'nın ortaya çıkardığı egemenlik olgusudur. İkincisi ise; uluslararası ilişkiler açısından XVIII. yüzyılda önemli bir unsur olduğu kabul edilse de resmen 1907 Lahey Barış Konferansı sırasında kabul edilen egemen eşitlik ilkesidir. Üçüncü ilke, liberal uluslararası düzen olarak ifade edilebilir. Burada, dünyanın askeri saldırganlıklardan korunması önem arz etmektedir. Nükleer savaşların bu anlamda göz önüne alınması gereken önemli bir mesele olduğu aşikârdır. Bu yüzden BM Güvenlik Konseyi ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması söz konusu ilke bağlamında oldukça önemli sistemik unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Dördüncü ilke de küresel ekonomik düzenle ilgili anlayışı

temel almaktadır. Bu anlayış; ticaret, finans ve kalkınma yardımları açısından piyasaya dayanan bir ekonomik düzeni savunmaktadır (Mares ve Trinkunas, 2016: 7-8).

Reformizm ve revizyonizm açısından yükselen güçlerin durumu değerlendirildiğinde ise; reformizmin ağır bastığı iddia edilebilir. Çünkü yükselen güçler mevcut sistemin kurallarını kabul etmek açısından bir sorun yaşamamaktadır. Ancak sistemde kendi çıkarları açısından birtakım değişiklikler yapılması gerektiği düşüncesini savunmaktadırlar. Buna karşın; revizyonizmde sistemin çoğu kuralı kabul edilse bile; kuralların uygulanışında değişiklik talebi bulunduğunu hatırlatmak gerekir. Örneğin; ABD için XIX. yüzyılın başında reformist bir güç nitelendirilmesi yapılmaktayken; I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında Wilson ve Roosevelt döneminde benimsenen tutuma ve izlenen politikalara atfen revizyonizme kayan bir pozisyondan söz etmek mümkündür. Bu argüman self determinasyon ilkesi ve Avrupa'da sona eren imparatorluklar temelinde ABD'nin rolü ve duruşu ekseninde ele alındığında doğruluğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca devrimci güçlerin durumu da incelenmelidir. Bu çerçevede XVIII. ve XIX. yüzyıl döneminde geçerli olmak üzere Fransa'nın durumuna ve SSCB'nin pozisyonuna bakılmalıdır. Çünkü bu iki aktör de başka bir düzen tahayyülüne sahiptir. Bu ise; doğal olarak sistemik düzeyde çatışma ihtimalini doğurmaktadır. Buna karşın; reformist ve revizyonist güçlerin pozisyonu ise; taleplerinin daha düşük bir maliyetle sistemin büyük güçleri tarafından kabul görmesi halinde barışçıl bir değişim ihtimaline daha yakın olduğu söylenebilir (Trinkunas, 2014: 5).

Bu bağlamda Niblett'in görüşlerine bakıldığında; Niblett, yaklaşık 10-20 yıllık bir dönem içerisinde yükselen güçlerin siyasal güç ve otonomi açısından elde edecekleri kazanımlar sonrasında Batılı güçlerin yaptıklarına benzer bir çizgiyi benimseyecekleri kanaatini öne sürmektedir. Bu argümanını bu ülkelerin de kendileri için gerekli güç miktarından fazla bir güç elde etmekten ziyade kurumsal yapılar temelinde çıkarlarını artıracak bir tutum sergileyeceklerinden söz ederek ortaya koymaya çalışmaktadır. Yani, dünyanın en güçlü devletlerinin bağımsızlıklarını sağlamak için küresel yönetimin yeni biçimlerinden yararlanmayı tercih etmedikleri buna karşın, uluslararası siyasal uzlaşma kanallarını yeğledikleri üzerinde durulmaktadır (Niblett, 2012: 2). Niblett, burada merkezin sahip olduğu kurumsal hegemonik yapıyı işaret etmektedir. Bu anlamda, IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi kurumsal yapıların durumu göz önüne alındığında Niblett'in görüşleri çok daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Bu perspektiften yükselen güçler reformizm bağlamında değerlendirilebilir.

Söz konusu durum BRICS özelinde ele alındığında ise; çelişkili bir durumdan bahsetmek mümkündür. Çünkü BRICS hem en üst düzey uluslararası karar alma mekanizmalarında eşit bir ortak olarak yer alma arzusundadır hem de söz konusu kurumların sınırlandırmalarından uzak kalmak istemektedir. Çünkü BRICS perspektifinden bu kurumlar, kendi güçlerini sınırlayıcı bir rol üstleneceği gerekçesiyle sorgulanmaktadır. Sınırlayıcı rol ile kastedilen; kendilerinin sürece dâhil olmadan önce ortaya konulan

kurallara uymalarının gerekliliği durumudur. Bu nedenle bu duruma itiraz edilmektedir. Ayrıca BRICS grubu için bir değişimden söz etmedikleri buna karşın daha fazla söz sahibi olmak istediklerini iddia etmek mümkündür. Bu yüzden BRICS'in başka bir düzen için mücadele etmediği aşikârdır. Buna karşın; ulusal çıkarlarını savunabilecekleri politik araçları elde etmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. Fakat sorumluluk alma konusunda hazır olmadıkları belirtilmelidir. Bu noktada ayrıca Brezilya, Rusya, Çin ve Hindistan için stratejik çıkarları ve ulusal gündemleri bağlamında farklılıklara sahip olduklarını ve hatta genellikle kendi aralarında bir rekabet durumu içerisinde olduklarını hatırlatmak gerekir. Bu bakımdan, BRICS için bir entegrasyon durumunun olmadığı çok açıktır. Fakat BRICS'in varlığına yönelik olarak grup üyeleri için bir tür güç çarpanı işlevi gördüğü söylenebilir. Bu bağlamda BRICS, bir tür kazançlı çok taraflılık şeklinde nitelendirilebilir (Valladão, 2015-2016: 148-149).

Aslında BRICS'in mevcut durumu aralarında çıkar bağlamında bir uyumu sağlayamamış ve oldukça heterojen bir görüntü çizen bir devletler grubuna işaret etmektedir. Bu anlamda dünyanın nasıl yönetilmesi gerektiği üzerine bir ortak vizyondan söz edilmesi mümkün değildir. Fakat bu grup içerisindeki ülkelerin uluslararası düzeydeki karar mekanizmalarında veya süreçlerinde grup üyelerinin daha fazla söz sahibi olmaları gerektiği konusunda bir ortak amaca sahip oldukları söylenebilir. Ayrıca üyelerin durumları da farklılık göstermektedir. Örneğin; Rusya daha önceki SSCB döneminde bir süper güç olarak tanımlanmaktayken şimdi yükselen güç kategorisinde yer almaktadır. Güney Afrika ise; ekonomik göstergelerden ziyade politik nedenlerden dolayı bu grup içerisine dâhil edilmiştir. Yani daha geniş bir üye tabanı oluşturmak adına ve Afrika'da bir üyenin grubun taleplerinin dile getirilmesinde oynayacağı role atfen Güney Afrika grup içerisinde kendisine yer bulmuştur. Bu nedenle Brezilya, Hindistan ve Çin için yükselen güçler teriminin daha uygun olduğu iddia edilebilir. Öte yandan askeri gücün/sert gücün yükselen güç kavramı incelenirken analize dâhil edilmemesi dikkat çekici bir noktadır. Burada Çin ve Hindistan için askeri güç açısından önemli niteliklere ve yeteneklere sahip oldukları ileri sürülebilir de küresel rekabet açısından yetersiz oldukları belirtilmelidir. Bu yüzden Brezilya, Çin ve Hindistan özelinde denilebilir ki; daha çok ekonomik başarı dikkate alınarak yükselen güç kavramı üzerinde durulmaktadır (Valladão, 2015-2016: 148).

Yükselen güçler konusunda dikkate alınması gereken bir diğer nokta ise; bu ülkelerin Batı ile aralarındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin varlığıdır. Mevcut düzene dair bir meydan okuma açısından bu durum göz önüne alınmalıdır. Çünkü küresel ekonomik yapı ve bu ülkelerin siyasal istikrarı açısından bu ilişki önemli bir unsurdur. Örneğin; Çin özelinde bir değerlendirme yapıldığında, AB ve ABD'nin Çin'in ticaret pazarı açısından ilk iki sırada yer aldıkları bilgisine ulaşılmaktadır. Ayrıca AB ve ABD'nin Japonya ile birlikte Çin'e yapılan yabancı yatırım ve teknolojik ortaklık konusunda da öncü bir role sahip olduklarından bahsedilebilir. Keza Çin'in sürekli artan ticari fazlası açısından ABD menkul kıymetler piyasasına olan bağımlılığı da söz konusu karşılıklı bağımlılık ilişkisini somut

bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna ek olarak Çin, Hindistan ve Brezilya'nın pazar paylarını büyütme bakımından AB'de ve ABD'de önemli birer yatırımcı pozisyonuna dönüşmeleri kayda değer bir gelişme olarak belirtilmelidir. Söz konusu ilişkinin sıfır toplamlı bir oyun mantığı ekseninde Batı ile jeopolitik etki ve ekonomik üstünlük için bir rekabet durumunu ortaya çıkarmak yerine yükselen güçlerin Batı ile karşılıklı bağımlılığının artan derecesini gösterdiği söylenebilir (Niblett, 2012: 5).

Bu noktada, ABD'nin XX. yüzyılda elde ettiği üstünlüğü sürdürebilmesi ve AB'nin son genişleme dalgası ve ekonomik rekabetten kaynaklanan iç baskıları bertaraf edebilmek için yükselen güçlere ihtiyaç duyduklarını hatırlatmak gerekir. Bu bağlamda özel olarak belirtmek gerekirse; Latin Amerika ve Asya bölgeleri önem arz etmektedir. Burada karşılıklı bir bağımlılıktan söz edilebilir. Yani Batı, refahını koruyabilmek açısından yükselen güçlerin büyüyen ihracat pazarlarına ve büyüyen dış yatırım potansiyellerine ihtiyaç duyarken; buna karşın yükselen güçlerin de Batı'nın zengin pazarlarına ve teknolojik temeline ihtiyaç duyduğu aşikâr bir gerçektir (Niblett, 2012: 6).

Bu nedenle merkez ülkelerin ve onların destekleyici kurumsal yapılarının dinamiğini kaybettiğini ve artık dünya ekonomisini düzenleme kabiliyetinden yoksun olduklarını belirtmek gerekir. Buna karşın; yeni güçlerin ortaya çıktığından söz edilebilir. Ancak bu yeni güçler henüz sistemi tamamen değiştirecek nitelikte değildir. Fakat bu dönemin bir geçiş aşaması olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu noktada güçlü bir devlet kapitalizmi olgusuna parantez açmak gerekir. Çünkü devlet kapitalizmi ile yönetilen bazı yükselen güçlerin; ticareti, sermayenin ve hizmetlerin akışını ve dünya çapında işgücü hareketini düzenleme çabasına giriştikleri gözlemlenmektedir. Buna ek olarak, kıtasal güçlerin ve bölgesel güçlerin yeni dönemde etkili olacaklarından bahsedilebilir. Bir başka açıdan; bu durumda daha eşitlikçi, daha demokratik ve daha çoğulcu bir yapıya doğru bir gelişme ya da yönelme olacağı beklentisi de gündeme gelmektedir (Santos, 2011: 45).

Ortaya çıkan bu yeni durum, savaş sonrası oluşturulan mevcut sistemin yaşadığı krizin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Zira bu durum IMF, Dünya Bankası ve DTÖ gibi kurumsal mekanizmalarda yaşanan aksaklıklardan gözlemlenebilmektedir. Keza G-20'nin güçlendirilme girişimi ve yenedünya düzeninde daha geniş bir güç tabanını oluşturma yönündeki diğer çabalar da bu kapsamda ele alınmalıdır. Ayrıca BM ve Güvenlik Konseyi konusunda dile getirilen reform meselesi yine bu perspektiften ele alınabilecek somut bir başka önemli göstergedir. Aslında söz konusu geçiş durumunun en önemli gelişmelerinden birisi G-7'nin Rusya'ya ve Üçüncü Dünya'dan çıkan yükselen güçlere kapılarını açması olmuştur. Bir başka ifadeyle BRIC grubunun uluslararası finansal sistem açısından varlığının kabul edilmesi yeni döneme ya da değişen yapıya uyumu sağlamak adına daha realist bir çerçeveye duyulan ihtiyacı gösteren bir gelişmedir (Santos, 2011: 46).

Böylece Batı kapitalizminin güç kaybettiğinden söz edilmekte ve genel olarak Asya ve ayrıca özellikle yükselen güçlerin (Brezilya-Rusya-Hindistan-Çin-Güney Afrika) mevcut

ekonomik gidişatta ağırlık kazanmaya başladığı bir dönem yaşanmasına atfen BRICS olgusunun gündeme getirildiği görülmektedir. Ancak BRICS ekonomilerinin yaşadığı mevcut zorluklar ve sorunlar göz önüne alındığında; Avrupa-Amerikan pazarlarına bağımlılıkları ortaya çıkmaktadır (Valladão, 2016: 148).

Bu noktada özel olarak belirtilmesi gereken önemli bir husus da Çin'in ekonomik göstergelerinin küresel düzlemdeki yansımaları olmuştur. Çin, büyüme ve ekonomik gelişme performansı dikkate alındığında yeni dönem açısından oldukça önemli bir aktördür. Ayrıca Çin ve Rusya arasındaki işbirliğinin yeni küresel ekonomik aşama açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Bunun dışında, Rusya'nın SSCB sonrasında kendisini dönüştürürken; devlet kapitalizmini gündeme getirdiği de kaydedilmesi gereken bir diğer önemli mesele olmuştur (Santos, 2011: 46-47). Aynı durum Çin açısından da geçerlilik taşımaktadır.

Diğer taraftan 2016 yılı baz alınarak dolar kuru üzerinden bir değerlendirme yapıldığında; ABD ve Avrupa pazarlarının dünyanın toplam özel tüketiminde üçte ikilik bir paya sahip olduğu bilgisine ulaşılmaktadır; ancak örneğin, Çin'in sadece yüzde 4'lük bir orana sahip olması dikkat çekici bir veri olarak not edilmelidir (Valladão, 2016: 148). Bu verinin gösterdiği üzere Çin, ekonomik bağlamda henüz baskın bir konuma ulaşamamıştır. Keza Rusya'nın ise; zaten bilindiği üzere hammadde ve enerji ihracatı temelinde bir ekonomik yapısının olduğu ve merkez ülkelerle rekabet edecek bir ekonomik kapasiteye sahip olmadığı çok açıktır. Çünkü Rusya, sanayi alanındaki üretimi ve ihracatı ile yüksek düzeyde gelişmiş teknolojik ürünler konusundaki verileri açısından merkez ile karşılaştırıldığında geri planda kalmaktadır.

2. Teorik Çerçeve

2.1. Emperyalizm Teorisi

Emperyalizm olgusuna ilişkin sunulacak açıklamalar açısından öncelikle Hobson'un görüşlerine bakmak gerekir. Zira Hobson, emperyalizmi oldukça detaylı ve kapsamlı bir şekilde analiz eden ilk isimlerden birisidir. Hobson, uluslararası açıdan ekonomiye dair genel eğilimi vurgulayan bazı unsurlara değinerek görüşlerini ifade etmektedir. Örneğin; üretim metotlarının her defasında daha da geliştirilmesi; mülkiyet konusunda yaşanan yoğunlaşma ve kontrol bu genel eğilime işaret etmektedir. Ayrıca devletlerin birbirini ardına makine ekonomisine geçişi ve endüstriyel metotlara adaptasyonu sürdükçe; üreticiler, tüccarlar, finansörler açısından ekonomik kaynaklarını karlı bir şekilde elden çıkarmaları gittikçe zorlaşmaktadır. Bu bağlamda, kendi karlarını koruyabilmek için söz konusu kesimler devletlerini gelişmemiş ülkeleri kontrol altına almaları ya da ilhak etmeleri için cezp etmeye çalışmaktadırlar (Hobson, 1902: 57). Bu bakımdan emperyalizm, endüstrinin büyük kontrolörlerinin, refah düzeylerini artırabilmek ve yurt içinde satamayacakları mal

ve sermayeyi değerlendirebilmek için duyduğu dış pazar ihtiyacını karşılamak açısından yararlandıkları bir araç veya bir kanal olarak tanımlanabilir (Hobson, 1902: 60).

Bir başka deyişle emperyalizm, devlet aygıtının çoğunlukla kapitalizm adına özel çıkarlar tarafından kendi ekonomik kazançlarını ülke dışında korumak amacıyla yürütülen girişimler ya da faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Emperyalizmin kamu politikalarındaki baskın yeri; vergi ve harcamalar bakımından kendisini uygulamada ortaya koymaktadır (Hobson, 1902: 65). Emperyalizmin ekonomik merkezine bakıldığında ise; finansal, endüstriyel ve profesyonel sınıflarla karşılaşmaktadır. Bu kesimler, siyasi güçlerinden yararlanarak ulusun kaynaklarını kendi yatırımlarını artırmak, sermayeleri için yeni alanlar elde etmek ve daha karlı pazarlara ulaşmak için kullanılmaktadırlar (Hobson, 1902: 66).

Lenin ise, emperyalizmin kapitalizmin gelişmesindeki en yüksek aşama olduğu argümanını savunmaktadır. Lenin, bu dönemde üretimin büyümesi ve gelişmesi sonucunda serbest rekabetin yerine tekelin söz konusu olduğu bir aşamanın gerçekleştiği kanısındadır. Bu tekel olgusunun yansımaları da tröst ve birliklerde, bankaların mutlak gücünde, hammadde kaynaklarının edinilmesinde ve banka sermayesinin yoğunlaşması gibi bazı somut göstergelerde gözlemlenebilmektedir. Bu bakımdan Lenin, ekonomik bakımdan emperyalizmin tekeli bir kapitalizme karşılık geldiğini belirtmektedir. Bu tekelin ise; iç pazarları ve dış pazarları kapsayarak yani tüm dünyada bütün rekabet türlerini ortadan kaldırarak gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. Bunlara ek olarak Lenin, mali-sermaye çağında yabancı bir ülkede dahi rekabetin nasıl ortadan kaldırılacağı meselesini de sorgulamıştır. Ardından yaptığı tespit şu şekildedir: Rekabetin ortadan kaldırılması için önce rakibin hammadde kaynaklarının ele geçirilmesi gerekmekte daha sonra ise; rakibin bütün işletmelerinin ele geçirilmesi söz konusu olacaktır (Lenin, 2008: 42-43).

Lenin, kavrama ilişkin bu ekonomik düzeydeki açıklamalarının ardından emperyalizmi siyasal bağlamda da ele almıştır. Bu kapsamda bir ülkenin büyük mali sermayesinin diğer ülkeler üzerinde sadece ekonomik etkileri olmayacak aynı zamanda siyasal etkileri de olacaktır. Somut olarak bu çıkarsamaya dair örnekler ise; Arjantin ve Portekiz açısından ifade edilmiştir. Bu çerçevede Arjantin, Britanya'nın bir ticaret sömürgesi olarak nitelendirilmiş ve Portekiz ise; Britanya'nın adeta "vasal"ı olarak değerlendirilmiştir. Lenin'in cümleleri ile söz konusu ülkelerin durumu şu şekilde ifade edilmektedir: "Britanya bankalarına ekonomik bağımlılık, Britanya'ya borçlu olma, demiryollarını, madenleri, toprağı, vb. Britanya'nın ele geçirmiş olması, siyasal bağımsızlıklarını ihlal etmeksizin bu ülkeleri Britanya'nın kendine "ilhak etmesini" olanaklı kılar (Lenin, 2008: 44)."

Ayrıca Lenin, kapitalist sistemde sermaye fazlasının kitlelerin refah düzeyini yükseltme amacıyla işlev görmediğini iddia etmektedir. Lenin, sermaye fazlasının kapitalistlerin kârlarını artırma amacı ekseninde kullanıldığı görüşündedir. Söz konusu amaca ise; sermaye fazlasının diğer ülkelere ve geri kalmış ülkelere ihraç edilerek ulaşılmaktadır. Bu

tip bir yöntemin benimsenmesinin nedeni de geri kalmış ülkelerde kârın daima yüksek olacağı çıkarılmasına dayanmaktadır. Örneğin; bu ülkelerde sermayenin az olması, toprak fiyatının göreceli olarak düşük olması ve hammaddenin ucuzluğu gibi faktörler dikkate alındığında bu çıkarılmanın temelsiz olmadığı görülmektedir (Lenin, 2017: 67). Böylece denilebilir ki; kapitalizmin emperyalist aşaması kapitalist gruplar arasında dünyanın ekonomik bakımdan paylaşılmasına neden olmuştur. Bu da devletler arasında toprak bakımından bir paylaşım ve sömürge savaşını gündeme getirmiştir (Lenin, 2017: 81).

Bunun dışında Lenin, emperyalizm konusunda sanayi alanındaki sermaye yerine mali-sermaye meselesine odaklanmaktadır. Örneğin; Fransa'da sanayi sermayesinin karşısında gelişen mali sermayenin sömürgeci siyasete olan etkisi bu bağlamda değerlendirilebilecek bir gelişme olarak yorumlanmaktadır. Lenin, emperyalizmin sadece tarım bölgelerinin ele geçirilmesiyle sınırlı olmadığını aynı zamanda sanayileşmiş bölgelerin de elde edilmek istendiğini öne sürmektedir. Almanya'nın Belçika'ya yönelik ilgisi ve Fransa'nın Lorraine'e olan ilgisi de bu çerçevede incelenmektedir. Buradan yapılan çıkarılma ile Lenin, dünyanın paylaşımının tamamlanmasıyla birlikte artık yeni paylaşımarda bir paylaşım rekabetinin söz konusu olacağını belirtmektedir. Bu da Lenin'i emperyalizm konusunda büyük güçler arasındaki rekabetin oldukça önemli olduğu argümanına ulaştırmaktadır. Bu açıdan devletler için toprak elde etmek önem arz etmektedir. Fakat aynı şekilde rakip devletlerin zayıflatılması meselesi de önemlidir (Lenin, 2017: 97).

Diğer taraftan, Galtung'un değindiği üzere emperyalizm olgusunda, sadece uluslararası boyut değil aynı zamanda ulus içerisindeki merkez-çevre yapılarının karşılıklı ilişkileri de önem arz etmektedir. Bu açıdan merkez ülkedeki merkezin çevre ülkedeki merkez ile ortak çıkar ekseninde uzlaştığı ve bu anlamda karmaşık bir hâkimiyet ilişkisi ortaya çıktığı söylenebilir. Bu noktada Galtung bir topluluğun diğer bir topluluk üzerinde güç uygulaması sonucunda elde ettiği hâkimiyetin emperyalizm olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmektedir. Yani bir devletin diğer bir devleti askeri işgali, o devletin otonomisini kısıtlasa da özel bir şekilde bir kurgu olmadığı zaman bu durum emperyalizm çerçevesinde değerlendirilemez. Galtung ise; emperyalizmin toplulukları böldüğünü ve bazı parçalarının çıkar uyumu ekseninde bazı parçalarının ise çıkar uyumsuzluğu/çatışması ekseninde birbirine bağlayan bir sistem olduğunu düşünmektedir (Galtung, 2004: 26-27).

Böylece Galtung; sadece merkez-çevre kavramlarını ülke düzeyinde incelemekte aynı zamanda ülkeler içerisinde de merkez-çevre yapıları olduğunu belirtmektedir. Bu perspektiften; Merkez-merkez ile Çevre-merkez arasında çıkar uyumu ilişkisi varken; Merkez-merkez ile Çevre-çevre arasında çıkar çatışması olmaktadır (Galtung, 2004: 42). Galtung tarafından yapılan önemli bir diğer tespit ise; emperyalizmin çeşitleri konusundaki sınıflandırılmadır. Buna göre; ekonomik, siyasi, askeri, iletişim ve kültürel şeklinde emperyalizm çeşitlerine yer verilmektedir (Galtung, 2004: 43).

Sonuç olarak; Katz'ın değindiği üzere, emperyalizm olgusunun iki boyut ekseninde gerçekleştiği söylenebilir. Bu anlamda, hem merkezdeki kapitalistler ile çevredeki halk arasında devam eden bir iktidar ilişkisi hem de kapitalizmin her aşamasında büyük emperyalist güçler arasındaki ilişkiler söz konusu olmaktadır. Ayrıca, Katz, emperyalizmin yerel hükümetlerin sorumluluğunu tamamen ortadan kaldırmadığını belirtmektedir ve emperyalizmi küresel düzeyde birikimin kutuplaşmasına ve birikimin farklı ekonomiler arasındaki dolaşma olasılığının azalmasına dair bir açıklama olarak ele almaktadır. Bu perspektiften bakıldığında; Fransa ve Büyük Britanya gibi büyük güçler ile XIX. yüzyılda bu statüye erişen Almanya ve Japonya için söz konusu olan hızlı gelişme durumunun günümüzde Brezilya, Hindistan ya da Kore Cumhuriyeti gibi ülkeler açısından geçerli olmayacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu ise; merkezin durağan bir yapısının olduğu, değişim olanağının da sadece bağımlı ülkelerin çevre statüleri ile ilgili olduğu bir dünya tahayyülünü gündeme getirmektedir. Yani dünya bu nedenle az gelişmişliğin değişken coğrafyası şeklinde nitelendirilmektedir (Katz, 2004: 55-56).

Katz, günümüz emperyalizminin ise; ekonomik istimlak, siyasal yeniden sömürgeleştirme ve askeri müdahalecilik ekseninde cereyan ettiği vurgusunu yapmaktadır. Bu duruma ek olarak artık sömürgecilerin üstünlüklerini ırksal saflıkları temelinde göstermediklerini bunun yerine üstün bilgi ve davranış biçimlerine göre bu üstünlüğün gerekçelendirildiğini ifade etmektedir (Katz, 2004: 63-64).

Emperyalizm konusunda yapılan bu açıklamaların ışığında; yükselen güçlerin mevcut sistemik yapıya ve kurallara bağlı oldukları sürece ve merkezle aralarındaki bağımlılık ilişkisini ortadan kaldıracak eylemleri ve politikaları benimsemedikleri müddetçe mevcut sistemde elde edecekleri kazanımların sınırlı bir düzeyde kalacağı ve sistemin yapısında bir değişimin meydana gelmeyeceği sonucuna ulaşılmaktadır.

2.2. Dünya Sistemleri Yaklaşımı

Wallerstein'in görüşlerinden hareketle; dünya sistemleri yaklaşımı açısından genel olarak sistemik düzeydeki analiz, üretilen karın ya da artı değer bir kısmının çevreden merkeze aktarılması olarak kısaca özetlenebilir. Burada, değer kaybeden ve artı değeri yitiren kesimler çevre şeklinde nitelendirilmektedir. Buna karşın; kazanan ve artı değer kendisine yönelen bölge de merkez olarak görülmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki; artı değer merkezde toplanmış olması sermayenin de merkezde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Böylece makineleşme süreci için maddi kaynak elde edilmiştir. Bu da merkezin rekabet konusunda üretimde avantajlı bir konuma gelmesine neden olmuştur. Doğal olarak söz konusu sürecin tekrarlanmasını sağlayan az bulunan yeni ürünlerin üretilmesi de daha kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Sermayenin merkezde yoğunlaşması devletler arası ilişkilere de etki etmektedir. Zira böylece merkez ve çevre arasında hiyerarşik bir yapı oluşmuştur. Bu gelişmenin somut göstergeleri ise; merkez ve

çevre arasındaki ücret farklılıkları ve çevrenin daha düşük nitelikli ürünler temelinde üretim yapması olarak belirtilebilir (Wallerstein, 2016: 31-32).

Sistemin merkez-çevre şeklinde ortaya çıkan yapısının önemli bir diğer sonucu da devletlerin üretim süreçlerindeki rollerini farklılaştırması olarak ifade edilebilir. Çünkü bu şekilde güçlü devletler merkeze özgü süreçlerde orantısız bir pay elde etmektedir. Bu durum güçlü devletlerin kısmi tekellerini korumak için çaba göstermelerine neden olmaktadır. Çevresel süreçlerin orantısız payı ise; zayıf devletlere düşmektedir. Zayıf devletler açısından belirtilen durumlar nedeniyle, aksenel bir şekilde oluşturulan işbölümünü etkilemeleri pek mümkün değildir. Ayrıca sistemin bu yapısı zayıf devletlerin sisteme itaatini mümkün kılmaktadır. Buna karşın yarı çevre ülkeler için daha zor bir durumla karşı karşıya kaldığı iddia edilebilir. Öncelikle yarı çevrenin göreceli de olsa eşit üretim süreçleri karışımı temelinde hareket etme olanağına sahip olduğunu belirtmek gerekir. Yarı çevrenin bir taraftan merkezin baskısı altında kaldığı görülmekteyken diğer taraftan da çevreyi baskısı altına aldığı gözlemlenmektedir. Bunun dışında, yarı çevrenin merkez grubuna yükselme arzusu bulunduğu bilinmektedir. Fakat yarı çevreden çevreye doğru gerilememek için de çaba gösterilmektedir. Böylece yarı çevre ülkelerin gerilimli bir ilişki içerisinde mücadele etmek zorunda kaldıklarını iddia etmek mümkündür. Bu noktada dünya pazarına ciddi bir devlet müdahalesi yapılması ihtiyacının gündeme geldiğini söylemek gerekir. Yarı çevre açısından bir yandan güçlü firmalarla mücadele edilirken; diğer yandan da kendi firmalarının etkinlik kazanması için de mücadele edilmektedir. Ayrıca yarı çevre, önceki dönemlerde önem arz eden ürünlerin kendisine akışı konusunda istekli bir pozisyonu benimsemektedir. Çünkü ekonomik gelişmenin sağlanması için bu pozisyon gerekli görülmektedir. Bir diğer önemli husus da yarı çevre ülkelerin merkez yerine aslında yine yarı çevre ülkelerle rekabet ettiği vurgulamak gerekir. Fakat yeni üretim süreçlerinin bütün yarı çevrenin eşit imkânlar ölçüsünde yararlanacağı bir ortamda gerçekleşmediği gözden kaçmamalıdır. Son olarak, belirtmek gerekir ki; yarı çevre, çevreye çelik, otomobil gibi belirli düzeyde gelişme göstermiş ve genel olarak yarı mamul olarak nitelendirilebilecek ürünleri ihraç etmektedir. Fakat daha gelişmiş nitelikteki ürünleri ise; merkezden ithal etmektedir (Wallerstein, 2014: 61-62).

Samir Amin ise; kendi yaklaşımını emperyalizm kavramı çerçevesinde oluşturmuştur. Amin, emperyalizmin önceki dönemlerde çoğulcu bir yapıda tezahür ettiği kanısındadır. Ancak artık, emperyalizmin kolektif bir yapıya büründüğünü iddia etmektedir. Bu yapı ise; üçlü (triad) olarak nitelendirilmektedir. Söz konusu üçlü yapı, ABD liderliğinde AB ve Japonya'nın oluşturduğu bir emperyal ittifak olarak tanımlanmaktadır. Amin, bu ittifak içerisindeki çatışmaların yoğun bir şekilde yaşanmadığını belirtmektedir. Fakat üçlü ile diğer devletler arasında ise; daha yoğun bir düzeyde çatışmaların yaşandığı görüşünü savunmaktadır. Bir başka önemli tespiti de önceki dönemlerde emperyalist aşamada sermaye birikiminin sanayi ekseninde bir merkez-çevre karşıtlığını meydana getirdiğini buna karşın yeni dönemde ise; belirli alanlarda tekel konumunda yer alan merkez ile sanayileşmiş çevre arasında bir karşıtlığın olduğu kanaatidir. Çevre sanayileşmiştir fakat

yine de tekeller aracılığıyla merkez-çevre arasında bir bağımlılık ilişkisinden söz edilebilmektedir. Bu noktada kapitalizmin küresel düzeyde etkinlik kurabilmesi açısından kutuplaştırıcı bir yapıya sahip olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Bu ise; daima merkezin çevreye müdahale etmeye ihtiyaç duymasına kaynaklık etmektedir. Söz konusu müdahale hem ekonomik araçlar ve siyasal araçlar hem de gerekli görüldüğü durumlarda askeri araçlar sayesinde gerçekleştirilmektedir. Elbette bu müdahaleleri uygulayan güçler; sermaye kontrolündeki devletler olmaktadır. Böylece, sürekli savaşın ve askeri müdahalelerin olduğu bir yapı ile karşılaşmaktadır. Fakat vurgulamak gerekir ki; ancak böyle bir yapıda, merkezin çevreyi kontrol etmesi mümkün olmaktadır (Amin, 2016: 24-25).

Amin, yeni dönemde merkez-çevre arasında ortaya çıkan karşıtlığın temelini oluşturduğunu iddia ettiği tekel alanlarını ise; teknoloji, doğal kaynaklar, iletişim ve bilişim, küresel finans ve kitle imha silahları şeklinde belirtmektedir. Merkez bu alanlarda kontrolü elinde bulundurmaktadır. Böylece çevre sanayileşse bile merkezin çıkarlarına karşı bir durumun oluşması önlenmektedir. Bu şekilde teknolojik devrimlerin emperyalizmin çıkarlarına uygun bir şekilde sisteme entegre edilebilmesi mümkün olmaktadır. Sonuç olarak bu durum üçlünün oluşturduğu kolektif emperyalizme kaynaklık etmiştir (Amin, 2017: 108).

Amin ayrıca, merkezin çevreyi kontrol etmesini sağlayan önemli bir araç olarak kurumlara vurgu yapmaktadır. Bu kurumlar ekseninde sistemin ekonomi alanındaki yönetim mekanizması içerisinde yer alan unsurlara değinilmektedir. Bu açıdan Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu sorgulanmaktadır. Amin, Dünya Ticaret Örgütü'nün serbest ticareti sağlamayı veya serbest piyasa amaçlarını gözetmeyi amaçlamadığını savunmaktadır. Aksine DTÖ'nün tekellerin çıkarlarını korumak ekseninde hareket ederek çevrenin üretim sistemlerini kontrol etmeye çalıştığını iddia etmektedir. IMF'nin de piyasadaki üç güçlü para biriminin yani ABD Doları AB-Euro'su ve Japon Yeni arasındaki ilişkileri düzenlemek yerine kolektif çerçevede sömürgecilik olgusunda bir para otoritesi işlevi görmektedir. Dünya Bankası ise; G-7 tarafından bir çeşit propaganda aracı şeklinde yararlanılan bir unsur olarak nitelendirilmektedir. Bu kurumların dışında; sistemin siyasal yönetimini sağlayan kurumlar da incelenmektedir. Örneğin; NATO'nun BM gibi davranarak insani meselelerde rol almaya çalışması veya öne çıkma gayreti bu bakımdan incelenebilecek bir durumdur (Amin, 2016: 26-27).

Amin'in çevreye yönelik değerlendirmesi de kısaca şu şekilde özetlenebilir: Çevre, az gelişmiş bir ekonominin kapitalist merkezlere bağlı bir şekilde hareket ettiği ve yeterli düzeyde entegre olamamış yan yana gelmiş sektörler ve firmalar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Amin, 1976: 238). Yarı çevre konusunda ise; Amin, Wallerstein'dan farklı bir bakış açısını benimsemektedir ve bu kategoriye itiraz etmektedir. Bu bağlamda Amin, yükselen güçleri geleceğin gerçek çevresi olarak görmektedir. Çünkü 1800'den 1950-1980 dönemine kadar yaşanan süreçte merkez-çevre karşıtlığının sanayileşme

çerçevesinde olduğunu savunmaktadır. Fakat artık, günümüzde ortaya çıkan yeni durum farklı bir değerlendirme ekseninde ele alınmalıdır. Bilindiği üzere bu yeni durum Amin'in sözünü ettiği üçlünün sahip olduğu beş alandaki tekelleri gündeme getirmektedir (Amin, 2016: 150).

Dünya sistemleri yaklaşımı konusunda dile getirilen bu teorik görüşler ekseninde, yükselen güçlerin durumuna dair birtakım çıkarsamalara ulaşmak mümkündür. Bu anlamda, yükselen güçler sınıflandırması içerisinde yer alan pek çok ülkenin (Kore Cumhuriyeti, Brezilya ve Hindistan gibi) aslında yarı çevre ülke pozisyonunda olduğu görülmektedir. Örneğin; bu durum Brezilya özelinde ele alındığında tipik bir yarı çevre ülke portresi ile karşılaşmaktadır. Çünkü Brezilya merkez ülkelerde olduğu üzere teknolojik açıdan gelişmiş ürünler veya mamul mallar odaklı bir ihracat yapmamaktadır. Sanayileşme düzeyi bakımından da merkezin gerisindedir. Ayrıca sistemin kontrol edilmesinde önemli rolleri olan kurumsal mekanizmalarda yer almamaktadır. Ancak Brezilya çevre ülkelerde olduğu üzere hammadde odaklı bir ticari faaliyet yürütmemektedir; yine çevreden farklı olarak belirli düzeyde bir sanayileşme kapasitesine ulaşmıştır. Bu nedenle Brezilya merkez ve çevre arasında bir konum olan yarı çevre pozisyonundadır. Fakat yükselen güçler içerisinde ele alınan Rusya ve Çin, bu üç kategori ekseninde değerlendirildiğinde, Brezilya gibi açık bir şekilde bir sınıflandırmaya tabii tutulamamaktadır. Bu yüzden Rusya ve Çin konusunda bazı açıklamalara ihtiyaç vardır.

Bu kapsamda, Wallerstein'in merkez veya çevre grubuna dâhil edilemeyen ara düzeydeki ülkeler için öne sürdüğü yarı çevre ülke statüsüne atfen burada bir yarı merkez ülke sınıflandırması üzerinde durulabilir. Yani böylece Rusya ve Çin için yarı merkez ülke olarak nitelendirmesinden bahsedilebilir. Çünkü Rusya ve Çin'in sahip oldukları nitelikler ve güç unsurları ölçeğinde analiz edildiğinde; yarı çevreden ayrılarak merkeze daha yakın bir pozisyonda oldukları görülmektedir. Rusya ve Çin'in neden yarı merkez grubunda ele alınmaları gerektiğini ise; birkaç madde halinde özetlemek mümkündür. Öncelikle Rusya ve Çin niçin yarı merkezden ziyade merkeze daha yakın bir pozisyondadır sorusuna atfen şu argümanları ifade etmek gerekir: 1- Rusya ve Çin, hiçbir yarı çevre ülkesinin sahip olmadığı buna karşın bazı merkez ülkelerin (ABD, Fransa, Birleşik Krallık) sahip olduğu BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliği pozisyonunu dolayısıyla veto gücünü elinde bulundurmaktadır. 2- Rusya ve Çin tıpkı bazı merkez ülkeleri (ABD, Fransa, Birleşik Krallık) gibi nükleer güçlerdir.² 3- Rusya ve Çin Batılı merkez kapitalist ülkelerden farklı olarak kapitalist sistemin başka bir şekilde işleyebileceğini gösterebilecek bir alternatif oluşturmaktadır (devlet kapitalizmi). Böylece Rusya ve Çin hakkında çevre ve yarı çevre

² Bu çerçevede örneğin Hindistan gibi bazı ülkelerin nükleer güç olma çabasına atfen bir itiraz dile getirilebilir. Ancak mevcut koşullar ve kapasiteler göz önüne alındığında bahsi geçen 5 ülke ile henüz rekabet edecek bir ülkeden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca bu ülkeler nükleer güçlerini BM ve antlaşmalar düzeyinde meşru bir temele oturtma imkânına sahipken; diğer devletlerin böyle bir imkânı yoktur.

için farklı bir merkez yaratma potansiyelini taşıdıkları iddia edilebilir. 4- Son olarak, Rusya'nın ve Çin'in önemli bölgesel güçler olduğu üzerinde durulmalıdır. Çünkü bu ülkeler yakın çevrelerinde artan etkinlikleriyle birlikte daha bağımsız hareket etme kabiliyetine sahip olduklarını göstermektedirler. Örneğin; Rusya'nın son dönemde artan askeri gücü göz önüne alındığında ve somut olarak sahadaki elde ettiği başarılarına bakıldığında ve Çin'in ekonomi alanında ABD ile dahi rekabet edecek düzeye gelerek bölgelerinde rakipsiz güçler olarak öne çıkmaları bu açıdan önemli göstergelerdir.

Fakat burada değinilen söz konusu özelliklerine karşın Rusya ve Çin'in merkez ülke olarak sınıflandırılmalarını engelleyen bazı durumlar vardır. 1- Rusya, mevcut koşullarda ekonomik açıdan merkezle rekabet edebilecek yeterli seviyede değildir. 2- Çin'in ise; ekonomik alanındaki etkinliğine karşın askeri açıdan kapasitesi ve yetenekleri göz önüne alındığında, en önemli askeri güç olan ABD karşısında rekabet edebilecek bir güce sahip değildir. 3- Hem Rusya hem de Çin merkezin aksine sistemi ekonomik ve askeri açıdan kontrol edebilecek kurumsal mekanizmalardan yoksundur. Daha somut ifade etmek gerekirse; ekonomik alanında DTÖ, DB, IMF ve askeri alanda NATO karşısında henüz ŞİÖ, BDT, AEB, KGAÖ gibi kurumsal yapılar rekabet edebilecek bir seviyede değildir. Ayrıca Rusya ve Çin arasında yakın ilişkilerin ve işbirliği girişimlerinin olduğundan söz edilebilirse de iki ülke arasında bir rekabet de vardır. Bu ise; her iki ülkenin merkez potansiyeline ulaşmasına engel olmaktadır.

3. Bir Yükselen Güç (!) Olarak Brezilya

Yükselen güçler konusunda öne çıkan önemli ülkelerden birisi de Brezilya'dır. Brezilya, Latin Amerika'nın nüfus bakımından ve yüzölçümü bakımından en büyük ülkesi olarak önemli bir coğrafi ve beşeri avantaja sahiptir. Ayrıca bilindiği üzere; Brezilya doğal kaynaklar açısından zengin olan ve Amazon havzası gibi sadece Brezilya için değil aynı zamanda dünya için de oldukça büyük bir önemi olan bir ekosisteme sahiptir. Bu özelliklere ek olarak Brezilya ekonomi alanında da bölgesel ve küresel ölçekte önemli bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada, Brezilya'nın yükselen güç olarak nitelendirilmesini de sağlayan ekonomik performansına ilişkin açıklamalara değinmek yerinde olacaktır.

Brezilya'nın ekonomi alanında öne çıkarak yükselen güç statüsüne erişmesini sağlayan ilk adımlar 90'lı yıllarda izlediği politikalarda görülmektedir. Bu kapsamda Brezilya, Başkan Fernando Henrique Cardoso döneminde hem 1994 yılında uygulamaya konulan Plan Real ile hem de sert makroekonomik politikaları izleyerek, özelleştirme hamleleri yaparak ve diğer ekonomik reformları gerçekleştirerek sürekli yüksek seyreden enflasyon oranında ciddi bir iyileşme sağlamıştır. Cardoso'nun politikalarının sonraki dönemde Lula da Silva döneminde de izlendiği ve hatta daha da geliştirildiği söylenebilir (O'Neil, 2010: 2).

Bu nedenle Brezilya'nın ekonomik açıdan ciddi bir atılım yaptığını iddia etmek mümkündür. Bu argümanın somut yansımaları 2000-2009 döneminde sürdürülebilir

ekonomik büyüme performansına bakıldığında ve ilk defa sosyal eşitsizlik oranlarında yaşanan düşüş göz önüne alındığında rahatlıkla görülebilmektedir. Söz konusu dönem özelinde Brezilya ekonomisinin Rusya, Hindistan ve Güney Kore gibi ülkelerden daha iyi bir konumda yer alması bir diğer önemli ekonomik gösterge olmuştur. Kişi başına düşen gelire bakıldığında ise; Hindistan, Çin ve Rusya'nın önünde yer alması da oldukça önemli bir gelişme olarak okunabilir. 2007 verileri baz alındığında; ABD'nin Hindistan ve Rusya'ya göre Brezilya ile daha fazla ticari ilişkiye girmesi ve daha fazla yatırım yapmış olması yine bu dönemde olumlu bir ekonomik gösterge olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca 2008 küresel krizine karşın; 2009 yılının ikinci çeyreğinde belirli ölçüde bir büyüme oranı yakalayabilmiş olması, Brezilya ekonomisinin gücünü gösteren dikkate alınması gereken bir veridir. Bu noktada, Brezilya'nın Güney Amerika'nın zenginliğinin %50'sinden fazla bir oranına sahip olduğunu ve aynı şekilde nüfus konusunda kıtanın yarısından fazlasının Brezilya nüfusundan meydana gelmiş olduğunu hatırlatmakta fayda vardır (Spektor, 2009: 1).

Brezilya'nın kurumsal düzeyde de etkinliğini artırmak adına faaliyet yürüttüğü çeşitli girişimlerinden söz edilebilir. Bu kapsamda BM, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların reform edilmesine yönelik talepler bağlamında aktif bir duruş sergilenmektedir. Burada özellikle BM Güvenlik Konseyi reformu konusunda etkin bir tutum benimsendiği belirtilmelidir. Brezilya, birçok kez Konsey'in geçici üyeleri arasında yer alarak Konsey'e olan ilgisini göstermiştir. Ayrıca Brezilya, DTÖ konusunda yürütülen müzakerelerde ABD, AB ve Hindistan ile birlikte yer alarak kurumsal düzeyde takip edilen aktif politikalarına uygun bir portre çizmiştir (Spektor, 2009: 2).

Brezilya-ABD ilişkilerine bakıldığında ise; bazı anlaşmazlıkların olduğu çıkarsamasına ulaşılmaktadır. Örneğin; Brezilya, ABD'nin tarım ve gümrük politikaları konusunda korumacı bir tutum izlediğini düşünmektedir ve bu politikaların ve korumacı tutumun yumuşatılması ya da tamamen ortadan kaldırılması yönünde bir beklentisi bulunmaktadır. Ancak ABD'nin öngörülemez iç politikaları nedeniyle bu beklentinin karşılanması pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca ABD ise; Brezilya'nın sanayi sektöründeki korumacı tutumunu ve fikri haklar konusundaki mülkiyet rejimini sorgulamaktadır. Bunun dışında ABD, Brezilya'nın hizmet sektöründeki tutumundan ve Brezilya pazarına erişim konusundaki perspektifinden de memnun değildir. Bu kapsamda bu durumun değişmesini beklediğini belirtmek gerekir (O' Neil, 2010: 4). Yani ABD'nin perspektifi Brezilya'nın ABD'den talep ettiği üzere korumacı politikaların terk edilmesi ve piyasaya girişlerin daha esnek olması yönündedir. Fakat Brezilya'dan bu tip beklentiler içerisindeyken kendisi korumacı politikalarını sürdürmektedir.

Diğer taraftan, Brezilya ve Brezilya ile benzer niteliklere sahip ülkelerden büyük güçlerin piyasaların işleyişi konusundaki politikalarına ve eylemlerine yönelik bazı eleştirilerin söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Bu çerçevede bu devletlerin kendi ulusal ekonomilerinin rekabet gücünü artırmak adına çeşitli araçlardan yararlandıkları dile

getirilmektedir. Örneğin; gümrük tarifesi dışında engeller konulması veya bazı yerel ürünler için tercihli uygulamaların benimsenmesinden bahsedilebilir. Bu ürünleri daha somut ifade etmek gerekirse; ABD ve AB tarafından tarım konusunda benimsenen ve uygulanan mevcut politikalar ve uygulamalar bu bağlamda ele alınabilir. Ayrıca ABD'nin uluslararası finans kuruluşlarının tavsiyelerini görmezden gelen tutumunun bazı sonuçları olduğu aşikârdır. Zira Brezilya ve benzeri ülkeler örneğin; IMF tarafından finansal yardım konusunda bazı koşullar çerçevesinde hareket etmek durumundadırlar. Bu durum ise; ABD dolarının de facto olarak sahip olduğu küresel para birimi işlevinin sorgulanmasına yol açacak bir etki doğurmaktadır. Öte yandan, burada piyasaya değinmişken; Güney ülkeleri açısından çelişkili olan bir duruma parantez açmak gerekir. Bu ülkeler tarafından sermayede küresel serbest piyasaya yönelik bir destek sunulmaktayken aynı zamanda ülke içerisinde işgücü dolaşımını düzenleyen, düzenli olarak gelişmiş ülkelerden dış göçü engelleyen bir tutum içerisinde olunması bir tutarsızlığa neden olmaktadır (Mares ve Trinkunas, 2016: 8).

Fakat Brezilya'nın diğer yükselen güçlerden ekonomik temel açısından bir farklılığı olduğu vurgulanmalıdır. Brezilya ekonomisi Çin, Rusya ve Hindistan ile karşılaştırıldığında daha modern ve olgun bir ekonomik yapıya sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun ise; Brezilya'nın büyüme performansında Asya kıtasında kendisine benzer yapıda olan ülkelere farklılaşmasına neden olduğu söylenebilir. Bu nedenle Brezilya'nın neden Asya ekonomileri kadar hızlı büyümediği sorgulandığında; bu durum dikkate alınmalıdır. Diğer taraftan, Brezilya özelinde belirtilmesi gereken bir başka durum ise; eğitim alanında ülkenin yetersiz olduğu ve birtakım sorunlar yaşadığı meselesidir. Bunun doğrudan etkisi bilgiye dayalı toplumsal yapının ve ekonominin oluşturulamamış olması konusunda görülmektedir. Ancak bahsedilen durumlara ve mevcut sorunlara karşın; Brezilya'nın bir dönem boyunca sürdürülebilir büyüme oranlarını yakalamış olması gözden kaçmamalıdır. Brezilya açısından bir başka olumlu durum da bol miktarda enerji, gıda ve hammadde alanlarında kaynaklara sahip olunmasıdır. Çünkü kaynakların sürdürülebilir büyüme bakımından önemli bir rolü bulunmaktadır (Bertonha, 2010: 109).

Brezilya askeri güç unsurları bakımından değerlendirildiğinde ise; birtakım eksiklikleri ve yetersizlikleri göze çarpmaktadır. Bu tespiti daha somut ifade etmek gerekirse; şu hususları vurgulamakta fayda vardır: Öncelikle, Brezilya'nın silahlı kuvvetlerinin istikrarsız bir yapısının olduğu ve çağın gerisinde kaldığı belirtilmelidir. Bunun dışında, teknolojik bakımdan eski tip araçlara sahip olduğundan söz edilebilir. Ayrıca hassas bölgelerde birliklerin az sayıda olması bir diğer olumsuz durum olarak öne çıkmaktadır. Kuvvetler arasındaki koordinasyon eksikliği de bu kapsamda ele alınabilir. Son olarak askeri bakımından gerçekten ihtiyaç olan ürünlere ve teçhizatlara yönelmek yerine fırsatçı bir perspektifin benimsenmesi ve mobilizasyon konusunda kusurlu bir sistemin mevcudiyeti de diğer önemli sorunlardır. Burada değinilen yetersizliklerin ve sorunların ardından özellikle vurgulanması gereken bir diğer nokta ise; neredeyse endüstriyel bir askeri

kompleksin olmaması ve askeri ekipman ve askeri teknoloji konusunda dışa bağımlı bir yapının olmasıdır (Bertonha, 2010: 118).

Ayrıca Brezilya'nın parçası olduğu ve bazı yükselen güçler tarafından meydana getirilen çok taraflı organizasyonlara da değinmek gerekmektedir. Zira söz konusu ülkeler bu organizasyonlar aracılığıyla uluslararası alanda etkili olmaya çalışmaktadır. Bu organizasyonlar; BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika), IBSA (Hindistan, Brezilya, Güney Afrika) ve BASIC (Brezilya, Güney Afrika, Hindistan ve Çin) şeklinde adlandırılmaktadır. Bu organizasyonların klasik büyük güçleri dışında bırakan ve yeni ortaya çıkan güçlerin önemine vurgu yapan bir perspektife sahip olduklarından söz etmek gerekir. BRICS örneği üzerinden Brezilya açısından bu organizasyonların rolüne bakıldığında ise; ekonomik, siyasal ya da kültürel açıdan diğer ülkelerle çok fazla ortak noktalardan bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Fakat yine de bu devletlerin mevcut düzeni sorgulayan bir bakış açısına sahip olmalarının önemli bir ortak nokta olduğu vurgulanmalıdır. Buna ek olarak yükselen güçler için; egemenliklerinin ve otonomilerinin korunması konusunda ortak bir çıkarları olduğu söylenebilir. Ayrıca bu ülkelerin uluslararası sistemi şekillendiren kurallar konusunda söz sahibi olma isteği bakımından da hemfikir olduklarını unutmamak gerekir (Trinkunas, 2014: 20).

Fakat Brezilya'nın kendi perspektifini aktarırken bulunduğu pozisyon itibarıyla çelişkili bir durum içerisinde olduğu iddia edilebilir. Zira Brezilya bir taraftan yükselen güç pozisyonunda iken; diğer taraftan az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler grubunun adeta liderliğini üstlenmektedir. Bu kapsamda, söz konusu durumu somut argümanlar üzerinden şu şekilde tespit etmek mümkündür. Brezilya, bir BRICS ülkesi olarak, sistemde söz sahibi ülkelerle birlikte sistemik kurallar üzerinde söz sahibi olma iddiasındadır. Ancak aynı zamanda Brezilya gelişmekte olan ülkelerin lideri olarak ise; mevcut düzenin daha eşit bir yapı temeline kavuşturulması gerektiğini savunmaktadır ve bütün devletlere sistemik kurallar bağlamında daha fazla söz hakkı verilmesi gerektiği kanısındadır (Trinkunas, 2014: 21).

Brezilya, —çalışmada da aktarıldığı üzere— birçok alanda önemli atılımlar yaparak ekonomik güç bakımından ciddi bir mesafe kat etmiştir. Ancak Brezilya'nın 1970-2010 yılları arasındaki dönemde sektörler arası üretim durumuna, ekonomik göstergelerindeki teknolojinin rolüne, imalat sektörünün üretimdeki payına ve ihracat verileri gibi bazı göstergelerine bakıldığında; önemli sorunları olduğu çıkarsamasına ulaşılmaktadır. Bu çıkarsamayı doğrulamak adına birkaç somut veriye değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle imalat sektörünün toplam katma değerdeki payı 1980 yılında %31.3 iken; 2010 yılında bu oranın %14.6'ya gerilemiş olmasının oldukça dikkat çekici bir veri olduğu belirtilmelidir. Ama burada emek yoğun sektör dışında geleneksel sektörlerden (örneğin; doğal kaynak temelli sektörler gibi) teknoloji yoğun sektörlerle (bilgi temelli sektörler gibi) doğru bir yönelim olduğu hatırlatılmalıdır. Ancak buna karşın; 2000-2008 döneminde imalat sektörü ve hizmet sektörü arasındaki yeniden dağılımın ya da geçişin sağlanamadığı

gözlemlenmektedir. Bunun dışında; Brezilya'nın toplam ihracatı irdelendiğinde; 2009-2010 yılları baz alınırca temel ürünlerin mamul ürünlere göre daha baskın bir konumda olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca mühendislik, bilim ve bilgi temelli üretim sektöründe ticari açığın son dönemde arttığı görülmektedir. Keza 1990-2008 döneminde teknoloji alanında da ciddi bir açık olduğundan bahsedilebilir. Bu noktada temel ürünlerin mamul ürünlere göre payının daha fazla olması; teknolojik-bilimsel temelli ticari açığın artması gibi gelişmeler dikkate alındığında; Brezilya için bir de-industrialization sürecinin (sanayisizleşme) yaşandığını iddia etmek dahi mümkündür. Yine bu verilerden hareketle; Brezilya'nın 1990'dan itibaren durumu incelendiğinde; gelişmiş ülkelerin ve diğer yükselen güçlerin gerisinde kaldığı söylenebilir (Nassif, Feijó, Araújo, 2013: 22-23).

Son olarak bölgesel perspektiften Brezilya'nın durumu analiz edilmelidir. Zira güç açısından coğrafi faktörler ve bölgesel etkinlik oldukça önemli unsurlardır. Bu noktada belirtmek gerekir ki; bazı yükselen güçlerin komşu ülkeleriyle ekonomik bağlara sahip oldukları gözlemlenmektedir. Ayrıca bölgesel düzeyde jeoekonomik bir ağ içerisinde yer aldıkları söylenebilir. Bu bakımdan, Brezilya özelinde bazı göstergelere yer vermek gerekmektedir. İlk olarak, Brezilya'nın Arjantin, Bolivya ve Paraguay açısından önemli bir ticaret ortağı olması bu bağlamda üzerinde durulması gereken bir durumdur. Benzer bir durumun Uruguay açısından da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında, Brezilya'nın en büyük firmaları tarafından yatırım konusunda And ülkelerine ve Venezuela'ya atfedilen önem de göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır. İkincisi, Güney Amerika'nın Bölgesel Altyapısının Entegrasyonu Girişimi (IIRSA) konusunda coğrafi açıdan sahip olduğu merkezi konum Brezilya'yı bölgesel düzeyde öne çıkaran bir faktördür. Söz konusu girişim; bölgenin altyapısını geliştirmek ve entegrasyonu güçlendirmek amacıyla yürütülecek çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır. Böylece, Atlantik ve Pasifik arasında ve Amazon havzası ile Andlar arasında bir bağlantı kurulması amaçlanmaktadır. Bu bağlantı ise; petrol ve doğal gaz konusunda gelişen Brezilya pazarının Arjantin, Bolivya, Uruguay ve Venezuela ile kuracağı bağlantı ve ilişki açısından oldukça önemli bir rol oynayacaktır. Keza söz konusu ülkeler arasında elektrik şebekeleri arasında da bir bağlantının bu sayede kurulabilmesi mümkün olacaktır. Üçüncüsü; Brezilya devlet bankası olan BNDES için enerji ve yapı faaliyetlerinde bahsi geçen ülkelere önemli bir ölçekte kredi imkânı sağlanması bu girişimin bir diğer önemli parçasını oluşturmaktadır. Bu nedenle burada ifade edilen unsurlardan da anlaşılacağı üzere; bölgesel entegrasyon Brezilya için stratejik bir hedef olarak görülmektedir (Malamud, 2016: 218).

Fakat bu şekilde ortaya konulan tasarıya karşın mevcut durum analiz edildiğinde; farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu açıdan Brezilya'nın bölgedeki ekonomik yerine ilişkin bazı hususlara değinilmelidir. Öncelikle; fiziksel açıdan var olan engeller ve ciddi mesafe aralıkları; Brezilya'nın Arjantin, Paraguay, Uruguay ve Şili dışında kalan bölgeyle yeterli düzeyde ekonomik ilişkilerini geliştirebilmesi konusunda önemli bir handicap oluşturmaktadır. Bu duruma ek olarak entegrasyon konusunda bölgeler arası ticari altyapının yetersizliği de sorun teşkil eden bir unsurdur. Ayrıca IIRSA için şu ana kadar bir

vizyon çizmek dışında bir yansımasının olmadığını hatırlatmak gerekir. Diğer taraftan, Güney Amerika ülkelerinin birincil sektörlerin ihracatı konusunda merkeze olan bağımlılığı göz ardı edilmemesi gereken önemli bir olgudur. Keza bölge içerisindeki ticaretin bölge ülkeleri açısından yeterince önemli bir yer teşkil etmemesi bu kapsamda ele alınması gereken bir durumdur. Bu nedenle, Brezilya açısından söz konusu durumun yansıması aynı şekilde olmaktadır. Böylece deniz aşırı pazarlar Brezilya için daha fazla önem arz etmektedir. Son olarak; siyasal nedenlerden kaynaklanan sorunlar da bölgesel entegrasyona ve Brezilya'nın jeoekonomik çevresine olumsuz etki etmektedir (Malamud, 2016: 218).

Brezilya açısından bölgesel düzeyde önem arz eden diğer önemli unsurlar ise MERCOSUR/MERCOSUL ve UNASUR'dur. Çünkü Brezilya bu organizasyonlar aracılığıyla bölgesel ve küresel düzeyde daha etkin olma imkânına erişmektedir. Fakat bu organizasyonların henüz AB gibi bir ekonomik etkinliğe ya da entegrasyon düzeyine ulaşmadığı görülmektedir. Bu açıdan söz konusu organizasyonlar Brezilya'nın merkez ile rekabet etmesini sağlayacak uygun araçlar değildir.

Özetlemek gerekirse; 1990'lı yıllarda yürütülen özelleştirme çabaları, enflasyonla mücadele, istihdam artırıcı önlemlerin alınması ve ülkeye daha fazla yabancı yatırımın çekilmesi için yapılan hamleler ile küresel piyasa ile daha uyumlu politikaların izlenmesinin ardından Brezilya'da ekonomik açıdan göstergelerde iyileşmelerin olduğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde Fernando Henrique Cardoso ile başlayan ekonomi alanındaki olumlu tablo daha sonra PT (İşçi Partisi) iktidarları döneminde yani Lula da Silva döneminde daha da iyiye gitmiştir. Lula döneminde özellikle yoksullukla mücadele açısından yürütülen politikalar ve sosyal devlet anlayışının benimsenmesi sonucunda göreceli olarak yoksul kitlelerin durumunda iyileşmeler görülmüştür. Keza benzer politikaların Rouseff döneminde de sürdürülmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir.

Fakat bu olumlu tabloya karşın bazı olumsuz gelişmelerden de söz etmek mümkündür. Rouseff'in yolsuzluk suçlamaları ile impeachment sonucunda iktidardan uzaklaştırılarak yerine sırasıyla önce merkez sağ sonra aşırı sağ partilerin iktidara geldiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde 2014 Dünya Kupası çerçevesinde yapılan harcamaların da ekonomiyi olumsuz etkilediği şeklinde görüşlere yer verilmektedir (Azikiwe, 2016). Aynı şekilde 2016 Rio Olimpiyatları için de bu urum geçerlidir. Rouseff sonrasında ise; önce merkez sağdan Temer (Brezilya Demokratik Hareket Partisi) ardından da aşırı sağcı Bolsanaro (Sosyal Liberal Parti) devlet başkanı olmuştur. Söz konusu iktidarların eylemleri ve politikaları incelendiğinde Rouseff döneminde son zamanlarda görülen olumsuz ekonomik verileri düzeltme çabası içerisine girdikleri gözlemlenmektedir. Fakat bu çabalar ABD ve ekonomideki küresel kontrol araçları olarak yer alan finans kuruluşları ekseninde yürütülmektedir. Ayrıca olumsuz ekonomik gidişatın yükü geniş halk kitleleri üzerinden giderilmeye çalışılmaktadır. Bu yüzden Brezilya'nın yarı çevre ülke konumunda bir değişim gerçekleşmesi mümkün değildir.

Sonuç olarak; Brezilya hem ekonomi alanında önemli atılımlar yapmış hem de uluslararası politikada öne çıkmaya başlamıştır. Ancak Brezilya hala merkez ülkelere bağımlı bir ekonomik ilişki içerisindedir. Küresel ekonomi bağlamında karar alıcı pozisyonunda değildir. Ayrıca hala sanayileşme kapasitesi merkez ülkelerin seviyesinde değildir. Eğitim alanında ve bilimsel çalışmalarda henüz merkez ile rekabet edecek düzeye erişmemiştir. Aynı şekilde askeri güç bakımından yine merkezin gerisindedir. Bu noktada nükleer güce sahip olmadığını da vurgulamak gerekir.

Sonuç

Çalışmada çeşitli argümanlar ve kaynaklar ışığında belirtildiği üzere; yükselen güçler kavramı, belirginlik ve kesinlik açısından sorgulamaya açıktır. Ayrıca yükselen güçler; sadece ekonomi odaklı analizler odağında incelenmektedir. Ancak, askeri ve politik faktörleri dikkate almayan ve tüm güç unsurlarını içermeyen bu tip güç analizleri yanıltıcı varsayımlara ve sonuçlara ulaşılmasına kaynaklık etmektedir.

Teorik çerçeveden bakıldığında ise; Emperyalizm Teorisi açısından emperyalist politikaların çevre ülkelerin ve yükselen güçlerin (yani; yarı çevre olan ülkelerin) gelişme potansiyellerini sınırlandırıcı bir etkide bulunduğu çıkarılmasına ulaşılmaktadır. Emperyalizm; bu ülkelerin hammadde kaynaklarının merkez ülkeler tarafından sömürülmesini sağlayarak merkez-çevre arasındaki makasın açılmasına neden olmuştur. Bunun dışında, emperyalizm söz konusu ülkeleri ekonomik araçlardan ve askeri yöntemlerden yararlanarak sömürmüştür. Böylece bu ülkelerin küresel ticaretten ve artı değerden elde edecekleri payın büyük bir kısmının emperyalist ülkelere doğru yönelmesini sağlamıştır. Dünya Sistemleri Yaklaşımı açısından ise; pek çok yükselen güç merkez ülkelerle aralarındaki tahakküm ilişkisini kırarak düzeye ulaşamamıştır. Yani merkez ülkelerle yükselen güçler arasındaki rekabet hala merkezin kontrolünde olan sistemik bir yapıda gerçekleşmektedir. Bu nedenle merkez-yükselen güçler arasındaki bağımlılık ilişkisi merkez lehine sürmektedir. Ayrıca yükselen güçler henüz uluslararası alanda kontrol mekanizmalarına dâhil olamamıştır. Ya da yükselen güçlerin kendilerinin sistem üzerinde kontrolü sağlayacak araçlara sahip olmadıkları söylenebilir.

Sonuç olarak, genel anlamda yükselen güçler; yarı çevre ülke kavramı çerçevesinde ele alınmalıdır. Çünkü bu ülkeler hem merkez ile rekabet edecek düzeye ulaşamamışlardır hem de sistemik kurallara ve normlara doğrudan etki edememektedirler. Bu nedenle “yükselen” ifadesi daha çok konjonktürel bir duruma işaret etmektedir. Diğer taraftan, Rusya ve Çin ise yarı çevreden ayrılan bazı özellikleri nedeniyle; yarı merkez kavramı içerisinde ele alınmalıdır. Çalışmada aktarılan söz konusu özelliklerden bazılarını kısaca vurgulamak gerekmektedir. Birincisi; Rusya ve Çin hem sistemin devamına bir engel teşkil etmeyecek hem de sisteme alternatif oluşturabilecek bir ekonomik model çerçevesinde hareket etmektedirler. Bilindiği üzere bu model devlet kapitalizmidir. İkincisi; her iki ülkede de sistemin önemli kontrol araçlarından birisi olan Güvenlik Konseyi daimi üyelik

sıfatına ve veto gücüne sahiptir. Üçüncü olarak sistemin doğrudan varlığını tehdit edebilecek nükleer silahlara sahip olan Rusya ve Çin nükleer oligopolün bir parçasıdır. Ancak bu devletler henüz diğer devletler için bir merkez oluşturacak kapasiteye erişememiştir. Bu bağlamda DTÖ, IMF ve NATO gibi kurumlar karşısında alternatif bir kurumsal yapının henüz oluşturulmadığı görülmektedir. Ayrıca Rusya'nın ekonomik yetersizlikleri ve Çin'in askeri alandaki yetersizlikleri önemli bir engeldir. Bu nedenle bu özelliklerden hareketle Rusya ve Çin için yarı çevre yerine yarı merkez kavramının kullanılması daha uygun bir bakış açısı olacaktır.

Ayrıca yükselen güç kavramının, sistemde değişim olmadan da kazanım elde edilebileceğini ve sistemik kurallar içerisinde kalınarak ülkelerin mevcut statülerini yükseltme imkânı olduğunu belirtmek için bir meşruiyet kalkanı olarak araçsallaştırıldığını söylemek mümkündür. Bu ise; statükonun devamı için merkeze söylem düzeyinde önemli bir kolaylık sağlamaktadır.

Yükselen güçlerden Brezilya'nın durumuna bakıldığında ise; genel çıkarımlara uyan bir tablo söz konusudur. Örneğin; Brezilya askeri güç açısından yetersizdir ve bir nükleer güç değildir. Yarı çevre ülkelerde olduğu gibi daha gelişmiş ürünler merkezden ithal edilirken; hammadde ve yarı mamul madde odaklı ihracat yapılmaktadır. Brezilya ekonomisinde merkezin ağırlığı bölge ülkelere göre daha fazladır. Bu nedenle bölgesel entegrasyon da gelişmemiştir. Brezilya eğitim, bilim ve teknoloji alanlarında da yetersizdir ve merkezin gerisindedir. Bu yüzden yükselen güç terimi yerine Brezilya'nın yarı çevre kavramı ekseninde analiz edilmesi daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Amin, S. (1976). *Unequal Development An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism* (B. Pearce, Çev.). New York: Monthly Review Press.
- Amin, S. (2016). *Liberal Virüs Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması* (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2017). *Kapitalizmden Uygarlığa Sosyalist Perspektifin Yeniden İnşası* (Y. Dönmez, N. Atabağsoy, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Azikiwe, A. (2016). <https://www.globalresearch.ca/counter-revolution-in-brazil-and-united-states-imperialism/5529958> (Erişim Tarihi: 25.10.2019)
- Bertonha, J. F. (2010). Brazil: An Emerging Military Power? The problem of the Use of Force in Brazilian International Relations in the 21st Century. *Rev. Bras. Polit. Int.*, 53(2), 107-124.

- Fonseca, P. C. D., Paes, L. D. O. ve Cunha, A. M. (2016). The Concept of Emerging Power in International Politics and Economy. *Brazilian Journal of Political Economy*, 36(1) (142), 46-69.
- Galtung, J. (2004) Emperyalizmin Yapısal Teorisi. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 25-46.
- Hobson, (1902). *Imperialism: A Study*. <http://oll.libertyfund.org/title/127>
- Katz, C. (2004). *XXI. Yüzyılda Emperyalizm* (U. U. Aydın, E. Balta, E. Yıldız, Çev.). Yazın Yayıncılık: İstanbul.
- Lenin, V. I. (2008). *Emperyalist Ekonomizm Marksizmin Bir Karikatürü* (Üçüncü Baskı). Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, V. I. (2017). *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (Ondördüncü Baskı). Ankara: Sol Yayınları.
- Malamud, A.(2016). Latin American Regionalism Faces the Rise of Brazil. Gian Luca Gardini, Maria Hermínia Tavares de Almeida (Ed.), *Foreign Policy Responses to the Rise of Brazil* içinde (s. 214-226). New York: Palgrave Macmillan.
- Mares, D. R., Trinkunas, H. (2016). *Aspirational Power Brazil on the Long Road to Global Influence*. Washington, D. C: Brookings Institution Press.
- Nassif, A., Feijó, C., Araújo, E. (2013). Structural Change and Economic Development: Is Brazil Catching up or Falling Behind?. *UNCTAD/OSG/DP*, 211, 1-30. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/osgdp20131_en.pdf (Erişim Tarihi 08.08.2019)
- Niblett, R. (2012). The Economic Crisis and the Emerging Powers: Towards a New International Order?. *Real Instituto Elcano ari*, 1-8. http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/c30ccd804a3bd9bd8c15bf3b1240dd34/00053_Niblett_Economic_crisis_emerging_powers.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=c30ccd804a3bd9bd8c15bf3b1240dd34 (Erişim Tarihi: 15.08.2019)
- O'Neil, S. (2010). Brazil as an Emerging Power: The View from the United States. *SAIIA, Emerging Powers Programme*, 1-4. <https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=11&ved=2ahUKEwiLhrj7merlAhXM0qYKHeZIAu4QFjAKegQIARAC&url=https%3A%2F%2Fwww.cfr.org%2Fcontent%2Fpublications%2Fattachments%2F5ABE>

DF10d01.pdf&usg=AOvVaw0KFDCp46SJtOOv8Ws1PWfE (Erişim Tarihi: 24.08.2019)

Santos, T. d. (2011). Globalization, Emerging Powers, and the Future of Capitalism. *Latin American Perspectives*, 38(2), 45-57.

Spektor, M. (2009). Brazil as a Regional and Emerging Global Power, *SAIIA, Emerging Powers Programme*, 1-4. [https://www.google.com.tr/url?sa=t &rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwi3xs2xmurlAhWzwMQBHYYAbCrgQFjAAegQIABAC&url=https%3A%2F%2Fwww.africaportal.org%2Fdocuments%2F1139%2FSAIIA_Policy_Briefing_no_9.pdf&usg=AOvVaw03gBF8yJ4R4qE1d8JxPDAI](https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwi3xs2xmurlAhWzwMQBHYYAbCrgQFjAAegQIABAC&url=https%3A%2F%2Fwww.africaportal.org%2Fdocuments%2F1139%2FSAIIA_Policy_Briefing_no_9.pdf&usg=AOvVaw03gBF8yJ4R4qE1d8JxPDAI) (Erişim Tarihi: 28.08.2019)

Trinkunas, H. (2014). BRAZIL'S RISE Seeking Influence on Global Governance, *Latin America Initiative, Foreign Policy at Brookings*, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Trinkunas-Brazils-Rise.pdf> 1-28. (Erişim Tarihi: 10.08.2019)

Valladão, A. (2015-2016). BRICS: it makes sense to speak of emerging powers?. *JANUS Integração Regional e Multilateralismo*, 148-149.

Wallerstein, I. (2014). *Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş* (3. Basım). (E. Abadoğlu, N. Ersoy, Çev.). İstanbul: bgst Yayınları.

Wallerstein, I. (2016). *Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık* (7. Basım). (N. Alpay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

YÜKSELEN GÜÇLER VE KOMŞU ÜLKELERİN GÜVENLİK ALGISI: GÜNEY AFRİKA ÖRNEĞİ

Dilek KARADENİZ¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Özgür TÜFEKÇİ²

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

İki kutuplu yapının son bulmasının ardından uluslararası sistem çok kutuplu bir yöne evrilmiştir. Sistemdeki değişimi takip eden yıllarda ekonomik anlamda yükselen ve uluslararası sistemde aktif olan ‘yükselen güçler’ nitelendirilmesi ortaya çıkmıştır. Bu değişim ortamında uluslararası sistemde daha fazla temsil hakkı isteyen yükselen güçler elde ettikleri büyüme sonucunda çevre ülkelerin güvenlik algılarına belirli bir ölçüde etki etmişlerdir. Bu bağlamda bu makale yükselen güçlerin çevre ülkelerde güvenlik algısını değiştirip değiştirmediğini daha özelden bir örnek üzerinden ele almaktadır. Çalışma, Güney Afrika ve Zimbabwe örneğini incelemesi ile Güney Afrika’nın Zimbabwe’nin güvenlik algısını değiştirip değiştirmediği sorusuna cevap verebilmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yükselen Güçler, Güvenlik Algısı, Güney Africa Zimbabwe.

Giriş

Uluslararası alanda güç dengesi değiştiğinde ortaya çıkan yeni koşullara adapte olmak isteyen ülkeler farklı yapılanmalara başvurmaktadır. Bu yapılanmalar ekonomik, siyasal askeri vb. türlerde olabilmekte veya tek bir temelde başlayıp diğer türleri de alanına dâhil etmektedir. Örneğin Avrupa Birliği ekonomik bir temelde kurulmuş sonrasında güvenliği sağlamak amacıyla kapsamını genişletmiştir. 2000’lerde ortaya çıkan ‘Yükselen Güçler’ kavramı başta ekonomik olmak üzere belirli alanlarda yükselme kaydeden ülkeleri sınıflandırmıştır. Bu ülkeler ekonomi temelli başlamış ve yapılan işbirlikleri sonucunda ekonomi dışındaki alanlarda da birbirlerine destek sağlayan bir oluşuma dönüşmüşlerdir. Örneğin yükselen güçler sınıflandırmasının ilk derecesi olan ülkeler yalnızca ekonomik anlamda işbirliği yapmamış, Birleşmiş Milletler gibi temsil sayısının önemli olduğu uluslararası alanda birbirlerinin kararlarının destekçisi olmuşlardır. Bu da oluşumun ekonomik birliktelikten öte güvenlik konularında da ortak davrandıklarını göstermektedir.

¹Dilek KARADENİZ, krdnz.dilek@gmail.com

² Özgür TÜFEKÇİ, ozgurtufekci@ktu.edu.tr

Yükselen güçler uluslararası alanda birlikte hareket etmesine rağmen en nihayetinde her biri kendi başına bir ülkeyi temsil etmektedir. Bu ülkeler uluslararası konjonktüre göre değişen durumlara hazırlıklı olmak zorunda ve bu sebeple güvenliklerini arttırmaya çalışmaktadırlar. Bu durum iki yükselen güç arasında dahi güvenlik algısını etkileyebilmektedir. Karşılıklı bir güvenlik algısı içerisinde iş birliği yaparken aynı zamanda tehdit algısı üzerinden güvenliklerini de arttırmaya çalışmaktadırlar. Batılı güçler karşısında bir bütünleşme çabasına giren yükselen güçler, birine yönelik olumsuz bir karara ortak bir tepki vermektedir. Fakat söz konusu kendi güvenlikleri olduğunda yükselen güçler veya diğer ülkeler ayrımı yapmaksızın gelen tehditlere karşı hazırlık yapmaktadırlar.

Yükselen güçler arasında yer alan Güney Afrika 1994 sonrasında sahip olduğu yeni anayasa ile daha iyi ilişkiler kurmaya başlamış ve kıtaya yönelik barışı ve güvenliği sağlamak amacıyla çalışmalara başlamıştır. Güney Afrika, kendi güvenliğinin ve yükselişinin çevre ülkelerdeki güvenli ortama bağlı olduğunun bilincindedir. Bu sebeple çevrede yaşanacak problemleri askeri müdahaleden ziyade politik baskılar çerçevesinde gerçekleştirmektedir. 2008 yılında Zimbabwe’de yaşanan ekonomik krizin etkileri Güney Afrika’yı mülteci akımıyla derinden etkilemiş, ülke sınırında ve içinde güvenlik problemleri ortaya çıkmıştır. Bu amaçla Güney Afrika Zimbabwe iç işlerine müdahale ederek bir baskı unsuru oluşturmaya çalışmıştır. Bu bağlamda bu makale öncelikle genel bir perspektiften yükselen güçlerin güvenlik algısını, spesifik olarak yükselen güçler içerisinde yer alan Güney Afrika’nın nasıl yükseldiğini ve BRICS içerisine nasıl girdiğini inceleyecektir. Bunu yaparken de Güney Afrika ile Zimbabwe arasında yükselme öncesi ve sonrası yaşanan değişimleri güvenlik perspektifinden inceleyerek Güney Afrika’nın Zimbabwe güvenlik algısını değiştirip değiştirmediğini sorusuna cevap aramayı amaçlamaktadır.

1. Yükselen Bir Güç: Güney Afrika

Güney Afrika BRIC’e aday olabilecek potansiyel aday ülkelerle karşılaştırıldığında ekonomik bağlamda geride kalmıştır. Buna rağmen BRIC içerisine alınmasının hem BRIC ülkeleri için hem de Güney Afrika için bir takım sebepleri bulunmaktadır. Güney Afrika’dan daha büyük ekonomiye sahip olan Endonezya, Türkiye, Meksika ya da Güney Kore gibi ülkeler varken bu oluşuma Güney Afrika’nın dahil edilmesi BRIC’e kıtasal bir temsil niteliği yükleyecektir. Coğrafik temsilde Afrika’nın lideri ve en zengin ülkesi konumundaki Güney Afrika’nın katılımı, yükselen bir ekonomiye sahip olması nedeniyle de önemli bir kriterdir. BRIC ülkeleri Güney Afrika’yı uluslararası alanda Afrika kıtasının temsilcisi olarak görmüş ve bu sebeple 1 milyar nüfuslu Afrika kıtasını BRIC içerisine katılmasıyla demografik anlamda temsil gücünün artacağına inanmıştır. Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin, BRIC’in bir dönüşüme ihtiyacı olduğu inancıyla da Güney Afrika’nın katılımını istemişlerdir. Güney Afrika’nın BRIC’e katılması ise öncelikle dış politikasının bir yansımasıdır. Afrika kıtasından liderliğe oynayan Güney Afrika BRIC içerisine

katılmasıyla liderlik rolü artmıştır. BRIC ülkeleri tarafından kıtaya yapılacak yardımların kendi gelişimi için avantaj sağlayacağını düşünmüştür.

Güney Afrika'nın yükselmesinde önemli liderler çıkarması etkili olmuştur. 25 Haziran 1999 yılında yapılan seçimlerde Mandela yerine gelen ANC Başkan Yardımcısı Thabo Mbeki de bu önemli liderlerden biridir. Mbeki Başkan yardımcısı olduğu dönemde 'I am an African' başlıklı ünlü bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma ile Mbeki, Güney Afrika Constitutional Assembly'sine "Afrika Rönesansı" çağrısında bulunmuş önemli bir liderdir (Bongmba, 2004: 291). Afrika Rönesansı kavramı aslında 1946 yılında Cheikh Anta Diop tarafından ortaya atılmıştır. Fakat apartheid rejim sonrası Mbeki'nin çağrısıyla popülerlik kazanmıştır. Afrika Rönesansı Afrika kıtasında yaşanan şiddet, yolsuzluk ve yoksulluğu sona erdirmek ve daha adil bir düzen sağlamak amacıyla başlatılmış politik bir harekettir. Mbeki, Afrika'nın yaşadığı problemlerin üstesinden gelebilmenin çözümünü kıtanın bütünleşmesiyle gerçekleşeceğine vurgu yapmıştır (Mbeki, 1995:). Mbeki'nin vurgusuyla ön plana çıkan kıtasal bütünleşme yalnızca söylemde kalmamış bu amaca yönelik olarak Güney Afrika'nın yönetsel başkenti Pretoria'da "Afrika Rönesansı Enstitüsü" kurulmuştur. Güney Afrika'nın bu girişimleri kıtaya yönelik güvenliği ve barışı sağlama isteğini ortaya koymakta ve kıta için Güney Afrika'nın konumunun ne derece önemli olduğunu ön plana çıkarmaktadır.

2. Güney Afrika İle Zimbabwe' nin Ortak Güvenlik Politikası

Güney Afrika AU ve APSA gibi Afrika'da barış güvenliğinin oluşturulması için benzer çalışmalarda önemli rol oynayan bir ülke olmuştur. Bu rol Güney Afrika'nın kıtada lider ülke konumunda olmasından kaynaklanmaktadır. Afrika denildiğinde akla gelen ilk ülke Güney Afrika olmaktadır. Bu durum bir takım sebeplerden kaynaklanmaktadır. Güney Afrika, Birleşmiş Milletler ve G20 gibi uluslararası platformlarda kıtayı temsil eder nitelikte görülmekte ve kıtadaki en büyük ekonomiye sahiptir. BRICS ülkelerinin arasında sayılması ile birlikte temsil derecesi daha da artmıştır. Fakat Güney Afrika'nın aksine komşuları ve diğer kıta ülkeleri Güney Afrika'nın liderliğine karşı çıkmaktadırlar. Kıtada Güney Afrika dışında yükselen güçlerin var olması, Apartheid rejimi sonrası kıtada buna benzer rejimleri ekarte etme çabası ve tarihi olarak komşularıyla yaşadığı problemler sonucu lider ülke olarak kabul görmemektedir (Nieuwkerk, 2014:7).

Bugün Güney Afrika bölgesinde huzur ve güvenliği sağlamaya yönelik politikalar geliştiren Güney Afrika, Apartheid dönemde tam tersi yönde politikalar ortaya koymuştur. Apartheid dönemde genel olarak komşularına karşı saldırgan bir tavır sergilemiş ve uluslararası alanda yaptırımlara maruz kalmıştır (Demirel, 2015: 117). Sınır komşusu ülkelerde 1974 itibariyle apartheid karşıtı yönetimlerin başa gelmesiyle Güney Afrika sınırları güvensiz hale gelmeye başlamıştır. Sınırı güvensiz hale getiren komşu ülkelerden biri de Zimbabwe'dir. O dönem Güney Rodezya olarak anılmakta olan Zimbabwe, 1923 yılında İngiltere tarafından ilhak edilmiş ve yönetim beyazların eline geçmiştir.

Özgürlüğünü kazanmak isteyen Güney Rodezyalılar yıllarca uğraşmış ve 1972’de bu hedef doğrultusunda gerilla savaşı başlatmışlardır (Byrnes, 1996: 2). Sınır komşusunda yaşananlar karşısında Güney Afrika gerilla savaşında yerli halka karşı yönetimi elinde bulunduran beyaz ırkı desteklemiş ve sonucunda iki ülke arası tansiyon yükselmiştir. 1980 yılında Güney Rodezya bağımsızlığını kazanmış ve Zimbabwe olarak ismini değiştirmiştir. Bağımsızlık sonrası Harare hükümeti Güney Afrika’ya yönelik olarak yaptırımlar uygulamıştır. İki ülke arası ilişkiler apartheid dönemin sonuna doğru düzelmeye başlamıştır. Mandela’nın hapisten çıkması ve yeni bir anayasa yapılması ile birlikte iki ülke arası ilişkiler normale dönmüştür.

Güney Afrika ile Zimbabwe’nin ilişkilerinde problem 2008 yılında Zimbabwe’de meydana gelen ekonomik ve siyasi kriz sonucu ortaya çıkmıştır. Bu krizin kökeni Zimbabwe’nin bağımsızlığını kazandığı yıl olan 1980’lere kadar gitmektedir. Zimbabwe, beyaz ırk yönetiminde kurtulmasından itibaren (1980) Robert Mugabe tarafından yönetilmiştir. Bağımsızlık sonrası sömürge karşıtı hareketlerin karşısında duran Mugabe, beklentileri karşılayamaması sebebiyle halkta bir hayal kırıklığı yaratmış ve itibarını kaybetmeye başlamıştır. Meşruluğunu arttırmak isteyen Mugabe anayasada değişiklikler yapma amacıyla referanduma gitmiş ve beklenmedik şekilde halk referandumu reddetmiştir (Moyo, 2005: 202-203). Bu aşamadan sonra Mugabe iktidarını baskı ve seçimlere hile karıştırarak sürdürmeye çalışmıştır.

Bağımsızlık sonrası Zimbabwe’de beyazlar ve siyahlar arasında yapılan ayırım ortadan kaldırılamamıştır. Beyazların elinde bulunan topraklar ancak mülk sahibinin rızasıyla ve mülkün değer karşılığı ödenerek alınabilecektir. Mugabe liderliğindeki ZANU (Zimbabwe Afrika Milli Birlik Partisi) ekonominin kötüleşmesiyle ‘Land is economy, economy is land’ sloganını benimsemiş ve beyazların elindeki topraklar doğrudan alınmıştır (Gatheni-Ndlovu, 2009: 1141). Beyazların elinden toprakların alınması ve baskıcı rejime yönelik tepkiler sonucu Zimbabwe’ye uluslararası alandan yaptırımlar uygulanmaya başlamış ve Zimbabwe dışı kapalı bir yapıya bürünmüştür. Dış dünyadan izole olması kötü olan ekonomiyi daha kötü hale getirmiştir. Mugabe yönetiminin halktan ve Batı’dan aldığı desteği kaybetmesi ve ekonomik şartların kötüleşmesinin yanında 2008 krizine sebep olan başka etmenlerde bulunmaktadır; işsizlik, AIDS gibi ölümcül hastalıkların artması, kuraklık ve kuraklığın getirdiği kıtlık gibi. Ekonominin kötüleşmesi işsizliği arttırmış, doğal bir neden olan kuraklık beraberinde kıtlığı getirmiştir. Dışarıya yapılan göçler genellikle ülkenin ihtiyacı olan doktor, hemşire, öğretmen gibi kesimleri kapsamaması nedeniyle de negatif bir durum ortaya çıkarmıştır. Gittikçe kötüleşen ülke şartlarında Mugabe karşısında Tsvangirai liderliğindeki ZAPU (Zimbabwe Afrika Halk Birliği) muhalefet partisine verilen destek artmıştır. 2008 krizine yaklaşırken iki taraf arasında yaşanan çatışmalar ülkeyi daha kötü bir hale getirmiştir. 2008 yılında gerçekleştirilen seçimlerde ilk turda oylar yeterli olmamış ikinci turda daha fazla insanın ölmemesi için Tsvangirai seçimlerden çekilmiştir (Dinç, 2012: 351). Mugabe’nin seçimlere hile

karıştırdığı gerekçesiyle çevre ülkeler tarafından yapılan seçim meşru kabul edilmemiştir. Bu kaos ortamında Zimbabveliler çözümü başka ülkelere kaçmakta bulmuşlardır.

Zimbabve’de yaşanan olaylardan ve göç eden kitleden en çok etkilenen Güney Afrika olmuştur (Prys, 2009: 208). Bölgedeki diğer ülkelere kıyasla daha iyi bir ekonomiye sahip olan Güney Afrika Zimbabve’de yaşananlardan farklı boyutlarda etkilenmiştir. Afrika kıtasında lider olmak isteyen Güney Afrika yanı başında yaşanan olaylar sebebiyle güvensiz bir bölgeye dönüşecektir. Bu da beraberinde güçlü ülke ve yatırımcıların bölgeden kaçması anlamına gelmektedir. Güney Afrika’nın etkilendiği diğer boyut ise Zimbabve’den Güney Afrika’ya göç eden Zimbabveli mültecilerin ekonomisine yük oluşturmaları ve halkın mültecileri istememesidir.

Kıtaya ve çevre ülkelere yönelik barış ve güvenlik politikası yürüten Güney Afrika, Zimbabve’de yaşanan ve kendisini etkileyen bu olaylar karşısında Zimbabve’nin iç işlerine karışmaya başlamıştır. Dönemin Güney Afrika Başkanı Mbeki Zimbabve krizinden en kötü etkilenen ülke olması nedeniyle ister istemez karışmak zorunda kalmıştır. Mbeki Zimbabve’ye yapılacak müdahalede askeri müdahaleyi ihtimal dışı kabul etmiştir. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi müdahalesiz barışı savunan Güney Afrika politikalarına bu durum ters düşmektedir. İkincisi ise Zimbabve’ye askeri bir müdahale yapılması durumunda Mugabe’nin Güney Afrika’ya yönelik mülteci akımını arttırabilme ihtimalidir ki Mbeki daha fazla mültecinin ülkesine gelmesini istememiştir (Prys, 2009: 205). Bu sebeplerden ötürü Güney Afrika bu bölgede ‘sessiz diplomasi (quite diplomacy)’ politikasıyla Zimbabve’yi dışlamadan krize çözüm aramaya çalışmıştır (Loden, 2005: 9). Güney Afrika’nın baskısı ile ZANU ve ZAPU partileri ortak görüşmelere başlamışlardır. Görüşmeler sonucunda Global Politic Agreement 15 Eylül 2008 yılında imzalanmış ve 2009 yılında Milli Birlik hükümeti kurulmuştur (Dinç, 2012: 352). Anlaşma sonucunda Mugabe başkan ve Tsavangirai başbakan olarak yönetimi paylaşmışlardır.

Sonuç

Kuraklığın getirdiği kıtlık, işsizlik ve ölümcül hastalıklardan kaçmak isteyen Zimbabve halkının büyük çoğunluğu kıtada lider konumunda olan Güney Afrika’ya göç etmiştir. Güney Afrika’da görev yapan memurların çoğu bu akını engellemek amacıyla sınırlara gönderilmiş ve bunun sonucunda ülke içinde yaşanan karışıklıklara yetişecek memur sayısında problemler ortaya çıkmıştır. Sınır hattında güvenlik problemi yaşayan Güney Afrika, gelen mülteci akımları ile ülke içinde işsizlik ve ekonomik problemler yaşamaya başlamıştır. Yerli halk ve gelen mülteciler arasında yaşanan problemler halkta yabancı düşmanlığını tetiklemiş ve mültecilere karşı saldırılar gerçekleştirilmiştir. Komşu ülkede yaşanan ekonomik ve siyasal krizden etkilenen Güney Afrika çözümü Zimbabve iç işlerine karışmakta bulmuştur. Bu müdahaleyi barış ve güvenliği desteklemesi sebebiyle doğrudan iç işlerinde mevcut yapıyı belirleme konusuna müdahale ederek çözmeye çalışmıştır.

ZAPU partisi lideri Tsavangirai, başkanlık seçimleri ikinci tura kaldıktan sonra ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamını görüp yarıştan çekilmiştir. Bunu müteakiben çevre ülkeler Mugabe'nin başkanlığını tanımamış ve yaşanan krizde Mbeki Zimbabwe'nin iç işlerine müdahale ederek ortak bir yönetimin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1980 yılından beri yönetimi elinde bulunduran Mugabe'nin tek kişilik yönetimi, Mbeki baskısı ile oluşturulan koalisyonla sona ermiştir.

Yaşanan bu kriz ve baskı ortamı her iki tarafında güvenlik algularını ortaya koymuştur. Güney Afrika kıtaya yönelik ortaya koyduğu güvenlik politikasını Zimbabwe konusunda da aynı şekilde uygulamıştır. Kıtaya barış ve güvenliği getirmeye çalışan Güney Afrika söz konusu kendi sınırı olduğunda bile askeri bir müdahale seçeneğini tercih etmemiştir. Bunun yerine problemi çözme odaklı bir baskı unsuruyla bir yönetimin oluşmasını sağlamıştır. Apartheid döneminde Güney Afrika'nın saldırgan politikaları nedeniyle iyi ilişkileri olmayan bu iki ülke, apartheid dönem sonrası hızla ilişkisini düzeltmiştir. Bu dönemde karşılıklı bir güvenlik problemi yaşamayan iki ülke 2008 yılına doğru Zimbabwe'den gelen mültecilerin Güney Afrika'da problem oluşturmasıyla tekrar problem yaşamaya başlamıştır. Bu konumda güvenlik problemi algısı öncelikle Güney Afrika tarafından algılanmaktadır. Fakat Zimbabwe Güney Afrika'dan gelen baskıyla Mbeki'nin isteklerini yerine getirmiştir. Bu noktadan hareketle Güney Afrika'nın yükselen bir güç olması baskın konumunu arttırdığı ve Zimbabwe'nin güvenlik algısını değiştirdiği çıkarımına varılmaktadır.

Kaynakça

- Bongmba, Elias K., (2004), Reflections on Thabo Mbeki's African Renaissance, *Journal of Southern African Studies*, 30(2).
- Byrnes, Rita, (1994), South Africa A Country Study, <http://countrystudies.us/south-africa/83.htm> (05.12.2018).
- Demirel, Naim, (2015), "BM güvenlik Konseyi ve Uluslararası Barışın Korunması", Der'in Press, İstanbul, 2. Baskı.
- Dinç, Cengiz, (2012), "Avrupa Birliği'nin Beşinci Genişleme Süreci: Ekonomik ve Siyasi Boyutlar", *Ege Akademik Bakış*, 12 (1), 79-96.
- Gatheni-Ndlovu, Sabelo, (2009), 'Making Sense of Mugabeism in Local and Global Politics: 'So Blair, keep your England and let me keep my Zimbabwe'', *Third World Quarterly*, 3 (6), 301-317.
- Loden, Tom, (2005), "Quiet diplomacy in Zimbabwe: a case study of South Africa in Africa", <https://www.ascleiden.nl/pdf/paper1373299325.pdf> (19.12.2018).

Prys, Miriam, (2009), “Regional Hegemon or Regional Bystander: South Africa's Zimbabwe Policy 2000–2005”, *Polition: South Afrikan Journal of Political Studies*, 36 (2), 193-218.

Mbeki, Thabo, (1994), “I am an Afrikan”, http://afrikatanulmanyok.hu/userfiles/File/beszedek/Thabo%20Mbeki_Iam%20an%20African.pdf (10.12.2018).

Moyo, Sam, (2005), “Land Naturel Resource Redistribution in Zimbabwe: Access, Equity and Conflict”, *African and Asian Studies*, 4 (1-2), 187-223.

Nieuwkerk, Anthoni V., (2014), “South Africaand the African Peace and Security Architecture”, CIM Report 4.

CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE NİTELİKSEL TEMSİL: KADIN'IN SİYASAL TEMSİLİNİN YEREL BİLEŞENLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Alper T. BULUT¹

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Emel İLTER²

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Kadınların siyasal temsile bireysel katılımının özellikle 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren artmasına ve siyasal alanda kadın hak ve özgürlükleri kapsamında yapılan düzenlemelere rağmen, siyasette temsil konusunda kadınların yeterli seviyede olmaması bilim insanlarını ve siyasetçileri bu konunun alt ve üst yapısını oluşturan etmenler üzerine yoğunlaşmaya sevk etmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar daha çok gelişmiş ülkeleri incelemekte, Gelişmekte olan ülkelerde kadının siyasette temsili konusu ihmal edilmektedir. Bu boşluğu doldurmak üzere, bu çalışma Türkiye'de kadınların siyasette niteliksel temsili belirleyen önemli değişkenlerden birini ele almaktadır. Bu bağlamda, yerel düzeyde kadınların etkinliğinin güçlendirilmesi ile kadınların ulusal düzeydeki niteliksel temsili arasındaki ilişki irdelenmektedir. Söz konusu ilişkinin dinamiklerini ortaya çıkarmak için Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) tarafından Türkiye'deki 81 il için gerçekleştirilen toplumsal cinsiyet eşitliği karnesi verileri analiz edilmekte ve yerel düzeydeki cinsiyet eşitliğinin parlamentoda kadının niteliksel temsiline nasıl etki ettiği araştırılmaktadır. Elde edilen veriler kadının siyasette temsili toplumsal cinsiyet eşitliği göstergeleriyle birlikte değerlendirme imkânı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Siyasal temsil, Türkiye, Toplumsal cinsiyet, Demokrasi

Giriş

Ülkelerin demokratik gelişmişlik seviyeleri üzerine yapılan tartışmaların önemli başlıklarından birini toplumsal cinsiyet görüşü ve buna bağlı uygulamalar oluşturmaktadır. Sosyal, siyasal, hukuki ve ekonomik zeminlerde kadın ve erkeklere yönelik ayrımcı uygulamalar her iki cinsiyet arasında eşitsizlik sorununu gündeme getirmektedir. Cinsiyet eşitsizliğinin belirgin olduğu alanların başında da siyaset gelmektedir. Demokratik bir yönetim sisteminin önemli unsurlarından olan kadın ve erkeklerin karar alma süreçlerine dengeli dağılımı ülkelerin kalkınmasında da önemli rol oynamaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınlar yüzyıllardır geleneksel yaşam biçimleri, hukuksal düzenlemeler gibi birçok nedenden dolayı yaşadıkları toplumun siyasal sistemiyle yeterince bağ kuramamışlardır. Geleneksel yaşam biçiminin terk edilerek çağdaş yaşam biçiminin hayata geçirilmesi kadınların siyasi anlamda kazanımlar elde etmesini sağlamış

¹ Alper T. BULUT, alptlg@gmail.com

² Emel İLTER, emell.ilter@gmail.com

özellikle seçme seçilme konusunda eşitlikçi düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Ancak günümüzde kadınların siyasal karar alma mekanizmalarında yer alması ve politikalar üretebilmesi erkeklerle eşit düzeye erişememiştir. Bu durum ise siyasal temsil konusunda cinsiyetler arası eşitsizlik sorununu gündeme getirmektedir. Kadınların erkeklere göre farklı öncelikleri ve farklı yaşam deneyimleri vardır. Bundan dolayı kadınların erkekler ile eşit şekilde siyasette yer alması demokrasi ruhu için de vazgeçilmez bir ögedir. Bu bağlamda kadının siyasette ve özellikle yasama organında temsili siyaset biliminin önemli çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır.

Kadınların siyasal ve hukuksal haklara birçok ülkeden daha erken ulaştığı Türkiye’de de kadının siyasette temsili dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi istenilen düzeyde değildir. Türkiye’deki kadınların siyasal haklar elde ettiği 1930’lu yıllardan günümüze kadar geçen sürede kadınların siyasi kararları etkileyebilecek yüksek bir katılım düzeyine ulaştığı beklentisinin aksine kadınların karar mercilerindeki varlığı kendilerine yüklenen toplumsal değer ve roller ile orantısız şekildedir. Bu durum kadınların kişisel tercih veya önceliklerinden kaynaklanabildiği gibi toplumun kültür ve değer yargularıyla da yakından ilgilidir. Ayrıca kadının siyasette var olması, karar mercilerinde sadece sayısal olarak bulunmasının ötesinde kadınların önceliklerini göz önünde bulundurmamak, problemlerini çözmek için mücadele etmek ve kadının hem özel hem de kamusal alanda konumunu iyileştirici politikalar üretmek anlamına gelmektedir. Bu durum da kadının niteliksel temsiline önemini bir kez daha vurgulamaktadır. Kadınların karar alma süreçlerinde konumunun güçlendirilmesi ve eşit katılımın sağlanması demokrasi ve adaletin bir gereği olmasının yanında kadının toplumsal statüsünün geliştirilmesi için de önem arz etmektedir.

Kadının niteliksel temsili üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak kadınların karar mercilerindeki varlığının feminist içerikli meclis faaliyetleri ne şekilde etkilediğine odaklanmaktadır. Bu çalışma ise kadının niteliksel ve niceliksel temsiline daha iyi anlaşılabilmesi için yerel bileşenlere bakılması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda TEPAV tarafından 2014 yılında yayımlanan “81 İl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi” başlıklı çalışmada yer alan illerin cinsiyet eşitliği skorları kullanılmaktadır. Bu değerler 2002-2015 yılları arasında milletvekillerinin meclis faaliyetlerinin içerik analizinin yapılmasıyla elde edilen veri setiyle birleştirilerek analiz edilmektedir. Çalışmada ilk olarak Cinsiyet eşitliği/eşitsizliği kavramı ve kadının siyasette temsili ile ilgili gerçekleşen değişim teorik çerçevede ele alınmakta, sonraki aşamada çalışmada izlenen yöntem açıklanarak örnekler verilmekte ve en son aşamada yapılan analizin bulguları yorumlanmaktadır.

1.Cinsiyet Eşitliği ve Niteliksel Temsil

Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine (CEDAW)’ nin ilk maddesi “*kadınlara karşı ayırım deyimi kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer sahalardaki*

insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelecektir.” Şeklinde ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkeğe yüklediği görevler eşitsizliğe sebep olmakta ve bu durumdan en çok etkilenen cinsiyetin de kadın olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Toplumsal Ayrımcılığa maruz kalan kadınlar siyasal, hukuksal, ekonomik, sosyal birçok alanda hak elde etme noktasında dezavantajlı konuma gelmektedir (Üner, KSGM, 2008).

Kadınların siyasal alandaki konumu bu eşitsizliğin yoğun hissedildiği yerlerden biridir. Kadının temsili üzerine yapılan çalışmalar Hanna Pitkin’in “The Concept of Representation” adlı çalışmasından esinlenmektedir. Pitkin siyasi temsil üzerine kapsamlı tartışmalardan birini sunarak temsilin dört farklı boyutu üzerinden literatüre sistematik ve bütüncül bir açıklama getirmektedir. Siyasi Temsili; Betimleyici, Niteliksel, Sembolik ve Resmi temsil olmak üzere dört başlık altında sınıflandırmaktadır. (Pitkin, 1972: 39). Kadınların siyasette temsili üzerine yapılan tartışmalar ağırlıklı olarak betimsel ve niteliksel temsil arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmaktadır (Celis, 2006: 85-114).

1990’lardan itibaren temsil edilen ve temsilci arasında dil, din, cinsiyet vb. ortak özelliklerin bulunması ve her grubun o grubun mensubu tarafından yönetilmesinin daha etkili olacağı düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. O halde Kadınların betimleyici temsili de kadınların en iyi şekilde kadınlar tarafından yönetilebileceğini iddia etmektedir. Kadın ve erkeklerin farklı yaşam deneyimlerine sahip olması ve bu farklılığın siyasette giderek daha fazla önemli hale gelmesinden dolayı kadınların temsiline hemcinsleri tarafından daha iyi yapılacağı düşüncesi ağırlık kazanmıştır (Philips, 1995). Ayrıca kadınların erkeklere kıyasla kadın haklarını ilerletecek, sorunlarını gündeme getirecek feminist içerikli (Bayer, 2006: 570-585) politika üretme olasılıklarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Swers, 1998: 435-445; Tam, 2017: 44-70). Bu noktadan hareketle cinsiyetin siyasal organlarda ve karar alma süreçlerinde etkili olduğu iddia edilmiştir (Young, 2000). Bu durumda parlamentolarda kadın milletvekillerinin varlığının, kadınların çıkar ve önceliklerinin temsil edilme olasılığını da arttırması anlamına gelmektedir (Philips, 1998: 224-240). Kadınların parlamentolarda yetersiz temsiline önüne geçebilmek için önlem niteliğinde bir uygulama olan kritik eşik olarak adlandırılan, kadınların siyasi süreci etkileyebilme ve politika çıktılarını yönlendirebilme için parlamentolarda bulunması gereken minimum kadın oranını ifade eden kavram ön plana çıkmıştır. 1980’lerden sonra ilgi gören bu kavram kadınların parlamentolarda kritik eşiğe ulaşması halinde politik davranış ve çıktılar üzerinde radikal bir değişim olacağı öngörüsünü barındırmaktadır. (Thomas ve Welch, 1991: 445-456; Thomas ve Wilcox, 1998; Dahlerup, 1988: 275-297). 2000’li yıllardan itibaren ise siyasi partilerde veya parlamentolarda %30 oranında kota uygulamasının kadınların siyasette temsili için yeterli ve etkili olduğuna dair veriler ortaya konulamamıştır. Kadınların siyasette etkin temsili için önemli olan şeyin yapılan eylemler ve uygulanan politikalar olduğu belirtilmektedir. (Dahlerup, 1988; Lovenduski, 2001).

Türkiye’de Kadınların siyasal karar alma mekanizmalarına dahil edilmesinin önemi, siyasal hayata katılmalarının önündeki engellerin neler olduğu, siyasete nasıl dahil oldukları ve kadınların elde ettikleri hakların ve siyasete girmesinin toplumsal değerler üzerinde meydana getirdiği değişim ve kadınları teşvik ettiği roller vb. sosyolojik boyutlara ağırlık veren literatür hakimdir. (Ayata, 2015). Ancak Ayata ve Tütüncü (2008) tarafından 2002’de meclisteki 20 kadın milletvekili ile derinlemesine mülakat yöntemiyle gerçekleştirilen çalışma kadının niteliksel temsili üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de kadının niteliksel temsili mikro düzeydeki belirleyenlerine odaklanmaktadır.

2.Yöntem

Çalışmada yerel düzeydeki cinsiyet eşitsizliğinin parlamentoda kadının niteliksel temsili üzerinde meydana getirdiği etki araştırılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak kadının niteliksel temsiliyle alakalı veriler elde edilmektedir. 2. Aşamada bu veriler TEPAV tarafından ortaya çıkarılan Türkiye’deki 81 ilin cinsiyet eşitliği notları (TEPAV, 2014) ile birleştirilerek elde edilen veri setine ekonometrik analiz uygulanmaktadır.

2003-2015 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunulan yaklaşık 4500 adet kanun teklifinin içerik analizi yapılmaktadır. Bu analizin temelleri 1990’ların başında Frank Baumgartner ve Bryan Jones tarafından Amerika’da gündem takibinin ve politika önceliklerinin tespit edilmesi için başlatılan politika gündem projesine dayanmaktadır. Amerika’da politika gündeminin detaylarını yansıtmak ve değerlendirmeler yapmak için önemli görev üstlenen bu proje, olumlu etkisinden dolayı Amerika dışında Kanada, Avrupa Birliği, Portekiz, Belçika, Danimarka, İsrail İtalya, Almanya Fransa, İspanya, Birleşik Krallık, Hollanda, İsviçre, Pensilvanya gibi eyalet ve ülkelerde karşılaştırmalı gündemler projesi olarak uygulanmıştır (Dowding vd.,2015; 3-4).

Proje Amerika Birleşik Devletleri’nin gündeminde sıkça yer alan konulara göre oluşturulmuş bir kod kitabı kullanılmaktadır. Bu sayede hangi konuya ne kadar gündem de yer ayrıldığı da tespit edilmektedir. Parlamentodaki vekillerin gerçekleştirdiği meclis faaliyetleri içerikli esas alınarak kod kitabında ilgili başlık altına toplanmaktadır. 19 ana 250 alt başlıktan oluşan kod kitabı politikanın özel ve fonksiyonel alanlarıyla ilgili olarak belirlenmiştir. Böylelikle elde edilen veriler hem ülkelerin zaman içinde politika gündemlerindeki değişimi inceleme hem de ülkeler arasında politikanın geçirdiği evrimi ölçme ve karşılaştırma fırsatı olarak kullanılabilir hale gelmiştir (John, 2006; 975).

Çalışmada ilk olarak 2002-2015 yılları arasında milletvekilleri tarafından meclisine sunulan yaklaşık 4500 adet kanun teklifinin içerik analizi yapılmaktadır. Kanun tekliflerinin özetleri dikkate alınarak kod kitabı kapsamında 21 genel 240 alt başlık altına yerleştirilmektedir. Bu şekilde belirlenen dönemde verilen kanun tekliflerinin yüzdesel değerleri elde edilmiş olmaktadır. Çalışma kadının niteliksel temsili incelediğinden

dolayı verilen kanun tekliflerinin feminist içerikli olanları ve kadınların konularını geliştirmek için verilenleri değerlendirebilmek için literatürde kabul görmüş Women issue (Feminist konular) ve Soft issue (Feminen konular) (Kod kitabındaki 2-3-6-7-13-21 nolu başlıkları içermektedir) ayırımına göre de ek bir kodlama yapılmaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak feminist konular, Ana bağımsız değişken değişkenler Dindarlık seviyesi ve Milletvekillerinin Parti Aidiyeti, Kontrol amaçlı bağımsız değişkenler olarak da Cinsiyet, Liderlik, Parlamento tecrübesi, kadın komisyonlarına üyelik kullanılmaktadır.

Kodlama örneği olarak aşağıdaki kanun teklifini ele alalım:

“Katma Değer Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Öngörülmektedir”

Söz konusu kanun teklifi genel başlık olarak Ekonomi ile alakalı olduğu için “Makroekonomi” başlığı altında “1” sayısı ile kodlanacaktır. İçerik olarak Vergi ile ilgili olduğu için “Vergilendirme, Vergi Politikası ve Reformu” başlığı altında “107” sayısı ile kodlanmaktadır.

1- “Kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi ile ilgili bir kanun teklifi”

2- “Yükseköğretim Kanununa Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun Teklifi”

Yukarıda sözü edilen Kanun Teklifleri women issue (Feminist konu) kapsamında kodlandığı zaman kadına karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi yönündeki kanun teklifi kadınlara doğrudan alakalı olan olduğu için 1 olarak kodlanmaktadır. Kadın ile doğrudan ilgisi olmayan Yükseköğretim kanununa geçici maddeler eklenmesi yönünde verilen kanun teklifi ise 0 olarak kodlanmaktadır. Verilen kanun tekliflerini soft issue (yumuşak konu) kapsamında değerlendirecek olursak her iki kanun teklifi de feminen konu kapsamında ele alınmakta ve 1 olarak kodlanmaktadır.

Gündem kodlamasından elde edilen veriler daha sonra hem Diyanet tarafından yapılan ve Türkiye’deki illerin dindarlık seviyesini gösteren çalışma (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014) ile hem de TEPAV tarafından 2014 yılında “81 İl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” başlığıyla yayımlanan ve illerin cinsiyet eşitliği skorlarını gösteren çalışmanın verileriyle birleştirilerek negatif binom regresyon analizi uygulanmaktadır.

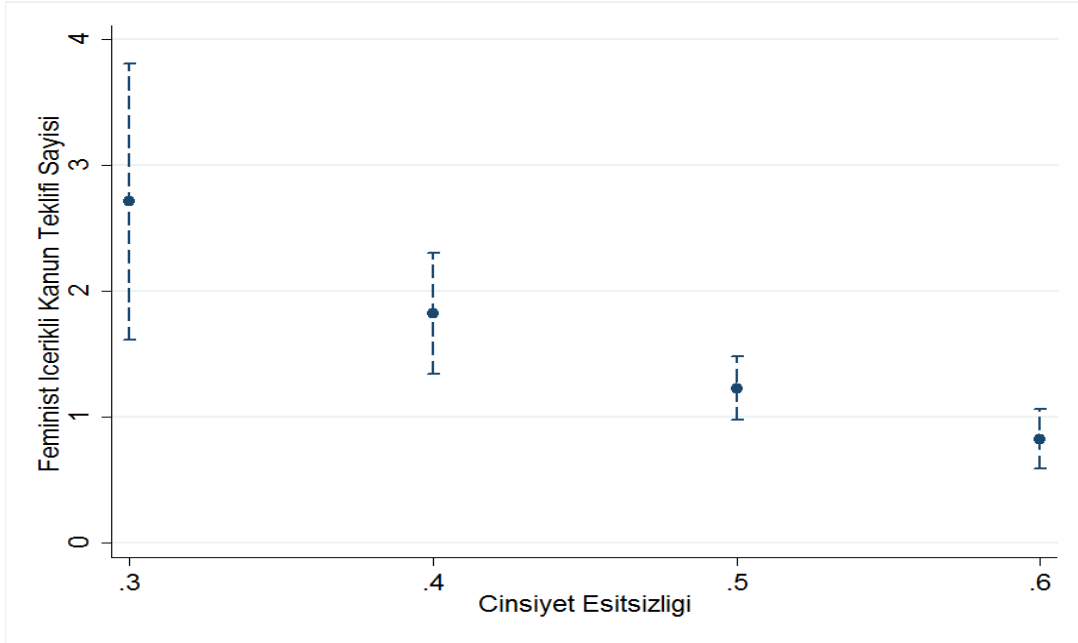
3.Bulgular

Bağımsız Değişkenler	Model I
Yerel Cinsiyet Esitsizliği	-3.96*** (0.930)
İl Dindarlık Seviyesi	-0.00 (0.009)
Parti Liderlik Pozisyonu	0.01 (0.122)
Parlamento Tecrübesi	-0.02 (0.018)
Feminen Konular*Komisyon Üyeliği	0.27 (0.194)
Kadın Milletvekili	0.24** (0.107)
AKP	-0.84*** (0.219)
HDP	-0.10 (0.363)
CHP	0.45** (0.195)
Constant	2.34*** (0.690)
Gözlem Sayısı	135

Robust standard errors in parentheses
*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Negatif Binom Regresyon Analizi sonucu elde edilen bulgular yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Tablonun altında yer alan p değerinin 0.01'den küçük olması o değişkenin istatistiksel olarak yüksek derecede anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda tabloya bakıldığında illerin cinsiyet eşitsizliği derecesinin kadınlara yönelik uygulanan politikalar ve kadın konularında verilen kanun teklifleri üzerinde yüksek oranda negatif etkiye sahip olduğu görülmektedir. Literatürde kadının siyasette temsili ve buna yönelik kültürel argümanlarda sıkça bahsedilen Müslüman ülkelerde dini normların kadının statüsünü olumsuz etkilediği ve kadının ikinci plana atıldığı yönündeki iddialara cevap verebilmek için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapmış olduğu çalışma esas alınarak analize dahil edilmiştir. Bu bağlamda tablo üzerinde dindarlık değişkenini değerlendirmek gerekirse illerin dindarlık seviyesinin kadınlar lehine verilen kanun teklifleri üzerinde önemli bir negatif etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Sonuç tablosu partiler açısından değerlendirildiğinde bu modelde Milliyetçi Hareket Partisi karşılaştırma kategorisi olarak dışarıda bırakılmıştır. Yani partilerin feminist kanun teklifi davranışlarını Milliyetçi

Hareket Partisi ile karşılaştırarak yorumlanacağı anlamına gelmektedir. Ak Parti Milletvekilleri Milliyetçi Hareket Partili meslektaşlarına oranla daha az feminist içerikli kanun teklifi sunmaktadır. CHP'nin ise diğer partilere oranla kadın haklarının ilerletilmesi ile alakalı daha fazla meclis faaliyetinde bulunduğu görülmektedir.

Çalışmada kadın haklarını ilerletecek kadınlara yönelik politikaların hayata geçirilmesini sağlayacak feminist içerikli kanun teklifleri verilmesinin bu kanun teklifini veren milletvekillerinin cinsiyetiyle önemli derecede pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Kadın milletvekillerinin erkek meslektaşlarına kıyasla kadınlar lehine daha fazla kanun teklifi sunduğu görülmektedir.

Çalışmada kullanılan model Negatif Binom olmasından dolayı katsayıları direk olarak yorumlamak sakıncalı olmaktadır. Bu nedenle diğer değişkenleri ortalamalarında sabit tutarak cinsiyet eşitsizliğinin feminist kanun teklifleri üzerindeki marjinal etkisi hesaplanmaktadır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere cinsiyet eşitsizliğinin maksimum olduğu ilin milletvekillerinin feminist kanun teklifi sunma olasılığının eşitsizliğin en düşük olduğu ilin milletvekillerine oranla 3 kat daha düşüktür. Bu durum da yerel düzeydeki cinsiyet eşitsizliğinin kadınların niteliksel temsili üzerinde ne derece hayati olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Toplum tarafından kadın ve erkeğe biçilen roller kadınları yaşamın birçok alanında dezavantajlı konuma getirmektedir. Kadınlar sosyal, siyasal, ekonomik, vb alanlarda hak elde etme ve/veya bu haklardan yararlanabilme noktasında sıkıntılar yaşamaktadır. Kadınların siyasal haklar elde etmesi çoğu ülkede 20. Yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiş olsa da günümüzde kadınların parlamentolarda eksik temsil sorunu aşılamamıştır. Bu duruma neden olan birçok etken mevcuttur. Bu bağlamda Kadınların niteliksel temsilinin tam anlamıyla anlaşılabilmesi için yerel birleşenlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bunun için çalışmada ilk olarak kadının niteliksel temsili Türkiye örneği üzerinden ele alınmaktadır. 2003-2015 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan yaklaşık 4500 adet kanun teklifinin içerik analizi yapılarak verilen kanun teklifinin feminist konu olup olmadığı, hangi konulara ağırlık verildiği milletvekili, parti, cinsiyet bazında elde edilmektedir. İkinci olarak da belirtilen dönem için görev yapan yaklaşık 857 milletvekilinin seçim kırılma skoru hesaplanmaktadır. Son aşamada elde edilen bu iki veri seti birleştirilerek negatif binom regresyon analizi uygulanmaktadır. Seçim kırılmasının milletvekillerinin feminist içerikli kanun teklifi verme ihtimalini azalttığı yönündeki ana argümanı doğrular niteliktedir. Diğer bir ifadeyle seçim kırılma yüksek olan milletvekilleri kadın hakları konusunda kanun teklifi vermelerinin yeniden seçilmelerine fayda sağlamayacağını düşünerek, yasama faaliyetlerini başka yönlere çevirmektedir.

Kaynakça

- Ayata, Ayşe Güneş “Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı” Şirin Tekeli (der.), 1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, İstanbul: İletişim Yayınları, (2015) ,s.261-279.
- Ayata, Ayşe Güneş ve Tütüncü, Fatma. “Critical Acts Without a Critical Mass: The Substantive Representation of Women in the Turkish Parliament”, *Parliamentary Affairs*, Cilt 61, No 3, (2008), s.461-475.
- Celis, Karen. “Substantive Representation of Women and the Impact of Descriptive Representation. Case: The Belgian Lower House 1900–1979”, *Journal of Women, Politics and Policy*, Cilt 28, No 2, (2006), s.85–114.
- Dahlerup, Drude. “From a Small to Large Minority: Women in Scandinavian Politics”, *Scandinavian Political Studies*, Cilt 11, No 4, (1988), s. 275–297.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye’de Dini Hayat Araştırması, Ankara, (2014).

- Dowding, Keith; Hindmoor, Andrew ve Martin, Aaron. "The Comparative Policy Agendas Project: Theory, Measurement and Findings," *Journal of Public Policy*, Cilt 36, No 1, (2015), s. 3-4.
- John, Peter. "The Policy Agendas Project: A Review," *Journal of European Public Policy*, 13/7, (2006), 975.
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi-CEDAW- (1979).
- Lovenduski, Joni. "Women and Politics: Minority Representation or Critical Mass?," *Parliamentary Affairs*, Cilt 54, No 4, 2001, s.743-58.
- Phillips, Anne. "Democracy and Representation: Or, Why Should it Matter Who Our Representatives Are?," Anne Phillips (ed.), *Feminism and Politics*, New York, Oxford University Press, (1998), s. 224-240.
- Phillips, Anne. *The Politics of Presence*, Oxford: Oxford University Press, (1995).
- Pitkin, Hanna Fenichel. *The Concept of Representation*, Berkeley, CA: University of California Press, (1972).
- Schwindt Bayer, Leslie A. "Still Supermadres? Gender and the Policy Priorities of Latin American Legislators," *American Journal of Political Science*, Cilt 50, No 3, (2006), s.570-585
- Swers, Michele L. "Are Women More Likely to Vote for Women's Issue Bills than their Male Colleagues?," *Legislative Studies Quarterly*, Cilt 23, No 3, (1998), s.435-445.
- Tam, Waikung. "Do Female Legislators have Different Policy Priorities than their Male Colleagues in an Undemocratic /semi-democratic Legislature? The Case of Hong Kong," *The Journal of Legislative Studies*, Cilt 53, (2017), s.44-70.
- TEPAV, Demirdirek Hülya ve Şener, Ülker. *81 İl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi*, (2014).
- Thomas, Sue. ve Welch, Susan. "The Impact of Gender on Activities and Priorities of State Legislators," *Western Political Quarterly*, Cilt 44, No 2, 1991, s. 445-456.
- Thomas, Sue. ve Wilcox, Clyde. (ed.). *Women and elective Office*, New York, Oxford University Press, 1998.

Üner, Sarp. “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği”, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (Ekim 2008).

Young, Iris. Marion. Inclusion and Democracy, Oxford: Oxford University Press, 2000.

ABD’NİN GÖLGESİNDE ÇİN- RUSYA İLİŞKİLERİ

Sıla Turaç BAYKARA⁶⁶

İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet

Rusya, Çin ve ABD, askeri ve jeopolitik anlamda dünyadaki en önemli üç ülkedir. Bu üç büyük ülkenin birbirleriyle ilişkileri de doğal olarak dünya düzeninde büyük bir etkiye sahiptir. Bu ülkelerin kendi gündemleri, hedefleri, stratejileri ile yürüttükleri farklı büyüklüklerde kapasiteleri ve kaynakları bulunmaktadır. Bu üç büyük güçten ikisi olan Rusya ve Çin’in kendilerini dezavantajlı hissettikleri ortak bir problem vardır: ABD’nin dünya düzenindeki dominant etkisi. Öncelikle, 2014 yılındaki Ukrayna krizi ve Rusya’nın Kırım’ı ilhakı Rusya ve ABD arasındaki sorunu tırmandırdı. 2017 yılında ise Donald Trump’ın ABD Başkanı olmasıyla ABD ve Çin arasındaki rekabeti tetikledi. İşte ve Çin arasında yakın zamanda artan iş birliği ihtiyacının temeli özde bu probleme dayanmaktadır. Yine de bugünkü Rusya- Çin ilişkilerinin iki yüzü vardır. Bir yüzünde, taraflar devamlı bir iş birliğini hedefler. Birbirlerini ana iki yakın ülke olarak görürler. İlişkilerin diğer yüzünde ise, taraflar sınırlarını bilirler. Kendi egemenliklerini ve manevra serbestilerini bu iş birliği içerisinde kaybetmeyi istemezler. Dolayısıyla, iki taraf da kendini bu ikili ilişkide garantiye almış olur ve hareket serbestisine sahip olur. Çin dünya politikasında daha görünür ve daha etkili olmak istemektedir. Çin’in stratejisi, uluslararası sistemdeki varlığını ve ABD ile olan rekabetindeki etkisini dereceli olarak artırmaktır. Bu noktadan hareketle, Çin’in Rusya’yla yakın ikili ilişkilerinin bir diğer ayağını da Çin’in kendine enerjiden askeri teknolojiye birçok alanda kaynak sağlama çabası oluşturur. Rusya, hem geçmişteki süper güç statüsünü geri kazanmak hem de jeopolitik konumunu ve güvenliğini ABD ve Çin’e karşı muhafaza etmeye devam ettirmek istemektedir. Bu ilişkide ABD Rusya’nın en önemli rakibi ve Çin de en önemli partneridir. Bu ikili ilişkide Rusya’nın amacı ABD ile rekabet ederken Çin’e çok fazla bağımlı olmamaktır. Bu çalışma, ABD gölgesindeki Çin- Rusya ilişkilerinin genel değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin- Rusya İlişkileri, ABD, Bir Kuşak Bir Yol, Asimetrik Denge

Giriş

Bugünkü dünya düzeninde ulus-devletler hiyerarşik bir sistemi reddetmektedirler. Günümüzde, ulus-devletler gövde gösterileriyle ön plana çıkmaya çalışmakta ve kısa vadeli kazançlar için keyfi hareketlerle gergin ilişkiler sürdürmektedir. Üç büyük güçten ABD ve Rusya bu gösteriyi askeri güç kullanma tehdidiyle yaparken, ABD ile Çin arasındaki ticari soğuk savaş da bu gösteriyi başka bir örnek teşkil etmektedir. Bu anlık dönüşümler Rusya- Çin ilişkilerinin her zaman aynı seviyede gitmesini engelleyecektir. ABD ile AB arasındaki ekonomik çıkar çatışmaları Çin ve Rusya arasında da çıkar çatışmalarına sebep olacaktır. Bu sırada ABD ve Çin hem Güneydoğu Asya’da hem de uluslararası ticarete gerilimler yaşarken bu durum Rusya’nın işine gelecektir. Ama rejimlerinin güvenliğini sağlamak açısından Rusya ve Çin her zaman işbirliğine yatkın olacaktır.

⁶⁶ Sıla Turaç BAYKARA, silaturac.baykara@idu.edu.tr

Rusya, Çin ve ABD, askeri ve jeopolitik anlamda dünyadaki en önemli üç ülkedir. Bu üç büyük ülkenin birbirleriyle ilişkileri de doğal olarak dünya düzeninde büyük bir etkiye sahiptir. Bu ülkelerin kendi gündemleri, hedefleri, stratejileri ile yürüttükleri farklı büyüklüklerde kapasiteleri ve kaynakları bulunmaktadır. Bu üç büyük güçten ikisi olan Rusya ve Çin'in kendilerini dezavantajlı hissettikleri ortak bir problem vardır: ABD'nin dünya düzenindeki dominant etkisi. Öncelikle, 2014 yılındaki Ukrayna krizi ve Rusya'nın Kırım'ı ilhakı Rusya ve ABD arasındaki sorunu tırmandırdı. 2017 yılında ise Donald Trump'ın ABD Başkanı olmasıyla ABD ve Çin arasındaki rekabeti tetikledi. İşte ve Çin arasında yakın zamanda artan iş birliği ihtiyacının temeli özde bu probleme dayanmaktadır (Trenin, 2019a).

Bugünkü Rusya- Çin ilişkilerinin iki yüzü vardır. Bir yüzünde, taraflar devamlı bir iş birliğini hedefler. Birbirlerini ana iki yakın ülke olarak görürler. İlişkilerin diğer yüzünde ise, taraflar sınırlarını bilirler. Kendi egemenliklerini ve manevra serbestilerini bu iş birliği içerisinde kaybetmeyi istemezler. Dolayısıyla, iki taraf da kendini bu ikili ilişkide garantiye almış olur ve hareket serbestisine sahip olur (Trenin, 2019b).

Bu çalışma, ABD gölgesindeki Çin- Rusya ilişkilerinin genel değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada birinci bölüm kısaca Çin ve Rusya arasındaki ilişkilerin gelişiminden bahsedecektir. Çalışmanın ikinci kısmı, iki büyük gücün ortak özellikleri ve farklılıklarına değindikten sonra çalışmanın üçüncü kısmında iki ülkenin ekonomik ilişkilerine özellikle enerji boyutunda değinilirken yine Çin- Rusya ikili ilişkilerinde çok önemli bir yere sahip olan bir girişim olan Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nden bahsedilecektir. Dördüncü kısım Çin ve Rusya'nın arasındaki dengenin neden asimetrik olduğunu açıkladıktan sonra çalışmanın sonucunda, Çin ve Rusya arasındaki ikili ilişkilerde asimetrik dengenin Çin'in lehine olduğu ve ABD'nin uluslararası sistemdeki dominant karakterinin de buna katkıda bulunduğu anlatılacaktır.

1. Çin- Rusya İlişkilerinin Gelişimi

Soğuk Savaş'ın bitimi, SSCB'nin yıkılması, yerine Rusya Federasyonu'nun kurulması süreci, ABD'nin küresel dünyanın süper gücü haline gelmesiyle yeni bir dönem başlattı. Rusya ve Çin bu dönemde ikili ilişkilerini geliştirecek adımlar atmaya başladılar. İlk adım olarak 1994'te 'yapıcı bir iş birliği kurmak' konusunda ortak bir karar alan Rusya ve Çin, 1996 yılında ise Şangay İş Birliği Örgütü'nü (ŞİÖ) kurmuşlardır. Bu girişim, Rusya ve Çin'in, ABD'nin tek süper güç olduğu tek kutuplu bir sisteme karşı atılmış önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır (Güneş, 2015).

Rusya- Çin ilişkilerinin yeni bir boyut kazanması ise, Putin'in 2000 yılında Rusya devlet başkanı olması ve aktif bir dış politika izlemesiyle başlamıştır. Rusya ve Çin arasında 2001 yılında imzalanan 'Dostluk Anlaşması' ikili ilişkilerde enerji, ekonomi, güvenlik ve siyaset

alanlarında hızlı bir ilerleme sağlamayı amaçlamıştır. Putin'in halefi Medvedev döneminde ise ikili ilişkiler daha da ilerlemiştir.

Rusya'nın 2014'te kurulan Avrasya Ekonomik Birliği ile Çin'in 2013 yılında dünyaya tanıttığı Bir Kuşak Bir Yol girişimini senkronize etmek istemiştir. Yine 2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, Rusya'nın ABD ve Avrupa Birliği (AB) tarafından bir takım siyasi ve ekonomik yaptırımlara maruz kalmasına sebep olmuştur. Bütün bunlar sonucu yalnızlaşan Rusya, bu yaptırımların yansımaları azaltabilmek için rotasını küresel bir güç olarak yükselmekte olan Çin'e döndürmüştür. ABD'nin ise rotasını Asya-Pasifik bölgesine döndürmesi Çin'in bu bölgedeki çıkarlarını tehdit etmektedir. Bütün bunlar, Rusya ve Çin'in ABD'ye karşı işbirliğini artırmasına neden olmaktadır (Güneş, 2015).

2017 yılında ise Donald Trump'ın ABD Başkanı olmasıyla ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşları Rusya ve Çin arasındaki ilişkilerin artmasına katkıda bulunmuştur. ABD Başkanı Donald Trump, Çin fikir ve tasarım hırsızlığı yaptığı için Çin ile ABD arasında ticaret dengesizliği olduğunu savunmaktadır (Digitalage, 2019).

2. İki Büyük Gücün Ortak Özellikleri ve Farklılıkları

ABD'nin tek kutuplu dünya düzeninde küresel güç olarak ortaya çıkışı, Soğuk Savaş'ın bitişinden beri Rusya ve Çin'in ortak problemi olmuştur. Bu uluslararası düzende Rusya da Çin de kendisini dezavantajlı konumda görmüştür. Başlangıçta Çin ve Rusya bu ortak dezavantajlı durumdan çıkmak için bir araya gelmiş olsalar da bu birlikteliğin sıklıkla tekrarlanması zamanla daha derin ve kalıcı bir ortaklık geliştirmelerine zemin hazırlamıştır. Bugün bu ortaklık, iki hükümetin de tüm kademelerinde etkileşime girmesinin yanı sıra, iki devletin yatırım, ulaşım, uzay ve ordu ve hassas teknolojilerin geliştirilmesi gibi alanlarda yakın çalışmasını sağlamaktadır.

Rusya ve Çin'in başlıca ortak özellikleri dünyanın iki büyük coğrafyasına sahip olmasının yanı sıra ikisinin de Birleşmiş Milletler Genel Konseyi daimî üyesi olması ve ikisinin de nükleer gücünün olmasıdır (Güneş, 2015).

Çin, içişlerinde siyasi ve sosyal düzeni sağlamaya çalışırken küresel hırslarından da vazgeçmemektedir. Bu sebeple, Çin dünya politikasında daha görünür ve daha etkili olmak istemektedir. Bu noktada, Çin'in karşı karşıya kaldığı iki kısıtlama vardır. Birincisi, Çin birçok bölgede tecrübesizdir. İkincisi ise Çin'in silahlı kuvvetleri henüz herhangi bir savaşta test edilmemiştir. Yine de Çin'in stratejisi, uluslararası sistemdeki varlığını ve ABD ile olan rekabetindeki etkisini dereceli olarak artırmaktır. Bu noktadan hareketle, Çin'in Rusya'yla yakın ikili ilişkilerinin bir diğer ayağını da Çin'in kendine enerjiden askeri teknolojiye birçok alanda kaynak sağlama çabası oluşturur.

Rusya ise, hem geçmişteki süper güç statüsünü geri kazanmak hem de jeopolitik konumunu ve güvenliğini ABD ve Çin'e karşı muhafaza etmeye devam ettirmek istemektedir. Bu ilişkide ABD Rusya'nın en önemli rakibi ve Çin de en önemli partneridir. Bu ikili ilişkide Rusya'nın amacı ABD ile rekabet ederken Çin'e çok fazla bağımlı olmamaktır.

Çin ve Rusya liderleri yalnızca ortak jeopolitik hedefleri değil aynı zamanda rejim benzerliklerini de paylaşmaktadır. Her iki lider de ülkelerini devlet kapitalizminin versiyonlarıyla yönetiyorlar. Putin, büyük ekonominin otoriter bir lideri ve Rusya için dev bir enerji pazarı olduğu için Xi Jinping'e saygı duyuyorken, Xi Jinping'in Putin'e olan saygısı, Putin'in iç politik sorunları çözmesinden, Rusya'daki gücünü yeniden düzenlemesinden, reformlarda liberalleşmeyi reddetmesinden ve Rusya'yı eski gücüne döndürerek, eski günlerdeki gibi küresel süper güç olan ABD'nin hâkimiyetine karşı ülkenin savunucusu olmaya çalışmasından gelmektedir (Aron, 2019).

Bununla birlikte, günümüzde Rus ve Çin rejimleri giderek daha fazla birbirlerine benzemekte. Rus devlet başkanı Putin de Çin devlet başkanı Xi de aynı otoriter dili konuşuyorlar. İki lider de bu otoriter dille, ABD liderliğindeki küresel düzeni değiştirmek için gerekli olan ortak vizyonu yaratmaya çalışıyor.

Bütün ortak yanların aksine, Rusya ve Çin ekonomik ve askeri güç bakımından eşit olmaktan uzak bir noktada duruyor. Bugün, Rusya, askeri ve ekonomik anlamda kendisinden daha üstün olsa da Çin'in Uzakdoğu'da ve Orta Asya'da her geçen gün artan etkisini kendi durgun ekonomisinden ya da ABD'den daha büyük bir tehdit olarak görmüyor. Zaten Çin de bu iki konuda Rusya'ya yardım ediyor.

Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği'ni Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ile uyumlu hale gelerek Rusya'nın güvenliğini ve refahını artıracığına inanıyor. Diğer bir deyişle Putin, Çin'le olan ilişkisini sıfır toplam olarak görmüyor fakat bu ilişkide küçük ortak olduğunu da biliyor. Çin ise büyük ortak olarak Rusya'yı istediği zaman saf dışı bırakabilir. Fakat Çin, Putin'in ABD'ye karşı koymadaki desteğinden, küresel yönetişimi değiştirme çabasından ve liberal değerleri sorgulama konusundaki duruşundan memnuniyet duyuyor. Her ne kadar dışarıdan bakıldığında Çin, ABD için Rusya'ya göre çok daha güçlü bir rakipse de Rusya, ABD'yi Çin'in yükselişinden uzak tutuyor.

İki ülkenin Batıya karşı olan ortak tutumu aralarındaki kültürel uyumsuzlığa rağmen halklarının birbirlerine sempati duymasını sağlıyor. Örneğin, 2018'deki Pew Araştırma Merkezi anketinin sonuçlarına göre, Rusların yüzde 65'i Çin'le ilgili olumlu görüşe sahip ki bu yüzde, ABD ile ilgili olumsuz görüşe sahip olan Rusların yüzdesiyle hemen hemen aynı (yüzde 66).

Aslında, Çin ile Rusya arasında Avrasya'yı nasıl algıladıkları açısından temel bir fark var. Çin Avrasya'da bir süper güç olmaya çalışıyor. Bununla birlikte, Rusya'nın amacı,

egemenliğini ve ulusal çıkarlarını korumaktır. Bunu yaparken, Rusya Avrasya'daki güçlü komşusuyla çatışmayı tercih etmiyor.

Gerçekçi bakılacak olursa, iki gücün resmi bir askeri ittifak kurma ihtimali çok düşük. Bu noktada sorun şu ki, iki ülke beraber çalışarak da ABD'yi yeterince rahatsız edebilirler. Rusya ve Çin'in, çevrelerindeki düşmanca eylemlerin zamanlamasını koordine etmesi bile ABD'nin aynı anda iki güçlü kulvarda mücadele etmesini gerektireceğinden ABD işini zorlaştıracaktır. İki gücün yapacağı siber saldırı gibi askeri olmayan alanda bir iş birliği bile ABD'yi zayıflatabilir hatta yaşam tarzını tehdit dahi edebilir. Çin ve Rusya dış politika hedeflerini gerçekleştirmede aynı yolu izlemiyorlar ama beraber yaptıklarının etkisi çoğu zaman ayrı ayrı yaptıklarının etkisinden çok daha fazla.

3. Rusya-Çin Ekonomik İlişkileri ve Enerji

Rusya ve Çin'in ekonomik ilişkilerinin temelinde, Çin'in büyüyen ekonomisinin enerji ihtiyacı ve ucuz malları ile Rusya'nın enerji kaynakları yatmaktadır. Rusya'nın enerji kaynakları ile Çin'in ekonomik gücünün birleşmesi yoluyla yapılacak bir iş birliği, iki gücün dünya ekonomisinde söz sahibi olmalarını sağlayabilir.

Rusya ile Çin arasındaki ekonomik ilişkilerde hızlı artış, iki ülkenin daha da yaklaştığını göstermektedir. Bununla birlikte, bu ikili ilişki, iki tarafın ticaret hacimlerinin birbirindeki farklılıklarından dolayı asimetriktir. AB'den sonra Çin, hem ihracatta hem de ithalatta Rusya'nın en büyük ikinci ticaret ortağı. Bununla birlikte, Rusya Çin ihracatında onuncu sırada yer almakta ve ithalat ve toplam ticaret açısından ilk onda yer almamaktadır (Aron, 2019). Rusya ile Çin arasındaki ticaret hacmi tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaştı ve 2018'de yüzde 24 arttı. Çin'in Rusya'ya ihracatı yüzde 12, Rusya'dan Çin'in ithalatı ise yüzde 42,7 arttı (Cohen ve Orehowsky, 2019).

Çin ile Rusya arasındaki temel sorun ticaretin içeriği. Rusya'nın Çin'e ihracatı çoğunlukla ham maddeler, yani ham petrol, odun ve kömür. Çin, Rusya'ya yüzde 45'lik tüketim malı ve yüzde 38'i elektronik ve makine ihracatı yapıyor. Sibiryada doğal gaz boru hattının Gücü faaliyet gösterdiğinde, önümüzdeki 30 yıl içinde Çin'e, Çin'den Sibiryada Gücü ile planlanan hammaddenin 400 milyar dolar olması nedeniyle Çin'e hammadde ihracatı artacaktır. Aron'a göre, bu tür bir ticaret Marx ve Lenin'in sömürge ticaretini andırıyor. Sömürge ticaret tanımlamasına göre, bir ülke başka bir ülkenin hammadde temini için arka bahçeye dönüşmektedir (Aron, 2019).

Rusya, Çin ile ilişkilerini dengeli bir konuma getirmemiş olsa da, ticaretin kapsamını yalnızca enerjiden tarıma ve belirli teknolojilere genişletmek gibi yapacak çok az şeyi var. Ayrıca, Rusya, Kuzey Deniz Yolu ile Çin, Doğu Asya ve Avrupa'yı hava, kara ve deniz yoluyla bağlamak için bir altyapı oluşturabilir (Wilson, 2018).

Ticaret ilişkilerinin yanı sıra, Çin ve Rusya, Çin-Rusya enerji forumu oluşturma konusunda anlaşmış ortak projeler geliştirmeyi amaçlıyor. Bu ilginç değil çünkü Rusya, Çin'in en büyük ham petrol tedarikçisi konumunda. Rusya, 2017'ye kadar Çin'e ihracatta Suudi Arabistan'ın arkasındaydı. 2017'den 2018'e kadar Rusya hacimleri ikiye katladı (Cohen ve Orehowsky, 2019).

Çin, İpek Yolu Fonu aracılığıyla Rusya'da iki projeye yatırım yaptı. Birincisi Kuzey Kutbu'ndaki Yamal LNG projesinde yüzde 9,9'luk bir hissenin satın alınması ve bir petrokimya kompleksi olan SIBUR hisselerinin yüzde 10'unun Çin petrol şirketi Sinopec tarafından satın alınmasıdır (Wilson, 2018).

Çin'in enerjiye daha kolay ulaşmasını sağlamak için enerji altyapı yatırımları devam ediyor. Örneğin, Doğu Sibiryası-Pasifik Okyanusu (ESPO) boru hattı Çin, Daqing'e ham petrol ihraç ediyor. ESPO boru hattının Rusya Pasifik Kıyısı'ndan geçen ikinci aşaması, 1 milyon kapasiteye ulaşmayı ve Kozmino'daki Pasifik okyanus terminalinde sonlandırmayı hedeflemektedir (Cohen ve Orehowsky, 2019).

Dahası, Rus gaz sektörüne hâkim olan Gazprom, ABD yaptırımları, düşük gaz fiyatları, Avrupa talebindeki düşüş ve AB'nin Nord Stream II gibi Rus doğalgaz projelerine karşı çıkması nedeniyle finansal sıkıntılar yaşıyor. (Cohen ve Orehowsky, 2019).

Tüm bu sorunlar, Rusya'yı Çin'de cazip bir ihracat pazarına ev sahipliği yapan Doğu'ya yönlendirmektedir. Hava kirliliği sorunu nedeniyle, Çin kömür yerine gazı tercih etmeye çalışıyor. Bu gelişmeler Çin-Rus enerji ilişkisini karşılıklı olarak faydalı kılmaktadır.

2018 yılında Çin, 280,3 milyar metreküp (bcm) ile dünyanın en büyük gaz ithalatçısı oldu. Sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ile ilgili olarak, Çin Japonya'dan sonra ikinci sırada geliyor; Bununla birlikte, Çin muhtemelen 2022 yılına kadar ilk olmayı planlıyor. Şimdi Çin'in gaz tüketimi hızla artıyor ve ABD'nin Çin'e yaptığı gaz ihracatı iki taraf arasındaki tarife savaşı nedeniyle düşüyor. Bu nedenle, bu durum ABD'nin LNG sektörüne zarar veriyor, bu savaşın galibi, Rusya'nın Çin pazarındaki gaz ihracatındaki payını artırma şansı bulduğundan beri Rusya oldu. Hatta Gazprom, 2035 yılına kadar Çin'in en büyük gaz tedarikçisi olmayı hedefliyor, bu da Rusya'nın toplam Çin ithalatının yüzde 25'ini sağlayacağı anlamına geliyor (Cohen ve Orehowsky, 2019).

Sibiryası'nın Gücü projesi, Rusya'nın Çin'e yaptığı enerji ihracatını artırmak için Rusya'nın enerji yatırımlarının en zorlu kısmı. Sibiryası'nın Gücü, Rusya'nın doğusundaki en büyük gaz iletim sistemi olması planlanıyor ve Irkutsk ve Yakutia gaz üretim merkezlerinden gelen gazları Rusya'nın Uzak Doğu ve Çin'deki tüketicilere taşıyacak (Gazprom İnternet Sitesi, 2019). Tamamlandığında, boru hattı dünyanın en büyük gaz ihracatçısını dünyanın en büyük ithalatçısı ile birleştirecek. Ayrıca, ikinci boru hattı olan Sibiryası 2'nin gücünün

ek olarak 30 milyar metreküp Rus gazı taşınması amaçlanıyor. Çin'e gaz dağıtımının 2019 sonunda başlaması planlanmaktadır (Cohen ve Orehowsky, 2019).

Bir Kuşak Bir Yol Girişimi Çin'in projesidir. 2013 yılında, Xi Jinping tarafından sunumu yapılan proje bugün dünyadaki en iddialı altyapı projelerinden biridir. Bir Kuşak Bir Yol Girişimi, tarihte Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ve Atlantik'ten Pasifik'e kadar zengin tüccarlar haline getiren orijinal İpek Yolu'nun yolunu izliyor (Chatzky ve McBride, 2019).

Bir Kuşak Bir Yol Girişimi hala ekonomik kalkınmayı desteklemek için Çin'in en büyük uluslararası işbirliği stratejisidir. Çin, açıklanmasından bu yana 100'den fazla ülke ve uluslararası kuruluşla işbirliği anlaşması imzaladı (Zhang, 2018: 3).

Bir Kuşak Bir Yol Girişimi, Çin'in sadece jeopolitik değil, aynı zamanda ekonomik olarak da yüksek güç statüsü kazanmasının bir dönüm noktasıdır. Çin liderliği artık kendisini Rusya'nın eşit ortağı olarak görmüyor. Bu nedenle, ilişki giderek daha asimetrik hale geliyor. Putin, Rusya'nın daha bağımlı konumunu bir avantaja dönüştürmek için elinden geleni yapıyor. Ancak, Rusya'nın ekonomik yetenekleri Çin'e eşit olarak muamele etmek için yeterli değil. Özetle, gelecekte Çin ile Rusya arasındaki ikili ilişkiyi yönetecek olan ülke Çin olacak.

Çin güçlü bir komşu olduğu için, Rusya Çin ile iyi ilişkiler kurmayı hedefliyor. Bu nedenle, Rusya Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Girişimi'ne karşı olumlu bir tavır sergiliyor. Çin Bir Kuşak Bir Yol Girişimi'ni açıkladığında Rusya, Çin'in güvenlik ve ekonomi açısından stratejik öneme sahip bir bölge olan Orta Asya'ya hâkim olmaya çalıştığını varsaymakla tehdit etti. Şimdi, Rusya Bir Kuşak Bir Yol Girişimi'ni tehdit etmek yerine bir fırsat olarak görmeyi tercih ediyor ve Çin'in bu yeni İpek Yolu'nu kendi yararı olarak kullanmayı hedefliyor.

4. Rusya ve Çin Arasındaki Asimetrik Denge

Siyasi açıdan bir Rus- Çin iş birliği ABD'yi kısıtlayabilir fakat ticari açıdan bakılacak olursa, Rusya ile Çin arasında asimetrik bir denge vardır. Rusya için en önemli ticari partner Çin iken, Çin için en önemli ticari partnerler ABD ve AB'dir. Rusya daha sonra gelmektedir (Güneş, 2015).

Başka bir deyişle, mevcut liberal uluslararası ekonomik düzen, Çin'in Rusya'dan çok daha fazla yararınadır. Bu nedenle Çin, ekonomi, politika ve askeri açıdan Batı ile ilişkilerinde Rusya'dan çok daha fazla işbirliği yapıyor. Çin'in ekonomisi, dünyanın ikinci en büyüğü ve Rus ekonomisinin 7 katından fazla. Çin, gelişmiş iletişim teknolojileri, cep telefonları, bilgisayarlar ve otomobiller ihraç ediyor. Ülkenin ABD ve AB ile ticareti, Rusya ticaretinin beş katından fazla.

Rusya'nın Çin'e olan bağımlılığının artmasının temelinde Kırım'ı ilhakı yatar. Kırım'ın ilhakından sonra Rusya, başta enerji olmak üzere ekonomi, siyaset ve askeri alanlarda çeşitli yaptırımlara maruz kaldığından Çin'in iş birliğine daha çok ihtiyaç duymaktadır.

Bir yandan, Çin'in ekonomik gücünün askeri gücünü de sağlamlaştırması, diğer yandan Batının Rusya'ya Kırım'ın ilhakından dolayı uyguladığı yaptırımlar, Çin'in küresel ve bölgesel alanda nüfuzunu artırırken, Rusya'nın etkisini ise azaltmaktadır. Başka bir deyişle, Rusya ve Çin arasındaki iş birliği Çin'in lehine asimetrik bir denge ilerlemektedir (Güneş, 2015).

Putin'in devlet başkanı olmasıyla beraber Rusya, ABD'nin başat güç olduğu dünya düzenini değiştirmek ve küresel ve bölgesel pozisyonunu güçlendirmek için Çin'le ekonomik alanda ve enerji alanında iş birliği yapmaktadır. Bunun yanı sıra, Rusya, Çin'e, Güney Çin Denizi'ndeki hâkimiyeti için destek vermiş ve bu şekilde Çin'i, ŞİO çatısı altında ABD'ye karşı kendisiyle iş birliği yapmaya teşvik etmiştir. Sonuç olarak Rusya'nın amacı, ABD'nin bölgesel ve küresel alanda etkisini azaltmaktır. Rusya bu amaç uğruna ABD'ye karşı silahlı mücadeleye bile girmekten kaçınmayacağını iddia etmektedir. Çin ise, tersine, en önemli ticari partnerlerinden olan ABD ve AB ile siyasi bir rekabete girmekten kaçınmaktadır. Çin, küresel alanda güç olma mücadelesini ekonomik olarak sürdürmek istemektedir. Dolayısıyla Çin, Rusya'ya ilişkisinde ekonomi ve ticaret alanını ön plana çıkartmakta, politika ve güvenlik gibi alanlarda temkin yaklaşmaktadır. Çünkü Çin, henüz ekonomik, askeri, siyasi gelişimini tam olarak tamamlamadığını düşünmektedir (Güneş, 2015).

Sonuç

Bu çalışma, Çin ve Rusya'nın ikili ilişkilerini derinleştirdiğini ve ticaret, enerji ve askeri alanlarda ve Bir Kuşak Bir Yol Girişimi gibi bölgesel ve küresel inisiyatiflerde birlikte çalıştıklarını ve her ikisinin de dünya düzenindeki ABD egemenliğine karşı olduklarını göstermeye çalışmaktadır.

1990'larda ABD'den ve AB'den uzak olmasına rağmen, dünyanın hegemonunun doğal kaynak tedarikçisi olmak istemediği halde bugün Rusya, ikili ilişkide Çin'in petrol ve doğal gaz tedarikçisi haline geldi. Her iki taraf da yakın ekonomik ve politik bağlarından memnun olsalar da, sorun Çin'in bu ikili ilişkinin daha az bağımlı olan taraf olması ve bir gün Rusya'nın fosil yakıtlarına ihtiyaç duymama ihtimalinin olması. Dahası, Rusya'nın Çin'e ihracatının miktarı, Çin'den yapılan ithalat miktarından azdır.

Çin ile Rusya arasındaki yakın ilişkinin kaynağı ekonomiktir. Başka bir deyişle, her iki tarafın da birbirleriyle ilişkili siyasi seçimleri daima ekonomiyi ifade eder. Ancak, iki ülkenin ekonomisinde önemli yapısal farklılıklar vardır.

Ekonomik dayanışma her zaman bir rekabeti içermekle birlikte, küreselleşen bir dünyada rekabet bir dereceye kadar işbirliği ile değiştirilebilir. Rusya ve Çin arasındaki işbirliğinin temel nedeni, ABD karşıtı ülkeler gibi ortak kazançlarıdır.

Şimdilik Rusya ile Çin arasında Çin lehine bir asimetrik denge vardır. Çin bu ilişkinin daha az bağımlı kısmı ve Rusya da daha bağımlı. Çin'in Rusya'ya karşı siyasi gücü daha az bağımlı bir aktör olmaktan geliyor. Yine de, ABD'nin aynı anda hem Çin hem de Rusya ile karşı karşıya gelişiyle Çin ve Rusya tarihsel olarak birbirine çok yakın iki ülke olmasa da 'Düşmanınım düşmanı dostumdur' atasözünden hareketle ikili ilişkilerinde iş birliğini tercih etmişlerdir.

Var olan dünya düzeninde ulus-devletler hiyerarşik bir sistemi reddetmektedirler. Günümüzde, ulus-devletler gövde gösterileriyle ön plana çıkmaya çalışmakta ve kısa vadeli kazançlar için keyfi hareketlerle gergin ilişkiler sürdürmektedir. Üç büyük güçten ABD ve Rusya bu gösteriyi askeri güç kullanma tehdidiyle yaparken, ABD ile Çin arasındaki ticari soğuk savaş da bu gösteriyi başka bir örnek teşkil etmektedir. Bu anlık dönüşümler Rusya- Çin ilişkilerinin her zaman aynı seviyede gitmesini engelleyecektir. ABD ile AB arasındaki ekonomik çıkar çatışmaları Çin ve Rusya arasında da çıkar çatışmalarına sebep olacaktır. Bu sırada ABD ve Çin hem Güneydoğu Asya'da hem de uluslararası ticarete gerilimler yaşarken bu durum Rusya'nın işine gelecektir. Ama rejimlerinin güvenliğini sağlamak açısından Rusya ve Çin her zaman işbirliğine yatkın olacaktır. Şanghay İşbirliği Örgütü, BRICS gibi girişimlerin temelinde bu yatmaktadır.

Sonuç olarak, Çin ve Rusya etki alanlarındaki çıkarlarının birbirine yaklaşmasının temelinde jeopolitik amaçlarının ABD/ AB tarafından baskı altına alınması sebebiyle yaşadıkları ortak memnuniyetsizlik yatmaktadır. Fakat Çin ve Rusya arasındaki özellikle ekonomik olan asimetrik denge Çin lehinedir. Bu güç asimetrisi, Çin ve Rusya arasındaki karşılıklı ekonomik ve siyasi işbirliğinin geleceğini her zaman bir miktar belirsiz bırakmaktadır. Bu noktada önemli olan, ABD'nin de artmasında çok etkili olduğu ve aynı zamanda hoşnutsuz olduğu Çin ve Rusya arasındaki işbirliğinin var olan küresel düzeni yıkacak nitelikte mi yoksa dönüştürebilecek nitelikte mi olduğudur. Bu sorunun yanıtı başka bir çalışmada aranabilir.

Kaynakça

Aron, Leon, (2019), "Are Russia and China Really Forming an Alliance? The Evidence Is Less Than Impressive", Foreign Affairs, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2019-04-04/are-russia-and-china-really-forming-alliance>, (05.10.2019).

- Chatzky, Andrew and McBride, James, (2019), “China’s Massive Belt and Road Initiative”, Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/background/chinas-massive-belt-and-road-initiative> (20.10.2019).
- Cohen, Ariel and Orehowsky, Natasha, (2019), “Drivers and Limitations of the China-Russia Axis”, The Asia Dialogue, <https://theasiadialogue.com/2019/06/20/drivers-and-limitations-of-the-china-russia-axis/>, (19.10.2019).
- Digital Age, (2019), “Adım Adım Ticaret Savaşları”, <https://digitalage.com.tr/adim-adim-abd-cin-ticaret-savaslari/>, (15.11.2019).
- Güneş, Ergin, (2015), “Çin- Rusya İlişkilerindeki Asimetrik Denge ve Amerika Birleşik Devletleri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 70, No: 4, s. 839- 867.
- Kendall-Taylor A., and Schullman D., (2019), ‘Russian-Chinese Partnership Is a Threat to U.S. Interests: Can Washington Act Before It’s Too Late?’, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2019-05-14/russian-chinese-partnership-threat-us-interests>, (20.10.2019).
- Pew Research Center Global Attitudes Project Spring 2012 Questionnaire, Pew ResearchCenter, <http://www.pewglobal.org/category/datasets/?download=27361> (Erişim Tarihi 28 Ekim 2019).
- Trenin, Dmitri, (2019a), “Russia and China are Key and Close Partners”, China Daily, <http://www.chinadaily.com.cn/a/201906/05/WS5cf6f85da3105191427010c6.html>, (10.07.2019).
- Trenin, Dmitri, (2019b), “Strategic Stability in the Changing World”, Carnegie Moscow Center, <https://carnegie.ru/2019/03/21/strategic-stability-in-changing-world-pub-78650>, (17.05.2019).
- Wilson, Jeanne L., (2018), “The Asymmetry of China-Russia Relations”, The Asia Dialogue, <https://theasiadialogue.com/2018/03/13/the-asymmetry-of-china-russia-relations/>, (20.09.2019).
- Zhang, Zhixin, (2018), “The Belt and Road Initiative: China’s New Geopolitical Strategy?”, SWP Working Papers, Research Division Asia, No.2

NOVUS ORBIS

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Journal of Politics and International Relations

**Kelimelerin Gücü:
Türk Dış Politikasında Söylem**
*The Power of the Words:
Discourse in Turkish Foreign Policy*
Gökhan Koçer

**Global Governance of Terrorism and Transnational Organized Crimes:
Challenges and Complexities**
Terrörizm ve Ulusötesi Organize Suçların Küresel Yönetişimi: Zorluklar ve Karmaşıklıklar
Halil Peçe

**Changing Role of Private Military Contractors
after the Cold War**
*Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Özel Askeri
Şirketlerin Değişen Rolü*
Selçuk Denek

**Orta Doğu'nun Kırmızı Jeopolitiği Bir Dini
Terör Organizasyonu Olarak DAESH**
*The Red Geopolitics of the Middle East:
ISIS as a Religious Terrorist Organization*
Bora İyiat

Department of
International
Relations

Uluslararası
İlişkiler
Bölümü

Cilt 1 | Sayı 1 | 2019
Volume 1 | Number 1 | 2019

#polir2019

Twitter: @IR_Congress

Facebook: IRCongress

www.ircongress.org

Department of
International
Relations

Uluslararası
İlişkiler Bölümü

26
uluslararası
ilişkiler
bölümü
1993
yıl

Siyaset Bilimi
ve Uluslararası
İlişkiler
Kongresi

3.

3rd

Politics and
International
Relations
Congress

'IR in Its Centenary'

'100. yılında Uluslararası İlişkiler Disiplini'

12 - 13 Eylül - September 2019

Trabzon - Türkiye - Turkey

Department of
International
Relations

Uluslararası
İlişkiler Bölümü